OM DE OUDE WERELDZEE

DOOR Dr. A. KUYPER

AMSTERDAM · VAN HOLKEMA & WARENDORF.

OM DE OUDE WERELDZEE

DOOR DR. A. KUYPER

AMSTERDAM · VAN HOLKEMA & WARENDORF.

DE BOSPORUS.

OM DE OUDE WERELDZEE

DOOR

D^R^. A. KUYPER

I

HET AZIATISCH GEVAAR — RUMENIË — RUSLAND — DE ZIGEUNERS — HET JOODSCHE PROBLEEM — CONSTANTINOPEL — KLEIN AZIË — SYRIË HET HEILIGE LAND

GEÏLLUSTREERD

TWEEDE ONVERANDERDE DRUK

AMSTERDAM — VAN HOLKEMA & WARENDORF

VOORREDE.

Het boekdeel, dat hiermee het licht ziet, verschijnt wat de Duitschers noemen, geheel *anspruchlos*. Het gaat uit zonder de minste pretentie van geographisch, ethnologisch of historisch eenige nieuwe vondst aan de markt te brengen. En nog minder maakt het aanspraak op de eere van een boeiend reisverhaal te zijn. De landen die ik doortoog, zijn, met uitzondering alleen van een deel van Klein-Azië en Soedan, algemeen bereisd; hun geheimnissen hebben ze reeds lang ontsluierd; en althans wie er slechts kort vertoeven kon, gelijk dit met mij het geval was, zou slechts herhalen kunnen wat door specialiteiten vóór mij veel omstandiger en juister bericht was. Voor mij was eenig doel van mijn reis, persoonlijk kennis te maken met de religieuse, sociale en politieke toestanden in de onderscheiden streken van Europa, Azië en Afrika, die de oude Wereldzee omzoomen. Reeds voor jaren trok mijn hart daarheen; maar wijl ik dusver alleen in den zomer eenige weken vrij kon maken, was de tijd altoos te kort en het seizoen te heet, om een reis naar de Levant te ondernemen. Toen daarom het Kabinet, waarvan ik de eer had lid te zijn, bij de algemeene verkiezingen voor de Staten-Generaal in 1905, in minderheid werd gebracht, richtte ik tot Hare Majesteit de Koningin het eerbiedig verzoek, mij wel van mijn ambt te willen ontheffen; en zoo zag ik mij, toen dit verzoek was ingewilligd, als ambtloos burger op eenmaal vrij, gelijk ik in geen vijftig jaar geweest was, en begreep deze eenig goede kans niet te moeten verzuimen, om eindelijk dan toch aan mijn lang gekoesterd voornemen uitvoering te geven. In negen maanden tijds is het mij gelukt, de lijnen van den driehoek Odessa-Khartoem-Tanger langs te komen; veel te vluchtig voor nauwkeurige kennismaking, maar toch bedaard genoeg om een algemeenen indruk in mij op te nemen. Toch had ik op reis gaande, en op reis zijnde, er uit mij-zelven geen oogenblik ernstig aan gedacht, iets over ontvangen indrukken uit te geven. Maar reeds onderweg begon men mij zoo sterk te manen, en toen ik in Den Haag was teruggekeerd, nam deze aandrang zulke proportiën aan, dat ik mij tenslotte gewonnen gaf, en besloot iets althans van mijn indrukken in wijder kring mede te deelen.

Tot titel koos ik „*Om de oude Wereldzee*” wijl het de beteekenis der Middellandsche Zee als voormalige Wereldzee is, die de deelen van Europa, Azië en Afrika welke ik bezocht, in eenheid saamhoudt. Heel den loop der eeuwen door, trekt de historie zich in haar hoofdmotieven steeds *om een zee*

saâm. Een zee van grooten omvang heeft toch dit eigenaardige, dat ze streken van zeer uiteenloopend karakter met elkaar in aanraking en verband brengt. Uit die aanraking van het heterogene ontstaan diepgaande worstelingen, doordien verschillende rassen, religiën, talen en cultuurtoestanden met elkander om de hegemonie gaan dingen, en het zijn deze worstelingen die aan de historie der menschheid haar schitterendste episoden gaven. Te land loopen hiermede wel een reeks van worstelingen evenwijdig, maar overmits deze meer het homogene in conflict brengen, blijven ze van lagere orde en missen den verreikenden invloed dien de strijd om de Wereldzee steeds uitoefent. Nu is van oude tijden her tot diep in de 15e eeuw de Middellandsche Zee onafgebroken *de* Wereldzee geweest, langs wier kusten en op wier wateren de groote historische worstelingen plaats grepen. Na de 15e eeuw is de *Atlantische Oceaan*, met de Noordzee en de Oostzee, hier ten deele voor in de plaats getreden; en sinds de 20e eeuw aanbrak, wijst veel er op, dat de *Zuidzee* voortaan de hoofdrol vervullen zal. Wat echter, in vergelijking hiermee, de Middellandsche Zee in zoo hooge mate belangwekkend maakt, is 1° dat zij gedurende meer dan dertig eeuwen het centrum van ons menschelijk leven is geweest; 2° dat zij het was, die de drie werelddeelen van Azië, Europa en Afrika met elkander in aanraking en botsing bracht; en 3° dat de cultuur-ontwikkeling en in verband hiermee de worsteling tusschen het Aziatische en Egyptische, classiek-Grieksche-Romeinsche, en daarna tusschen het Christelijke en Mohammedaansche element, om haar zoom haar verloop nam. Zelfs nu nog behoudt de Middellandsche Zee een rang van ernstige beteekenis, door de doorgraving der landengte van Suez zelfs nog verhoogd; en al kan ze thans niet meer gezegd worden de Wereldzee te zijn, toch blijft de kennis van de landen die haar eigen bekken, en dat van de bij haar behoorende Zwarte en Adriatische Zeeën, omgeven, voor den loop ook der komende historie van hoog gewicht. De rol die zij te vervullen heeft, is nog allerminst afgeloopen.

In dit eerste deel geef ik mijn bevinding omtrent de Aziatische kust, met wat daartegenover ligt. Een tweede deel, zoo ik ook dit voltooien mag, zal de noordkust van Afrika, met wat daartegenover ligt, ter sprake brengen. In dit deel loopt de lijn van Odessa tot Jaffa; in het tweede deel zal die loopen van Port-Saïd over Khartoem tot Tanger. In verband hiermede opent dit eerste deel met een algemeene bespreking van de zoo netelige positie, waarin almeer Europa en Azië tegenover elkander komen te staan. Ons Europeesch besef heeft ons nu lange jaren verleid, om ons zelven als heeren en meesters over Azië te beschouwen, Azië aan te zien voor een werelddeel van ondergeschikte en achterlijke cultuur, en ons te doen vergeten, hoe toch eigenlijk alle initiatief voor hoogere cultuur

ons uit Azië is toegekomen. Hierin begint thans verandering te komen. Azië leeft op. Reeds telt één Aziatisch rijk mede onder de groote Mogendheden der wereld. En de vraag is daarom niet te onpas, in wat licht we dezen keer in de wederzijdsche verhouding hebben te bezien. Na deze inleiding breng ik dan de kustlanden der Zwarte Zee, Rumenië en Rusland ter sprake. Rumenië is een der nieuwgeboren Staten van den tweeden rang, die de aandacht trekken door hun snelle en voorbeeldige ontwikkeling. Voor het ernstige vraagstuk, of, bij de reusachtige machtsontwikkeling der groote Mogendheden, voor de Staten van den tweeden rang nog een eigen beteekenis zal zijn te handhaven, scheen mij daarom de beteekenis van Rumenië van gewicht. In de 19e eeuw zijn tal van kleine Staten van de Wereldkaart verdwenen; en ten opzichte van andere die nog stand hielden, zijn reeds meer dan eens plannen in schets gebracht om ook aan hun bestaan een eind te maken. Scandinavië en het Iberische Schiereiland nu daargelaten, is er bijna geen Staat van den tweeden rang waarover de doodsklok niet meer dan eens geluid is. Ook ons land deelde in die drukkende belangstelling Met het oog hierop nu scheen de onverwachte opkomst en de snelle consolideering van Rumenië mij een levensteeken dat moed kon geven, en daarom getroostte ik mij de moeite, in de Rumeensche toestanden iets dieper in te dringen. Noch Montenegro, noch Servië, noch Bulgarije zijn in dit opzicht ook maar van verre met Rumenië op één lijn te stellen. In Rusland was ik getuige van de golving der revolutie tegen de autocratie; iets wat mij vanzelf noopte, mij beider wederzijdsche verhouding nader te verklaren. Zoomin de bespreking van Rumenië als die van Rusland liet echter genoegzaam ruimte voor het ter toetse brengen van twee geheel andere vraagstukken, die vooral in deze beide landen steeds aan de orde blijven : dat der Zigeuners en der Joden. In het Westen maken wij ons van de beteekenis dezer beide vraagstukken voor Rusland en Rumenië eenvoudig geen denkbeeld. De Zigeuners, onder ons verloren eenlingen, treden in het Oosten nog altoos in massa op, en de Jodenquaestie is voor Rusland zoowel als voor Rumenië een der groote vraagstukken van den dag. Dit drong mij aan de bespreking ook van elk dezer beide vraagstukken een afzonderlijk hoofdstuk te wijden. Vooral het Anti-Semitisme wordt onder ons in zijn waren aard zoo weinig doorzien.

Geleidelijk volgt dan daarop de bespreking van wat ik te Constantinopel waarnam, en van mijn bezoek aan Klein-Azië, met name aan Khonia en Smyrna. In Khonia is het hoofdklooster van de belangrijkste orde der Dervischen; wat mij aanleiding gaf ook deze mystiek-ascetische verschijning onder den Islâm ter toetse te brengen. Na Klein-Azië bezocht ik een deel van Syrië, als van ouds het brandpunt van alle religieuse gisting, waar nu nog gelijk van oudsher alle

politieke en sociale, kerkelijke en missionaire invloeden met elkaar worstelen. En uit Damascus toog ik eindelijk over Hauran naar Het Heilige Land; Bij welks bespreking ik tevens de Babisten, de Duitsche tempelieren, de Joodsche koloniën en het vraagstuk van de betrouwbaarheid der overlevering omtrent de historische traditiën der heilige plaatsen poog toe te lichten.

Slechts hier en daar meng ik in de behandeling van deze vraagstukken iets omtrent mijn persoonlijke reisaangelegenheden, in hoofdzaak met het doel om van mijn erkentelijkheid te doen blijken voor de uiterst voorkomende welwillendheid, waarmede ik in de verschillende landen door de autoriteiten ontvangen ben, en voor de alleszins verplichtende wijze, waarop zij mijn onderzoek hebben vergemakkelijkt. Men vormt zich, als men uit het Westen komt, geen denkbeeld van de hooge opvatting der *courtoisie internationale*, die in het Oosten den toon aangeeft. Ze laat u nimmer in den steek en maakt u gedurig verlegen door haar voorkomende vindingrijkheid. Een gewezen minister geldt er nog altoos als een half-officieus persoon, en men beijvert zich in de ontvangst, die men hem bereidt, het land van zijn herkomst en de regeering van dat land te eeren. Juist dit nu noodzaakte mij, deze eere, veel minder aan mij persoonlijk, dan aan mijn land bewezen, dankbaar te erkennen.

In het tweede deel van dit werk stel ik mij voor, op soortgelijke wijze iets te geven over mijn verblijf in Egypte, Soedan, Griekenland, Sicilië, Tunis, Algiers en Marokko, om er tenslotte iets over Spanje en Portugal, inzoover ook hier de Moorsche invloed nawerkt, aan toe te voegen. In beide deelen stel ik mij niets anders voor, dan hen die 't genot missen deze landen zelve te bereizen, in staat te stellen er zich eenigszins in thuis te gevoelen en hun beteekenis voor den algemeenen gang van zaken te verstaan.

Onder elk hoofdstuk teekende ik den dag aan, waarop het voltooid werd. Reeds ingetreden wijzigingen, die ik niet meer kon opnemen, zooals het optreden van de tweede Doema, de Jacquerie in Rumenië enz. maakten dit noodzakelijk. Opgave van bronnen zou bij een werk, als ik ondernam, misplaatst zijn geweest.

Mijn uitgevers stonden erop, eenige platen op te nemen. Mij scheen dit met het karakter van dit werk niet bijster overeenstemmend, en tenzij het aantal tienmaal zoo groot had kunnen zijn, zelfs min doeltreffend, maar overwegend bezwaar er tegen bestond uiteraard mijnerzijds niet, en zoo bezweek ik voor hun aandrang.

Als bijlage voeg ik aan dit deel een proeve toe van Zigeunermuziek. Kenners

op het gebied der toonkunst verzekerden mij, dat deze muziek ten onzent zoo goed als onbekend was, en dat daarom een proeve ervan met ingenomenheid zou ontvangen worden.

's Gravenhage, 15 September 1907.

KUYPER

HET AZIATISCH GEVAAR.

Wie, komend uit de Zwarte Zee, den prachtigen Bosporus binnen-stoomt, Europa rechts en Azië aan zijn linkerhand, kan zich schier niet onttrekken aan den indruk, dien de tegenstelling van deze twee machtige werelddeelen, bij het licht der historie, op hem maakt.

Immers die tegenstelling, al scheen ze een tijdlang weggedoezeld, hernam onverhoeds iets van haar oude kracht.

Steeds meer komt als van ouds Europa, thans ten deele met Amerika, tegenover Azië als werelddeel te staan. Afrika spreekt nog alleen in zijn zuiderpunt en noorderzoom in het wereldconcert meè, en kan eerst later een zelfstandige positie gaan innemen. Voorshands volgt het in zijn noorderzoom nog zoo goed als geheel de evolutie der Europeesch-Aziatische verhoudingen.

Maar het ééne Azië ligt tegelijk aan zijn oosterkust tegenover Amerika, en op zijn lange wester-zuidergrens tegenover Europa, Azië alleen met zijn 830 millioen inwoners tegenover Europa, plus Amerika, met hun 485 millioen. Ernstig gevaar had deze ongelijke verhouding de laatstverloopen eeuwen niet opgeleverd, omdat dusver nog nimmer in Azië de leus van *Azië voor de Aziaten!* van een *Asia f ara da se* was aangeheven. Wel heeft uit de steppen van Midden-Azië, keer op keer, zich eerst onder Attilla, toen onder Dschingis-khan, daarna onder Timur-lan, en 't laatst onder de Osmanische sultans, zich een stroom van wilde ruiterij op het oosten en zuiden van Europa geworpen, en zijn deze woeste horden onder Attila tot bij Orleans, en onder de Mooren tot bij Tours doorgedrongen, maar deze benden dreef buitzucht en belustheid op geweld, vandaar dat ze even wreed in Azië zelf huishielden. China, Indië, Perzië, en zelfs het Khalifaat, leden er bitterlijk onder. Hoe schoon en heerlijk ook de legende is, dat na den veldslag in de Catalonische velden (451), de geesten der verslagenen in de lucht den strijd voortzetten, terwijl hun lijken lagen te bloeden op het slagveld, de leidende gedachte bij deze worsteling tegen Attilla, Dschingis-khan en Timur was niet een strijd van Azië tegen Europa, maar van de »Barbarei« tegen de Cultuur, later bij Tours van den Islâm tegen de Christelijke religie, van de Halve Maan tegen het Kruis. Toen de Mongoolsche overwinnaars de

Russische bojaren en veldheeren, die ze in hun macht kregen, levend op den grond uitstrekten, over hen een plankenvloer spreidden, en op die plankenvloer hun bacchanaliën vierden, was de wreedheid der barbaren, niet de idee van een zelfstandig en onafhankelijk Azië aan 't woord. China en Voor-Indië, die saam het overgroote deel van de Aziatische bevolking herbergen, bleven buiten den strijd of leden er zelf onder. Maar thans dreigt hierin een keer te komen. Japan's voorbeeldeloos voordeel op Rusland behaald, heeft door het hart van al wat Aziaat is, een schok doen trillen, in aller geest een hooge verwachting gewekt, en een triomfeerend machtsbesef onder alle volk in Azië doen opkomen.

Europa had zich vier eeuwen lang in Azië als de onweerstaanbare meester aangemeld. Het Osmanische rijk verloor aan kracht. Rusland drong in het hart van Azië door. Engeland maakte zich van heel Voor-Indië meester. Op de kusten van China stelde vreemde macht de wet. De Archipel viel reeds voorlang in Europeesche handen. In Achter-Indië, Annam en Cochin-China liet Frankrijk zijn driekleur waaien. Amerika ontnam aan Spanje de Philippijnen. Tijdelijke weerstand werd telkens door overmacht gebroken. Zelfs China werd keer op keer gekastijd, onderwijl als nieuwe macht Duitschland zich in Kiau-tschau vestigde. Onmacht deed berusten. Het zwak gewapende, slecht georganiseerde Azië was tegen Europa noch tegen Amerika bestand. Thans echter is die stemming van berusting bijna in die van overmoed omgeslagen. Japan, bij China vergeleken, een rijk van zeer middelmatige afmeting, heeft een worsteling op leven en dood met den noordschen kolossus gewaagd, en heeft èn ter zee èn te land een zoo reusachtige macht ontwikkeld, dat de aangevangen strijd op Ruslands voldongen nederlaag uitliep. Japan heeft Korea zoo goed als geannexeerd. In Mandchoerie stelt het feitelijk de wet. Ook oeconomisch heeft zich Japan thans reeds derwijs ontwikkeld, dat het tegen matige rente over veel Europeesch kapitaal beschikt; door zijn lager arbeidsloon gevoelige concurrentie aandoet aan de Europeesche en Amerikaansche industrie; technisch van jaar tot jaar vooruitkomt; en zelfs op natuurkundig en wetenschappelijk terrein de concurrentie met Europa aandurft. Reeds nu is het politieke wereldprobleem voor een goed deel van den Atlantischen Oceaan naar de Stille Zuidzee verplaatst, en het te graven Kanaal van Panama zal deze verplaatsing nog sterker doen uitkomen. Europa zelf heeft aan Japan voor deze verrassende ontwikkeling de kennis, het profijt van zijn ervaring, en ten deele zelfs de middelen verstrekt. Schier gewedijverd heeft men om de Japansche adepten naar zijn hoogescholen, naar zijn militaire leger-kampen en naar zijn marine-werven te trekken, en thans reeds staat vast, dat de Japaneezen in geschiktheid voor maritieme en militaire ontwikkeling noch bij Engeland noch bij Duitschland achterstaan. In tactiek

werden ze nu reeds de leermeesters van het oude Europa. En daarbij bleken ze het drievoudige voordeel te bezitten van uiterst soberen zin, van hoog patriotisch enthousiasme, en van nerveuse ongevoeligheid. Van Dschingis-khan's horden meldt de historie, dat ze de steppen doorrenden met niets dan een stuk in de zon gedroogd vleesch en eenige hompkens kaas in de knapzak, maar al vestigde de Japansche intendance haar keus op beter materiaal, de Japansche soldaat deed in soberheid voor den steppe-ruiter niet onder, en bleek, als het moest, tegen de hardste ontbering bestand. Even teekenend was zijn geestdrift. De doodsverachting, waarmede de Japansche bataljons de sterke forten van Port Arthur bestormden, verried meer dan heldenmoed, en de niet-aarzelende bereidwilligheid, waarmee zich, als om strijd, de ten doode gewijden voor de bemanning van de blokkadeverbrekers aanboden, toont dat een hoog patriottisch besef deze mannen in het vuur joeg. Voor het Japansche vaderland werd geen offer te zwaar geacht, en de religieuse idee der voorouder-vereering gaf aan dit besef verhoogde bezieling. Maar ge vergist u, zoo ge waant, dat hierbij alleen de eere van Japan als vaderland dreef, er sprak ten minste even sterk in de antipathie tegen het vreemde, westersche element, en het daarmee saamhangend zelfgevoel van den oostersten Aziaat. En practisch kwam hierbij hun nerveuse ongevoeligheid. Ten deele reeds in den oorlog te land, maar vooral bij den modernen zee-oorlog geven de zenuwen zooal niet den doorslag, dan toch, zoo ze sterk zijn, een ongemeen overwicht. In tweeërlei opzicht. Wie gevoelig in zijn zenuwen is, zoekt naar een prikkel om zich te sterken, gelijk de Russen die zoeken in hun wodka, en wie spoedig in zijn zenuwen wordt aangegrepen, is als commandant van een modern slagschip, bij het inslaan en knallen der granaten, van streek eer hij het zelf weet. De Japansche soldaat en de Japansche matroos nu kennen geen zenuwen. Rustig en kalm staan ze te midden van een zwaar plombeerend vuur, en het zoeken naar prikkel en hartsterking in alcoholica is hun vreemd. Psychologisch zal daarom een Japansche armee en een Japansche vloot, bij gelijke getalsterkte en gelijke kansen, reeds uit dien hoofde steeds alle voordeel aan zijn kant hebben, eu het is met name uit deze dubbele psychologische voortreffelijkheid, dat de onverstoorbare, schier werktuigelijk-zekere voortgang in hun nooit afgebroken triumfen te verklaren is.

Er is in den Japansch-Russischen oorlog een dusver onbekende factor aan het licht gekomen. Dusver beeldde men zich onder ons, Europeanen, nog steeds in, dat, *ceteris paribus*, de Aziaat verreweg onze mindere was; thans weet men dat hij tenminste onze gelijke, zoo niet in tal van opzichten onze meerdere is. Deze ontdekking nu heeft óns verschrikt, maar ruischte al spoedig door heel Azië als een stem van toekomstige bevrijding. De blanke man heeft in het oog van den

Aziaat zijn aureool van meerderheid verloren. Het besef dat de Aziaten ons aankunnen heeft allerwege post gevat in China, in het hart van Azië, en zelfs in Voor-Indië. Men voelt daar nog wel zijn tijdelijke onmacht, omdat men nog niet gereed is, maar men doorziet de mogelijkheid om zich uit die minderheid op te heffen. Wat Japan kan, voelt men ook te kunnen, en zoo tast men reeds naar den weg, om Japan na te volgen. Onverwachts is voor den Aziaat de morgenster van een heerlijk ideaal opgegaan. Men weet nog niet hoe dit ideaal naderbij te komen. Maar Japan ging voor, allerwege zal men volgen, en Japan, het machtige Japan, wordt als leermeester en leider ingewacht. En die taak heeft Japan op zich genomen. Het heeft niet gewacht tot het geroepen werd, maar is uit eigen initiatief de sluimerende verwachting voorgekomen. China heeft het nu reeds met zijn agenten van allerlei aard overstroomd, en China werd reeds wakker. De Chinees maakt zich reeds gereed, om zijn zijden tabberd af te leggen, en zich het harnas aan te gespen. Het is veel, veel grooter dan Japan, en zal daarom loomer in zijn bewegingen zijn, maar een beweging is er, en als het doorgloeien gaat, voorspelt alles, dat de Chinees, niet alleen in het cijfer, maar ook in mannenkracht en hoogere ontwikkeling den Japanees nog overtreffen zal. Natuurlijk zal hier tijd over verloopen, tijd vooral eer ook in Zuid-Azië teekenen van krachtiger leven zich openbaren. Japan heeft aan Engeland voorhands zijn Indisch bezit gewaarborgd, en daardoor Voor-Indié tijdelijk buiten de sfeer van zijn actie gesloten. Maar de idee van „Azië voor de Aziaten" werkt er ook zonder Japan's actieve propaganda door. Trager dan in Europa is er toch ook in Azië communicatie, vooral tusschen de Buddhisten uit China en de Buddhisten in Voor-Indië, en al mocht het nog een halve eeuw beloopen, wat is een halve eeuw voor de omzetting der wereldhistorie? Zulk een actie, eens begonnen, werkt onweerstandelijk door, tenzij, want ook dit is mogelijk, in een volgende phase van het probleem, uit Europa en Amerika een tegen-actie opkomt, om Japan's hegemonie te breken. Doch ook dit zou het gevaar niet duurzaam afwenden. China, eens wakker geworden, kan een reuzen-macht ontwikkelen, die ook zonder Japan, aan allen tegenstand het hoofd biedt. Oeconomisch schuilen in dit reuzenrijk nog alle schatten, en geen minder dan Cordon heeft in den krijg tegen de Boksers verklaard, dat hij geen beter soldaat kent dan den Chinees.

Dit dient ingezien, niet om onrust en bezorgdheid te wekken, maar wel om niet door de uitkomst verrast te worden. Met name voor de koloniale mogendheden, die het eerst in het geding kunnen komen, zal het opkomen van dit gevaar slechts een questie van tijd zijn. Toch zal het op de gespannen verhouding verzachtend kunnen inwerken, indien men ook deze uit het Aziatisch

bloed opkomende beweging niet tart, maar tot op zekere hoogte in het gevlei komt. Men vergete toch niet, dat met name de Chineezen tot uitzwerven geneigd zijn, dat ze beter dan de Japaneezen het tropische klimaat verdragen, en dat reeds Li Hung Chang ernstig protesteerde tegen de ongelijkwaardige positie, die aan de Chineezen in de Nederlandsche Koloniën was voorbehouden. En al is het dat de Japaneezen minder in grooten getale naar het zuiden trekken, als ook dat ze in Korea en Mandchoerie voorshands terrein voor kolonisatie te over vinden, enkele Japaneezen begonnen zich toch al meer in alle streken te vestigen, en wie beweert dat elk Japanees in zijn soort agent voor en drager van een nationale idee is, is van de waarheid zeker niet ver af. Op de Philippijnen zijn nu reeds 70.000 Japaneezen gevestigd.

Nu is er op zichzelf redelijkerwijs niets tegen in te brengen, dat ook de Aziatische volken, voor zoover ze tot genoegzaam zelfstandige rijpheid van ontwikkeling zijn gekomen, hun onafhankelijkheid hernemen, en, hoe hard dit ook voor de koloniale mogendheden zal zijn, uit hooger oogpunt zal het een oorzaak van verheugen wezen, indien deze millioenen opstaan uit wat hun doodslaap scheen, en een hooger kracht gaan ontwikkelen. Maar het is zeer de vraag of de Aziatische beweging, bij dit punt vroeg of laat aangeland, hiermee tot rust zal komen. Dat van lieverlede ook een soort Aziatische Monroe-leer in zwang zal komen, valt niet te betwijfelen, althans voor Oost- en Zuid-Azië, maar inmiddels dient ook gerekend met den strijd der oeconomische belangen, die vermoedelijk zelfs het eerst aan de orde zal komen. Reeds nu is op enkele markten in China een tijdlang een boycot op Amerikaansche waren toegepast, en cijfers wijzen uit welke pogingen Japan nu reeds aanwendt, om aan den Europeeschen invoer in China zeer ernstige concurrentie aan te doen.

Nu heeft de hoogere politiek zich in de laatste dertig jaar steeds meer om het vraagstuk van de *débouchés* voor de Europeesche en Amerikaansche nijverheid saamgetrokken. Te sterk zou spreken wie beweerde, dat de oeconomische drijfveer geheel de hoogere politiek beheerschte, er werkten zeer zeker ook nog andere, met name nationale en imperialistische motieven, maar toch kan het al meer eenzijdig materialistisch karakter der internationale worsteling kwalijk worden betwist. Denk slechts aan den landhonger naar kolonaal bezit, aan de verdeeling van Afrika als weerlooze buit, aan den telkens uitbrekenden tariefoorlog, nog laatstelijk aan de Europeesche gisting, die een oorlog om Marokko dreigde te worden. Haalt nu de Japansche en Chineesche industrie, wat ze zeer stellig kan en zal, onze industrie binnenkort, wat technische vaardigheid en smaak betreft, in; wast het kapitaal in deze landen aan en nemen de behoeften er toe, — dan geeft het lagere arbeidsloon aan deze landen een voorsprong, die

voor ons de concurrentie op harden proef zal stellen. Reeds nu bestaat er niet alleen een neiging, om ons uit Japan en China te verdringen, maar ook om ons op de Europeesche markt concurrentie aan te doen. Dat dit nu tot conflict zal kunnen leiden, is te voorzien. Niet licht toch zullen Europa en Amerika zich goedschiks laten verdringen, en ook de vraag of Amerika tegen de vreedzame overstrooming van zijn staten door Chineezen en Japaneezen, zonder conflict, duurzaam een legislatieven dam zal kunnen opwerpen, houdt nu reeds de Amerikaansche staatslieden bezig. De boycot van de Japaneesche Schoolkinderen in Californië gaf reeds het voorspel.

Maar neem aan, dat ook dit zich op bevredigende wijze regelen laat, dan nog staat men voor het zeer ernstig probleem, of een ontwaakt en machtig geworden Azië, dat straks niet alleen over een myriade van troepen, maar ook over een geduchte wereldvloot beschikt, een rustige buur te land voor Europa en over zee voor Amerika zal blijven. In de eeuwen van zijn vroegere macht verried Azië steeds een sterke neiging om zijn standaard ver over zijn grenzen uit te dragen. Perzië wierp zich op Griekenland, Attila verwoestte half Europa, Dschingis-khan vernietigde het toenmalig Rusland en werd in Bohemen en Polen gezien, de Islâm veroverde Noord-Afrika en Spanje, de Turken werden eerst voor Weenen gestuit. Zullen de Aziaten, straks in macht herrezen, deze vroegere neiging hebben afgelegd? Kan ook wat Europa eeuwenlang aan Azië aandeed geen gedachte aan represaille doen opkomen? En ook afgezien daarvan, zal het verschil in type en daardoor in levensopvatting en belangen tusschen het Oosten en het Westen niet een noodlottige bron van gestadige wrijving en verwikkeling kunnen worden? Ja, zal ten slotte het verlangen naar de machtsproef, wie sterker is, ter vastlegging aan de wederzijdsche verhouding, niet een spanning in het leven roepen, die schier noodzakelijkerwijze tot een reuzen worsteling leiden zal? En al is dit nu nog toekomst-muziek *in mineur*, daar zeker nog onderscheidene tientallen van jaren verloopen zullen, ja, stellig een geheel geslacht zal ondergaan, eer de geheel gewijzigde verhouding intreedt, toch handelt onvoorzichtig, wie verzuimt de dingen die komende zijn in te denken. Vóór veertig jaar zou niemand geloof hebben gevonden, die binnen één menschengeslacht het opkomen van een Japansche grootmacht voorspeld had, en toch staan we thans reeds voor dit maar al te tastbare
onloochenbare feit.

Vooral Nederland heeft zich, met opzicht tot zijn koloniën, helder rekenschap te geven van de eischen, die de geheel veranderde toestand in het Oosten met zich brengt. Zelfs Rusland herbouwt zijn vloot, maar ook al zou Rusland zich bij een toekomstigen oorlog met het Oosten tot een landkrijg moeten bepalen, elke

andere mogendheid uit het Westen zal over zee het oorlogsterrein naderen moeten, en bij zulk een operatie blijft de Nederlandsche Archipel de groote zeestraat, waardoor een Europeesche vloot zich naar het Oosten, of een Aziatische vloot zich naar het Westen zal moeten bewegen. Reeds in den pas gevoerden oorlog was dit voor Nederland niet zonder gevaar, en zag het zich genoodzaakt zijn zeemacht in den Archipel, zoo goed het kon, te versterken. Zelfs tot een zeeslag had het in onzen Archipel kunnen komen. Maar ook afgezien hiervan leveren de communicatie door post en telegraaf, de voorziening van kolen en mondvoorraad, het schuilen van achtervolgde schepen, het zich bergen van gehavende oorlogsvaartuigen, en zooveel meer, zulk een aantal betwiste rechtspunten en feitelijke ongelegenheden op, dat men zoo licht aan één der oorlogvoerende mogendheden, geheel onbewust aanleiding tot beklag geeft, een beklag dat zoo licht een bron van latere verwikkelingen kan worden. De groote afstand tusschen moederland en koloniën verergert voor ons dit gevaar. Ware met name Japan in zulk een toekomstigen oorlog gemengd, en wel op een wijze, die het Engelsche bondgenootschap actief maakte, dan is het zelfs zeer de vraag, of één Nederlandscb oorlogschip uit het moederland den Archipel zou kunnen bereiken. Telegrafische gemeenschap met Batavia schijnt thans onafhankelijk van de Engelsche lijnen vrij wel verzekerd, maar geen schip zou c.q. de Roode Zee door kunnen komen zonder in 's vijands handen te vallen, en om de Kaap kan geen oorlogschip van 5 à 6000 ton stoomen, bij gemis aan eigen kolenstations. Zelfs wat we op de Goudkust van West-Afrika, in St. George d'Elmina, eertijds hadden, is bij verdrag door ons afgestaan. Ook zonder in het minst geloof te hechten aan de dagbladgeruchten, die nu reeds aan Japan onheilspellende plannen tegen onze koloniën toedichtten, is het reeds krachtens het aangevoerde duidelijk, dat zelfs bij een oorlog, waarin Nederland zelf niet betrokken was, onze positie op zeer onveilig zou kunnen staan. En al mag zekere hope gekoesterd, dat de tweede, straks de derde vredesconferentie de rechten en verplichtingen der neutralen bij zeeoorlog scherper omlijnen zal, geheel geruststellend zal Nederlands positie in het Oosten ook daardoor niet worden, en Nederland zou in zijn koloniale politiek van onvergeeflijke kortzichtigheid blijk geven, indien het zich op de gevaren uit den nieuwgeboren toestand voortvloeiende, niet met ernst voorbereidde. In isolement kan kracht schuilen, maar het kan ook de voorbode van den ondergang van uw macht zijn. Vooral het kolen vraagstuk nijpt. In tweeërlei opzicht. De pretentie kan door een oorlogvoerende zeemogendheid gemaakt worden, dat ge het kolen-innemen door de vloot der tegenpartij, niet alleen in uw havens, maar ook op uw reeden en in uw territoriale wateren voorkomen zult. Hierbij nu stuit ge reeds op de nog altoos voortdurende onzekerheid, omtrent de breedte van af de kust, waarover

die territoriale wateren zich uitstrekken; op de veldwinnende praktijk, dat een vloot zijn eigen kolenschepen volgen laat om onder uw kust die kolen in te nemen; en niet minder op de onmogelijkheid, om op de omloopende kust van zulk een groot aantal eilanden, als onze Archipel omvat, een zoo sterke politie uit te oefenen, dat ge zulk innemen van kolen, stel het gold voor ongeoorloofd, belet. En niet minder netelig is het tweede vraagstuk, dat hierbij aan de orde komt. Zelfs Japan bepaalde in zijn laatste proclamatie, tijdens den Spaansch-Amerikaanschen oorlog, dat een neutrale mogendheid aan een in den oorlog betrokken zeemogendheid kolen mocht verstrekken, voor zoover eenig oorlogschip hieraan behoefte had, om door te stoomen naar *the next port of his own country*. Maar hoe nu, waar gelijk in den Russisch-Japanschen oorlog, Rusland een haven in Kroonstadt, maar ook in Port-Arthur en Wladiwostock bezit. Dan toch komt dit altoos neer op het verstrekken van een volle kolenlading, daar zelfs een volle kolenlading nauwelijks toereikend is om van Batavia uit, hetzij de Oostzee, hetzij de Japansche Zee te bereiken. Iets wat temeer weegt, daar Japan in zulk een geval alleen havens op Formosa en in Japan zelf, maar niet in het Westen bezit, zoodat tusschen de voorziening aan beide vloten te verstrekken een in het oogloopende inferioriteit voor Japan zou ontstaan. De dusver algemeen aangenomen adat der neutraliteit is blijkbaar op een toestand als destijds ontstaan is, en later zich opnieuw kan voordoen, niet berekend, en alleen een scherp omlijnde bepaling, die door alle mogendheden gehuldigd werd, zou althans in dit opzicht vastheid van gedragslijn kunnen voorschrijven en matige gerustheid kunnen hergeven. Algeheele vrijlating van kolenverstrekking zou ongetwijfeld de zuiverste oplossing van het vraagstuk zijn, maar men vergete niet, dat de zeemogendheden, die in het bezit van een geheele reeks kolenstations zijn, er belang bij hebben, de mogendheden, die eigen kolenstations missen, door beperkende bepalingen in een staat van inferioriteit te houden.

Nog gewichtiger in haar algemeene strekking, hoezeer van minder onmiddellijk belang, is de heel andere vraag, of zich in de worsteling, die te komen staat, al dan niet de godsdienstige tegenstelling tusschen het Heidendom en het Christendom zal mengen. Aanleiding hiertoe zou wel bestaan. Te ontkennen toch valt niet, dat de Christelijke missiën in het Oosten steeds een doorn in het oog van den inlander zijn. Een vrouw van hooge geboorte uit het Oosten, die hoewel tot de inlandsehe bevolking behoorende, er prijs op stelde voor geheel gemoderniseerd te worden aangezien, zei mij eens als slot van een hevigen aanval op het Christendom: „*Le plus grand fléau de mon pays sont ces misérables missionaires. O, comme je désirerais les avoir tous devant moi! Alors*

je prendrais un grand couteau et je leur couperais le cou comme des moutons." Indien zoo reeds een vrouw uit den hoogsten stand oordeelt, die pronkt met haar moderne ontwikkeling, wat moet dan wel omgaan in het hart van den man uit het volk, die zelf nog aan zijn voorvaderlijken godsdienst gehecht is. Minder scherp zou zich de vijandschap tegen deze missiën allicht hebben afgeteekend, indien ze Azië uit het Westen waren binnengedrongen. Reeds voor eeuwen hebben eerst de Joden, daarna de Nestorianen, en ten slotte de Mohammedanen, niet zonder aanvankelijk succes, gepoogd, aan het paganisme in China afbreuk te doen. Arabische schrijvers berichten van Jodengemeenten in China in de 9e eeuw, en nog in 1866 vond W. Martin niet alleen den bouw van een Joodschen tempel op een Chineesch monument uit den tijd van Ling-hung vermeld, maar zelfs nog een kleine groep Joden, wier laatste rabbijn eerst kort geleden gestorven was. De Nestorianen kregen, blijkens de bekende inscriptie van Si-ngang-fu reeds in de 7e eeuw vasten voet in het hemelsche rijk, en waren nog in de 14e eeuw in vrij grooten getale aanwezig. De Islâm drong evenzoo in de 8e eeuw binnen, en schijnt thans in China nog een kleine 30 millioen aanhangers te tellen. Deze goed geslaagde propaganda van het Monotheïsme in zijn drieledigen vorm, verklaart zich gereedelijk uit den Mongoolschen tolerantie-geest. Bekend is van Dschingis-khan, hoe hij in zijn uitgevaardigde wetten de vrije uitoefening van alle religiën had afgekondigd, en hoe in zijn reusachtig legerkamp de Bonze en de Iman, de Rabbi en de Christelijke priester vreedzaam saam verkeerden, allen van krijgsdienst en belasting waren vrijgesteld, en door de autoriteiten met eere bejegend werden. Toen dan ook in de 16e eeuw de Christelijke missionarissen over zee in China aankwamen, werd hun bij hun prediking geen stroospier in den weg gelegd, en ontving zelfs het Hof te Peking hen met opmerkelijke welwillendheid. Eerst de strijd van de Franciskanen en Dominicanen tegen de orde der Jezuïten, waartoe de eerste missionarissen behoorden, schijnt hierin verandering te hebben gebracht, en in de tweede helft der 18e eeuw Keizer Joeng-'tschung tot het besluit te hebben genoopt om tegen alle Christelijke missiën een beslist vijandige houding aan te nemen. Hij ging tot vervolging over, en deze vervolging ging onafgebroken door tot 1858, toen in het vredesverdrag van Tientsin door Engeland werd bedongen, dat de missionaire predikers allerwege vrijen toegang zouden hebben, en dat zoowel zij zelven als hun bekeerlingen door de Overheid zouden beschermd worden. Maar juist dit verdrag zette kwaad bloed. De lagere volksklasse beschouwde deze gunstige bepaling als een hoon; de Mandarijnen kwamen in verzet; en vooral de aanhangers van Kung-futsé bleven aan het Christendom vijandig. Reeds in 1870 kwam het te Tusang tot een nieuw bloedbad, en voorts vielen schier elk jaar hetzij zendelingen, hetzij bekeerlingen als slachtoffers van de antipathie, die men

aan het Christendom toedroeg. Dit moest toen wel tot interventie leiden, en juist het feit, dat de Chineesche regeering keer op keer, onder de pressie van de regeeringen der barbaren, het dan voor de Christenen tegen haar eigen onderdanen moest opnemen, heeft niet alleen de spanning gaande gehouden, maar ook den nationalen tegenzin tegen het Christendom versterkt. Het volk gevoelde de bescherming van de zending door de vreemde mogendheden als een nationale vernedering. De tegenzin duurt dan ook nog altoos voort, en keert zich even beslist tegen de Roomsch-Katholieke als tegen de sinds Gützlaf sterk opgekomen Protestantsche zending, en het wekt bijna verbazing dat er desniettemin nog altoos een Roomsch-Katholieke groep van anderhalf millioen en een Protestantsche van 200,000 Chineezen geteld wordt. In Japan vertoonde zich aanvankelijk dezelfde geest van indifferentisme. Reeds in de 3e eeuw drong de Chineesche oorspronkelijke natuurdienst, die aan alle Mongolen gemeenschappelijk was, naar Japan door, en wijzigde het oorspronkelijke Shinto-isme. Laotze's stelsel bracht er de daemonenvereering. Het Buddhisme kwam in de 6e eeuw over Korea binnen, nadat reeds vroeger het stelsel van Kung-futsé machtigen aanhang had gewonnen. En zoo ontmoette ook Xaverius, toen hij in 1549 zijn Christelijke missie in Japan begon, nagenoeg geen tegenstand, en breidde zich de Christelijke kerk in het zuiden ongemeen uit. Doch reeds in 1614 sloeg de vreemdenhaat ook op de Christenen over, en in 1638 werd met den dood bedreigd al wie tot het Christendom was overgegaan of overging. Nu nog kan men te Cimiez bij Nice de afbeeldingen zien van de ontzettende gruwelen, die destijds ter uitmoording van de Christenen in Japan bedreven zijn. Dat duurde tot omstreeks 1875. Sinds ontsloot zich Japan voor Europa, in regeeringskringen gaf men het oude stelsel van afsluiting op, de Europeesche cultuur werd ingeroepen, en hiermede hield vanzelf alle vervolging op. Er heerscht nu geloofsvrijheid. De Roomsche, Grieksche en Protestantsche kerken hebben sedert dien tijd haar missie in Japan weer opgevat, en zelfs onder de hoogste beambten vindt men thans gedoopten, zelfs onder de algemeen bekende veldheeren. Hierbij houde men echter in het oog, dat er onder deze Christelijke missiën ook waren, die het dus-genaamde moderne Christendom aanbevalen, en dat vooral dit van alle confessie ontdane Christendom ingang vond. Kenners van Japan zeggen ons dan ook dat er onder de toongevende mannen in Japan zelfs zijn, die zich afvragen of Japan, om zich volkomen Europeesch te ontwikkelen, niet zulk een modern Christendom als Staats- en Volksreligie zou kunnen aannemen. Waarbij dan komt dat juist de machtsontwikkeling van Japan in den jongsten oorlog het nationaal besef weer sterk overprikkelde, den tegen de vreemdelingen gekeerden geest weer heeft aangewakkerd, en hierdoor de oude antipathie tegen het echte historische

Christendom weer deed opleven.

En daarom, klimt Japans macht, weet China zich in zijn reusachtige afmetingen op gelijke wijze als Japan te ontwikkelen, en wint dientengevolge de Aziatische idee in haar tegenstelling met het Westen, zoodanig veld, dat het vroeg of laat op een worsteling om de macht uitloopt, dan ontbreekt metterdaad alle zekerheid, dat ook de religieuse tegenstelling zich niet in het geding zal mengen. Iets waarbij niet uit het oog worde verloren, dat het Buddhisme, dat in beide rijken machtig is, zoo licht ook heel het zuiden van Azië in zijn actie meesleept, terwijl omgekeerd in Europa en Amerika, onder allerlei vorm, nu reeds een sterke Buddhistische propaganda wordt gedreven, die ook in Indië de aandacht begint te trekken en van daaruit door vrijwillig overgekomene of gezondene agenten gesteund wordt. Reeds nu vormt de missionaire litteratuur, die de Theosophie of het Buddhisme aanprijst, een geheele bibliotheek, en met name onder de hoogere klasse wint de eenmaal begonnen beweging zienderoogen in beteekenis.

Hierbij verlieze men niet uit het oog, dat zoowel de Chineesche en Japansche als de Indische cultuur, die uit eigen wortel zoo krachtig en op zoo geheel eigenaardige wijze was opgebloeid, op het innigst met de religieuse voorstellingen van deze volken samenhangt. Geheel het nationale leven, de huiselijke gewoonten, hun industrieele, artistieke en geleerde ontwikkeling is doorweven met usantien en voorschriften, die uit hun religieuse voorstelling zijn opgekomen. Religie, cultuur en nationale ontwikkeling vormen een gesloten eenheid. Japan zou derhalve, veel meer nog dan dusver, zijne voorvaderlijke traditie moeten prijs geven, ea zich almeer op Europeeschen voet moeten inrichten, en China eerst, straks Indië, zou hierin Japans voorbeeld moeten volgen, om een geruststellend antwoord te kunnen geven, op de straks reeds aangevoerde vraag, of ooit de volkeren in Oost-Azië ten slotte zullen komen tot een prijsgeven ook van hun religieuse denkbeelden, en tot het in zich opnemen van de grond voorstellingen, die in Europa tot de onder ons geldende cultuur geleid hebben. Ondenkbaar zou dit op zichzelf niet zijn, en kwam het hiertoe, dan zou dit voorzeker een hoogst gewenschten waarborg opleveren tegen het gevaar, dat de religieuse tegenstelling zich ten slotte van de worsteling tusschen Europa en Azië meester maakte. Veel hoop hierop geeft intusschen hetgeen men uit Japan verneemt, niet. Zelfs de Mikado heeft na den oorlog nog op de meest officiëele wijze aan de schimmen van het Mikadogeslacht zijn dankoffer geplengd. En wat veel meer nog zegt, tot in het Chineesche Buddhisme heeft zich de oude natuurdienst vrij sterk voortgeplant, en het aanvankelijk succes van de orde der Jezuïten in de 16e eeuw was vooral daaraan te danken, dat deze

missionarissen met de nawerking van dezen natuur-dienst een bedenkelijk accoord aangingen, tot ten slotte de Paus een legaat zond om dit kwaad te stuiten. En toen nam het Hof te Peking het voor de Orde van Jezus op, en ging, zoodra verzet tegen deze vermenging van de oud-Mongoolsche traditiën met de Christelijke religie uit het Westen opkwam, tot rechtstreeksche vervolging van het Christendom over. Te vreezen is dus wel, dat men juist zooveel van ons zal overnemen, als strekken kan, om zich tegenover ons machtig te maken, op militair, maritiem, industrieel en intellectueel gebied, maar dat de volksgeest zal blijven wat hij is, en zeer wel de kunst zal verstaan om het nieuw ingevoerde aan de onder hen bestaande religieuze traditiën aan te passen.

Het monotheïstisch en soteriologisch karakter van het Christendom gaat veel te diep, om zonder principieele bekeering, alleen door het voertuig der moderne cultuur, in zulk een volkerenmassa in te dringen. De grondvoorstellingen, en de beschouwing van wereld en leven, zijn in Oost-Azië door een traditie van eeuwen te vast in den geest dezer volken geworteld, en hangen te nauw samen met hun physieke en psychische gesteldheid, om op zulk een algeheelen ommekeer in hun gezindheden, enkel als vrucht van cultuur-imitatie, te kunnen rekenen. Bovendien verlieze men niet uit het oog, dat zich vergist wie waant, dat de geestelijke patroons van het Buddhisme, Kung-futséïsme en Shintoïsme mannen zonder kunde, inzicht en wilskracht zijn. Hun geleerdheid moge een andere zijn dan de onze, maar hun nadenken op zichzelf doet voor het onze niet onder. Ze zijn zich helder bewust van de diepte der tegenstelling tusschen wat zij bepleiten en hetgeen de zendelingen aanbrengen. Ze weten zich uitnemend te verantwoorden als men ze aanvalt, en voor de zwakke steeën van het Christendom, gelijk 't zich feitelijk en practisch vertoont, hebben ze een open oog. En al is het nu, dat ze voor een Europeesch gehoor weinig zullen uitwerken, het Aziatische hart weten ze zeer wel toe te spreken, veel beter zelfs dan dit aan onze missionarissen ooit gelukken zal. De invloed dezer kundige leidslieden is vooral onder de Buddhisten machtig, en dien invloed zullen ze zich niet laten ontrooven, zoolang geen dieper motief, gelijk dat bij persoonlijke bekeering werkt, hun de macht over het volksgemoed ontneemt. En wat den zeker zwakkeren invloed van de kringen van Kung-futsé en van de Shinto betreft, zoo komt men ook in China en Japan tot de ontdekking, dat hun verguld zedelijk nomisme te weinig verschilt van het ethicisme, dat thans in veel hoogere kringen van Europa de religie verdrong, dan dat er tot prijsgeving van wat zij bezaten, en tot inruiling van dat modern Europeesche ethicisme, aanleiding zou bestaan. Op de ,,wereldcongressen der godsdiensten" is het nu reeds herhaaldelijk gebleken, dat de pleitbezorgers dezer Aziatische religiën veel warmer sympathie bij de

moderne gedoopten vonden, dan hun eigen orthodoxe geloofsgenooten. De vrees dat zich vroeg of laat in de worsteling van het Oosten met het Westen ook de tegenstelling tusschen het Christendom en het Paganisme zal mengen, zou dan ook zoo goed als uitgesloten zijn, indien men alleen te doen had met de mannen, die van beide zijden op zulke congressen samenkomen. Maar die vrees houdt aan en blijft voortduren, nu men bij zulk een worsteling wederzijds, natuurlijk niet met enkele kringen van geleerden en ethicisten, maar met de volkerenmassa te rekenen heeft, en in deze, over en weer, het antithetisch beginsel uitgangspunt van heel het levensbestaan en van de nationale ontwikkeling is. Elke worsteling van dien aard om de overmacht wordt tegelijk een worsteling tusschen de wederzijds bestaande levenscónditiën; de worsteling zelve dwingt dan tot een teruggaan op den historischen en ethnologischen oorsprong van die levenscónditiën; en wijl, over en weer, vooral de religieuse voorstelling op die levenscónditiën haar stempel heeft gedrukt, behoort althans de *mogelijkheid* in het oog te worden gehouden, dat ook de religieuse tegenstelling zich in die worsteling mengen zal. Als de stam onder het rukken van den stormwind aan het zwiepen raakt, kraakt zoo licht ook de wortel mee. Onzerzijds dient zeer zeker met zorg alles vermeden te worden, wat dit onheilig vuur kon doen opvlammen of voeden, maar voorbij te zien dat de vonk van dit vuur onder de asch van het Oostersche leven nimmer ophield te smeulen, zou roekelooze oppervlakkigheid verraden. Het is toch den aard van het Oostersche leven geheel miskennen, zoo men den intiemen samenhang niet in rekening brengt, die in heel het Oosten tusschen de religie én de sociaal-politieke verhoudingen voortduurt. Hermann Frank in zijn studie *Abendland und Morgenland* (Leipzig 1901) blz, 13 wees er terecht op, dat niet de Islâm dit eng verband tot stand bracht, maar dat de Islâm zijn zegetocht eraan te danken had, dat het deze behoefte, dezen drang bij de volken in het Oosten vond, en er zoo volkomen voldoening aan schonk.

Een geheel ander karakter draagt de tegenstelling tusschen Europa en Azië in den Levant, doordien hier óók veel verschillende rassen, maar toch veel concreter en scherper het Kruis en de Halve Maan tegenover elkander staan. Geheel Aziëns westerzoom staat, even als het Christelijk Europa, in het teeken van het Semitisme. Of al de Osmanen van Mongoolsche, en de Perzen met de Afghanen van Indo-Germaansche afkomst zijn, door de aanneming van den Islâm is de geestesontwikkeling van al deze volken onder overwegend Semitischen invloed gekomen, iets wat, zij het ook in zwakkere mate, evenzoo van de 63 millioen Mohammedanen in Voor-Indië geldt. Dat onder de Sufi's in Perzië de oud-Perzische geest, en onder de Turken, Berbers en Kabylen nog de aanpassing van den Islâm aan traditioneele eigenaardigheden te herkennen valt,

merkt ge aan tal van bijzonderheden, maar de leidende geest blijft onder dit alles Semitisch. Evenzoo legde Auguste Dide, in zijn bekende studie *La fin des religions,* er terecht nadruk op, dat men om de Christelijke religie van haar plaats te dringen, beginnen moet met de bestrijding van het Jodendom. In haar oorsprong zijn de Joodsche en de Christelijke religiën één. Maar evenmin is het voor betwisting vatbaar, dat de Islâm zich hierbij aansluit. Synagoge, Kerk en Moskee vinden in Abraham en Mozes haar historisch vereenigingspunt, en de Islâm stelt Jezus hooger dan menig moderne dit onder de gedoopten doet. Binnen den Semitischen kring is de onderlinge worsteling van Joden, Christenen en Mohammedanen een broedertwist, en als Monotheïsten staan de aanbidders van Jehova, van Allah en van den Vader van onzen Heere Jezus Christus samen niet alleen tegenover alle pantheïsten en polytheïsten, maar evenzoo, eenerzijds tegenover de lagere religievormen van het Animisme en Fetichisme, en anderzijds tegenover het atheïsme en agnosticisme. Toen te Tiberias, aan het meer van Gennesareth, de Opperrabijn mij, onder veel dankbetuiging, kwam begroeten met het oog op de vrije positie der Joden in Nederland, en de Mufti, in tegenwoordigheid van den Grieksch-orthodoxen Caimacam, mij de hand kuste, heb ik krachtiger dan ooit die slapende eenheid van het Monotheïsme in zijn drievoudigen openbaringsvorm gevoeld. Dat het besef hiervan te loor ging, kan niet verwonderen. Onder wie elkander het naast staan, draagt elke levensstrijd steeds het kenmerk van de hoogste verbittering. Het Kruis van Golgotha heeft tusschen Christenen en Joden een klove gegraven, die niemand dempen kan, en de Islâm heeft, door zijn bijna algeheele vernietiging van de Christelijke Kerken in Azië, Egypte, Nubië, Tunis, Algiers en Marokko, en schier meer nog door zijn verovering van het Heilige land, een vuur van tweedracht ontstoken, dat nog brandt. Beperkt men zijn gezichtskring dan ook tot Europa en West-Azië, dan stuit ge allerwegen op diepgaande tegenstelling. Trekt ge daarentegen ook Oost en Zuid-Azië in uw gezichtskring, dan verandert dit geheel, en vindt ge in Europa, Amerika en West-Azië drie uit eenzelfden wortel gesproten monotheïstische godsdiensten, die principieel overstaan tegen het naturalistisch, polytheïstisch en pantheïstisch religiewezen, dat aan Oost- en Zuid-Azië, met het hart van Afrika, gemeen is. De verschillen tusschen de Azkenazim en de Sephardira onder de Joden, tusschen de Chiïeten en Suuniten onder de Mohammedanen, en tusschen de Grieken, Katholieken en Protestanten onder de Christenen, vallen bij die groote tegenstelling bijna geheel weg; en al is het dat het Semitisme aan de oevers van den Tiger en den Euphraat oorspronkelijk gansch andere richting uitdreef, het Semitisch merk van oorsprong, dat aan de drie groote monotheïstische religiën gemeen is, wordt hierdoor allerminst teniet gedaan. Dit kwam dusver minder uit, omdat Oost-Azië sliep en Voor-lndië in de

wereldbeweging niet meer meetelde. De hard-gedrukte Christenheid kende eeuwenlang geen anderen vijand dan den Islâm. Dschingis-khan werd door Christenkoningen als redder ingeroepen, en zelfs de Paus trad met de Mongolen in onderhandeling. Het was de nood, die alles wat redding van de Halve Maan beloofde, willig deed aangrijpen. Juist hetzelfde wat men in den religiestrijd bij het opkomen der Reformatie zag, toen men in Nederland riep: „Liever Turksch dan Paapsch!" en Protestanten en Mohammedanen elkander begonnen te zoeken. Zoo vond ik te Smyrna in het Consulair Archief, uit de 17e eeuw, een schrijven van den Admiraal-Pacha aan de Protestanten aldaar, dat in zijn oud-Fransche vertaling aldus begon: „C'est Dieu qui ayde! Le peuple des puissants et des exquis Chrétiens de la grande religion du Messie, les bons qui sont bons au doublé, qui enseignent ces choses a toutes les républiques et les Seigneuries, selon l'Ecriture, qui renonceut aux images et aux cloches de la Messe, ceux de Flandre et de Hollande, et le bien-réglé et très-sage Comte Maurice, que toutes leurs affaires puissent réussir a une bonne fin et la République renommée en la religion de Jésus Dieu vous fortifie, qui est la source du bien en la droite voye et vous donne ce qui vous est nécessaire." In ander verband werd, toen de inwoners van Moldavië pijnlijk den druk der Joden begonnen te voelen, in Roemenië de kreet gehoord: „Liever weer onder de Turken, dan uitgezogen door de Joden!" Dit alles nu moge zedelijk niet hoog staan, het was en blijft menschelijk, dat men, tot in zijn levensexistentie bedreigd, beurtelings bij Mongolen en Turken uitkomst zoekt. Maar juist dezelfde neiging van zucht naar levensbehoud kan oude veeten doen vergeten, zoodra het monotheïsme zelf door de opkomende actie uit Oost- en Zuid-Azië mocht bedreigd worden. De Keizer van Duitschland is een te impulsief karakter om gemakkelijk in een vast beeld gegrepen te worden, maar toch ligt het vermoeden niet verre, dat er samenhang bestaat tusschen zijn leus: „Völker von Europa, wahret Eure heiligsten Güter!" en zijn zoeken naar verstandhouding met de Osmanen. Mocht het toch vroeg of laat tot een worsteling om de macht tusschen Azië en Europa komen, dan zal meer dan men gemeenlijk vermoedt, afhangen van de houding der aanhangers van den Islâm. Wat zal dan bij hen sterker spreken : hun Aziatische herkomst of hun streng monotheïstische belijdenis? In Indië zelf staan ze met meer dan 62 millioen, in Perzië, Afghanistan en Heludschistan met 14 millioen, op Java en Sumatra met over de 30 millioen. in China zelf met een kleine 30 millioen, en de concentratie van deze Islamitische diaspora neemt eer toe dan af. - De universiteit El-Ashar te Cairo met haar 10,000 kweekelingen drijft een sterke propaganda tot in den Indischen Archipel, vooral door de invoering van in het Javaansch, Maleisch en Makassaarsch vertaalde Arabische geschriften; te Mekka nemen de pelgrims uit Voor-Indië steeds in aantal toe; en te Jaffa zag ik de eerste

groep muzelmansche pelgrims uit China landen, die ter aanbidding optogen naar Jeruzalem. Het gevoel van saamhoorigheid neemt onder den Islâm toe, en de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat zij ten slotte met ons tegen het pantheïsme en het polytheïsme het opnemen. Toch doet de verhouding tusschen Europa en de Levant zich op dit oogenblik nog in geheel anderen vorm voor. Ook hier is de naijver tusschen de Europeesche Mogendheden, vooral oeconomisch, op den voorgrond getreden. Zonder uitzondering verkeeren alle Islamitische Staten, Turkije vooraan, in een toestand van jammerlijke decadentie. Turkije zag zich het ééne brok voor, het andere brok na, in Europa van zijn territoor afscheuren, en al moge het telkens dreigen, als de Ambassadeurs te Constantinopel voet bij stuk houden, geeft het toe. Het moge door zijn houding diplomatiek profijt trekken uit elke verdeeldheid tusschen de Mogendheden, en speculeeren op uitstel van beslissing, in het eind schikt het zich. Te Cairo moge de Sultan nog een vertegenwoordiger van zijn gezag laten resideeren, toch voelde heel het land, zij het met onwil en neiging tot verzet, dat Lord Cromer er de heer en meester was. Verder west, op Afrika's noordkust, gaf Turkije elken strijd zelfs op, om alleen in Tripoli nog stand te houden. Creta bezit het nog slechts nominaal. En wat nog pijnlijker te Constantinopel aandoet, in Arabië wint het verzet van de Wahabieten tegen het Khalifaat van den Osmanischen heerscher gaandeweg aan kracht. Tegenspoed van rondsom, om nu van de gespannen verhouding in Macedonië en Armenië niet eens te reppen. En al wat de Hooge Porte dan nog onderneemt, om dit kwaad te stuiten, wordt bovendien gekruist en gedwarsboomd door de Engelsche en Duitsche invloeden, die zich, elk op hun manier, politiek en oeconomisch vaster voet pogen te verschaffen. De Fransche invloed, eens zoo machtig door de Frankische scholen, kerken, kloosters en missiën, is dalende, maar tot in Khonia staan de Fransche geestelijken nog het sterkst, omdat zij voor de Katholieke Kerk, evenals de Russen voor wat de Grieksch-orthodoxe Kerk aangaat, hun natuurlijken steun vinden in de zoo talrijke Christelijke bevolking. Aanhangers van den Islâm tot het Christendom over te halen, is in Turkije zoo goed als onmogelijk. Moskee, familie en regeering komen aanstonds tegen elke poging daartoe in beweging. Men kwam er, bij gesprekken die ik voerde, zoo onder de geestelijke leiders van Fransch-Katholieke als van Russisch-Grieksche zijde dan ook openlijk voor uit, dat men zelfs bij de Mohammedaansche leerlingen op zijn scholen van elke poging tot bekeering afzag. Maar èn Kerk, èn school, èn klooster, èn consulaire macht behoeden het Christelijk element, dat nog in Klein-Azié en Syrië aanwezig is, voor bezwijken, en ze doen dat met milde beurs, en door het uitzenden van zeer hoogstaand personeel. Ook uit Italië ontvangt deze actie in toenemende mate steun, vooral door de orde der Franciscanen. Maar geheel deze geestelijke actie

is voorshands van tweede orde geworden. Wat men zou kunnen noemen de *pénétration oeconomique* drong naar den voorgrond, niet het minst langs de spoorlijn, ook met het nevendoel om de Perzische Golf te bereiken. De Bagdad-spoor heeft haar rails reeds liggen bij Eregli aan den voet van den Taurus. Maar al vertoont het Osmanische rijk dientengevolge het tegendeel van een beeld van kracht, toch vergist zich, wie daarom waant den Islâm als afgedane hoegrootheid uit zijn berekening te kunnen lichten. Wat men herhaaldelijk van het uitroepen van den heiligen oorlog duchtte, is geen hersenschim. Als politieke macht ingezonken, blijft de Islâm een ongemeen sterke geestelijke macht. Het Khalifaat steekt hoog uit boven het Sultanaat. Als Souverein heeft de Sultan in Europa slechts 2½ millioen Mohammedaansche onderdanen, in Azië 15½ en in Afrika ruim 10, samen 28 millioen, doch als Khalif wordt hij in de gebeden der geloovigeu geëerd door heel den Islâm, zelfs door de 62 millioen Mohammedanen in Voor-Indië. In Marokko heeft men een eigen Khalifaat, in Midden-Afrika bestaan exceptioneele toestanden, vele Suunieten weifelen, en in Arabië poogt men een eigen Khalifaat op te richten; maar, al verstoort dit den samenhang, onder de groote heirschare van 180 millioen Mohammedanen staat het Khalifaat van den Osmanischen heerscher nog altoos ongekrenkt. In de *Chutbat-al-alaàn*, die elken Vrijdagmorgen in de Moskee gehouden wordt, geschiedt in het overgroote aantal der Moskeeën, van de trappen van de Minbar, die rechts van elke Mighrab staat, nog altoos de officiëele erkenning van den Khalif. De inlandsche Christenen, die zeer wel de toestanden doorzien, verkeeren dan ook telkens in doodsangst, dat er op een wenk uit Constantinopel opnieuw een bloedbad onder hen zal worden aangericht. De schrik van de gruwelen te Damascus in 1860 zit er nog diep in, en bij de mannen, die ik sprak, uit degenen die door in kelders te vluchten destijds er het leven hadden afgebracht, plooide zich nog een bange trek van ernst op het gelaat, toen ze buiten Damascus, op de graven der slachtoffers, mij de door de Drusen aangerichte en door Pacha Ahmed geleide moord-tooneelen schilderden. En vergeet niet, die schrikkelijke uitbarsting van fanatisme destijds vond haar aanleiding in den opstand, die in Engelsch-Indië was uitgebroken. Ik was juist te Damascus, toen in December 1905 de verbonden vloot van de haven van Mytilene bezit had genomen, en men vreesde door heel Syrië, dat dit den Sultan tot bloedig verzet zou verleiden. Zelfs kwam er reeds gerucht, dat te Aleppo tot moord was overgegaan, en later te Jeruzalem komend, hoorde ik hoe men ook daar in angst had verkeerd. Zelfs in Egypte beseft men zeer wel, dat als de kreet van wrake maar wordt aangeheven, ook de rustige Fellahin in wilde woestaards herschapen tegenover de Christenen zullen staan. En de schrik, die op zulk een oogenblik in de harten slaat, is zóó overweldigend, dat iemand die de

Armenische moorden te Constantinopel had bijgewoond, mij verhaalde, hoe één woesteling, een Armenisch huis binnengedrongen, er drie Armeniërs neersloeg, die als verlamd en verstijfd van doodschrik hem zonder poging zelfs tot verweer geworden lieten. Moeielijk is dan ook te voorzeggen, wat stroom van hartstocht zich over de landen van de Levant zou uitstorten, indien in het oogenblik van de hoogste spanning de besliste oproep tot den heiligen oorlog door geheel den Islâm uitging. Partieel heeft men zulke uitbarstingen nog altoos kunnen bedwingen, maar neemt het fanatisme een algemeen karakter aan, en barst het in alle landen tegelijk uit, dan zou de uitwerking ontzettend kunnen zijn; en indien zulk een uitbarsting saamviel met een ernstige worsteling tusschen Europa en Azië op de kusten der Zuidzee en in Centraal-Azië, zelfs gevaarlijk.

De schijnbare tegenstelling tusschen de politieke zwakheid van de Islamitische staten, en dit altoos dreigend gevaar van een heiligen oorlog heeft niets dat bevreemden kan. De twee grondstellingen van den Islâm, hun fatalisme en hun gehoudenheid om het geloof met het zwaard uit te breiden, verzoenen deze schijnbare tegenstelling volkomen. Toen eenmaal hun strijd met het zwaard niet verder kon, en ze rustig in het veroverd land gingen nederzitten, zonk hun eens zoo vermetele kracht in, en toen in een latere periode een sterkere macht tegen hen over stond en ze in bedwang hield, onderwierpen zij zich hieraan als aan een over hen komend fatum. Doch juist deze fatalistische berusting draagt nooit een finaal karakter. Het staat voor hen vast, dat hunner de eindtriomf zal zijn. Wat thans hen drukt, kan voor hun geloof nooit anders dan een overgangstoestand zijn. Ze wachten met taai geduld op het oogenblik, waarop ingevolge datzelfde fatum de herwinning van de aloude macht voor de deur zal staan. En niet zóó zal het trompetgeschal dat de komst van dat lang verbeide oogenblik aankondigt, door de landen van den Islâm weerklinken, of de lang ingedrukte veer zal met te heviger kracht opspringen, en de aloude adat, dat voor het geloof met het zwaard te strijden is, in alle hoeken van den Islâm willig gehoor vinden. Geen ondoordacht handelen zal daarbij leiden. Ze verstaan uitnemend wel de teekenen der tijden, en ze zullen het juiste oogenblik weten af te wachten. Maar gaat de kreet van wrake eenmaal uit, dan zal de oude bloeddorst opwaken en met leeuwenmoed de worsteling van ouds weer worden opgenomen. Wat in Armenië plaats greep, zal dan blijken slechts voorspel van het groote bloedig drama te zijn geweest. En mocht in zulk een oogenblik ooit de Mahdi-verwachting in een gelukkig avonturier haar belichaming vinden, dan weet het half uitgemoorde Soudan er van te verhalen, wat monsterachtige bezieling zich van de verdwaasdheden kan meester maken.

Breng dit nu in verband met de spanning, die in Oost-Azië zich tusschen het

Europeesch-Amerikaansche en het Aziatische element begint te ontwikkelen, en het springt in het oog, hoe onnoemelijk veel er tenslotte bij het uitbarsten van een worsteling tusschen Oost en West van de houding der Mohammedanen zou afhangen. Men weet dit in het Oosten zeer wel, en reeds zijn er pogingen aangewend, om aan den Bosporus verbindingen te zoeken. Van andere zijde liep zelfs een gerucht, dat in Japan de vraag werd overwogen, of de Islâm ook voor Japan niet de meest geschikte religie zou zijn. Op het zenden van een Ambassadeur naar Constantinopel dringt Japan rusteloos aan. Neemt men nu in aanmerking, dat in 1860 de opstand der Aziaten tegen de Engelschen in Voor-Indië het sein gaf tot het bloedbad in Damascus, ware het dan op zich-zelf zoo ondenkbaar, dat men in de kringen van den Islâm met kwalijk verholen vreugd de sterke ontwikkeling van Oost-Azië gade sloeg, en, kwam het eenmaal tot een worsteling in het Oosten, juist in die wereldgebeurtenis de duidelijke openbaring zou zien, dat het fatum zich wendde, en dat het oogenblik tot afwerping van het Westersche juk en tot herstel van de glorie der Halve Maan gekomen was? Dan zou heel Azië tegen ons overstaan, en de overmacht, die Europa tegen zich over vond, gevaarlijke afmetingen kunnen aannemen. Doch dit kan ook anders loopen. Het semitisch-monotheïstisch verband, waarin Joden, Christenen en Mohammedanen principieel met elkander staan, kon ook in den Islâm de aloude geloofsactie tegen alle polytheïsme weer doen opleven, en hierdoor het optreden van een vereenigd Azië beletten. De tijd kan komen, dat de Islâm ons als monotheïstische bondgenoot goud waard zou zijn. Kan hierin dan niet een aanwijzing liggen, om de traditie der Kruistochten niet als bepalende factor voor onze actueele gedragslijn op te vatten, maar het te verstaan, dat geheel veranderde omstandigheden het kiezen van een geheel gewijzigde gedragslijn vorderen kunnen? Onder de hoogere standen te Constantinopel en te Cairo is reeds zekere gelijkmaking van levenstoon met onze westersche zeden tot stand gekomen. De van Duitsche zijde betoonde sympathie heeft ook onder de lagere standen waardeering gevonden. Er zou zooveel gewonnen zijn, als de tegenstelling tusschen het Monotheïsme en het Polytheïsme in de wederzijdsche schatting nog sterker doorslag gaf dan de tegenstelling die het Kruis van de Halve Maan scheidt. Ook voor het koloniaal bezit van Nederland zou hierin een factor van behoud schuilen. Maar ook al mocht in de ure der beslissing blijken, dat het fanatisme den Mohammedanen te sterk was, en zij zich in het hun gunstige oogenblik tegen ons keerden, toch zal het ook in die hachlijke ure ons zedelijk sterken, zoo onze conscientie alsdan getuigen kan, dat wij, wel verre van door hooghartige onverdraagzaamheid den gloed van dat fanatisme te hebben aangeblazen, het veeleer door Christelijke verdraagzaamheid hebben getemperd.

Niemand leide hieruit af, dat de tegenstelling tusschen het Christendom en den Islâm niet principieel zou zijn, en allerminst wensch ik mij te voegen bij hen, die, hoe zeerzelve gedoopt, soms op niet onduidelijke wijze van hun voorkeur ten bate van de Islâm doen blijken. Dit is alleen denkbaar bij hen, die, hoewel zich nog naar een der Christelijke kerken noemende, toch feitelijk van het wezen der Christelijke religie zich hebben losgemaakt. Dat wezen toch bestaat hierin, dat in Christus de zelfopenbaring van het Hoogste Wezen tot stand kwam, niet in natuur of symbolen, noch ook enkel door het woord of de inspiratie, maar door *incarnatie* in de centrale persoonlijkheid van ons menschelijk geslacht, *in den Zoon des Menschen*. Is nu religie de gemeenschap tusschen God en mensch, dan volgt hieruit met noodwendigheid, dat in deze incarnatie van Hem, die zelf God was, deze gemeenschap haar absoluut en meest universeel karakter bereikt heeft, eu niet verder kan. Het is in de belijdenis der Drie-eenheid, dat men gepoogd heeft dit absoluut en volmaakt karakter der Christelijke religie ook dogmatisch uit te drukken. Zoo vond Mohammed het bij zijn optreden, maar zonder er zelf aan te gelooven, en erkend moet dat eerst de Gnostieken, daarna de Arianen, en voorts zoowel de Nestorianen als de Monophysieten er de beteekenis in niet geringe mate van verzwakt hadden. Juist het strenge Monotheïsme, dat Mohammed diep in de ziel lag, heeft hem toen, niet tegen Jezus als hoogstaand en van God gezonden Profeet, maar tegen de pretentie van zijn Zoonschap Gods doen optreden. Het soms tot Tritheïsme vervalschte dogma der Drieeenheid scheen hem terug te leiden naar het Polytheïsme, en het is van uit dit standpunt, dat hij, vóór alle dingen, zijn volgelingen inscherpte, het hun op allerlei wijze voorhield, en het zelfs in de Chutab opnam, dat het Eeuwige Wezen niet gegenereerd heeft, geen Zoon kon hebben, en dat alzoo geheel dit grondstuk der Christelijke religie een vervalsching van de oude openbaring en een breuke met het Monotheïsme was. Ook uit anderen hoofde was hij wel tot het innemen van dit standpunt genoodzaakt, wilde hij zijn eigen positie als hoogste en laatste profeet handhaven. Juist dank zij de vleeschwording van het Woord is de Christelijke openbaring de hoogste, de volkomene, de absolute, die alle latere en aanvullende openbaring afsnijdt. Wilde dus Mohammed het terrein vrij krijgen voor zijn eigen positie als profeet van een openbaring, die boven het Christendom uitging, dan moest hij wel beginnen met aan de Christelijke religie dat absolute karakter van de voleinde openbaring te ontnemen. Niets belette hem daarnevens aan Jezus de hooge eere te laten van vóór hem de hoogste profeet te zijn geweest, mits voor hém maar plaats open bleef, om zijn eigen openbaring boven de openbaring in Christus te stellen. Bedenkt men nu, hoe in den boezem der Christelijke Kerk geheele reeksen van godgeleerden zijn opgestaan, die, evenals

Mohammed, voor dit absoluut karakter van het Christendom geen oog meer hadden, en met de belijdenis der Drieëenheid ook de belijdenis van het Goddelijk Zoonschap van den Christus verwierpen, om hem alleen als profeet in Israël, of zelfs lager nog, als religieus genie, te eeren, dan kan het wel niet anders, of velen, die door hun levensloop en hun studiën veel met den Islâm in aanraking kwamen, moesten zich al spoedig meer tot den Islâm dan tot de Christelijke confessie voelen aangetrokken. Veeleer moest, in hun oog, Jezus door den Islâm nog te hoog in eere worden gehouden. Vooral te Jeruzalem en te Bethlehem ontwaart men toch op allerlei manier, hoe ook de Mohammedanen op hun wijs vaak de heilige traditie van de opkomst van het Christendom nog in veel hooger waarde houden dan de moderne richting dit in Europa doet. Het is dan ook opmerkelijk, hoe men onder de meest invloedrijke mannen en vrouwen van Europeesche herkomst iu Constantinopel, in Klein-Azië, in Syrië, in Egypte en in Algiers, gedurig stuit op een warmer sympathie voor den Islâm, dan voor het Christendom. Al wat tot de Christelijke missies behoort nu uitgezonderd, ontmoet men, met name onder de Protestanten, bijna nimmer een belijder van den Christus, die voor de eere van zijn Heiland in vuur geraakt. Ze omhelzen daarom den Islâm niet. Slechts een zeer enkele breekt met zijn verleden. Maar in den regel hebben ze met alle positief geloof gebroken, en maken meer wijsgeerig zekere vergelijkingen tusschen Islâm en Christendom uit sociaal en ethisch oogpunt; iets waarbij hun sympathie voor den Islâm dan nog versterkt wordt door de mystieke en philosophische stroomingen, die ze ook onder de Mohammedanen zelve aantreffen, en die in de kringen der Derwischen niet zelden een geprononceerd pantheïstisch karakter aannemen. In deze kringen wordt de Islâm losgemaakt van allen ritueelen en ceremonieelen vorm, om tenslotte niet dan zekere vage religiositeit, zeker ascetisme en voorts een vrij streng ethicisme over te laten. En dit trekt aan. Ook de persoon van Mohammed wordt dan ontdaan van al het supranatureele, en in het eind blijft er als kern niet anders over dan een uiterst sobere, hoogst eenvoudige, en althans naar Oostersche begrippen zeer geschikte sociale en zedelijke levensbeschouwing. Voegt men dan hierbij, dat de mondaine levensopvatting, die vele hooggeplaatste Turken uit Parijs en Londen medebrachten, in minder ernstige kringen bijna geen verschil tusschen den gemoderniseerden Turk en den modernen Europeaan overlaat, dan verklaart het zich gereedelijk, hoe de wederzijdsche toenadering in het practische leven bijna geen onderscheid meer doet uitkomen, en dat te minder nu de dochters der hooggeplaatste Muslim almeer een Europeesche opvoeding krijgen, en binnenshuis zich even vrij in gezelschap van heeren bewegen als de vrouwen van nominaal Christelijken huize. Hoeveel zelfbedrog in deze hoog-ethische opvatting van den Islâm schuilt, blijft voor wie eenigen

tijd in het Oosten vertoefde, geen geheim. Ongetwijfeld bestond bij Mohammed de zeer ernstige toeleg om het Oostersch en nader het Semitisch bederf op sexueel gebied te stuiten. Enkele gnostische secten, en vooral het Manichaeïsme, hadden getoond op wat gruwelijke wijze dat sexueele bederf zich tot in de heilige sacramenten van de Christelijke religie kon indringen. In de Albigenzen werkte dit nog na, en wat van de satanische orgieën der zwarte en blanke Mis nu nog in Europa voortkruipt, levert voldingend bewijs voor het doodelijk gevaar, waarmee de Oostersche, en nader de Babylonisch-Semitische ontaarding op dit punt telkens weer het Westen bedreigt. Dat gevaar heeft blijkbaar ook Mohammed verschrikt, en zijn sociale en ethische opvattingen van het huwelijk waren ongetwijfeld een poging zijnerzijds om dit gevaar te stuiten. Maar tusschen deze gulle bekentenis en de bewering, dat het zedelijk leven er door op hooger peil zou zijn gekomen dan in Europa, ligt al de afstand der practijk, althans wat het sexueele leven betreft. De onthouding van wijn en sterken drank heeft op zichzelf voortreffelijk gewerkt, en wie thans de Fellahin in Egypte vergelijkt met de aan drank overgegeven bevolking van onze groote steden, kan zich kwalijk onttrekken aan den indruk, dat ze physiek hooger staan. Sexueel daarentegen staat geheel de Levant ongetwijfeld veel lager dan Europa; want wel kent Europa, vooral in de groote steden, een kring waarin de sexueele zonden op alle manier en in allerlei vorm haar scepter voeren, maar in de breede rangen onzer burgermaatschappij staat het sexueele leven toch nog op veel hooger standpunt, dan het ooit in Azië gestaan heeft. En juist dezen kerngezonden burgerkring vindt ge in het Oosten niet. De polygamie, met de gemakkelijke losmaking van het huwelijk, van de ontrouw in den echt, van de prostitutie, en zelfs van tegennatuurlijke prostitutie bederven de sociale verhoudingen. Het geslacht der Geisha's bestaat ook hier, en Pacha's, die in hun eigen paleizen de objecten van hun paederastie herbergen, maken hier allerminst een geheim van, en verliezen er niets door van hun reputatie bij het publiek. Zelfs in de dorpen hangt de natuurlijke zoowel als de onnatuurlijke prostitutie haar lokaas uit. Bij alle erkenning van Mohammeds ernstige bedoeling, is het daarom de dwaasheid zelve zich in te beelden, dat zijn sociaal-ethisch stelsel, ook al wierp het een dam op tegen de in Azië inheemsche neiging tot sexueele orgiën, beter dan de Christelijke religie tegen het sexueele gevaar zou gereageerd hebben. De inlandsche Christenen steken nog, over het algemeen genomen, hetzij ze Armeniërs, Grieken, Franken of Kopten zijn, vrij gunstig af hij hun Mohammedaansche omgeving, en bij al het sexueele kwaad, dat ook in Europa en Amerika woelt, is er toch geen quaestie van, of in sexueel opzicht winnen de Christelijke landen het nog altoos zeer verre van de landen van den Islâm, voor zooveel men niet enkele mondaine kringen iu de groote steden, maar geheel de

burgerij en de plattelandsbevolking tot punt van vergelijking neemt. Ook hier blijft derhalve de slotsom, dat de Islâm ons zeer na staat, zoo we het Mohammedanisme in zijn tegenstelling met het Aziatische pantheïsme en polytheïsme nemen maar dat bij vergelijking van de drie monotheïstische religiën, zeer zeker, zoowel het Judaïsme als de Christelijke religie sociaal en ethisch veel hooger standpunt bereikten dan de Islâm. Slechts één ding worde hierbij nooit uit het oog verloren : ook dat hoogere heeft Europa niet aan zichzelf, maar aan Azië te danken. Schier niets uitgezonderd, zijn alle kiemen van hoogere ontwikkeling uit Azië Europa binnengedrongen, en zeer bepaaldelijk zijn het de Semitische volken, tegenover welke Europa de grootste schuldenaar is en blijft. De aloude profetie dat Japhet in de tente van Sem zou ingaan en door Sem zou gezegend worden, is genealogisch en ethnologisch niet meer in alle bijzonderheden uit te werken, maar onweerlegbaar toont de historie, dat Europa alle aanzetsel tot hoogere ontwikkeling aan Azië, en zeer bepaaldelijk aan de Semieten, te danken heeft. Noch Egypte, noch Griekenland, noch Rome zou zonder Azië geworden zijn, wat het wierd, en met name het Monotheïsme, waarin de diepste wortel van alle hoogere cultuur ligt, is uit de Semietische wereld tot ons gekomen, gelijk ook de Christelijke religie ons toekwam uit de Levant. Wel staat vast dat Azië steeds onmachtig bleek, om deze kiemen van hoogere ontwikkeling zelf tot hooger bloei te brengen. Dien hoogeren bloei ontvingen deze kiemen bijna op elk punt eerst in de Europeesche wereld, maar zelfstandig heeft Europa zoo goed als niets voortgebracht. Het ontving het zaaisel steeds uit het Oosten, en bleek dan zelf alleen die rijke geestesmacht in zich te dragen, die door acclimatatie er in slaagde, het uit Azië ontvangene tot veel hooger gedijen op te voeren, dan de Aziatische geest dit vermocht. Vooral intellectueel en technisch bleef Azië verre ten achter. Met de Chineesch-Japansche en met de Indische ontwikkeling kwam Europa zoo goed als niet in bevruchtende aanraking; wat ze zich toeëigende is haar schier alleen uit het Westen van Azië toegekomen, en zelfs Perzië werkte niet dan tijdelijk op ons in. Met de gegevens der historie voor oogen is het daarom zeer de vraag, of Europa niet verkeerd doet, door van haar hoogte schier laatdunkend op de Levant neer te zien, en zich in te beelden dat ze door haar oeconomische meerderheid een krachtig assimilatieproces op de Levant zal kunnen toepassen. Buiten kijf is er in de Levant oeconomisch ontzaglijk veel te doen. Reeds nu blijkt in Egypte, wat machtige oeconomische levensvernieuwing in betrekkelijk korten tijd onder de inwerking van Europeeschen invloed tot stand kan komen, en zoowel in Klein-Azië als in Syrië en Palestina is de oude welvaart, door gemis aan den noodigen regeeringssteun, tot zulk een laag peil gezonken, dat de velden er wit zijn om te oogsten. Hieruit worde echter niet de meening afgeleid,

alsof men in de Levant te doen had met streken, waar, gelijk in Afrika, zonder invoering van onze Europeesche ontwikkeling geen hooger standpunt kon bereikt worden. Zelfstandige cultuur heeft eens in al deze landen gebloeid, tot ver over den Tiger en den Euphraat. Achtereenvolgens onder polytheïstische, Byzantijnsche en Islamitische leiding is er welvaart en hoogere ontwikkeling geweest. De reusachtige overblijfselen zijn er nog de gedenkteekenen van. Het was een andere ontwikkeling, stellig sociaal lager staande en technisch van mindere orde dan de onze; maar eer de decadentie intrad, heeft er welvaart, heeft er kunstweelde, heeft er wetenschappelijke ontwikkeling gebloeid. Wat den ondergang van deze Cultuur teweeg bracht, waren de invallen der Mongolen, de oorlogen tusschen den Islâm en de Christenheid, de eindelooze burgeroorlogen tusschen de vasallen, de verslapping van den eens zoo fieren Arabischen geest onder Turksche opperheerschappij, en niet het minst het gemis aan een deugdelijk regeeringsbeleid, vooral in Turkije. Turkije is in den zin, waarin wij dit verstaan, geen rijk en geen volk. Van een nationaal bestaan is in Turkije geen sprake. Er is een geloofsgemeenschap en er is een door militaire macht in stand gehouden oppergezag van den heerschenden stam, maar van een *res publica*, van een organisch volksgeheel is geen sprake. Onder zulk een leiding kan geen enkele Staat tot zelfstandige behartiging van zijn belangen geraken. Landschap voor landschap heeft geen andere bestaansreden, dan om het opperbewind geldelijk en militair te sterken tegenover het buitenland. Daarbij komt, dat de Islâm geen hiërarchie bezit, noch ook een ineengeschakelde organisatie, die haar aanhangers tot één geheel vereenigt. In Azië zoowel als op de noordkust van Afrika, en tot in Spanje, heeft de Islâm steeds de bittere gevolgen van dit gemis aan saamvattenden eenheidsband ondervonden. De splijtzwam werkte rusteloos alle eeuwen door. Telkens dienden zich nieuwe pretendenten naar het gezag aan, en zelfs de hooge vereering voor de nakomelingen van den grooten profeet, die eenheid scheen te beloven, heeft tenslotte niet dan splitsend en verdeelend gewerkt. Doch juist hierdoor treedt de innerlijke, geestelijke levenskracht van den Islâm te helderder in het licht. Zonder priesterorde, en zonder wat wij zouden noemen kerkelijke organisatie, heeft nochtans de Islâm zich van achter de Himalaya tot in het hart van Afrika als een geestelijke eenheid weten te handhaven. Allerlei scholen, deels mystiek, deels ascetisch, deels rationalistisch dreigden telkens aan die eenheid afbreuk te doen, nog het laatst in de secte der Babi's en onder de Mahdisten in Soedan; maar ook al duurt de onderscheiding tusschen de Schiïten en Sunnieten voort, en al ondermijnen de Sufiten, (vooral in de orden der Derwischen) den orthodoxen Islâm, toch blijft het gevoel van saamhoorigheid stand houden, en vormt al wat tot den Islâm behoort, één machtig complex, dat zich veel sterker dan de veelheid van Christelijke Kerken

van zijn geestelijke eenheid bewust is en blijft. Juist doordat de Mohammedaan niet steunt op een Clerus, en geen steun vindt in een voor allen optredende organisatie, zoekt hij zijn kracht meer in persoonlijke stemming en in de persoonlijke onderhouding van een band, die alle Muslims aan de traditie van Mohammed verbindt. Wat bij de Protestanten in onderscheiding van de Roomsch-Katholieke en Grieksch-orthodoxe kerken valt waar te nemen, dat de afwezigheid van een Clerus de Protestanten tot persoonlijk zelfstandiger vroom-zijn leidt, komt bij de Muslim nog sterker uit, daar zij zelfs de zwakkere organisatie der Protestantsche kerk missen. Hiermede hangt samen, dat de Khorân meer geheel het leven beheerscht, in sociaal, juridiek en zelfs politiek opzicht. Het nomisme van den Khorân is, meer dan bij ons het Christelijk beginsel, regulatief door heel het leven heen-geweven, en treedt daardoor meer aanhoudend voor hun bewustzijn. Ze hebben niet een sociale, een kerkelijke en een politieke levenssfeer, maar in één Khorânitische sfeer is heel het leven saamgevat, en dit leven steunt op persoonlijke liefde voor een gevonden levenstraditie. Brengt men nu onder zulk een volk onze Europeesche oeconomische ontwikkeling, dan zal hierdoor, vooral zoo ze door kolonisatie gesteund wordt, en onder Europeesche leiding kan komen, ongetwijfeld hoogere welvaart aangebracht en rijpere ontwikkeling bevorderd worden; maar, tenzij de Oosterling zich die hoogere oeconomische ontwikkeling in eigen vorm assimileere, zal het resultaat teleurstellen. Het assimilatievermogen van den Japanees bezit de bevolking van den Islâm niet. Ze mist den aanleg tot het vereenigingsleven en het combineeren der krachten. En waar nu vooral het Gouvernement de hooge roeping zou hebben om dat gemis te vergoeden, ontbreekt alle uitzicht, dat het Turksche gouvernement in deze leemte zou kunnen voorzien. Onder andere gouvernementeele leiding en door een sterke kolonisatie, gelijk eens van Griekenland naar het Oosten uitging, zou het doel dat men zich voorstelt, misschien bereikbaar zijn, maar dit zou tenslotte neerkomen op exploitatie en supplantatie, wat heel iets anders is dan een assimilatie van den Islâm door het Europeesch element. Kon men de Mohammedanen tegelijk van den Khorân naar het Evangelie overleiden, het zou anders staan, omdat hierdoor een wijziging in hun gemoedsbestaan tot stand zou komen; doch nu hieraan, naar aller beproefd getuigenis, niet te denken valt, en de Islamitische wereld in Voor-Azië bijna hermetisch voor alle Christelijke propaganda gesloten is, ontbreekt alle grond om op een Europaïseering van de Levant hope te bouwen. De inbeelding alsof wij alles te brengen en niets van het Oosten te ontvangen hadden, moet worden opgegeven, en de zoen tusschen West en Oost zal dan eerst te sluiten zijn, indien over en weer met de eigenaardige gaven der beide volkengroepen gerekend wordt. De Oosterling mist wat wij

bezitten, maar ook omgekeerd wierd zijn deel, wat ons ontbreekt. Onzer is de activiteit, het doortasten, het rusteloos jagen, het voor niets terugdeinzen, het nimmer tevreden zijn met wat verkregen werd, onder het altoos streven naar beter; en hiermee gepaard gaat ons rusteloos pogen, om met ons intellect al wat ons vóórkomt te doordringen, het onbewuste in ons bewuste leven te trekken, elk geheimnis te ontsluieren, en met hoofd en hand ons op de Natuur te werpen, ten einde haar te verstaan, aan ons te onderwerpen en haar ons te doen dienen. In dit alles nu schiet de Oosterling te kort; maar zijns daarentegen is de rijkdom van het gemoed, het diep in zichzelf inleven, het rustig peinzen en zinnen over de dingen, een zacht ontplooien van wat er opbloeien kan uit de verborgenheden van het hart. Vandaar zijn rustig bestaan, zijn onverstoorbare kalmte, en zijn tevreden gemoedsgesteldheid. Hij is aan een ander deel van zijn wezen, dan wij, tot ontwikkeling gekomen, maar is daarom niet minder rijp. Vooral de lagere klasse staat in de Levant eer hooger dan lager. De Oosterling is fatsoenlijk, voorkomend, in zijn vormen bijna ceremonieel. Hij staat weinig overeind, hurkt zelfs op straat liefst neer als hij met anderen is; ze zien elkaar rustig in de oogen, en spreken met elkaar over de natuur, over hun politiek, over hun intieme leven. De uitdrukking van hun gelaat mist het verwrongene van den drank, het scherp belijnde van de ontevredenheid met zijn lot. De Mohammedaan lacht meer en schreeuwt minder. Hij overweldigt de natuur niet in het geheimnis van haar krachten en werkingen, maar voelt haar symbolische uitdrukking. Hij vat het leven van zijn teekenenden kant op. Hij heeft zin voor het geheimzinnige, het verhevene en oneindige. Een mystiek waas ligt over geheel zijn wezen gespreid, en zoolang de hartstocht niet opraast, wat geweldig kan zijn, is hij zelfs meest vriendelijk, innemend, gastvrij en uiterst beleefd. Ge ziet in hem een soort gentleman. Hij mijdt het u pijn te doen, zelfs u tegen te spreken. En als de religie in het spel komt, is er in hem een ontsluiting des gemoeds voor de geheimzinnigheid van het Oneindige, die hem heel anders doet gevoelen dan een Westerling dit kan in de dialectiek van zijn confessie. Hij acht zich, dank zij deze bestaanswijs, minder ongelukkig. Sober van aard, meest op straat en daarom niet veeleischend wat zijn woning betreft; in zijn kleed zoo goed als niet wisselend; heeft hij weinig behoefte. Ook al lijdt hij onder gemis aan rechtspleging, dien naam waard, en onder de gebreken van het landsbestuur, het kan hem alles niet in zijn gerustheid storen. Stil zitten, mijmeren, peinzen, keuvelen is zijn genieting. En als ge vraagt, hoe moet de menschelijke ontwikkeling zijn om in veelszins ontredderde toestanden toch metterdaad levensgeluk te genieten, dan moet ge niet den Westerling maar den Oosterling nemen. In hem is een kant van het menschelijk leven tot rijpheid gekomen, die bij ons meest in ontwikkeling achterbleef; iets wat door geen opwinding noch zenuwachtige overspanning is te

vergoeden. Noch bij hem noch bij ons is het tot een harmonische ontwikkeling van hart, hoofd en hand gekomen, en eerst als ge de eigenaardige ontwikkeling van den Oosterling met onze westersche beschaving vereenigen kondt, zoudt ge naar volle, hoogere harmonie kunnen grijpen. Hooghartigheid voegt hém niet en past ons niet. We zijn over en weer eenerzijds arm en anderzijds rijk, en alleen waar we elkaar aanvullen, komt het tot de hoogste krachtsontwikkeling. Treed nu met zulk een overtuiging den Oosterling tegemoet; laat hem niet uw meerderheid, maar uw ontvankelijkheid voor den rijkdom van zijn gemoedstoestand voelen, en alles in hem ontsluit zich. Alleen wanneer Europa en Voor-Azië in de Levant hun wederzijdsche geestelijke schatten uitruilen, kan er van ineengroeien sprake zijn, en zij, die alleen op spoorlijnen en markten voor hun producten azen, zullen zich te laat beklagen, dat zij het essentieele in den Oosterling hebben miskend. Uit Azië is in het verleden al onze geestelijke rijkdom ons toegekomen, en wij gaan thans de Levant in intellectueele, oeconomische en technische kracht zeer verre te boven; maar intellect, oeconomie en techniek maakt *den mensch* nog niet, raakt hem zelfs niet in zijn dieper bestaan, en in dit opzicht staat de Oosteling met zijn zooveel dieper gemoedsleven nog altoos als de rijke man tegen ons over. Natuurlijk komt de eigenlijke Turk, als van Mongoolsche herkomst, hier eerst in de tweede plaats, maar toch is ook de Turk door het aannemen van den Islâm merkbaar onder Semietischen invloed gekomen, en het verkeer en de vermenging met de bevolking van Voor-Azië heeft ook zijn aard sterk gewijzigd. Bovendien, de ras-Turken zijn verreweg in minderheid, niet zij maar de Semieten vormen de kern der bevolking in Voor-Azië, en in hen schuilt nog een schat van warmte, die men niet uitdooven, maar ontzien en waardeeren moet, en waaruit ons in ons killer bestaan nog merkelijke winste kan toekomen. Vooral voor die deelen der bevolking geldt dit, die het hardst den last des levens dragen. Voor den kleinen man wordt in Voor-Azië niets, ter wereld niets gedaan, en toch voelt de kleine man zich er minder ongelukkig, zet vroolijker gelaat, en lacht en zingt meer dan de somber voor zich uitziende arbeider in onze westersche landen. De inbeelding alsof wij voor het geluk van Voor-Azië alles in onze eigen hand hebben is hoogheidswaan, en een misdaad zon het zijn, zoo we ons opmaakten, om hem zijn eigen rijk bezit van het gemoedsleven afhandig te maken. Doe als Westerling den Oosterling in de Levant wèl, door hem oeconomisch verder te helpen, maar dring hem nooit voor zijn warmer en gelukkiger gemoedsbestaan uw intellectueele onrust op.

Natuurlijk kan er hierbij nooit sprake van zijn, om ook maar iets van onze Christelijke religie aan den Islâm ten offer te brengen; alleen op het terrein der ethnologische psychologie mag hoogere harmonie door toenadering van het Westen tot het Oosten worden nagestreefd; en de prikkel hiertoe zal spontaan werken gaan, als het conflict tusschen het monotheïsme en het polytheïsme zich naar den voorgrond dringt, en de monotheïst in Azië zich bij het uitbreken van dit conflict met den Europeeschen monotheïst verbroedert.

Boven wees ik er reeds op, hoe de Oostersche politiek van Duitschlands Keizer mij toeschijnt hierop berekend te zijn. Vooral door het plaatsen van het eeremonument in de grafkapel van Saladin te Damascus, won hij der Muzelmannen sympathie, en tot in de laagste volksklasse werd zijn toenadering tot de volken van de Levant hoogelijk gewaardeerd. Doch niet alleen van Duitsche, ook van Engelsche zijde was in den laatsten tijd, met name in Voor-Indië, soortgelijk streven merkbaar. In de pas verschenen *Revue du monde Musulman*, vindt men hieromtrent in twee artikelen, het eerste getiteld; *Le mouvement Swadéçi*, en het tweede met het opschrift: *Aga Khan*, gegevens die de aandacht verdienen. Swadeçi beteekent letterlijk „*zijn eigen land*" en duidt een beweging op oeconomisch gebied aan, om alle ingevoerde waren in Indië te boycotten. Te Chandernagor, op Fransch-Indisch grondgebied, is voor het op gang brengen van deze beweging een vergadering van 10.000 personen gehouden. Men doorliep de straten onder het zingen van de Indische Marseillaise, de dusgenaamde *Bande mataram*. En binnen twee weken tijds werd de meeting te Chandernagor door 167 andere even volle vergaderingen gevolgd, waarop saam niet minder dan 650,000 personen de *Swadéçi* toejuichten. Tot in de bazars van Allahabad en Dacca werden bedreigingen aangeplakt tegen een ieder, die nog Europeesche waren koopen mocht. Huizen, die vroeger een duizend balen katoenen stoffen verkochten, zagen dit jaar hun verkoop tot even honderd slinken. En zoo hoog steeg een oogenblik het enthousiasme, dat een koopman in Europeesche waren zelf den brand in zijn voorraad stak, en voor 100,000 ropyen in de vlam deed opgaan. Afgescheiden van de eigenlijke *Swadéçi* openbaarde zich bovendien op het Indisch congres in November 1906, te Calcutta gehouden, onder de leiding van *Naoroji*, een zeer beslist pogen, om in Voor-Indië een gelijksoortige autonomie te verkrijgen als Canada en Australië bezitten. Als Engelsche burgers beweerde men recht te hebben op even onbeperkte vrijheid als de Engelschen in Groot-Brittanje. Dat de *taxpayer* ook de *taxlayer* moet zijn, wenschte men in zijn volle uitgestrektheid ook op Voor-Indië te zien toegepast. Ja, men eischte het en wilde dat Hindoes en Mohammedanen saâm en even beslist voor hun deugdelijk recht zouden opkomen. Met dit gevaar

van Hindoesche pogingen ter herwinning van eigen zelfstandig bestuur voor oogen, hebben toen de Engelschen, niet zonder succes, de kracht van de *Swadéçi* althans voorloopig gebroken, door zich de trouwe hulp der 63,000,000 Mohammedanen, die Voor-Indië telt, te verzekeren; en vooral de splitsing van Bengalen in twee gouvernementen heeft daarbij dienst gedaan. In het ééne Bengalen waren de Muslim verre in de minderheid. In het nu afgescheiden en tot een zelfstandig gouvernement verheven gebied, vormen zij de meerderheid, en terwijl dusver in geheel Bengalen bijna alle officieele betrekkingen door Hindoes werden bekleed, komen deze winstgevende en invloedrijke posten thans in het afgescheiden deel aan Mohammedanen ten goede. Ook besloot de Vice-Roy voortaan afzonderlijke regimenten van Muslim, onder eigene officieren, te organiseeren. Voorts werden 50,000 ropjen aan de Mohammedaansche scholen gegeven; werden er beurzen gesticht aan de universiteit van Calcutta; werden de maatregelen tegen de pest in de gyneceën verzacht; en werd het verbod van het gaan naar Mekka, zoolang de epidemie duurde, aanmerkelijk gewijzigd, mits men van Chittagong, inplaats van uit Bombay scheep ging. Werkelijk is het dan ook gelukt de sympathie der Mohammedanen te winnen, die bij de komst van den Kroonprins in Indië tot op luidruchtige wijze van hun ingenomenheid met het Engelsch bestuur blijk gaven. Een gedragslijn, die van Engelsche zijde wel niet buiten verband zal staan met de politiek in Egypte en Arabie gevolgd, en die er toe leiden kan, om van de Arabische woeling der Wahabieten tegen het Turksche element partij te trekken, ten einde den band tusschen deze 85 millioen Mohammedanen en het Khalifaat van den Sultan losser te maken. Want wel poogt Turkije hier tegen in te gaan door den spoorwegaanleg van Damascus naar Mekka, die reeds tot op 300 K.M. van Medina gevorderd is, maar toch zal het zeer de vraag zijn, of, zoo de ruim 60 millioen van Voor-Indië zich voor deze actie winnen laten, het Khalifaat in Constantinopel zijn geestelijken invloed in zijn zuidelijke provinciën onverzwakt zal kunnen handhaven.

In verband hiermede is de nieuwe beweging, die bij de Mohammedanen in Voor-Indië onder leiding van Aga Khân opkwam, niet van belang ontbloot. Deze Aga Khân is het geestelijke hoofd der dusgenaamde *Khodjas*, een secte van den Islâm, die sterk met Buddhistische elementen vermengd is, en sinds jaren her ook de zielsverhuizing leert. Hooger dan de Khorân staat bij hen de *Kalam-i-Pir*, en boven Mohammed plaatsen zij Ali. Over heel Indië, en ten deele ook in Perzië en Turkestan verspreid, zullen ze een anderhalf millioen zielen sterk zijn,

en *Aga Khân*, een zeer rijk man, die 500.000 fr. tribuut van zijn aanhangers trekt, is niet alleen het hoofd van hun organisatie, maar hij is erkend als afstammeling van Fatima, en bovendien aan den Shah van Perzië verwant. Zelfs is zijn naam reeds voor een nieuw te stichten Khalifaat in aanmerking gebracht. Deze Imam der Khodja's is daarbij een beschaafd man. die heel Europa bezocht heeft, vloeiend Fransch en Engelsch schrijft en wiens artikelen in de beste Engelsche reviews zijn opgenomen. Zijn paleis, de Aga Hall te Mazagon in Bombay, is het middenpunt van een hoogstaanden kring. Deze Aga Khan nu is gekozen tot voorzitter van een delegatie van 36 leden, die zich met het Indische gouvernement in verband moest stellen, en een organisatie van alle Mohammedanen in Indië voorbereiden. De Vice-koning ontving hem met alle eerbewijzen, de Prins van Wales is bij hem als gast geweest. De *Times* zelf erkende, dat de wijze waarop Aga Khan ontvangen werd, daarom een gebeurtenis van zoo hoog gewicht is, omdat ze de erkenning van de Mohammedanen als een natie in de natie en een staat in den Staat in zich sluit. Wat Aga Khan en de zijnen beoogen, mikt hoog. Reeds in 1903 schreef hij: „De Muzelmansche jeugd moet naar Europa gaan om te studeeren. De school van Aligarh moet zich zóó ontwikkelen, dat ze welhaast met de Universiteiten van Berlijn, Oxford, Leipzig en Parijs wedijveren kunne. Van ons moet een licht uitgaan, dat over alle Muslim in Indië en buiten Indië straalt, en dat aan heel de wereld toont wat liefde voor het recht en voor de waarheid en wat de zuiverheid van ons welbemind geloof vermag." Hij wil de Europeesche ontwikkeling in den Islâm opnemen, en daardoor den toekomstigen triomf van den Islâm inroepen; en voorshands bleek met welk enthousiasme dit denkbeeld op allerlei meetings werd ontvangen, zoo door de talrijkheid der opgekomenen (te Dacca alleen 30,000), als uit de groote sommen gelds, die de gegoede kooplieden voor de verwezenlijking van dit plan beschikbaar stelden. Of, als deze beweging verder doordringt, uit de lagere klassen geen verzet tegen deze nieuwigheden zal opkomen, moet de toekomst leeren. Van de 63 millioen Muslim zijn vooralsnog zeker nog geen millioen in deze beweging opgenomen. Maar de actie is op zichzelf opmerkelijk, en Le Chatelier, in zijn studie over Aga Khan, zegt terecht, dat ook zijn optreden een element is in die wondere algemeene opwaking, die zich in alle deelen van het Aziatisch halfrond op zoo verrassende en zorgwekkende wijze vertoont.

Voorshands gebruikt Engeland deze actie, teneinde, in verband met zijn Arabische plannen, steeds vaster voet in de Mohammedaansche wereld te krijgen, en ook hier blijkt, hoe voorkomendheid de harten wint. Hetgeen de Muslim niet kunnen zetten is, dat ze voor inferieur worden aangezien, en toen de

Prins van Wales zijn intocht in Calcutta deed en de Mohammedanen als zijn gelijken toesprak en bejegende, barstte een bejaard man onder de menigte in tranen uit, Allah dankend, dat er eindelijk een Prins uit Groot-Brittanje was verschenen, die hem en de zijnen als menschen behandeld had. Hoezeer dan ook de Duitsche en de Engelsche politiek in de Mohammedaansche wereld een geheel uiteenloopend doel mogen najagen, in dit ééne opzicht oefenen ze gelijksoortigen invloed, dat ze aan de verstandhouding tusschen de Christenheid en den Islâm een vriendelijker karakter leenen, iets wat met het oog op de latere ontwikkeling van het Aziatisch vraagstuk niet van belang ontbloot schijnt.

Voorshands echter moet even beslist uitgesproken, dat de Muslim op dit oogenblik zich door zekere magnetische kracht naar Japan getrokken voelen en in Japans macht een helderder horizont ook voor den Islâm zien dagen. Altoos echter met dien verstande, dat ze daarbij Japans overgang tot den Islâm afbidden, en tegemoet zien. Van een steunen op het heidensche Japan tegen het Christelijke Europa is nog geen sprake. Eerst moet Japan tot den Islâm bekeerd. Er zijn er die zich den Mikado reeds als den toekomstigen Khalif droomen, en dan zal de eindelijke zegepraal van den Islâm voor de deur staan. Fatalistisch hebben zij zich geschikt in hun lot, en de overmacht van Europa erkend, maar nooit beduidde dit fatalisme, dat ze afzagen van den eindtriomf. Nu of later moet het oogenblik komen, dat een onvoorziene gebeurtenis, als met een tooverslag, den toestand keeren doet, en thans vragen zij zich af, of met Japans overwinning op Rusland die verrassende wereldgebeurtenis niet gekomen is. Het maakte op heel Azië, op Chinees en Mongool, op Hindoe en Arabier den indruk alsof in het land van de ,,rijzende Zon" een nieuwe zon is opgegaan, die haar schijnsel over alle Arabische volken werpt, en het is aan die gewaarwording dat ook de Muzelman zich niet heeft kunnen onttrekken. Nu reeds gaan de studenten tot uit Voor-Indië naar Tokio, gelijk ze eertijds naar Oxford en Berlijn togen, en vereenigingen hebben zich gevormd om de jonge mannen van aanleg kostelooze reis en dito verblijf in Japan te verzekeren. In de *Roúzgár*, een Indisch blad, stond te lezen, dat 53 zonen van rijke Indische familien ouder de Hindoes naar Japan waren vertrokken. Van een Muzelmansch Indiër, Mohammed Shafi, werd de terugkomst uit Japan, na volbrachte studiereis, reeds gemeld, en er bijgevoegd dat hij te Lyallpar thans een technisch weekblad uitgeeft en een technische school heeft gesticht, om de zegeningen van Japan tot in het hart van Indië te brengen. Een Mohammedaansche Cheik schreef (zie *Echo de Chine* 11 Augustus 1906): „Indien Japan een oppermachtig rijk wil worden en Azië tot het wereldbeheerschend werelddeel wil maken, zal het dit dubbele doel alleen kunnen bereiken door onzen gezegenden Islâm aan te nemen". In de *Moeayyad*,

het bekende anti-Engelsche orgaan van Caïro, waagde de redacteur zich aan nog gewaagder speculaties, en schreef: “Engeland met zijn ruim 60 millioen Muselmannen is voor Japan's bekeering tot den Islâm beducht. Het overwonnen Rusland begint Engeland te naderen, en Frankrijk is beider bondgenoot, de Krimoorlog is vergeten, en Turkije vindt thans deze drie Mogendheden tegenover zich. Maar met een Mohammedaansch Japan zal de Muzelmansche politiek tot in den wortel gewijzigd worden". Reeds heeft men de hand aan het werk geslagen, en de heer I. Farjenel, aan wiens opstel in de genoemde *Revue* ik deze bijzonderheden ontleen, verzekert op gezag van den *Ikdain* van 26 Februari 1906, dat de Cheik Rahim ud Du te Delhi in het Engelsch een propaganda, vlugschrift vervaardigde, en dat dit geschrift in honderdduizenden exemplaren naar Japan verscheept is. Andere Indische geleerden, o.a. Dr. Abdul Hakim Khan, Maulawi Achraf Khan, e.a., zonden niet alleen hun propaganda-literatuur naar Japan, maar staan gereed er ook hun zoons heen te zenden. Volgens de *Ikdam* van 30 Maart j.1. besloot een Mohammedaansch genootschap, een der geleerdste Mohammedanen, San Afraz Hoseîn Khan, naar Japan te zenden, om allerwegen conferentiën over den Islâm te houden, en uit de fondsen der vereenigingen 25 moskeen in Japan te stichten. Te Nagasaki had hij bij zijn eerste conferentie 3000 toehoorders, ook te Kobi slaagde hij, en te Tokio gaf een der ministers hem een audiëntie van vier uur lang. Dit voorbeeld der Indische Muslim werd al spoedig door die van Egypte gevolgd, en ook uit Cairo vertrok een missie naar Japan onder leiding van Ali Ahmed El Girgawi, terwijl reeds plannen beraamd zijn om de universiteit van El-Ashar op hooger intellectueel peil te brengen, tegendat de Japaneezen er komen studeeren. Ook uit Perzië zijn reeds twee kundige geleerden naar Japan vertrokken, met name Fakhr ol Islâm, naar men zegt een gewezen Christen-leeraar.

Dat de Japansche Regeering op geheel deze beweging scherp het oog gevestigd houdt, behoeft nauwelijks gezegd. Japan dankt zijn opkomst niet het minst aan de kundige agenten, die het uitzond, en door wier rapporten het zich volkomen op de hoogte stelde van wat er aan alle kanten in de Westersche wereld omging; en daarbij let het volstrekt niet alleen op Europa en Amerika, maar tenminste evenzeer op China, Indo-China, Siam, Voor-Indië, den Archipel, Perzië, Afghanistan, Egypte en Turkije. Het zenden van agenten en het vestigen van weekbladen in China nam aldra zulke afmetingen aan, dat de regeering in Peking reeds een zacht protest liet hooren. Te Constantinopel is een geleerd Japanees, de heer Kenjin Thokokumi, komen opdagen en Nakamoura stichtte er een handelshuis. Dr. Lotide, insgelijks een geleerde van Tokio, ondernam een reis door heel Indië, om er de macht en grootheid van Japan bekend te maken.

Een derde Japansche geleerde. Dr. Sagaki Kiohi, trok met gelijk doel door Thibet en door Midden-Azië naar Calcutta. Van het groote congres dat in Japan zou dagen, schijnt weinig terecht te zijn gekomen, maar de voorbereidselen ervoor vonden allerwegen onder den Islâm aanmoediging, en ook de Turksche agent op Java, Rasim Bey, heeft er schriftelijke bijdragen voor geleverd. Maar ook al loopt bij heel deze actie, zoowel van de zijde van Japan als van de Muslim in andere landen, veler verbeelding de werkelijkheid verre vooruit, vast staat niettemin, dat in Japan zelf de nationaal-Japansche idee zich almeer vereenzelvigt met de Aziatische idee; dat in heel Azië Japan begroet wordt als de macht die de belofte van Azië's vrijmaking in zich draagt, en dat met name de Mohammedaansche wereld, tot in Rusland, Japan als haar toekomstigen bevrijder begroet, en daartoe vóór alle dingen Japan tot den Islâm poogt over te halen. Terecht merkt de heer Farjenel op: „que là, où on croyait s'attendre a un coup de théatre, on assiste seulement à un prologue, qui promet tout, sans rien engager" (p. 114); maar zooveel blijkt dan toch, dat in de Mohammedaansche wereld meer aan samengaan met Japan, dan aan optreden tegen Japan gedacht wordt. Het strekt den Muslim daarbij tot eere, dat zij hun bond met Japan zich voorshands niet anders denken kunnen dan door Japans bekeering tot den Islâm. Nog niets is alzoo beslist voor het waarschijnlijke geval dat Japan bij zijn eigen religievormen volhardt. De mogelijkheid dat de Islâm, neemt de reuzenworsteling tusschen Europa en Azië een aanvang, zijn Monotheïsme tegenover het Polytheïsme zal stellen, is nog niet uitgesloten, maar toch blijkt het nu reeds, dat de animositeit tegen de Christelijke Mogendheden bij de Muslim in hun gemoedsstemming overheerschend is, en dat Europa door elke hardheid tegenover de Muslim zijn kansen voor de toekomst verslechtert. Op dit oogenblik gevoelen de Muslim zich nog in een staat van politieke gedruktheid, en kan voorkomendheid en welwillendheid hun gemoedsstemming aanmerkelijk verzachten. Maar er is onder hen een actie voor het Pan-islamisme gaande, die over alle sectarisch verschil heenziende, tot ver op de noordkust van Afrika, de hoop op herstel van de macht der Halve Maan verlevendigt. Zelfs in Marocco, met zijn eigen Khalifaat, is deze beweging merkbaar; en het kan niet anders of in eersten aanloop keert zich deze actie met haar front tegen alle Europeesche Mogendheden, die in landen van den Islâm heerschappij voeren. Veel zal er derhalve moeten veranderen, eer het Monotheïsme van den Islâm zich tegen het Polytheïsme in Azië keert. In Voor-Indië, Achter-Indië, in den Archipel, op de Philippijnen, in China en Mandchoerie voelt men den druk van dezelfde Christelijke machten, tegenover welke de Islâm zich in de Levant geplaatst vindt; eenheid van antipathie pleegt niet zelden sterker te werken dan eenheid van sympathie in de diepste levensbeginselen ; en het gevaar dat Europa en

Amerika op een gegeven oogenblik Azië *met* den Islâm tegenover zich zullen vinden, is verre van denkbeeldig. Dit gevaar nu neemt toe, hoe meer men in de Levant voelt, dat Europa bij zijn *pénétration pacifique*, geheel onverdiend geweld aandoet aan de gemoedsstemming van de Mohammedanen in de Levant. Drijft 't roekeloos winstbejag op oeconomisch gebied en zucht naar gezagsuitbreiding op politiek terrein de Europeesche Mogendheden, in steeds feller onderlinge concurrentie, tot opdringing van onze Europeesche gemoedsgesteldheid aan de bewoners van de Levant, dan zal de haat tegen de Christenen er niet af- maar toenemen, en de klove, die ons van den Islâm scheidt, zich steeds verbreeden. Wat Europa, vooral in de mystiek-geloovige kringen, aan gemoeds-warmte bezit, dankt 't niet aan zijn intellectualisme, noch aan zijn artistieke ontwikkeling, maar aan den geestesgloed, die uit het Semitische Palestina tot ons kwam. De Christus is uit Israël en niet uit Europa. Juist dit moet het ons mogelijk maken, in de Semitische gemoedsstemming van de Muslim in de Levant zelve in te leven, ze hoog te waardeeren, en niet laatdunkend neer te zien op wat zij boven ons voor hebben, maar ons veeleer doen grijpen naar het hoogere ideaal om het Oosten met onze intellectueele, technische en artistieke schatten te verrijken; doch dan ook omgekeerd om ons door scepticisme verdord gemoed te warmen aan hun intensiever innerlijk leven; of we alzoo die hoogere levensharmonie nabij mochten komen, die den geestesstaat van het Westen en van het Oosten in zuiver evenwicht brengt en vereenigt.

Ook voor onzen Archipel ligt hierin een vingerwijzing. De Javaan kan naar wat hij bij het Europeesche element op Java waarneemt, ons noch zedelijk noch religieus hooger stellen, dan zijn eigen geestelijk bestaan, vooral niet waar zich het Europeesche element zoo vaak hooghartig aandient. Alleen de missie boezemt hem zedelijken eerbied in, maar die missie is te gering om over heel den Archipel indruk te maken. En toch, gaat de gisting door, en komt het vroeg of laat tusschen Europa en Azië tot een worsteling om de macht, dan ligt geen terrein zoo gevaarlijk als onze Archipel. Naar alle zijden staan onze poorten open, en het Europeesche element is er zoo klein. Nog geen 77,000 Europeanen tegenover meer dan 30 miljoen inlanders, en ... . 540,000 Chineezen, die, als het om Azië's glorie ging, stellig niet aan onzen kant zouden staan. Het is zoo, de Islâm schoot in den Archipel veel minder diep zijn wortel dan in de Levant. De onderlaag van het Hindoïsme is op Java nog zeer merkbaar, en fanatiek is de meerderheid der bevolking er nog allerminst. Maar vergeet niet, dat de pelgrims, die uit Mekka als Hadjis terugkeeren, wél fanatiek zijn; dat uit Cairo een gestadige propaganda ook door geschriften gedreven wordt; en dat de Sultan van

Turkije jonge Javanen op zijn militaire school bekwaamt, die evenals de kweekelingeu van El-Ashar straks naar den Archipel terugkeeren.... Maar, ook al stak van die zijde niet licht een onoverkomelijk gevaar op, zoodra de roep van „Azië voor de Aziaten" weerklinkt, wordt zoo licht ook in onzen Archipel al wat Aziaat is wakker, en het Aziatisch zelfbesef tegenover de Europeanen zit ook bij de leiders in onzen Archipel diep in het hart. Het gaat daarom niet aan, op vroegere onderstellingen voort te bouwen. Helder moet in heel Europa het oog geopend worden voor het gevaar dat ons van uit een ontwakend Azié bedreigt. Zoo ooit en zoo ergens, dan moet het *prévoir c'est gouverner* hier zijn ernstige toepassing vinden. Voor ons en voor alle Europeesche Mogendheden, die in Azië macht oefenen.

30 November 1906.

RUMENIË.

Sinds lang koesterde ik den wensch, het nieuw-opgekomen Rumenië van naderbij te leeren kennen. Niet alleen, omdat de heer Papiniu, tot 1905 Rumeensch Gezant aan ons Hof, mij veel interessants van zijn land verteld en in geschrifte voorgelegd had, maar ook omdat Rumenië onder de Staten van den tweeden rang zich zo snel een plaats der eere veroverd had. Vooral nu de Heptarchie der groote Mogendheden schier een internationaal Rechtsinstituut dreigt te worden, en deze Mogendheden de kleinere Staten ternauwenood meer als vol-souverein bejegenen, heeft elke hoogere krachtsopenbaring van een Staat van den tweeden rang beteekenis. Wat John Morley mij in 1898 zei: *The smaller nations are the salt of the earth*, is menschkundig onbetwistbaar juist. Fijnere levensuitingen, die in de groote Staten door de massaliteit worden opgeslorpt, kunnen alleen in de kleinere Staten tot haar recht komen, en in dit verband vertegenwoordigen zoowel de historische als de nieuw-opgekomen Staten van den tweeden rang een eigen, fijngevoelig type. Nederland en Zwitserland staan in een ander licht dan België en Rumenië; en nu is het opmerkelijk hoe juist die beide laatste Staten verwonderlijk snel en krachtig zyn opgebloeid: België sinds 1830, Rumenië sedert de vereeniging der Donau-Vorstendommen in 1857. En ook dit hebben beide gemeen, dat èn België èn Rumenië hun verrassend snelle ontwikkeling in de eerste plaats danken aan hun gelukkige koningskeuze, beidemaal gevallen op Duitsche prinsen, van Saksen-Coburg en van Hohenzollern-Sigmaringen. België kende ik sinds lang en van zeer nabij; ik had het als voorbeeld en als steun voor ons eigen land leeren waardeeren, en de overtuiging gewonnen dat de hoogheidswaan, waarmee men nog in meer dan éen kring ten onzent op de Belgen pleegt neer te zien, slechts als proeve van zelf-verblinding dienst kan doen. Ongetwijfeld hangen over het Belgische leven schaduwen, die op ons minder zwaar drukken; maar de veerkracht en de practische zin die België vooruitschoven, doen 't nu reeds een plaats op de wereldmarkt, in de Europeesche belangstelling, ja zelfs op internationaal gebied innemen, die ik geneigd ben aan het jonggeboren België voor mijn eigen historisch vaderland te benijden. Het hooge zelfgevoel, waarmee België onlangs zijn 75-jarig bestaan vierde, gelijk zich dit in zijn *Livre d’Or* uitsprak, was door wat België najoeg en bereikte, volkomen gerechtvaardigd. Toch scheen mij uit het oogpunt van snellen groei Rumenië nóg interessanter. Eigenlijk begon zijn

hoogere ontwikkeling pas in 1866, toen Koning Carol aan het hoofd van den Staat trad. Wat het geworden is, wierd het in veertig jaren; een groei, bijna dien van Japan's moderniseering evenarend. Noch Servië noch Bulgarije zijn hiermee vooralsnog te vergelijken. Rumenië alleen wies nu reeds op tot een Europeesch-modernen Staat. Uit Budapest loopen twee spoorlinien naar Bucharest. De eene over Orsova en Verciorova, de andere over Kronstadt en Predeal. De laatste koos ik, omdat ze veel hooger de bergen opgaat en daardoor het binnenrijden in Rumenië zooveel schooner maakt. De lijn over Orsova bereikt haar hoogste punt bij het station Porta Orientalis, dat slechts 515 meter, — de tweede lijn komt over Predeal dat 1130 meter hoog ligt, en voert u verder door het prachtige Sinaia, Rumenië's Zwitserland. Uit dit Karpatisch hoogland, oploopend tot 2500 meter (de Rodna), daalt men dan af naar de heuvelachtige streek, en glijdt zoo naar de Donauvlakte, de drie deelen waarin Rumenië door de natuur gesplitst is: Bergland, heuvelland, vlakland. Saam beslaan deze drie deelen een terrein van 138.000 KM². Rumenië is alzoo ongeveer viermaal zoo groot als Nederland. Gerekend naar de oppervlakte is het dun bevolkt. Het wisselt van 100 tot 20 personen per KM², en bedraagt voor geheel Rumenië weinig meer dan zes en een kwart millioen inwoners, d. i. 45 zielen per KM² over heel het land. Wel te onderscheiden van deze bevolking van het eigenlijke Koninkrijk is de *Rumeemsche stam*. Deze wordt geschat op elf millioen. Behalve in Rumenië zelf toch wonen er van Rumeensche herkomst nog 1½ millioen zielen in Zevenbergen *(1)*, een 800.000 in Rusland (Bessarabië) evenzoo 800.000 in Maramures en Crisiana, 600.000 in het dusgenaamde Banaat, Hongarije's heerlijk tarweland, in Bucovina 250.000, en dan zijn er nog verspreide groepen in Macedonië, Albanië, Epirus, Thessalië, Moravië, Gallicië en Silezië, saam een klein millioen sterk. Tot een nationaal heimwee naar een groot Rumenië, dat heel den stam omvatten zou, heeft het dusver nog niet geleid; maar wel wordt het stamverband diep gevoeld, en het uit zich door eenheid van religie en taal, door familiebanden, bij stamfeesten, in de letterkunde, en ten deele ook in zekere protectie die door het Koninkrijk over de verspreide deelen van den Rumeenschen stam wordt uitgeoefend.

(1) Volgens opgave van Paul Hunfalvy, „*Ethnographie Ungarns*", Budapest 1877 p. 361, was het cijfer voor geheel Hongarije 2.647.000, nu reeds tot 3.030.000 gestegen.

Nog onlangs kwam dit scherp uit in de diplomatieke breuk tusschen Rumenië en Griekenland. De strijd ging toen en gaat nog om de dusgenaamde Kutzo-

Vallachen in Macedonië, Epirus en Thessalië, afstammelingen van de oude Aromani. Deze Kutzo-Vallachen stonden, als tot de Grieksch-orthodoxe kerk behoorend, onder het Grieksch Patriarchaat te Constantinopel, maar kregen sinds kort een eigen patriarch; en nu rees de vraag, wie onder dit nieuwe patriarchaat zouden gerekend worden. De Kutzo-Vallachen spraken meest óók Grieksch, en op dien grond dreef men hen van Grieksche zijde aan, zich als Grieken te laten boeken, en tal van gewapende benden, echte Pallikaren van den ouden stijl, drongen Macedonië binnen, om hen door schrikaanjaging tot het zich uitgeven voor Grieken te bewegen. Het was hiertegen dat de Rumeensche regeering achtte te moeten protesteeren. Minder vermag zij in Hongarije; al staat 't vast, dat ook in dit land de Rumeensche bevolking niet tot haar recht komt, vooral niet in het Hongaarsche Parlement. Dit Parlement telt 453 leden op een totale bevolking van 19½ millioen zielen, waaronder slechts 9 millioen Magyaren. Naar evenredigheid zouden de Rumenen, die 3 millioen in aantal zijn, alzoo tenminste een zevende van deze zetels moeten bezetten. Maar door de inrichting van de kieswet en de indeeling van het land in districten, hebben de egoïstische Magyaren, die nog niet de helft der bevolking uitmaken, meer dan drie vierden van het Parlement, zegge 315 zetels, aan zich getrokken, en zijn de Rumenen niet dan door een veertiental leden vertegenwoordigd. Iets wat te sterker spreekt, omdat de bevolking van Zevenbergen slechts 2½ millioen sterk is, en hierop ruim 1½ millioen Rumenen komen, met 650.000 Magyaren, 220.000 Duitschers en 56.000 Joden. Ten opzichte van de ruim een millioen Rumenen in Bessarabië (met slechts 200.000 Ruthenen en 160.000 Joden naast zich) is de verhouding nog gewrongener. In 1878 heeft Rumenië, zijns ondanks, deze provincie aan Rusland moeten afstaan, in ruil tegen de Dobroedscha, maar het familieverband bleef voortduren. De Rumeensche regeering moet uiteraard in dien toestand berusten, en gedraagt zich, evenals tegenover Hongarije en de Bucovina, zoo ook tegenover Rusland, uiterst correct en voorzichtig, maar zoo binnen als over de grenzen blijven toch de taaleenheid en het stamverband hun veelzeggende beteekenis behouden, en de echte Rumeen blijft droomen van hereeniging.

Zoo werkt de tegenstelling tusschen de physiek-nationale en de historisch-juridische staatsformatie ook hier. Het was Napoleon III, die door zijn proclameeren van de ras-nationaliteit deze tegenstelling zoo machtig in actie

wist te brengen, en die hierdoor niet weinig bijdroeg tot de vorming van de Italiaansche en Duitsche eenheid. Doch ditzelfde beginsel van de ras-nationaliteit kon en moest omgekeerd als splijtzwam werken in streken, waar onderscheiden nationaliteiten onder één publiek-rechtelijk verband samenleefden, gelijk in Oostenrijk, Rusland, Scandinavië, den Balkan, Pruisen en België. En niet minder moest dat beginsel tot internationale spanning leiden, waar deelen van eenzelfde nationaliteit onder de heerschappij van aan elkander grenzende Mogendheden leefden, gelijk in Tyrol, Istrië enz. Ons land maakt hier ten opzichte van België een gelukkige uitzondering. De grootere helft der Belgen is aan ons stamverwant, de kleinere helft aan Frankrijk. Voor de Vlamingen en Brabanters gevoelen wij hartelijke sympathie, en de sympathie voor Nederland is in het Germaansche deel van België steeds wassende. Vooral op letterkundig gebied komt de beteekenis van onze stameenheid steeds meer tot haar recht. Op politiek gebied daarentegen zijn wel nu en dan van Fransche zijde, maar nooit van onzen kant idealen van stamhereeniging opgekomen. Niet alleen wordt in de scheiding berust, maar zelfs de idee van hereeniging heeft geen vat meer op het gemoed. Niemand wenscht het anders dan het nu is. Geheel anders dan bij het *Italia irredenta*. Dit verschil verklaart zich uit de cijferverhoudingen. In België zijn de Vlamingen sterk en mans genoeg om hun eigen zelfstandigheid te handhaven, en numeriek heeft Nederland geen overwicht. In Tyrol en Istrië daarentegen zijn het kleine groepen Italianen, die zich in de groote Oostenrijksche Monarchie gedrukt gevoelen, en het grootgeworden Italië zoekt zijn verloren zonen buitenaf.

In geheel deze nationaliteitsbeweging is tweeërlei motief wel te onderscheiden. Eenerzijds reageert in die beweging het nationaliteits-gevoel tegen historische miskenning van de zijde der diplomatiek-juridische staatsvormers, maar ook anderzijds spookt er een uitwas in van den materialistischen tijdgeest. Het materialisme heeft in klimmende mate het geestelijke in ons leven pogen te verklaren uit physieke gegevens. Hierdoor is de ras-idee steeds scherper naar den voorgrond gedrongen. Allerwegen is het bloed onrustig geworden, en zelfs in die streken waar slechts kleine groepen van eigen herkomst te midden van een geheel andere bevolking leefden, kwam de pretentie van nationale zelfstandigheid op. Denk slechts aan de Slovaken in West-Oostenrijk. Nu heeft bijna elk land met deze physiek-nationale reactie ongelegenheid. Engeland met de Ieren; Frankrijk met de Bretons, de Basken en in Flandres et Hainaut; Pruisen met de Polen en Denen; Oostenrijk met twaalf nationaliteiten tegelijk; Rusland met de Finnen, de Esthen, de Polen, de Armeniërs, de Tartaren, en wat niet al. Overal geeft dit woeling, en verlokt dan

de Regeeringen tot maatregelen van repressie. Frankrijk ziet liefst geen kerkpredicatie in het Vlaamsch, en poogt het Bas-Breton uit te roeien. Pruisen wil Polen en Sleeswijk-Holstein germaniseeren. In België poogden de Waalsche elementen het Fransch ten troon te verheffen. De Tsaar is steeds op het russificeeren van de vreemde elementen bedacht. De nationaliteitsactie heeft allerwegen gouvernementeele reactie in het leven geroepen, en deze worsteling, die voor meer dan één Staat bedenkelijke gevolgen kan hebben, komt niet tot rust zoolang de materialistische geest het rasbloed blijft prikkelen en de juridische Staatsformatie het betrekkelijk recht van het ras-bloed op vrije geestelijke ontwikkeling miskent. Ook de Joodsche quaestie, waarover later meer, hangt op het nauwst met deze worsteling van de ras-nationaliteiten saam.

Nu neemt de Rumeensche regeering ten deze het meest correcte standpunt in, ook al moge op haar houding tegenover de Joodsche quaestie gegronde aanmerking vallen. Zij doet wat in haar vermogen is, om binnen de grenzen van het rijk, dat, als levensopenbaring van de veerkracht van den Rumeenschen stam, zijn onafhankelijkheid verwon, het nationaal karakter van het volksgeheel te sterken, maar ook onthoudt ze zich stiptelijk van al wat ook maar den schijn kon hebben van op de vorming van een Groot-Rumenië bedacht te zijn. Ze is tevreden, indien de stamverwante Rumenen in andere Staten niet om hun aanhoorigheid tot den Rumeenschen stam onderdrukt worden, en laat het verder aan de geestelijke ontwikkeling van de Rumenen, binnen en buiten de grenzen, over, om voor den Rumeenschen stam, in zijn geheel genomen, positie en beteekènis onder de overige stammen in het Oosten te handhaven en uit te breiden. Er is daarom, met name in Zevenbergen, wel een scherpe politieke actie van de Rumenen tegen de Magyaren gaande, maar de regeering te Bucharest hield zich hier geheel buiten. Na Sadowa heeft Oostenrijk voldaan aan den wensch van Hongarije, om Zevenbergen, dat dusver een half-onafhankelijke positie als Kroonland bezat, bij Hongarije te voegen, en sinds deden de Magyaren, zoowel daar als in het Banaat, al het mogelijke om de Rumenen te magyariseeren. Van de scholen werd hun taal gebannen. Van het kiesrecht werden ze zoo goed als uitgesloten. Bij de rechtbanken en in de administratie werd slechts Hongaarsch geduld. Zelfs de autonomie der Grieksch-orthodoxe kerk werd niet geëerbiedigd. Dit bewoog de Rumenen om zich in Congres te vereenigen. Bij manier van protest besloten ze toen om aan de verkiezingen, die voor hen als valstrikken waren ingericht, verder geen deel te nemen, en in 1892 dienden ze een nationaal bezwaarschrift bij den Keizer in, die weigerde hen te ontvangen, onderwijl de aanleggers van dit smeekschrift zelfs gerechtelijk vervolgd en in 1894 veroordeeld werden. Dit prikkelde uiteraard de publieke

opinie in Rumenië geweldig. Heel een reeks vlugschriften zagen over dit incident het licht, en ook te Parijs, Londen en Leipzig kwamen protesteerende studiën uit. De verzoeking lag alzoo niet verre voor het Kabinet te Bucharest om een internationale onvoorzichtigheid te begaan. Maar het wist zich zelf volkomen te beheerschen en meed elk internationaal conflict. Iets wat aanspraak op te hooger waardeering heeft, omdat juist uit Zevenbergen de eerste impuls voor Rumeensche stamletterkunde kwam, toen de dichter Andreas Muresiano zijn Rumeensch volkslied zong, beginnend met de bezielende woorden: „Rumeen, ontwaak, schud af den slaap der dooden!”

Doch niet alleen extensief, ook intensief worstelde de Rumeensche nationaliteit om haar innerlijke kracht te doen herleven, en had daarbij den strijd aan te binden tegen den Franschen invloed op sociaal en letterkundig gebied. De Rumeensche taal is een tak van den Latijnschen stam. Wel is ze met zeer sterke Slavische elementen vermengd, maar in haar beengestel toch geheel Romaansch, dit woord nu in zijn breede linguïstische beteekenis genomen. Reeds vóór de vereeniging der Vorstendommen in 1857 trok, al wat hoogere beschaving zocht, naar Parijs. De Fransche taal was voor de Rumenen zeer gemakkelijk aan te leeren. Daardoor begon al meer de Fransche literatuur het land te overstroomen. En toen de sympathie, die men weder-keerig te Parijs voor dit Latijnsche land koesterde. Napoleon, in verband met zijn nationaliteitspolitiek, bewoog tot de algeheele vrijmaking-van de Vorstendommen, en tot de stichting van een Rumeensch rijk de eerste stappen te doen, — kon het niet anders of de gebondenheid aan Frankrijk nam allengs de overhand in politieke zeden en geestelijke uiting. Een tijdlang dreef men dit in tamelijk breeden kring zelfs zoover, dat het eigen nationaal karakter der Rumenen er onder dreigde te lijden. Laurian begon zijn Rumeensche geschiedenis met Romulus en Remus. In alles moest men weer aan het oude Rome en aan Frankrijk aansluiten. Met Maurin gaf Laurian de *Dictionnaire* uit, waarin kortweg elk woord van niet-Latijnsche herkomst geschrapt was. Van de oude Rumeensche geschiedenis, met haar Slowenische bronnen, Slavische letters, Grieksche orthodoxie en Grieksche beschaving, wilde men niets meer weten. In Italië en Frankrijk had de wieg van Rumenië gestaan, en bij de Romeinsche zuil van Trajanus organiseerde men stamfeesten, om zijn Romeinsche herkomst te vieren. En dit alles steunde natuurlijk op het beslist Romaansch karakter der taal. Omdat deze haar wortel heeft in de Latijnsche landen, werd ook het volk zelf als van Latijnsch ras beschouwd, en zulks in weerwil van het historische feit, dat het eene volk zeer wel de taal van het andere kan overnemen, zoodat taal verwantschap op zich-zelf nog nooit voor stamverwantschap beslist. Om in de buurt van Rumenië te

blijven, de Bulgaren zijn van den Finschen stam, maar ze spreken Slavisch. Trajanus' kolonisten zijn in Rumenië het eenige Latijnsche ras-element, en zelfs deze waren nog van zeer verschillende herkomst. Al spoedig echter begonnen mannen van vaster karakter in te zien, dat op die wijs de degelijke kracht van den Rumeenschen stam verkankerde. Hen dreef historische zin. Niet een opgeplakt Gallicisme, alleen uitzuivering en voeding van den historisch-nationalen geest kon Rumenië een toekomst waarborgen; en in die overtuiging vormden ze het genootschap *Junimea*, stichtten te Jassy een nationaal tijdschrift onder den titel *Convorbiri litteraria*, en oefenden onder Maiorescu's leiding scherpe critiek op de dwaasheden van het Latinisme. Eminescu vooral werd de groote auteur van deze nationale richting. Hij toch toonde niet alleen het volk door en door in zijn verleden en in zijn eigenaardigheid in de onderscheidene provinciën en streken te kennen, maar zijn denken zelf was door deze historische studiën echt-Rumeensch gevormd, en zijn taal sprak de Rumeensche volksziel zoo echt-Rumeensch toe, dat aan die taal de ziel van het volk weer opleefde, en althans bij het jongere geslacht de Latiniseerende richting als overwonnen kan worden beschouwd. Wel neemt dit niet weg, dat het Rumeensche volk zich als aanhoorig tot den Romaanschen stam blijft gevoelen, en voor dien stam nog steeds zeer warme sympathieën koestert; iets wat vooral in 1870 uitkwam, toen men vast op Frankrijks overwinning had gerekend, en zelfs aan zijn Koning de bitterheid der antipathie niet spaarde; maar achter die sympathie voor de Latijnsche volken, en bijzonder voor Frankrijk, bloeit thans toch het zelfstandige volkskarakter op. Verwant, niet geassimileerd! is nu de leuze geworden, en de Rumeensche nationaliteit sterkt er zich uit haar eigen historischen wortel. De invoer van vreemde, meest Fransche, litteratuur is reeds van 180,000 kilo op 160,000 gedaald, onderwijl inmiddels de Engelsche en Duitsche litteratuur steeds meer ingang vond.

Het nationaal-Rumeensche type vertoont een sterk gemengd karakter. Gobineau, in zijn *Essai sur l'inégalité des races humaines*, ziet hierin bewijs van zwakheid, maar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika leveren bewijs voor het tegendeel. Alles hangt hier af van het assimilatievermogen. Wordt dit bij den oorspronkelijken stam gemist, zoodat elk bijkomend element op zich zelf blijft staan, dan krijgt men geen vermenging, maar compositie, en de compositie mist de kracht der eenheid. Bezit daarentegen de oorspronkelijke bevolking, gelijk in Amerika, genoeg vermogen tot assimilatie, dan worden de later bijkomende bestauddeelen in het oorspronkelijk wezen der natie opgenomen; de eenheid lijdt geen schade; en het geheel wordt verrijkt, onder afslijping van de oorspronkelijke, te groote eenzijdigheid. Zoo nu liep het ook bij de Rumenen.

De Daciërs vormden den grondstam, maar werden in 107 door Keizer Trajanus onderworpen. Hun koning Decebalus werd naar Rome weggeleid en Sarmozegetusa, zijn Residentie, bekwam Romeinsch garnizoen. Dacië werd Romeinsche provincie, en talrijke kolonies werden in Dacië aangelegd. Dit had gelijk gevolg als in Gallië en elders. De taal van het volk ging in de lingua rustica op, en er had zulk een algeheele taalwisseling plaats, dat in het Rumeensch geen spoor meer van het Dacisch te ontdekken valt. Sinds was de streek tusschen de Karpathen, de Theiss en de Donau blootgesteld aan rustelooze invallen van Hunnen, Cmnanen en Tartaren, die telkens de vlakten afstroopten, zoodat het eigenlijke volk zich naar de bergen terugtrok en daar zijn eigenaardigheid bewaarde. Daarop daalden de Slaven naar de Donau af, en met deze heeft het landvolk zich sterk vermengd. Zelf nog zonder letterschrift en letterkunde, nam men, vooral na de bekeering tot het Christendom onder Cyrillus, in den eeredienst de Slavische taal en in 't gemeen gebruik het Slavische schrift over. Doch op het platteland bleek het oorspronkelijke volk sterker; het nam de Slavische elementen in zich op, maar bleef Rumeensch, en niet een Slavisch dialect, maar het Rumeensch bleef spreektaal. Later kwam hierbij het Byzantijnsch element uit Konstantinopel, en in zeer zwakke proportiën ook Mongool-sche invloed door de Turken; maar het sterkst onderging men in de Vorstendommen den invloed der Phanarioten: Grieken uit de voorstad Phanar te Constantinopel herkomstig, die in een lange periode de heeren en meesters van de Vorstendommen werden. Door dezen is toen Grieksche zede en Grieksche taal naar de Vorstendommen gekomen. Er zijn lange tijden geweest, dat in de beschaafde kringen te Bacharest en Jassy niet anders dan Grieksch gesproken werd.

Nog leven er ouden van dagen, die dien tijd gekend hebben. Deze Grieksche overheersching werd den Rumenen opgedrongen door den Sultan, wiens vasal hun vorsten waren. Vandaar dat, toen de macht van den Sultan begon te tanen, reeds in 1821 de Phanarioten verjaagd werden, om niet zooveel later door Franschen invloed de Grieksche zede terug te zien dringen. De verwantschap tusschen het Fransch en Rumeensch hielp toen, om de volkstaal ook in hoogere kringen meer ingang te doen vinden, en eerst van dit oogenblik af dagteekent de zelfstandige wording van de Rumeensche nationaliteit. De Russische bezetting van 1829—34 heeft hieraan geen afbreuk gedaan. Tot rassificatie heeft het Rumeensche volk noch in Moldavië noch in Wallachije ooit neiging betoond, en ook tegenover de Hongaren in Zevenbergen hield de zuiverheid van zijn type stand. Duitsche invloeden zijn in enkele gevallen merkbaar, de vocabulaire nam enkele Duitsche woorden op, en in Bucharest oefent een vrij sterke Duitsche

kolonie invloed op intellectueel gebied ; maar op het volk als geheel bleef het Duitsche element zonder inwerking. En nu de onafhankelijkheid in politieken zin het stamverband kwam steunen, mag aangenomen dat de vorming van het nationale type voltooid is en in zijn grondtrekken stand zal houden.

Als diepste grondtrek vertoont zich hierbij de dappere zin en de doodsverachting, de veerkracht en de doorzettendheid der oude Daciërs. Maar dit forsche in het karakter is getemperd door het mystieke van den Slavoniêr, die zekere loomheid en zucht naar het stille met zich brengt, en juist daardoor de vatbaarheid kweekt voor een melancholie, die tusschen optimistische en pessimistische vleugen plotseling kan omslaan in hoog enthousiasme. Van den Griekschen invloed ontving het Rumeensche volk zijn zin voor dans en spel, zijn redenaarsgave die licht in woordenrijkheid ontaardt, zijn soepelheid en plooibaarheid. En eindelijk aan zijn Romeinsche kolonisatie, en later aan den Franschen invloed, dankt het zijn organiseerend talent, zijn militaire eigenschappen en zijn zucht naar vertoon, gepaard met zekere losheid van de zeden. Het is uit deze vier elementen dat zich een nationaal type heeft gevormd, dat door eeuwenlange verdrukking zich nimmer vrij ontwikkelen kon, en aan de karakterdepressie, die alle langdurige verdrukking met zich brengt, niet kon ontgaan. Maar uit niets blijkt de verborgen kracht, die in dit nationale karakter school, dan ook sterker, dan uit de snelheid waarmee de lang ingedrukte veer thans reeds, na een halve eeuw van verlossing, ophoog. Vooral in Bucharest vindt men in de hoogere kringen een sterk gemoderniseerd, bijna geheel westersch-kosmopolitisch type, zooals men dat in alle hoofdsteden waarneemt; maar in de kleinere steden en op het platteland vindt ge in den Rumeen een man, gelijk ge hem nergens elders ontmoet, in wien het Europeesch-energieke zich met het Oostersch-gemoedelijke in een harmonie van goeden toon vereenigt. Eerst als Rumenië ook op het platteland tot rijper ontwikkeling komt, zal blijken moeten of dit harmonieuse stand houdt. Gelijk het zich nu nog in den bloesemknop vertoont, trekt het sterk aan, ook in zijn vriendelijkheid, zijn gastvrijheid en zijn rustig geduld, zijn soberheid en zijn arbeidzamen zin. Juist echter de roeping om dit nog niet voltooide van de nationale ontwikkeling in eigen type, die steeds op de politieke onafhankelijkheid wachtte, thans krachtig door te zetten, legt op de Regeering en op de hoogere kringen een niet geringe verantwoordelijkheid. In Rumenië toch is niet alleen een nationaal type te handhaven, maar dit nationale type moet hier nog eerst tot zijn hoogere geestelijke ontplooiing worden geleid, en hierbij sluipt zoo licht het gevaar in, dat men, onder den prikkel van het Westen, die ontplooiing te zeer verhaast, en daardoor in de hoofdsteden, waarvan de actie uitgaat, niet genoeg aansluiting

houdt aan het ten platten lande veel dieper ingesneden nationaal karakter. Men loopt zoo licht gevaar met één sprong uit de achterlijke toestanden van vroeger, in een naar westersch model gecopiëerden Staat te willen overspringen. Fransche theoretici moedigen dit steeds nog aan, en de Slavisch-mystieke geevst geeft zoo licht aan het plotselinge boven een zachten en geleidelijken overgang voorkeur. Ook jagen de politieke partijen elkander, alsof het een sport gold, zoo licht vooruit. Niet genoeg kan daarom de omzichtigheid der Regeering geloofd worden, die met rouwkoop van vroegere fouten, er thans op uit is de historisch-spontane ontwikkeling en ontplooiing van het nationaal karakter aan te moedigen, en allereerst den economisch en grondslag van het leven poogt te sterken. De politieke proefnemingen behooren tot het verleden. Men heeft thans meer eerbied voor den langzamen groei. De spontane nationale opwaking, die hierdoor ontstond, spreidt zich tegelijk ook over de grenzen uit, en wat buiten de grenzen Rumeensch is, groeit in geestelijken zin meê. Er is thans in Rumenië een rustig gedijen. De straatkabalen, vroeger in Bucharest aan de orde van den dag, hielden zoo goed als op. Er is nu een vast-ineengezet, met krachtige hand geregeerd Staatswezen, dat van het buitenland ook financieel steeds minder afhankelijk, aan zijn naburen eerbied inboezemt en onder de gewezen Vasal-Staten van het rijk der Osmanli's verreweg den eersten rang inneemt. Uit dien rang zal het niet licht verdrongen worden. Nu reeds neemt zijn bevolking met een kleine honderdduizend zielen per jaar toe. Het land is groot en vruchtbaar, kan zeer wel meer dan het dubbele zijner bevolking voeden, en ook bij die uitbreiding blijft het sterk door eenheid van ras, eenheid van taal, eenheid van religie en, als uitvloeisel hiervan, door eenheid van nationale zede en nationaal ideaal.

Toch blijft het zeer de vraag, of Rumeniê zonder den hoogen zin, het vroed beleid en de energieke volharding van zijn eersten koning, ooit tot zichzelf zou gekomen zijn, en of zelfs Koning Carol de booze geesten had kunnen bezweren, indien hij niet gedragen ware geweest door den rustigen geloofsmoed van zijn geheel eenige Gemalin. De naweeën van de Turksche overhoogheid, van het land en volk verdervend Phanariotenbewind, en van de zwakheid der daarop gevolgde inlandsche vorsten, drukten zoo benauwend op de sociale verhoudingen en op de politieke manieren, dat straatkabaal de bewindvoering beheerschte, alle gouvernementeele kracht aan de regeerders ontzonk, en de financiers hopeloos stonden. Zelf riep toen het volk en riepen zijn leidslieden om

een vorst uit den vreemde, en geen grooter dienst heeft toen Keizer Napoleon aan Rumenië kunnen bewijzen, dan door de raadvragende agenten die naar Parijs kwamen, te verwijzen naar Prins Karl von Hohenzollern Sigmaringen. Napoleons voorliefde voor dezen Prins verklaart zich gereedelijk uit het dynastieke feit, dat hij de kleinzoon was van Prins Murat en van Stephanie Beauharnais, de aangenomen dochter van den eersten Napoleon, later gehuwd met den Prins van Baden. Tegelijk hoopte Napoleon op Pruisen's steun om 's Prinsen aanhoorigheid tot het Huis van Hohenzollern. En ook de Roomsch-katholieke confessie van den Prins kwam Napoleon in het gevlij. Maar toch lijdt het geen twijfel, of de toenmalige Keizer wist ook de uitnemende persoonlijke qualiteiten van den Prins te waardeeren, en zag in hem den man die den desolaten boedel van de vorstendommen zou weten te beredderen. Die hooge verwachting heeft de Prins in geen enkel opzicht beschaamd. Reeds hierdoor niet, dat hij geen oogenblik aarzelde, om het hem aangeboden bewind zonder bedenken te aanvaarden. De 8/20 April 1866 werd hij bij plebisciet, op echt-Napoleontische wijze, met 685.969 tegen 224 stemmen, door heel het volk tot Vorst van Rumenië gekozen, en reeds den 10/22 Mei bezwoer hij de constitutie te Bucharest. Een te opmerkelijker spoed, omdat de oorlog tusschen Pruisen en Oostenrijk juist op het uitbreken stond, en de Prins, als officier in Pruisischen dienst, zich bij zijn reis door Oostenrijk aan niet te berekenen onaangenaamheden blootstelde. Te Berlijn doorzag men die; vandaar dat de Prins eerst 11 Mei toestemming van den Koning van Pruisen kreeg. Onmiddellijk daarop vertrok hij naar Freiburg, nam een Zwitserschen pas op den naam van Karel von Hettingen, en trok met Baron Mayenfish en twee bedienden over Münich Oostenrijk binnen. Hij reisde tweede klas als koerier van Baron Mayenfish, die eerste klas nam. Hij had zijn gelaat gladgeschoren en verborg zijn oogen achter een blauwen sneeuwbril, om alle herkenning aan de stations te voorkomen, en zoo ging het over Weenen naar Turn-Severin. Toch was hij nog bijna in de val geloopen, daar hij, door een douane-beambte naar zijn naam gevraagd, den aangenomen naam, die in zijn paspoort stond, vergeten was; maar Mayenfish, dit merkende, opende opeens een kist sigaren, en dit trok den beambte *pflichtgemäss* terstond af. Zoo reist hij door, neemt te Barias de Donauboot, die twee dagen vertraging had, en negen dagen na zijn vertrek, op 20 Mei, doet hij zijn intrede te Bucharest, trekt met al 't volk naar de cathedraal, bezweert de grondwet en is onverwijld als Vorst van Rumenië geïnstalleerd, om eerst in 1881 als Koning te worden uitgeroepen. Voorshands was hij nog vasal van den Sultan, en trok dan ook reeds in October naar Constantinopel, om zijn investituur te ontvangen. Doch reeds bij de ontvangst in het paleis van Dolma Bagdsché verried hij zijn hoogere pretentien. Zijwaarts van de sofa des Sultans

was voor hem als vasal een stoel geplaatst, maar Vorst Karel deed alsof hij dien stoel niet zag en zette zich naast den Sultan op de sofa. Gelukkig nam de Sultan dit goed op en beiden scheidden van elkander in de beste verstandhouding.

Men zou het, bij persoonlijke ontmoeting, den eenvoudigen, nuchteren man niet aanzeggen, dat zoo ongemeene energie, niet enkel bij zijn optreden, maar heel zijn bewind door, van hem is uitgegaan. Toen mij in October 1905 de hooge eer te beurt viel, in zijn studeervertrek te worden binnengeleid, trof mij aanstonds de volstrekte afwezigheid van alle hoogheid. Zonder den minsten schijn van het nederbuigende knoopte hij op de innemendste wijze een onderhoudend gesprek aan. Zelfs van diplomatieke voorzichtigheid was geen sprake. Hij gaf zich gelijk hij was, rond, open en zonder terughouding. Men voelde dat men met een man van hoogen ernst te doen had. Zijn oogopslag verried den denker, die te zeer vervuld is met den ernst van zijn hooge roeping, om kracht in schijnvertoon te zoeken. Dat hij Duitsch sprak, deed den Hohenzollem nog sterker in hem uitkomen. Energie stond in elken trek van zijn gelaat te lezen, en toen hij mij na de luncheon rondleidde in de zaal, waar de tropheeën uit den Turkschen oorlog hingen, begreep men aan de kalmte, waarmee hij mij op de zegeteekenen wees, hoe hij de man was geweest, die Plewna had doen vallen. En toch, ook het Fransche bloed sprak; het Duitsche altijd eenigszins stijve was door Fransche soepelheid getemperd, en zelden heb ik een man van hoogen stand ontmoet, in wien de Duitsche soliditeit zoo gelukkig met de Fransche gemakkelijkheid vereenigd was. Hij was, toen ik ter audiëntie bij hem werd toegelaten, 66 jaar oud, maar vertoonde nog volle mannelijke kracht. Van de krankheid die hem kort daarna aantastte, viel nog geen spoor op het krachtige, gezonde gelaat te ontdekken. Van zijn vader, Carel Anton, eens President-minister in Pruisen, had hij het doordringende verstand en den diplomatieken aanleg; van zijn moeder, prinses Josephine van Baden, zijn vrome natuur geërfd. Zijn scherp geteekend profil toont afwezigheid van overheerschende zinlijke neiging, en tegelijk zijn gereedheid van geest om op 't eigen oogenblik te beslissen en te handelen. In zijn gesprekken verraadt hij *l’esprit du moment*, een geest die nooit verlegen is, en zijn werkkracht overtrof dan ook die van al zijn ministers. Hij sprak vrij uit, men had iets, men had veel aan zijn conversatie. Het waren geen plichtplegingen, maar het was een man die zich uitsprak, en een man, die niet dan door bange stormen eindelijk de veilige haven bereikt had.

BOUDOIR VAN CARMEN SYLVA IN HET CHATEAU-PELESCH TE SINAIA.

Nog verleidelijker was de ontmoeting met Carmen Sylva, naast wie ik de eer had aan de luncheon plaats te mogen nemen, en met wie ik een vol uur in de meest interessante gesprekken verwikkeld was. Op 15 November 1869, ruim drie jaar na zijn troonsbeklimming, trad Vorst Carol, gelijk hij in Rumenië heet, met prinses Elizabeth von Wied te Neuwied in het huwelijk. De prinses was protestantsch, en haar prediker Dr. Lohmann zegende den echt in. Terstond reisden de jonggehuwden over Weenen naar Bucharest, waar reeds op 24 November de *joyeuse entrée* plaats had, nog dien eigen dag gevolgd door een *Te Deum* in de prachtige cathedraal. Nog dien avond schreef de Vorstin aan aartshertog Albert: ,,Maintenant je n'ai qu'un seul désir, c'est qu'a l'heure de ma mort tous les pauvres suivent mon cerceuil"; een koninklijk woord, waarin het stempel gezet werd op de hooge opvatting van haar levenstaak. 29 December 1843 geboren, was de Vorstin, toen ik bij haar werd toegelaten, 62 jaar oud, maar juist die hooge jaren gaven haar de meest voltooide uitdrukking van vorstelijke sereniteit, van gerijpte en nog krachtige vrouwelijke schoonheid, en tegelijk van

zeldzaam hooge voornaamheid, in smeltende zachtheid schitterend. Het *incessu patuitt Regina* is, zoo op iemand, op Carmen Sylva van toepassing. Haar hooge statuur, haar vaste en toch zoo in-zachte blik, haar geruischlooze gang, en het melodieuze van haar stem wedijveren om de diepste impressie van haar geheel eenige verschijning achter te laten. Heil den Koning, die zulk een Prinses in zijn paleis mocht binnenleiden, en heil het volk dat zulk een Koningin bezitten mag.

Ook onder ons kent men haar. Haar moeder was een Nassausche. Door de dochter van Prins Frederik is het Huis Von Wied ook aan onze dynastie verwant. En ook herinnert men zich, hoe Carmen Sylva eerst te Scheveningen, later te Amsterdam bij Dr. Mezger, en nog later te Domburg zich lange maanden ophield, om genezing te zoeken van een paralysie, die haar had aangetast. Die paralysie was niet het eenige lijden, dat deze hooge vrouw trof. Er kan gezegd dat het lijden haar 't leven door verzeld heeft, en dat zij juist in haar worsteling met het mysterie des lijdens zich zoo hoog heeft opgericht. In het Huis Von Wied was hooge geestelijke ontwikkeling een erfgoed. De oude regentes Prinses Maria Louisa Wilhelmina was dichteres en musicienne. Van haar heette het: „l'aieule nous a laissé en depot sa lyre," en Carmen Sylva's vader, Prins Herman, was niet alleen een keurig schilder, maar ook ernstig wijsgeer en theoloog, getuige zijn geschrift over „Het onbekende leven en de Goddelijke Openbaring." Hij en de Prinses van Nassau gaven aan Carmen Sylva een zeer degelijke, maar tegelijk een Spartaansch-harde opvoeding. Dit sloeg op de gouvernantes over. Carmen Sylva moest altijd voort, vroeg op, hard werken, en bij de minste afwijking volgde harde straf. Een Iersche gouvernante bond haar eens, om eene kleine overtreding, met handen en armen, tot aan den hals in een linnen zak, en zette haar zoo een half uur op een stoel te pronk. De opvoeding, die zij ontving, was niet alleen streng ethisch en religieus, maar tegelijk aesthetisch en wetenschappelijk. Haar vader zelf leidde haar reeds vroeg in de philosofie van Kant, Hegel en Schlegel in. Zij leerde Latijn en las Horatius en Cicero. Aan de hand van Gibbon, Carlyle en Buckle drong zij in de geschiedenis door, en te Petersburg voltooiden Rubinstein en Clara Schumann haar muzikale opvoeding. En onder dit alles door werd zij in de school der philanthropie geoefend, en maakten de landouwen aan den Rijn en de heerlijke bosschen van Mon Repos haar de vertrouwelinge der natuur. Natuurkind, geen dochter der phantasie wilde zij zijn, en las op haar twintigste jaar haar eerste roman. Bosch en lied, d.i. *Carmen et Sylva*, was het devies waaraan zij haar pseudoniem ontleende, zooals zij het zelf zong:

> ,,Carmen, le chant, Sylva la forêt! Elle même
> elle chante son chant, la superbe forêt.

Et si je n'etais née au fond des bois que j'aime
pour redire ce chant, mon luth serait muet."

Zij was geboren dichteres. Haar dagboek zelf schreef ze in verzen; en nog is ze aan den Rijn de geliefde zangster, wier Rijn-zangen op 't land en in de steden, in studentenkringen en in de romantische kasteelen met veel lust in choor gezongen worden. Nog uit Rumenië zong zij den Rijn toe:

Du Rebenland, du grüner Wald
Du Rhein, mit deinem Schimmer,
Dein Glanz ist fern, dein Sang verhallt,
Ich bin entfloh'n für immer.

Oft, oft schliess ich die Augen zu,
Dann hör ich singen, rauschen,
Seh' Schafe ziehn in sonniger Ruh'
Der Wind die Segel bauschen.

Dasz ich die schönste Heimath hab'
In deutschen Gauen besessen,
Das macht dasz ich sie bis zum Grab
Nun nimmer kann vergessen.

En zoo heeft Carmen Sylva gezongen en gemusiceerd, geborduurd, geschilderd en geschreven met een volharding die nooit moede werd. Meer dan vijftig geschriften vloeiden uit haar pen, in poëzie en proza. In het Duitsch, Fransch, Engelsch (*Sweet hours*) en Rumeensch schrijft en zingt zij met gelijke volkomenheid. Vooral *les Pensées d’une Reine* vestigden haar roem in Frankrijk, toen de Fransche Académie dit werk met goud bekroonde. Haar poging om de Rumeensche Folklore aan Europa te vertolken, slaagde uitnemend, maar toch zijn en blijven haar Rheinlieder, haar *Meine Ruhe* (Mon Repos), haar *Jehovah*, en haar *Leidens Erdegang*, de liederen waarin haar ziel zich uitspreekt, want het mysterie des lijdens wilde zij doordenken en doorvoelen, tot zij er zich mede verzoend had. Hoor maar, hoe ze de taak van een Vorstin als *Landes Mutter* warm saamvat:

Und wenn Millionen dich Mutter nennen,
Zu Dir sich wenden in Angst und Pein,
Musst du auch Jammer und Elend kennen,
So kannst du nimmermehr trostlos sein.

Muss felsenfest in der Brandung stehn,

Nicht Hülfe suchen und wanken nicht,
Dir muss es weich von der Lippen wehn
Und sonnig leuchten dein Angesicht.

Nie darfst du sagen, du seist dein eigen,
Dein ganzen Volke gehörst du an.
Die Leidenschaften — sie müssen schweigen,
Du ziehst Millionen mit dir hinan.

Ob reich, ob elend, ob gut, ob böse
Ob Lochgeboren, der Sünde Raub,
Dir sind sie allen, — verzeih', erlöse,
Die Wunde wasche, den Rost, den Staub.

Lass deine Güte wie warme Quelle
Stets neu dir stromen aus Herzensgrund
Und unerschöpflich in tausend Wellen
Dein Volk erquicken mit Hand und Mund.

En zulk een „Landsmoeder" is Carmen Sylva. Zij doet wel, niet als middel, om door 't weldoen de liefde des volks te winnen, maar omdat haar koninklijk hart er haar toe dringt. Ze is de troosteresse nu van wat in Rumenië lijdt, gelijk eertijds van wat leed in Wied, en ze is dit in den naam des Heeren, altoos trouw aan wat zij op den dag na haar confirmatie zong:

Ich will Ihm danken, den Vater des Lebens,
Ich will Ihm folgen, voll edlen Strebens,
Ich will Ihn suchen den Vater des Lichts,
Ich will Ihn lieben, ohn' Ihn bin ich nichts.

Mijn bestek laat niet toe, haar eigen persoonlijk lijden te schetsen in krankheid na krankheid die elkaar opvolgden, vooral toen het verblijf in het min-gezonde Paleis van Controceni haar vergiftigd had; noch ook het lijden in beeld te brengen dat zij doorworstelde met de krankheid en het sterven van haar broeder Otto en haar Vader; maar iets moet toch gezegd van de diepe wonde in haar moederhart geslagen, toen ze haar eenig kind, prinses Marie, dat ze nog geen volle vier jaar bezat, en welks afsterven nooit door nieuwe moedervreugd verzoend werd, op 28 Maart 1874 verloor. Wie had ooit dieper dan zij den schat van het moeder-zijn doorgluurd.

Der schönste Nam' im Erdenrund,

Das schönste Wort in Menschenmund
Ist *Mutter*.
Ja, keiner ist so tief und weich
So ungelehrt gedankenreich
Als *Mutter*.

Und hat es wohl so grosse Macht
Wenn es von Kinderlippen lacht:
O, Mutter.
Wenn es aus Kinderaugen winkt
Wenn es in Kinderherzen singt:
O, Mutter.

Ja, wem jeh' dieses Wort erklang,
Hat hohe Würde lebenslang.
Als *Mutter*,

en, toen voegde ze er in dit lied, kort na de geboorte van haar lieveling gezongen, dit bij, waarin ze onbewust haar eigen smart in profetie overgoot:

Und die's besessen, und entbehrt,
Der ist das Erdesglück verwehrt,
Der Mutter.

Het sterven van haar kind greep heel Bucharest aan. Een neger die het prinsesje altoos in een handwagen rondreed, brave jongen, stierf van hartzeer. Maar Carmen Sylva hief haar verpletterde ziel in het geloof op. ,,Mijn kind, schreef ze, is zalig, en mijn liefde voor mijn kind is sterker dan het graf. Ik geniet in haar zaligheid." In het park van Controceni ligt „das Sonnenkind," gelijk ze haar noemde, begraven, en op het kruis boven den lijksteen liet Carmen Sylva het uitbeitelen: „Ween niet, zij is niet gestorven, zij slaapt."

Evenmin kan ik breed uitweiden over hetgeen ze voor het volk deed. Reeds op den dag van haar intrede in Bucharest stichtte ze een fonds, waaruit telken jare aan acht arme meisjes geld voor haar opvoeding zou worden geschonken. Tijdens den oorlog om Plewna won zij ieders bewondering door haar altoos bezig-zijn in de ambulance. Ze stichtte de Societas Regina Elisabeth, voorts een instituut voor pleegzusters, een polikliniek waarbij in 1902 bij de 20,000 zieken kwamen. Dan een diaconessenhuis en een crèche. Een inrichting voor blinden met een drukpers van Theoderesco. *Furnica*, de mier, heette haar inrichting voor

Huisvlijt; *La Munca* haar school voor handwerkers; *Albina* (de bij) haar stichting voor 't borduren; *Tresatoarea* haar fabriek voor het zijdeweven. Op elk gebied van dien aard ging van haar het koninklijk initiatief uit, en toch woekerde zij, in weerwil van haar gedurig terugkeerende krankheden, den tijd uit, niet alleen om boek na boek ter perse te zenden, maar zelfs om door heel Europa en Amerika in bladen en tijdschriften haar artikelen te plaatsen, en het profijt hiervan dezen of genen ongelukkige ten goede te doen komen. Carol en Carmen Sylva, ze zyn een koningspaar, zooals geen eeuw er een tweede oplevert, en Rumenië zou lang nog niet zijn wat het in zoo kort tijdsbestek geworden is, indien het op zijn donkere wegen niet door den vorstelijken glans van zoo dappere kloekheid en zoo heilige deernis was geleid.

Verhoogd wordt nog de enthousiaste indruk van zulk een ontmoeting, zoo men door dit koninklijk paar niet te Bucharest in het sombere Bojaren-paleis, maar in het verrukkelijk-schoone Sinaia, op het Chateau Pelesch ontvangen wordt. Sinaia strekt zich uit langs den pas, die over de hooge Karpathen uit Hongarije naar Rumenië voert. Een vallei van wonder natuurschoon, vol diepzinnige sagen en legenden, een half uur sporens van het hooge grensstation Predeal gelegen, en drie uur per sneltrein, aan de westzijde van Bucharest. De geheele hoog vallei heet de vallei van de Prahova, en Sinaia ligt tusschen twee zijstroomen, de Pelesch en de Rea, die zich zuid- en noordop in de Prahova uitstorten. Lingsom liggen de hooge Karpathen, die zich 1700 Meter boven Sinaia verheffen, en er door hun omsluiting een heerlijke temperatuur bestendigen. Vroeger was dit echt-Zwitsersch paradijs geheel vergeten en slechts door enkele herders bewoond. Alleen een hospiz bood herberg, en het was Michael Cantacuzene, toenmalig chef van deze rijke Byzantijnsche familie, die het eerst dit kleine hospiz in een machtig klooster herschiep; een klooster gebouwd naar het vermaarde' klooster op den Sinai, en daarom Sinaia genoemd, — een naam die sinds op heel de landstreek overging. Hier nu was het, dat Koning Carol en Carmen Sylva in 1871 toevlucht vonden, toen het lustslot van Controceni, vlak bij Bucharest, voor de koningin hygiënisch onbewoonbaar bleek. Het verblijf in deze hoogere, ozonrijke en toch goedgedekte bergvallei trok het koningspaar zoo overweldigend aan, dat de Koning al spoedig het plan opvatte, zich hier een eigen zomer-paleis te stichten, dat, in 1874 begonnen, in 1883 is ingewijd, en wel het hooge bedrag van zes millioen Lei verslond, maar dan ook als het Chateau Pelesch, vooral wat zijn intérieur betreft, èn

architectonisch èn in zijn inrichting, met de beroemdste lustsloten van dien aard kan wedijveren. Het is gebouwd in den Duitschen Renaissance-stijl uit de 16e eeuw, en met de rijke gegevens van dien stijl is op alle manier gewoekerd, om geheel de uitwendige verschijning in de hoogst bereikbare harmonie aan de omgevende natuur te doen aanpassen; doch juist daardoor mist het 't imposante, en doet in niets vermoeden wat wonder van bouw en inrichting het achter zijn gebroken lijnen en ver uitspringende altane's, zijn ongelijke verdiepingen, zijn prachtige zuilengangen en spelende torentjes verberit. Het zoo moeilijk probleem om in dezen bouwstijl van voor vier eeuwen aan alle eischen van het vorstelijk comfort, gelijk onze tijd dit eisclit, te voldoen, is door den Weener architect Doderet met zeldzame vindingrijkheid opgelost. Al wat den hofstoet aanging, is in nevengebouvren ondergebracht, en het slot zelf is, in al zijn gangen en zalen en vertrekken, en in het rijke trappenhuis, enkel vorstelijk verblijf. Zachte, weldadig aandoende harmonie van lijnen, vlakken en kleuren beheerscht de houtbetimmering en de gewelven, verhoogd door fraaie glasbeschildering, decoratiefschoon en artistiek ameublement, terwijl allerwegen met zonlicht en maanlicht getooverd is, om de schoonste, zachtstge-temperde effecten te verkrijgen. Alleen de groote audiëntiezaal schiet hier eenigszins te kort, maar in de kleinere salons, en vooral in de kleinere vertrekken zoo van den Koning als van de Koningin is een bijna ideale volkomenheid bereikt, zoowel in verheffend karakter als in gezellige intimiteit. Vooral het kabinet van den Koning en de muzieksalon van Carmen Sylva zijn onovertroffen schoon. Onder de stukken der oude schilderschool trekken vooral die van Van Dijck, Breughel, Rembrandt, Ruysdael, Hobbema en twee Teniers de aandacht. Onze Nederlandsch-Vlaamsche school bleek ook hier in eere gehouden. En wat, al is 't meer prozaïsch, toch ook vermeld mag, het is gelukt in dezen stijl, die er zich zoo weinig toe leent, een electrische verlichting van 900 lichten aan te brengen, die aan alle schelheid gespeend, een zacht geglans als van getemperd daglicht door heel het lustslot spelen doet. De aanleg van de bloemperken en het park om 't slot is artistiek schoon, en veilig kan gezegd dat koning Carol in het Chateau-Pelesch het aesthetisch-rijkste stichtte, wat heel Rumenië op dit oogenblik bezit. Het ware nóg schooner geweest, indien hier niet een Oostenrijksch, maar een Rumeensch architect een eigen nationalen stijl had kunnen tooveren, doch architectonisch was Rumenië daarvoor nog niet rijp, en voor het vorstelijk paar, uit Duitschland herkomstig, moest een intiemer *Heim*, met oud-Duitsche traditiën, wel de hoogste aantrekkelijkheid bezitten; en dat te meer waar het oude Bojaren-paleis te Bucharest, achterlijk in elk opzicht, noch hun zin voor het gezellig-intieme, noch hun aesthetisch-verfijnden smaak kon bevredigen. Hieruit verklaart het zich dan ook, dat de Koning verreweg het grootste deel van het jaar

in Sinaia blijft; iets wat hem, met het oog op de Regeeringszaken, te gemakkelijker is gemaakt, nu diplomaten, ministers en hooge staatsambtenaren, ja, men kan zeggen, heel de hoogere société der Residentie, het voorbeeld van den Koning volgend, villa na villa in het Pelesch-dal bouwden, en in het tot een zomerstad aangegroeide dorp „toute Bucharest" hebben overgebracht. Hotels, een kurhaus, een groote badinrichting, clubs, sociëteiten, café's, speeltuinen, kortom alles wat een Duitsche of Fransche badplaats aantrekkelijk maakt, verhoogt het aanzien van de prachtig zich slingerende Ghika-Boulevard, terwijl schaduwrijke beuken- en dennenbosschen Carmen Sylva aan haar bosschen om *Mon Repos* herinneren. Haar Sylva vindt zij ook hier.

Op den weg van Sinaia naar Bucharest maakte ik te Ploeschti kennis met het Rumeensche leger, waarvan eenige bataljons, die naar de herfst-mauoeuvres gingen, in het breede station stonden opgesteld. De flink-uitgeschoten gestalten, met hun verbruind gelaat, hun rustige houding, gelijkmatige bewegingen en echt-martiaal voorkomen, toonden in hun donkere, eenvoudige uniformen en hun gemaklijke aaneensluiting, dat men in Rumenië met een werkelijk leger te doen heeft. Men herkende de belegeraars van Plewna en voelde dat Rumenië, desnoodig, het zwaard in de weegschaal kan werpen. Daar ik intusschen over het leger, ook in economisch opzicht, hieronder breeder zal handelen, verplaats ik mijn lezers nu dadelijk naar Bucharest.

Bucharest is een steeds meer gemoderniseerde stad, die in haar centrum geheel Westersch, nog slechts in enkele voorsteden de herinnering aan haar Oosterschen oorsprong bewaart. Na Constantinopel en Buda-pest is zij de meest bevolkte stad van het oosten. Ze telt bijna 300,000 inwoners en is stellig op een half millioen aangelegd. Antwerpen, dat even talrijk bevolkt is, beslaat slechts een terrein van 14½ KM^2, Bucharest beslaat een vlakte van 30 KM^2 en is alzoo tweemaal zoo groot. Dit maakt dat de huizen zeer uit elkaar zijn gebouwd, en de indruk van een imposante eenheid geheel te loor gaat, en dit te meer, daar huizen van meer dan drie verdiepingen er zeldzaam zijn. Het is een stad die in haar ruimte nog moet ingroeien, maar dit dan ook kan en doet. In de zijstraten is het meest stil, in de hoofdstraten en in het centrum der stad heerscht echter een druk, nog bijna oostersch druk leven, doordien men niet alleen voor alle café's ver-uit op de straat zit, maar ook, evenals in heel het Zuiden, op straat staan blijft, zich saamgroepeert en er conversatie houdt en zaken doet. De straat is er geen publiek domein, waarover men zich heenhaast, maar een verlengstuk van eigen

stoep, waar men zich thuis en op zijn gemak gevoelt, en waar men zich verzamelt en rustig staat te praten als in een eigen tuin. Het huislijk leven is daardoor minder krachtig dan ten onzent en in België. Antwerpen, dat even groot is als Bucharest, heeft 32,000 huizen; Bucharest maar 18,000, wat 16 personen per huis geeft; en zoowel te kleine als te volle behuizing doet aan het huislijk leven afbreuk. Overtreft in onze groote steden in het Westen (Amsterdam b.v. 25,000 vrouwen meer) het aantal vrouwen steeds dat der mannen, hier is dit, gelijk meest in het Oosten, omgekeerd; er zijn ruim 10,000 mannen meer. In godsdienstig opzicht behooren 200,000 zielen tot de dusgenaamd Orthodoxe Kerk, een kleine 40,000 tot de andere Christelijke Kerken, en voorts zijn er, behalve eenige honderden Mohammedanen, nog een kleine 50,000 Joden. Kerken zijn er in overgroot aantal. Niet minder dan 119 Orthodoxe, 5 Roomsch-Katholieke en 2 Protestantsche; en dan nog 24 bedehuizen voor de Joden. Toch maakt het niet den indruk, dat de religie een krachtig element in het volk is. Het kerkbezoek is zwak, en de dienst althans in de Orthodoxe kerk schier uitsluitend symbolisch-ceremonieel. Predicatie komt bijna niet voor, is althans hooge uitzondering. En de symbolische ceremoniën, hoe prachtig en indrukwekkend ook, maken een meer machinalen dan geestelijken indruk. De mystieke aandoening, in Slavische landen zoo in het oog loopend sterk, ontbreekt wel niet geheel, maar beheerscht toch het godsdienstig leven niet. Ook het zedelijk leven wijst bedenkelijke cijfers aan. In de steden 18 % onechte geboorten, en over heel het land nog altoos 9 %, waar 't bij ons de 2½% nog niet bereikt heeft. Op het platteland is de toestand veel beter, maar vooral te Bucharest sloop veel Fransche losheid in; een tijdlang ook vrij sterk onder de hoogere standen. Gelukkig is dit ontzenuwende van den Franschen invloed thans aan het afnemen. In beleefdheid schiet geen eerbaar inwoner te kort, en in hoogere kringen heerscht een elegantie en plechtigheid van vormen die in niets voor het Westen onderdoet, eer soms in het maathouden te kort schiet, en aan het overdrevene en pronkerige niet altoos ontkomt. Voor vreemdelingen is men uiterst voorkomend en innemend gastvrij. Men ontvangt u met open armen en de „courtoisie internationale" wordt er op zoo overvloedige wijze in practijk gebracht, dat de Minister van Buitenlandsche zaken mij een zijner hoogste Kabinetschefs, voor al de dagen van mijn verblijf, ter beschikking stelde, die mij overal toegang verschafte en alle ongelegenheid der taal voor mij wegnam. Het verkeer per as in Bucharest is, wat de huur-rijtuigen eerste klasse (*Birja* genaamd) betreft, het uitnemendste dat men zich denken kan. Het rijtuig, de paarden en de koetsier zijn er beter dan ik ze ergens vond. Dit verklaart zich hieruit, dat het rijtuigverkeer eerste klasse er in handen is van Russische ballingen, van de secte der Lipowanen. Meest groote kerels, in fluweelen tabberden, met gekleurde gordels en bonte mutsen. Ze zijn in den

regel zeer welgesteld, laten prachtige paarden uit Rusland komen, en rijden, altoos met een tweespan, steeds in gestrekten draf. De Lipowanen zijn een onderafdeeling van de Skopsen, die de castratie tot dogma verhieven, maar deze eerst toepasten als hun eerste kind geboren was. Een der vele mystiek-spiritualistische afdeelingen, die in Rusland onder allerlei vorm voortleven, waarvoor men geen sympathie kan koesteren, maar die toch hoogen levensernst verraden; en men ziet het dezen Bucharester koetsiers dan ook aan, dat ze met de vloekende en drinkende bent van het koetsiersgild in onze westersche steden niets gemeen hebben. Ook in ander opzicht laat de inrichting van het openbare stadsleven niets te wenschen over. De straten zijn goed geplaveid. Voor zindelijkheid wordt uitnemend gezorgd. De verlichting kan men niet beter wenschen. De politie treedt terdege goed op, om orde te houden. Van de prostitutie bespeurt men, een enkele Zigeunerin, die bloemen te koop biedt, uitgezonderd, zoo goed als niets, en stellig minder dan in onze groote steden. Van dronken volk heeft men geen overlast. Bedelarij komt weinig voor. In de magazijnen vindt men rijken overvloed van inlandsche en geïmporteerde artikelen, in enkele zelfs het fijnste wat hoogere weelde verlangen kan. Sommige hotels zijn geheel modern ingericht, en de café's zijn ruim, goed bediend en druk bezocht. Bovendien waren Lands- en Stadsregeering er sinds de laatste decenniën op bedacht, door monumentale gebouwen aan de oorspronkelijk meer eenvoudige stad het aanzien van een Residentie te geven. Het paleis van Justitie, van 1895, zou elke hoofdstad sieren. Evenzoo de Rijksbank. De Dommitsa Balatscha, van 1885, is de schoonste kerk van Bucharest. Het Postgebouw is imponeerend. De Metropolis, de hoofdkerk, hoezeer reeds uit de 17e eeuw, blijft belangwekkend. Het Universiteitsgebouw en het *Coltrea*-hospitaal mogen uitnemend geslaagd heeten. Ook meer dan één ministerie is in een architectonisch schoon gebouw gehuisd. Het ruiterstandbeeld van Michaël den Dappere en het grootsche gedenkteeken voor *Jon Bratiano* hebben hooge artistieke verdienste. Alleen het paleis, hoezeer door Koning Carol uitgebreid, verbouwd en inwendig versierd, beantwoordt niet aan de hooge opvatting van een monumentaal gebouw, en voldoet allerminst den Bucharesters zelf. Veel werk is in Bucharest gemaakt van het hospitaalwezen en andere philanthropische en hygiënische inrichtingen, die niet zelden rijk gedoteerd zijn, en meestal voor kranken en hulpbehoevenden van alle religiën openstaan. In het algemeen is het plichtbesef om wat nood lijdt bij te staan, allerwegen in Rumenië doorgedrongen, en in het Westen vergist men zich, zoo men zich inbeeldt dat wij ons ten deze op hooger deugd beroemen kunnen. Zelfs onder de Mohammedanen bloeit rijker dan men zich gemeenlijk voorstelt, de neiging tot weldoen aan behoeftigen. Bucharest is voorts rijk aan inrichtingen voor

onderwijs, maar is met de lagere school nog ten achter. Een 15 à 16,000 kinderen bezoeken de lagere school, wat, vergeleken met onze schoolstatistiek, toont hoeveel er nog is in te halen. Maar voor het overige heeft men te Bucharest niet alleen een Universiteit, maar 4 Lycea, 2 Gymnasia, een Handelsschool, een Ingenieurschool, een Landbouwschool, een Houtvesterschool, een Apothekerschool, een groot Seminarie *Metropolit Nifon*, en voorts vakscholen voor jongens en meisjes, ook voor het borduren en modemaken. Alle scholen, die, meest in flinke gebouwen gehuisvest, eerst in de laatste twintig jaren zijn opgekomen en getuigenis afleggen van de energie, die Koning Carol in zijn volk wist op te wekken.

Daar Bucharest, aan de Dimbovica, in een open vlakte ligt, en elke natuurlijke verdediging mist, zou het voor den vijand bloot liggen, indien het niet duchtig versterkt was. Die versterking vereischte, bij den grooten omvang der stad (van 28 kilometers, of 5½ uur gaans) zeer uitgestrekte voorziening. De Belgische generaal Brialmont heeft voor deze versterking het grootsche plan ontworpen, dat in 1885 begonnen, in 1896, na wijzigingen door Kolonel Schumann, voltooid werd. De versterking bestaat uit een kring van 18 groote en 18 kleine forten, die in een gordel van 72 kilometer zich om de stad slingeren en onderling door een afzonderlijken spoorweg verbonden zijn. Ze voeren saam 248 stukken groot geschut en hebben 54 pantserkoepels. Doordien de forten 8 à 10 kilometers van de stad liggen, kan van een bombardement zelfs der voorsteden geen sprake zijn. En niet alleen dat Rumenië in het aldus versterkte Bucharest een geduchte centrale verdediging bezit, maar het beschikt bovendien, gelijk later blijken zal, over genoegzaam militairen, om deze zoo uitgebreide stelling naar eisch te bezetten. Het geschut is van 15 cM., de houwitzers van 20 cM., en de snelvuurkanonnen van 53 millimeter. Tegen het noorden heeft Rumenië zich gedekt door de linie van de Sereth en de Milcov, vooral door Fosani, Galatz en Namolos, drie goed versterkte plaatsen, met nieuw geschut gewapend ; maar de hoofdsterkte voor 't nationaal behoud, zoo het leger het veld moest ruimen, blijft voor Rumenië toch in Bucharest zelf, en juist met het oog daarop is aan de bevestiging van Bucharest niets gespaard. Het was mij gegund deze fortenlinie door te rijden, onder het even voorkomend als eervol geleide van den heer Jeau Lahovary, destijds minister van Landbouw en Domeinen, die reeds de goedheid had gehad mij in persoon de terreinen voor de komende landbouwtentoonstelling te doen zien, maar die mij nu ook met het dorpsleven van Wallachije kennis

wilde doen maken, en mij daarom meenam naar zijn landgoed, een kleine 20 kilometer buiten Bucharest gelegen, waar hij mij een luncheon aanbood. Van dit bezoek aan het Rumeensche platteland behoud ik de aangenaamste herinneringen. Ook toen ik te Jassy was, heeft de prefect, de heer Constantiu J. Ivascu, de goedheid gehad, mij, buiten de hoofdstad, iets van het Moldavische landleven te doen zien, en ook daar was de dorpsbevolking mij zeer sympathiek. De Rumeensche boeren, met hun arbeiders, zijn van een stoer, krachtig slag, sober in hun bestaan en, geheel afgescheiden van de wereld, in eigen kleinen kring saamlevend. Hun blik ie goedhartig; ze zien met nieuwsgierige oogen rond; en uit die oogen spreekt wel iets dat naar wantrouwen zweemt, maar ze ontvangen en bejegenen den vreemdeling toch beleefd en voorkomend, en zijn er niet weinig trotsch op, als ge hun artistieken smaak den tol uwer bewondering brengt. De boerinnen hebben in dit opzicht iets van onze Markensche borduursters, en het treft u als ge, haar armzalige woning binnengetreden, op de vloer, op de tafels en op de sofa, die tevens tot bed dient, den rijkdom van haar eigen weefsel vindt uitgestald. De landwoning van den boer is meest uiterst klein en eenvoudig uit rijs met ingevoegd cement opgetrokken en heeft door het uitspringend dak aan den voorkant een soort veranda. Ze bestaat bijna uniform uit twee vertrekken, met tusschen die beide vlak tegenover de voordeur een inspringende ruimte voor den oven. Het proviand voor mensch en dier is in nevenschuren ondergebracht. In een dier beide vertrekken staat dan het weefgetouw, waarop de boerin of haar dochter vloer-, tafel- en sofakleedjens weeft, iets te hoog in kleur, maar anders van niet onaardige teekening; weefsels die naar de markt gaan om de huiskas te stijven, maar waarvan ze toch genoeg voor zich houden om haar woonvertrek op te sieren. Met de Icoon aan den muur, en de bloemen voor de ramen, geeft deze rijke opsiering aan haar woonvertrek iets warms en bezields, en ge kunt zulk een stulp niet uittreden zonder eerbied voor de energie van zulk een vrouw, die hard op 't land meewerkt, een zorgzame moeder voor haar kinderen is, de kleederen van haar gezin meest zelve maakt, en dan nog tijd en smaak vindt om zulk een huisindustrie, ook ten bate van haar huisgezin, te doen bloeien. In verband hiermee mag voor een afgelegen streek, met zoo onrustig verleden, de zedelijkheid er nog goed heeten. Vondelingen komen op het platteland niet voor, en het cijfer der onechte geboorten, dat in de steden in 1902 ruim 18% beliep, stond op het platteland nog in 1903 op niet meer dan 5 %, en is eerst sedert dien tijd, onder den invloed der steden, tot 7 % geklommen. Ook de gehechtheid aan het kerkelijk leven is er nog tamelijk sterk; iets wat te meer treft als men ziet hoe ellendiglijk arm hun kerken zijn en hoe achterlijk de ontwikkeling der popen is, die meest een boerendochter huwen, zelf hun kost moeten verdienen, en voorts van gaven in naturalia leven. Het is

ongetwijfeld de kommerlijke sociale toestand der boeren, die dezen honger naar hoogere vertroosting prikkelt, want die toestand is nog steeds onhoudbaar. Het groot landbezit heerscht nog, en dit zelfs in die mate, dat een enkel landheer als de heer G. Gr. Cantacuzene, de bekende staatsman, gerekend wordt, 's jaars drie millioen *Lei* uit zijn goederen te trekken. Grondbezitters van dat slag verpachten dan hun goederen aan straffe exploiteerders, niet zelden aan Joden, die den armen boer den laatsten penning afvergen en straks, schatrijk geworden, het land verlaten. Een dier bekende Joden, de heer Moki Fischer, had op die wijs een pacht-koninkrijk van meer dan honderd zulke groote landgoederen weten machtig te worden, en Jorgan, hoogleeraar te Bucharest, getuigt, dat zulk een schatrijk pachter zelfs in 1904, toen misgewas de boeren tot wanhoop dreef, weigerde iets ook maar voor het ellendige volk te doen. De boer zelf heeft in den regel niet meer dan 4 pogon, dat is twee hectaren, onder de spade of ploeg, en voorts moet hij als loonknecht op het goed van zijn landheer arbeiden voor weinig meer dan 24 cts. per dag. Roofbouw is daarbij aan de orde van den dag, en nu reeds is in dit rijke land de opbrengst per pogon op 15 hectoliter gezonken, waar het vroeger vaak 30 hectoliter opbracht. In die ellende, door heerendiensten nog verscherpt, moet de arme boer dan wel leenen, en leenen tegen hoogen interest, en zoo valt hij reddeloos in handen van den dorpstapper, die meest een Jood en een Joodsche woekeraar is. Weiland heeft hij niet. Voor zijn enkele beesten moet hij dit in concurrente pacht huren, en alleen wat schapenfokkerij, honigcultuur en het houden van gevogelte stelt hem in staat, met hoeveel moeite dan ook, om zijn belastingen in geld te betalen. In Moldavië bestaat wel meer intensieve landbouw en zijn de moderne landbouwmachines in gebruik, maar hier ontvangt de boer zijn geld slechts eenmaal per jaar: wat dan, na lange armoe, zoo licht verleidt tot verkwisting in het oogenblik en tot spekken van de beurs van den dorpstapper. Het agrarische vraagstuk dringt in Rumenië dan ook steeds meer naar den voorgrond, een Jacquerie dreigt en hoe eerder het aan de Regeering gelukt dit vraagstuk tot oplossing te brengen, hoe beter het de toekomst van het land verzekeren kan. Immers de landbevolking bedraagt 86 % van het geheel, en niet minder dan ruim 5 millioen hectaren waren reeds in 1903 onder den ploeg. Vandaar dat alleen het graan 77 % van den uitvoer vertegenwoordigt, zoodat ook Rumenië's financiën van zeer nabij bij de oplossing van het agrarische vraagstuk betrokken zijn. De wijnbouw leed onder de phyloxera geducht, en is door den invoer van Amerikaansche wijnstokken nog slechts ten deele in zijn oude beteekenis hersteld. De moerbezie, met de zijdeworm, blijft met den pruimboom een der beste cultures, en Carmen Sylva vooral moedigt de zijde-cultuur steeds meer aan. Doch dit alles zijn surrogaten. De graan bouw blijft hoofdzaak, vooral nu de veeuitvoer bijna geheel gestremd

is, en voor alle dingen moet voor den boer vastheid van existentie en losmaking van den woeker beoogd, met name in een land waar misgewas keer op keer dreigt. Over honderd jaren gerekend, had men er 3 zeer droge, 58 droge jaren, slechts 15 zeer natte en niet meer dan 24 normale regenjaren. Behalve wat de Wet reeds ten goede deed, zal vooral van de zeer uitgestrekte Lands- en Kroondomeinen practisch het signaal voor het in 't leven roepen van betere toestanden moeten uitgaan, en Koning Carol nam hiertoe op de Kroondomeinen reeds meer dan eens het initiatief. Het landvolk is dat waard, en mits te sterke en te snelle overgang gemeden worde, zal het zijn rijk historisch leven weer kunnen opvatten, waarvan de herinnering nog tot in zijn artistieke kleeding voortleeft. Die kleeding spreekt van een ideaal van hoogen zin en van smaak in fijnere leveusuiting. Men kent de kleeding voor de vrouw uit de portretten van Carmen Sylva in nationaal costuum. Ook de Rumeensche boer maakt in zijn Zondagskleeding een flinken indruk, en zoo de zin voor kleuren en kleurenharmonie, als het fijne weefsel en borduursel en het zilver ornament waarmee men zich ten plattelande placht op te sieren, getuigen èn van vroegeren welstand èn van artistieken smaak. Het Socialisme vindt ten platten lande, vooral onder den invloed van de *Lupta*, een socialistisch tijdschrift, een niet onvruchtbaren bodem, en de onderwijzers van de normaalscholen, die sinds de wet van 1865 de dorpen binnentogen, stuurden in gelijke richting, en brachten zelfs het Fransche anti-clericalisme in hun woelen tegen den poop op Rumeenschen bodem over. Toch bestaat voor inmenging in de politiek voorshands bij de boeren nog weinig neiging. Voorzooveel men kiesrecht heeft, stemt men er slecht, en bijna altoos voor de Regeering. Niet politiek, maar sociaal staat hier vooralsnog het vraagstuk; doch het kan politiek worden. Rumenië's groote staatslieden doorzagen en doorzien dit zeer wel, maar het blijft een *caveant consules* bij een bevolking met zooveel pit. Ze hebben zooveel eigenaardigs, die boeren in Rumenië. Meest leven ze van maïs-polenta, soms met wat visch of gevogelte; maar rundvleesch schuwen ze; dit houden ze, naar men zegt, voor „onrein." Toch zijn ze een sterk geslacht. De geboorten bedroegen op 6 millioen inwoners in 1902 bijna 242.000, tegen in ons land op de 5½ millioen slechts 117.500 in 1904; iets wat te sterker spreekt, daar pelegrana en malaria soms sterk epidemisch optreden, en de medische hulp vaak nog te wenschen overlaat.

Op den langen rit van Bucharest naar Ungheni, de Russische grensplaats, had ik gelegenheid het schilderachtig natuurschoon van Moldavië te bewonderen en Jassy te bezoeken. Deze oude Residentiestad van de Moldavische vorsten leed uiteraard door de overbrenging van het bewind naar Bucharest, maar is toch nog

het zien alleszins waard; vooral omdat het Rumeensche type hier veel beter dan in Bucharest bewaard is. Het groote park buiten de stad is schaduwrijk en keurig beplant. De Byzantijnsche stijl der 40 kerken geeft aan heel de stad iets gewijds en solemneels, maar de oversterke Joden-immigratie heeft hier vooral velen uit hoogen socialen stand verjaagd ; en al bloeit de handel er, toch ziet men het Jassy aan dat het zich niet in zijn vroegeren luister handhaaft. Onder de historisch interessante punten dient behalve aan Jassy met een enkel woord aan Curtea d'Arges herinnerd. Het plaatsje zelf bezit reeds eenige vermaardheid, doordien het de Residentie van den eersten Wallachyschen Vorst, Philips den Zwarten, was, maar dankt vooral zijn bekendheid aan het beroemde klooster Curtea d'Arges, met zijn eenig schoone kerk; een klooster, dat in 1518 gesticht, het edelst monument van Byzantijnsche bouwkunst is, 'twelk Rumenië heeft aan te wijzen, en in zijn overschoone omgeving een betooverenden indruk maakt. Koning Carol heeft dit eenigszins vervallen klooster kunstvol laten herstellen, en Carmen Sylva heeft zelve met eigen hand voor de kloosterkerk de Evangeliën verlucht.

Zoo hier als op elk gebied is het verheffend te zien, wat deze Hohenzollern voor Rumenië geweest is. Het is zoo, meer dan één staatsman van den eersten rang stond hem in zijn bewind ter zijde. D. Sturdza, met wien Carmen Sylva reeds in Neuwied kennis maakte, staat hier ongetwijfeld vooraan, maar ook de Lacargis, de Carpseu, de Bratianos, de Ghika's, de Lahovary's en Ionescu's zouden als staatslieden in elk land een plaats der eere hebben ingenomen. Ook hier is in de periode van volksopbloeiing door den volksgeest het stel mannen geteeld, dat het lang onderdrukte volk voor de herwinning-van zijn zelfstandigheid en de ontwikkeling van zijn schuilende krachten behoefde. Maar dit alles zou bij den ontredderden stand van zaken nimmer tot het doel hebben geleid, indien Rumenië in Carol niet een vorst had ontvangen, die met ijzeren wil en met een heel zijn leven doordringend plichtbesef eenheid in de hopelooze verdeeldheid, practischen ernst in de theorieën-sousa en de rust van het gezag in de altoos golvende bojaren-disputen wist aan te brengen. Het was de vereeniging van Rumeensche kracht met Fransche soepelheid, die eerst door de vaste Duitsche hand van dezen uitnemenden Hohenzollern tot een gelukkige ontwikkeling kon geraken. En zelfs aan dezen Prins van edelen bloede zou 't nimmer gelukt zijn, de reusachtige moeilijkheden waarop hij stuitte, te bezweren, indien niet een persoonlijk sterke geest hem het *saeves tranquillus in*

undis tot een tweede natuur had gemaakt, en indien niet de Russisch-Turksche oorlog van 1877 de gelegenheid had geschapen, voor zijn volk om in één oogenblik zijn verdeeldheden te vergeten, en voor Carol om door zijn moed, zijn dapperheid en zijn krijgsgeluk het hart des volks in alle rangen en standen te veroveren.

Men stelle zich toch voor, in wat desolaten toestand Carol in 1866 het land vond. De beide Vorstendommen waren in 1526 onder de hoogheid van Turkije gekomen, en sinds dien tijd onder overheerschend Grieksch-Byzantijnschen invloed geraakt. Reeds in de eerste helft der 17e eeuw herwonnen de oude, machtige Byzantijnsche familiën te Constantinopel van lieverlede den ouden invloed. De Turken hadden de Grieken noodig voor hun financiën, voor hun bewind over hun vasallen, voor hun diplomatie, en niet minder voor de voldoening aan hun zucht naar artistieke genieting, toen zucht naar weelde den ouden krijgsmansgeest begon te verdringen. Vandaar, dat voor afhankelijke vasal-staten schier alles afhing van de gunst of ongunst, die de voormannen en invloedrijke Grieken in Constantinopel aan de vasal-regenten toedroegen. Zij behoefden zich dan ook niet op te dringen, maar werden geroepen en gezocht, togen in groot aantal ook Wallachije en Moldavië binnen, en trokken er onder de Turksche opperhoogheid almeer het feitelijk gezag aan zich. Daarbij stonden de Byzantijnsche Grieken en Half-Grieken (*Grecqueuille*) zoover in beschaving en kunstzin boven de toenmahge Rumenen, dat ze zich al spoedig van alle invloedrijke betrekkingen meester maakten, alle inrichtingen en hoogere cultuur aan zich trokken, financieel aller meester werden en in de hoogere kringen zelfs 't Grieksch als spreektaal invoerden. In de 18e eeuw gingen de Sultans er zelfs toe over, hun Grieksche Dragomans zelve als Hospodars in Wallachije en Moldavië aan te stellen; wat men gewoon is de periode der Phanarioten te noemen, die in 1711 begon en tot aan den opstand in 1821 voortduurde. Tusschen Grieken en Grieken moet men namelijk zoo onderscheiden, dat in rang eerst de echte Hellenen komen, dan de Byzantijnsche Grieken, daaronder weer apart de bewoners van de voorstad Phanar in Constantinopel, ten noordwesten van den Gouden Hoorn, en eindelijk de half-Grieken of Levantijnsche Grieken. De Phanarioten vormden onder deze groepen de oud-Byzantijnsche aristocratie; de hiertoe behoorende familiën drongen zich in de gunst van de Hooge Porte; bijna uitsluitend werden hun kundigste mannen tot Groot-Dragomans aangesteld; en uit deze ambtenaren koos de Sultan de Hospodars voor de Vorstendommen. In deze Phanariotische periode is toen door de samenwerking van deze onderscheiden soorten Grieken alles in het werk gesteld, om de Rumeensche nationaliteit in de Grieksche te doen opgaan; en wel hielpen de

Phanarioten in menig opzicht de Vorstendommen vooruit, maar hun intrigue-geest, hun wulpsche zin, hun schraapzucht en hun wreedheid stootte het beter deel der bevolking af en wekte tenslotte zulk een algemeenen tegenzin, dat in het begin der 19e eeuw heel Rumenië voor het afwerpen van hun juk rijp was. Hoezeer toch de toenmalige actie in de Vorstendommen oorspronkelijk van de Grieksche *Hetairiën* uitging en saamhing met de beweging die in 't eind tot Griekenlands vrijmaking leidde, zoodat Ypsilanti's krijgsscharen 't eerst in het veld verschenen, wisten de Bojaren hun verzet al spoedig van de Grieksche lijn naar de nationale over te leiden; en toen onder Vladimirescu de revolutionaire beweging aan de Porte te sterk werd en de Phanarioten behoud in de vlucht deed zoeken, wist men den Sultan te bewegen een radicale verandering in de bewindvoering te brengen, door het breken met de Grieken en het aanstellen van nationaal-Rumeensche vorsten, Jon Sturdza in Moldavië, en Prins G. Ghika in Wallachije.

Met dit feit nu komt de keer in Rumenië's geschiedenis en is de eerste mijlpaal gezet op den weg, die in 1877 geleid heeft tot Rumenië's onafhankelijkverklaring; de tweede mijlpaal op dien weg is het Congres te Parijs, met als gevolg de vereeniging van de beide Vorstendommen onder één Vorst in 1858; en de derde mijlpaal was het breken met een Vorstenkeuze uit de Bojaren, en het zich vereenigen van de keuze van heel het volk op een Prins uit een buitenlandsche dynastie, in 1860. Uit dit laatste gist men reeds, wat in de periode van 1821—'66 het euvel is geweest, waaraan het land leed: t. w. de naijver der Bojaren en hun gezamenlijke naijver op de gekozen Vorsten. De Grieksche heerschappij was wel uitgebannen, maar de geest van intrigue, die van de Phanarioten was uitgegaan, bleef. In zooverre was de Russische occupatie van 1829— 1834 meer winste dan schade. Vooral door de invoering van het *Organieke-Reglement*, een soort constitutie, door generaal Kisseleff opgesteld, is voor het eerst zekere regeling en vastheid in de bewindvoering gekomen. Op grond van dit Reglement werden toen nieuwe Vorsten gekozen, en de Russen verlieten het land in April 1834, al behielden ze zeker recht van protectie en daardoor van inmenging. Maar gezond werd ook na de toestand niet. Goede administratie bleef ontbreken, de financiën vloeiden niet, en het land ging niet vooruit. In 1848 brak zelfs, in navolging van Parijs, te Bucharest een opstand uit, die den Vorst dwong te abdiceeren. Nieuwe Russische inmenging volgde, maar te Parijs vonden de Vorstendommen bij Napoleon zoo machtige bescherming, dat reeds in 1858 de wensch van geheel de natie naar eenheid vervuld kon worden, doordien Alexander J. Couza tot Vorst èn van Wallachije èn van Moldavië gekozen werd, terwijl eindelijk in 1861 de algeheele eenheid van

bewindvoering over heel Rumenië ook door de Porte erkend werd. Toen echter ontbrandde, helaas onder den invloed van westersche theorieën, aanstonds een vinnige partij worsteling tusschen liberalen en conservatieven. Terwijl Prins Couza in Ems de baden gebruikte, brak in 1865, onder ophitsing der liberalen, zelfs een opstand uit. De Regeering onderdrukte dien met militair geweld, maar verscherpte daardoor slechts de bestaande verbittering. Op 22 Februari 1866, toen het regiment Jagers, dat in de conspiratie was, de wacht voor het paleis had betrokken, drongen de saâmzweerders met geweld het paleis binnen, dwongen den Vorst tot abdicatie, en droegen het bewind op aan een Lieutenance princière. Prins Couza verliet het land, en het volk onder alle partijen, de rustelooze verwarring moede, besloot alsnu met eenparigen wil het bewind aan een buitenlandschen Prins toe te vertrouwen, daartoe, onder verstandhouding met Parijs, ziju keuze vestigend op Prins Karel van Hohenzollern. Reeds in die geboorteacte van zijn benoeming lag alzoo de profetie van de ongelooflijkste moeilijkheden, waarmee de gekozen Vorst zou te worstelen hebbeu. Zijn prinselijke troon werd gevestigd op een nog lang niet uitgebrande vulkaan. Bengesco wijst er zoo terecht op, hoe in een periode van twee eeuwen, van 1508—1716, alleen Wallachije achtereenvolgens door 44 Vorsten bestuurd is, waarvan de grootere helft, 26 in aantal, is onttroond. Cijfers waarvan de beteekenis eerst recht in het oog springt, als men weet dat tegenover die 44 Vorsten in Wallachije, over dezelfde periode, slechts 6 Koningen in Spanje staan, 9 in Frankrijk, en dat zelfs Turkije, dat dan nog het sterkst wisselde, gedurende dezelfde periode slechts 18 Sultans heeft gekend. En toch werd het nog boozer onder de Phanarioten. Toen zag Wallachye in even honderd jaar 37 en Moldavië 33 Hospodars optreden, en alleen van de 37 in Wallachije zijn er 24 onttroond, d. i. meer dan twee derden. Turksch Janitzaren-kabaal en Byzantijnsche intriguegeest in bond hadden een volkomen demoralisatie in de kringen der Bucharester »politiciens« teweeggebracht, en de Vorst die zich aan de wederopstanding van het Rumeensche volk wijden ging, wist vooruit dat deze twee booze geesten, die, hoezeer tijdelijk teruggedrongen, toch nog ver van bezworen waren, ook hem niet zouden ontzien. Nauwelijks was het vuurwerk, waarmee hij, in hooggeroemd enthousiasme, te Bucharest ontvangen was, verdoofd, of de anthipathie van de Latinistische kringen tegen den Duitscher begon op te woelen. Er heerschte destijds in Rumenië's hoofdstad in de toongevende kringen een soortgelijke actie als thans in Rusland van revolutionaire zijde uitbrak. Tusschen de handelingen van de eerst ontbonden Doema en het toenmalige Rumeensche Parlement is zekere overeenkomst onmiskenbaar. Bijna alle jongere politici en journalisten hadden zich te Parijs door het radicalisme laten inspireeren. Zonder zich een oogenblik te laten

ophouden door Rumenië's achterlijkheid in politieke en sociale ontwikkeling, beeldden zij zich in, dat de uiterste radicale staatstheorieën, zonder rem of zonder overgang, nu reeds in hun land waren in te voeren. Wat te Parijs in radicale kringen bloeide, maar door Napoleon werd ten onder gehouden, zouden zij als met een tooverslag in Rumenië scheppen. Latinisten waren ze, en als echte Latinisten zouden zij Rumenië omtooveren in den verst vooruitgeschreden radicalen modelstaat. Voor Frankrijk zelf zou het als modelstaat dienen. De machtige ambtenaarsstand bewoog zich in deze politieke golving mee, en ook onder de officieren in het slecht-gedisciplineerde leger drong zich de politiek als splijtzwam in. De studenten, die deze ultra-theorieën nog verder dreven, plaatsten zich, evenals thans in Rusland, bij deze politieke woeling gedurig op den voorgrond, en in de verarmde voorsteden van Bucharest waren elk oogenblik de benden bravo's aan te werven, die op het eerste sein tot demonstreeren, tot het plegen van balddadigheden en tot het opsteken van de oproervaan gereed stonden. En die niets sparende en niets ontziende politieke ongedurigheid vond nu tegenover zich een Duitschen Vorst, die, hoezeer liberaal van aanleg, toch met echt Hohenzollernsche vastberadenheid tegenover deze dollemans-politiek zich te weer stelde. Zelfs toen Carmen Sylva den glans van Rumenië's troon was komen verhoogen, ontzag men zich niet ook deze edele onder de vrouwen tot het mikpunt van zijn giftige pijlen te kiezen. Ook zij was niet alleen Duitsche, maar bovendien Protestant. Men vond haar te puriteinsch, en de toenmaals lossere opvatting der zeden, die uit Parijs naar Bucharest was overgewaaid, had er lust in haar in den ernst harer levensopvatting te kwetsen, en niet alleen in de pers, maar tot in schimpbrieven, die men haar aan het paleis zond, werd zij persoonlijk beleedigd. Toen brak de groote oorlog van '70 tusschen Frankrijk en Duitschland uit; en nu eerst kwam in volle scherpte de tegenstelling uit tusschen de sympathieën der Bucharester politici en den Duitschen Vorst; te scherper, daar de candidatuur van zijn neef Leopold voor Spanje's troon, het Huis Hohenzollern zelf in de machtige worsteling tusschen de Romanen en Germanen gemengd had. De Prins schreef aan Keizer Wilhelm, dat, bij alle reserve die zijn positie hem oplegde, zijn sympathieën steeds de Duitsche vlag zouden vergezellen, en in het parlement van Rumenië riep Carp uit, dat de sympathieën van het Rumeensche volk steeds daar zouden zijn waar het rood-wit-blauw der Fransche vlag wapperde. Betoogingen voor Frankrijk hadden tot voor de poort van het Paleis plaats. Plakkaten op de muren riepen de bevolking tot uiting van haar sympathie voor Frankrijk op. Te Ploeshti stelde zelfs een officier zich aan het hoofd van een beweging die de republiek uitriep, en wat nog pijnlijker den toestand toekent, de jury van Tergovista sprak al de aanleggers van deze muiterij vrij. Daarbij kwam dat het Huis Stroussberg, waaraan de aanleg

van de spoorlijn naar Predeal was toevertrouwd, gelijk aan het Huis Oppenheim de spoorweg naar Jassy, juist in die gespannen oogenblikken de betaling der verschenen coupons weigerde. Mede tengevolge hiervan werden de aanvallen in de pers steeds heviger, deinsde zelfs het Kabinet voor de felheid der oppositie in het Parlement terug, en gevoelde de Prins zelf dat zijn positie steeds onhoudbaarder werd. Hij liet toen doorschemeren dat hij bedacht was op abdicatie, en ontlokte daardoor, ten spijt der felle oppositie, aan beide Kamers nog wel een lauw votum van vertrouwen, maar toen kort daarop het Kabinet van Berlijn uit de leege schatkist betaling van de door Stroussberg geweigerde coupon eischte, brak de storm in Maart '71 opnieuw los, en werd de Duitsche kolonie, die in de zaal Slatineano, onder het presidium van den Consul, den geboortedag van Duitschlands Keizer vierde, brutaalweg door het schuim der bevolking aangevallen en uiteengejaagd. Al herstelde toen de garnizoens-commandant spoedig de orde, zelfs de president-minister Jan Ghika aarzelde toch en liet met zijn collega's Prins Carol heel den dag aan zijn lot over. Deze laatste druppel deed voor den Prins den beker der bitterheden overloopen, en den volgenden morgen, op 23 Maart 1871, ontsloeg hij niet alleen Ghika's Kabinet, maar gaf tevens te kennen, dat hij op staanden voet het bewind aan het oude Regentschap teruggeven en Rumenië verlaten zou. Het was vooral Lascar Catargi, die toen den Prins van de uitvoering van dit besluit terughield, en op zich nam aan het hoofd van een nieuw Kabinet den storm in het Parlement te trotseeren. Toch gelukte het ook hem niet, het Parlement tot rede te brengen. De oppositie hield in onverzoenlijke felheid stand, en bracht tegen Catargi een votum van besliste afkeuring uit; doch hierop antwoordde de Prins met ontbinding, en het is die ontbinding die toen het land heeft gered.

Toch zouden de binnenlandsche moeilijkheden, gevoegd bij de tracasserieën van de Porte en de gespannen verhouding met de groote Mogendheden, op den duur den Prins te machtig zijn geworden, zoo niet in 1877 de groote Russisch-Turksche oorlog het uur der wedergeboorte voor Rumenië had doen aanbreken. Te Bucharest zag men reeds drie jaar te voren, na de vorming van den drie-Keizersbond, den oorlog aankomen, en Bratiano ging in Livadia Rumenië's verhouding tot Rusland bij dien oorlog regelen. De Prins spande zijn uiterste krachten in om het leger slagvaardig te maken. En toen bij verdrag aan Rusland de vrije doortocht voor zijn leger naar den Balkan toegestaan, en de oorlog verklaard was, aarzelde de Prins niet op 22 Mei een besluit aan de Kamer voor te

leggen, waarbij Rumenië de suzereiniteit van den Sultan opzegde en de volstrekte onafhankelijkheid van den nieuwgeboren Staat uitriep. Heel de Kamer nam met geestdrift de verantwoordelijkheid voor dit besluit op zich; en niet alleen te Bucharest, maar heel het land door werd het met nationale hoerah's begroet. Het partij gekrakeel zweeg, de ziel van het volk vlamde in nationaal enthousiasme op, en de mobilisatie van het leger schudde op al zijn bergen en in al zijn gouwen jong en oud wakker. Een besef trilde heel het land door, dat thans het psychologisch moment voor Rumenië gekomen was. En de Prins met zijn devies: *Nihil sine Deo* stelde zich aan het hoofd van zijn volk, dat in het *prin noi insine*, d. i. in het: *„door ons zelf”* het woord der wrake uitriep over zijn eeuwenlange verdrukking.

Een oorlog kan anders loopen dan men verwachtte. Toen in 1870 de oorlog aan den Rijn uitbrak, konden de Latinisten te Bucharest het zich niet anders inbeelden, of de Franschen zouden weldra te Berlijn vrede sluiten, en het is de nederlaag van Frankrijk geweest, die toen Prins Karel's positie heeft gered. Evenzoo verwachtte heel Europa in 1877, dat de Russen zonder slag of stoot over den Balkan zouden trekken, en het is de aanvankelijke nederlaag der Russen voor Plewna geweest, die aan Prins Karel de gelegenheid schonk om Rumenië's naam te verhoogen en zelf het hart van zijn volk voor altoos te winnen. Rusland had in den aanvang, in het fiere zelfbesef van een groote Mogendheid, de hulp van het Rumeensche leger afgewezen, en trok Rumenië met zijn troepen door in de vaste verwachting, dat het zonder Rumenië slagen zou. Maar de 8e en 19de Juli werden voor het Russische belegeringscorps noodlottig. Osman Pacha ontpopte zich plotseling als een tweede Todtleben, en richtte inderhaast om Plewna een verdediging met aardwerken in, waarop de Russen tot tweemaal bloedig het hoofd stieten. Eer de nieuwe Russische troepen over de Pruth waren gekomen, kon het gevaar klimmen, en zoo kwam ongedacht het oogenblik, dat de Czaar de militaire hulp van Rumenië inriep en Prins Karel, die reeds in den Deenschen oorlog zich een kundig officier had betoond, met het opperbevel van de troepen voor Plewna belastte. Het Rumeensche leger, 50,000 man met 180 stukken geschut sterk, stond reeds op de grenzen en trok 20 Augustus de Donau bij Zimnicea over. Op 30 Augustus bij de redoute van Grivitza en op 9 November bij Ratzova sloeg het de Turken, en op 28 November gaf Osman Pacha zich na een schitterenden, maar mislukten aanval aan den Prins over. Op 14 December daaraanvolgende hield de Prins zijn zege-intocht in Bucharest, en van dat oogenblik af was men zeker dat Rumenië's onafhankelijkheid straks door heel Europa erkend zou worden, en voelde heel het volk, dat het deze eindelijke slaking van onduldbare banden schier

uitsluitend aan het vroed beleid, het veldheerstalent en dapperheid van zijn Vorst te danken had. Op het slagveld was de nu voortaan onlosmakelijke band tusschen Vorst en Volk bezegeld. En wel volgde daarop de harde teleurstelling, dat Bessarabië voor de Dobrudscha moest worden uitgeruild, maar toch ook hier bleek de oorlog, in weerwil van zijn onmenschelijke wreedheid, een nationale koorts die de giftige sappen uit het nationaal gestel uitzuiverde, en dege gezondheid aan het volkslichaam hergaf. En dit was noodig, want toen de vrede van San Stefano gesloten was en Engeland zijn vloot naar de Besika-baai zond, ontstond in heel Europa een spanning, die wel door het Congres van Berlijn onder de leiding van Von Bismarck, als eerlijken makelaar, bezworen werd, maar juist dat Congres bracht voor Rumenië nieuwe teleurstelling.

Niet alleen toch, dat het Congres zich aan Ruslands zijde in het geschil over Bessarabië plaatste, maar bovendien werd als beding voor de erkenning van Rumenië's onafhankelijkheid gesteld, dat art. 7 der Constitutie zou herzien worden, en wel in zulk een zin, dat de Joden in Rumenië gelijke rechten zouden erlangen met de overige ingezetenen. Van de toelichting der dusgenaamde Jodenquaestie in Rumenië onthoud ik mij hier, omdat ik de Jodenquaestie afzonderlijk en in samenhang wensch te bespreken. Voorshands zij alleen geconstateerd, dat vooral Engeland, Frankrijk en Duitschland zeer sterke pressie op Rumenië uitoefenden, en dat Prins Karel geneigd bleek althans ten deele aan de eischen der mogendheden tegemoet te komen. Maar in weerwil hiervan was het verzet der Kamer zoo vastberaden en zoo weinig te breken, dat Prins Karel zich gedwongen zag te berusten in de kleine concessie, dat de Joden evenals andere vreemdelingen, bij wet, individueel zouden kunnen genaturaliseerd worden, en dat deze naturalisatie aanstonds op 900 families werd toegepast. De mogendheden hebben tenslotte in deze zeker ongenoegzame oplossing berust. Later werd op de Conferentie te Londen ook de Donauquaestie geregeld, en hierbij Rumenië als internationale mede-geïnteresseerde erkend. Allengs beterde de politieke toestand te Bucharest dan ook derwijs, dat de lang gekoesterde wensch van vorst en volk, om Rumenië van een Vorstendom tot een Koninkrijk te verheffen, geen langer uitstel van vervulling gedoogde. Den l0en Mei 1881 riep het Parlement eenstemmig Prins Karel tot Koning uit, en Europa heeft kort daarop, even eenstemmig, dit nieuwe Koningschap erkend.

Vooraf echter had Prins Karel de noodzakelijkheid ingezien, om de troonsopvolging te regelen. Zijn eenig kind, de zoo diep betreurde prinses Marie, was reeds in 1874 gestorven en het koninklijk echtpaar bleef kinderloos. Leopold, Karel's broeder, deed afstand van de erfopvolging ten behoeve van zijn zoon Ferdinand, en het is deze Prins Ferdinand van Hohenzollern-Sigmaringen,

die bestemd werd om Koning Carol op te volgen. Het Parlement te Bucharest gaf hieraan zijn sanctie, door in 1889 Prins Ferdinand als Kroonprins te huldigen. Hij was toen 24 jaar oud. Hij huwde in 1893 met Prinses Marie van Coburg, die de grootvorstin Alexandra van Rusland tot moeder had, en nu reeds werden uit dezen echt twee prinsen en twee prinsessen geboren. Ook hierin droeg de zorg van Koning Carol voor zijn volk een doortastend karakter. Met het oog op wat onzekerheid over de opvolging voorheen kwaads in de Vorstendommen had gebrouwen, wilde hij niet alleen alle onzekerheid uitsluiten, maar hij doorzag eveneens, dat wie straks over een volk zal heerschen, dat volk moet kennen, met dat volk moet meeleven en kind van dat volk moet worden. Vandaar dat de Kroonprins nu reeds jaren in Rumeniê woont, generaal in het leger is en in de staatszaken wordt ingewijd. Een maatregel van hooge staatkundige wijsheid, die, ware steeds in dien geest gehandeld, aan menig erfprins uit den vreemde veel onaangenaamheid zou hebben gespaard, en voor het volk dat onder zijn scepter kwam, veel anders bijna noodwendig berokkende teleurstelling zou voorkomen hebben. Aldus heeft de Koning voor het heden zijn land gered en het zijn toekomst verzekerd. Toen het land, eerst onder nawerking van den intriguegeest der Phanarioten, en later door het fanatisme waarmee men de Fransche revolutionaire theorieën dreef, bijna aan den rand van den ondergang was gekomen, is beide malen door zijn mannentrouw en kloeke volharding het gevaar van Rumenië afgewend. Toen men hem drong naar een *coup d'état*, verklaarde hij liever heen te gaan dan zijn woord te breken, en toen men den pas opkomenden Staat aan herschenschimmen van revolutionair staatsbeleid wilde opofferen, heeft hij met vaste hand de dwepers in den hoek gedrongen en zijn volk aan zichzelf hergeven. Karel vertrouwde in zijn gesternte, omdat hij op zijn God vertrouwde, en de Rumeensche volksspreuk: *Romanul nu piere*, d. i. *De Rumeen vergaat niet*, heeft zich onder de inspiratie, die van dit geloofsvertrouwen des Konings op zijn volk uitging, in de veertig jaren van zijn bewind schitterend gehandhaafd. Rumenië is door zijn Koning in weinig meer dan het vierde eener eeuw uit zijn nog geheel achterlijken toestand omgezet in een modern-Europeeschen Cultuurstaat, die zich in de sympathie van alle volken verheugen mag.

Het eerst is Prins Karel toen bedacht geweest op de schepping van een sterk, goed gewapend en goed gedisciplineerd leger, en, reeds na tienjarig bewind, was hij hierin zoo uitnemend geslaagd, dat de Rumeensche bataljons voor Plewna al

aanstonds den krijgsroem van zijn armee verhoogen konden. De Prins doorzag dat een vasal-staat van Turkije, die in den loop der historie als corridor voor den doortocht van Gothen en Hunnen en Tartaren had gediend; sinds de speelbal tusschen Rusland en Oostenrijk-Hongarije was geworden; en juist door die voortdurende invasie van vreemde elementen innerlijke vastheid van samenhang miste, — noch zijn onafhankelijkheid zou kunnen veroveren, noch tot hooger cultuurstand zou kunnen opklimmen, zoolang het niet door een leger van beteekenis èn den nabuur kon imponeeren èn binnen de grenzen rust en orde kon waarborgen. Reeds zijn voorganger, Prins Couza, had hieraan de hand geslagen en een Fransch-militaire commissie van instructie ontboden; maar zelfs de legerwet van 1864 gaf geen resultaten. Prins Karel ontbood daarom Duitsche instructeurs, en schiep door de legerwet van 1872 het degelijke Rumeensche leger, gelijk het thans bestaat. Bij de wet van 1872 werden de kleinere brokstukken van de vroegere legerafdeelingen herleid tot vier elementen: 1 Het permanente actieve leger met zijn reserve; 2 het territoriale leger met zijn reserve; 3 de militie; en 4 de landstorm met de burgerwacht. Daar op een bevolking van 6½ millioen zielen telken jare 20,000 man voor volledige en 22,000 man voor korte oefening worden ingelijfd, heeft men in Rumenië met een volksleger te doen. Het lot wijst alleen aan wie bij het actieve en wie bij het territoriale leger zal dienen. Het actieve leger met zijn reserve telt op voet van oorlog 180,000, het territoriale leger 200,000 man, terwijl de militie 240,000 en de landstorm 200,000 man levert. Na aftrek van het versterf berekent de Generale Staf het totaal dat Rumenië aan manschappen kan uitbrengen, op 740,000 man, alzoo het geheele valiede, gewapende volk van 21—46 jaar. Het jaarlijksche contingent van 20,000 dient drie jaren als eersten oefeningstijd, en eerst onlangs is bij enkele bataljons een proef genomen met tweejarigen oefeningstijd. Op voet van vrede is het actieve leger alzoo 60,000 man sterk. Het territoriale leger heeft een oefeningstijd van drie maanden in het eerste jaar, daarna van één maand in het 2e en 3e jaar, en dan nog van twee weken in het 5e en 6e jaar. Voorbereidende oefening telt alleen mee voor de vrijwilligers, die zich in hun 18—21 jaar komen aanmelden. Daarna niet meer, omdat ieder op zijn 21ste jaar vanzelf dienstplichtig is.

Het leger is ingedeeld in vier legercorpsen, elk van twee divisiën, waarbij dan nog een negende divisie voor de Dobrudscha komt. Elke divisie bestaat uit twee brigaden, en elke brigade uit twee regimenten infanterie, ieder saamgesteld uit drie bataljons van 1100 man. Het totaal gaf in 1905 297,360 infanteristen, waarvan 113.760 voor het actieve en 183,900 voor het territoriale leger, waarbij dan nog komen de Graniceri of Grensbewakers, voorts 9 bataljons jagers en twee

compagnieën gendarmes te paard. Sterk is ook de cavalerie, die uit 17 regimenten bestaat, en wel uit zes regimenten *Rossiori*, drie regimenten *Calarasi* bij het actieve leger, en voorts uit acht regimenten *Calarasi* van het territoriale leger; waarbij dan nog komen vier escadrons van den trein en drie escadrons maréchausees. In 1905 beliep dit saam 15,788 cavaleristen, teweten 8088 voor het actieve en 6700 voor het territoriale leger. De veldartillerie heeft 73 batterijen, elk van 6 vuurmonden. Ze vormt twaalf regimenten, die in 1905 ruim 8000 man telden, waar dan nog de militair georganiseerde pompiers van Bucharest en Jassy met 1000 man bijkwamen. De vestingartillerie heeft twee regimenten, elk van 10 compagnieën, saam 2031 man sterk. De genie eindelijk heeft twee regimenten, elk van 3 bataljons, bestaande uit vier compagnieën vestingartillerie en één compagnie voor het belegeringsgeschut. De spoorwegdienst, telegraafdienst, de sappeurs en pontonniers vormen afzonderlijke compagnieën. Alles saam telde de genie in 1905 bijna 3000 man. Met het oog op de gebrekkige financiën zag Koning Karel zich verplicht dit leger zoo goedkoop mogelijk in te richten. Er werd niet gespaard op de bewapening, want de infanterie van het actieve leger heeft het Mannlicher geweer, en het geschut, met inbegrip van de houwitzers, is van Krupp. En evenmin is gespaard op de officierstractementen. Een divisie-generaal heeft frs. 12,036 + fr. 2,004 extra. Saam alzoo fr. 14,040. Een brigade-generaal heeft, met zijn extra, fr. 11,532. Een kolonel dito fr. 9,012, een luitenant-kolonel fr. 7,068, een majoor fr. 5,820, een kapitein fr. 4,512, een eerste-luitenant fr. 3,708 en een tweede-luitenant fr. 3,396, alles met inbegrip van de extra's. Vooral voor de luitenants is dit vergelijkenderwijs zeer hoog. Bij ons heeft de tweede-luitenant slechts *ƒ* 1000 gulden, in Rumenië, alles saam, kan hij *ƒ* 1635 trekken. Dat ook op de bevestiging van Bucharest niet gespaard is, bleek boven reeds. Maar desniettegenstaande bedroeg de totaalsom op het budget van het departement van oorlog in 1905 niet meer dan 41,813,887 Lei of francs, terwijl wij in datzelfde jaar voor ons zooveel kleiner leger ongeveer 14 millioen frs. meer hebben besteed. Natuurlijk ligt dit aan het zooveel goedkooper onderhoud van den troep, dat op 18 cent per man voor de infanterie en 26 et. voor de cavalerie neerkomt. Dit is bijna tooverachtig goedkoop, en het pleit voor den staatsmansblik van den Prins en Koning, dat het hem gelukte aan zijn land een zoo machtig leger te geven, en tegelijk de financiën des lands op zoo bijna fabelachtige wijze te sparen. Zóó fabelachtig, dat, al zijn de bovenstaande gegevens mij welwillend door den generalen staf verstrekt, zoodat ik voor hun juistheid kan instaan, in de goedkoopte van dit leger voor mij nog altoos een niet opgelost mysterie schuilt. Het behoeft wel nauwelijks gezegd, dat uit een leger van zoo duchtige formatie, dat 60,000 man op voet van vrede telt, de vroegere

lust voor kleinere militaire pronunciamiento's geheel verdween. In de politiek mengt zich het leger niet meer. Het is de steun van het gezag en heeft daardoor aan de vroegere straatkabalen voorgoed een einde gemaakt. Het is de waarborg voor gezag, rust en orde in het binnenland, en vertegenwoordigt tusschen de Karpathen en Balkan een zoo indrukwekkende militaire macht, dat zonder Rumenië geen definitieve bereddering van des Sultans boedel tot stand kan komen.

Maar moest, ter verzekering van Rumenië's onafhankelijkheid, inwendige rust en buitenlandschen invloed, de reformatie van het leger vooropgaan, met niet minder ijver en doortastendheid wierp het gouvernement van Bucharest zich op de bevordering van het onderwijs en van alles wat de geestelijke ontwaking en verheffing van het land sterken kon. Doch juist hier waren de bezwaren waarop men stuitte, bijna legio; niet voor de hoogere cultuur te Bucharest en Jassy en ten deele ook in enkele steden van den tweeden rang, maar wel op het platteland, dat 86 % van de geheele bevolking uitmaakte. Vreemdelingen kon men voor het platteland niet als onderwijzend personeel gebruiken; geschikt onderwijzend personeel was er niet; en het geld ontbrak om het door hoog salaris te lokken. En ook de afstanden waren in het uitgestrekte land zoo hinderlijk groot, dat combinatie weinig uitzicht op kans bood. En toch, ten spijt van dit alles, zijn de nu reeds verkregen resultaten bemoedigend. Natuurlijk kan men den toestand niet afmeten naar het pijnlijk groot aantal analphabeten. Tot voor kort kon te platten lande niet dan een zeer enkele lezen en schrijven, en de bevolking, die nu boven de 12 jaar is, heeft de nieuwopgerichte scholen nog niet bezocht. Eerst onder het opgroeien van een jonger geslacht kan alzoo het hooge cijfer der analphabeten, dat in 1903 nog 86 % bedroeg, tot normaler evenredigheden herleid worden. De *Anuarul Statistic* van 1904 geeft voor 1901 het aantal lagere scholen voor het platteland op als bedragende 3.653, met 4.694 onderwijzers en 289.225 kinderen, en voor de steden als zijnde 385 met 1357 onderwijzers en 69.688 kinderen. Hierbij komen dan nog 308 bijzondere scholen met 920 onderwijzers en 23.000 leerlingen. Dit totaal van 4.346 scholen met 6.671 onderwijzers en 380.000 leerlingen is voor de drie cijfers zeker laag. In Nederland waren in 1903 deze cijfers: 4.796 scholen, 26.114 onderwijzers en 829.587 leerlingen. De helft der kinderen uit den schoolplichtigen leeftijd (in 1902 ten bedrage van 798.093) blijft alzoo nog buiten de school, en op verreweg de meeste scholen, bijna 3.000 in aantal, is nog altoos niet meer dan één

onderwijzer. Slechts 552 scholen hebben een tweetal onderwijzers, en slechts 170 meer dan twee. Maar toch, hoeveel deze cijfers ook nog te wenschen overlaten, voegt eerbied voor de inspanning en kracht, die van de regeering, onder alle partijen, voor het lager onderwijs is uitgegaan. Men vond zoo goed als niets. Alles wat er is, is nieuw geschapen. Twintig millioen Lei is 's jaars van het beperkte budget voor deze scholen uitgegeven. Het onderwijs is bovendien kosteloos, en de dorpsscholen zijn net en ruim gebouwd en uitnemend van het noodige voorzien.

Dit, wat aangaat de lagere school, maar terecht heeft de Koning en zijn regeering begrepen, dat de geestelijke ontwikkeling van boven moest komen, en dat, ten einde de hulp van vreemdelingen te kunnen ontberen, vóór alle dingen de intelligentie en technische vaardigheid op hooger peil moest gebracht worden. De Regeering stichtte daarom 19 Lycea, 24 Gymnasia, 7 Seminariën, 6 kweekscholen voor onderwijzers en 10 handelsscholen, alle voor jongens, als inrichtingen voor middelbaar onderwijs. Voorts 19 industriescholen voor meisjes, 10 middelbare scholen voor de vrouwelijke jeugd en 4 kweekscholen voor onderwijzeressen. Bij dit middelbaar onderwijs zijn, (de honderd bijzondere scholen meegerekend), 2.400 onderwijzers werkzaam, die onderwijs geven aan een kleine 29.000 leerlingen. Veel wordt bovendien gedaan om de Universiteit te Bucharest tot hooger bloei te brengen, en met name de medische faculteit te Bucharest is de eerste in heel het Oosten geacht. Saam hebben de twee Universiteiten van Rumenië 130 hoogleeraren en ruim 5000 studenten, waaronder vele vreemdelingen. En dan komt hier nog bij een geheele reeks van scholen voor speciale studiën, voor pharmacie en veeartsenijkunde, twee kunstscholen, twee conservatoriën voor de muziek, vier technische scholen, een houtvesterschool enz. Zelfs voor de Rumeniërs in Turkije geeft de Rijkskas jaarlijks een subsidie van 250.000 Lei. Bovendien is de Academia Rumania gesticht, en is aan de Universiteit te Bucharest niet alleen een nationaal-historisch museum, maar ook de Bibliotheca Carol I verbonden, die nu reeds 150.000 geschriften bevat. Op elk terrein heeft alzoo Rumenië zich beijverd om zijn ontwikkeling in het spoor van West-Europa te leiden; en heeft de Koning door het formeeren van een krachtig leger Rumenië's onafhankelijke positie verzekerd, niet minder gelukkig slaagde zijn poging om het Rijk inwendig te sterken, zoodat ook wat geestelijke ontwikkeling betreft, Rumenië,- eer nog het vierde eener eeuw verloopen is, de vergelijking met meer dan één Staat in het Westen glansrijk zou kunnen doorstaan. Reeds heeft men zich op tal van Congressen van de volkomen gelijkwaardige ontwikkeling der Rumeensche gedelegeerden kunnen overtuigen. Tal van geleerde genootschappen zijn te

Bucharest opgericht. In Xenopol bezit Rumenië een uitstekend geschiedschrijver. Aron Densusianu schreef een veelgeroemde geschiedenis van de Rumeensche letterkunde. De Folklore van Rumenië heeft ook in het buitenland belangstelüng gewekt door de *Contes de Pelesh* van Carmen Sylva, de *Wallachische Märchen* van Schott en de *Doinas* van Alecsandri. Georges Asaky en Negruzzi verhieven het tooneel. Nicolas Filimon en Nicolas Gane schreven uitnemende romans, en naast Carmen Sylva trad als vrouw ook Dora d'Istria als schrijfster van naam op. Maar vooral in het krachtig opleven der poëzie sprak het ontwaakte volksleven. Van André Muresiana gewaagde ik reeds, maar in het bijzonder van Gregorius Alecsandrasco, van Basilius Alexandri en Michael Eminesco ging de herleving der dichtkunde uit. En wat architectuur, beeldhouwkunst en schilderkunst betreft, leefde nog wel geen nationaal-Rumeensche kunst op, in zoover bijna alle artisten tot de Byzantijnsche of Fransche scholen behoorden, maar de zin ontwaakte toch om de oud-Rumeensche kunst weer in de monumenten en musea te bestudeeren, en in de kunstnijverheid vond de nationale stijl reeds weer toepassing. Ook de zang en muziek werden door Carmen Sylva aangemoedigd. Men kent de Rumeensche volkszangen uit Kotzebue's *Rumänische Volkspoesie* (Jassy 1853) en uit Greenville Murray's *The national songs and legends of Roumania* (Londen 1859), en dit volkslied leeft nog, gesteund door de muziek der Lautari, meest Zigeuners, met viool, fluit en cobra, een groot soort mandolin. Maar hoogere muzikale compositie toeft nog. Alleen Alexander Flechtenmacher, de directeur van het conservatoire te Bucharest, nam hoogere vlucht en bleef daarbij onder de gelukkige inspiratie van het Rumeensche volkslied.

Doch met wat vaste hand Koning Carol ook zijn duchtig leger schiep, en met wat idealen zin hij ook aan Rumenië's geestelijke verheffing zijn beste krachten wijdde, hij doorzag uitnemend, dat zonder goede financiën geen nationale wedergeboorte viel door te zetten, en dat zonder klimming van de economische welvaart onder het volk, de financieele toestand van het Rijk niet gezond kon worden. Het leven in de vroegere Vorstendommen was op uiterst eenvoudigen voet ingericht geweest. Het budget van beide Staten saam bleef onder de 20 millioen gulden. De Parijzer weelde begon pas in het land te komen. De uitvoer ging de 30 millioen gulden niet te boven. En als er geld noodig was, leende de schatkist, zoo in Moldavië als Wallachije, tegen hoogen interest bij privaat-personen, vooral bij rijke Joden. Eerst in 1864 slaagde Couza, de Vorst over

beide Staten, er in, in Engeland bij de haute finance een leening aan te gaan van 17½ millioen gulden. Nog in 1862, vier jaar vóór Prins Karel in Bucharest zijn intocht hield, was het budget voor heel het Rijk geraamd op nog geen 40 millioen francs, brachten de inkomsten niet meer op dan 35½ millioen francs, en gaf de financieele gestie van dat jaar, op zoo laag bedrag, nog een deficit van bijna 9 millioen francs. En wel klom het budget in 1867, het eerste jaar van zijn bewind, tot 70 millioen, met een feitelijk bedrag van 66 millioen aan inkomsten en 61½ millioen aan uitgaven, zoodat er een batig saldo over bleef van 4½ millioen; doch reeds in het daaropvolgend jaar (1868) sloeg dit weer om in een tekort van 15¾ millioen. Maar gaandeweg is de staat van zaken dan toch zoo in het oog loopend gebeterd, dat het budget van 1902/'03 een totaal beliep van 218½ millioen, met een werkelijke ontvangst van 250 millioen, tegenover een uitgaaf van 217½, zoodat er een goed saldo bleef van ruim 32 millioen. Deze stijging in de inkomsten van 40 op 250 millioen Lei in een periode van veertig jaar legt krachtiger dan iets anders getuigenis af van den machtigen stoot, dien Koning Carol aan Rumenië's welvaart wist te geven. Het is een klimming tot het zesvoud, terwijl ons land in deze zelfde periode nog niet tot het viervoud van wat het in 1862 was, naar boven ging. Allengs werd de toestand dan ook zoo gezond, dat, gerekend over deze veertig jaren, de gezamenlijke tekorten 226½ en de gezamenlijke overschotten 164½ millioen opleverden, wat een deficit van slechts 62 millioen over 40 jaren, of nog geen 1¼ millioen per jaar geeft. Gevolg hiervan was, dat de buitenlandsche schuld, die voor de 5 % obligatiën in 1882 nog op 82% stond, in 1900 de 4% obligatiën reeds op pari zag komen. In 1902/'03 is voor interest en amortisatie dan ook niet minder dan 82½ millioen francs vlot uitbetaald.

Reeds dit laatste cijfer toont, wat aanzienlijke sommen Rumenië in deze periode geleend heeft. Vooral het leger, de publieke werken, en met name de spoorwegen verslonden zeer hooge bedragen. Het van 1871 —1903 opgenomen bedrag beliep nominaal een som van 1607 millioen francs. Op 1 April 1904 bleef nog bijna 1400 millioen te amortiseeren over. 's Jaars wordt bijna 23 millioen geamortiseerd, zoodat op 1 April 1905 de schuld gedaald was tot 1359 millioen Lei; voor een bevolking van over de 6 millioen zeker niet bovenmatig, vooral zoo men in aanmerking neemt dat de gezamenlijke gemeentelijke en provinciale leeningen niet meer dan 70 millioen bedragen, en dat de door den Staat gebouwde of geëigende spoorwegen een waarde vertegenwoordigen van 750 millioen en de Rijksdomeinen eene van 250 millioen. Terstond bij zijn optreden doorzag Prins Karel, dat een land zonder behoorlijke communicatiemiddelen noch tot de vereischte saamvatting en eenheid, noch tot genoegzaam verband

met het buitenland voor den uitvoer, noch tot oeconomische ontwikkeling kan komen. Alle straatwegen saam in heel Rumenië liepen in 1866 over niet meer dan een goede 1000 kilometer, een aantal dat in 1900 reeds gestegen was tot 24.823 kilometers; — een zeer kostbare uitbreiding, zoo men rekent met de 200 rivieren, die Rumenië's erf doorsnijden, en met het deels heuvelachtig, deels bergachtig terrein.

Het aantal bruggen beliep in 1901 het hooge cijfer van 35.140. De spoorwegen die van Predeal naar Kustendjé, en van de Donau tot Ungheni heel het rijk doorkruizen, wijzen, met de zijliniën, nu reeds een totaal van 4000 Kilometers aan. En over zee onderhoudt Rumenië uit Kustendjé de gemeenschap met het buitenland door twee stoomvaartlijnen; de Oostersche die tot Smyrna gaat, en de Westersche die Rotterdam tot eindpunt koos, met half-maandelijkschen dienst. Daarbij komt dan nog de dienst op de Donau, die steeds vooruitgaat en van 1898 tot 1901 in opbrengst van 800.000 tot 1.100.000 frs. klom. Minder op het land, maar sterk in de grootere steden ontwikkelde zich bovendien het tramway-stelsel, dat alleen in Bucharest voor 1903 een verkeer van bij de 20 millioen vervoerde personen had aan te wijzen. Door de groote uitgestrektheid van het land bij zijn nog dunne bevolking, heeft anders ook het platteland aan dit middel van vervoer zoo dringend behoefte; doch juist de lange weg bij karig vervoer doet de kosten zoo hoog oploopen. Eer mag men zich dan ook verwonderen over het groote werk dat op het stuk der communicatie reeds voltooid is, dan dat er over het nog niet volbrachte recht tot klagen zou bestaan.

De gunstige gevolgen zijn dan ook niet uitgebleven, en de oeconomische welvaart van Rumenië deed, in het korte tijdperk waarover te oordeelen valt, reuzenschreden vooruit. Invoer zoowel als uitvoer zijn sedert 1871 (het eerste jaar waaromtrent betrouwbare gegevens bestaan) sterk toegenomen. In 1871 was ingevoerd voor een waarde van nog geen 83 millioen frcs., en in 1891 was reeds het hooge cijfer van 486 millioen bereikt; dat sinds slechts even daalde, ook in verband met de ontwikkeling der industrie in het eigen land. Ook andere oorzaken werkten zeer zeker mede. Vooral in 1899 doorworstelde Rumenië een zeer ernstige crisis; maar de cijfers van den uitvoer bewijzen, dat ook deze crisis met goed gevolg is te boven gekomen. De uitvoer toch, die voor 1871 op 177½ is aangegeven, was in 1893 geklommen op 370 millioen, en wel was hij in 1899 door misoogst als anderszins op 140 millioen gedaald, maar hij herstelde zich toch nu reeds op bijna 375 millioen frcs. in 1902; het hoogste cijfer dat nog bereikt was. Rumenië verkreeg deze resultaten mede door zijn tariefspolitiek. De Rumeensche financiers gingen uit van de grondstelling, dat hetgeen ge aan uitvoer wint, u dan alleen duurzaam verrijkt, indien ge het gewonnen geld in uw

land weet te houden, door den nationalen arbeid te beschermen en eigen industrie te ontwikkelen. Vooral een land, welks uitvoer voor het grooter deel uit landbouwproducten bestaat, blijft op gelijke hoogte van rijkdom, en kan bij toenemende weelde zelfs verarmen, indien het gewonnen geld geen emplooi in het land zelf vindt en wordt uitgegeven aan ingevoerde producten. De regeering belastte daarom tot 1904 het ingekomen fabrikaat met 7½ % ad valorem; iets wat feitelijk klom tot frs. 9.40 op de 100 frcs. in 1902. In 1904 is het tarief op initiatief van den minister Ionescd eenigszins gewijzigd, voor enkele artikelen nog verhoogd. In 1893 werd door het Rijk aan inkomend recht geïnd 37½ millioen francs. Hieronder bracht Nederlands invoer het in 1899 tot ruim vier-en-een half millioen Lei, maar daalde in 1903 tot 3.845.000 Lei, om echter in 1904 weer tot 5.651.000 Lei te klimmen. Vooral de Duitsche en Oostenrijksche concurrentie is scherp. De pas ontloken nijverheid nam uiteraard nog geen breede verhoudingen aan, maar begint toch reeds meê te tellen. In 1902 waren bij de klein-industrie werkzaam een kleine 100.000 personen, en bij de groot-industrie bijna 40.000. Het aantal fabrieken klom tot 625, werkende met 46.000 paardekracht, en vertegenwoordigde aan kapitaal een waarde van bijna 250 millioen frcs. Een 120 millioen aan grondstof werd in deze fabrieken omgezet in een waarde van 230 millioen aan fabrikaat. Gelijk men ziet, een industrie die pas aan het opkomen is, maar die toch reeds aan duizenden arbeid verschaft en een deel van den nationalen rijkdom, die anders over de grenzen zou gaan, in het land houdt. Maar toch blijft Rumenië zijn hoofdrijkdom vinden in den landbouw en in het mijnwezen. De bebouwing van het land is bijna verdubbeld, en op de zes voornaamste gewassen: tarwe, maïs, rogge, gerst, haver en koolzaad, steeg de bebouwing sedert 1862 van even twee millioen hectaren op bijna vier millioen hect. in het tijdvak 1901—'03. De wijnbouw besloeg in 1902 een uitgestrektheid van 142.720 hectaren, die van den pruimenbouw in datzelfde jaar 80.000 hectaren, en nog steeds breidt de uitvoer ook van deze producten zich uit. Slechts houde men in het oog, dat vooral Rumenië voor zijn landbouwproducten zeer van de weersgesteldheid afhankelijk is, en dat herhaaldelijk gemis aan neerslag van regen den geheelen oogst, althans voor wat den uitvoer betreft, deed teloor gaan. Ook de wijnbouw leed geducht onder de phyloxera; een kwaad dat men nu gelukkig bijna is te boven gekomen door den invoer van Amerikaansche stekken. De veestapel daarentegen is in Rumenië lang niet meer wat hij vroeger was, en vooral de schapenteelt ging er achteruit, doordien meer land onder den ploeg kwam en daardoor aan het half-nomadische bestaan van de vroegere schaapherders, vooral aan den kant van Zevenbergen, alsnu een einde is gemaakt. Ook de uitvoer van vee naar de Bukowina en Zevenbergen is te zeer bemoeilijkt, om den vee-export te doen bloeien. Het aantal paarden bedraagt er

864.324; er is 2½ millioen stuks rundvee; er zijn 51 millioen schapen, bijna 2 millioen varkens, en voorts vindt men er goede muilezels. Het paard is niet groot, maar taai, sterk en levendig. Het rundvee daarentegen lijdt onder gemis aan genoegzaam weiland; wat vooral den kleinen boeren hinderlijk is. Want wel zijn ingevolge de wet van 1864/78 aan een kleine 500.000 boeren eigen landerijen toebedeeld, tot een gezamenlijke uitgestrektheid van bijna 2 millioen hectaren, maar bijna nergens bezit de kleine boer eigen weiland, en het huren van 't weiland voor zijn beesten, is door de duurte zijn geldelijke ruïne.

De bosschen in Rumenië strekken zich uit over een oppervlakte van bijna 3 millioen hectaren, en het fiks uitgewassen hout van Rumenië is buitenaf, tot zelfs in Egypte, zeer gezocht. Men vindt er stammen van 1.50 M. middellijn en tronken van 15 kub. voet. De opbrengst van den uitvoer van hout is soms reeds tot 6 millioen frcs. geklommen. Maar ook hier dreigt gevaar. Verarmde boeren en geruïneerde Bojaren sloopen naar hartelust, en de wet van '86, die bescherming van den houtstand beoogde, trof te weinig doel, omdat ze niet streng genoeg gehandhaafd werd. Alleen van de houtvestersschool te Bucharest gaat conserveerende invloed uit, door rationeele regeling van den nieuwen aanplant. Ook de groote jacht levert in deze ondoordringbare bosschen goede winsten aan wild en bont, want beren, wolven en wilde zwijnen huizen er in menigte, in bergachtige streken van arenden verzelschapt.

Het zoeken naar metalen is in de Karpathen tegengevallen; en in de hoop van goud te vinden, is men teleurgesteld. Ook kolenmijnen zijn dusver niet dan in zeer kleine afmetingen gevonden (delving 130.000 ton 'sjaars). Daarentegen is Rumenië's rijkdom aan zout en petroleum onuitputtelijk. De zoutmijnen hooren aan den Staat. Het zout zit vrij diep en wordt onder electrische verlichting door boeren en gevangenen uit de groeve geslagen en naar de oppervlakte gebracht. De qualiteit is uitstekend, en de opbrengst die nog veel meer kon zijn, is sedert 1862 in de vier groote mijnen van 64 millioen Kilogram reeds tot circa 110 millioen Kilogr. in 1902 gestegen. Maar veel meer nog beloven de petroleumbronnen, die, zich tien kilometers langs de Karpathen uitstrekkend, vooral na invoering van de wet van 1895 in exploitatie zijn gekomen en waarbij ook Nederlandsche ondernemingsgeest zich met groote energie interesseerde. Het eerst vormde zich de Nederlandsch-Rumeensche Petroleummaatschappi], daarna de Hollandsch-Rumeensche Petroleummaatschappij, toen de Arnhemsche, en ook in de internationale Rumeensche Petroleummaatschappij is Nederlandsch kapitaal. Vroeger was er nog de Amsterdamsche, maar deze ging te niet. Vooral de Internationale, die in de Aurora een eigen raffineermaatschappij op haar zijde kreeg, werkte met succes. De uitvoer

bedroeg in 1903 ruim 81 millioen Kilogram, de geheele productie 324 millioen, en steeg in 1905 zelfs tot 681½ millioen. In vijf jaren is die productie verdubbeld en de uitvoer geklommen tot 212 millioen. De voornaamste bronnen zijn die van Rahova, bij Sinaia, Dambovitza, Bacan, Buzen en Nearmis. Niet alleen ruw-geraffineerde petroleum, ook benzine, mineraal-olie en paraffine wordt afgeleverd ; maar ook het restant wordt tot goede prijzen verkocht, en o.a. door de Staatsspoorwegen in plaats van de steenkool gebezigd. Fiscaal brengt de petroleum ruim 2½ millioen Lei aan de schatkist in. Jammer alleen is het, dat Rumenië zelf geen kapitaal bezit om de rijke bronnen te exploiteeren. Bijna alle kapitaal, dat in deze bronnen werd gestoken, kwam uit den vreemde, en er is zelfs een oogenblik geweest dat Rockefeller te Bucharest de *lion du jour* was. De liberalen wilden geen te machtigen invloed van buiten toelaten, en stelden zich vooral in 1899, onder den indruk van wat de Engelsche goudmijnontginning aan de Boeren in Transvaal berokkend had, tegen den Amerikaanschen milliardair te weer; terwijl omgekeerd de conservatieven, dit gevaar niet duchtend, overtuigd waren dat alleen kapitaal van buiten de rijke bestaansbronnen van Rumenié tot genoegzame ontwikkeling kon brengen.

De suikerproductie, die nog in 1900 de 13½ millioen kilo's niet haalde, is nu reeds tot de 35 millioen Kg. genaderd, waartegenover de invoer van suiker, die in 1900 nog nabij de 8 mill. kilo kwam, in 1904 gedaald was op 383,225 kilo's. Rumenië begint een suiker-exporteerend land te worden. In 1902 was de uitvoer zesmaal zoo groot als de invoer. De tabaksteelt geeft gemiddeld per jaar 3½ mill. kilo's en werpt voor de schatkist een bate af van 22 3/4 mill. frs. Ook het gedistilleerd en het bier dat de Rumeniërs gebruiken, komt evenals de wijn uit eigen land. Per hoofd der bevolking is het gebruik aan gedistilleerd 4.6 liter, aan wijn 0.9 liter, en aan bier 5 liter. Hiervoor nu levert het land zelf, behalve den wijn, bijna 19 millioen liter aan gedistilleerd, en omstreeks 6 millioen liter aan bier. Het alcoholisme, vroeger nauwelijks gekend, neemt wel gaandeweg toe, maar heeft toch nog geen verontrustende hoogte bereikt. Het niet in handen hebben van contant geld is niet zelden uitnemend preservatief. Als het geld vloeit, vloeit ook de cider en brandewijn. Het aantal debiethouders is in de steden 6,769 en op het land 13,368, saam alzoo 20,137, wat voor een land viermaal zoo uitgestrekt als Nederland, niet hoog is te noemen.

De inkomsten van het Rijk komen slechts voor een klein deel uit directe belastingen. Op een revenu van 254 millioen frs. in 1902/03 brachten de directe

belastingen slechts 45¾ millioen in. Daarentegen de indirecte belastingen bijna 74 millioen, de monopolies van het Rijk circa 52 millioen, de Rijksdomeinen 25½, spoorwegen enz. 23½, en verschillende kleinere posten een 30 millioen. De uitgaven waren in dit jaar slechts 218 millioen. De ambtenaarswereld, in Oostersche landen allerwegen een geïsoleerde macht, legde dat jaar beslag op 58¼ millioen fr. voor de eigenlijke staatsambtenaren, en, voor wat de Rijksadministratie betreft, op 25½ mill. frs. Saam alzoo op 84 mill. frs., dat is meer dan een derde van het geheele budget. Daarbij komen dan nog de districts- en gemeenteambtenaren voor een bedrag van 23½ mill., zoodat het geheele ambtenaarswezen 's jaars bij de 108 mill. wegsleept. Vroeger was de verhouding nog ongunstiger; maar het streven in de latere jaren was steeds, om aan deze overwoekering paal en perk te stellen, en vooral sedert het Koninkrijk is uitgeroepen, kwam hierin metterdaad een gunstiger keer. De pensioenen vorderen een bedrag van 18½ mill, voor 9,614 gepensioneerden. Het kwaad school bij de ambtenaarswereld met het oog op de gewoonte, om bij wisseling van Kabinet tal van min-genegen ambtenaren te ontslaan, en hen die de ijverigste propaganda voor het nieuw-opgetreden Kabinet hadden gedreven, met posten te beloonen; iets wat dan maar al te vaak gelijktijdige verhooging van het salaris met zich bracht. Zelfs het scheppen van nieuwe posten, om de belooning nog in breeder kring te doen werken, was verre van zeldzaam. Uitgeroeid is dit kwaad nog niet; maar de noodjaren van 1877 en '89 hebben wel gedwongen de salarissen aanmerkelijk te verlagen, zoodat verreweg de meerderheid thans het bedrag van 300 a 400 Lei per maand, d.i. *f* 1800 à *f* 2400 's jaars, niet te bovengaat; wat in meer dan één geval eer te weinig dan te veel is. Bij de Rijksadministratie zijn de salarissen gemeenlijk nog lager, en varieeren voor de groote massa tusschen *f* 600 en *f* 1800.

Er zijn in Rumenië acht ministerieele departementen, die gecontroleerd worden door een Senaat en een Kamer van afgevaardigden. De Senaat telt 120, de Kamer 183 leden. Het Parlement komt telken jare op 15 November bijeen en houdt zitting tot 15 Februari, soms door extra-zittingen midden in het jaar gevolgd. Onder de 120 leden van den Senaat zijn, behalve den Kroonprins, ook de 8 bisschoppen en de gedelegeerden der twee Universiteiten, en voorts 110 gekozen leden, benoemd door twee afzonderlijke kiescolleges. De leden der Kamer zijn allen gekozen leden. Zij worden benoemd in drie kiescolleges. Het eerste kiescollege benoemt 75 leden, en is saamgesteld uit de grondeigenaars die tenminste een inkomen van 1200 frs. hebben. Het tweede kiescollege, dat 70 leden benoemt, is saamgesteld uit hen die tenminste 20 francs belasting betalen. En het derde college, dat 88 leden verkiest, bestaat uit al de overige inwoners,

meest ten platten lande, die lezen en schrijven kunnen en een inkomen hadden aan te wijzen niet beneden de 300 francs per jaar. Saam telden deze colleges in 1901 een kleine 89.000 kiezers, waarvan er slechts 57.347 aan de stembus kwamen. Voor den Senaat was de opkomst nog minder. Slechts 17.000 van de 26.000. Op een bevolking van over de 6 millioen zielen zijn deze electorale cijfers zeker zeer laag, en juist dat leent aan de verkiezingen vaak haar heftig karakter. De Hongaarsche gewoonte om minwelkome kiezers, door aanbieding van een pak slaag, van de stembus af te houden, komt zelfs nu nog voor. Een eigenlijk parlementair regime bestaat dan ook in Rumenië nog niet. Een Kabinet dat optreedt en de Kamer ontbindt, is, evenals in Spanje en Portugal, bijna zeker van een volgzame Kamer, en de Kabinetswisseling is meer een gevolg van koninklijke beslissing, dan van de volkskeuze. Wordt de actie van de oppositie zoo sterk op de publieke opinie, met name in de groote steden, dat onrust dreigt, dan neemt de Koning, ter bevrediging van het land, een proeve met een ander Kabinet. En moge deze gang van zaken ons, in het Westen, tegen de borst stuiten, 't was in een pas herboren Staat als Rumenië het vanzelf aangewezen middel om het gezag hoog te houden en aan de straatkabalen, die vroeger door de elkaar bestrijdende partijen als redmiddel werden aangegrepen, eens voorgoed een eind te maken. Eerst als deze gezondmaking van den politieken toestand zal hebben doorgewerkt, zal 't ook in Rumenië tot zuiverder parlementairen toestand kunnen komen.

Wat tenslotte het godsdienstig leven aangaat, mag Rumenië in zooverre gelukkig heeten, dat een anti-clericale richting hier bijna niet bestaat. Het land heeft het voorrecht, dat de overgroote meerderheid tot een-zelfde, de Grieksch-orthodoxe Kerk behoort. Op de even zes millioen inwoners geldt dit van 5.408.743 zielen. Toch waarborgt art. 21 der Grondwet aan ieder ingezetene vrijheid niet alleen van belijdenis, maar ook van eeredienst. Hiervan trekken het profijt een 130.000 Roomsch-katholieken, met 130 kerken, een goede 30.000 Protestanten met 18 kerken, een kleine 300.000 Joden met 305 Synagogen, 44.000 Mohammedanen met 200 moskeeën, en voorts een aantal Lipomanen met 28 en een 7000 Armeniërs met 16 kerken. De Zigeuners, 250.000 in getal, over wie ik afzonderlijk zal handelen, sluiten zich, gelijk overal waar ze zich vast vestigen, zoo ook in Rumenië bij de Kerk van het land aan. Ze zijn hier allen gedoopt. Het getal kloosters is zeer geslonken en bedraagt slechts 60, met 1700 monnikken en 2700 nonnen. De Grieksch-orthodoxe Kerk is thans in Rumenië

autochephaal. Ze staat onder een Synode met 2 Metropoliten en 8 bisschoppen. Deze Kerk bezit 7000 kerkgebouwen met 8000 priesters, en 3665 parochiën. Op het platteland zijn deze kerken, met goede uitzonderingen, meest erbarmelijk-sober ingericht, maar in de groote steden blinken ze uit door architectuur en inwendige versiering, en in de kathedralen is de symbolische dienst door schoonheid van actie, heerlijken zang en prachtige muziek in hooge mate indrukwekkend. Diepen wortel in de gemoederen heeft echter de religie bij de Rumeensche bevolking niet geschoten, en vooral in de groote steden is het kerkbezoek er zeer klein. Ingevolgde de wet van 1893, herkomstig van den minister Ionescu, keert het Rijk aan de gezamenlijke geestelijkheid 's jaars een bedrag van 6½ millioen uit, doch oefent volgens de caesaropapistische grondgedachte van de Grieksch-orthodoxe Kerk dan ook strenge controle op de kerkelijke aangelegenheden uit. De Minister van onderwijs en eeredienst heeft zitting in de Synode. De seminariën staan onder Regeeringstoezicht, en van de Regeering gingen de pogingen uit, die zijn aangewend om de popen ten plattenlande tot hooger ontwikkeling te brengen. Aan de moskeeën wordt 's jaars een 25.000 francs uitgekeerd.

Bij ontstentenis van den religieusen twistappel draagt de politieke partijstrijd in Rumenië een alleen zakelijk karakter. De oude Bojaren-macht is gebroken. Hun voorliefde voor Parijs en de verkwisting en weelde die dit met zich bracht, heeft dien stand verarmd en van het nationale leven vervreemd. Demetrius Sturdza is nog altoos het middelpunt voor de liberale groepen, die theoretisch uit de staatsidée de richting van het bestuur pogen af te leiden; maar de eenheid onder de liberalen verdween. Er heeft zich een oudere en een jongere groep onder hen gevormd. De oudere zocht haar kracht in de stedelijke oligarchie, — de jongere daarentegen, die de socialisten van Nadejde in zich hebben opgenomen, vormen een hervormingsgroep. Ook de conservatieven zijn verdeeld in Carpisten en Takisten. Dr. Carp was de geniale leider der *Junimisten*, dusgenoemd naar het letterkundig genootschap *Junimea*, die zich-zelf liefst als constitutioneele partij aandienen. Dr. Carp was in 1888 president-minister, maar werd door de oudere conservatieve groep, onder Cantacuzenu, ten val gebracht. Deze oudere groep, die ook Takisten genoemd wordt, naar den bekwamen Take Ionescu, den tegenwoordigen Minister van financiën, en de vroegere radicalen onder Panu, sloten zich hierbij aan. Reeds hieruit ziet men, hoe weinig de partij-indeeling uit vaste, politieke beginselen is opgekomen. De landbevolking doet

aan de groote politiek zoo goed als niet meê. De politiek van het land wordt in Bucharest en Jassy uitgevochten, en dit juist brengt teweeg, dat zoowel de gegoede burgerij te Bucharest, als in 't algemeen de invloedrijke beambtenstand in de worsteling der partijen den doorslag geeft. Alleen de jongere liberalen volgen, gelijk eens de Carpisten, meer ideëele lijnen, maar verspelen juist door hun te hooge theoretische eischen hun practischen invloed. Zoo staat bv. het algemeen stemrecht op hun program; iets wat voor een land als Rumenië, met ruim 80 % analphabeten, een tastbare ongerijmdheid is. In de Kamer zelve komt het ongezonde van deze politieke verhoudingen 't scherpst uit in de soort gekozen leden. Op de 183 leden zijn er 76 advocaten, 27 letterkundigen, 7 doctoren, 9 ingenieurs en 6 officieren, saam 125, tegenover slechts 58 grondbezitters en kooplieden. Ook in den Senaat is het niet veel beter. Op de 110 gekozen leden vindt men hier 27 advocaten, 19 docenten, 15 doctoren, 3 ingenieurs en 7 officiereu; saam 71, tegenover 39 grondbezitters. Ook hierin werkt deels de invloed der Fransche theorieën, deels de politieke ellende uit Vorst Cuza's dagen na, en het is waarlijk niet aan de Kamerdebatten, maar schier uitsluitend aan de uitnemende leiding van den Koning, en aan de voortreffelijkheid van de Rumeensche Staatslieden die hem dienden, te danken, dat Rumenië, in weerwil van zijn ongenoegzame parlementaire inrichting, niet ernstiger op den weg van zijn schoone ontwikkeling is gestuit en tegengehouden. D. Sturza zoowel als Bratiano, Lascar Catargi met Kogalniceano, Carp niet minder dan Cantacuzenu, Lahovary en Ionescu waren de duchtige instrumenten, waardoor de Koning zijn land en volk in een modernen Staat omschiep.

Door het bovenstaande meen ik in Rumenië’s snelle rijping tot Cultuurstaat, het voorbeeld te hebben gegeven van een Staat van den tweeden rang, die, uit de hachlijkste barensweeën opgekomen, en onder de benardste omstandigheden opgegroeid, zich in een periode van veertig jaren de sympathie en achting van heel Europa verzekerd heeft. De vele cijfers, die ik ter teekening van dit beeld gaf, waren hierbij allerminst overtollige weelde. Alleen uit gedetailleerde teekening verkrijgt men de aanschouwing in scherpe trekken; iets wat hier te meer noodig was, wijl Rumenië weinig bereisd wordt, ver af ligt, en daardoor voor de meesten door zijn naam slechts een vaag begrip wakker roept. Deze wondere ontluiking van den Rumeenschen Staat is voor de Staten van den tweeden rang moedgevend. Waar elders meer dan éen Volk van dien rang wegdook, en de overige Staten in het Oosten, die nieuw opkwamen, nog

ternauwernood de eerste windselen afwierpen, is het verheffend in Rumenië een Staat, van ongeveer gelijke bevolking als Nederland en als België, te begroeten, die met zulk een veerkracht en doortastendheid zijn nationale onafhankelijkheid wist te winnen en te handhaven; in zoo ongelooflijk korten tijd tot zulk een welvaren en hooger gedijen opbloeide; en nog zooveel meer belooft voor de toekomst. Een natie nam hiermee rang onder de Staten, die toonde hoe noch eeuwenlange verdrukking noch eindeloos wanbestuur de nationale ziel van het volk had kunnen smoren, en die slechts wachtte op de ure harer vrijmaking, om haar innerlijke wezenskracht te openbaren. Ook door Rumenië blijkt opnieuw, dat de Staten van den tweeden rang, wel verre van ten doode te zijn opgeschreven, veeleer duurzaam een plaats der eere tusschen de grootere Staten bekleeden kunnen, mits het nationaal besef maar niet verslapt en de nationale krachten met vaste hand op éen heilig doel: de glorie van het vaderland, vereenigd worden.

Voor de afwikkeling der toestanden in het Oosten biedt Rumenië vooral een geruststellend steunpunt. Niemand kan vooruit zeggen, of deze afwikkeling aan zich-zelf zal worden overgelaten en langs normalen weg wat stervende is, zal laten wegsterven, om wat nieuw leven in zich draagt te doen ontbotten; dan wel of een worsteling van de groote Mogendheden over de toekomst van wat voormaals tot Europeesch Turkije behoorde, op 't onverwachts zal komen beslissen. Maar langs welke dier beide wegen het proces zijn voleindiging ook tegemoet snelle, de invloed die van Rumenië uitgaat, zal in die beslissing meetellen. Meetellen, zoo de afwikkeling langzaam voortschrijdt, door den onmiskenbaren invloed, dien een nieuwe Cultuurstaat van Rumenië's beteekenis in heel het schiereiland uitoefent, en meetellen ook, als het zwaard in de weegschaal wordt geworpen, door zijn goed samengesteld, degelijk gewapend, en door zijn aantal zoo beteekenend leger.

Meer nog trekt Rumenië's voorbeeldige wasdom de aandacht, doordien het toont wat zegen aan een land beschoren is, indien het beschikken mag over een klein aantal wezenlijk kundige, ervaren en even doortastende als voorzichtige staatslieden, die telkens van het psychologisch moment partij weten te trekken, en hoog genoeg staan om zoowel den electoralen „Schwindel" te bezweren, als aan onderlingen naijver het zwijgen op te leggen. Dit heeft de continuïteit in het regeeringsbeleid doen stand houden en voor gewaagde proefnemingen bewaard.

Maar bovenal toont Rumenië ons, wat heil God aan een volk toebeschikt, zoo het bij zoo pijnlijke worsteling als waartoe dit land gedoemd was, zijn sterkte mag vinden in een hoogstaand Vorstelijk gezag. Niet licht zal iemand durven

beweren, dat Rumenië tot zijn tegenwoordigen bloei zou zijn opgeklommen, indien het niet Prins Karel van Hohenzollern tot zijn Vorst had uitgeroepen, en indien Karel van Hohenzollern niet Carmen Sylva als Vorstin in zijn paleis had ingeleid. Nooit heeft Koning Carol om de volksgunst gebedeld. Met heel zijn hart zocht hij de sympathie van zijn volk; maar deze sympathie dwong hij af door vastheid en adel van karakter, nooit door vorm en schijn. Toen niemand in Rumenië het kompas voor de vaart bleek te bezitten, heeft hij den nationalen koers bepaald en daarbij nooit zijn *Deutschthum* aan het land pogen op te dringen. Hij had de ziel van het volk lief, en al zijn pogen was er steeds op gericht om die nationale ziel tot steeds helderder zich-zelf bewuste en klaarder openbaring te brengen. Dien koers nam hij steeds recht door zee, geheel naar wat hij zelf eens betuigde: ,,Je ne sais pas si j'ai été toujours adroit, mais toujours j'ai recherché le droit." Zijn vader, Prins Karel Anton, was daarbij steeds zijn verstandige raadsman. En zoo is het hem gelukt, door de bangste stormen heen, het scheepke van Staat in veilige haven te brengen. Het gezag hield hij niet slechts hoog, maar hij wist het te bevestigen, edoch, zonder ooit de vrijheid te na te komen. Vrijer drukpers, ook in haar verhouding tegenover den Koning, dan in Rumenië, heeft geen land van Europa gekend; en zijn eed op de Constitutie is hem steeds heilig gebleven. En waar hij bij mijn vertrek uit Rumenië mij aan het slot van zijn telegram toeriep: ,,j'espère avoir le plaisir de vous revoir", daar zij het mij vergund eerbiediglijk mijn dank aan het vorstelijk echtpaar te herhalen voor de hooge eere en het voorrecht dat ik genoot, door hen zelven omtrent hun heerlijk land te worden ingelicht.

Dien dank zij het mij evenzoo vergund te bieden aan de velen, die mij tot nadere kennismaking met Rumenië en zijn hoofdstad in staat stelden. Allereerst aan ZEx. den Minister van buitenlandsche zaken, den generaal Jacques Lehovary, aan ZEx. den Minister van openbare werken, den heer Ion C. Gradisteanu, en aan ZEx. den Minister van landbouw, den heer Jon Lehovary. Voorts aan ZEx. den Rumeenschen Gezant te 's Gravenhage, den heer Edgar Mavrocardato, en niet minder aan den heer Tresnea Greciano, toenmaals chef van het Kabinet van den Minister van buitenlandsche zaken, die, mij door den Minister van Buitenlandsche Zaken toegevoegd, mijn trouwe, altoos even welwillende als voorkomende begeleider was bij al wat ik te Bucharest bezocht, en bij mijn uitstap naar Sinaia. Alsook aan den heer Ion Kalindero, den administrateur der Kroondomeinen, en aan den Prefect van Jassy, en den heer Euraclide, Directeur der grenspolitie. Onze Gezant was met verlof, evenals onze consul, zoodat Nederland alleen vertegenwoordigd was door den vice-consul, den heer Gerbrand Olie, die het te druk op zijn kantoor had om tijd voor mij af te

zonderen. Maar wel heb ik nog behoefte mijn dank te betuigen aan de directeurs en directrices van de vele scholen en hospitalen die ik bezocht, evenals aan den Metropolitaan, die mij zoo gastvrij ontving. Onder de onderwijzers noem ik met name den heer Mumuianu, die mij een interessante collectie schoolboeken vereerde, en niet minder den heer Juarez Movilla, die mij op een feest der Golesco-school de gelegenheid bood, de jeugd van Bucharest, bij nationale muziek, de Rumeensch-nationale dansen te zien uitvoeren. De herinneringen die ik uit Rumenië, en met name uit Bucharest, meè mocht nemen, waren die van een courtoisie internationale, die mij beschaamde, en van een volk, dat nog jong en nog niet tot vollen wasdom gerijpt, toch machtig aantrok door zijn cordaten zin en tevreden gemoedsstemming, en in zijn flinken oogopslag zich volkomen bewust toonde te zijn van de profetie der schoone toekomst die het in zich draagt.

1 Januari 1907

RUSLAND.

De revolutionaire koorts, die in October 1905, vooral Zuid-Rusland aangreep, maakte een kort verblijf in die streken wel interessant, maar dwong mij af te zien van mijn voornemen om tot Moskou op te sporen. Noch van Odessa, noch van Sebastopol reed er meer een trein noordwaarts. Zelfs mocht ik van geluk spreken, dat ik juist nog met den laatsten trein, die van Kischeneff naar Odessa doorging, behouden in deze prachtige havenstad van de Zwarte Zee binnenkwam. Ik had de lijn genomen die van Jassy over Ungheni, dwars door Bessabarië heen, Roemenië met Rusland verbindt. Het is van Jassy tot Odessa een afstand van slechts 362 Werst (1 K.M. = 0,9374 Werst), maar de trein doet er twintig uur over. 's Middags, even na twaalf uur, vertrekt men, en komt pas den volgenden morgen 8 uur, in Odessa aan. De prefect van Judet te Jassy, de heer Constantin I. Ivasch, was zoo vriendelijk mij een directeur der grenspolitie mede te geven, die Fransch sprak, en mij te Ungheni door al de formaliteiten van het passtelsel en de douane, dat toen vooral zeer scherp werd toegepast, vlot heen hielp. Een voorkomendheid die te meer op prijs was te stellen, omdat aan het kleine grensstation Ungheni geen der beambten iets anders dan Russisch sprak, en ik alzoo zonder de hulp van dezen uitnemenden politie-directeur, den heer George X. Euraclide, aan volkomen willekeur zou zijn overgeleverd geweest. Ungheni zelf is een nietig stedeke, voor de overgroote meerderheid door Joden bewoond, met slechte straten en ellendige huizen, maar 't station en de douane-inrichting was er, gelijk alles wat in Rusland van Overheidswege georganiseerd is, eenvoudig en goed, en het buffet uitgebreider dan bij ons te Rozendaal; het werd voortreffelijk bediend. Bij den lunch maakte ik voor 't eerst kennis met de Wodka, die me niet meeviel, en die ik verder rusten liet.

Rustig kon ik in de wachtkamer de velerlei typen van Joden, niet-Joden, civilisten en militairen, moujiks en kooplieden bestudeeren, waarbij mijn officieele reiscompagnon mij goede diensten bewees. Bijna twee uur hield men er ons op, en toen kwam de Russische trein voor, waarop, om het broeder spoor, alles moest worden overgeladen ; en in een der prachtige wagens eerste klasse van den trein was voor mij, op aanwijzing van den politie-directeur, een geheele coupé gereserveerd. Zulk een coupé is, zonder overdrijving gezegd, een klein salet, kostelijk gepolsterd, verlicht en verwarmd, ruim en rijk ingericht. Precies

2.10 naar Russischen tijd ging het signaal, ik nam van mijn begeleider afscheid, en zoo reden wij van Ungheni af. Niet lang echter duurde mijn weelde. Reeds aan het eerstvolgend station plaatste de conducteur, zich aan niets storend, nieuwe reizigers bij mij, en dat ging zoo door tot Odessa. De conducteur was in het oogloopend stug, men kon merken dat er iets broeide, want in gewone tijden is het Russisch spoorwegpersoneel de voorkomendheid en beleefdheid zelve. Thans echter vervulde de komende staking hart en hoofd. Aan elk station hield heel het trein- en stationspersoneel lange, heftige conferenties met zekere lieden van de plaats waar men stopte, meest Joden. Blijkbaar werden de laatste afspraken voor de staking gemaakt, die dan ook den dag na mijn aankomst te Odessa uitbrak, en ons van de buitenwereld afsneed.

De zeekant van Odessa is mooi. Amphitheatersgewijze uitgeplooid, op een vijftig meter hoog kustterras, vormt de zeekust levende lijnen van aangrijpende schoonheid en geeft een heerlijk haven- en zeegezicht. De bijna zwarte kleur van het golvend, weinig gekuifde water, zich grauw-ernstig afteekenend tegenover de blanke kustlyn, is op den achtergrond omzoomd met een lichtenden horizont. De binnenstad valt daarbij geheel af. Alleen de Nicolasboulevard, die langs de kust loopt, imponeert door hoogen bouw, maar zelfs de Deribas-sofskaïa. Odessa's hoofdstraat, maakt, hoe druk het verkeer er ook zij, geen grootschen indruk. Wel zijn de straten er breed, maar de lage bouw der huizen wordt juist door die rechte, breede vlakte nog meer gedrukt, en de rechte lijnen van Odessa's aanleg brengen te weeg, dat er, de zeekant uitgezonderd, bijna nergens een schilderachtig plekje is aan te treffen. Odessa is geen natuurlijk gegroeide, doch een in overijling gemaakte stad, en herinnert daardoor sterk aan de tweede klas-steden in de Vereenigde Staten. Keizerin Katharina II heeft de stad pas in 1794 gesticht, en nu telt ze 500.000 inwoners, waaronder een kleine 200.000 Joden. Er is veel nijverheid, met over de 70 fabrieken, maar de handel over zee blijft hoofdzaak. Behalve de vischtrawlers en de kustschepen, heeft Odessa een jaarlijksch scheepvaartverkeer van bij de 5000 stoombooten, en omtrent 4000 zeilschepen. Vooral de Russische maatschappij voor Scheepvaart en Handel houdt, met de dusgenaamde Vrijwilligervloot, het havenverkeer in handen. De zes havens zijn dan ook uitstekend ingericht en worden door een pier van 1300 M. lang tegen stormweer beveiligd. Batterijen met 100 stuks van het zwaarste geschut verdedigen de stad ; na het bombardement in 1854 door de Engelsch-Fransche vloot, een ver van overdadige weelde. De hotels eerste klas laten te Odessa niets te wenschen over, en doen niet onder voor de beste hotels in het Westen. De Gouverneur, de heer D. Neidhart, aan wien ik een aanbeveling had, ontving mij hupsch en welwillend. In zijn kabinet zag ik een zeldzaam fraaien

Icoon, hem vereerd na den bomaanslag op zijn leven, eenige weken te voren.

Hij bleek een man van fijne beschaving, maar toch evenzoo van kalmen moed. Zonder escorte reed hij in open calesch met mij uit; en al wist hij, dat de aanslag zich elk oogenblik hernieuwen kon, hij kende angst noch vrees, stapte overal uit, en mengde zich geheel vrij onder het volk. Psychologisch werkte dit aanstekelijk, want al wist ik, dat ik in zoo hoog gezelschap zelf elk oogenblik gevaar liep, zoo zat ik toch geheel gerust naast hem, nauwelijks aan gevaar denkend. Wat destijds de positie van Odessa en den Gouverneur zoo hachlijk maakte, was, dat het armeecorps dat hier zijn hoofdkwartier heeft, naar Mandchoerie was, en slechts reservisten de stad bewaakten. De kort na mijn vertrek uitgebroken onlusten konden alleen daardoor zoo heftig karakter aannemen. De eigenlijke steun van de Regeering lag dus geheel alleen in de Donsche kozakken, die ik in hun kazerne opzocht. Nuchtere, rustige cavaleristen, voor wier paarden in zindelijke, uitnemend luchtige stallen keurig gezorgd was, maar wier eigen verblijf zoo verre, bij wat wij onder slaapzalen verstaan, achterstond, dat de stank het raadzaam maakte, zoo spoedig mogelijk de vrije lucht weer op te zoeken. Alleen de kozakken van het 3e jaar hadden lansen, de jongeren enkel sabel, karabijn en karwats. Hun manoeuvreeren was feilloos. Ruiter en paard is bij de kozakken één. De Gouverneur, die elk oogenblik op het uitbreken van het oproer bedacht moest zijn, had 't te druk om mij zelf verder te begeleiden, en voegde mij daarom toe den heer Serge de Plaksinn, staatsraad en inspecteur van de Openbare werken en de pers. De heer Plaksinn, zelf schrijver van talent, en *a perfect gentleman,* was een uitnemende cicerone, die mij in scholen en andere publieke inrichtingen inleidde, en mij door de gemakkelijkheid van zijn omgang alle gevoel van in den vreemde te verkeeren ontnam. Ook de Joodsche scholen heb ik onder zijn geleide bezocht. Deze scholen waren uitnemend ingericht, en daar ik Hebreeuwsch heb gestudeerd, liet ik de kinderen uit hun gebedenboek wat Hebreeuwsch lezen, wat zeer goed ging, en aan den supérieur blijkbaar vertrouwen inboezemde. Althans van dat oogenblik af sprak hij zich vrijer over de Joodsche toestanden tegen mij uit. Ook een van de 7 gymnasia voor meisjes bezocht ik; het dusgenaamde Gymnasium-Maria, onder de leiding van Mevrouw Patlayevsky, en het was hier dat ik opeens het onderscheid zag tusschen de jonge Russinnen en de vrouwelijke scholieren van die jaren ten onzent. Geen zweem van coquetterie, maar starre ernst. Ik verstond op eens, hoe uit zulke kringen de niets ontziende terroristen zich door star fanatisme ontwikkelen kunnen. Onder de studenten aan de Nieuw-Russische Universiteit (een Universiteit met 90 docenten en 1200 studenten) was de gisting op dat oogenblik reeds hoog geklommen; en om alles

onrustig te maken, drongen ze ook in meisjesgymnasia in, niet met galante, maar uitsluitend met politieke bedoelingen. Zeer verstandig, noodigde de Directrice de heeren uit binnen te komen en in elke klasse zelf aan de jonge dames te zeggen, wat zij op 't hart hadden, en daarna sprak zij zelve hare leerlingen toe, met gevolg dat zij weigerden mee te doen. Toen maakten de studenten kabaal op straat. De politie riep de kozakken, en deze veegden de straat schoon. Maar al liep het zoo nog goed af, toch was 't het begin van het groote oproer. De spoorwegstaking was uitgebroken, de eigenlijke troepen waren in Siberië, en nu of nooit moest men toen zijn slag slaan. Dit niet duidelijk genoeg voorzien, en niet vroeg genoeg gekeerd te hebben, kostte kort daarop den Gouverneur Neidhart zijn post. Zij die dit ontslag toeschreven aan bureaucratische wreedheid, toonden noch den man, noch den toestand te Odessa te kennen.

Over de Joden spreek ik later afzonderlijk, maar in het algemeen trof mij bij heel de bevolking dat karakter van ernst, dat men in het Westen zoo vaak mist. In de groote kathedraal, op het Sobarnaja-plein, toonde zich die ernst in den drang waarmede er het vrome leven tot uiting kwam. Wel alles ceremonisch, maar toch niet mechanisch. Zelfs het kussen der heilige Iconen verried passie. En dienzelfden ernst ontwaarde ik bij een feestelijke gelegenheid in nationaal costuum. Om de immoraliteit van het jongere geslacht behoeft men geen doekjes te winden, maar deze jonge mannen en vrouwen in Russisch nationaal costuum maakten een kostelijken indruk. Vooral het vrouwelijke costuum is verleidelijk ernstig-schoon, het hoofd bijna geheel in tulle met kant gehuld en alleen het voorste gedeelte van het gelaat in strakke, stugge en toch zoo onuitsprekelijk zachte trekken uitkomend. In zijn kleuren is dit costuum niet in 't minst opzichtig. Er is geen enkele harde tint in, het middel is niet omgord, de gestalte vertoont zich daardoor in Grieksche lijnen, en het geheel is van het hoofd tot de voeten omzoomd met zacht glanzend wit. Ook bij de ontmoeting maken de Russen en de Russinnen een uiterst aangenamen indruk. Voor een vreemdeling zijn zij de voorkomendheid zelve, en op de vriendelijkste wijze kwamen ze mijn onbekendheid met hun taal, ook als zij zelven niet anders dan Russisch spraken, door innemende gebaren en aanwijzingen tegemoet. Vreemde talen spreken zij in het Zuiden weinig, altoos nog meer Duitsch dan Fransch. Maar wat mij vooral een diepen indruk van den ernst van het volkskarakter gaf, was een begrafenis, die ik de stad zag doortrekken. Er was iemand uit de arbeidersklasse verongelukt, en de arme kerel werd nu met groote statie naar zijn graf geleid. Maar om dien lijkstoet verdrong zich het volk uit de achterbuurten, in het gewoon arbeiders-costuum, en zonder zweem van orde. Een wilde golving van menschen van allerlei leeftijd, mannen en vrouwen. Doch nu hadt gij het verschil

met zulk een optocht bij ons moeten zien. Niets van die stille stugheid, van die bijna koele onverschilligheid, waarmee men bij ons achter een lijkstatie te hoop loopt. Hier was 't al passie op 't gelaat, het hoofd uitrekkend om over de schare heen te zien, de armen uitstrekkend als om de lijkbaar te kunnen aanraken. Passie, droefheid, ernst kenmerkte heel den stoet. Het was een deel van hen zelf, dat uit hun midden in dien lijkwagen naar het graf werd getrokken. Ik zeg niet dat de Russen daarom hooger staan. In individueele, persoonlijke ontwikkeling staan ze stellig lager; maar juist door dat gemis aan persoonlijke ontwikkeling, is het collectieve leven er zoo veel sterker, en dit besef van een niet drijvend atoom, maar een lid van het geheel te zijn, leent bij al hun uitspattingen aan hun karakter dat eminent-ernstige, dat zich zoowel in hun vroomheid, als in hun terrorisme gedurig openbaart. Ze doen niet in het kleine, ze voelen zich steeds en overal als de organische uiting van een machtig geheel. Langer dan een week kon ik in Odessa niet blijven. Reeds hadden de banken haar betalingen geschorst, herhaaldelijk waren de kozakken uitgerukt om kleine troebelen te stillen, de eerste salvo's waren reeds gevallen, en ik vond het daarom geraden naar de Krim te trekken, hopende in Sebastopol rustiger dagen te beleven. De heer Plaksinn met onzen consul, den heer J. W. Muntz, in wiens vriendelijkheid ik roemen mag, bracht mij naar de boot, en 's middags voeren we af met een verrukkelijk schoon gezicht op de stad uit de zee. De boot liet niets te wenschen over. Van de zee heb ik nooit last. De vaart ging snel, en reeds den volgenden morgen 7 uur wierpen wij het anker voor de haven uit; de douanen kwamen aan boord, en kort daarop konden wij aan den wal meeren. Met een *blagodariou vas* nam ik van den kapitein afscheid. Ook Sebastopol ligt amphitheatersgewijze op een hoogvlakte. De *grafskaiapriatan* of landingsplaats voert met steenen trap, door hooggewelfde poort, naar het begin van den Zeeboulevard, en vlak in den hoek ligt het eenige goede hotel met een echt-HolIandschen naam: Het Hotel Kist. De reede van Sebastopol is onbeschrijfelyk schoon, diep het land insnijdend met een breedte van 800—1280 Meter, en 8 Kilometer lang; maar wat bovenal aan deze reede haar schoonheid leent, is het aantal bochten zonder eind, dat de beide zijden der kust in kronkelende lijn doet omloopen. Tusschen Chersonesus en Balaklawa loopt die lijn strak, maar van de noordkaap tot Chersonesus is de lijn gekarteld en kronkelend, soms met tamelijk diepe insnijdingen in het land, en bij Balaklawa begint dit opnieuw. Van Balaklawa tot Inkermann vormt deze kust een schiereiland, en het is aan de noordzijde van dit schiereiland dat Sebastopol hoog uitsteekt. Sebastopol is evenals Odessa een *gradonacahtvo*, d.w.z. het vormt met de omliggende dorpen een afzonderlijk, zelfstandig gouverneurschap, en dit Sebastopol is een nieuwe, op hoog bevel geschapen stad. Vroeger niets dan een nietig Tartarendorp, is het in 1784 pas

aangelegd, in 1854/55 geheel verwoest, en sinds naar het oude plan herbouwd. Eigenlijk heeft het slechts twee lange straten, de ééne rechts, de andere links van den heuvelkam die van de haven tot diep in het bergvlak oploopt, en beide vereenigen zich op het plein voor het Mastbastion. Ten zuiden zijn ze verbonden door een breede dwarsstraat, en buiten de stad strekken zich de twee wonderschoone Boulevards uit: de Zeeboulevard in het zuiden, en hooger op de Historische Boulevard. Er zijn ongeveer 50,000 inwoners, waaronder veel Joden. De handelshaven is in 1894 naar Feodosia verlegd. Onder de vestingen is het gedaald tot de tweede klasse, maar als marinestation blijft het hoofdstation van de Zwartezeevloot.

Te Sebastopol was het niet gemakkelijk om thuis te worden. De Gouverneur, aan wien ik aanbevolen was, sprak niets dan Russisch en had op zijn kanselarij niemand die als tolk kon dienen. Gelukkig dat hij een gouvernante bij zijn dochter had, die iets aan talen had gedaan, maar het vlotte toch niet best, en ik begaf mij dus naar den commandant van het Marinestation, Admiraal Danilevsky, die Fransch sprak, en zich bereid verklaarde mij voort te helpen. Op zijn uitnoodiging heeft toen de heer P. A. Apostolides, van het Grieksche consulaat, mij begeleid, en de heer Ringeling, onze consul, en zijn familie vulden allervriendelijkst de leemte aan, zoo dikwijls de heer Apostolides door zijn bezigheden elders werd geroepen.

De opstand, die inmiddels ook hier uitbrak, noodzaakte mij langer te Sebastopol te blijven, dan ik mij voorgenomen had, en dwong mij van een tocht naar Kiew en Moskou niet alleen, maar zelfs van een bezoek naar Jalta en Livadia af te zien. Noordop kon men niet meer, omdat er geen spoor meer reed, geen post meer aankwam, en zelfs alle telegraphische gemeenschap een tijdlang was verbroken; en van mijn bezoek aan Livadia moest ik afzien omdat Jalta geheel in de macht der opstandelingen was. Ik had om den hoogen roep van Livadia het gevaar nog willen trotseeren, maar een officier van den Duitschen Generalen Staf, die uit Jalta in het Hotel kwam, een uur vóór ik af zou reizen, ontried het mij beslist. Alle winkels en hotels waren er gesloten. Aan voedingsmiddelen ontstond gebrek. Aan uitgaan was geen denken. En in Jalta was noch politie noch garnizoen. Al wat ge doen kunt, zei de officier mij, is in uw hotel door de reten van de gesloten luiken koekeloeren, en u behelpen met gebrekkigen kost. Onder die omstandigheden verloor zelfs Livadia voor mij zijn aantrekkingskracht, en dat te meer daar ook de dienst der booten met staking werd bedreigd, en de weg overland terug, dwars door de Tartarenstreek, allesbehalve veilig was. Daar er nu naar Coustantinopel maar één boot in de week voer, en de laatste juist vertrokken was, moest ik wel een week langer te

Sebastopol blijven. Aangenaam was dit niet, want als stad levert Sebastopol weinig of niets op, en het werd overal onrustig. Zware patrouilles van 40 man, met twee officieren en compagnie-vaan, doorkruisten bij dag en bij nacht de stad. Onafhankelijk van deze trokken de kozakken in patrouilles van 7 man rusteloos de stad door, en ook de politie was overal op de been. De troepen waren geconsigneerd; en men zag op de pleinen en hoeken der straten hoopen volk bijeen-scholen, en soms uren lang consult houden over wat te doen stond. 's Avonds werden er op den Zee-boulevard socialisten-meetings gehouden, en om de tafel van het moderamen zag men sergeants in uniform zitten. Een mysterieuse stemming lag zwoel over heel de burgerij. De stilte die aan het onweer vooraf gaat.

Plotseling kwam hierin een keer toen het manifest van 30 October afkwam. Dit was tengevolge van de afsnijding van alle communicatie niet naar de Krim overgebracht. Maar 1 November had een dagblad-bureel het weten machtig te worden uit Simferopol. Dit bureau liet het terstond als extra-tijding afdrukken, en zoo overviel het gouvernement en publiek. Juist trok een zware patrouille, gevolgd door kozakken, door de hoofdstraat, toen opeens een slank, tenger kereltje van 15 jaar, geheel in het vuurrood gekleed, en met een phrygische muts op, luid schreeuwend uit een boekwinkel op straat sprong, in zijn hand een dun, hoog baleintje zwaaiend, waaraan het manifest in breed papier was vastgemaakt. De officier van de patrouille wist nog van niets, en de politie wist van niets. Evenmin het publiek op straat. Alles stond verbluft, en de politie snelde op den jongen aan om hem te arresteeren. Maar vlug als water vloog hij door alles heen, het ééne huis in en het andere weer uit, aldoor het manifest uitdeelend, tot wie lezen kon, het manifest nalas en opeens de spanning uit had. Dien eigen avond vielen de eerste dooden. De leiders brachten het volk aan het verstand, dat de politieke gevangenen door het manifest van den Tsaar in het gelijk werden gesteld, en dat het een contre-sens zou zijn, de straf te doen voortduren voor het proclameeren hunnerzijds van hetgeen de Tsaar nu zelf in zijn manifest als recht en billijk erkende. Sterker nog, werd er rondgebazuind, dat eigenlijk niet de Tsaar, maar deze vrijheidshelden 't volk verlost hadden. Zonder hun moedig en zelfopofferend optreden zou de Tsaar nooit hebben toegegeven en zou dit manifest nooit door hem onderteekend zijn. Een redeneering waarvan de practische conclusie was, dat de schare bij de gevangenis te hoop liep en vrijlating van de strijders voor hun rechten eischte. Al spoedig wilde men tot geweld overgaan, maar ijlings kwam de politie en de troep tusschenbeide, en toen vloeide het bloed. Toch is toen den volgenden morgen het uitbreken van het oproer nog bezworen; maar hoe ? Alleen doordat de Gouverneur met de

socialistische leiders een verdrag sloot. Zij boden aan, dat ze voor de rust en de orde zouden instaan, mits hij. Gouverneur, de patrouilles van leger en vloot en de politie introk, en de stad aan *hen* overliet. Daar ging de Gouverneur, admiraal Spizky, met stille trom op in, vermoedelijk omdat de geest onder de mannen van de vloot, en ten deele ook van het leger, hem toen reeds geen genoegzaam vertrouwen inboezemde. Den volgenden morgen zag men dan ook het zonderlinge schouwspel, dat alle politie en alle militair vertoon verdwenen was, en dat een soort socialistische patrouilles, van 3 tot 5 man sterk, met de roode cocarde op de borst, de hoofdstraten afliepen en allerwegen de politiediensten waarnamen. Deze patrouilles waren er vooral op uit, om de magazijnhouders tot het sluiten van hun winkels te dwingen. De openbaring van het gewone leven moest voor eenige dagen gestuit worden. Ieder moest kunnen zien, dat een nieuwe orde van zaken was ingetreden. Dat was, onder bedreiging van plundering, reeds twee dagen zoo gedreven, en de meeste winkels waren reeds gesloten. Maar vooral in de winkels door vreemdelingen gehouden, wilde men er toch niet goedschiks aan. De deur ging dan wel dicht, maar met gesloten deuren verkocht men toch, en stalde uit achter de vensterramen. Doch nu had ook dit uit. De socialistische patrouilles traden nu gebiedend op, en langs alle straten werd het, bij de toch niet zeer heldere verlichting, vooral 's avonds, al doodscher. Wie niet uit hoefde, bleef thuis. Maar juist het goed opnemen van wat toch uitliep, werd er slechts te interessanter door. Tot den laatsten dag toe heb ik mij dan ook tot 's avonds laat geheel vrij door heel de stad bewogen, en al is mij geen haar van mijn hoofd gekrenkt, toch merkte men zeer goed, dat de burgerij bij de lamp thuis zat, en dat hetgeen hier en daar aan groepjes nog op straat stond te redeneeren, beramers van complot op complot waren.

Gelijk men weet, zijn de troebelen toen begonnen met de lijkrede van luitenant Smith op het graf van een der bekende leiders, die bij het oproer voor de gevangenispoort een schot door het hart kreeg. De burgerij nam aan dien begrafenisstoet geen deel. Voor het prikkelende van de positie was de menschenmassa, die zich uit de hoofdstraat naar het kerkhof bewoog, niet groot te noemen, maar heel het revolutionaire Sebastopol was op het appèl verschenen, en het was voor dit opgewonden publiek dat Luitenant Smith zijn overspannen rede hield, waarvoor hij met den kogel heeft geboet. Reeds toen sprak men in mijn hotel het vermoeden uit, dat de vlootbemanning welhaast haar oproer zou hervatten. Dit noopte mij, nog bijtijds aan de vloot, en met name aan de Kniaz Potemskin, een bezoek te brengen. De admiraal had de vriendelijkheid voor dit bezoek een stoombarkas ter mijner beschikking te stellen, en de Grieksche consul Gripari gaf mij nogmaals den heer Apostolides als tolk meê. Eerst

stoomden wij toen naar de Potemskin, het beruchte pantserschip, dat eens de roode vlag heesch, eerst te Kustendjé zich aan de Rumeensche regeering overgaf, en door deze aan Rusland is teruggegeven. Het slagschip voert thans den naam van *Pantéléimon*, om zoo mogelijk de booze herinnering, die er aan kleeft, uit te wisschen. De Potemskin is een slagschip van 12.700 ton waterverplaatsing, met 10.600 paardenkracht, en 18 mijls vaart in het uur. Het voert 4 stukken van 30.5 cM. en 16 van 15 cM., behalve het kleine geschut, en is op één na het sterkste schip van de Zwarte Zeevloot. Het was, toen ik het besteeg, afgetuigd en lag in reparatie, met slechts een zeer kleine bemanning. Inwendig vertoonde het al de teekenen van het vandalisme, dat vooral in de officiers-kajuit gewoed had, maar als schip was het nog ongeschonden in zijn volle kracht. Om nu een Russisch slagschip ook in zijn volle uitrusting te zien, liet ik mij, van de Potemskin, naar de *Tri Swjatitelja* voeren, een slagschip van 1893, ook van 12.700 ton, ruim 11.000 paardekracht en met een vaartsnelheid van 17 mijl. In dit slagschip vond ik de historische bijzonderheid, dat de Iconen van drie slagschepen, die men bij het beleg van 1854 in de haven had laten zinken, hier, in wat wij de kerk noemen, waren opgehangen. Vandaar zijn naam, die, zoo men mij goed heeft ingelicht, De drie heiligen beduidt. Op dit schip werd ik door den commandant en zijn officieren ontvangen, maar tot mijn teleurstelling was er onder hen niet één die iets anders dan Russisch sprak. Met een mij toegevoegd officier, en mijn tolk, ging ik toen het schip bezien, doch deze officier was blijkbaar op zijn eigen schip niet te best thuis. Althans toen ik hem door mijn tolk vroeg hoeveel manschap het schip voerde, wist hij het niet precies, maar antwoordde opeens een der matrozen, in goed Fransch: Six Cents-trente-neuf. Geheimzinnig was men in geen enkel opzicht. Het geschut en de torpedo-gelegenheden, alles liet men mij gedetailleerd zien, en de geest onder de bemanning was zóó lustig en blij te moe, dat men, zonder meer, niet op het denkbeeld zou gekomen zijn van wat hier broeide.

In de stad trok het Todtleben-Museum en het Panorama het meest mijn aandacht. In het Todtleben-Museum is alles samengebracht wat uit den grooten Krimoorlog aan de gebeurtenissen dier dagen herinnerde, tamelijk eentonig, en toch van zeldzame historische welsprekendheid. Meer aangrijpend echter was het prachtige Panorama op den *Historischen Boulevard* waarin de aanval op den Malakofftoren, die over Sebastopols lot besliste, breed en goed geteekend, uitnemend stereoscopisch uitkwam. Het was of men den aanval van de Engelschen die links werd afgeslagen, en dien der Franschen in het front, die op 8 September slaagde, in volle realiteit voor oogen zag. Een geweldige stormaanval, die 23.000 menschenlevens kostte, 13.000 aan Russische zij, en

10.000 aan den kant der geallieerden. Het was het groote wapenfeit, dat Ruslands macht en autocratie knakte, en het niet alleen voor twintig jaar tot machteloosheid doemde, maar erger nog, de geboorte schonk aan het Nihilisme, dat onmiddellijk na het afbreken van dezen verwoeden oorlog het hoofd opstak. Het bezit van zulk een eenig schoon Panorama is voor Sebastopol alleen mogelijk geworden door het sterke vreemdelingenverkeer, hier en in den omtrek. Sebastopol toch is in de Zwarte Zee een der meest bezochte zeebaden, en de nabijheid van Jalta, met Livadia, doet het aantal vreemdelingen dat de Krim bezoekt, nog steeds toenemen. Dit nu is de oorzaak, dat men op allerlei wijs het verblijf in Sebastopol voor de vreemdelingen, in de anders doodsche stad, aangenaam zoekt te maken, en het is aan dit streven dat ook dit grootsche Panorama zijn ontstaan dankt. Den Griek, van oudsher in de Krim thuis, vindt ge er nog steeds in tamelijk grooten getale. Sommigen beweren zelfs nog altoos af te stammen van de oorspronkelijke Grieksche kolonisten. De meesten zijn doodarm en zouden zonder geldelijke ondersteuning van vermogende Hellenen spoedig in het Russische leven geabsorbeerd zijn. Maar juist deze geldelijke ondersteuning uit Griekenland houdt er het Grieksche schoolwezen, en daardoor de nationale idee levendig. Een dier scholen bezocht ik. Niet weelderig, maar toch goed. En toen de kinderen, op mijn verzoek, de Grieksche nationale hymne aanhieven, was het een lust de geestdrift te zien, die zich in aller oog, en op aller gelaat, en in aller houding uitsprak. Toch ligt de hoofdsterkte van het Grieksche element niet in de stad zelve, maar buiten de stad bij de bouwvallen van het oude Chersonesus. Die bouwvallen zijn opgegraven, en zóó blootgelegd, dat men het plan der oude stad duidelijk voor zich ziet; maar bovendien is er een keurig ingericht historisch museum gesticht, en is op de fundamenten van een heidenschen tempel een Grieksche kerk gebouwd, die in afmeting, stijl en innerlijke versiering een grootschen indruk maakt. Intusschen is de beteekenis van dit grootsche Byzantijnsche monument meer archeologisch dan ethnologisch. Oproeien tegen den steeds wassenden stroom van het Russische leven kan deze Grieksche miniatuur-wereld natuurlijk niet.

Om Chersonesus heen ligt 't alles dor en woest, en pijnlijk is het te zien, hoe in elk opzicht na den Krim-oorlog dit eens zoo schitterende schiereiland achteruit is gegaan. Jewgoni Markow in zijn *Otscherki Kryma* (Schets van de Krim) teekent den toestand waarin de Krim onder de Tartaren was, als een toestand niet alleen van schitterende welvaart, maar zelfs van weelde. De Krim was rijk aan bloeiende steden en dorpen, zoo schrijft hij. In de bergen en dalen vond men een kostbaren veestapel van voortreffelijke paarden, runderen en schapen. De bodem van zwarte aarde was ongemeen vruchtbaar, en heel het land

was met tuinen en wijnbergen overdekt. En thans is al die weelde verdwenen. Ge vindt woeste steppen zonder water. De bosschen zijn omgehouwen. Het getal inwoners is weggeslonken. En het onkruid tiert welig op de plek, waar vroeger tuin na tuin zich als een gordel om de heuvels slingerde. Vooral de Krim-oorlog draagt hier schuld. De Tartaren werden beschuldigd van met den vijand geheuld te hebben. Dit stelde hen na het sluiten van den vrede aan krasse bureaucratische vervolging bloot, en nog geen tien jaren waren sinds den Krim-oorlog verloopen, toen reeds bij de 150.000 Tartaren de Krim verlaten hadden (Zie *Hahn, de moribus Ruthenorum*, Stuttgart 1892, p. 230). In het zuidoosten is de toestand iets gunstiger, en biedt de zuidelijke natuur nog de meest schilderachtige tafereelen, maar als geheel genomen kan de Krim eerst van lieverlee weer opbloeien, als de Russische invasie toeneemt. De Krim alleen is zoo groot als geheel België. Ze kan dus nog een schoone toekomst tegemoet gaan ; maar na het inzinken van de Tartaarsche maatschappij, kan dit alléén door volledige Russificatie. Wat van de Tartaren nog is overgebleven gaat dan vanzelf in het Russische leven op; de assimileerende kracht, die van het Russische overwicht uitgaat, is zoo bijna onwederstandelijk.

Het is dit overwicht van het reusachtige in Ruslands physiek èn psychisch optreden, dat zich als eerste, al 't andere verdringende indruk bij wie Rusland voor 't eerst bezoekt, vestigt. In Rusland spotten de afmetingen met alles wat wij in ons Westen aan afmetingen gewoon zijn in te denken. Toen ik te Ungheni den Russischen bodem betrad, bevond ik mij aan het zuidpunt van een spoorlijn, die, van daar recht naar Wladiwostok doorgetrokken, half Europa en heel Azië doorsnijdt. Een wereld in de wereld, een wereld in zichzelf. En in Sebastopol zag ik de plek van dat machtige rijk, waar het voor nu een halve eeuw zijn doodelijke wonde scheen ontvangen te hebben; maar tevens bleek 't een zoo krachtig regeneratie-vermogen te bezitten, dat het een goede twintig jaren later door den vrede van San Stephano (1878) heel Europa verschrikte en zijn machtsoefening in de Zwarte Zee hernam. Vooral zoo ge zelf leeft in een klein land van 33 duizend K.M.², en dan in Rusland hoort van een oppervlakte van 22½ millioen K.M.², verliezen zich uw gewone voorstellingen ; en zelfs al scheidt ge hier voor een oogenblik de 17 millioen K.M.² van Azië af, dan nog zijn de 5½ millioen K.M.², die Rusland in Europa beslaat, wel geschikt om uw Nederlandsche denkbeelden te verwarren. Wat is, op de kaart gezien, de Krim anders dan een landtong in de Zwarte Zee, die nauwelijks meerekent, en die

Krim is bijna even groot als heel Nederland. Dan die kolossale bevolking, nu reeds tot 145 millioen zielen gestegen, en jaarlijks met 2½ millioen toenemend. Gaat dit zoo door, dan is, eer deze eeuw op de helft is gekomen, de bevolking van Rusland reeds tot over de 250 millioen geklommen, want natuurlijk gaat de aanwas al crescendo, naar gelang het bevolkingscijfer grooter wordt. En waarlijk, de hygiène doet 't hier niet. De mortaliteit is er veeleer ontzettend; gemiddeld van 36.3, en alzoo het dubbele van bij ons in het Westen. Maar de geboorten zijn en blijven er zoo sterk en overvloedig, dat, misschien alleen met uitzondering van enkele, door gedurige terugkeer van hongersnood calamiteuse districten in het midden van het Rijk, de bevolking nog gestadig aanwast. Voor deze ongeëvenaarde machtsontwikkeling nu ligt de verklaring zeker niet alleen in het physieke, maar tenminste evenzeer op psychisch terrein: in de Russische volksziel, met name in het zeldzaam vermogen tot assimilatie dat aan den Russischen volksaard eigen is.

De oorspronkelijke Russen vormden in de middeleeuwen een betrekkelijk nog kleinen stam, die, vóór de Mongolen onder Dschengis-khan hen overvielen, reeds een zeer beduidende worsteling met de Finnen hadden doorgestaan. Van 850—1223 waren de Waragers, eveneens van Noorsche herkomst, zelfs hun leiders. Maar de Finnen, al hielden ze in het noorden stand, waren ethnologisch tegen de Russen niet opgewassen, en zijn door de Russen, in heel het oosten en midden des lands, in zich opgenomen, en aan zich gelijk gemaakt, en dat niet zoozeer door gewapenden strijd, als veel meer door het sociale en ethnologisch overwicht, dat de Russische boeren en bojaren wisten uit te oefenen. Dat de Mongolen onder Dschengis-khan, met zijn „gouden Horde", hen in den slag bij de Katka in 1223 zoo volkomen versloegen, was daarom toch ten volle begrijpelijk. De Russen misten alle administratieve eenheid, alle militaire organisatie. Hun kracht lag niet in 't wapengeweld, maar in hun veerkrachtig physiek en psychisch bestaan. Wreed deed daarom de Mongool, na zijn overwinning, zijn militaire hoogheid aan het arme Rusland gevoelen. De Khan liet alle Russische hoofden voor zich brengen, bond ze, legde ze in rijen op den bodem, en toen vlijde men over deze menschenmassa een vloer van planken, en op die plankenvloer richtten de Mongolen hun overwinningsfeest aan, het stervensgekreun van hun slachtoffers door hun wild gezang overschreeuwend. Twee en een halve eeuw hebben de Russen toen onder de Mongoolsche overheersching geleden, tot ze in 1480 het harde juk afwierpen; en toen hernam het assimilatieproces weer zijn geregelde werking en heeft Rusland de Tartaren, evenals vroeger de Finnen, bij menigte in zich ingelijfd, en zóó ingelijfd dat ze al spoedig echte Russen geworden waren. Nu nog is het Finsche en Tartaarsche

type tot in het hart van Rusland zeer wel herkenbaar, maar de assimilatie door den Russischen volksgeest is volkomen geworden. De vermenging is geheel geslaagd, doch steeds onder de heerschappij van den Russischen geest. Het doet denken aan wat we in onze tijden in Amerika konden waarnemen. Ook daar telkens nieuwe stroomen van leren en Engelschen, Duitschers en Italianen, Noren en Zweden, Finnen en Schotten, die in het Amerikaansch volksgeheel invloeien, maar altoos met de uitwerking, dat na korte jaren, en stellig reeds in het tweede geslacht, al het vreemde volkomen geamericaniseerd is. De stelling van de Gobineau (*Essai sur l'inégalité des races humaines*, Paris 1853), dat een ras te machtiger blijft naar gelang het zich zuiverder van inmenging weet te bewaren, stuit dan ook af op deze historische feiten. Scandinavië hield zich zuiver, maar kwam niet vooruit. En met uitzondering van Duitschland, dat alleen de oorspronkelijke Keltische bewoners in zich opsmolt, toonen Engeland en Frankrijk en schier al de toongevende landen, dat niet isoleering, maar juist vermenging van rassen tot macht en grootheid leidt, mits op voorwaarde, dat het oorspronkelijk volk in assimileereude kracht niet te kort schiet. Dit nu is meer dan op eenig ander volk op het Russische van toepassing. Het is volstrekt geen zuiver gehouden ras. Veeleer is het opgekomen uit gestadige vermenging, en juist het feit dat het geen iso-ethnische stammen, maar zoo geheel vreemde bestanddeelen als de Finnen en Mongolen in zoo grooten getale in zich opsmolt, levert het voldingendst bewijs voor zijn intense innerlijke kracht. Het verliest zich nooit in andere rassen, maar bezit de wondere kracht, van keer op keer geheel vreemde massa's in zich te versmelten en aan zich-zelf gelijk te maken. Gelijk in Amerika na één of twee generatien ieder landverhuizer zich Amerikaan voelt, en door den Amerikaanschen geest gedreven wordt, zoo ook in Rusland. Wat uit de kringen der Finnen en Mongolen werd opgenomen is nu volkomen Russisch, voelt Russisch, en weet niet beter of 't was ook in zijn voorvaderen met het Russische volk altoos lotgemeen. Dit sterke vermogen van assimilatie dankt het Russische volk aan twee eigenschappen. In de eerste plaats aan zijn gastvrije verhouding tegenover vreemdelingen, en in de tweede plaats aan zijn weinig individueele, maar overwegend organische en communale wijze van bestaan. Een vreemdeling — het taalverschil nu daargelaten — voelt zich op het platteland nooit als vreemdeling. Allerwegen heerscht oostersche gastvrijheid. De vreemdeling wordt er met voorkomendheid ontvangen, in aller woning toegelaten, genoodigd aan de maaltijden. En zóó niet heeft hij een huis of een stuk land in eigendom weten te verwerven, of hij houdt in het oog der dorpsgenooten al spoedig op een vreemdeling te zijn. Hij wordt als van gelijke rechten in den gesloten kring opgenomen, en reeds in het eerstvolgend geslacht verdwijnt al 't onderscheid tusschen zijn kinderen en de kinderen van het dorp.

De onafzienbare uitgestrektheid van het land komt hierbij natuurlijk te hulp. Nergens is overbevolking, en zij was er vroeger nog veel minder. Eer is de bevolking allerwegen schaarsch te noemen. Aanwas door de inlijving van vreemde elementen werd deswege niet ongaarne gezien. Vooral langs de twee groote heirwegen, die over een eindelooze vlakte van Kiew naar Siberië, en van de Oostzee naar de Zwarte Zee liepen, gaf het doortrekken van vreemdelingen gedurig aanleiding tot het afzien van de verdere reis, en tot het zich vestigen in het dorp, waar ze zich tijdelijk ophielden. In gelijke richting werkten de instelling der *schatvertnikt* of grens-kolonisten. Dit waren oud-soldaten van allerlei herkomst, die, na afloop van hun diensttijd, door den Tsaar begiftigd werden met een stuk land langs de grenzen, onder verplichting om tevens de grenswacht uit te oefenen. Ook onder dezen nu waren allerlei vreemde huur-elementen, die, reeds in den dienst geheel gerussificeerd, het Russische leven naar de nog onbewoonde grensstreken overbrachten.

Sterker intusschen nog spreekt het gemis aan individueel, en het overwegende van het organisch of communale karakter in de sociale Russische huishouding. Thans nog concentreert zich dit communale leven in de *Mir* en in de *Volost*. Toch zijn deze eerst in de 15e eeuw opgekomen, en ligt achter hun ontstaan een dubbele voorafgaande evolutie in het sociale saamleven; dat van den stam en van de patriarchale familie. Historisch ligt hier nog veel in het duister, en hebben zich zeer uiteenloopende meeningen over deze sociale ontwikkeling gevormd; en vooral wordt het vraagstuk bemoeilijkt doordien op verre na niet in alle deelen van het groote Rijk de ontwikkeling eenzelfde verloop nam, zoodat er in het centrum zelfs een periode schijnt geweest te zijn, waarin het individueele bezit aanmerkelijke vorderingen maakte. Vrijwel is men het intusschen hier over eens, dat aanvankelijk de stam-indeeling gold, ingericht naar het matriarchale beginsel. Dit was de periode, waarin de bevolking nomadisch omzwierf, en leefde van veeteelt en jacht. Zoodra echter de landbouwer vaster voet begon te krijgen, en in het onmetelijke rijk groepen van boeren zich hier en daar vestigden, door geheel onbewoonde streken van elkander gescheiden, nam het dorpsleven gereeder vormen aan; maar zonder dat er van de *Mir* nog sprake was. Het waren families, die onderling bloedverwant, zich in een bepaalde streek vestigden, en onder leiding van den stamvader van het geslacht, een patriarchaal gemeen, schappelijk leven leidden. Van lieverlede breidde zulk een familie zich dan in aantal uit, maar allen droegen denzelfden naam, en bleven in 'tzelfde geslacht. Soms echter noodzaakte de uitgebreidheid van den familiekring, zoo de oudste ongeschikt voor het beheer bleek, om den oudste in jaren, den eigenlijken

patriarch, door een gekozen patriarch te vervangen. In een volgend stadium kwam de splitsing van de familie aan de orde. Een deel toog naar elders, om nieuwen grond onder den ploeg te brengen. Dit gaf dan vaak aanleiding, dat onderscheiden families in eenzelfde streek te land kwamen, en zoodoende moest de patriarchale regeering vanzelf plaats maken voor een meer burgerrechtelijke orde van zaken; en het is deze, die eindelijk in de *Mir* en in de *Volost* zijn vaster vorm heeft aangenomen, en nog heden ten dage zijn geheel eigenaardig stempel op het Russische volksleven heeft afgedrukt. Slechts houde men hierbij wel in het oog, dat oorspronkelijk het begrip van *eigendom* nog bijna niet meesprak, en nog geheel overschaduwd werd door het begrip van *feitelijk bezit*, voor zoover en voor zoolang men het land bewerkte. De *Mir* is niet het dorp zelf, maar een oeconomisch administratief instituut, voorzien van bijna volstrekt autonome rechten en voerende het gemeenschappelijk bezit voor allen en in aller naam. De eene maal omvat de *Mir* alle inwoners van een geheel dorp, een ander maal is een groot dorp in meerdere *Mirs* ingedeeld. Soms vormen twee zeer kleine dorpen saam één *Mir*. Ze zijn dan ook zeer ongelijk in grootte. Sommige tellen slechts 20 à 30 dvors (hofsteden), andere loopen tot op eenige duizenden. In de Khatas van Klein-Rusland bestaat een andere toestand, maar onder de Groot-Russen is de *Mir* bijna allerwegen het instituut dat het leven regelt. Onder het verband van zulk een *Mir* voelen allen die er saamleven, zich ten nauwste verbonden. Er heerscht volkomen gelijkheid, de sociale verhoudingen zijn er in volstrekten zin democratisch, en zelfs de vrouw, mits niet onder vaderlijk of paternaal verband staande, deelt gelijk-op met den man. Zelfs zijn er *Mirs* waarin de *lady's reign* tot in de administratie is doorgevoerd. Deze *Mir* nu beschikt over al het land; zelfs de plek waar een boer zijn *izba* (woning) zal bouwen, wordt door het bestuur van de *Mir* afgemeten en toegewezen. Bovendien behooren aan het instituut van de *Mir* de bosschen, de vischwateren, de molens, de pakhuizen en de communale kudden van paarden en rundvee. En wel bezitten de boeren hier en daar ook een klein persoonlijk grondbezit, maar dit rekent nauwelijks mee, en feitelijk leven allen saam als deelgenooten in eenzelfde firma. De kunst is nu maar, om al datgene waarover de *Mir* te beschikken heeft, juist, billijk en gelijk voor wat 't gebruik aangaat onder de deelhebbers van de *Mir* te verdeelen. Iets wat daarom zulk een aanhoudende bemoeienis en inspanning vordert, omdat het verloop der bevolking, door het sterk aangroeien van het ééne gezin en het dalen in getalsterkte van een ander gezin, keer op keer verplicht tot nieuwe verdeeling van het geheel. Dit nu zou bijna ondoenlijk zijn, en alle vastheid aan het instituut ontnemen, indien het niet gedragen werd door de onderverdeeling in osmaks. Deze osmaks bestaan uit een groep families. Die families zijn de cellen, de *osmaks* de leden, en de *Mir* is het

georganiseerde lichaam. In deze *osmaks* kunnen de families zich bijeenvoegen gelijk ze zelf willen. Hierin zijn ze vrij. Alleen moeten ze in getalsterkte ongeveer gelijk zijn en saam zorgen voor het nakomen van de verplichtingen. De uitvoering ter nakoming hiervan, kunnen ze onderling regelen naar goedvinden, maar de *osmak* als geheel blijft verantwoordelijk. Heeft b.v. het hoofd van de *Mir*, de dusgenaamde *selski starotsa*, voor het werk aan een molen of op een pakhuis heel 't jaar door twintig man noodig, en zijn er vijf osmaks, dan heeft elke *osmak* vier man te stellen. Doch dit behoeft niet naar toerbeurt te gaan. Vier leden van den *osmak* kunnen zich hiervoor heel een jaar door laten aanwijzen en ontvangen dan een vergoeding van de overige leden van de *osmak*. Wil niemand zich hiertoe laten gebruiken, dan gaat het bij toerbeurt, maar alleen de *osmak*, niet de individueele leden zijn verantwoordelijk. Men schikt dit onderling. Op gelijke wijze gaat het met de toewijzing van land. De *Mir* verdeelt het land gelijkelijk over de *osmaks*, en het bestuur van den *osmak*, dat zijn alle leden saam in gemeene vergadering verdeelt het over de families. Alle bestier zoowel over de *Mir* als over den *osmak* draagt een uitsluitend, exclusief karakter. Hoe 't zijn zal, wordt niet beslist door den *starotsa*, maar door de familiehoofden in gemeenen raad. De Tsaars hebben deze volstrekte autonomie van de *Mirs*, ter vereenvoudiging van het regeeringsstelsel, oorspronkelijk op alle manier aangemoedigd, Iwan, de vreeselijke, verleende aan de *Mir* zelfs de bevoegdheid om met den dood den weerbarstige te straffen; doch deze uitgebreide rechten kwamen nooit toe aan het bestuur, maar steeds alleen aan de volle vergadering. In die *Mir*-vergadering vindt dan de boer ook zijn eigenlijk leven en het middel tot hoogere ontwikkeling. Gedurig komt de *Mir* bijeen om tot over de kleinste details een onderzoek in te stellen en controle uit te oefenen, en zelfs meer dan eens om over de beginselen, die men te volgen heeft, urenlang debat te voeren. Vooral zoo de noodzakelijkheid gebleken is, om tot een nieuwe verdeeling van het land over te gaan, wordt soms twee en drie jaren lang vooruit zeer in den breede beraadslaagd over de beste wijze om deze herverdeeling, waarbij de meesten verliezen moeten, op de billijkste wijs tot stand te brengen. Wel heeft de bureaucratie van lieverlee ook op dit heilig terrein inbreuk na inbreuk gewaagd, en is zelfs voor geweld niet teruggedeinsd, maar in de *Mir* staat de Russische boer moedig en onversaagd zijn sterksten tegenstander. Als individu mist de Russische boer fierheid en zelfbewustzijn ; in zijn *Mir*, omringd door zijn medeleden, gevoelt hij zich vrij als een koning. *Alleen* is hij vreesachtig, maar met zijn medeboeren in een *Mir* tart hij *met heel 't lichaam*, waartoe hij behoort, elken tegenstand. Op eigen beenen staan kan hij niet; maar in het groote organisme is hij des te veerkrachtiger. Zoo ooit, dan is hier de psychologie de la foule, en meer nog „*de la foule organique*" van toepassing. En dat dit leven in de

Mir gezond is, blijkt wel het best uit den ernstigen zin voor rechtvaardigheid, die zijn handeling beheerscht. Besluiten bij meerderheid van stemmen vallen bij de *Mir* niet in den smaak. Als de minderheid ook maar eenigszins van beteekenis is, acht men zich niet gerechtigd haar door een besluit van de meerderheid te dwingen. Liever stelt men dan telkens de beslissing uit, komt weer saam, beraadslaagt nogmaals in alle lengte en breedte, en wendt inmiddels ook in particuliere gesprekken alle denkbare moeite aan om de ontevredenen te overreden. Eerst als eindelijk het besluit met algemeene stemmen vallen kan, voelt men zich gelukkig en triomfeert de eenheidszin, die de *Mir* opnieuw in zijn hecht levensverband sterkt. Soms neemt zulk een worsteling om tot een eenparig besluit te komen, twee, drie jaren in beslag. In geen geval kan een besluit tot herverdeeling van 't land doorgaan dan met tweederden der meerderheid. Doch wat nog sterker de zucht naar rechtvaardigheid toont is, dat de *Mir* herhaaldelijk eenparig tot een herverdeeling overging, al werd ze ook slechts door een kleine minderheid aangevraagd. Men wilde den schijn niet op zich laden, alsof men aan een kleine minderheid, omdat ze minderheid is, haar recht op verruiming van landsbeschikking wilde onthouden. Meestal verloopen tusschen twee verdeelingen een 10 à 12 jaar. Zulk een herverdeeling is, als men er aan toe komt, een zeer moeilijk en ingewikkeld vraagstuk, daar niet alleen met het aantal leden, maar ook met de hoedanigheid van het beschikbare land rekening moet worden gehouden. Met het oog hierop begint men met het gezamenlijke land in drie categorieën, van 1e, 2e en 3e qualiteit te splitsen. Is dit geschied, dan wordt het land van elke categorie verdeeld in zooveel porties als er *osmaks* zijn. En is zoo aan elken *osmak* een deel land van elk der drie categorieën toegewezen, dan komen de leden van den *osmak* saam en verdeelen de hun toegewezen portie onderling onder de families, die tot den *osmak* behooren. Slaagt men er dan wegens gebrek aan genoegzaam land van de betere qualiteit niet in, aan iederen *dvor* een stuk land van elke categorie te laten toekomen, dan ontvangt menige *dvor* alleen land van de 2e en 3e categorie, maar dan zooveel meer, tot de meerdere hoeveelheid het tekort in qualiteit vergoedt. Heeft een *osmak* of bezitter van een door bijzondere moeite aangewend om zijn land, zoolang hij er de beschikking over had, te verbeteren, dan vergoedt de *Mir* hem dat in geld of andere voordeelen. Geheel dit werk voeren de boeren zelf uit. Landmeters, die ze niet vertrouwen, roepen ze zoo goed als nooit te hulp.

Van de wijze waarop de *Mir* zijn chef, den *starotsa*, controleert, geeft Thikomirow dit voorbeeld. Er was een soldaat, bij het doortrekken van een dorp, gestorven. De *Mir* moest voor zijn begrafenis zorgen, en een soldaat moet begraven worden in goede kleeding. De *starotsa* had daarom een pantalon en een

hemd moeten koopen. Hiervoor bracht hij in rekening 75 kopeken voor den pantalon, en één roebel 25 kopeken voor het hemd. Hevig verzette zich de *Mir* hiertegen. Die prijzen waren veel te hoog. Zelfs voor hun Zondagskleed betaalden ze zelf zooveel niet. Hoogstens 30 kopeken voor een pantalon en 70 voor een hemd. En het baatte niet of de *starotsa* al tegenpruttelde, en er tegen in schreeuwde. Slechts iets wilde men hem toegeven, en zoo werd de pantalon op 40 en het hemd op 85 kopeken gesteld; dus 80 kopeken minder dan de *starotsa* aangaf. Zelfs tegen de drie roebels, die de pope voor de begrafenis had gerekend, kwam oppositie, maar in 't eind liet men dit bedrag toch doorgaan.

De gemeenschappelijk te verrichten arbeid gaat bijna op militaire wijze toe. Bezit b.v. een *Mir* buiten het dorp uitgebreide weilanden, dan worden die door de *Mir* afgemaaid, en het hooi in de schuren opgeslagen. Aan de *osmaks* wordt dan vooruit aangezegd, dat op dien en dien dag het maaien zal plaats hebben, en dat elke *osmak*, zeg twaalf mannen heeft te stellen. Zeer vroeg in den morgen komen deze maaiers op een aangegeven plaats saam. Wie te laat komt, betaalt boete. De weilanden zijn vooraf door de *osmaks* verdeeld, ledere *osmak* plaatst zich aan den ingang van het hem toegewezen weiland, en een uur later begint het maaien van allen over een lijn, zoodat de ééne *osmak* zoo hard maait als hij kan, om bij den anderen niet achter te komen, en meest in 5 à 6 uur tijds is heel het land afgemaaid. De maaiers gaan dan zingende naar huis en gaan slapen, om vervangen te worden door de vrouwen en kinderen van elken *osmak*, die het afgemaaide hooi stapelen. En is ook dit afgeloopen, dan komt de derde ploeg met zijn wagens. Ieder lid van den *osmak* weet hoeveel hij mee mag nemen, en eer de zon ondergaat, is in één dag de geheele arbeid afgeloopen, het land schoon afgemaaid, en het hooi opgeborgen in huis.

Het is dit aldus samenleven in de *Mir*, dat het Russische karakter gevormd heeft. Want wel leiden de steden en de groote landbezitters een eigen en ander leven, maar daar in Rusland 86% van de bevolking tot den boerenstand behoort, kan er van de vorming van een eigen Russisch volkskarakter alleen op het platteland sprake zijn. Dit leven in de *Mir* nu is een krachtig en kerngezond corporatief leven dat de lichtzijde van het individueele bestaan mist, maar dan ook vrij bleef van de schaduwzijde, die het individueele leven door zijn ontbindenden, het egoïsme, èn de concurrentie prikkelenden invloed pleegt uit te oefenen. Het corporeele leven verhoogt het gevoel van saamhoorigheid en dit wekt de kracht, die in alle organisch saamleven schuilt. Als persoon voelt men zich minder vrij en onbevangen, maar als lid van de *Mir* en door de *Mir* als aller orgaan, bezit de Russische boer een corporatief vrijheidsbesef, dat hem tot een waardige figuur maakt, verplicht zich met de gemeenschappelijke bezigheden en

belangen van nabij in te laten, hem went aan debat, en dwingt om binnen zijn kring over de beginselen, waarop heel de inrichting van zijn leven rust, na te denken. Hij mist onze westersche ontwikkeling, maar bezit daarvoor in plaats een geheel eigen corporatieve ontwikkeling, waarop de westersche schrijvers wel gemeenlijk uit de hoogte plegen neer te zien, maar die, zij het ook al op geheel andere wijze dan bij ons, een zeer machtige sociale strekking heeft, en den eerbied voor anderer recht diep wortel doet schieten. Niet minder ligt in dit leven van de *Mir* een uitmuntende voorafoefening voor het militaire leven. Aan tucht is de Rus in huis veel gewend, en al is de tucht van de *Mir* een tucht tot welks handhaving hij-zelf meewerkt, terwijl ze bij het leger van bovenaf komt, — het besef om in het gelid met anderen saam te werken, naar vaste orde, is hem toch van der Jeugd af ingeprent, en hij weet ook, dat zonder vaste regeling en goede tucht alle welslagen ondenkbaar is. Maar bovenal is dit leven in de *Mir* het groote middel geweest, waardoor de vreemde elementen, die zich als eenlingen aanmeldden, zoo snel en zoo volkomen geabsorbeerd zijn in het Russische leven. Bij een krachtige individueele ontwikkeling is de vreemdeling geneigd zich in zijn eigenaardigheid te handhaven; maar komt hij in aanraking met de machtige zuigkracht van het sociaal corporatieve *Mir*-leven, dan kan hij geen weerstand bieden, en gaat hij, eer hij 't zelf merkt, in de nieuwe communiteit op. Om niet achter te blijven, moet hij wel de middelen aangrijpen die het *Mir*-leven hem biedt, om vooruit te komen. Aan zijn eigen taal heeft hij verder niets, en alleen het Russisch stelt hem in staat om in de bijeenkomsten van de *Mir* en den *Osmak* mee te spreken, en voor zijn recht op te komen. Het organische leven, waaronder hij niet alleen verkeert, maar waaraan hij zelf gestadig moet deelnemen, lijft hem in. De *Volost* is een hooger administratief lichaam, waaronder meerdere *Mirs* ressorteeren, en ingesteld voor de regeling van bepaaldelijk aangewezen belangen. Ze is een uitlooper der *Mir*, maar heeft voor het Russische volksleven van verre niet de beteekenis, die de *Mir* zelf bezit. De *Mir* is en blijft het grond-instituut, en in de *Mir* voelt de Russische boer zich zoo rijk, zelfstandig en gelukkig, dat een kenner van den Russischen boer niet ten onrechte schreef, dat hun arbeid *in* en *voor* de *Mir* hem is als de viering van een socialen eeredienst. Nog steeds breidt dan ook dit communale begrip zich in Rusland uit. Na de afschaffing van het lijfeigenschap herwon het zijn oude kracht in West-Rusland en in de Ukraine; zelfs drong het door tot in Bessarabié, dat in 1878 aan Rusland kwam; ja, tot in Moldavië won het sympathieën, hoezeer hier uiteraard slechts in privaatrechtelijken zin. Het is een landelijk saamleven, deels communaal, deels coöperatief, dat in dit verband ons wel vreemd voorkomt, maar dat in Rusland nog volstrekt niet der versterving nabij is. In sommige gouvernementen van Rusland is tot 98.1 % van het land aldus

ingericht; in het zuiden van Groot-Rusland 89 % ; zelfs in West-Rusland aan de Oostzee nog 55½ % en alleen onder de Letten en Polen vond het stelsel tot dusver geen ontvangbaren bodem. Op de westergrenzen van het Rijk zijn de westersche denkbeelden te zeer van invloed geworden en heeft dientengevolge de individueele ontwikkeling het communale besef zelfs bij de Slavische elementen verzwakt.

Evenwijdig met dezen communalen trek op sociaal gebied loopt bij het Russische volk de neiging tot mystieke levensopvatting op religieus gebied. In het schijnbaar nietige geschil met de westersche Kerk over het dusgenaamd *Filioque* vond die mystieke neiging haar scherpste uitdrukking, en het is dan ook in hoofdzaak dit geschil, dat in 1054 het Schisma tusschen de Kerken in het Oosten en de Kerken in het Westen deed uitbreken. Formeel liep dit geschil hierover, of de Kerken zouden belijden dat de derde Persoon in de heilige Drieëenheid, de Heilige Geest, uitging, niet alleen van den Vader, *maar ook van den Zoon* (filioque). Oorspronkelijk kwam deze verklaring in de Confessie niet voor. Athanasius nam ze op, en het Concilie van 381 bevestigde haar. Op zichzelf nu was dit verschil van lezing in het symbool van ondergeschikt belang, daar men beiderzijds betuigde hetzelfde te bedoelen, en zelfs Paus Leo III in de hoofdkerk te Rome het symbool, zonder het *filioque*, nog op twee zilveren platen liet aanslaan. Dieper bezien echter sprak zich in dit schijnbaar nietig geschil metterdaad de verschillende grondtrek van het geestelijk leven uit, gelijk zich dit in het Oosten op geheel andere wijze dan in het Westen ontwikkelde, zoodat de Grieksche dialectiek zich door de oostersche mystiek overvleugeld zag. Het gold namelijk de principieele vraag, of de Goddelijke inwerking op het geestesleven rechtstreeks en plotseling, zonder tusschenschakel van het historische leven, van Boven aan den mensch toekomt, dan wel of de Goddelijke inwerking van den Heiligen Geest gebonden is aan de actie van den Christus in de historie, en dus ook aan de Kerk. Het eerste is de grondstelling van de met geen historisch verloop rekenende mystiek, die in het plotselinge en onmiddellijke haar kracht zoekt; het tweede is de grondstelling van het historisch zich ontwikkelende leven, dat de „Vermittelung" door de Kerk op den voorgrond plaatst. De inwerking van den Heiligen Geest, niet gebonden aan het historisch proces, dat van den Christns uitgaat, en dus zonder het *filioque*, plaatst het centrum van het geestelijk leven in het gemoed; zij daarentegen, die op het *filioque* nadruk leggen, willen de beteekenis van het historisch proces en alzoo de

.,Vermittelung" door de Kerk tot haar recht doen komen. Juist nu in deze tegenstelling ligt de zeer verschillende grondtrek, die ons leven in het Westen en het geestelijk leven in het Oosten beheerscht; een verschil dat bij de Russen zelfs nog sterker dan bij de overige Oosterlingen uitkomt. En nu is het opmerkelijk, dat in die deelen van het groote Russische rijk, die op sociaal gebied het communale leven niet minnen, ook de Russische Kerk geen invloed kreeg. In den westerschen zoom, die langs de Oostzee en zuidwaarts tot de Bukowina, Ruslands grens vormt, is niet de Grieksche, maar de R.-Catholieke en de Protestantsch-Luthersche Kerk tot heerschappij gekomen. Welke pogingen men dan ook later onder de spanning van de Kruistochten heeft aangewend om het Schisma teniet te doen, nooit heeft dit anders dan tot een schijnverovering voor korte oogenblikken geleid, en nog tot op den huldigen dag vindt de Grieksch-Russische Kerk in de weglating van het *filioque* het hoofdmotief voor haar zelfstandig bestaan. Dat ook de Caesaropapie hierop heeft ingewerkt, wordt hiermee niet ontkend, doch deze nationaliseering der Russische Kerk en de versmelting van het politieke met het kerkelijke leven, was geen oorzaak, maar gevolg. De binding van de geestelijke actie aan den Christus (het *filioque*) vraagt om de éene internationale wereldkerk, die over landen en volken heenschuift; de inwachting van de onmiddellijke actie van den Heiligen Geest, zonder de gebondenheid aan het historisch proces dat van den Christus uitging, splijt de éene Kerk in tal van kerken en brengt ze daardoor onder een overwegend nationalen invloed.

Het Russische volkskarakter nu bleef dusver aan elk historisch proces van nationale ontwikkeling vreemd. Op de onmetelijke vlakte die van de Witte tot de Zwarte Zee zich zonder bergplateau, dat scheiding maakt, in volkomen eentonigheid uitstrekt, heeft aan het Russische volk elke aanleiding en gelegenheid tot historische dififerentieering ontbroken. Vandaar dat de Russische taal geen dialect kent, en dat het sociale leven er zich in bijna onveranderlijke eentonigheid en eenvormigheid heeft vastgezet. Een Rus uit het Zuiden en een Rus uit het Noorden vertoonen in hoofdzaak dezelfde figuur, en de Russen van nu gelijken als twee droppelen water op de Russen gelijk de historie ze ons in beeld brengt. Dit gemis aan historische ontwikkeling en aan plaatselijke differentieering maakt het Russische leven tot een eindelooze repetitie van zichzelf, sluit het sociaal in de communale gemeenschap op en laat aan het persoonlijke leven geen anderen uitweg, dan in de geestelijke mystiek. De vorm van het leven bleef dan ook, geestelijk en kerkelijk, wat hij voor eeuwen was, en, in dien vorm gebonden, vindt het Russische gemoedsleven, dat diep gaat, en ernstig is, zijn vrijere speling alleen in mystiek gepeins. God en zijn heiligen

moeten hem persoonlijk, hem onmiddellijk, hem in zijn socialen en geestelijken nood helpen en bijstaan. De Heilige Geest moet hem de geestelijke gewaarwordingen geven, en Gods engelen en heiligen moeten hem bijspringen in zijn aardschen nood. Men kent de legende van den heiligen Cassianus en den heiligen Nicolaas, die na volbrachten tocht over de aarde voor Gods aangezicht verschenen. Wat hebt ge gezien op de aarde? wordt aan den heiligen Cassianus gevraagd, en deze antwoordt: „Een arme Mouyïk, die met het wiel van zijn kar vast in de modder zat, en er den wagen niet uit kon krijgen." ,.En waarom hebt ge hem niet geholpen?" luidde de wedervraag. ,,Omdat ik," zoo antwoordde Cassianus, „voor uw heilig aangezicht zou verschijnen, en bevreesd was, zoo ik den Mouyïk hielp, mijn schitterend heilig kleed te bezoedelen." Daarop verschijnt Nicolaas en hem wordt gevraagd: „Waarom komt ge in zoo bezoedeld gewaad voor mijn heiligen troon?" en zijn antwoord luidt: „omdat ik, achter Cassianus aankomende, het niet van mij kon verkrijgen den armen Mouyïk aan zijn lot over te laten. Ik heb hem geholpen, maar mijn gewaad leed er onder." En daarop volgt dan dit oordeel: ,,U, Cassianas, omdat ge meer voor uw kleed, dan voor den armen Mouyïk hebt gezorgd, geef ik slechts één heiligen dag in de vier jaar, en U, Nicolaas, omdat ge uw broeder te hulp zijt gevlogen, U geef ik vier heilige dagen in elk jaar." Cassianus kreeg den 29sten Februari, alleen in het schrikkeljaar, Nicolaas een dag in elk trimester, en tot in onzen Sinterklaas spreekt zich nog altoos dezelfde gedachte uit van de inmenging der heiligen in ieders persoonlijk bestaan, tot zelfs van 't kleine kind. Een invloed, een inwerking van Boven, rechtstreeks van den Heiligen Geest, of door de engelen of heiligen, plotseling komend, geheel onvoorbereid en unvermittelt, buiten menschelijke hulp en kerkelijke tusschenkomst omgaande, — dat is 't wat den mystieken, den ernstigen Mouyïk toespreekt, en het diepere religieuse leven in hem vlakker houdt.

Alleen wie dezen grondtrek van het Russische karakter in het oog houdt, verstaat den loop dien de revolutionaire woeling er nam. In ons Westen kent men de beteekenis van het historisch proces. Men weet, hoe veranderingen van beteekenis niet dan zeer langzaam tot stand komen, doordien gewacht moet worden op het rijpen van de toestanden. Zelfs als een openlijke, brutale woeling uitbreekt, geschiedt dit bijna nooit anders, daar wanneer de toestanden voor verbetering allengs rijp zijn geworden, en te straffe reactie het plukken van de vrucht belet. Maar in het Oosten en vooral in Rusland, waar men het historisch

proces niet kent, noch er oog voor heeft, rijpt in dien toestand niets vanzelf; er valt niets te plukken, er werkt een algemeen gevoel van malaise in het sociale leven; en hierdoor verkrijgt de Rus geen andere gewaarwording, dan dat plotseling, dat op eenmaal, dat met één slag, een heilstaat zal doorbreken, die de heerschende ellende verbleeken doet. Men kent geen overgangen, men rekent met geen tusschentoestanden. Door een geheimzinnige macht, plotseling, unvermittelt, zal en moet, men weet niet van waar, en weet niet hoe, de heilstaat doorbreken. Met afbetaling op rekening mogen de socialisten in Frankrijk en Duitschland voorshands vrede nemen, de Rus, eenmaal van het onhoudbare van den toestand doordrongen, kent niet anders dan het op eenmaal zich verwezenlijken van zijn ideaal. Aldus is de werking van het stille gemoedsleven van den Mouyïk, voor wat zijn persoonlijk leven aangaat; en niet anders is de greep naar het ideaal, gelijk die bij de hooger ontwikkelden, tot zelfs bij de wild-revolutionairen, tot zelfs bij de Terroristen, en vroeger bij de Nihilisten, zich afteekende. Wie met dezen mystieken karaktertrek van al wie Rus is niet rekende, verstond daardoor de eerste Douma niet. Men vroeg zich af, of die Douma met onzinnigheid was geslagen. Bij het geheel onvoorbereide Russische volk moest, zoo eischten het de toongevers in de Douma, plotseling een constittutioneel staatsleven worden ingevoerd, zóó ideaal verfijnd, en zóó tot volkomenheid gebracht, als het zelfs in de best-ontwikkelde constitutioneele Staten van het Westen van Europa en Amerika nog niet bestaat. Natuurlijk viel met zulk een Douma voor het gouvernement niet te onderhandelen. Er schoot niet anders over dan zulk een Douma te ontbinden; en aan het manifest van de gewezen Douma-leden, dat uit Helsingfors werd uitgevaardigd, zag men tot wat hypertrophie van parlementair idealisme deze Douma-leden zichzelven hadden geprikkeld. En toch, dit alles was geen Fransche imitatie, het was echt-Russisch origineel. Van geleidelijken overgang weet een Rus niet. Een ideaal dat de gemoederen vermeestert, moet met één slag gerealiseerd worden. Niet in historisch proces, niet langs lijnen van geleidelijkheid, wil het Russische volk zich naar den eens met het zielsoog gezienen gelukstaat toebewegen. Veeleer met één greep moet het zich ontdoen van het gescheurde gewaad, dat niet meer meê kan, en het spiksplinternieuwe kleed, dat met robijnen schittert, aanschieten. Met één sprong moet het overwippen uit zijn namelooze ellende in zijn ingewacht paradijs. Of het kan, is de vraag niet. Of er de middelen en de menschen voor zijn, valt niet te overwegen. Heel het leven wordt door geheimzinnige machten beheerscht. Mystiek is het wereldbestuur, evenals het gemoedsbestaan van den Moejik mystiek is in zijn kleine wereld. Een wonder alleen kan het ideaal doen naderen, maar dat wonder komt dan ook, ook al moet men dit wonder door zijn onzinnig nihilisme of terrorisme zelf maken.

Natuurlijk verschillen de passieve Moejik en de wildopbruisende terrorist hemelsbreed. Bijna kan men zeggen dat ze tegenvoeters zijn, en wat juist de zwakheid der revolutionairen uitmaakt, is de ontstentenis van elken organischen samenhang tusschen hen en de massa van het volk, dat heel anders voelt, heel anders denkt, heel anders leeft en heel anders bestaat. Maar in weerwil van dit diepgaand verschil, is de mystieke karaktertrek, die spot met allen historischen voortgang, en opeens plotseling een heilstaat inwacht, aan den Moejik met den terrorist gemeen. Het leven van den Russischen boer is heel anders dan het leven van ónze landlieden, en zoo ook draagt de revolutionaire woeling in Rusland een heel ander karakter dan de revolutionaire woelingen waaraan wij in het Westen gewend zijn; en zulks niettegenstaande elke revolutie, waar ook uitgebroken, altoos in zekeren zin geweld pleegt aan den historischen overgang van toestand in toestand. En datgeen wat én het leven van den Moejik én de woeling van de Russische revolutionairen zoo anders doet zijn, dan 't leven en de woeling bij ons, is beide malen die ééne zelfde grondtrek van het Russische karakter, die den Rus in zijn gemoedsbestaan mystiek bindt, bindt met een mystiek die even als overal elders steeds naar twee polen wringt, en zoowel eenerzijds tot hoogheiligen zin uitdrijft, als anderzijds neertrekt in de bangste gruwelen. In de Anabaptisten met hun innigheid in het heilige, doch daarnaast de naaktlooperij en de gruwelen van Jan van Leiden te Munster, openbaarde zich een verwant mystieke actie, met geheel dezelfde tegenstelling tusschen hooge zielsverheffing en diep wegzinkenden gruwel. Maar wat bij ons uitzondering was, een tijdelijk karakter droeg, en slechts een deel van het volk meesleepte, is bij het Russische volk nationale grondwet, en daarom van zooveel verdere strekking. Het is herhaaldelijk opgemerkt, dat het nihilisme voor den nihilist niet enkel een passie, maar een soort religie was; en de nooit aarzelende bereidvaardigheid, waarmee ook nu de terroristen altoos personeel te over, zelfs onder de Russische jonge dames uit beteren stand, vinden, om 't leven te wagen voor een bevolen executie, toont, dat ook het terrorisme op soortgelijke gemoedsstemming rekenen kan.

Het Russische *sectewezen* levert voor dezen mystieken ernst in het Russische volk nieuw bewijs. Dit sectewezen is opgekomen in 1659. Eerst omstreeks het jaar 1000 begon na den Doop van Olga in 955 het Byzantijnsch Christendom in Rusland door te dringen, en werd toen al spoedig met gezag en dwang voor het oude polytheïsme in de plaats geschoven. De kerstening op zichzelve liep hierdoor spoedig af, ook al kon de macht van het Evangelie over de geesten niet

dan langzaam, als het zuurdeesem in het meel, doorwerken. In verband met het streng corporatieve van het communale leven, en de straffe gezags-eenheid van boven, zou de eenheid der Russische Kerk dan ook niet licht in gevaar zijn gekomen, indien in 1654 de toenmalige patriarch Nicon niet een groote onvoorzichtigheid had begaan. Hij vond de Liturgische geschriften in min of meer ontredderden vorm, en toen bij het binnendringen ook in Rusland van de drukpers, allerlei uitgevers, zonder kennis van zaken, den tekst nog meer ontredderden, besloot hij een nieuwe tekstuitgave, gelijk hij die na veel studie door vergelijking met oude Byzantijnsche handschriften had vastgesteld, officieel uit te vaardigen. Meest betroffen de veranderingen slechts kleine details. Een der sterkste afwijkingen gold b.v. de vraag, of de geloovige het kruis met twee of met drie vingers moest slaan. Dusver maakte de Rus het kruis met twee vingers, terwijl de officieele uitgave de gewoonte der Byzantijnen overnam, om drie vingers saam te vatten, en zoo met de drie vingers tegelijk het kruis te slaan. Maar van hoe betrekkelijk geringe beteekenis deze aangebrachte veranderingen ook waren, zoodra was de nieuwe tekst niet officieel uitgevaardigd, of er brak in het hart van Rusland een storm tegen los, die spoedig bleek voor geen bezwering vatbaar te zijn. Het kwam onmiddellijk tot een *raskol*, het Russische woord voor schisma, en zij die met dezen *raskol* meegingen, en dus braken met de officieele Kerk, werden en worden nog *Raskolniks* genoemd. Betrouwbare opgaven omtrent hun aantal zijn er niet, maar wel staat vast, dat de afval van de officieele Kerk over millioenen liep. De Tsaar voelde het gevaar, dat de eenheid der Kerk, en daarmee de volkseenheid, bedreigde, en onverwijld werden de krachtigste maatregelen genomen om de beweging in haar geboorte te smoren. Met de knoet, met gevangenisstraf met boete, met geeseling en brandmerk, ja met doodstraf werd tegen de Maskohiiks gewoed. Het opgekomen kwaad moest en zou gestuit worden. Voor geen middel van dwang deinsde men terug. En toch was de uitkomst, dat het schisma niet onderging, maar zich aldoor uitbreidde, en nu na drie en een halve eeuw nog steeds stand houdt. Reeds dit toont, dat er een machtig religieus motief bij in het spel was. Op zichzelf toch is het ondenkbaar, dat onbeduidende tekstverandering in enkele formulieren den anders zoo passieven Russischen boer tot zoo machtig verzet zou hebben gedreven, en hem bekwaamd zou hebben om knoet en galg met onverschrokken moed, tegenover den wil van zijn Tsaar, te trotseeren. Sinds de onderzoekingen vooral van Kostomarow beginnen de historici in Rusland dan ook een heel ander licht op dit schisma te werpen. Er moet een machtige drijfveer in hebben gewerkt. Welke was die? En dan zij ook hier op den mystieken grondtrek van het volk gewezen. Een historisch proces kenden ze ook in hun religie niet. Zooals zij hun religie ontvangen hadden, met belijdenis en

sacrament, met liturgie en ceremonieele vormen, was die religie hun een gave Gods. Alzoo en in dien vorm was zij aan het Russische volk geschonken; als niet steunende op priesterlijke autoriteit, maar als door den Heiligen Geest zelven aan de harten betuigd en in hun eeredienst bezegeld. Wie aan die vaste vormen raken dorst, tastte alzoo de gave Gods aan, en wie als patriarch zich vermeten dorst om voor wat God aan den Rus gaf, iets zijnerzijds in de plaats te stellen, schoof priesterlijke autoriteit in de plaats van het gezag Gods, dat in het gemoed zelf zijn waarborg vond. Of dit nu zaken van aanbelang of van ondergeschikt detail betrof, deed er niet toe. Het gold een beginsel, en voor dat beginsel kwam de Rus op. Daarvoor leed en stierf hij. Voor ons, Protestanten in het Westen, die zeer weinig aan symbolisme hechten, moge dit raadselachtig blijven, als verschijnsel in de Russische wereld is het dit niet. Voor den Rus, gelijk over het algemeen in het Oosten, is het symbool, niet maar een teeken ter afbeelding, maar de belichaming, de incarnatie van de geestelijke realiteit. Het is het lichaam voor de ziel der zaak. En die eenheid van ziel en lichaam in het heilige is niet van raenschelijke vinding, maar alzoo door God zelf verordend. In dit mystiek vertrouwen was de Russische Moejik opgegroeid. Hij voelde er zich rijk in. En nu kwam Nicon de patriarch hem in zijn religieusen vrede storen, het lichaam van de ziel scheiden, de priesterlijke autoriteit voor het doen Gods in de plaats stellen, en hem geestelijk formeel en materieel verarmen. Eerst in dit licht de zaak bezien, voelt men terstond, hoe een schijnbaar zoo nietig iets juist de beste geloovigen diep in het hart greep, en hen op eens tegen den Tsaar en den patriarch in verzet deed komen. En wat opmerkelijk is, dit schisma brak niet alleen onder de boeren uit, maar tastte ook diep den koopmansstand aan, die nog ten huidigen dage, vooral geldelijk, het sectewezen soms in zijn meest bizarre vormen steunt.

Dat bij dit schisma allerminst aan een opwelling van het oogenblik viel te denken, bleek uit niets zoo stellig, als uit het bijna angstwekkend verloop dat dit schisma in zijn logische consequentiën gehad heeft. Reeds in het eerste geslacht werd men genoodzaakt één dier groote logische consequentiën te trekken. De bisschoppen, op één enkele na, hielden 't met Nicon den patriarch, en de eenling onder hen, die het schisma volgde, werd gevangen gezet en stierf alvorens hij nieuwe geestelijken had kunnen wijden; gevolg waarvan was, dat de *Raskolniks* gaandeweg hun priesters zagen uitsterven, zonder dat een jonger geslacht de gestorvenen verving. In die verlegenheid nam een deel der oud-geloovigen toen zijn toevlucht tot de popen der officieele Kerk, maar anderen stuitte dit tegen de borst. Hun was de officieele Kerk „een Kerk der leugen" geworden, en door haar priesters nog langer als van Godswege gewijd te erkennen, verstikte men zijn

eigen ziel in het weefsel harer ongerechtigheid. Maar de harde consequentie, die hieruit volgde, was dan ook, dat ze, na het verscheiden van hun laatste *popen* van alle priesterlijke hulp ontbloot stonden, zonder eenig uitzicht van ooit den priesterlijken stand hersteld te zien, en dat zij alzoo een kerkelijk leven hadden te aanvaarden, dat *zonder* priester en dus ook *zonder* sacrament zou moeten voortbestaan. Het doen van dezen stap moet hun pijnlijk zijn gevallen. Om niet te gedoogen, dat in hun symbolisch ceremonieel door den patriarch Nicon ook maar de minste wijziging werd aangebracht, hadden ze zich tot den strijd tegen Tsaar en patriarch onderwonden, en er goed en bloed voor ten offer gebracht, om hun kerkelijk ceremonieel tot in tittel en jota ongeschonden te bewaren. En nu zagen ze zich onverhoeds voor de noodzakelijkheid geplaatst, om niet alleen *alle* ceremonieel te laten varen, maar voor zich zelven en voor het geslacht dat na hen komen zou, ook *alle sacrament* te niet te doen. Geen kindeke zou meer kunnen gedoopt worden, geen gemeenschap met Christus in de h. communie meer kunnen genoten worden. Het was of de tabernakel met al zijn glans en glorie, in wier schittering hun zieleleven zich steeds verheugd had, plotseling van de aarde naar den hemel was opgetrokken, om hun op aarde niets dan een geestelijke woestenij achter te laten. En toch vonden ze in hun beginselvast gemoedsleven de veerkracht, om dien harden stap te doen. Zij hadden gebroken met de ofiicieele Kerk, thans braken ze ook met den priesterlijken stand, en als onmiddellijk gevolg hiervan ook met het sacrament, dat immers alleen door den priester kon bediend worden. Het denkbeeld dat in het Westen van Europa en onder de Kwakers en andere secten had postgevat, om zelven het sacrament te bedienen en het leeken-element tot het één en al te maken, kon bij deze Russische geloovigen niet opkomen. Voor de volstrekte onveranderlijkheid van het kerkelijk leven hadden ze hun strijd aangebonden. De instelling der Kerk en van haar ritueel was van Goddelijken oorsprong ; het stond aan den mensch niet, daarin wijziging aan te brengen. Onthield nu de Koning der Kerk hun den priester, dan volgde hieruit vanzelf, dat Hooger beschikking ook de bediening van het sacrament, zoo al niet afsneed, dan toch opschortte, en wat andere plicht kon hieruit voor de oprecht-geloovigen voortvloeien, dan om met verootmoediging in die pijnlijke beschikking, die hun van Hooger hand toekwam, te berusten? Met verontwaardiging zagen ze dan ook neer op wat vele vroegere medestanders aandorsten, toen ze, bij gebrek aan eigen priesters, popen uit de afgevallen Kerk overnamen. Noemden zich die vroegere medestanders *popovstzy,* —om hiertegenover duidelijk hun breuke met de trouweloozen te doen uitkomen, noemden zij zich de *bez*-popovstzy, d.w.z. de geloovigen *zonder* popen of priesters. En dat het goed recht der consequentie hierbij op hun zijde was, bleek wel hieruit, dat de popovstzy zelve tenslotte van het overnemen van

popen uit de officieele Kerk hebben afgezien en in 1846 te Belokrinitsa, in de Bukowina, een eigen metropolitaan erkenden jn een gewezen Bosnischen bisschop, die door den patriarch van Coostantinopel was ontzet uit zijn ambt, maar die deze ontzetting niet had aangenomen. In Rusland zelf zou deze metropolitaan niet geduld zijn. Daarom vestigde hij zijn zetel vlak over de grenzen op Oostenrijksch gebied, en leidt nu vandaar uit de aloude Kerk, haar gedurig van door hem gewijde popen voorziende. De strengere bez-popovstzy daarentegen wilden van dergelijk eigenmachtig voorzien in den nood niets weten, en begaven zich, zonder voor eenige consequentie terug te deinzen, op den weg van een eenzijdig Spiritualisme. Nu het sacrament, uit gemis aan bedienende priesters, wegviel, zochten zij de gemeenschap met Christus, zonder symbolische openbaring, op louter geestelijke wijze, zich aansluitend aan het woord der Schrift: „Ik zal tot u komen en avondmaal met u houden" (Openbaringen 3: 20.) Doch hierbij bleef het niet. Ook het huwelijk was een sacrament. Van een burgerlijk huwelijk-sluiten was in het toenmalig Rusland nooit sprake geweest. Ook de oud-geloovigen kenden geen ander huwelijk, dan zulk een dat door het sacrament tot stand kwam. Nu de bediening van alle sacrament wegviel — en ziehier de ingrijpende sociale consequentie van hun standpunt — verviel dus ook het huwelijk. Eerst schrikten ze zelven voor deze alomvattende consequentie terug; maar de ernst, die hen dreef, gedoogde niet er voor uit den weg te treden. De onweerstaanbare logica van het proces dat ze geestelijk doormaakten, moest ten einde toe haar macht over hun geest behouden, en al spoedig won de overtuiging onder hen veld, dat ook het huwelijk moest worden opgegeven. Een consequentie daarom zoo ontzettend, omdat het de opkomst van een nieuw geslacht tegenhield en de geheele groep met uitsterven bedreigde, voorzoover het haar niet gelukte nieuwe aanhangers onder andere groepen te winnen. Toch hebben ze doorgezet. Iets wat niet mogelijk ware geweest, indien niet een hoog zedelijke opvatting onder hen geheerscht had. En toch, in hoe goede reuk ook hun zedelijk leven stond, het sprak wel vanzelf, dat na de afschaffing van het huwelijk veel onechte geboorten onder hen voorkwamen. Dit betreurden zij, en poogden het met alle macht te keeren, doch zóó vast stonden ze in hun overtuiging, dat ze buitenechtelijke gemeenschap wel zonde, maar toch nooit zóó zondig keurden als het aangaan van een huwelijk. Vallen is slechts *een* zonde, en zelfs een concubinaat was en bleef nog altoos een *tijdelijke* zonde, waarvoor vergeving bestond, maar het aangaan van een huwelijk onder de sacramenteele wijding van een valschen priester, was *de principieele zonde*, een welbewust zich schuldig maken aan geestelijke hoererij. Toch kon het niet anders, of na korten tijd moest de veroordeeling van het huwelijk sociaal zulk een demoraliseering van heel het

leven doen opkomen, dat allengs de overtuiging van onder den anti-christ geraakt te zijn, bij hen veld won. Dit stelde een nieuw probleem, dat de één op deze, de ander op die wijze poogde op te lossen. Eenerzijds sloeg men den weg in, om door castratie de sexueele ongelegenheid, die uit de verwerping van het huwelijk voortsproot, te ondervangen, en anderzijds kwam men tot de consequentie, dat een goed geloovige trachten moest, zoo spoedig mogelijk uit het rijk van den anti-christ in het hemelsche koninkrijk over te gaan. Zoo doken telkens meer secten op met steeds verder gaande consequentiën; en vooral toen Peter de Groote westersche zeden in Rusland poogde in te voeren, en met de westersche zeden ook de westersche losheid van leven naar de hoogere Russische kringen overbracht, begon men in den Tsaar zelf den anti-christ te zien, en kreeg het secteleven een revolutionair karakter, dat niet alleen op kerkelijk, maar ook op sociaal en politiek gebied met het officieele Rusland brak. Castratie en zelfmoord begonnen toen den boventoon te voeren. Die castratie nam de eene secte absoluut, en gaf haar den naam van Bloeddoop, terwijl andere secten de castratie eerst verplicht stelden na de geboorte van het eerste kind. Maar veel verder nog ging de secte die de zelfofferande in zelfmoord predikte, als het logisch aangewezen middel, om aan de macht van den antichrist te ontkomen. Geheele scharen vluchtten de bosschen in, om een hol op te zoeken, waar ze zich nederlegden, teneinde den hongerdood in te wachten. Andere staken een reusachtig vuur aan en wierpen zich in de vlammen, om den vuurdood te zoeken. Weer andere lieten zich in een hollen muur inmetselen, om levend in hun graf te gaan. Terwijl nogmaals andere, door de politie of het gerecht achterhaald, in kloosters, kerken of in staatsgevangenis hun dood op het schavot tegemoet zagen. De bijzondere namen van deze zich eindeloos splitsende secten, zijn historisch van geen belang. Wat hier ter teekening van den Russischen volksaard hoogere beteekenis heeft, is alleen de logische consequentie, waarmee het sectewezen zich in een noodzakelijk proces heeft voortbewogen. Zulk een proces toch is alleen denkbaar bij een volk, dat in de windselen eener allesbeheerschende mystiek bevangen, in den ernst van zijn levensopvatting voor niets terugdeinst, en angstig-oprecht meent wat het belijdt. Consequentiën als hier getrokken, offers als hier gebracht zijn, verraden een heroïsme van geest, dat ver boven alle scepticisme verheven, door een muurvaste overtuiging en door een nooit afkoelend enthousiasme gedreven wordt. Niets heeft hiërarchie of bureaucratie onbeproefd gelaten, om dit sectewezen den kop in te drukken. Voor het hardste, wreedste middel om het sectewezen teniet te doen, is noch Tsaar, noch Synode teruggedeinsd. Maar niets heeft gebaat, en nu bijna vier eeuwen nadat het te voorschijn trad, bestaat dit sectewezen in Rusland nog even veerkrachtig en neemt nog een even

onverzoenlijke positie in. Hun excessen moge men verafschuwen, maar ge kunt dan toch uw bewondering niet onthouden aan zoo hoogen moed en zoo alles tartende krachtige overtuiging.

Daarbij komt, dat volgens het eenparig getuigenis van wie Rusland kent, juist deze sectarissen tot het beste en meest ontwikkelde deel van het Russische volk behooren. Verslaafdheid aan den drank kennen ze niet. Hun eerlijkheid in 't bedrijf wordt algemeen geroemd. Ze zijn ijverig, huiselijk en ordelijk in hun zeden. Een eigen schoolwezen ontwikkelden ze op hooger voet dan de gewone scholen. Ze begrepen dat ze door kennis en ontwikkeling zich sterken moesten. Vooral in zaken de religie aangaande, zijn ze geconfijt. Secte met secte is gedurig in redetwist, en tot in de afgelegenste dorpen houden ze soms twistgesprekken van twee, drie dagen over ingewikkelde dogmatische, ceremonieele of ethische vraagstukken, en toonen daarbij een theologische vaardigheid te bezitten, die menig poop in de officieele Kerk overbluft. Wie een exemplaar van de heilige Schrift in de volkstaal machtig kon worden, is onder hen een gezocht man, en de Stundisten onder de klein-Russen en andere secten van het Westen naderen zeer van nabij het Protestantisme. Alleszins verklaarbaar is het dan ook, dat de nihilisten en socialisten, in Rusland telkens gepoogd hebben zich zelfs van uit Londen met dit sectewezen in verband te stellen, en bij de meer revolutionaire secten is dit hun ten deele gelukt. Maar niet bij de geloovige elementen. Dezen is het om 't heilige te doen, en zij weigeren volstandig zich voor aardsche revolutionaire doeleinden te laten gebruiken. Leroy Beaulieu zegt zoo terecht, dat de groote bekoring, die van dit volk uitgaat, en tegelijk de zenuw van zijn kracht, daarin te zoeken is, dat het geestelijke onder hen niet door ons scepticisme is verwoest, en dat het onder zijn sociaal grove vormen een teederheid van zieleleven verbergt, dat veel hooger staat en veel minder grof is dan het gemoedsleven van uiterlijk veel meer beschaafde en verlichte volken. „Son grand charme et sa grande force, c'est qu'il n'a pas été entamé par notre aride scepticisme. De la vient qu'a travers son apparente grossièreté il a souvent l'ame moins grossière que les peuples extérieurement plus policés." (*L'Empire des Tsars* III, p. 11).

De hooge positie der nationale Kerk in Rusland verklaart zich uit denzelfden mystiek-ernstigen grondtrek van het Russische volkskarakter. Ze draagt met voorliefde den naam van de *Orthodoxe Kerk*, en in dien naam spreekt zich nogmaals het mystieke element uit, dat weigert te rekenen met eenig historisch

proces. De Westersche Kerken erkennen, zoowel in haar Roomsch-Katholieke als in haar Protestantsche formatie, een voortgaande ontwikkeling der belijdenis, alleen aanvullend de eersten, en ook corrigeerend de laatsten. Maar juist dit druischt tegen het grondbesef van het Russische mysticisme in. Zooals de belijdenis hun is toegekomen, zoo is zij van God gegeven. Daar kan niets bij, daar kan niets af. De mensch kan, wat God gegeven heeft, noch aanvullen noch verbeteren. Niet de mensch. God zelf is hier de auctor spiritualis. Zooals de belijdenis is, is ze de orthodoxe belijdenis. Ook maar een tittel of jota hierin te veranderen, zou haar tot heterorthodoxie verlagen. Geheel 'tzelfde beginsel alzoo, dat den Raskolnik deed weigeren eenige wijziging van de Liturgie toe te laten, maakt het voor den gewonen Rus ondenkbaar iets in de belijdenis te wijzigen; alleen met dit onderscheid, dat het mystieke beginsel van rechtstreekschen Goddelijken oorsprong door de nationale Kerk alleen op de belijdenis wordt toegepast, terwijl de Raskolniks het ook toepasten op de symbolen, formulieren en ceremonieele handelingen.

De band tusschen de orthodoxe Kerk en het nationale besef in den Rus is onder de Tartaren-heerschappij in de 13e en 15e eeuw gelegd. De Tartaren eischten van allen onderwerping, heerediensten en tribuut, maar staken geen hand uit, om het religieuse leven der door hen onderworpen volken te verzwakken. In het massale, vaste legerkamp van Dschengis-khan stonden kerk, moskee, pagode en synagoge broederlijk naast elkander, en de geestelijken van alle religie genoten dezelfde voordeelen. Dit nu bracht als vanzelf te weeg, dat de Russen, van eigen hoofden en eigen politiek bestaan beroofd, in de vrij zich ontwikkelende Kerk het steunpunt voor hun nationale eenheid zochten. Uit de Grieksche en Byzantijnsche wereld was het Christendom hun in gereeden vorm toegekomen, lang nadat aldaar de worsteling op dogmatisch gebied ten einde was gebracht. In den vorm waarin ze het Christendom ontvangen hadden, behielden ze het. Ze leefden te ver van het Westen, om in den kerkelijken strijd van West-Europa te worden meegesleept, en de wassende macht der Osmanen voorkwam, dat uit Byzantium geestelijke macht over hen werd uitgeoefend. Reeds in 1589 verrees het Patriarchaat van Moskou. Kerk en natie zijn dientengevolge ineengegroeid. Het is door de orthodoxe Kerk, dat de nationale eenheid zich onder het Tartarenbewind gehandhaafd en bevestigd heeft, en het is dank zij de volkskracht, in die eenheid ontwikkeld, dat het aan de Russen in 1480 gelukt is het juk der Tartaren af te werpen. De later opgekomen Caeseropapie was van die eenheid van Kerk en natie het noodwendig uitvloeisel. De orthodoxe Kerk in Rusland toch steunt veel minder op de geestelijkheid, dan op de stemming van het volk. De poop is niet wat in de Roomsch-Katholieke

Kerk de priester, noch wat onder de Protestanten de Bedienaar des Woords is. Hij is onmisbaar voor de bediening van het mysterie, doch voor het overige stond hij sociaal niet zeer hoog op de ladder, en had in degelijkheid van ontwikkeling weinig voor op den Russischen boer. Thans poogt men hierin verbetering te brengen, maar tot voor kort was de opleiding van den gewonen poop in zijn seminarie van zeer onbeduidend gehalte. Verlaat hij het seminarie, dan moet hij eerst huwen, meest met een poop's dochter, en wordt dan naar zijn dorp gezonden. Een dier popen gaf zijn ambtsherinneringen uit, die door Von Öttinger in het Duitsch vertaald en bij Cotta in 1894 uitgegeven zijn. Hij beschreef daarin, hoe hij in zijn dorp aankomend, ingekwartierd werd bij een arm gezin met een kleine woning van twee kamertjes, waarvan hij en zijn vrouw er één kregen. Een leemen vloer, twee kleine vensters van 15 duim hoog, de wanden vochtig, en schimmel op den muur. Veertien dagen liet men hem in dat krot wachten, en toen werd hij in de *Mir*-vergadering geroepen, en moest smeeken om een eigen woning, waarop hij zich dan eindelijk één vertrek op een boerenhofstee zag toegewezen, en dat eene vertrek was heel zijn koninkrijk. Inkomsten hebben deze popen bijna niet. Er wordt sedert 1901 ruim tien millioen roebel op het budget voor de salarissen der lagere geestelijkheid uitgetrokken, wat een kleine 100 roebel per jaar voor elken geestelijke maken zou. Maar van die gelden moeten nog eerst allerlei procenten af voor kerkelijke instituten, voor de zending en voor Russische kerken in vreemde landen, zoodat de poop zijn eigenlijk onderhoud moet vinden uit wat de boerenbevolking hem geeft voor kerkelijke diensten, soms in geld, meest in naturalia. Het behoeft geen betoog, dat wie, slecht onderlegd, in zulk een sociale positie, bijna geheel onder kleine boeren, in een niet te groot Russisch dorp leven moet, te arm aan invloed moet zijn, dan dat de Kerk op hem zou kunnen rekenen. Dat is dan ook niet zoo. De Kerk vindt haar grondslag in de overtuiging van het volk. Niet in wat men noemt een dogmatisch-confessioneele overtuiging, neen, bedoeld is de mystieke volksovertuiging, dat de Kerk met haar sacramenten een van God aan het volk gegeven heilig instituut is, om hier op aarde bescherming in nood, vrede in het hart en na den dood een eeuwig leven aan de geloovigen te waarborgen.

De schaduwzijde hiervan is de onbeduidende plaats, die in de orthodoxe Kerk aan de prediking is ingeruimd. De kern van den eeredienst trekt zich veeleer in het geheimzinnige terug. Het altaar ziet men niet. Het schuilt achter den Iconenwand. Dit is het heilige der heiligen, waarachter de priester zich terugtrekt om het heilige te bedienen. Uit de verborgenheid treedt hij te voorschijn, om de gebeden te doen, het Evangelie te lezen, en de symbolen uit te brengen, en het volk ziet niets dan een hoog opgetrokken wand, waarlangs de Iconen zijn

opgehangen. In de kerk verschijnen de geloovigen voor hun God, die in het verborgene woont, en uit die verborgenheid in de heilige symbolen tot hen wil naderen. Er zijn dan ook in de orthodoxe kerk stoelen noch banken. Men blijft eerbiedig staan als ter audiëntie bij de Hemelsche Majesteit, en alleen voor ouderen en zwakken zijn langs de wanden enkele zitplaatsen aangebracht. Het denkbeeld van een „vergadering der geloovigen" ontbreekt hier geheel, en voor een zich rustig neerzetten om een uitgewerkte predikatie aan te hooren, leent zich geheel deze inrichting niet. Er zijn dan ook tijden geweest, dat de prediking zoo goed als geheel verdwenen was, en alleen nog in enkele grootere stadskerken op feestdagen voorkwam. In de 17e eeuw was er geen spoor van prediking meer te ontdekken, en Kapitein Margeret, die toen Rusland bezocht, zegt uitdrukkelijk: „Lon n'y prêche jamais; ains a quelques fêtes; ils n'ont que certainss legons qu'ils lisent dans quelque chapitre de la Bible." Zelfs een predikstoel vindt men in vele Russische kerken niet. Bij een volk als het Russische, dat te platten lande in zijn kerk zijn eenig geestelijk instituut bezat, moest dit natuurlijk tengevolge hebben, dat het almeer in mystiek en in formalisme verzonk, maar dan ook steeds armer werd aan een eenigszins heldere voorstelling omtrent de groote vraagstukken van het leven. Het volk hoorde van niets, en had geen gedachtenwereld, en niet 't minst hieraan is toe te schrijven, dat in deze leege hoofden de revolutionaire voorstellingen, en vooral de anarchistische utopieën, zoo gemakkelijk ingang vonden. Men miste elke eigen voorstelling om tegen deze dwaalstelsels over te plaatsen. Men was *terre vierge*, waarop elk uitgestrooid zaad zoo welig gedijt. Reeds Peter de Groote zag het gevaar hiervan in, te meer daar ook de Catechismus al meer in onbruik geraakte. Toch bracht het initiatief van Peter den Groote het niet verder dan tot het doen voorlezen van stukken uit de kerkvaders, die, slecht vertaald en gebrekkig gelezen, voor het volk nauwelijks verstaanbaar waren. Tot op de troonsbeklimming van Alexander III ontlook er alleen onder de zwarte geestelijkheid, die het Episcopaat bezat of begeerde, een soort hoogere kanselwelsprekendheid, die in de groote cathedralen en in de private kapellen meest de hoogere standen trok; en eerst in de laatste jaren is, ter bestrijding van de anarchistische en socialistische levensbeschouwing, de prediking in de Russische Kerk ook voor het volk meer aangemoedigd en tendeele reeds tot een kracht geworden. Het Episcopaat, en met name Monseigneur Macarius, de metropolitaan van Moskou, heeft door het doen drukken van goede *Postillen* toen ook de gewone popen in staat gesteld, korte predicatiën te houden, en zulks in verband met de dwalingen van den tijdgeest. In de steden worden hier nog *conférences* over religieuse onderwerpen aan toegevoegd, waarin vooral Grigorii Petrov door zijn zaakkennis en het bezielende van zijn voordracht uitblonk.

Bovendien hebben zich onder de invloedrijke geloovigen allerlei genootschappen gevormd, om 't volk meer godsdienstige kennis aan te brengen, sommige zelfs met een eigen, wijdverspreid orgaan, zoo o.a. de *Tserkovniji golos* (De stem der Kerk).

Toch stelle men zich niet voor, dat deze meer intellectueele religieuse beweging ooit de ziel van het Russische volk tot in haar diepste vezelen zal aangrijpen. Daarvoor is de innerlijke zielsgesteldheid van het Russische volk te constant, te weinig voor verandering vatbaar, in haar diepsten grond te mystiek. De contemplatie en de ascese oefenden in de opkomst van het Russische volk veel sterker invloed op zijn vorming, dan de beschouwende predicatie. Vandaar de geheel eenige beteekenis die in Rusland het kloosterwezen bezit. De groote kloosters, *lavra* genoemd, waren in de dagen van de Tartaren-overheersching schuilplaats en toevluchtsoord. Geheele dorpen waren om het eigenlijke klooster aangebouwd en het geheele complex met hooge muren omgeven, en die muren waren duchtig gewapend om onverhoedsche invallen te kunnen afslaan. Hiermee hing het gebruik van deze kloosters als gevangenis saam. Vroeger vooral het Solowetsky-klooster, en sinds 1766 meer nog het Spas-Euphimius-klooster deden daarvoor dienst; en niet alleen kerkelijke overtreders, maar ook politieke misdadigers werden in de cellen van dit klooster levenslang opgesloten. Volgens Prugawin in zijn *Die Inquisition der russisch-orthodoxen Kirche und die Kloster-gefängnisse*, zijn zelfs nog in onze eeuw gevaarlijke woelgeesten hier ingekerkerd, en blijft hun lot er hard. Maar het motief dat tot het inrichten van deze kloostergevangenissen leidde, was ook hier weer het mystieke. Men was overtuigd, dat men in deze sectarische of staatkundige woelgeesten te doen had met overspannen naturen, die hun geestelijk evenwicht hadden verloren, en geloofde vastelijk dat niets zoozeer als contemplatie en ascese, in stille afzondering, geschikt was om hen van den demon die hen omkneld hield, te bevrijden. Groot is het aantal van deze kloosters niet. Nog geen 600 voor heel Rusland ; en klein is evenzeer het aantal monniken en nonnen, dat er zich voor het leven in terugtrekt. Elf duizend monniken en achttien duizend nonnen, saam 29,000 personen, is op een bevolking van ruim 140 millioen geen hoog cijfer. Deze kloosters volgen bijna alle nog steeds den regel van den H. Basilius, die allerminst streng is, en het hoofddoel van hun bestaan is minder het levenslang isoleeren van enkele vromen, als veelmeer het bieden van een steeds openstaande gelegenheid voor wie uit het woelige leven zich enkele weken in stille meditatie wil terugtrekken. Het zijn de bedevaarten naar het klooster, met korter of langer verblijf in stille cel, die de kloosters tot een macht in het Russische volksleven maken. Noch op studie, noch op 't geven van onderwijs,

noch op philanthropisch doel zijn deze grootsche stichtingen aangelegd. Al wat ze bedoelen is een heilige oase te zijn te midden van de geestelijke dorheid der wereld. Het is *la Sainte Russie*, het heilig Rusland, dat vooral in deze kloosters zijn geestelijken hoeksteen vindt. Het zijn de kloosters van Petchersk, Troitza en Solovetsk aan de Witte Zee, die door hun gewijd karakter in aller schatting vooraan staan, en de drie groote perioden van de ontwikkeling van het Russische Rijk vertegenwoordigen. Petchersk aan den Dnieper dagteekent uit de oudste historie, de periode van Kief; Troitza uit de periode van Moskou. Het klooster van Petchersk had binnen zijn muren niet minder dan 16 kerken, Troitza 14. Peter de Groote wijdde Petersburg door de stichting van het Alexander Nevsky klooster. Ook de kloosters van Simonof Donskoï en Novospaski staan bij het volk in hoog aanzien, en alle deze vermaarde kloosters zijn voor den echten Rus als een poorte des Hemels, waar de gemeenschap met de ongeziene wereld veel intenser te smaken is dan in het gewone bedehuis. Gelijk vanzelf spreekt, werden ook de Raskolniks door dezelfde gedachte beheerscht. Hun, als rusteloos vervolgde secte, was het wel niet mogelijk groote kloosters te stichten, maar ze redden zich door dusgenaamde *skyt's* te openen, of zelfs *poustyniën*, kleine hermitagiën in 't bosch of in afgelegen onbewoonde streken. Maar ook aan deze *skyfs* bleef hetzelfde karakter eigen. Niet de Martha- maar de Maria-gestalte kenteekende er het saamleven, en altoos weer bevestigt zich in dit kloosterwezen de grondtrek van het Russische volksleven, dat het niet in hoofdzaak door redeneering, noch ook door practische invloeden, maar verreweg het sterkst door aandoeningen in het gemoedsleven beheerscht wordt. Hieruit verklaart het zich dan ook, dat de hoogste waardigheden in de orthodoxe Kerk alleen voor de „zwarte geestelijkheid", d. i. voor wie in het klooster ging, en alzoo vrijwillig het celibaat aanvaardde, openstaan. De „witte geestelijkheid" blijft poop, huwt en bedient de sacramenten, maar mist het hoogere gewijde karakter, dat in het oog van het volk aan hen, die uit het klooster komen, eigen is. Het is noch hoogere geleerdheid, noch sociaal hoogere positie, maar dit mystiek gewijde karakter, dat tot het Episcopaat verwaardigt. Het is uit de in zekeren zin hemelsche atmosfeer van de heilige klooster-oase, dat ze tot de Kerk komen, om haar in het hemelsch spoor te leiden.

Rechtstreeks hangt hiermee samen de schijnbaar tegenstrijdige houding der Russische Regeering tegenover hen, die niet tot de orthodoxe Kerk behooren. Eenerzijds toch heerscht in Rusland voor de niet-Christelijke godsdiensten de meest uitgestrekte godsdienstvrijheid, en anderzijds stelt men zich tegen alle niet-orthodoxe, Christelijke instituten en secten schrap over. Zoo dikwijls Rusland een landstreek, door heidenen of Mohammedanen bewoond, wist te

veroveren, liet 't het godsdienstig leven, dat het er vond, onaangetast. Aan pagode noch moskee werd geraakt. Vrij mochten al deze veroverde stammen de uitoefening van hun alouden eeredienst voortzetten. Ze vormden meer veroverde groepen, dan dat ze in het lichaam van het Russische volk werden opgenomen. Men liet hen ook religieus voortleven, gelijk ze dusver geleefd hadden. Heel anders is daarentegen de houding door de Regeering aangenomen tegenover de aanhoorigen tot andere Christelijke Kerken. Deze worden in Polen en Lithauen geduld, meer niet, en steeds is de Regeering er op bedacht deze anders-geloovende Christenen tot de orthodoxe Kerk te brengen. Propaganda onder de orthodoxen is hun streng verboden, en beloopt straf. Bij gemengde huwelijken moeten alle kinderen in de orthodoxe Kerk gedoopt en opgevoed worden, zoodra 'tzij de vader 'tzij de moeder lid der orthodoxe Kerk is. En voorts oefent de civil-disability van wie buiten de orthodoxe Kerk staat, een zeer sterke verleiding voor de eerzuchtigen, om tot de orthodoxe Kerk over te gaan. Ook de *staroverzi* of oud-geloovigen deelen thans in deze dulding, en zelfs liet de Russische Regeering in lateren tijd geen poging onbeproefd, om met deze afstammelingen van de oudste Raskolniks in vriendschappelijke verhouding te komen. Zelfs zijn er reeds diepgaande twistgesprekken tusschen hun leiders en het Episcopaat te Moscou gehouden, om hen zoo mogelijk te winnen. Voorshands echter zijn ook zij nog niet meer dan een gedulde secte, zouder eenig publiek recht. En wat de andere, de religieuse, sociale of ethische secten aangaat, handhaaft de Russische Regeering nog altoos haar oude stelsel van vervolging. Voor de rustiger secten door administratieve verbanning naar Siberië en den Caucasus, en voor de meer verwilderde, als de Chlystzy en de Skopzy, door ze voor den strafrechter te dagen. Ook voor de Stundisten, de aanhangers van de *Shalaput*, en de Baptisten is verbanning allerminst uitzondering. Over de Joden zal ik in een later hoofdstuk afzonderlijk handelen; hier zij alleen opgemerkt, dat de Joden in hun eeredienst vrij worden gelaten, en dat hun synagogen en bid-zalen ongedeerd voortbestaan. Werkelijk leidt deze tactiek der Regeering er toe, dat de orthodoxe Kerk gestadig veld wint, zelfs in de paganistische en Mohammedaansche landstreken. Het assimilatieve vermogen dat, heel de historie door, het Russische volk kenmerkt, handhaaft zich ook op geestelijk terrein, en tot diep in het hart van Azië maakt de Russisch-orthodoxe Kerk, die in elke veroverde streek aanstonds indrukwekkende cathedralen sticht, en in deze cathedralen den dienst aan haar uitnemendste geestelijken toevertrouwt, aldoor gestadige vordering. Alleen het orthodoxe volk vormt voor het Russische besef de eigenlijke natie, en vooral waar het nationale leven zijn polyp-armen uitstrekt, om nieuwe elementen in zich op te zuigen, staat de orthodoxe Kerk gereed, om ze als een haar toekomend en bij haar behoorend element in haar midden op te nemen. Daarbij

werkt dan ook wel redeneering, en ook wel de Regeeringstactiek; maar het hoofdmiddel dat dit resultaat bereiken doet, is en blijft toch de mystieke zuigkracht die van het nationale leven als zoodanig uitgaat. Een echte Rus kan het zich niet anders voorstellen, of al wat op de heilige aarde van het heilige Rusland leeft, wacht slechts op het *moment psychologique* om in de Russische moederkerk te worden ingelijfd. Hij gelooft aan het deugdelijk recht van die geestelijke verovering, en juist uit dat geloof komt de mystieke kracht op, die het voorgestelde doel treft.

De revolutionaire woeling in Rusland beweegt zich in gelijken mystieken tooverkring, en draagt daardoor een geheel ander karakter dan in het Westen. Tsaar Peter de Groote heeft, hoe hoog ook zijn verdiensten voor Rusland zijn aan te slaan, toch een schok aan het Russische leven toegebracht, door zijn invoering van West-Europeesche denkbeelden, usantiën en zeden. Er bestond tusschen het Rusland, dat hij vond, en het Westen van Europa niet slechts een gradueel, maar een principieel verschil. Wie het zich voorstelt alsof Rusland nog ons leven uit de middeleeuwen leidde, en alzoo slechts enkele eeuwen in ontwikkeling, bij ons vergeleken, ten achter was, verkeert in dwaling. Rusland had een eigen leven, schier aan geen historisch proces onderworpen, zichzelf steeds gelijk blijvende, en juist in die identiteit met zijn verleden zijn kracht vindend. Toen nu Peter de Groote het occidentalisme te Petersburg in zwang bracht, niet-Russen tot de hoogste waardigheden riep, en de hoogere standen bewoog, om Parijs als leerschool te nemen, bracht hij een splitsing teweeg tusschen het eigenlijke volk en de dunne laag van geciviliseerden in de hoogere kringen. Dit proces is na zijn dood steeds verder gegaan. Aldus heeft zich een dusgenaamde Intelligentsia gevormd, die haar kracht niet vond in het volk, maar in de nabootsing van het westersche leven; en wijl in de Regeeringskringen deze overleiding naar het westersche type steeds aanmoediging vond, begon de wetgeving en administratie steeds minder te passen op het volksleven. Slechts 14% van het Russische volk behoorde tot de stedelijke bevolking, en onder die 14% vormde deze westersche groep geen 25%. En niet alleen dat alzoo de harmonie tusschen de autocratie van den Tsaar en zijn volk op losse schroeven kwam te staan, maar niet lang duurde het of ook tusschen de Intelligentsia en de Regeering ontstond spanning. De Regeering toch beoogde, alleen zooveel uit het Westen over te nemen als het gouvernement sterken kon, zoo inwendig als tegen het buitenland; terwijl de Intelligentsia al meer afzwierf en steeds vaster het doel in het oog vatte, om ook

de politieke en sociale verhoudingen uit het Westen in Rusland over te planten. Op westersche wijze bedoelde zij hiertoe door geleidelijke ontwikkeling te geraken. Tsaar Nicolaas I ging dit met kracht te keer, maar toen de tegenspoedige Krimoorlog de zwakheid van de autocratie in beschamend licht had doen uitkomen, trad zijn opvolger Alexander II als Reform-Tsaar op, schafte het lijfeigenschap af, voerde nieuwe rechtsbedeeling in, zette de invoering van algemeenen dienstplicht door, en had in zijn borstzak, toen hij op 13 Maart 1881 bij het springen van een bom zijn leven liet, zelfs een staatsstuk, dat de invoering van een Doema regelde. Voor het Westen bleef dit een raadsel. Tegen Nicolaas I zou men de woede der revolutionairen begrepen hebben; maar vanwaar die uitbarsting van wilden haat tegen een Tsaar als Alexander II, die immers al zijn voorgangers in milde, reformatorische bedoelingen overtrof! Toch is het een feit, dat juist in zijn dagen het nihilisme opkwam, en dat vier aanslagen tegen zijn leven zijn ondernomen, waarvan de laatste zoo bloedig geslaagd is. Dit nu is alleen te verstaan, zoo men rekent met den tegenzin, dien de poging om Rusland te occidentaliseeren, onder het eigenlijke Russische volk gewerkt had. De Panslavisten of Slavophilen begonnen steeds scherper tegen deze nabootsing van het westersche model te reageeren, en onder de revolutionaire elementen was dit verzet bijna even sterk. Ook die revolutionaire elementen toch waren door en door Russisch. Ze wilden niets hooren van een geleidelijke historische navolging van het Westen; maar wilden dat Rusland met één slag het hooge ideaal van vrijheid, gelijkheid en broederschap verwezenlijken zou, dat in het Westen wel was uitgeroepen, maar nog nooit gerealiseerd. De toestand waarin men verkeerde, voelde men als een hel, en men wilde plotseling, op eenmaal, in het heilige Rusland het Russische paradijs scheppen. Hooghartig wees men het westersche model af. Rusland zou uit zich-zelf een veel hooger levensvorm scheppen, opdat straks het Westen Rusland kon nabootsen, in plaats van Rusland op sleeptouw te nemen. De mystiek deed ook hier haar werking gevoelen.

Nu toont het voorbeeld van de Raskolniks, hoe juist tengevolge van deze mystieke gemoedsstemming de bijna slaafsche aanhankelijkheid plotseling in doodelijken haat tegen den Tsaar kon omslaan. De Tsaar is voor den Rus zijn hem van God gegeven Vader „Vadertje" is de naam, waarmee de Rus hem aanspreekt, en dien band voelt hij zoo intiem, dat hij den Tsaar dudijnt. Maar op die mystieke betrekking rust dan ook al zijn aanhankelijkheid. Zoodra nu de Raskolnik ontwaarde, dat de Tsaar, dien hij als een Vader geëerd had, zich tegen zijn geloof keerde, rafelde op eenmaal die mystieke band los, gingen de oogen hem open, en zag hij dat hij den anti-christ eere had bewezen.

Juist op gelijke wijze nu was de Tsaar voor deze revolutionaire elementen

opeens de steen des aanstoots geworden, en hem uit den weg te ruimen was de noodzakelijke voorwaarde voor het herstel van Ruslands macht en geluk. Met een woede van volharding, in geen ander land gekend, richtte dientengevolge aller zinnen en peinzen zich er op, om door een complot den boozen Tsaar het leven te benemen. Lees nu bij Stepniak de beschrijving door een revolutionair zelf gegeven van de hooge, blijde stemming en de volkomen bereidwilligheid om er het leven voor te laten, waarmee deze aanslagen werden voorbereid, en ge gevoelt aanstonds hoe hier niet de razernij van de vernielzucht, maar een demonische en mystieke actie bij in het spel was. De groep der nihilisten was bitter klein, en beschikte niet dan over zeer geringe middelen. Stepniak zelf komt er voor uit, dat ze een kring van slechts eenige honderden vormden, en zich bij dit kleine getal hielden, omdat ze alleen zóó zich aan het oog der politie konden onttrekken. Den geest van het volk drukten ze op geen manier uit. Ze waren eenlingen onder de millioenen. Maar wat hen bezielde en dreef, was minder nog een overtuiging dan een innerlijke en mystieke aandrift. Ze hadden Rusland lief; Rusland moest gered worden. Rusland kon alleen zóó gered worden. En nu werd het voor hen een soort religie om zich volkomen aan hun heerlijke taak toetewijden, en met sombere heroiek er elk oogenblik hun leven voor over te hebben om de stoutste waagstukken te bestaan. Nooit behoefde naar één die het waagstuk uit zou voeren, gezocht te worden; ieder dong naar de eere, om er zich voor te mogen overgeven. Die heroisch-mystieke drang gaf de vindingrijkheid. Bezweek er een in den aanslag, dan kwam de wraakzucht zich bij dit heroïsme voegen; en in het Russische volkskarakter vond men juist alle elementen gegeven, die voor zoo stout bestaan onmisbaar waren.

Vooral onder het jongere geslacht recruteerden zij zich, en dit haast meer nog onder de jonge vrouwen, dan onder de jonge mannen. Voor die jonge vrouwen, die door moderne opvoeding van het autocratische wezen al meer vervreemd raakten, wekte het denkbeeld om voor het volk zich op te offeren, een waar fanatisme, en zulks onder alle standen der maatschappij. En niet alleen tot het uitvoeren van een aanslag verklaarden ze zich bereid, maar ook voor de propaganda viel geen offer heur te zwaar. Van meer dan één jonge dame uit de hoogere standen is het bekend, dat ze zich als kindermeid of gouvernante verhuurde, om rusteloos op de kinderen te kunnen werken, natuurlijk zonder dat de ouders er iets van wisten. En om voor het verspreiden van oproerige geschriften onder het volk en het leger zich vrijer te kunnen bewegen, gingen deze jonge dames vaak een schijn-huwelijk aan. Er werd haar dan een haar onbekend persoon als man aangewezen, met dien man huwden zij, zagen hem verder nooit, maar konden zich van dat oogenblik af in de Russische

maatschappij op dien vrijer voet bewegen, dien de gehuwde vrouw boven de ongehuwde voor heeft. Veel wordt door de jonge vrouw ook onder ons voor de Christelijke zending geijverd, maar wat deze Russische vrouwen voor de propaganda van hun beginsel over hadden, laat dit alles verre achter zich. Even willig offeren deze jonge dames haar geld; wat broodnoodig is, daar één enkele aanslag op een spoorweg, of b.v. de mijn te Moskou, een kleine *f* 50.000 had gekost. Maar hoe zuinig de revolutionairen ook huishouden, als 't er zijn moet, is het geld er altijd. En juist door dit fanatieke en mystieke karakter van hun actie oefenen deze revolutionairen een betooverenden invloed op de lagere bevolking der steden uit. Niet alsof ze ook maar een twintigste van het volk achter zich zouden hebben, maar toch bezitten ze nu reeds in de stedelijke bevolking een reserve, waaruit steeds nieuwe elementen hun toekomen, en op wier medewerking ze muurvast rekenen kunnen. Toch zou deze revolutionaire woeling nooit geheel Rusland in beroering hebben gebracht, indien de emancipatie van de lijfeigenen niet zoo machtige gisting op het platteland had veroorzaakt. Vóór 1593 bestond nog geen lijfeigenschap in eigenlijken zin. Wel was de Moejik verplicht op bojarenland te arbeiden, maar op den dag van St. Georges was hij vrij, om naar elders te trekken. Voor één jaar was hij aan zijn landheer gebonden, ontving van hem land voor eigen gebruik, en moest zijnerzijds tenminste drie dagen in de week arbeiden op het land van zijn heer; maar was de oogst afgeloopen, dan was hij weer vrij, en kon, geheel naar eigen zin en voorkeur, een ander landheer zoeken, en trok dan liefst naar beter streek. De landheer, hierop bedacht, was dientengevolge wel verplicht op goeden voet met zijn boeren te blijven; want gingen de boeren die hij had, weg, en kwamen er geen andere opdagen, dan bleef hij zonder volk zitten, en zijn land werd waardeloos, vooral in weinig bevolkte streken. Deze staat van zaken, die er vanzelf toe leidde, dat een gestadige trek naar beter streken ontstond, en de min gunstige streken ontvolkt werden, moest gestuit, en hiertoe vaardigde Feodor, de zoon van Iwan den Verschrikkelijke, in 1593 de ordonnantie uit, dat geen boer meer, zonder de toestemming van zijn heer, 't land waar hij eenmaal was, verlaten mocht. Zoo ontstond in Rusland eerst bij den ingang der 17e eeuw het lijfeigenschap, dat Alexander II in 1861 heeft afgeschaft. Onder dit lijfeigenschap was het leven der boeren nog dragelijk. Ze ontvingen meest per gezin 12 a 15 deschatines land in eigen gebruik, en waren daarvoor aan hun landheer, hetzij heerediensten van 3 dagen, óf *obrok* verschuldigd, d. w. z. een vergoeding in geld, die gemeenlijk 10 roebel per hoofd per jaar bedroeg. De wederzijdsche verhouding tusschen den boer en zijn landheer was niet onhartelijk, en in de *Mir* vond de boer een eigen sfeer van collectief autonomisch leven. Het hardste was alleen, dat de landheer allengs ook administratief-juridiek

agent van de Regeering werd, en juist in die qualiteit den lijfeigene het meest zijn afhankelijkheid deed gevoelen. Het denkbeeld, dat aan deze publiekrechtelijke afhankelijkheid een einde moest komen, was onder den invloed der westersche begrippen, vooral door novellisten als Gogol en Tourgenef, reeds in de eerste helft der 19e eeuw onder het volk verspreid. Steeds meer drong het besef door, dat de eigenlijke kracht van Rusland in de boerenbevolking school, die 86 % van het geheel vormde, en alleen van de vrijmaking van deze bevolking scheen de opbloeiing van Ruslands kracht te hopen.

Reeds onder Nicolaas I was de emancipatie der boeren herhaaldelijk aan de orde geweest, en toen Alexander II, kort na de bittere uitkomst van den Krimoorlog, het bewind aanvaardde, vond hij al spoedig in Milutine een minister, die zich met hart en ziel op dit vraagstuk toelegde, en er in 1861 mee gereed kwam. Toch heeft deze uiterst gewichtige maatregel weinig anders dan teleurstelling gebracht. De Russische boer had in zijn hoog-ideale opvatting gedroomd van het plotseling intreden van een aardschen gelukstaat, door ruim bezit van land, en zulks onder het genot van de grootst denkbare vrijheid. Wat daarentegen het emancipatie-besluit hem bracht, was heel iets anders. Nominaal werd de boer na twee jaren vrij, maar het land dat zijn eigendom zou worden, was eer nog iets kleiner dan grooter, dan 't land dat hij steeds in eigen gebruik had gehad; en dat land kreeg hij niet ten geschenke, maar moest hij koopen, en de koopprijs moest in 49 jaren worden afbetaald. Eerst in 1910 kan dit zijn afgeloopen. Bij al de lasten, waaraan de boer toch reeds onderworpen was, ging hierdoor bijna 50% van zijn jaarlijksch inkomen weg; wel te verstaan, 50% niet alleen van de opbrengst van zijn land, maar ook van wat hij in daghuur verdiende of de vrouw door huisindustrie won. Wel maakte de Staat den koop van't land gemakkelijk door 4/5 van den koopprijs voor te schieten, tegen 6% voor annuïteit en rente, maar de jaarlijks te betalen som liep boven de kracht van den Moejik. Voor verbetering van 't land kon daarom niets gedaan worden. Van 't vee werd al meer verkocht om te kunnen leenen, ten einde koopschuld en belasting te betalen, en waar ook zoo nog geld te kort schoot, zag de Moejik, of beter gezegd de *Mir* van Moejiks, zich bij misgewas of anderen tegenslag genoodzaakt in de handen van den *koelak* te vallen. Gelukkig dat verkoop van het toegewezen land verboden was, anders zou ongetwijfeld na weinig jaren het meeste boerenland in handen van den kapitalist zijn overgegaan. Maar ook al was dat gevaar afgewend, wie in handen van den koelak viel, was het kind van de rekening. Deze koelaks waren een soort kleine renteniers, die in het dorp zelf woonden en in het bezit van althans kleine sommen gereed geld waren gekomen.

Doch juist zulke kleine kapitalisten zijn meestal uitgestudeerde woekeraars, en de koelaks deden in wreedheid van uitzuigen voor niemand onder; en daarbij waren ze sluw genoeg om eenigszins grootere sommen nooit aan den enkelen boer, maar steeds alleen aan de *Mir* te leenen. Zoo waren de boeren van Bashkir in den winter van 1879 om geld verlegen, en gaven daarom graan in pand, tegen voor elk pud (40 pond) 20 kopeken; doch in den herfst kregen ze hun pud terug tegen betaling van 12 roebel 20 kopeken per pond, makende alzoo een interest van 500 % over een tijdvak van 8 maanden. Soms klom de woeker nog hooger. Volgens de *Golos*, n°. 113, 1882, zou in de dorpen Usman en Karmely, zekere *koelak*, genaamd Rvanzeff, er zelfs in geslaagd zijn, voor een geleende som van 1019 roebels terugbetaling te bedingen van 20.895 roebels. Bij de boeren op de domeingronden was de toestand veel beter, en ook de lieden die in persoonlijken dienst waren geweest, en nu vrije knechten en dienstboden waren geworden, verkeerden in meer gewenschten toestand; maar de eigenlijke landbevolking geraakte in al pijnlijker conditie, vooral toen in vier niet zoo ver uiteenliggende jaren misgewas in groote streken hongersnood veroorzaakte, en bij gestadige toeneming van de bevolking het landbezit al krapper werd. Niet alleen dus dat de boer zich niet gelukkiger gevoelde dan in zijn vroegeren staat van lijfeigenschap, maar hij begon zich af te vragen of hij als lijfeigene er niet wèl zoo gelukkig aan toe was geweest, en dat te meer wijl de landheer, die vroeger zijn natuurlijke beschermer was, hem thans aan zijn lot overliet; iets waarvan niet alleen de woekeraar, maar ook de politie en lagere bureaucratie-ambtenaren vaak stuitend misbruik maakten. Schoone idealen van toekomstig geluk had men hem voorgespiegeld, hij had zich daarin gedroomd, en als door een wonder van Boven de intrede van een paradijstoestand tegemoet gezien, — en zóó bitter was zijn teleurstelling.

Daarbij kwam een politieke teleurstelling. Dank zij het leven in de Mir is de Russische boer gewend aan een ver zich uitstrekkende collectieve autonomie, en deze autonomie bezat een cantonnaal of districtsorgaan in de dusgenaamde *Volost*. Deze Volost is een raad, die bekleed is met zekere administratieve bevoegdheden, en zijn gezag uitstrekt over meerdere dorpen. Hij bestaat uit afgevaardigden van deze verschillende dorpen. Deze kiezen een hoofd, de Volostnoy Starsina, en het bestaan van dezen Raad, die ook politie uitoefende, schonk aan het Boerenleven, in verband met de Mir, zeker gevoel van zelfstandigheid. In 1890 nu heeft de vorige Keizer ook dit recht ingekort door de instelling van districtsgouverneurs, die als rechtstreeksche regeeringsorganen toezicht op de dorpen en op de Volost uitoefenen, en feitelijk de macht van de Volost breken. En zeker had de instelling van de *Zemstvo* hiervoor vergoeding

kunnen schenken, maar ook deze gaf niet wat ze scheen te beloven.

De Zemstvo's werden door Alexander II in 1864 als een soort Provinciale Staten in 34 gouvernementen ingevoerd. Drie kiescolleges werden voor de verkiezing van deze Zemstvo's aangewezen: 1°. van de landbezitters, 2°. van de bevolking der steden, 3°. van de plattelandsgemeenten. Hun werkkring zou administratief-oeconomisch zijn. En metterdaad, had men aan deze Zemstvo's eenige vrye ontwikkeling gegund, dan zouden ze evenals de tegelijkertijd in de groote steden gevestigde *Doumas*, een uitgangspunt voor het verkrijgen van een beteren politieken toestand zijn geweest; doch hiervoor was hun instelling op te bekrompen voet genomen, hun bevoegdheid te beperkt, en is te spoedig, reeds in 1890, die reeds zoo kleine bevoegdheid nog te ernstig gefnuikt. De census was zoo hoog genomen, dat b.v. te Petersburg op een bevolking van een millioen slechts een 20.000 inwoners het kiesrecht ontvingen, en dan waren deze 20.000 nog zóó ingedeeld, dat 261 kiezers in de eerste, 177 in de tweede en 19.000 in de derde klasse, een gelijk aantal leden in de stedelijke Douma kozen. Twee derden der leden werden alzoo gekozen door 1038 kiezers, terwijl de overige 19.000 kiezers slechts één derde der leden hadden aan te wijzen. Voor de provinciale Zemstvo's zijn de verhoudingen iets beter, maar bij de Zemstvo's stuitte men op de controleerende bevoegdheid van den Gouverneur, die zóó ver ging, dat hij elk besluit van de Zemstvo kon vernietigen, terwijl bovendien allerlei gedetailleerde wettelijke bepalingen de Zemstvo aan banden leggen, en schier op elk verzoek van de Zemstvo te Petersburg afwijzend werd beschikt. Toen nu in 1890 ook het kiescollege voor de boeren bij de verkiezing van de Zemstvo's werd opgeheven, en de Gouverneur de macht ontving, om de boerenvertegenwoordigeis eigenmachtig aan te stellen, voelde ieder dat de hooge verwachtingen, die men aanvankelijk op de instelling van deze Provinciale Staten en de stedelijke Douma's gevestigd had, moest worden opgegeven. Aanvankelijk had men zich zelfs voorgesteld, dat uit deze Provinciale Zemstvo's door delegatie een land-Douma voor heel het Rijk zou zijn te vormen geweest, en reeds wees ik er op hoe Minister Goremykin voor dit denkbeeld, althans in beginsel, gewonnen was; maar tevens bleek hoe zelfs een zoo schrander man als Witte hiertegen openlijk in verzet kwam. Hij achtte dat de Provinciale Zemstvo's, in haar huidige formatie, voor zulk een delegatie ongeschikt zijn, en oordeelde dat men het Russische Rijk niet aan de proefneming van zulk een vertegenwoordigend Rijkscollege moest wagen. De tegenstrijdigheid waarop men hier stuit, is, dat eenerzijds de inrichting van het Russische leven in de *Mir*, en nog sterker onder de Kozakken, zeer autonoom is, en bijna democratisch is ingericht, maar dat in de concentratie van het Rijk de meest volstrekte autocratie heerscht. Tusschen dit

autonome leven beneden en die autocratische macht van boven een organischen band te leggen, is bijna onmogelijk. Laat men het autonome leven uit de onderste lagen van het Russische volksleven naar boven doorwerken, dan spat de autocratie, maar daarmee ook het Russische Rijk uiteen. En laat men omgekeerd de autocratie dieper naar beneden doordringen, dan is het met alle autonome leven omlaag gedaan. Hiermede is allerminst gezegd, dat het Rijks-gouvernement niet allerlei maatregelen nam om den socialen toestand te verbeteren. Het tegendeel is waar. De invoering van het alcoholmonopolie heeft voor het keeren van het alcoholistisch gevaar uitnemend gewerkt. Bij Ukase van Juni 1882 is het hoofdgeld afgeschaft, wat vooral aan de boeren een aanmerkelijke verlichting van lasten gaf. De vrouwen- en kinderarbeid is door de wet beperkt. In 1892 werd een wet uitgevaardigd om de plunder-woede der kolaks aan banden te leggen. Eu vooral Witte's beleid als minister van financiën gaf verademing op geldelijk gebied. Credietbanken werden ook ten platten lande opgericht, en bij misgewas kwam het gouvernement de lijdende bevolking te hulp. Maar dit alles kon niet baten, om den onrustig geworden Moejik zijn socialen vrede te hergeven. Zijn opgewekte verwachting was te hoog gespannen geweest. De teleurstelling die de emancipatie hem bracht, was te hard, te bitter. In sommige, bijzonder geteisterde streken zag hij geen uitkomst meer. De nood steeg aldoor hooger. En hierdoor in wanhoop vervallen, sloeg hij in enkele gewesten reeds tot een ruwe Jacquerie over, die voor geen gruwel terugdeinsde.

Van inlijving in de revolutionaire groep was intusschen voor den Russischen boer nog geen sprake. Wat hij najoeg was redding uit zijn sociale ellende en beveiliging van zijn persoonlijke vrijheid tegen de willekeur der lagere beambten, maar aan een algemeen politiek program dacht hij niet. Daarvoor leefde hij te geïsoleerd en was hij te veel opgesloten in eigen kring. De Tsaar, niet hij, had voor het Rijk te zorgen. Maar anders werd dit, toen ook in Rusland de theorieën van Marx begonnen door te dringen, en de socialistische idealen hem werden aangeprezen. Het communale leven in de *Mir* bood voor dit socialistisch ideaal in het oogspringende aanknoopingspunten. Soms scheen het, of de socialistische ideaalstaat niet anders zijn zou dan het stelsel van de *Mir* op heel het Rijk toegepast. Dit is wel onjuist, want de communale gemeenschap ligt veel meer op den weg van het anarchisme; maar voor zulke onderscheidingen is de boer nog onvatbaar, en hierop speculeerende, weet de socialistische propaganda ook in de *izbás* veld te winnen. Ieder die den Moejik maar belooft, dat hij als deelgenoot in de *Mir* over meer land zal kunnen beschikken, over meer land waarvoor hij niet behoeft te betalen, en die hem zijn vrije autonomie in het Mir-leven waarborgt, vindt in hem een willig werktuig voor zijn

revolutionaire plannen. Dit is uiteraard niet zóó te verstaan, alsof de geheele boerenstand in zulk een spanning verkeerde. Veeleer mag aangenomen, dat de overgroote meerderheid nog bij zijn oude trouw aan den Tsaar volhardt. Maar in de streken waar de tegenspoed voor den Moejik te hoog klom, en, gelijk ook nu weer, hongersnood niet alleen voor de deur staat, maar door die deur reeds binnensloop, is de neiging tot gevaarlijke Jacquerie beslist aanwezig, en vindt de revolutionaire propaganda een vruchtbaren bodem.

Hoe klein dan ook de eigenlijke terroristische groep is, zij wordt door warme sympathie gedragen, deels bij de industrieele arbeiders in de steden, deels bij de studenten en gymnasiasten, en thans ook bij een deel der boerenbevolking. Altoos zoo echter, dat de overgroote massa der bevolking beslist tegen de revolutionairen overstaat, en, had ze maar de handen vrij en was ze goed gewapend, niets liever zou doen, dan aan het terrorisme eens voor goed een einde maken. Lijnrecht tegenover de revolutionairen staan de oud-Moscovitische groep en de Panslavisten die, door wijlen Graaf Ignatief krachtiger georganiseerd, vooral in de groote Slavische Weldadigheidsinstellingen het middenpunt van hun werkzaamheid vinden. Deze groep dankt haar opkomst aan de periode der Romantiek, beschouwt de invoering van westersche zeden door Peter den Groote en zijn volgelingen als de oorzaak van al den rampspoed die Rusland overkomen is, en wil in de nationaal-historische karaktertrekken van het Russische volk de bezielende kracht vinden, die Rusland op eigen wortel tot nieuw leven zal doen opgroeien. Tusschen de revolutionairen en deze nationale Panslavisten staan dan de Zapadniki of Occidentalisten in, die vertegenwoordigen wat wij een liberale partij zouden noemen, en die het eenig heil voor Rusland zien in nabootsing van de politieke ontwikkeling van westersch Europa. En tegenover deze drie politieke groepen van de Panslavisten, de Occidentalisten en de Terroristen staat dan het autocratisch Gouvernement met zijn bureaucratie, politie en leger. Soms nadert deze autocratie meer de nationaal-panslavistische denkbeelden gelijk onder Tsaar Nicolaas I, dan weder begeeft zij zich meer op de lijn der Occidentalisten gelijk onder Alexander II, en dan weer slaat ze een middenweg in, gelijk onder den tegenwoordigen Keizer. Doch juist dit weifelen en veranderen verzwakt haar kracht, terwijl onder de staatslieden, die op den voorgrond treden, de mannen van den eersten rang zeldzamer worden, en zelfs een man als Witte al spoedig het wanhopende van zijn poging inzag. Die verzwakking van het autocratisch bestuur had noodzakelijk tengevolge, dat de bureaucratie in Rusland zeer donkere plekken begon te vertoonen, niet alleen op civiel en publiek-rechtelijk terrein, maar ook bij vloot en leger. Misbruik van macht en belustheid op ongeoorloofde geldelijke

voordeelen zijn van elk autocratisch beheer steeds onafscheidelijk; maar zoolang de geest van boven krachtig doorwerkt en de keuze voor de hoogste ambten op de juiste personen valt, neemt dit kwaad geen verontrustende afmetingen aan. Doch dit kwaad treedt wel in, zoodra de teugel van boven verslapt en de keuze keer op keer gunstelingen verheft en de degelijke krachten op zij zet. Dan toch vreet een booze kanker door alle geledingen heen, de ambtelijke conscientie verzwakt, het hoog gevoel van plicht laat af, men houdt op, zich voor allerlei verkeerde praktijken te schamen, en de lagere beambte, wetende en ziende hoe zijn superieuren hem voorgaan, wordt een plaag voor het volk. Dat dit nog volstrekt niet op de geheele Russische bureaucratie van toepassing is, blijkt genoegzaam uit de zelfopoffering, waarmee nog steeds lieden van karakter zich beschikbaar stellen voor posten waarin ze vooruit weten, dat de sluipmoord hen opwacht, en niet minder uit de zedelijke kracht, waarmee in verreweg de meeste plaatsen de revolutionaire woeling is weerstaan en onderdrukt. Maar de voor Rusland zoo pijnlijke afloop van den oorlog met Japan en, zoowel wat naar aanleiding hiervan aan het licht trad als hetgeen er voor de binnenlandsche toestanden uit voortvloeide, heeft dan toch aan heel de wereld getoond, dat de kanker wel terdege aanwezig is, en dat zelfs zeer krachtig moet worden doorgetast, zal tot in de hoogste kringen het ingeslopen kwaad bezworen worden.

Toch zij men hierbij voor overdreven voorstellingen op zijn hoede. Japan was in Oost-Azië veel sterker dan Rusland. Op voet van vrede onderhield Japan een actief leger van 173.699 man, met een reserve van 204.109 man, en dan nog een reserve van recruten van 161.547 man; saam alzoo ruim 500.000 man. Japan was vlak bij huis, was spoedig meester van de zee, en kon alzoo in Mandchoerië alles aanvoeren wat het noodig had, terwijl Rusland in het Amoer-gebied slechts over een betrekkelijk kleine macht beschikte, en wat ter aanvulling van deze kleine macht noodig was, door heel Azië over een spoor met enkele rails moest aanvoeren, en dan nog bij het Baikalmeer met zijn spoorlinie niet gereed was. Al kan dan ook de onvoorzichtigheid van den vice-koning Alexajeff niet ernstig genoeg gegispt worden, om onder zulke omstandigheden het op een oorlog te laten aankomen, de afloop zelf van dien oorlog kon hem die de toestanden en verhoudingen kende, niet verbazen, zoodra het eenmaal aan Admiraal Togo gelukt was de Russische vloot in Port-Arthur op te sluiten. En wat de binnenlandsche woelingen en excessen betreft, verlieze men niet uit het oog, dat

de berichtgevers opzettelijk de feiten steeds donkerder kleurden dan ze zich toedroegen; dat deze feiten in hoofdzaak op de niet-Russische gewesten in het Westen betrekking hadden, en dan nog bijna uitsluitend op de stedelijke bevolking die slechts 14 % van het geheel vertegenwoordigt. Toen ik dan ook in de bladen uit het Westen van Europa las, hoe men zich den toestand in Odessa en Sebastopol voorstelde, en daarmee zelf den feitelijken toestand vergelijken kon, leed het voor mij geen twijfel of men stond voor schromelijke overdrijving. Eerst als men Frankrijk, Italië, Duitschland, Denemarken, Zweden en Noorwegen bij elkaar neemt, krijgt men een bevolkingscomplex, dat met de bevolking van Rusland overeenkomt. Telde men nu dagelijks op, wat er in deze zes landen dag aan dag aan misdaden voorvalt, en zette men dit alles in breede lijst bijeen, dan zou dit normale gegeven reeds een geheel ander licht op de Russische gruwelen werpen. Bovendien, de machtsontwikkeling van Rusland, en de niet minder sterke vooruitgang van zijn welvaart in de laatste halve eeuw onder de leiding van het autocratisch beheer, zou eenvoudig ondenkbaar zijn geweest, indien de autocratie in het bureaucratisch en militair bestuur innerlijk geheel verrot ware geweest. De veroveringen van Rusland, van Merv op de grens van Afghanistan, tot Wladiwostok, grenzen aan het fabelachtige, en over de 145 millioen der bevolking genomen, zijn het 76 millioen Russen die 70 millioen ingezetenen van andere nationaliteit in bedwang houden, ongerekend nog de machtige invloed, dien Rusland zich in Perzië wist te verzekeren. Vooral met het oog op de onmetelijke uitgestrektheid van het Rijk moet hierin wel een oorzaak van zwakheid voor den Russischen stam liggen, temeer, nu zijn westergrens bijna geheel uit Polen, Duitschers, Letten en Finnen bestaat. Hoe groot ook het assimilatievermogen van het Russische volk zij, het kon in zoo korten tijd deze menschenmassa van 70 millioen niet in zijn eigen volkslichaam inlijven. Ook de Caucasus bleef bij den krijgszuchtigen aard van zijn bewoners steeds een precair bezit. Maar vooral in Azië is de Russificeering dan toch zoo ongelooflijk snel doorgegaan, dat men uit het hart van Azië bijna van geen verzet meer hoort, en de opbloeiïng dezer streken niet weinig Ruslands roem en macht verhoogt. Daarbij toont de sterke toeneming der bevolking, dat er ongemeene kracht in het volksleven schuilt. Al staat het sterftecijfer, als uitvloeisel van de uiterst gebrekkige hygiënische toestanden, nu nog op het zeer hooge cijfer van 35.1 op de 1000 inwoners, waar het bij ons reeds op 15.9 gedaald is, hier staat tegenover, dat het geboortepercentage voor Rusland zich op 48.8 per duizend staande hield, terwijl het bij ons op 31.4 daalde. Ook voor den zedelijken toestand pleit het, dat het aantal onwettige geboorten niet hooger klom dan 1.8 % in totaal, wat bij ons in 1904 2.22 was. Een volk dat jaarlijks nog met ruim 2 millioen in aantal stijgt, toont wel innerlijke veerkracht te

bezitten, vooral waar dit cijfer nog elk jaar naar boven gaat. Wel staat hier voor de landverhuizing een zwak cijfer tegenover, dat in geen jaar boven de 75000 klom, maar dit verklaart zich gereedelijk uit de groote uitgestrektheid van het Rijk, waarin nog altoos geheele streken niet dan zeer dun bewoond zijn. De verhuizing naar Azië nam dan ook sterk toe, en bedroeg in 1900 volgens officieele opgave reeds 140.000, vooral naar Siberië, waar de landbouw zich zoo ongemeen ontwikkelt, dat nu reeds de Siberische boter op de Londensche markt, in ijswagens naar Hamburg en van daar over zee vervoerd, goede prijzen bedingt. Voor de algemeene welvaart is het teekenend, dat de graanuitvoer van 17 millioen pud in 1866, in 1901 reeds tot 466 millioen pud gestegen was. Het aantal fabrieken klom van 17.236 in 1888 tot bijna 40.000 in 1897. Ook het mijnwezen maakt zoo snelle vorderingen, dat nu reeds op een productie van bij de 200 millioen roebels per jaar te rekenen valt. Aan naphta alleen werd uitgevoerd ruim 93 millioen pud. De totaaluitvoer steeg in 1901 tot 758 millioen roebels, de invoer tot 645 millioen, het nationale inkomen is door Tikhomirov berekend op 3.740 millioen roebels. De toeneming der Staatsinkomsten hield met deze vermeerdering van welvaart gelijken tred. Bij den aanvang der vorige eeuw stond het budget op 80 millioen, in één eeuw is het van 80 tot 1900 millioen roebels gestegen. Ruim 1350 millioen van de 6½ en 4½ % schuld kon van 1889—1893 in 4 % schuld geconverteerd worden, en zelfs thans, te midden der troebelen, toonen de maandelijksche staten nog een gestadige stijging. Veel vreemd kapitaal moest natuurlijk naar Rusland gelokt, om de onmetelijke hulpbronnen van het Rijk tot ontwikkeling te brengen, maar toch bedroeg op het budget van 1903, hetgeen aan schuld te betalen was, slechts 290 miljoen roebel, wat, *pro rato*, voor de bevolking van Nederland met 10.5 miljoen gelijk zou staan, terwijl wij in 1906 nog ruim 30 miljoen hadden te betalen. Iets waarbij men niet uit het oog verlieze, dat vooral de aanleg van het spoorwezen in Rusland ongelooflijke sommen verslonden heeft. In Europa en Azië saam bezit Rusland thans omstreeks 60.000 kilometer spoorweg; waarvan de overwegend grootere helft staatsspoor is. Door de dun bevolkte streken bleef de opbrengst van deze spoorwegen verre beneden de opbrengst in west-Europa, terwijl de lange trajecten voor het vervoer in het koude klimaat aan het rollend materiaal zeer hooge eischen stelden. Vergelijk hiermee nu, wat de veel sterker bedorven autocratieën in Azië de laatste eeuw van het rijke Aziatische land gemaakt hebben, en ge gevoelt terstond, hoe zulk een ontwikkeling van kracht en welvaart als Rusland in zoo korte periode bereikte, nimmer mogelijk zou zijn geweest, indien de bureaucratie, die tot dit alles den stoot gaf, niet ook over gezonde krachten had kunnen beschikken. De energieke volharding waarmede de spoorwegen zijn aangelegd, waren voor de Russische ontwikkeling in dit zoo

breed uitgestrekte Rijk uiteraard van nog hooger beteekenis, dan in de westersche landen; maar vergeten mag niet, dat juist daardoor in het spoorwezen voor Rusland veel grooter gevaar bij spoorwegstaking school. Nog tijdens de jongste staking was Zuid-Rusland feitelijk wekenlang van het centrum en het noorden des lands afgesneden, en de troepen die tot herstel van de orde den landweg moesten inslaan, kwamen, bij de onafzienbare afstanden, natuurlijk te laat. Toch is de Regeering ook deze moeilijkheid te boven gekomen, en toen de afgetreden Doumaleden in hun manifest van Helsingfors heel het volk opriepen, om belasting-betaling te weigeren, en hun zoons niet meer voor de recruteering te laten opkomen, heeft, op zeer enkele uitzonderingen na, het volk op dit manifest geantwoord, door de Rijksinkomsten nog te verbeteren, en het contingent voor het jaar voltallig temaken.

Zij die wanen, dat de bureaucratie haar rol in Rusland heeft uitgespeeld, vergissen zich dan ook ten eenenmale. Een volk van 145 millioen inwoners over twee werelddeelen uitgespreid, en met meer dan honderd verschillende nationaliteiten, zonder historische ontwikkeling of politieke rijpheid, leent zich niet voor een parlementairen regeeringsvorm, gelijk die in onze westersche landen bestaat. De kleine groep, die in Rusland hierheen stuurt, bestaat uit idealisten, die zich inbeelden ais met een tooverslag heel den volkstoestand te kunnen omzetten. Leroy Beaulieu zegt 't zoo terecht: het zijn al te gader „illusionistes qui se flattent de résoudre les problèmes qui s'agitent stérilement chez nous et croient avoir le secret de la régénération sociale et politique de l'Europe et du monde Chrétien" (L'empire du Tsar, I. p. 95). De eerste Douma bevestigde dit oordeel, en van tweeën één staat te gebeuren: of de Regeering zal, evenals in de zuidelijke landen van Europa, de verkiezingen maken, en zoo tenslotte een Douma krijgen, waarmee ze werken kan, óf wel het manifest van den Tsaar in October 1905 zal blijken te ver te zijn gegaan. Allicht had verdere ontwikkeling der provinciale Zemstvo's Rusland verder gebracht, zoo men Goremykin's plan had kunnen doorzetten om uit deze provinciale Zemstvo's een Zemstvo Sabor te laten delegeeren. Witte ontried dit, en aan zijn oordeel is natuurlijk waarde te hechten; maar zal een Rijks-vertegenwoordiging bereikbaar blijken, dan zal men toch op de echt-nationale gedachte der Zemstvo's moeten teruggaan, om het eigenlijke volk te doen representeeren. Gelijk het nu in de eerste Douma ging, kreeg men enkel Doumaleden uit de kleine revolutionaire groep en uit verschillende fractiën van het Occidentalisme, die saam nog niet één tiende van het Russische volk vertegenwoordigen. Het Terrorisme is door geen amnestie te bezweren. De Terroristen beloven wel, gelijk in hun adres aan den Tsaar van 10 (23) Maart 1881. dat ze van alle geweld zullen afzien, indien hun

eischen worden ingewilligd, en ze stellen dan als eisch 1°. een verantwoordelijk ministerie; 2°. een parlement door het algemeen stemrecht gekozen, en 3°. volledige vrijheid van gedachtenuiting in de pers en in de vergaderingen; maar nauwelijks zou dit stel eischen zijn ingewilligd, of nieuwe eischen zouden opdoemen, die opnieuw door gewelddaden zouden worden afgedwongen, en hun einddoel blijft toch altoos, aan te sturen- op de groote Russische republiek, met oeconomische gelijkheid van bezit. Het Terrorisme is de actie van een staat in den staat, die aan de Regeering den oorlog verklaart, en waartegenover de Regeering niet anders dan *à la guerre comme à la guerre* kan optreden.

Het agrarische vraagstuk staat hier geheel buiten, al trekken de revolutionairen er overal partij van, om ook het platteland onrustig te maken. Is eenmaal de afkoopsom door de vroegere lijfeigenen betaald, en wordt, gelijk thans de Regeering voorstelt, opnieuw land ter beschikking van de boeren gesteld, dan zal het agrarische vraagstuk in Rusland zijn eigenaardige oplossing vinden; en zoo aan verbod van landverkoop èn door de Regeering èn door de *Mir*-gemeenschap onder de boeren zelven wordt vastgehouden, zal Rusland voor den vloek van een landelijk proletariaat bewaard blijven. Evenmin wordt het groote politieke vraagstuk beheerscht door Polen, Finland en de Joden. Op de Joodsche quaestie kom ik later terug. Finland levert voor Rusland geen gevaar op, mits het zijn autonomie volledig herkrijge; en Polen zal voor Rusland een blok aan het been blijven, waarvan het minder last heeft nu de alliantie met Frankrijk de Poolsche emigranten te Parijs in toom houdt, maar dat bij andere internationale constellatie opnieuw gevaar kan opleveren. Doch al deze vraagstukken zijn van geheel anderen aard dan het publiek probleem tusschen het Tsarisme en de revolutionairen. Het zijn vraagstukken, die bij elke woeling steun aan de revolutionairen verleenen, maar door een geheel verschillend motief verzet tegen het Russisch bewind wekken. Men kan er zich dan ook op voorbereiden, dat al komt er zekere parlementaire vertegenwoordiging tot stand, deze geen anderen dienst zal kunnen bewijzen dan van zekere controle-oefening op het finantieel beheer; een controle die toch zal moeten gevonden worden, zij het ook op andere wijze. Maar hoofdzaak is en zal blijven wat de Franschen noemen, l'assainissement de la bureaucratie; want wat men ook wijzige, nog lange jaren zal de bureaucratie, het groote instrument blijven, dat de levensbewegingen van het uitgestrekte Rijk leidt. Op zich zelf is het ook volstrekt niet ondenkbaar, dat zulk een bureaucratische hiërarchie op breed

terrein uitstekend werkt. Men ziet het bij de groote legers van onze groote mogendheden, die millioenen personen omvatten, en streng bureaucratisch beheerd worden. Men ziet het evenzoo aan de rechterlijke macht, die haar controle alleen in eigen boezem bezit, en die over de belangen van partijen of aangeklaagden, alleen aan de wet gebonden, in volmacht beschikt. Zinkt daarentegen óf de controle óf de degelijkheid van karakter bij wie de macht uitoefenen, dan wordt het beste leger gedesorganiseerd, en de rechtspraak een bespotting van het recht; een kwaad dat reeds bij het oude Israël door de profeten met zoo diepe verontwaardiging gegeeseld werd. Staande voor het gevaar van naar zulk een toestand af te glijden, moet Rusland daarom in zijn beambten-systeem met kracht de benoeming van gunstelingen en het nepotisme uitbannen, en een strenge hiërarchische controle, met een administratieve rechtspraak van deugdelijk gehalte, invoeren. Vooral echter zal 't aankomen op de verheffing van het zedelijk leven. Te ontkennen valt niet, dat het occidentalisme uit het Westen ook het atheïsme en scepticisme, en daarmee de losse zeden uit Frankrijk naar de meer verlichte kringen in Rusland heeft overgebracht, en dat spel en drankzucht op dezen losgewoelden bodem der moraliteit welig bloeien. Blijft dit kwaad toenemen, dan zal steeds minder deugdelijk personeel voor de ambtenaarsbenoemingen beschikbaar zijn. Maar slaagt men er in, oud-Russische degelijkheid ook in de zedelijke atmosfeer terug te brengen, dan zal het bederf ook in de lagere ambtenaarsklasse gestuit worden, en de behandeling van het volk veel beter dan nu aan de eischen van recht en billijkheid kunnen beantwoorden. Er heerscht thans nog veel te veel een inbeelding van eigen hoogere ontwikkeling, die uit het Westen overgenomen, met minachting op de boerenbevolking doet neerzien, en juist die minachting maakt den bureaucraat tot tyran. Geheel ten onrechte heeft men dan ook de jongste gebeurtenissen in Rusland vergeleken met wat in Frankrijk plaats greep in de jaren der Fransche Revolutie. De occidentalisten nemen hiervan wel den schijn aan, en pogen het dien kant uit te leiden, maar de toestanden zijn geheel verschillend. In Rusland golft de revolutionaire woeling alleen in de oppervlakte, maar daaronder zet het nationale Russische leven, naar eigen aard, zijn socialen gang voort. Van een krachtig opwakend individualisme, als waarin de Fransche Revolutie haar kracht vond, is in Rusland geen sprake. De nationale religie, die in de 18e eeuw in Frankrijk geheel ondermijnd was, is in Rusland nog een machtige factor. De bojarenstand verspeelde zijn invloed. En in plaats van in een toestand van verval te verkeeren, ging Rusland de laatste halve eeuw oeconomisch met reuzenschreden vooruit. Het is zoo, Rusland heeft zijn kracht overschat. Het heeft gewaand de absorptie van de niet-Russen en de niet-orthodoxe elementen met dwang te kunnen doorzetten, en boet dit thans door den heftigen weerstand,

waarop het stuit in Finland, Lithauen en Polen, bij de Joden en bij de secten. Maar de kern van het Russische volk heeft hierdoor niet geleden. Dit blijft een machtig levenscentrum van ongemeene kracht vertegenwoordigen, en als de geweldige gisting, die thans het Rijk in onrust houdt, zij het ook na nog banger worsteling, zal hebben uitgewoed, en het leven zijn normalen gang zal kunnen hernemen, zal Rusland, dat zijn loop eigenlijk nog pas begint, ongetwijfeld zijn volle beteekenis zoo voor Europa als voor Azië herwinnen. Het zal niet, door het verzetten van den wissel, op ons westersch spoor overgaan, noch ook terugglijden op de baan van het Aziatische leven, maar tusschen die beide in een eigen positie bewaren, en een hooger nationaal bestaan ontwikkelen, dat wel niet beantwoorden zal aan den eisch van onze westersche theorieën, maar in feiten toonen zal, hoe er nog een andere levensvorm mogelijk is, die, onder geheel ander gestarnte, een eigen oplossing brengen zal voor de groote nationale, politieke, en oeconomische problemen. Rusland zal niet westersch worden, maar zijn nationale idiosyncrasie zal triomfeeren.

25 Februari 1907.

DE ZIGEUNERS.

Ge kunt den naar Azië gekeerden kant van Europa niet bereizen zonder telkens op de Zigeuners te stuiten. Ge vindt ze in de Krim en in Bessarabië. Ze zitten met massa's in Rumenië, in Zevenbergen en Europeesch-Turkije, en ze lieten hun spoor achter tot diep in Griekenland; en hoeveel de loop der eeuwen ook in hun bestaan gewijzigd hebbe, in den grond zijn 't nog altoos dezelfde Zigeuners, die in de l5de eeuw onze bosschen onveilig kwamen maken, als nomaden in tenten sliepen, met een smidse rondwaarden, en het volk lokten door zang en muziek. Schier onwillekeurig riepen zij, en roepen ze nog, de herinnering aan Kaïn, en in Israëls latere historie aan de Kenieten op. Kaïns oordeel: „Gij zult zwervende en dolende zijn op de aarde," en de uitvindingen onder zijn nakomelingen Jabal, Jubal en Tubal-Kaïn van het tenten maken, van het ijzersmeden, en van het muziekinstrument, tooveren u nog den echten Zigeuner als voor oogen. Anderzijds trachtten in *the Academy* van 1886 Sayce en Neubauer breedvoerig te betoogen, dat de Kenieten feitelijk niet anders dan zulke omdolende smeden geweest zijn. Zelfs hun naam wordt met het Arameesche woord Kanaï voor smid in verband gebracht, en wat van Sauls dagen geschreven staat, „dat er destijds geen smid was in Israël" (1 Sam. 13 : 19—22) wordt door Sayce uit het tijdelijk verjagen van deze nomaden verklaard. De Rechabieten, die eveneens in tenten woonden, brengt Neubauer evenzoo met hen in verband. En op deze wijze is met name uit Engeland, waar het gezag der H. Schrift nog hoog staat, zoo ongedwongen de voorstelling opgekomen, dat de Zigeuners met deze Palestijnsche nomaden verwant zouden zijn, dat zelfs Colocci als devies voor zijn *Gli Zingani* nog uit Gen. IV: 12 tot motto koos het: *Vagus eris et profuqus super terram*. Een voorstelling vooral daardoor gevoed, dat zekere Kaïnstrek in de Zigeuners, althans bij hun oorspronkelijk optreden in Europa, moeilijk kon ontkend worden. Bij hen eenerzijds dezelfde schijnreligie als bij Kaïn, en anderzijds dezelfde breuke met alle hoogere zede wet, vooral uitkomend in hun wreedheid en in het licht achten van den moord. Met het oog op den zondvloed zou dan atavistisch door een van Noachs schoondochters het Kaïnskarakter in een zijner naneven moeten herleefd zijn, en zoo tot het opkomen van een eigen soort nomaden hebben geleid. Al staat dan ook thans na de onderzoekingen van Grellmann, Pott, de Goeje en Miclovitch vrijwel vast, dat onze Zigeuners uit het noord-westen van Voor-Indië herkomstig zijn, dit sluit

geenszins de mogelijkheid uit, dat reeds lang vóór Christus geboorte horden van gelijke herkomst hun trek door het westen van Azië begonnen zijn. Er ligt een historie van deze nomaden ver achter hun opduiken in Voor-Indië.

In het westen van Europa kennen wij de Zigeuners niet anders dan als kleine groepjes, die met een woonwagen rondtrekken, op een onbebouwden hoek aan de wegen hun tent opslaan, een armzalig paard met zich voeren, en door het verkoopen van snuisterijen, het slijpen van scharen en messen, of ook door waarzeggerij hun brood verdienen. In het oosten van Europa daarentegen staan ze er heel anders aan toe. Ze treden hier in zulke massa's op, dat ze enkel in Rumenië op 263.000 zielen worden geschat, en al te zaam een eigen volk vormen, dat, over vier werelddeelen verspreid, nog altoos het millioen zielen nabij komt, of volgens Colocci zelfs overtreft. Behalve de 263.000 Zigeuners in Rumenië, vindt men er 274.000 in Zevenbergen, het Banaat en andere deelen van Hongarije; 95.213 in Europeesch-Turkije; 40.000 in Spanje (de Gitanos); 48.247 in Polen; in Rusland, volgens Vaillant, 50.000; in Bosnië, Herzogewina en Montenegro 42.000; in Engeland 20.000; in de overige landen van Europa saam een kleine 100.000; in Azië een 90.000; in Afrika een 16.000; en in Amerika een 150.000. Enkele dezer cijfers zijn vermoedelijk te laag, andere te hoog geraamd; maar door het cijfer van één millioen voor heel hun stam aan te nemen, staat men op vrij vasten bodem. Zoo werd vroeger, en zelfs nog door Colocci in 18S9, voor Hongarije het cijfer van 95.213 besomd, terwijl de officieele telling in het commissoriaal rapport van 1875 niet minder dan 274,940 Zigeuners vond. (Zie *Ergebnisse der in Ugarn am 31 Januari 1893 durchgefiihrten Zigeuner-conscription*. Budapest 1895.) De mogelijkheid is dan ook geenszins uitgesloten, dat de opgaven omtrent Perzië, Kurdistan en Klein-Azië, bij nauwkeurige telling, veel, veel hooger zouden blijken. Maar ook al blijft men bij ongeveer een millioen staan, dan nog is het optreden van dezen stam een in hooge mate interessant verschijnsel; te meer wijl de Zigeuners, hoe ver ook verspreid, in de vijf eeuwen hunner meer bekende historie overal hetzelfde type, hetzelfde karakter en geheel denzelfden volksaard blijven vertoonen; een volksaard in beginsel geheel verschillend van het karakter der volkeren door wier midden zij zich bewogen.

Wat hen thans almeer uit hun verband rukt, en welhaast het naderend einde van hun nomadisch bestaan voorspelt, is de toeneming der bevolking. Een nomadenvolk als de Zigeuners tiert alleen waar veel woeste streken zijn, de bosschen schuilplaats bieden, en de dungezaaide landbouwbevolking buiten staat is, hun den toegang te beletten. Een Zigeuner kent geen vaderland. Hij beschouwt heel de wereld als het voor hem bloot en openliggend terrein, waarop

hij naar hartelust kan omdolen. Hij noemt zichzelf Rom, wat in zijn taal mensch beteekent, en kan maar niet tot het inzicht komen, dat de bewoners, die hij vindt, creaturen van gelijke waarde zijn als hij. In zijn trots veracht hij hen als gorgis, gadjos of busnos, en zichzelf alleen voelt hij als in vollen zin mensch, en beschouwt zich uit dien hoofde als den heer der schepping. Hem behoort geheel de wereld toe. Hij komt nergens als vreemde. Al 't land is zijn. Niet hij woont bij anderen in, maar die anderen wonen op zijn heilige erve. Als ze na de wintermaanden hun tochten weer gaan aanvangen, maken ze in hun vergadering een plan van verdeeling op en wijzen aan elke groep het terrein aan, waarop men dien zomer zal gaan omdolen. Zoo deden ze ook met ons land, waar ze op hun tocht naar het westen reeds in 1420 aankwamen, en zich vooral op de Veluwe en in Montferland, in de Graafschap Zutphen, thuis gevoelden. Er lag door heel Europa land braak, en onbewoond terrein open. Door teekenen, op steenen en in boomen, wezen zij aan alwie achter hen optoog, den weg aan dien ze waren ingeslagen, en alle onbevolkte streek was hun. Sinds echter de bevolking van Europa op zoo vroeger ongekende wijze toenam, slonk dat openliggend terrein steeds in. Voor grootere benden was in het westen van Europa geen plaats meer te vinden. Ze werden verplicht zich in steeds kleinere groepen te verdeelen. Zoo ontbrak hun van lieverlede het woeste veld, waarop ze trekken konden, en zelfs hun tochten in zeer kleine groepen leverden geen middel van bestaan meer op. Dit noopte hen de straallengte van hun trek steeds korter te nemen. Allengs zagen ze zich genoodzaakt, in de woeste streken van de Karpaten en van het Banaat terug te blijven. En toen ook in die streken, als gevolg van beter geordende toestanden, de bevolking snel wies, moesten ze er tenslotte wel toe komen, voor het meerendeel hun nomadisch leven op te geven, en zich vaste woonplaatsen te kiezen. Deze ommekeer in hun levensloop is nu reeds zoover gegaan, dat de Hongaarsche Zigeunertelling van 1893 op de 273.940 Zigeuners drie klassen aangaf: de eerste van hen die vaste woonplaatsen gekozen hadden, tot een aantal van 243.432, de tweede van hen, die gemeenlijk een klein jaar in een bepaald dorp bleven, en dan verhuisden, tot een getal van 20.406; en de derde, de eigenlijke nomaden, gezonken tot het lage cijfer van 8.938. Nog sterker zelfs komt de achteruitgang in hun zelfstandig bestaan uit in het opgeven van hun eigen taal. Er bleek toch, dat in Hongarije reeds 104.750 Zigeuners enkel nog Hongaarsch spraken en verstonden, en dat slechts nog 82.40.5 het Zigeunersch als eigen spreektaal gebruikten, terwijl 67.046 zich van het Rumeensch als spreektaal bedienden. Dit wil niet zeggen, dat de groote massa daarom niet nog zekere gebrekkige kennis van de oude moedertaal bezit, maar zelfs deze gebrekkige kennis is bezig snel te verloopen, en reeds nu kan gezegd, dat zij op weg zijn hun oude taal spoorloos te doen verdwijnen. Doch al gaan ze

zoodoende een geheel nieuwe toekomst tegemoet, de oude trekken van het volkskarakter blijven voortleven. Zelfs in Constantinopel kan men de geheele familie, die een Zigeunerhuis bewoont, op straat voor de deur vinden zitten. Hun huis is hun nog steeds een tent, zonder huisraad of meubileering, en waar ze voor hun tent, en wat tot de tent behoort, veertig namen in hun taal hebben, bezitten ze voor het huis, en voor wat aan het huis vast is, slechts twee woorden *Ker* en *Vudár* ; het eene voor het huis zelf en het andere voor de deur. Voor al het overige gebruiken ze woorden aan het oude leven in tenten ontleend. In hun aard en wezen zijn ze dan ook niet veranderd, en de *Innzucht* houdt hun afzonderlijk karakter in stand. Al komen toch in Hongarije, Rumenië en Rusland, en zelfs in Spanje, huwelijken tusschen Zigeuner-vrouwen en Europeanen voor, steeds blijft dit hooge uitzondering, en de Zigeuner beschouwt zulk een huwelijk als een smaad voor zijn ras. Wie uit de Zigeunerfamilies met een Europeaan huwt, wordt uitgestooten, als een die zich-zelf heeft verlaagd. Het zal in hooge mate interessant zijn, na te gaan, op wat wijze de evolutie van het volkskarakter bij het opgeven van den nomadischen toestand zal plaats hebben. Opmerkelijk in dat opzicht is nu reeds, dat tusschen hen die vaste woonplaats kozen, en de anderen, die hun nomadisch leven voortzetten, zich sterke vijandschap ontwikkelt. *Paspati*, in zijn *Etudes sur les Tschinghianés de l'Empire Ottoman* (Constant 1870) bevond, dat zelfs in Turkije die wederzijdsche antipathie reeds tot rashaat was aangegroeid. De gezeten Zigeuner veracht den nomadischen volksgenoot als een barbaar, spot met zijn ruwe, rauwe taal, en schimpt op zijn onwetendheid en op de lompen, waarin hij zich hult. En omgekeerd zien de nomadische Zigeuners op de gezeten lieden van hun ras als op afvalligen, verraders en kweekelingen neer, schelden ze uit voor *Lakhos*, d.i. Wallachen, of voor Kalparan-Tschinghianés, en spreken ze zelfs niet aan als ze hen ontmoeten. Een ras-antipathie nog daardoor versterkt, dat de nomaden meest Mohammedanen zijn, en de gezeten Zigeuners zich meest hebben laten doopen, althans in Europeesch Turkije. Maar juist deze rashaat van de nomaden tegen de gezeten Zigeuners kan geen andere uitwerking hebben, dan dat de eigenaardigheid van het ras almeer haar scherpe trekken inboet. In aantal toch zijn de nomaden aldoor aan de verliezende, de sedentaire Zigeuners aan de winnende hand. Immers nu de nomaden de sedentairen om hun Europeesche manieren verachten, en de sedentairen zich juist op die hooger staande maatschappelijke ontwikkeling veel laten voorstaan, kan het wel niet anders of onder de gezeten Zigeuners komt almeer de neiging op, om wat aan hun vroeger nomadisch leven herinnerde, te laten varen, en kracht te zoeken in nabootsing van het leven der volken, waaronder zij verkeeren. Toch zal het hun niet licht gelukken, deze nabootsing tot tweede natuur te maken. Het atavisme van een zoo sterk geteekend ras werkt

daartoe te onverzettelijk door en hun opsluiting in eigen ras door het huwelijk blijft dit atavisme steeds voeden.

In hun godsdienstig beseffen bezitten de Zigeuners niet dan zeer zwakken band van eenheid. Wat vroeger de eene historiograaf den anderen naschreef, dat ze volstrekt zonder godsdienstige overtuiging waren, is bij nader onderzoek gebleken onjuist te zijn. Reeds op zich-zelf was het onwaarschijnlijk, dat een volk van hoog poëtischen aanleg alle godsdienstige inspiratie missen zou; en nauwelijks was dan ook een ernstig onderzoek naar het Zigeunerleven door kundige vorschers, die zich in hun kringen wisten te doen opnemen, aangevangen, of al spoedig bleek, hoe hun rijke folklore van religieuse denkbeelden doorademd is. De Zigeuner ontsluit zijn hart voor den *busno* niet. Eer is hij geneigd zijn inwendig bestaan op ondoordringbare wijze te bemantelen. Vandaar dat hij op de vragen van missionairen nooit anders dan een ontkennend bescheid gaf. Maar een Michael Ivanovitch Kounavine en Dr. Heinrich von Wlislocki hebben het anders aangelegd. Kounavine heeft twaalf jaren onder de Zigeuners in Azië en daarna tien jaren onder de Zigeuners in Rusland doorgebracht, en is daarna nogmaals dertien jaar onder hen gaan leven, zoodat hij 35 jaar lang hen bestudeerd heeft. Dr. Wlislocki wijdde slechts tien jaren aan soortgelijk onderzoek, maar bepaalde zich dan ook tot het enge gebied van Zevenbergen. Beiden zijn daarbij zoo intiem in het leven der Zigeuners ingeleefd, dat ze niet alleen hun taal vlot spraken, maar hun tentleven met hen gedeeld hebben, en door de Zigeuners schier als een hunner werden geacht. Voor zulke mannen ging het Zigeunerhart open. Voor hen bestonden geen geheimnissen meer. En door hen weten we nu, dat de Zigeuners uit Indië een uitgewerkte geestesleer hebben meegebracht. Gelijk men weet, houden velen in Engeland ook John Bunyan voor een Zigeuner. Zijn familienaam wordt in de doopregisters *Bownia* geschreven, en deze Bownia's komen voor onder de bijvoeging van „*an Egiptian rogue*." Vooral Mr. Simson van New-York hield het beweren van Bunyan's Zigeunerherkomst staande; en wel poogde John Brown in zijn *Life of Bunyan* het te ontwrichten, maar nieuwe bewijzen zijn sinds bijgebracht, en in de *Journal of the gypsy lore Society*, deel II, p. 377. erkent Dr. Groome, die vroeger eveneens deze voorstelling afwees, dat er toch meer voor te zeggen valt, dan hij eerst dacht. Vast staat in elk geval dat Bunyan een der *tinkers* was, die als ketelboeters en scharenslijpers in Engeland een eigen groep vormen. En wat het vermoeden niet minder bevestigt is de rijke fantasie, die

Bunyan in zijn *Pelgrimsreize* ontwikkeld heeft, die evenals de opvatting van het Christenleven als een trek, tocht of reis, uitnemend met het Zigeunerkarakter en hun nomadischen aard zou overeenkomen. Een punt daarom van gewicht, omdat, vond het door Simson geuite vermoeden volledige bevestiging, er het bewijs in zou liggen, dat de Zigeuner zelfs voor *diep*-religieuse indrukken vatbaar is.

Gemeenlijk is hij dit zeker niet. Bij hun langen tocht uit Indië, die voor hun machtigste groep door Perzië, Kurdistan en Klein-Azië ging, maakten zij kennis met tal van eerediensten, waarvan de uitwendige schittering hen aantrok, maar voor wier onderling verschil ze weinig oog hadden. Het leek hun alles één, met niets ter zake doende variatie; en zonder in 't minst aan hun overtuiging geweld aan te doen, schikten ze zich naar de culte's van het land waar ze aankwamen of doortogen. In Mohammedaansche streken lieten ze zich besnijden, en eerden den Profeet, nu eens Sunnitisch, dan Chiitisch. Onder de Armeniërs waren ze Nestorianen, in Rusland en Rumenië Grieksch-orthodox, in Polen Roomsch-Katholiek, in Hongarije waren ze, al naar het dorp waar ze woonden, Luthersch, Gereformeerd, Roomsch-Katholiek of Grieksch-orthodox. Vooral den Doop ondergingen ze willig, vermoedelijk omdat ze er een tooverhandeling, met tooverformule, in zagen, in den trant van hun eigen guichelarijen. Zelfs trok het hen aan, bij verandering van woonplaats, zich bij de kerk dier nieuwe woonplaats opnieuw te laten doopen. En wel schreef men dit toe aan de begeerte om opnieuw doopgeschenken te ontvangen van nieuwe peters en meters, maar hun kras bijgeloof bleef hierbij stellig niet buiten spel. Voor het overige bezoeken ze de kerken niet overdruk, en als men ze onder de mis of onder de predicatie achteraf in een zijportaal ziet neergehurkt, merkt men terstond, hoe geheel de dienst buiten hen omgaat, en hoe ze zacht fluisterend het met elkaar over heel andere dingen hebben. Blijkbaar is het zich aansluiten bij kerk of moskee of pagode iets wat voor hun besef niets met hun religie uitstaande heeft. Alle publieke eeredienst maakt op hen den indruk van een nationale eigenaardigheid, waaraan ze den tol van hun eerbied betalen, om niet met de publieke opinie in botsing te komen. Het zich voegen bij de publieke culte is hun het waarnemen eener publieke formaliteit, waardoor hun verkeer onder het volk gemakkelijker wordt. De eene eeredienst is hun daarom zoo goed als de andere. Trekken ze dan ook uit een Roomsch-Katholiek dorp, waar ze de mis bijwoonden, naar een Protestantsch dorp, waar het Avondmaal de mis vervangt, dan zijn ze op eenmaal Protestantsch geworden, en verhuizen ze later weer naar een Grieksch-orthodox dorp, dan laten ze zich herdoopen door onderdompeling. Waar ze ook heenkomen, ze doen altoos met de meerderheid meê. Vooral in

Hongarije, met zijn veelheid van confessies, geeft dit voor de Zigeuners een bonte staalkaart. Het percentage der R.-Katholieken is er 47.80%, voor de Grieksch-Katholieke kerk 11 %, voor de Grieksch-orthodoxe 13.64%, voor de Calvinisten, die vooral aan den linker Theiss-oever wonen, 14.62 %; dan nog zijn er 7.80 % Lutherschen en eindelijk 4.75 % voor diverse secten, behalve een zeer klein groepje Unitariërs met 0.41 %. Doch dit alles is hun een kleed, dat ze aan- en uittrekken. Met hun innerlijk religieus bestaan heeft dit meedoen met de publieke culte's niets te maken. Intusschen zou men de Zigeuners verkeerd beoordeelen, zoo men hierin niets zag dan schijnheilige onverschilligheid. Veeleer is dit schijnbaar spelen met de culte's daaruit te verklaren, dat zij zelve niets hebben, wat naar een eigen eeredienst ook maar zweemt. Deze leemte nu in hun eigen religie zoekt onwillekeurig aanvulling, en hierbij is het hun volmaakt onverschillig, hoe of op wat wijs die aanvulling plaats grijpt. Principieel toch staat geen dier culte-vormen met hun eigen religieuse overtuiging in verband.

Het duidelijkst komt dit uit in de bijgeloovige plechtigheden, die zij aan den Doop toevoegen. Als een kind gedoopt zal worden, komt heel de familie voor de tent bijeen, en ligt het kindeke op een bed in aller midden. De vader begint dan met drie druppels van door een toovervrouw miet geheimzinnige kruiden vermengden brandewijn op het kind te druppelen, onder het uitspreken van de tooverformule: ,,Een en twee is drie, Geluk zij uw deel, mijn kind. De drie tooverurmen zijn bij u geweest. Zij gaven u uw aanminnigheid. Daarom mag elk onzer brandewijn drinken. Ik ben vandaag de gastheer." Daarop neemt de moeder drie stukjes brood uit de hand van de toovervrouw, en werpt ze, ingelijks onder het uitspreken van tooverformules, op het bed, waar het kindeke op ligt. Is dit geschied, dan neemt de toovervrouw den doopeling van het bed, legt hem iets verder op den grond, trekt een kring om hem, en bestrooit dien kring met slangenpoeder, onder het uitspreken van de woorden: "Valsche oogen, die u zien zullen, zullen vergaan. Slaapt uw vader, slaapt uw moeder, wees dan muisstil. Was op, groei op, en gedij en leef voor God, en nooit voor den Duivel". Schreit het kindeke dan niet, zoo is dit bewijs, dat het gezond zal blijven, maar begint het te weenen, zoo geldt dit als bewijs dat de ziekte-geesten reeds in het arme wicht gekropen zijn, en poogt men die uit te drijven. Hiertoe reikt de toovervrouw over het kind heen de hand aan den oudste der aanwezige mannen, en verbrandt de moeder in een ijzeren lepel een stuk van de navelstreng, zoodat de rook tegen de handen van de toovervrouw en den ouden man, wiens hand ze in de hare houdt, opstijgt, onderwijl negenmaal dit gebed wordt opgezegd: „Lieve God, geef gij ons redding en bescherm ons overal. Neem den grooten ketting, en boei snel den boozen geest, dat hij voor altoos van hier wijke". Met

dien ketting bedoelen ze dan de navelstreng, die ze steeds bewaren, om er weer een stukje van te verbranden, als het kind ziek wordt. Is dit afgeloopen, dan vormt zich een rei van kinderen, die met de toovervrouw vooraan, enkele dansen om 't kind uitvoeren, en daarbij zingen ze ,,Vogeltjes in het woud, zingt, dat het bosch weerklinkt. Draagt nu dit kleine kind snel naar het dorp, waar de pastoor het met water besproeien zal. Geeft nu aan God een noot, ieder een noot, omdat hij het kindeke liefheeft." Het kindeke wordt daarop door de toovervrouw in een met tooverkruiden vermengd water gewasschen, en daarop door de ouders en de doopgetuigen naar de kerk gedragen, en onderwijl gaat de toovervrouw met de andere vrouwen naar een hollen boomstam, giet daarin het water uit waarin het kindeke gewasschen is, en spreekt daarbij dit gebed uit: „Heer in den hemel, gij lieve, zoete God in den hemel, gezeten op uw gouden troon. Op uw gouden troon bij de zeven hemelboomen op de zeven aardheuvelen. Zie op ons armen neer. Uw oog van goud zie op ons neer, en bescherm' ons arme lieden. Wij leven als de vogels in het woud, als de muizen op het veld. Geeft gij ons geen spijze of drank, zoo komen we om van honger en dorst. Zoete God, bewaar ons voor leed en ongeval en laat ons gedijen als de boomen in het woud, als een bloem op de zwarte aarde, als het riet in het moeias. Laat onze kinderen gedijen en sterk worden, dat ze ons verdedigen tegen onze vijanden. Laat onze kinderen ons liefhebben gelijk wij ze liefhebben. De boom in het woud heeft bladeren en is schoon. Zoo hebben wij kinderen en zijn schoon. Wil dan onze kinderen sterk maken, en mannen maken, zoodat zij sterk zijn als de zeven heuvelen, en rijkdom verwerven als uw gouden troon." Is de doopeling dan inmiddels uit de kerk teruggekomen, dan wordt hij door al de aanwezigen gekust, om hem lang leven in te ademen. — Is nu sterker bewijs denkbaar voor wat we beweerden, dat ook bij hun kerkelijke actie niet de Christelijke symboliek, maar hun eigen bijgeloof de grond van hun handelen is? Aan alles ziet men dat de eigenlijke doop hun bijzaak is, en slechts voor den vorm wordt in acht genomen, en dat de eigenlijke plechtigheid bij de tent wordt afgespeeld geheel conform hun bijgeloovige begrippen.

Hierbij is het uiterst moeielijk hun oorspronkelijke religieuse voorstellingen zuiver te ontleden. Ze zijn zoo eeuwenlang door allerlei landen getogen, dat zich in hun godsdienstige voorstellingen allerlei vreemde elementen vermengd hebben. Vrij stellig zijn hun grondvoorstellingen animistisch, maar het Schamanisme der Ural-altaische volkeren heeft zijn invloed doen gelden, en aan

de inwerking van het Persische dualisme van den goeden en den kwaden God zijn ze evenmin ontkomen. Zich klein en zwak gevoelende tegenover de machten der natuur, en de verwoestingen, die deze machten aanrichten, hebben de Zigeuners de verklaring en oorzaak van deze natuur-onheilen gezocht in onzichtbare geesten. Dit schijnt laag te staan, maar is toch in den grond de erkenning, dat niet de stof den geest beheerscht, maar omgekeerd de geest de stof. Dit nu is de principieele verwerping van het materialisme en de huldiging van het spiritueele. De geestelijke macht behoefde dan in de voorstelling slechts te culmineeren in een Geest der geesten, die het geestenrijk beheerscht, om de Godsidée wakker te doen worden, eu daarbij ook, ter verklaring van de booze geesten, de idée van Satan te doen opkomen. Al is het nu, dat evenals bij alle volkeren, die nog aan het animisme hangen, zoo ook bij de Zigeuners, die Geest der geesten op den achtergrond treedt voor het geestenheir zelf, toch vereeren zij een Hoogste wezen onder den naam van *Baro Devla*, en daartegenover staat dan *Beng* als Satan. Gewoonlijk echter koesteren ze voor Devla niet dan angst en vreeze, en voelen ze zich meer op hun gemak met de onder hem staande geesten, die als minder groot en machtig, hun minder verschrikkelijk voorkomen. Tegen de kwade geesten bezitten ze toovermiddelen, en de goede geesten helpen hen bij den strijd tegen de daemonen. Tegenover *Baro Devla* voelen ze zich machteloos, en onderwerpen zich moedeloos aan het lot, dat hij over hen beschikt.

Ze denken zich Devla als in den hemel zetelend in een prachtig paleis, en van uit die hemelwoning heeft hij de wereld geschapen. Eerst was er niets dan water. Uit de diepte van het water heeft Devla toen het zand naar boven gebracht, en dit was de aarde, en op die aarde vielen de menschen uit een boom neer. Deze aldus geschapen wereld strekt tot aan de maan. Hoogerop is niets dan flikkerlicht. De wereld was toen met den hemel één, en het eerste menschenpaar had vijf zonen, den zonkoning, den maankoning, den vuurkoning, den windkoning, en den nevelkoning. Hun leven was een leven van één weelde en geluk, en dit duurde totdat de geestenwereld hier binnendrong, en daar er veel meer booze dan goede geesten kwamen, ging hiermee het paradijs te loor, sloop de Dood in, en begon een leven in lijden en ellende. Toch is deze geheele voorstellng blijkbaar onder den invloed van Parsische en Semitische begrippen opgesierd. Aan zichzelf overgelaten, trekt de Zigeuner al zijn religieuse verbeeldingskracht altoos weer op de goede en booze geesten saam; en het is uit de bemoeiing met hun heir, dat alle religieuse actie bij hem is opgekomen.

Ze nemen toch aan, dat deze geesten met menschen en dieren in een bepaalde verbinding kunnen treden, en dat ze aan de wezens, in welke ze zich weten te

nestelen of op wie ze op bijzondere wijze inwerken, eigenaardige krachten meêdeelen, een geheimzinnige wetenschap verstrekken, en een blik gunnen achter den sluier, die voor de gewone menschen de toekomst verbergt. Doch naast deze inwerking ten goede staat even machtig de inwerking ten kwade van de booze geesten, die, in nog grooteren getale aan wezig dan de goede geesten, den mensch rusteloos vervolgen, vloek en jammer over hem brengen, in hem sluipen om hem allerlei ziekten in te tooveren, en zoo de oorzaak zijn van alle ellende, die den armen Zigeuner treft. Beide soorten geesten bezitten naar hun volksgeloof zekere stoffelijke basis en openbaren zich soms in wonderbare gestalten, en alle superstitieuse kunst is er eeniglijk op gericht om deze daemonen te bezweren, hun wraak af te wenden, en ze gunstig voor zich te stemmen. En wat al aanstonds in de *Urmen*, of noodlotsvrouwen, uitkomt: dit animisme is bij de Zigeuners met sporen van natuurdienst vermengd. Ze vereeren de zon, ze vereeren reusachtige bergen, ze hebben zekere vereering voor enkele dieren, met name voor slangen, en zelfs zekere vereering voor enkele boomen. Zoo zien ze in de Urmen een soort boomzielen, die optreden in de incarnatie van wonderschoone maagden, en hoog op ontoegankelijke bergtoppen in schitterende paleizen wonen, onder het regiment van Matuya, haar aller koningin. Om het witte kleed, waarin ze gehuld zijn, noemen de Zigeuners ze ook „de witte vrouwen". Sommigen denken zich deze Urmen als gevleugeld, en als in staat om door de lucht te vliegen. Eenmaal in hun leven paren de goede Urmen met Zigeuners, wien ze door die paring onmiddellijk den dood brengen; baren dan vastelijk nieuwe Urmen, die tot ze groot zijn onder groote planten schuilen, en eerst als ze volwassen zijn, in de paleizen hoog op de bergen worden opgenomen. Maar de Urme, die moeder is geworden, verliest op eenmaal al haar schoonheid, wordt stokoud, en mag als eerloos geworden nooit meer de paleizen betreden. Deze Urmen vormen altoos groepjes van drie. Twee van deze zijn *lace*, d.w.z. goede geesten, de derde is *miseç*, d.w.z. een booze geest. De booze Urme baart ook, maar haar kinderen zijn van een veel zwakker geestelijk gehalte; en paren dezen op haar beurt, dan daalt het geestelijk gehalte steeds meer, tot tenleste alle hoogere kracht verdwijnt, en haar afstammelingen als gewone booze wezens onder de menschen verkeeren. De Urmen, goede en booze, sterven, als de drie gouden haren, die ze op de kruin dragen, haar worden uitgetrokken.

Reeds bij de geboorte van een Zigeunerkind beginnen deze Urmen haar superstitieus spel. Zoodra de weeën beginnen, wordt voor de tent een groot vuur ontstoken om de booze geesten te bannen. Dan spuwen de vrouwen, die er bij zijn, driemaal in dit vuur, en roepen uit: „Kom, goede Urnie en help," en zingen

dan al dansend haar lied: „Brand vuur, brand laai, en dek dit kindeke, dit nog zoo heel klein kindeke, en lok, roep de goede Urmen, dat ze dit kindeke zegenen, zegenen nu hier op aarde. Bezemstokken en nog eens bezemstokken werpen we in den vuurgloed. O, komt, goede Urmen, en maakt de barende vrouw een gelukkige moeder." Al naar gelang nu een der goede of een der kwade Urmen zich aan den jonggeborene laat gelegen liggen, zal geluk of rampspoed zijn deel zijn.

Ten deele geldt dit ook van een zwakker soort noodlotsfeeën, die de Zigeuners de *Keslialyi* noemen en die onder het regiment van een koningin *Ana* verkeeren. Zij denken zich deze Keshalyi als schoone feeën, die hoog op de toppen der bergen omdolen, en heur eindeloos lang hoofdhaar tot beneden in de vallei als een soort donzigen nevel doen afdalen. Hierin verschillen deze Keshalyi van de Urmen, dat de Urmen vooruit het noodlot bepalen, terwijl de Keshalyi meer heil of smart aanbrengend in het leven ingrijpen. Vooral op hygiënisch gebied brengen ze verderf. Haar koningin Ana heeft zich gedwongen moeten huwen met den koning der Loçolicó's, een soort in halve duivelen ontaarde booswichten, en uit dit gedwongen huwelijk zijn de negen verderf brengende ziektedemonen geboren, die volgens hun volksbijgeloof bijna alle ziekten teweeg brachten. De namen, die ze aan deze demonen gegeven hebben, verraden op eigenaardige wijze, in wat categorie ze de onderscheidene ziekten, wat haar oorsprong of haar optreden betreft, indeelden. Zoo heette de eerste dezer negen ziektedemonen: De *Vuile* (malulo). De vrouw van den vuile heette *de Slijmerige*, en aan haar geheime inwerking schreven ze borst- en ingewandsziekten toe. De derde van deze demonen heette *de Vette*, en beheerschte alle ziekte en ongemak uit zwaarlijvigheid opkomend. De vierde was *de Heete*, en werkte op alle manier door koorts-gloed op te wekken. De vijfde is omgekeerd de Kille. De zesde was *de Vaster*, doelende op het vergaan van den eetlust. De zevende *de Roode*, als bewerker van alle huidziekten. De achtste had een obscuren naam, als veroorzaker van geslachtsziekten. En de negende eindelijk heette *de demon met den staart*, die, wilde men zeggen, een *nasleep* had, en aan welken men het uitbreken van pest, cholera en alle verdere epidemieën toeschreef. Deze negen stamvaders en stammoeders onder de ziektedemonen hadden dan weer een eindeloos aantal van kleinere demonen tot kinderen en kindskinderen, die alle speciale ziekten hij de individuen, of erfelijk in de geslachten, te weeg brachten, en wat den angst staande hield, was het bang geloof, dat er geen tent was, of er huisde in de maag of in de borst of in de ingewanden van één of meer der bewoners zulk een demon der krankheid, die heel de familie met een bepaald soort ziekte bedreigde, en zoo als een noodlot

over het gezin heerschte. Gaf alzoo de lotsbepaling, die van de Urmen uitging, souvereine beschikking over het levenslot, uit den kring der Keshalyi kwamen de booze energieën, die in de lichamen slopen, en oorzakelijk een ellendig levenslot bewerkten. Is deze onheilssfeer van de ziektedemonen reeds belangwekkend om de poging tot indeeling en tot verklaring van de hereditaire ziekten, die er in doorstraalt, niet minder opmerkelijk is het, dat de Zigeuners deze ziektedemonen laten ontstaan uit vermenging van de Keshalyi met de Loçolicó's, en alzoo uit de verwilderde boeven en schurken uit de menschen de ziektestof laten ontkiemen, en aan deze door den demonischen invloed der Keshalyi alvernielende kracht laten toekomen. Ze onderscheiden dus blijkbaar de ziektekiem die uit den boozen mensch komt, en de kracht, die in de ziektekiem werkt, en die er door de demonen wordt ingeblazen. Gelijke onderscheiding tusschen kiem en energie vindt men bij de *Jinklanushe*, die lijnrecht tegen de Loçolicó's overstaan. Zijn de laatste het uitvaagsel der menschheid, van demonen bezeten, en zelf half-demonisch geworden, de eersten, wier naam Hondmensch beteekent, zijn zeldzaam goede menschen, die door demonische inyloeden in wezens met een hondekop en hondepooten veranderd zijn. De trouw van den hond is in hen geïncarneerd. Zij bestrijden den invloed der Loçolicó's, en zijn rusteloos bezig om den lijdenden mensch aan hun macht te onttrekken. In de gewoonte om een lijk door een witten hond te laten schoonlikken, spreekt dezelfde grondgedachte. Zulk een *Hondmensch* kan als loon voor zijn aan den mensch bewezen hulp van zijn demon verlost worden, en tal van legenden gewagen van zulk een verlossing, te weeg gebracht door een maagdelijken kus. Bij geheel dezen stoet komen dan nog de reuzen en dwergen, de aardgeesten en watergeesten, *Pçuvush* en *Nirashi* genaamd, en eindelijk de *Mulo*, een soort demon, die zich de ziel van een levenloos geboren kindeke toeeigent, en hierdoor den toegang zich ontsluit tot het leven der menschen, om hierin op allerlei manier onheil en verderf aan te brengen. De Zigeuners kennen bovendien nog een soort schutsengel, de *Brityakengo’s* ; maar al zijn èn deze èn de kabouter-mannetjes, met de heksen, blijkbaar van de Christenen en Germanen overgenomen, toch lijdt het geen twijfel of in geheel hun demonen, en geestenleer is de uit Hindustan meegebrachte overlevering nog duidelijk herkenbaar, iets waarop wij bij de bespreking van hun herkomst nader zullen ingaan.

Vooraf echter dient gewezen op de groote beteekenis, die onder de Zigeuners

wordt toegekend aan de guichelkunst en waarzeggerij. Deze kunst gaat uit van de toovervrouwen of *Covalyi*. In het algemeen wordt de vrouw, niet de man, onder de Zigeuners beschouwd als in het bezit van zekere geheimzinnige macht; en deze macht stijgt in de toovervrouwen tot een mystieke kracht om kwaad af te wenden, ziekten te genezen en de toekomst bloot te leggen. Voorteekenen, ontleend aan bepaalde dagen, en het voorbijvliegen van bepaalde vogels; aan spinnewebben enz.; spelen daarbij een hoofdrol. Amuleeten van allerlei vorm doen onder de Zigeuners opgeld, en tegen allerlei ziekten bezitten ze de kennis van kruiden, en soms zelfs van rationeele behandeling. Zoo wordt de lijder aan de typhus van oudsher in ijskoud water gebaad, hetgeen analogie vertoont met wat de geneeskunde bij ons eerst later op het spoor kwam. Bij den beet van een dollen hond branden ze de wonden met een gloeiend ijzer uit, strooien er dan Spaansche vliegen in, en laten den lijder veel knoflook eten. Over de wond wordt een verband van honing en keukenzout gelegd, en dan spreekt de toovervrouw een formule uit, die bij elke behandeling van krankheid steeds onmisbaar wordt geacht; en dit moest wel, daar zij alle ziekten toeschreven aan in het lichaam ingeslopen ziektedemonen. Uitwendige genezing kon uit dien hoofde nooit baat brengen, tenzij de toovervrouw de geheimzinnige macht bezat om de demonen uit het lichaam te bannen. Haar geneeskunst komt alzoo neer deels op het gebruik van rationeele middelen, gelijk ze in de huisapotheek van alle primitieve volken bekend zijn, deels op het uitoefenen van een geestelijke wondermacht om de kracht der demonische inwerking te breken. Hiermede hangt ook samen haar bekendheid met eenige sterk prikkelende *dudaim*, waardoor zij op een gegeven oogenblik een sterke liefde bij een man voor de vrouw, die hem begeert, weten op te wekken; een dier lage kunstmiddelen waardoor de Zigeuners in dorpen en steden zich vaak geld en invloed wisten te verschaften.

Hoofdzaak echter voor deze toovervrouwen, althans wat haar invloed op den niet-Zigeuner betreft, was en is nog haar wondere gevatheid in het waarzeggen. Niet iedere vrouw echter bezit zulk guichelend vermogen. Het is een mystieke kracht die erfelijk in enkele families is, en deels atavistisch overerft, deels door de moeder aan haar dochter wordt ingeprent. Het heet, dat vooral het zevende meisje, dat, zonder dat er een jongen tusschen inkomt, uit dezelfde moeder geboren wordt, deze geschiktheid in hooge mate deelachtig wordt. Maar behalve deze toovervrouwen, die haar kunst van de familie erfden, zijn er nog anderen die deze mystieke kunst zich eigen maakten door te paren met een Pçuvush of Nivushï, d. i. een aard- of watergeest. De alzoo ingewijden staan in de schatting van het volk verre boven de eersten, vooral omdat ze zekere vreeze inboezemen.

De Zigeuner gelooft namelijk, dat zulk een geïnspireerde van den Pçuvush of Nivushï, een slang ingezogen heeft en dat deze slang een demonisch wezen is, dat schrikkelijk onheil kan aanrichten. Toch zinkt ook bij deze geïnspireerden de tooverkunst al spoedig zeer laag en hecht zich aan allerlei tooverfetischen, waaronder het haar, uitgevallen tanden, afknipsels van nagels, poeder van slangenvel, enz., een overwegende rol spelen. Ook de muis, de spin en de kraai komen gedurig in haar toovenarijen te pas, en steeds wordt elke acte verzeld door het soms eindeloos herhalen van tooverformules, die tamelijk lang zijn en meest op toespraken tot de demonen neerkomen, soms van bezweringen. Zoo b.v. zingen ze bij het verergeren van een zieke, als de dood dreigt: „O, demonen, komt nu voor den dag. Fluistert het mij zacht in 't oor. Waar hebt ge het lieve, zoete leven van dezen lieven man heengedragen? Ik zal u darmen, en beenderen en haren geven, maar breng mij de krachtige ziel van dezen man terug. Als ik de beenderen voor u in het vuur werp, moet ge terstond mij zijn ziel terugbrengen, de ziel van den goeden, lieven man. En nu, beeft voor mij, o, demonen, want ik bezweer u in den naam van God."

Haar waarzeggerij kan niet gezegd worden enkel op bedrog te berusten. Dat er bedrog onderloopt, en dat bedrog zelfs meestal hoofdzaak is in haar waarzeggerijen, behoeft niet betwijfeld te worden, maar zonder reëele kern zou haar invloed niet zoo groote afmetingen hebben aangenomen, noch ook zich zoo lang hebben staande gehouden. Wat de historie ons over de geheime wijsheid der Aziaten bericht, wettigt dan ook alleszins het vermoeden, dat de verschijnselen, die thans meest onder den naam van het occultisme bestudeerd worden, van oudsher in Azië bekend zijn geweest, en dat de Aziaat met zijn meer mystiek gemoedsleven hierop dieper is ingegaan. De verschijnselen, die zich aan den naam van Swedenborgh vastknoopen, de dus genaamde telepathie, het somnambulisme, de hypnose, het werken door mediums en zoo veel meer, wijzen op verschijnselen in het zieleleven, die uit gewone gegevens niet te verklaren zijn, Myers in zijn *The human personality*, mij ter beschikking in de Fransche vertaling onder den titel *La personalité humaine* 2e ed. Paris 1906, heeft gepoogd deze verschijnselen door nauwkeurige constateering van feiten te typeeren en te ordenen, en er althans een begin van wetenschappelijke verklaring voor te zoeken door de onderstelling, dat er in de ziel tweërlei bewustzijn is, 't ééne ons gewone bewustzijn, en een ander dat hij het *subliminale* noemt, en waarvan de gegevens slechts onder bijzondere omstandigheden in ons gewone bewustzijn doordringen, onderwijl ze toch gestadig onbewust op ons inwerken; een onderscheiding niet geheel ongelijksoortig aan die tusschen het hart en de nieren als zetel van tweeërlei, een meer oppervlakkig en een meer verborgen

zieleleven, dat herhaaldelijk in het Oude Testament op den voorgrond treedt. Anderen spreken van een astraal lichaam of een meta-organisme; en men weet hoe reeds Mesmer, naar wien het mesmerisme zijn naam ontving, zulk een onderscheiding op het spoor was. De zielkunde, die nog voor verreweg het grootste deel een volstrekt gesloten boek is, mist nog de noodige gegevens om op dit gebied orde te scheppen en de werking van de verborgen krachten vast te stellen; maar zooveel staat dan toch wel uit een breede reeks van precies geconstateerde feiten nu reeds vast, dat er zich keer op keer mysterieuse verschijnselen voordoen, die de werking verraden van vele ons nog onbekende factoren op geestelijk gebied. Daar nu niet is aan te nemen, dat gelijke verschijnselen niet ook in de oudheid, en niet ook in Azië zouden zijn voorgekomen, gaat het niet aan het occultisme bij Aziaat en Egyptenaar voor enkel bedrog te verklaren. Zekere realiteit heeft hieraan ongetwijfeld ook bij hen ten grondslag gelegen, en dat de ontvankelijkheid om in deze verschijnselen, niet rationeel, maar experimenteel in te leven, bij den Aziaat grooter kan en zal geweest zijn, dan onder ons, ligt voor de hand.

Geldt dit van de occultistische verschijnselen in 't algemeen, nog sterker geldt dit van hetgeen men las uit de gelaatstrekken, uit het oog en uit de hand. Het is niet voor tegenspraak vatbaar, dat de ziel doorschijnt in het lichaam. Bij het opwellen van toorn leest ieder terstond in iemands gelaatskleur en gelaatstrekken wat er in zijn ziel omgaat, en even sterk teekent zich een aandoening van vreugde of van smart. Maar ook afgezien van deze tijdelijke aandoeningen staat het wel vast, dat de blijvende gesteldheid der ziel zich voor den kenner soms duidelijk uitspreekt in heel iemands voorkomen. En dit gaat nu zelfs zoo ver door, dat de fijnste oneffenheden en plooien in de formatie van schedel en huid schier bij de meesten verschillen. Bertillon's stelsel, om uit de afdrukken van een duim of vinger een zekere keuring voor de identiteit van den persoon te leveren, doet nu reeds bij de politie uitnemenden dienst. Zelfs de fijne, bijna onzichtbare huidplooien op de toppen der vingers zijn bij een ieder anders, en ditzelfde onderscheid gaat natuurlijk nog veel sterker bij handpalm en voetzool door, en 't sterkst wel bij den schedel. Voegt men hier dan ook de kenteekenen van het bij ieder onderscheiden schrift aan toe, dan valt niet te ontkennen, dat de phrenologie, de chirologie, en de graphologie bij nauwkeurige waarneming in staat zijn, van ieder individu een geheel eigenaardige projectie op te maken. Vindt men nu, dat bij zekere categorieëen van personen een zekere reeks gegevens groote gelijkheid vertoont, dan is men hierdoor in staat de verschijnselen voor bepaalde categorieën vast te stellen, en vooral bij traag zich ontwikkelende personen te voorzeggen, in welke richting zich vermoedelijk hun

ontwikkeling zal voortbewegen. Van Hagen, Gocklenius en Praetorius wisten in de 18de eeuw deze studie zoozeer in eere te brengen, dat ze nog omstreeks 1725 aan enkele universiteiten in Duitschland op de colleges behandeld werd; en al zonk daarna deze studie in, toch is ze vooral in Engeland weer opkomende. Practisch als de Engelschen zijn, trekken ze van deze studie partij bij het nemen van een klerk op 't kantoor, of ook bij engagementen, om door een combinatie van phrenologie, chirologie en graphologie zich zekeren waarborg te verschaffen omtrent de karakter- en geestesgesteldheid van de personen, die ze op hun kantoor of in hun familie zullen opnemen. Vooral in den omtrek van Regent-circus te Londen vindt men heel een schare van *palmist*, gelijk deze chiromanten zich noemen, die alleen uit de handpalm en niet uit de vingers waarzeggen, en die druk geconsulteerd worden. Ook in Duitschland maakte het werk van Bruno Schaff: *der Blick in der Zukunft oder die Lehre von der Chiromantie und Metoposkopie*, grooten opgang, en mits zuiver wetenschappelijk voortgezet, kan dit drietal min of meer mystieke studiën ongetwijfeld nog tot niet onbelangrijke resultaten leiden. Slechts is het te betreuren, dat het bedrog zich keer op keer van deze verschijnselen bedient, om concrete bijzonderheden te voorspellen, waar men zich tot het aangeven van karaktertrek en geestesrichting bepalen moest. De Chirognomie, die alleen dit laatste bedoelt, heeft zich dan ook steeds streng van de Chiromantie afgescheiden, en de Chiromantie verloopt nogmaals in het blinddoeken van de bijgeloovige schare, waartegen de Kerk steeds met zulk een ernst in verzet is gekomen. De Zigeuners zochten juist in dit bedrog hun geldgewin. Ze hoorden, als ze in een dorp kwamen, allerlei familiebijzonderheden uit, en deden het dan voorkomen of ze dit alles uit de hand lazen; en was het hun gelukt hierdoor vertrouwen te wekken, dan logen ze er lustig op los, en lieten zich voor hun bedrog duchtig betalen. Steun hierbij vonden ze intusschen ongetwijfeld in hun Aziatische traditiën, in de betrekkelijke waarheid van de aanwijzingen, die voor karakter- en geestesrichting in de lijnen van de handpalm liggen, en in hun scherp inzien in het stempel, dat de ziel op het gelaat zet, vooral bij personen van den lageren stand, die niet gewoon zijn zich te maskeeren. Hoever echter deze toovervrouwen zich van dezen rationeelen grondslag verwijderen, om in puur bijgeloof zich te verliezen, blijkt uit het spel door haar niet zelden met de vingers gedreven. Vraagt iemand, waar hij een stuk, dat hij verloor, terug kan vinden, dan prikken ze hem in den langsten vinger van de linkerhand, laten drie druppelen bloed op denzelfden vinger van de rechterhand vallen, en uit de lijnen, die de spet maakt, voorzeggen ze de richting waarin de vinger zich bewegen moet om het verlorene terug te vinden. Van sterrewichelarij merkt men weinig bij deze tooverkollen, maar te meer houden ze zich bezig met het leggen van de

kaart en het uitleggen van droomen. Ze gebruiken, althans in Zevenbergen, waar Wlislocki ook in deze geheimnissen indrong, een spel van 32 kaarten, deelen die 32 goed geschudde kaarten in vier stapels van zeven, en één van vier kaarten; leggen dan vier stapels van zeven onder elkander op rij uit van links naar rechts, en onder die vier rijen het laatste stapeltje van de vier kaarten, maar nu van rechts naar links. Is nu de vrager een man dan is hij Harteheer, is het een vrouw of meisje, dan is zij Hartevrouw. Nu wordt nagegaan welke kaarten naast, boven en onder Harteheer of Hartevrouw liggen, en elk dezer kaarten heeft dan een beduidenis voor geluk of ongeluk. Ligt b.v. onder Harteheer of Hartevrouw Harte-negen, zoo beduidt dit succes in zijn ondernemingen en tevens dat hij voor vreemden op zijn hoede moet zijn. Harte acht beteekent vrede en eendracht in het gezin. En zoo heeft niet alleen elke kaart een zin, maar die zin ondergaat weer vier wijzigingen naar gelang de kaart boven, onder, rechts of links van Harteheer of Hartevrouw ligt. Zoo beschikken de kaartlegsters over een nooit uitgeput stel combinatien, die ze naar bevind van zaken verklaren. Haar methode hierbij is, dat ze eerst op breede schaal spionnen uitzenden, om de omgeving te verkennen. Hierdoor komen ze op de hoogte van wat er vroeger voorviel. Met die kennis gewapend verrassen ze dan den vrager, door, schijnbaar uit de kaarten, die verleden gebeurtenissen af te lezen, en zoodoende wekken ze dan vertrouwen voor de juistheid van hetgeen ze er omtrent de toekomst aan toevoegen. De kaarten hebben daarbij geen ander doel dan om den vrager te imponeeren, en om aan de waarzegster tijd te laten tot nadenken en tot nauwkeurig opnemen van de gelaatstrekken en van geheel de persoonlijke verschijning van den vrager.

Iets vaster zielkundigen grond hebben ze bij haar *Droomuitlegging*. Dit geheimzinnige stuk van ons menschelijk leven is nog veel te weinig onderzocht, maar zooveel staat toch wel vast, dat niet ieder eender droomt, en dat er vaak eenige samenhang bestaat tusschen iemands droomen en zijn psychologische gesteldheid. De Zigeuners zien nu in droomen van een bepaald soort een *devlesko drágostipe*, d.w.z. een waarschuwing Gods. Door het eeuwenlang uitleggen van de droomen zijn van lieverlede alle droomvormen hun volledig bekend, en weten ze ook welke droomvormen bij een bepaalden leeftijd, een bepaald geslacht, een onderscheiden temperament, een bepaald karakter en onder bepaalde omstandigheden meest plegen voor te komen. Metterdaad hebben ze op die wijze van het droomleven, in den loop der eeuwen, zekere studie gemaakt, en zijn ze eenigermate op de hoogte van den samenhang, die tusschen het droomleven en het wakend leven onmiskenbaar bestaat, en dit maakt, dat ze, empirisch, uit een vaste soort droomen tot een bepaalde soort van

karakter en van toestanden kunnen besluiten. Maar al kan uit dien hoofde aan hun droomkennis niet alle juistheid ontzegd worden, toch zou dit alleen hen niet in staat stellen, uitleggingen te geven waarmee grof geld was te verdienen. Ze vullen daarom dit ontbrekende door verzinsels aan, en hechten aan bepaalde voorstellingen, die in de droomen voorkomen, naar oude traditie een bepaalde beteekenis. Heeft iemand een lijk in zijn droom gezien, zoo zal dit beduiden, dat hij eerlang erven zal. Heeft hij een muis gezien, zoo wacht hem vreugde. Een paard beteekent een bijzonder geluk. Een rups of worm zegt dat er een vijand op hem loert. Een duif beduidt dat hem een blijde tijding nadert. Een molen voorspelt rijkdom. En zoo voorts. Al deze begrippen hebben bij de onderscheiden Zigeunergroepen weer wijzigingen ondergaan, naar gelang van de traditiën van het volk waaronder ze verkeerden; maar zekere grondideeën bleven hierbij toch aan alle Zigeuners gemeen, en herinneren al te zaam aan hun Indischen oorsprong. Het bedrog, hierbij in het spel, komt slechts voor een deel voor rekening van de tooverkol zelve, daar de meesten metterdaad aan de traditioneele beteekenis van deze droomverschijningen gelooven.

Hetzelfde kan gezegd van hun voorstellingen omtrent den Dood. De gewaarwording, die de Dood bij een Zigeuner wekt, is die van angst en siddering. Ze houden het er voor, dat de gestorvenen, in een verzwakt materieelen vorm, naar een Doodenrijk gaan, dat ze zich, al naar 't land waar ze omzwerven, ergens hoog in de bergen of in woeste plaatsen en holen denken. De tocht uit de tent naar dat doodenrijk, is bang en benauwend. Ze moeten eerst zeven bergen door, die met elkaar aan het worstelen zijn; dan komen ze op een weg, waar een vreeselijke slang den toegang verspert; en daarna moeten ze twaalf woeste plaatsen door, waar een hagel klettert, die als een scheermes in de huid snijdt. Alvorens dien langen tocht te ondernemen, moet eerst het lijk, voor zooveel het vleesch ervan aangaat, geheel verdord of verteerd zijn, en tot zoolang zweeft de doode om de tent heen. Is het zoover gekomen, dan pogen de familieleden hem de ijskoude van den weg naar het doodenrijk te verwarmen door het aansteken van groote vuren, vooral door het verbranden van alles wat hij aan kleederen en sieradiën achterliet; terwijl ze door fetischen hem een bijzondere bescherming pogen te verleenen, waaronder vooral de "doode mannekens" behooren, die de Zigeuner steeds bij zich heeft, of in den omtrek van zijn tent neerlegt. Niet zelden snijden ze ook het hoofd en den romp van het lijk af, wanen zoodoende de snellere vertering van het lijk te bevorderen, en

aldus het heengaan van den doode naar het doodenrijk te bespoedigen. Zoolang toch de dooden om de tenten blijven zweven, duchten ze van de gestorvenen kwade invloeden, die hen met angst vervullen. Ook de „witte hond," die de voetzolen van het lijk aflikt, heeft volgens het geloof der Zigeuners een geheimzinnige kracht om den tocht naar het doodenrijk te bevorderen. En om den gestorvene gunstig voor zich te stemmen, laten ze dadelijk na het intreden van den dood door een tooverkol een dusgenaamde *rovilíje* of doodenzang voor den gestorvene zingen, die een wondere mengeling is van teedere liefde en van kras bijgeloof. Aldus luidt b.v. de doodenzang van een vrouw bij het afsterven van haar moeder: „O, moeder, zoete, dierbare moeder, uw mond is nu gesloten, en ge kust uw bloempje niet meer. De witte hond blaft, en gij gaat naar het doodenrijk. Waarheen zal ik, arme verlatene, vlieden ? Straks komt de zomer weer, en dan ga ik eenzaam op mijn tocht, alleen met mijn man, een eenzame duive. Door modder en regen trek ik dan. Een verflenschte bloem. O, moeder, dan zal mijn man mij slaan. Hij zal mij schoppen en wonden, en niemand zal mijn wonden betten. Mijn hart is zoo droevig, mijn hart is zoo benepen. O, moeder, help mij. Ik zal een paar haren en nagels van u nemen, o, lieve moeder, die zal ik koken, en hem te drinken geven. Dan slaat hij mij niet meer. Met de nieuwe maan, o, moeder, geef mij dan veel aarde van uw graf. Die zal ik dan, als hij slaapt, onder zijn hoofd leggen. En dan zal mijn man mij liefhebben, zooals gij mij hebt liefgehad." Nog zij opgemerkt, dat zij niet zelden van de aanwezigheid van een lijk in de familie gebruik maken, om een Godsoordeel van schuld of onschuld te doen vellen. Wordt iemand verdacht van diefstal of moord, dan moet hij zich, ten bewijze van zijn onschuld, aan zulk een Godsoordeel onderwerpen, dat ze *krisima* noemen. Zoo b.v. het eieren-oordeel. De verdachte moet dan ten hoogste negen eieren van een bepaalden afstand naar een boom werpen, en raakt hij den boom niet, zoo is hij schuldig. Of hij moet van een hoogte springen, totdat hij zonder voorover te vallen op zijn voetzolen te staan komt. Of hij moet een doorn in den ringvinger van de linkerhand steken, zonder dat er bloed uitkomt. Soms gaat men nog veel verder, b. v. in de tong-ordealen. Hij moet dan met zijn tong een gloeiend stuk ijzer likken, zonder zich te zengen, of ook negenmaal den ringvinger van de linkerhand in gloeiend vet steken, zonder zich te branden. Wie schuldig bevonden wordt moet dan een boete betalen, en de gestorvene plaagt den schuldige zoolang tot de boete betaald is.

Hun groote volksfeesten sluiten zich bij de Christelijke jaarfeesten aan, doch alleen uitwendig, zonder dat iets ook maar van de Christelijke beduidenis dezer feesten hierbij in aanmerking komt. De week, die aan den Kerstnacht vooraf gaat, heet bij hen, „de groote week" (*bare hurko)* en deze wordt gebruikt om op

bijgeloovige wijze allerlei artsenijen te bereiden. Het bloed van een in de Kerstweek geslachte vleermuis zal de opblazingen in het ingewand bij menschen doen genezen. Hazenvet met ezelinnenmelk in deze week vermengd, zal de onvruchtbare vrouw vruchtbaar maken. Vreemd is ook hun *hiya kustengre*, het huwen van twee boomen, door er draden om te spannen, en zoo sterk vermengen zich deze bijgeloovige denkbeelden met het Kerstfeest, dat in den Kerstnacht, de Zigeuners een takje of blad van zulke gepaarde boomen afplukken en op hun vee steken, onder het neergeknield murmelen van het hier volgend hartroerend gebed om hulpe van Jezus te erlangen, „Groote Heer in den hemel, wij zijn arme wormen op aarde. Wij dorsten en hongeren en verkleumen als de lieve vogels, maar we minnen en loven u. De booze geesten vervolgen ons, en niemand helpt ons. De winden woeden en we bevriezen, en niemand helpt ons. O, Groote Heer, zend Uwen lieven Zoon, opdat we gezond blijven en de booze geesten ons niet schaden. Wij zijn toch zoo arm als de wormen in den winter, en toch loven we U. U, Groote Heer in den Hemel!" Niet anders is het met het Paaschfeest. Ze maken dan een stroopop, in een vrouwenkleed gehuld, en leggen die op twee balken, slaan ze uit alle macht met knuppels, en laten dan een vermomden jongen en een vermomd meisje komen, die ze doorzagen, onderwijl de anderen dansend er om heen springen en een overwinningslied zingen, dat de winter, de bange winter nu eindelijk stuk gezaagd en dood is. De stroopop wordt daarna verbrand, maar de ,,Koning der schaduwen", gelijk ze den winter noemen, kruipt er uit en in de aarde weg, om als de herfst uitgaat weer terug te keeren, en zijn geweldenarijen aan het arme zwervende volk weer te beginnen. Takken van een hazelaar, in de Paaschweek afgesneden, zijn een middel tot bescherming van de tent tegen den bliksem. Ook de gezeten Zigeuners hangen een bos van deze hazelaartakken aan de dakgoot op. Een uilenei in de Paaschweek onder een hazelstruik verborgen, geeft na zeven jaar een gelukswormpje, waar ze op azen, omdat dit wormpje hem die 't machtig kan worden, rijkdom waarborgt. En zoo is ook hun Paaschpractijk van natuurdienst vol, zonder dat er ook maar iets van de hoogere idéé van opstanding in doorschemert. Het is hun slechts om een feest te doen en zich te vermeien.

Nog sterker komt deze bloot formeele aanpassing aan den Christelijken kalender uit in het Pinksterfeest. Ook hier bijgeloovige natuurdienst. Wie in den nacht van Pinksteren op een kruisweg gaat staan, met zijn hand een kring in de aarde om zich trekt, en daarbij de formule spreekt: „Zie niet als ik zie, maar zie als ik niet zie," maakt zich op 't veld, zelfs bij volle maan, voor ieder die hem nadert onzichtbaar. Er komen dan enkele haren op zijn hoofd, die aan de haren van een Pçuvush gelijk zijn, en hij bezit de gave der onzichtbaarheid; voor een

Zigeuner, die bij nacht op stelen uitgaat, een kostbaar privilegie. Ook zeggen ze dat in den Pinksteniacht blauwe vlammen hier en daar uit den grond opkomen, om de plek aan te wijzen waar verborgen schatten begraven liggen. Wie daarop aanloopt, en zonder een woord te spreken er bij blijft staan tot de blauwe vlam weer in den grond terugtrekt, weet dat hij, bij deze plek gravend, schatten vinden zal. Ook vieren ze met Pinksteren hun doodenfeest door eieren uit een leeuweriknest te nemen, zooveel in aantal als er leden uit de familie gestorven zijn, en die werpen ze dan tegen een boom stuk. De leeuwerik gold als de vogel, die op geheimzinnige wijze de dooden op hun tocht naar het doodenrijk toezingt en helpt. Doch het blijft in de Pinksterdagen bij die superstitieuse gebruiken niet; ook de orgie mengt er zich onder, herinnerend aan den dienst van Shiva in Indië en aan die van Arhiman in Perzië. Deze satanische orgiën vonden haar oorsprong deels in den Aziatischen natuurdienst, deels in de dualistische aanbidding van het booze beginsel als een God. In den bekenden Heksen-sabbat, in de zwarte mis, in de extravagantiën der Albigenzen en der Tempelieren, en niet minder oudtijds in de gruwelen der Manicheeën, is deze satanische orgie onder allerlei vorm ook in Europa binnengedrongen, en kruipt te Parijs en elders nog voort. Het is het Donysianisme in de religie, dat telkens weer opduikt, en ook te Munster onder Jan van Leiden zijn hoogtij vierde. Zelfs wat van de naaktloopers te Amsterdam en van sommige latter-day-saints wordt bericht is er niet vreemd aan, en ten deele is alle Antinomianisme er aan verwant. Ook de school van Maeterlinck neigt er toe door zijn isoleering van de ziel, die door de zonden der zinnen niet kan besmet worden. Deze orgiën komen alle op uit het dualisme, hetzij men dit dualisme in de Godheid zelve plaatst, door twee goden te leeren, een goeden en een boozen God, hetzij door het dualisme in den mensch te stellen, als scheidende zijn lagere zinnelijke natuur van zijn innerlijk hooger wezen. In het eerste geval wordt de booze God aangebeden en deze eischt zijn offerande, in de tweede onderstelling wordt zonde het middel voor den hoogeren geest om zijn verachting voor het zinnelijke te toonen. Ook van deze orgie nu vindt men bij de Zigeuners het duidelijke spoor in hun Pinksteroffer van kuischheid om de booze geesten te bezweren. De beschrijving van deze orgiën laten we achterwege. Strekking er van is, dat er booze geesten zijn, die man en vrouw met onvruchtbaarheid plagen; en om nu deze booze geesten, die de voortplanting der familie verhinderen, te bezweren, vieren mannen en vrouwen bij een groot Pinkstervuur zulk een satanische orgie, die geheel herinnert aan de bekende orgiën in Indië bij de Shiwa-tempels. De Zigeuners zeggen, dat ze deze orgiën wel moeten vieren, want dat anders ,,de menschen zouden uitsterven." Sterk wijst ook dit feest op hun Indischen oorsprong terug. Door de aanleuning van hun oorspronkelijke feesten aan de Christelijke feestdagen zijn andere

volksfeesten bij hen meer in onbruik geraakt. Bij enkele groepen heeft zich nog een enkel dier oude feesten weten staande te houden, o. m. de *Kakkavá* of het ketelfeest bij de Turksche Zigeuners, Het ketelfeest vieren zij op den 23 April, den dag van St. George. Soms viert elke familie dit feest apart, dan weer vereenigen ze zich voor dit feest uit honderden tenten. Drie dagen duurt het, en al dien tijd geven ze zich over aan dans, zang en spel. Iedere Zigeuner moet dan een lam dooden en elken voorbijganger uitnoodigen om bij hem aan te zitten en ervan meê te eten. Hun tent-disch was dan met bloemen versierd en de wijn werd rijkelijk geplengd. Alle getwist is voor die drie dagen streng uitgesloten, en als ‘t feest was afgeloopen kwam de regelings-commissaris hun hoofdgeld innen, dat thans afgeschaft is, nu ze aan den militairen dienst in Turkije onderworpen zijn. Blijkbaar is dit Kakkaváfeest hun oorspronkelijk lentefeest geweest, dat niet onmogelijk zelfs met het Joodsche Pascha, blijkens het slachten van het lam, verband hield; maar allengs geraakte het bij de Zigeuners in de Christenlanden in onbruik, die zeker in het Christelijk Pascha gereede aanleiding tot een schitterender lentefeest vonden.

Hooger geestelijke invloed kon uiteraard van een geloof als het hunne was, en ten deele nog is, niet uitgaan. Deels konden hun godsdienstige voorstellingen alleen tot superstitie leiden, en deels droegen ze een louter materieel en zinnelijk karakter. Zelfs het ordeale of de krisima droeg geen hooger karakter, want wel poogden deze den dief of den moordenaar te ontdekken, maar alleen als het diefstal of moord gold ten laste van een Zigeuner gepleegd. Het stelen ten nadeele van een Turk of Christen, en zoo ook de moord op een niet-Zigeuner gepleegd, bracht eere in plaats van schande. En dat deze superstitie en natuurdienst ook op de volken, in wier midden ze verkeerden, niet zonder nadeeligen invloed is geweest, blijkt het best uit hun geldgewin door bezweringen, toovenarij en waarzeggerij. Ze vonden de neiging hiertoe zoowel bij de Slavische als Germaansche en Romaansche rassen, en ze hebben deze neiging niet alleen uitgebuit, maar gesterkt, vooral ten platten lande. En niet alleen de superstitie, maar ook de misdaad van diefstal, insluiping en straatroof is niet weinig door hen bevorderd, doordien ze aan het bandietenwezen een steunpunt en bescherming verleenden, en de bandieten in hun geraffineerde kunsten africhtten. Het zich laten doopen en het omhangen van het Christelijk kleed heeft hierbij eer ten kwade dan ten goede gewerkt. Hun aanleuning aan de Kerk, in haar verschillende formatiën, schonk hun een vrijbrief voor het verkeer en voor het aanknoopen van betrekkingen, terwijl ze op listige wijze een Christelijke kleur aan hun doen en laten wisten te geven. Zoo hadden ze, om slechts dit ééue voorbeeld te nemen, een tooverformule voor een koe, die melk

gaf met bloedstrepen er in, omdat ze giftig wachtelkruid had gegeten; een formule, die aldus luidde: „Dit bloed is niet goed; hier, koe, hebt ge een hand vol klaver; vul daar uw buik meê. Als bloed is alleen goed het bloed van onzen Heere Jezus Christus. Dat moet ons deel zijn!" Juist nu door zulke met Christelijk extract vermengde vormen wisten ze het vertrouwen te winnen, en het is hun onder dezen bedriegelijken schijn metterdaad gelukt, aan de met zooveel inspanning half onderdrukte superstitie nieuwe levenskracht in te storten; een superstitie die schier altoos naar den demonischeu kant trok, en in alle opzichten nadeeligen invloed oefende. Het was en bleef wat het volk noemde *Zwarte Kunst*. De Kerk is er nooit in geslaagd dit onkruid geheel uit te wieden, en de hoogere beschaving van den modernen tijd werd het evenmin meester. Tot in de hoogste kringen onzer metropolen wint thans de door de Zigeuners gevoede superstitie, onder oude en nieuwe vormen, veeleer veld. Het is een uit Indie en Perzië herkomstige geest, die tegen het Christendom opdringt, en die nieuwe kracht ontleent aan de vrij sterke propaganda, die te Parijs en Londen, en zelts in Amerika, voor het Buddhisme gedreven wordt.

Dat metterdaad de Zigeuners uit Voor-Indië naar de noordelijker streken uitzwermden, kan thans wel als uitgemaakt worden beschouwd. Een vroegere meening, die hen uit Egypte liet opdagen, miste elken wetenschappelijken grond, en rustte uitsluitend op hun eigen verhaal, bij hun grooten tocht in 1417, dat ze ,,uit Klein-Egypte" waren gekomen ; een naam waarmede ze niet onwaarschijnlijk den Peloponesus bedoelden. Van deze hun overlevering bleef echter niets over, zoodra ernstige geleerden hun herkomst in onderzoek namen. Zoo kwam toch reeds Grellmann (*Hist. Versuch über die Zigeuner*, Göttingen 1787, p. 327 v.v.) aanstonds tot de conclusie, dat ze behoord moeten hebben tot de Sudra's of Paria's in Voor-Indië, van de vier bekende kasten de laagst staande. Grellmann kwam tot deze overtuiging door vergelijking van hun karakter en volksaard met hetgeen men van de Sudra's in Indié reeds in zijn dagen wist. Hun vuilheid en onreinheid, hun bedrog en list, hun roof en hebzucht, hun aan wet noch regel zich storende bestaanswijze, waardoor de Sudra's in Indië voor het schuim van het volk doorgingen, pasten schier in elk opzicht op de Zigeuners. Verder wijst hij op hun overgegevenheid aan spiritualiën, met name op hun neiging tot sterk- en snel-prikkelende alcoholica, die bij de drie overige kasten in Indië niet voorkomt Ook het familieleven en hun sexueele losheid is bij de Sudra's en Zigeuners één; bloedschande is bij beide niets ongewoons. Bij beide vindt men gelijke voorliefde voor de muziek onder de kunsten, en voor de paarden onder de dieren; ook in den dans munten beide uit, en evenzoo in het bewerken van metalen.

Dit gevoelen van Grellmann werd echter eerst in 1844 door den bekenden linguist Dr. A. F. Pott tot zekerheid verheven, toen deze geleerde vooral de taal der Zigeuners tot uitgangspunt van zijn onderzoek koos. De Zigeuners spreken namelijk in Azië en Europa, in Afrika en Amerika, en in wat land ze ook hun tocht ondernamen, een in den grond gelijke, geheel eigen taal, die men geheel ten onrechte een tijdlang met de dusgenaamde dieventaal verward heeft. Wel heeft deze Zigeunertaal in de onderscheiden landen, waar ze doortogen of zich nestelden, door de overneming van woorden uit de landstaal, een eigen dialectvorm aangenomen, in die mate zelfs, dat men een kleine veertig dialecten onderscheiden kan; maar het beengestel van hun taal is zichzelf onder alle deze variatiën gelijk gebleven, en de grootere woordenschat die aan al hun dialecten gemeen is, wijst zonder eenigen twijfel terug op Indië, en wel rechtstreeks op het Sanscriet, zoodat Pott zelfs weigert hun taal bepaaldelijk met de tongvallen van Noord-Indië in verband te plaatsen. Pott heeft èn hun woordenschat èn hun grammatica èn hun syntaxis in twee lijvige deelen allernauwkeurigst nagegaan, en de latere onderzoekingen, vooral die van Paspati, hebben zijn meening steeds meer bevestigd. Ook van andere zijde ontving dit gevoelen steun. De Zigeuner, hooghartig als hij is, beschouwt zich zelf als den eenigen waren mensch, en ziet in den niet-Zigeuner een lager soort wezens; waarom hij zich zelf *Rom* of ook M*anush* noemt, wat beide mensch beteekent, en de overigen *gadjo* of boer scheldt. Doch behalve deze algemeene namen noemen ze zich ook Kaló en Sinte. Kalo beteekent kleurling, in tegenstelling met de Europeeërs, die ze *parno* of witte menschen plegen te noemen, en *Sinte* is een naam die herinnert aan de Sindh in Indie. Paspati leidt zelfs hun meest gebruikten naam van *Rom* uit Indië af, en brengt dit in verband met *Rama* een der incarnatiën van Vishnu. Volgens Firdusi, den bekenden Perzischen dichter, zou er zelfs een bericht zijn, dat Bâhram Gaur, een der koningen van Perzië in de 5de eeuw, toen hongersnood en pest den geest van het volk ganschelijk had neergedrukt, 10.000 muzikanten uit de streek van Pundjab had laten overkomen om den geest van zijn volk op te vroolijken; en wat hier ook van zijn moge, uit Firdusi's mededeeling omtrent hetgeen hij zelf waarnam, staat vast, dat omstreeks het jaar 1000 nomadische stammen, die naar zijn beschrijving geheel met onze Zigeuners overeenkomen, in Perzië omtogen. Nu noemt Hamza Isfahani, die een halve eeuw vóór Firdusi schreef, deze nomaden *Zutt's*, en in het Arabische lexicon *Al quámús* wordt aangeteekend : „*Zutt*, Arabische vorm voor *Jatt*, een stam van Indischen oorsprong," terwijl andere Arabische berichten deze *Jatt's* of *Zott's* in de moerasstreken van den Indus tusschen Ah-mansûra en Makram plaatsen. Dr. de Goeje en Dr. Trumpp bouwden op deze gegevens, op grond van Arabische berichten, de stelling, dat men in de *Jatt's* of *Zott's* de Indische groep had te zien,

waartoe de Zigeuners vóór hun uittocht uit Indië behoord hadden. Maar Dr. D. A. Grierson in de *Journal for Gypsian Folklore* (T. p. 75) verzet zich hiertegen, deels op grond van hun verschil in taal. Wel geeft hij toe, dat *Jatt* in Indië ook een scheldnaam was voor bandieten, en dat in zooverre de Zigeuners ook met dezen konden genoemd worden, maar van de eigenlijke *Jatt's* waartoe de regeerende Seikh's-families in Pundjab behoorden, kunnen de Zigeuners z. i. reeds daarom niet afstammen, omdat deze Jatt's, nu nog in Indië een kleine zes millioen sterk, tot de hoogere kasten behoorden. Ook op grond, dat de taal der Zigeuners niet tot den tak van het *Sauraséna* Prakrit, maar tot den *Maghadi*-tak behoort, leidt hij dan uit een en ander af, dat de oorspronkelijke woonplaatsen van de Zigeuners veeleer in oost-Hindustan te zoeken zijn. Dr. Kern kwam omgekeerd in 1875 in de Kon. Acad. van Wetenschappen te Amsterdam juist voor den samenhang van de Zigeunertaal met het Prakrit op. Aartshertog Jozef van Oostenrijk, die schier geheel zijn leven aan deze studie wijdde, meent op zijn beurt weer, dat de Zigeunertaal het naast verwant is aan het *Dardu-dialect*, en de Indische geleerde Baboe Rajeudrala Mitru acht het buiten kijf, dat ze met het Bengaalsche nomaden volk de *Bediya* in verband staan. Doch wat hiervan ook zij, volgens aller eenparig getuigenis staat dan toch vast, dat het oorspronkelijk vaderland der Zigeuners nergens anders dan in Indië te zoeken is. Slechts wees Dr. Kern op de wenschelijkheid, om deze uitkomst van het linguïstisch en historisch onderzoek nader te toetsen aan de schedelleer.

Ook dit onderzoek is sinds ingesteld door Dr. Leopold Glück,die in 1897 te Weenen zijn *Zur physischen anthropologie der Zigeuner* uitgaf. Reeds vóór hem had soortgelijk vergelijkend anatomisch onderzoek der schedels van Zigeuners, Egyptische Fellahs en Indiërs plaats gehad door Blumenbach, Weissbach en Kopernicki, waarvan de eerste twee de analogie met den Egyptischen schedel meenden gevonden te hebben, terwijl Kopernicki omgekeerd tot de conclusie kwam, dat de schedel der Zigeuners slechts zeer kleine afwijkingen van den Indischen schedel aanwees. Alle deze geleerden hadden zich intusschen tot het onderzoek van een klein aantal schedels moeten bepalen. Het hoogste cijfer was 15 geweest. Dr. Leopold Glück daarentegen is er in geslaagd 66 echte Zigeuners volledig anatomisch op te nemen. Al aanstonds kwam hierbij het sterke verschil uit tusschen de *zwarte* en *witte* Zigeuners, waarvan hij er 42 zwarte en 24 witte onderzocht. De zwarte zijn de echte nomaden, die het oorspronkelijk ras vertegenwoordigen, de witte zijn *half-blood's*, door vermenging ontstaan, en die zich meest langeren tijd op bepaalde plaatsen vestigen, om dan weer te verhuizen naar een nieuw oord van vestiging. De personen, die hij mat en opnam, woonden allen in Bosnië en Herzogewina, en terwijl de zwarte allen

Mohammedanen waren, behoorden de witte allen tot één der Christelijke Kerken. De uitkomst van zijn onderzoek heeft Glück in zeer gedetailleerde tabellen opgemaakt, en door photographische afbeeldingen toegelicht. Hoofdzaak hierbij is, dat de zwarte of echte Zigeuners allen zeer beslist tot de dolichocephalen behoorden, terwijl de witte Zigeuners alle brachycephalen bleken te zijn. De hoofdindex voor de zwarte was, gemiddeld, 76.9 voor de mannen en 76.4 voor de vrouwen; bij de witte daarentegen 81.8 voor de mannen en 82.6 voor de vrouwen. Vergelijkt men hiermede nu den hoofdindex van de Sikhs in Indië die 74.6, en van de Paria's die 74.17 is, volgens Broca, dan wordt ook langs dezen weg de herkomst der Zigeuners uit Indië vrijwel bevestigd. De verdere detailopmetingen, waarop ik hier niet kan ingaan, leidden meest tot dezelfde uitkomst. Slechts blijkt hieruit tevens, dat het ras veel minder zuiver is gebleven, dan men gemeenlijk onderstelt. Ook te Bucharest zag ik onder de Zigeuners die, zoo mannen als vrouwen, als opperlieden voor de gebouwen der landbouwtentoonstelling van 1906 steenen opdroegen, twee geheel uiteenloopende groepen: de ééne met het donkere oostersche type, de andere op het blanke af, in wier voorkomen en gelaatskleur elk oostersch type ontbrak. Neemt men hierbij in aanmerking, dat de donker getypeerden liefst nomaden blijven, terwijl de licht-gekleurden langere tijden op eenzelfde plaats plegen te vertoeven, en de bijna blanken, althans in Rumelië, Rumenië en Zevenbergen, zich veelal voor goed in de dorpen en steden gevestigd hebben, dan ligt de conclusie niet verre, dat de echte Zigeuners, die het oude ras vertegenwoordigen, zeer in aantal geslonken zijn, en dat het vooral de *half-blood's* zijn, die thans hun cijfer tot bij het millioen opdrijven. Ook de voorkeur, die de zwarte, donkere Zigeuners, waar ze keus hebben, aan den Islâm geven, verraadt bij hen, veel sterker dan bij de licht-getinten, hun herkomst uit Indië. Brengt men hiermede nu in verband hetgeen ik boven mededeelde omtrent de superstitieuse gebruiken en de religieuse grondvoorstellingen der Zigeuners; iets wat evenzoo veel sterker uitkomt bij de in de tenten omdolende, dan bij de gezeten Zigeuners; en rekent men tegelijk met de animositeit, die volgens Paspati tusschen de nomadische en de gezeten Zigeuners bestaat, dan blijkt wel langs allerlei wegen, dat slechts de echte kern der Zigeuners het aloude type vertoont, en dat er eigenlijk alleen van deze kern sprake is, als men hun oorsprong uit Indië vaststelt. En bepaalt men zich tot dezen oorspronkelijken, onvermengden stam, dan kan het niet enkel linguïstisch (want ras en taal kunnen zich scheiden) maar ook historisch, ethnologisch en religieus als uitgemaakt worden beschouwd, dat in Voor-Indiê hun bakermat is te zoeken. Zelfs wie het Oosten niet anders dan op Java heeft leeren kennen, vindt terstond in de superstitieuse gebruiken der echte nomadische Zigeuners allerlei bijzonderheden terug, die ook den Javaan uit

Voor-Indië zijn toegekomen. Ook de naam van *Heidens*, waarmee ze bij hun eerste aankomst in de Nederlanden pleegden genoemd te worden, duidt reeds in de 15e eeuw op de aanneming voor de Zigeuners van een buiten-Europeeschen oorsprong.

Minder vast staat vooralsnog, wanneer en langs wat weg ze in Europa aangekomen zijn. Voor hun intocht in het hart van Europa staat het jaar 1417 op grond van allerlei stellige berichten vast, maar even zeker is het, dat ze reeds lang vóór dien tijd in het zuid-oosten van Europa bekend waren. Bij de onvastheid van de verschillende namen die men aan de Zigeuners gaf, biedt wat reizigers en pelgrims uit vroegere eeuwen desaangaande meedeelden, niet altoos volledige zekerheid. Toch zijn er berichten die reeds in de 9e eeuw de aanwezigheid van Zigeuners te Constantinopel doen vermoeden. Sommigen nemen zelfs aan, dat de Komodromoi, waarvan de Byzantijnsche schrijvers gewagen, en die ze beschrijven als de smeden, die het land doortogen en ook ketelboeters genaamd werden, met de Zigeuners saamhangen. Op Creta en andere Grieksche eilanden zijn ze stellig reeds in het begin der 14e eeuw gevonden, en de Peloponesus zag ze zelf nog vroeger landen. Soms zelfs wordt reeds in de 14e eeuw èn in Schotland, èn in Zweden, èn in Frankrijk van kleine nomadische groepen gewaagd, die niet onmogelijk tot het Zigeunerras behoorden. Velen nemen aan, dat ze reeds lang vóór het jaar duizend uit Indië zijn opgebroken, eerst Perzië zijn binnengedrongen, vandaar naar Kurdistan zijn getrokken, en zoo langs de kust der Zwarte Zee door Klein-Azië naar Europa zijn gekomen. Anderen achten, dat ze uit Perzië terstond dwars door Azië naar de Middellandsche Zee zijn getogen, vandaar op de eilanden zijn overgegaan, zoo de Peloponesus, en, steeds hooger optrekkende, Rumelië en Wallachije hebben bereikt; terwijl weer anderen aan een trek langs onderscheiden wegen gelooven, in hoofdzaak langs drie wegen, den eenen langs den Nijl in Egypte, den tweeden dwars door Azië naar de Middellandsche Zee, en den derden door Centraal-Azié naar Anatolië, en zoo op Constantinopel aan. Het laatste komt mij 't waarschijnlijkst voor. Als men ziet, hoe ze bij hun grooten tocht naar het hart van Europa in 1417 zich gesplitst hebben in drie hoofdgroepen, waarvan de ééne naar noord-Europa, de tweede naar Italië en Spanje, en de derde naar Bohemen, Zuid-Duitschland en Frankrijk trok, is er geen enkele reden denkbaar, waarom zij bij hun tocht uit Perzië juist allen samen langs eenzelfden weg zouden zijn gegaan. In de nomadische idee dat heel de wereld hun toebehoorde, lag veeleer

vanzelf de neiging om zich te splitsen, zoodat elke groep haar eigen weg ging, temeer daar juist die splitsing hun ruimte en overvloed van vrij land voor hun tocht beloofde. Maar al trokken ze langs verschillende wegen op, ze schijnen toch contact te hebben gehouden, en tegen het einde der 14e eeuw voor hun grooter deel in het Europeesche gedeelte van het Byzantijnsche rijk te zijn saamgekomen. De gestadige oorlogen van het Byzantijnsche rijk met de Saraceenen drongen hen vanzelf uit Syrië en Klein-Azië naar den Bosporus op; en eerst toen ze almeer in Rumelië, in het tegenwoordige Bulgarije, en in Rumenië opeengedrongen zaten en ook daar de gestadige oorlog met de Osmanen hun rust verstoorde, schijnt het groote besluit genomen te zijn, dat in 1417 tot uitvoering kwam, om het hart van Europa binnen te dringen. Om wat liefs zou men willen dat we iets nader wisten van de groote vergadering, waarin tot dezen merkwaardigen tocht, met gemeen accoord, is besloten. Zulk een „trek" toch werd niet aan ieders believen overgelaten, maar stond onder het besluit van een generale vergadering. De Zigeuners zijn volstrekt geen gedesorganiseerde massa. Ze zijn terdege georganiseerd, ze zijn ingedeeld in vaste groepen, elke groep heeft haar eigen hoofd en vele groepen saam staan weer onder de leiding van een generalen chef. Doch tegelijk is hun organisatie zeer democratisch. Er wordt niets over hen besloten door de hoofden, maar zelve hebben ze veeleer invloed op de keuze dier hoofden; en nog is het bij de nomadische Zigeuners gewoonte, dat, als de winter weer om is, en de nieuwe tochten gaan beginnen, consult wordt gehouden, op wat wijze zekere groote streek voor den komenden zomer onder de verschillende groepen van eenzelfde horde zal worden verdeeld. Geldt dit nu nog zelfs voor de kleine beschikkingen, die met het oog op geen enkelen zomertocht te nemen zijn, dan spreekt het vanzelf, dat het groote besluit van 1417 om uit de Donau- en Balkanstreken het hart van Europa in te trekken, en zulks niet met kleine groepen, maar met geheele massa's, niet door enkele aanvoerders, maar in gemeenen raad door de toongevende mannen uit alle groepen genomen is. Een Zigeunerbende moet, om met succes te trekken, een land ter beschikking hebben, waar groote, halfwoeste streken zijn, omzoomd door een niet te dicht gezaaide boerenbevolking, en bovenal moet er rust in het land zijn. Het motief tot hun grooten tocht zal dus vermoedelijk in de verwoestingen te zoeken zijn, die in Rumenië en Wallachije door de Osmanen in hun strijd tegen de Grieken en Byzantijnen werden aangericht. Ze wilden blijkbaar zich aan dien onrustigen toestand onttrekken. En zoo zijn ze dan van 1417 af in onderscheiden horden onder de aanvoering van Koning Sindal, Hertog Mihali, Hertog Andrasch en Hertog Panuel noord- en westwaarts uitgetogen. Ze minden hooge titels, en noemden daarom hun aanvoerders met de in Europa gebruikelijke hooge titulatuur van prinsen,

hertogen en koningen. Ze volgden de Donau-rivier en bleven tot Buda-Pesth bijeen. Halverwege Buda-Pesth en Weenen sloeg de bende van Hertog Panuel toen noordwaarts af en trok naar Bohemen, en wijl ze uit Bohemen het eerst in Midden-Europa vielen, hield men ze daar voor Boheemsche bergbewoners; vandaar in Frankrijk, voor de Zigeuners in 't gemeen, nu nog de naam van Bohémiens. De bende onder koning Sindal is omstreeks 1421 in Beijeren aangekomen, en daar blijven hangen; die onder Andrasch trok door naar Tirol, en daalde in 1422 naar Rome af; terwijl de vierde horde, die onder Hertog Mihali, in 1419 Zwitserland bereikte, en vandaar naar Zuid-Frankrijk en Spanje toog. De Zigeuners onder Andrasch zijn intusschen niet in Italië gebleven, maar langs de Riviera over Marseille en Lyon naar Parijs opgetrokken, waar ze 27 Augustus 1427, alzoo tien jaren na hun exodus uit Wallachije, aankwamen. Hier te lande kwamen ze eerst in 1429 opdagen, en wel bij Arnhem, om nog in hetzelfde jaar de provincie Utrecht door te trekken. De Zigeuners, die in Nederland vielen, behoorden tot de bende van Panuel, die eerst met snelle tochten over Praag naar Luneburg, Rostock en Hamburg was getogen, en nog in 1417, het eigen jaar van den uittocht, op de grenzen van Denemarken aankwam, maar, hier teruggewezen, op Meissen terugtrok, en vandaar westwaarts op Munster ging, en zoo onze grenzen bereikte. Bij deze hun tochten waren ze ingedeeld in compagnieëen, *laï* genoemd, elk van 60—100 man sterk. Elke *laï* had zijn kapitein die *polgar* heette, zijn eigen vrederechter, dien ze *agil* noemden, en verdere officianten onder den naam van *jumadari*. Hun tenten lagen op de zadels der paarden. Hun bejaarden, vrouwen en kinderen vervoerden ze ten deele op wagens, vooral de tooverkollen en de ,,moeder der bende". Ze waren meerendeels gewapend. Hun officieren en hoofden reden te paard. En hun chef droeg, bij gele rijlaarzen, een purperen almaviva, een roode muts, een gouden gordel, en tal van sieradiën van massief goud. Door die militaire organisatie en dezen zoo statigen optocht wisten ze ontzag in te boezemen. Eerst te Buda-Pesth oordeelden ze het raadzaam zich met de Regeering te verstaan. Ze werden door Koning Sigismond en Koningin Maria in plechtige audiëntie ontvangen, en wisten van dezen een vrijgeleide als pelgrims te verwerven. Ze vertelden namelijk, hoe ze uit „Klein-Egypte" kwamen, en hadden moeten vluchten, omdat hun stam aan Maria, Jozef en het kindeke Jezus, bij hun komst in Egypte, gastvrijheid had geweigerd, en dat hun nu als boete voor die zonde hunner vaderen een pelgrimstocht van zeven jaren was opgelegd. Elders wisten ze weer te verhalen, hoe ze oorspronkelijk Christenen waren geweest, maar zich door de Osmanen tot renegaten hadden laten maken, en nu, in diep berouw over hun afval, ten einde weer in genade door de Kerk te worden aangenomen, zich door hun Bisschop een pelgrimstocht van zeven jaren hadden zien opgelegd.

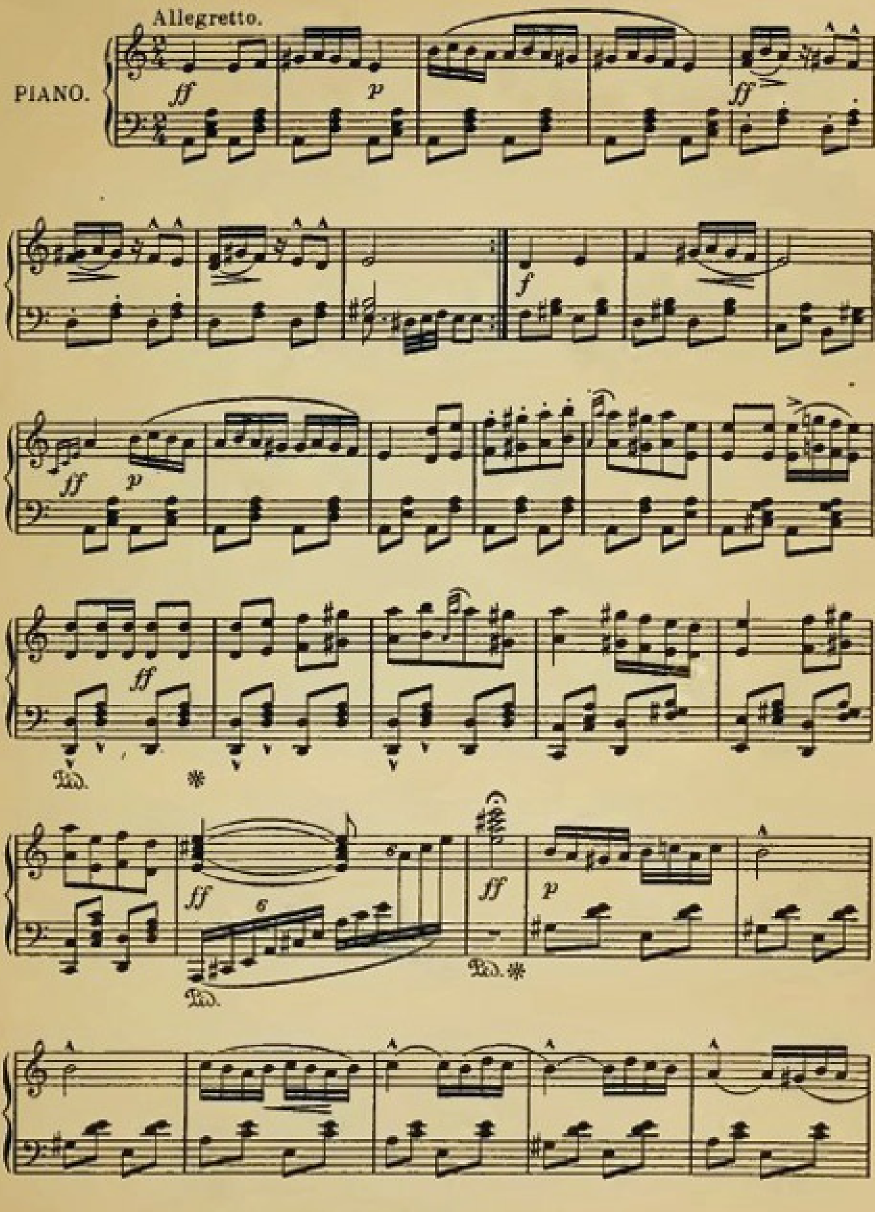
Door dit vrijgeleide gedekt, werden ze overal gastvrij ontvangen, en zooals sinds de Kruistochten de gewoonte was, als pelgrims allerwegen van geld en eetwaren voorzien. Ook de Paus bevestigde dit vrijgeleide, en het was vooral dank zij dit hoogste vrijgeleide, dat ze zich overal met open armen wisten te doen ontvangen. Ook in ons land vonden ze door den brief van den Paus allerwegen geloof; zoo vindt men b.v, in de stadsrekening van Utrecht op het jaar 1429 aangeteekend: „Donderdag na Remigïïdag geschonken aan den Hertog van Neder-Egypte, die met de Heidens in de stad gekomen was, daar ze een aanbeveling van den Paus hadden, vier kannen wijn, 4 pond 16 groot." Blijkens de rekeningen van Zutfen, Deventer en andere steden ontving men hen ook in deze plaatsen even gastvrij.

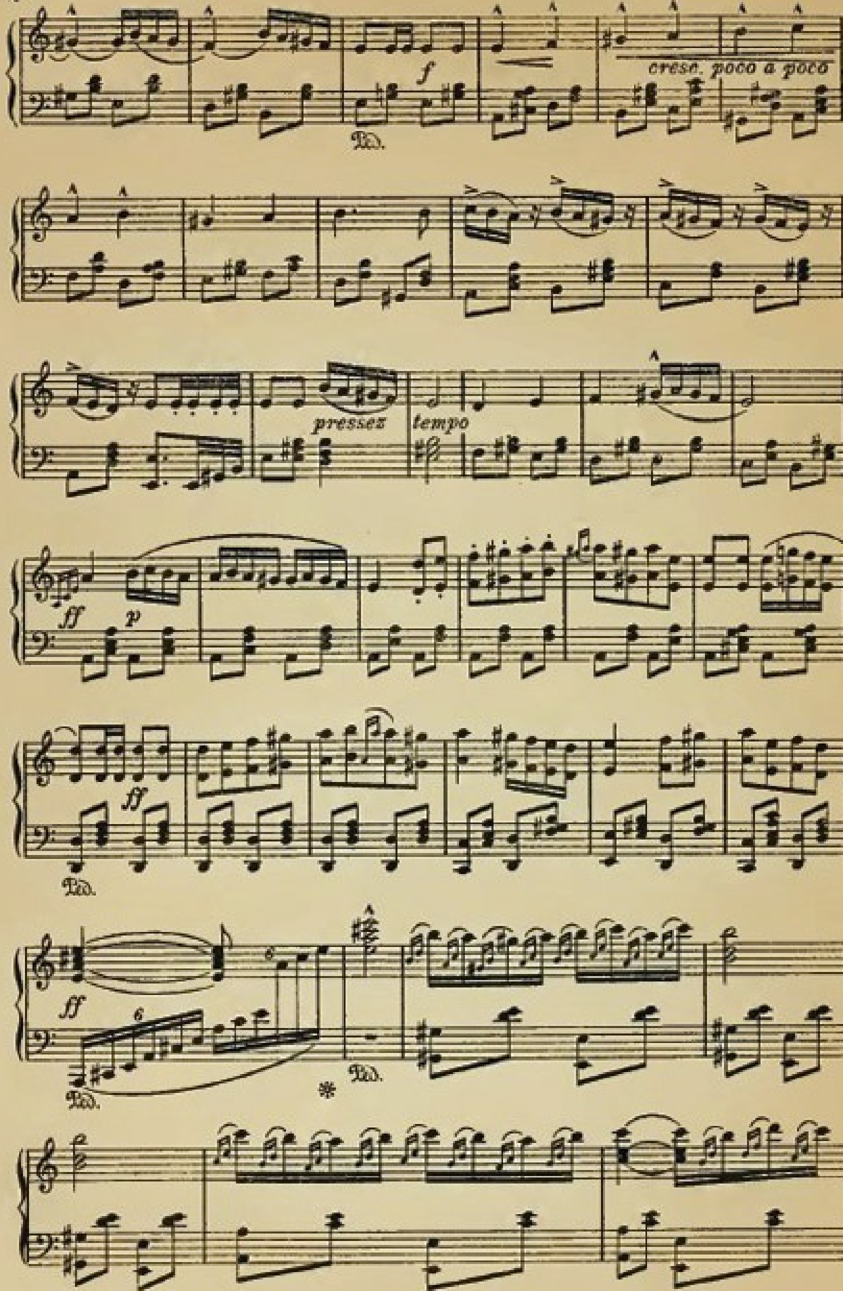
Aanvankelijk ging dit evenzoo in Frankrijk, maar hier traden ze reeds meer dreigend op. Met hoopen van honderd en meer gewapende ruiters meldden ze zich aan de poorten der kleinere steden aan, en eischten logies en onderhoud, en vooral op de dorpen verspreidden ze schrik en angst, gevoed door het bijgeloof der boeren, die van deze oostersche verschijningen het ergste duchtten. Naar Christian Paultre in zijn *De la répression de la mendacité et du vagabondage en France sous l'áncien régime* bericht, was juist destijds de landlooperij in Frankrijk tot een bijna sociale gewoonte geworden, en had ongelooflijke afmetingen aangenomen. Afgedankte en niet betaalde huurtroepen doorkruisten het land, pelgrims onder allerlei voorwendsels klopten bij het naderen van den nacht op 't boerenerf aan. Hierbij voegden zich de „dolende" klerken, een soort geleerd proletariaat, dat geen aanstelling kon vinden; gevolg van het te snel opschieten van allerlei Universiteiten. Daarbij kwamen nog de ,,coquillards", gebrekkigen van allerlei aard, die een pelgrimstocht door heel Frankrijk deden om beter te worden, en die alleen van *kuische* vrouwen een aalmoes mochten aannemen; een voorwendsel waardoor ze de vrouwen bewogen om hen om strijd met gaven te overstelpen. Deze ,,coquillards", die in Dyon hun middelpunt hadden, verkozen zelfs een koning, en hadden een organisatie over heel Frankrijk. Maar al dat gespuis was niet dan een saamraapsel der gevaarlijkste vagebonden en bandieten, die alle leven ten platten lande onveilig maakten. Van deze vagebonden nu sloot zich al spoedig het gevaarlijkste deel bij de Zigeuners, of „romanichels", gelijk ze aanvankelijk genoemd werden, aan. Door die vereeniging ontstonden groepen van verscheiden duizenden, die al spoedig in elke provincie van Frankrijk hun agenten hadden, en volgens een vast krijgsplan heel Frankrijk afstroopteij. De ramp hierdoor over het land gekomen, nam al spoedig zulke afmetingen aan, dat niet alleen niemand meer aan hun verhaal van een boete-pelgrimstocht geloof sloeg, maar dat al spoedig door de Regeering de

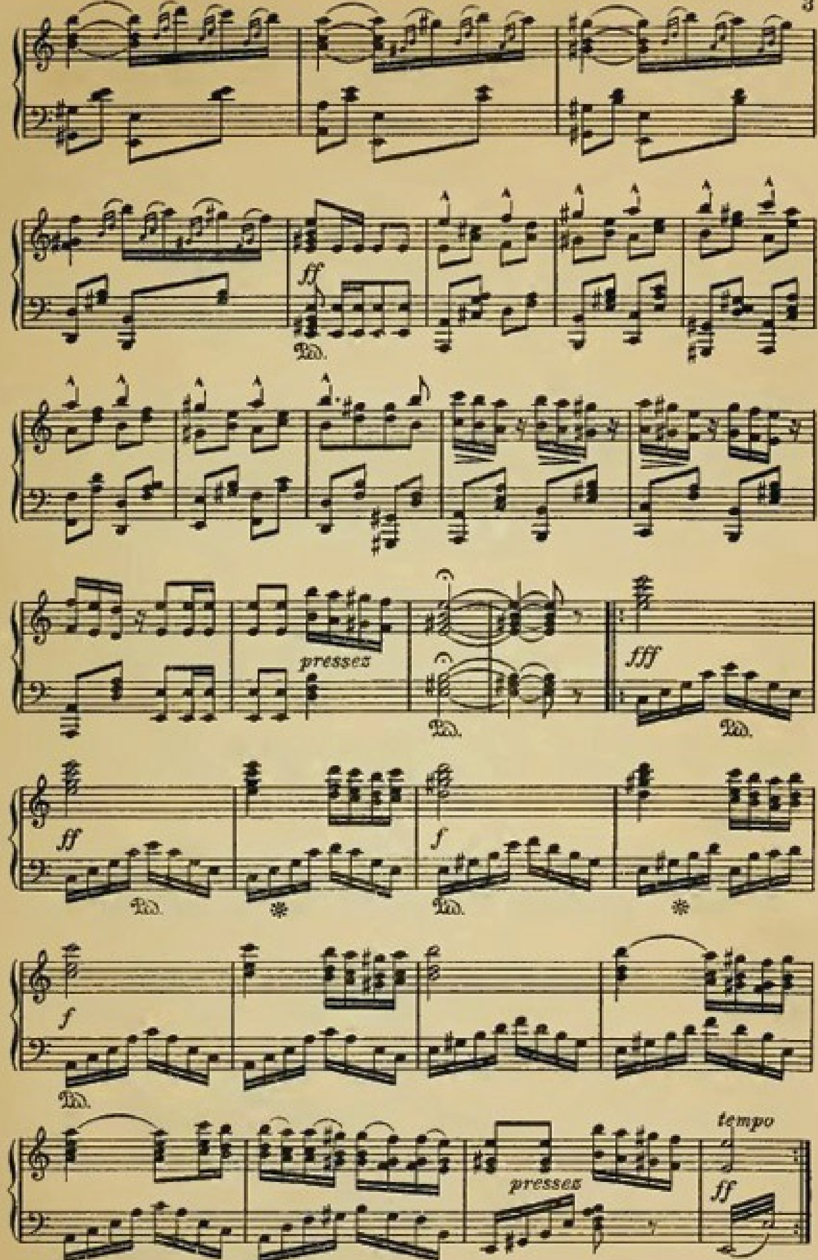
scherpste maatregelen tegen hen moesten genomen worden. Ook de Kerk zag de begane vergissing in, en veroordeelde ze nu als bedriegers en ongeloovigen. Hun chef noemden ze, als hoofd der gansche organisatie, de *Gran Cosroe* ; hun hoofdagenten in de onderscheiden proviuciën heetten Cagores; onder dezen stonden weer de *Archisuppóts* voor de Cantous; en de minderen droeg den naam van Mattois, Mercelots en Gueux. Juist echter die organisatie dwong tot kras optreden van de overheid. De scherpste decreten werden uitgevaardigd. Wie men over de grenzen kon dringen, joeg men het land uit. En wie in het binnenland gevangen werd genomen, werd, zonder kwartier, opgehangen of verbrand.

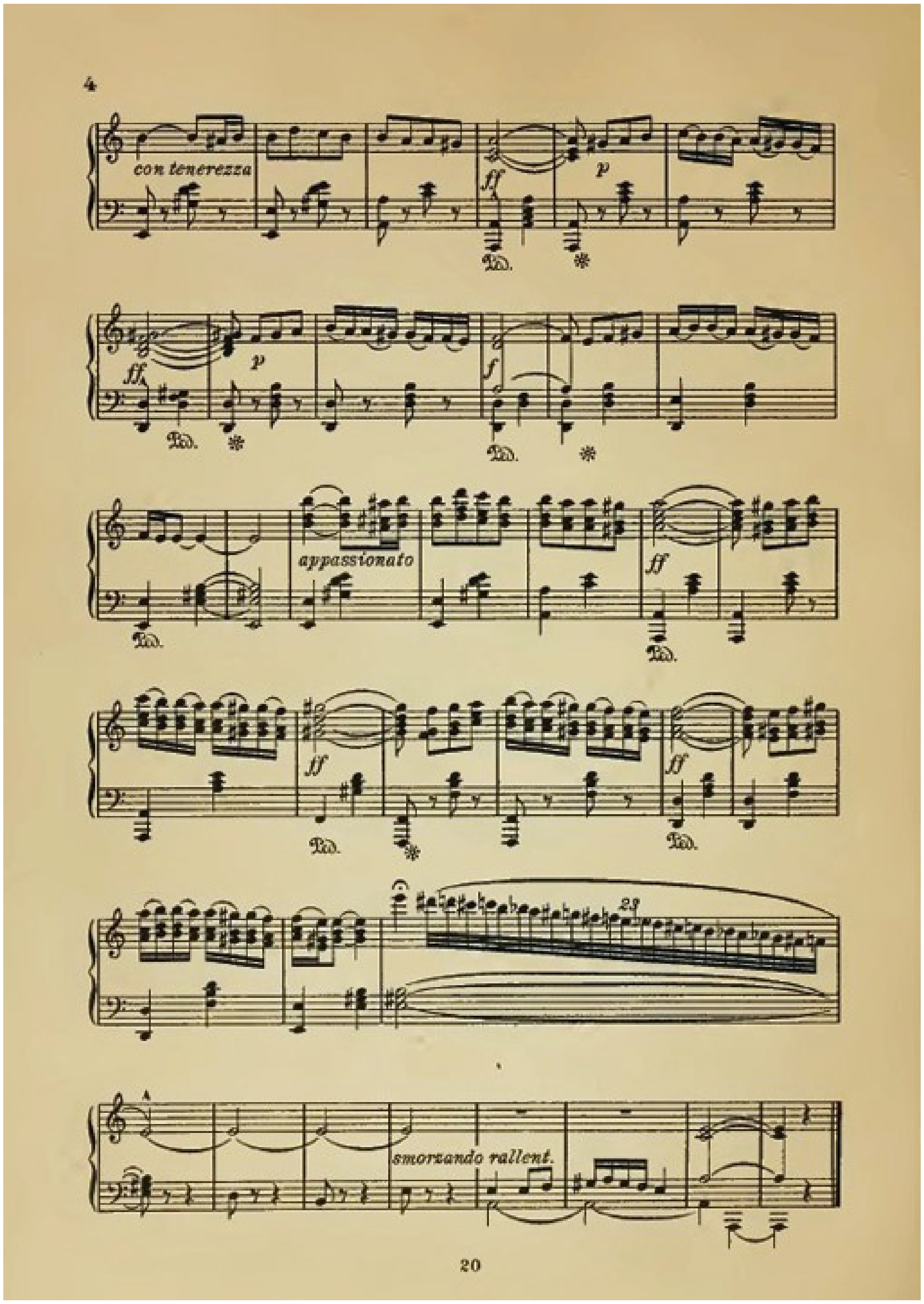
Tot het nemen van gelijke maatregelen werd men al spoedig daarna in schier alle landen, met name ook in Spanje, gedwongen ; en nauwlijks was de 16e eeuw ingetreden, of de Zigeuners werden in alle landen vogelvrij verklaard en zooveel doenlijk uitgeroeid. Allerlei verhalen deden daarbij dienst om het volk tegen hen op te hitsen. Zoo vertelde men rond, dat de Romeinsche soldaten, die den kindermoord te Bethlehem hadden voltrokken, Zigeuners waren geweest, en dat het ook een van deze Zigeunersoldaten geweest was, die Judas den weg had gewezen om Jezus te vangen. Vooral Karel V is in alle landen, aan zijn Kroon onderworpen, krachtig tegen hen opgetreden. Maar hoe men ook tegen hen woedde, de Zigeuners waren de politie meest te slim af. Even als de Maffia op Sicilië, wisten ze den getuigen, die tegen hen kouden optreden, schrik aan te jagen, de boeren te dwingen hun schuilplaats te verleenen, de rechters te imponeeren door te dreigen met wraak, en in de vele woeste streken zich zóó te verschuilen, dat bijna nergens de maatregelen der Regeering de bedoelde uitwerking hadden. Ze verloren in macht door het van lieverlede inkrimpen van de landlooperij en het bandietenwezen. Ze verminderden in aantal door ziekte en ongemak. Maar gehandhaafd hebben de Zigeuners zich bijna allerwegen door hun sluwheid en brutaliteit, ook al slonk hun aantal en ook al werden ze genoodzaakt zich meer toe te leggen op allerlei klein bedrijf, als ketelboeters, stoelenmatters, smeden, slotenmakers, enz. Zoodoende brak allengs de tijd aan, dat men zich bepaalde tot het afwijzen van de Zigeuners aan de grenzen, of ook dat men ze over de grenzen naar het naastbijgelegen land dreef, terwijl het betere en min-verwilderde deel zich hier en daar vaste woonplaatsen koos; wat niet wegneemt dat zelfs nog in 1864 zeven Zigeuners te Dale, in Engeland, tot 21 dagen kerkerstraf, *with hard labour*, veroordeeld werden, enkel omdat ze betrapt waren op het vernachten

Aria Tzigana.

f
cresc. poco a poco
pressez
tempo
ff
p
ff
ff

ff
Ped.
pressez
fff
Ped.
ff
Ped.
f
Ped.
f
Ped.
presses
tempo
ff

in een tent buiten het stedeken. Voor het overige echter zijn de afzonderlijke strafbepalingen tegen de Zigeuners allengs allerwegen weggevallen, en bepaalt men er zich thans bijna overal toe, om de gewone strafbepalingen tegen de landlooperij op hen toe te passen. Hun lot was vooral hard zoolang er in een land nog geen eenheid van administratie verkregen was. In Engeland b.v. kon elke county hen uit zijn eigen gebied jagen, soms na ze vooraf gegeeseld te hebben,

en in elke volgende county waar ze aankwamen, ondergingen ze hetzelfde lot. Hier te lande placht men hen niet alleen, eer men ze uit de provincie dreef, te geeselen, maar ook een ,,snippe in den neus" te geven, of een stuk van het oor af te snijden, teneinde ze te kunnen herkennen, als ze soms zoo brutaal waren om terug te komen. Zoodra echter eenheid van administratie intrad, werden ze óf als bedelaars opgepakt, óf als vreemdelingen zonder bestaan over de grenzen gezet, gelijk dat nu nog ten onzent gebruikelijk is.

Vermelding verdient nog, dat enkele Regeeringen, om zeker te zijn, dat de gebannen Zigeuners niet terug zouden keeren, ze over zee brachten. Reeds vroeg heeft zoo Engeland een troep Zigeuners naar Noorwegen geëxporteerd, en later naar Amerika. Ook Portugal heeft in 1685 een menigte Zigeuners naar Brazilië overgebracht. Anderen zijn vrijwillig als landverhuizers gevolgd. Vandaar hun opkomst ook in de Nieuwe wereld. Te Chicago hebben ze zelfs, nog niet zoolang geleden, met groote sier en plechtigheid „a Queen of the gypsies" gekozen en met alle staatsie gehuldigd. Alleen Argentinië heeft steeds geweigerd Zigeuners toe te laten, en toen voor ettelijke jaren een Engelsche boot Zigeuners aan land wilde zetten, dwong de Regeering den kapitein deze onwelkome gasten weer in te schepen. In Venezuela daarentegen schijnen ze vasten voet te hebben gekregen; maar overigens is omtrent de Zigeuners in Amerika, wier aantal door sommigen op 150.000 wordt geschat, daarom weinig bekend, omdat ze bij troepen soms voor een tijd geheel onbewoonde streken binnentrokken, en daardoor aan alle controle ontsnapten. In Australië zijn ze eenlingen.

Wat er aan is van den tocht der Zigeuners naar Finland en Scandinavië ligt nog in het duister. Niet onmogelijk is het dat, lang vóór den grooten trek van 1417, een bende dwars door Rusland noord op is getrokken, en zich in Lijfland gevestigd heeft, en vandaar nog hooger is getogen. Vast staat alleen, dat reeds in 1392, en zelfs vroeger, in Nederland de dusgenaamde „Lijflandsche Heidens" in kleine troepjes zijn komen aanzetten. Ze zouden door Hertog Willem van Gulik, misschien reeds in 1386 bij zijn eersten, maar stellig in 1392 bij zijn tweeden tocht naar Lijfland, mee zijn gebracht. Na Willem's dood zijn deze Heidens, met 60 gulden teergeld van den rentmeester van Kampen, naar Lijfland teruggegaan, en slechts een zeer enkele bleef hier hangen. Het feit nu, dat men aan deze Lijflanders zoowel als aan de Zigeuners den naam van Heidens gaf, laat de mogelijkheid toe, dat men in beiden afstammelingen van eenzelfde ras heeft gezien.

Voor het overige beelde men zich echter niet in, dat de Zigeuners door hun grooten trek in 1417 uit de Donau- en Balkanstreken verdwenen zijn. Eer integendeel zijn ze tot op den huidigen dag juist in deze gewesten nog het meest in hun massaliteit te vinden. In ronde getallen genomen, zijn ze in Rumenié nog een 250.000, in Turkije een 100.000, en in Hongarije een 275.000 man sterk. Rekent men nu hun geheele aantal op een klein millioen, zoo blijkt dat de grootere helft van alle Zigeuners nog altoos aan den Donau en in den Balkan opeengepakt zit. In Rumenië werden ze niet als vrije ingezetenen opgenomen, maar tot lijfeigenen gemaakt, en wel tot lijfeigenen van de Kroon, maar de Vorsten schonken deze lijfeigenen dan weer aan de kloosters, en later ook aan particuliere Bojaren. In het begin der vorige eeuw waren er 3851 Zigeunerfamilies die aan de Kroon, en 33.000 families die aan kloosters of particulieren toebehoorden. Ze waren in Wallachije en Moldavië in vier, scherp onderscheiden, klassen verdeeld: 1°. de *Rudari* of Aurari, die zich met de goudwasscherij bezig hielden, en hierin ongemeen vaardig waren; 2°. de *Ursari*, die beren in de Karpaten vingen, deze temden, en er het land meè doortrokken; 3°. de *Lingurari*, die houten lepels en potten veilden; en 4°. de *Laïessi*, die als ketellappers en slotenmakers den boer opgingen. Deze laatsten waren de eigenlijke nomaden, het slechtste soort, maar die een vrijpas om van dorp tot dorp te trekken, tegen een kleine vergoeding in geld ontvingen. Allerwegen zaten deze Laïessi gehurkt bij hun handwerk, en verrieden ook daardoor hun Aziatische herkomst. Hun gezamenlijk Hoofd was de *Armash*, aan wien de *Rudari* al het gewonnen goud moesten leveren, tegen twee goudguldens het drachme, zoodat ze per man en per dag een 30 cent verdienden. Ze waren georganiseerd bij groepen van 10 tot 15 families, die een eigen rechtspraak hadden, en aan het hoofd van zulk een groep bevond zich een *Bulubassa* die op het open veld in een vergadering der familiehoofden verkozen werd. Na zijn verkiezing werd de Bulubassa driemaal op de schouders rondgedragen, en ontving daarbij zijn bevestiging van regeeringswege door den ,,Grootmeester van wapenen", die hiervoor aangesteld was. De lijfeigenen betaalden een tribuut, en moesten gratis een stuk land bebouwen. Gezeten waren alleen de *Vatrossi*, waartoe vooral de beste muzikanten behoorden, wier spel op de *cobra*, de *nain* en de *moscalu* voortreffelijk was, en die de kunst verstonden om wat ze in de opera hoorden, terstond op straat na te spelen. Vooral in Jassy speelden deze *Vatrossi* een hoofdrol, waar 's zomers vaak den geheelen nacht door de bevolking op straat bleef, om onder het klinken van deze muziek optochten te houden. Zelfs vond men onder hen componisten, zooals Succawa, Anshelluzza en Barba. Eerst sedert 1816 is men begonnen hun lot in Rumenië te verzachten, maar de door Callimachi en Caradja daarvoor getroffen maatregelen hebben weinig

gebaat. Ze waren meer schijn dan wezen. Iets meer deed voor hen de Russische generaal Kisseleff in het bekende Reglement organique. Eerst in 1S37 nam de Gouverneur van Wallachije het kloek besluit, om hun lijfeigenschap op te heffen, en in 1844 zette Prins Sturdza hetzelfde voor Moldavië door. In 1855 kreeg dit dubbele besluit zijn beslag, en thans kan het lot der Zigeuners in Rumeniê als definitief geregeld worden beschouwd, ook al blijven ze een vreemd element in de natie, dat in zedelijk opzicht stellig geen gunstigen invloed oefent. Want wel zijn er enkele voorbeelden van gemengde huwelijken, maar als regel blijft de *Innzucht* heerschen, en dragen de sexueele verhoudingen van de Zigeunermeisjes met de Rumeniërs veelal een immoreel karakter. Vooral bij de persoonlijke diensten, waartoe ze zich veelvuldig aanbieden, werken ze slecht op het gezinsleven. En zulks niet enkel de vrouwelijke sexe.

In *Hongarije* houden ze zich vooral in Zevenbergen en in het Banaat op, maar zitten overigens door heel het land verspreid. Ze staan hier onder een Woywode, niet zelden een aanzienlijk Hongaar, maar voorts zijn ze ingedeeld in kleine gezelschappen, *mahliyá* genoemd, van *máhl*o, vriend, die elk een *Saibidjo* als chef hebben. Veel macht of voorrecht heeft de Saibidjo niet. Hij bewoont de eeretent gratis, en hem worden eenige diensten bewezen, maar overigens is er appèl van zijn rechterlijke beslissingen op de Woywode, en gewichtige beslissingen neemt niet hij, maar de vergadering van de gezinshoofden, waarin hij alleen als voorzitter en uitvoerder der genomen besluiten optreedt. Opmerkelijk is het hierbij, dat hun indeeling zich steeds naar de bloedverwantschap richt. Elke groep bestaat uit zeker aantal verwante families, van drie graden in de opklimmende en drie graden in de afdalende linie, waarbij de matriarchale regeling in stand is gebleven. De man gaat in de *mahliyá* van zijn vrouw over. Dit geeft soms aanleiding tot roerende tafereelen, als een moeder haar zoon bij haar groep behouden wil. Zoo o. a. in dit lied: ,,Geen roos is zonder doornen. Mijn zoon wil van mij weg! Zijn oude moeder, die niet mee kan, laat hij in haar jammer zitten. Mijn zoon, gij zijt de eenige troot, die mij nog bleef. Graaf toch mijn graf niet. Gij alleen zijt mijn zonneschijn. Kom met uw lief in mijn tent. En ik zal alles voor u en uw lief doen!"

In *Engeland* worden de Gypsies op ongeveer 20.000 geschat, hoewel het moeilijk is hun cijfer juist te bepalen, daar het onderscheid tusschen de eigenlijke Zigeuners en Tinkers niet vast staat. Ze zijn in Engeland ingedeeld in vijf groepen, die Engelsche namen voeren, t. w. de *Stanleys*, die in de New Forest huizen, de *Lovells*, die men in Londen en omstreken aantreft, de *Coopers*, die om Windsor Castle zwerven, de *Herné's* die in Yorkshire hun tenten opslaan, en eindelijk de *Smith's*, die meer in het oostelijk gedeelte van Engeland

vertoeven. Onder elkander bezigen ze Zigeunernamen. De Stanleys heeten dan Bar-engre's, wat zeggen wil: mannen van steen; de Coopers noemen zich onder elkaar Wardo-engre's, d. i. wielmakers; de Lovell's heeten Camomescre's, d. i. verliefde lieden; de Herné's noemen zich Balors of harige lieden, en de Smith's zijn de Pahul-engre's, of hoefsmeden. Hun Gypsy-wet bestaat uit drie artikelen: ,,Scheid u niet af van de husbands, wees trouw aan de husbands, en betaal uwe schulden aan de husbands." Onder „husbands" verstaan ze dan de hoofden van de Zigeuner groep. De Zigeuner mag niet met *Gorgio's* of Europeanen gaan leven, maar moet in de tent blijven. Dit zegt 't eerste artikel. Het tweede artikel richtte zich tot de vrouwen, dat ze nooit anders dan met een *Rom* huwen mogen. En het derde beduidt, dat ze stelen mochten naar hartelust, hoe meer hoe liever, mits van de *Gorgio's* of ongeloovigen; maar dat ze hetgeen ze aan een Zigeuner schuldig waren, stipt hadden te betalen. Dit laatste namen ze zoo streng, dat wie een schuld aan een mede-Zigeuner niet stipt betaalde, tot zijn slaaf werd gemaakt. Allengs echter is hun particuliere wet in onbruik geraakt, en thans voegen ze zich schier overal onder het gemeene recht, alleen met uitzondering van het tweede artikel der Gypsy-wet. Een huwelijk met een niet-Zigeuner blijft streng afgekeurd, en een vrouw, die dit toch sloot, wordt uitgestooten. Bijna overal hebben de Zigeuners zich bij de Anglicaansche kerk aangesloten. Sommige pogingen tot bekeering der Zigeuners zijn niet zonder vrucht gebleven. Was Bunyan wezenlijk een Zigeuner van afkomst, zoo zou dit hoop voor zijn volk geven. Schoon is in elk geval de bede in de *Gypsys appeal*:

For years we have traversed the face of the earth,
And thousands have gone to the regions of death,
Unheeded, despis'd and abandon'd by all
Great God, wilt Thou not hear the poor Gypsies' call.
The bright hours of mercy will soon pass away,
O Christians, be active while yet it is day!
Withhold not the boon of Salvation that's given —
That Gypsies may join in the chorus of heaven.

met het refrein van het koor:

Hear, hear, hear the prayer
Of the poor wandering Gypsy, the child of despair.

Over nadere pogingen in Engeland tot hun bekeering aangewend, spreek ik later; evenals over hun bedrijf en gedraging die bijna in alle landen gelijk zijn, en daarom beter voor alle landen wordt saamgevat. Alleen zij hier opgemerkt, dat ze in Engeland als paardenkenners, bij de wedrennen, een niet geringe rol

hebben gespeeld. Velen meenen zelfs, dat het woord „Jockey" van Zigeuner oorsprong is, in de beteekenis van zweep. Anderen ontkennen dit en leiden het af van Jack in den diminutiefvorm. Voor het overige kent men de rol die de Zigeuners in Engeland speelden, niet beter dan uit Walter Scott's *Quentin Durward* en *Guy Mannering*. Van veel minder waarde zijn de Zigeunertafereelen, meer naar hooren zeggen dan naar het leven gepenseeld door Bulwer en Washington Irving.

Ook in *Spanje* valt het juiste cijfer der Zigeuners niet vast te stellen. Zulk een nauwkeurig getal is alleen te weten te komen, wanneer hun een afzonderlijke rubriek bij de volkstelling wordt ingeruimd, of wanneer er, gelijk in Hongarije, een afzonderlijke telling van Regeeringswege gehouden wordt. Zelfs het hulpmiddel, dat in Rumenië ten dienste stond, was voor Spanje niet aanwezig. In Rumenië wezen namelijk de rekeningsstaten uit, voor hoeveel lijfeigenen tijdens de emancipatie vergoeding was betaald; maar in Spanje waren de Zigeuners geen lijfeigenen en kon dus ook geen emancipatie plaats hebben. De ruwe schatting loopt van 60.000 bij Predari tot 40.000 bij Colocci, zonder dat ook maar van verre te gissen valt, hoevele echte Zigeuners van Indisch ras, en hoevele personen van gemengd bloed er onder hen voorkomen. Ook in Spanje toch hebben zij niet weinigen uit de vagebonden in hun tenten en in hun familie opgenomen, zoodat het onderscheid tusschen de donker-getinte en de bijna blanke Gitano's reeds bij oppervlakkige kennismaking uitkomt. De naam *Gitano's*, dien ze in Spanje voeren, wijst, evenals de Engelsche naam *Gypsies*, op hun vermeenden oorsprong uit Egypte terug. Ze zijn het eerst in 1447 over Cette, langs de kust trekkende, in Barcelona aangekomen, en hebben zich vandaar uit door heel Spanje verspreid. Toch trok hen op den duur het warmer klimaat van zuid-Spanje het meest aan, zoodat ze zich ook nu nog bij voorkeur in Andalusië ophouden, vooral in Sevilla en Granada. Juist door hun latere aankomst in Spanje, dertig jaren na het begin van hun grooten trek langs den Donau, was men hier van meetaf beter op de hoogte van de soort lieden, waarmee men te doen kreeg. Het verhaal van hun pelgrimstocht vond daardoor geen geloof, en aan hun vrijbrief en paspoort stoorde men zich niet. Reeds in 1492 begon dan ook hun vervolging, op grond van het tegen de Mooren en de Joden uitgevaardigde edict, dat op aansporen van den Aartsbisschop Zimez de Cisneros twee jaren later, in 1494, opzettelijk op hen toepasselijk werd verklaard. Juist echter de uittocht uit Spanje van 100.000 Mooren en Joden redde de Gitano's uit hun verlegenheid. Eerst hadden ze zich namelijk, om aan de vervolging te ontkomen, in de bergachtige streken teruggetrokken, waar geen politie iets tegen hen vermocht; maar toen door het vertrek van Joden en Mooren

zoo tal van streken hun inwoners hadden verloren, en de Gitano's zich bij de Christelijke Kerk aansloten, schortten Ferdinand en Isabella ten hunnen aanzien het verbauningsedict op, en stonden hun toe zich in de steden en dorpen te vestigen, op beding, dat ze voor elke familie een patroon onder de Spaansche bewoners zouden aanwijzen. Karel V daarentegen, die hen in zijn overige kroonlanden als echte deugnieten had leeren kennen, hief deze gunstige bepalingen op, en hernieuwde het edict van Medina del Campo, dat beval ze als vagebonden te arresteeren. In 1539 verklaarde de ordinantie van Kastilië hen vogelvrij, als ,,lieden, die onder den naam van Bohemers, Grieken of Egyptiërs zich schuldig maakten aan straatrooverij en andere misdaden; die elkander hierbij onderling hielpen, en daar ze bij groote benden door het land togen, het land onveilig maakten." Weer trokken ze toen in de bergen terug, tot Filips II hun nogmaals toeliet zich in de steden en dorpen te vestigen. Saragovie haalde hen in 1584 zelfs in, om hun dans en spel. Een tijdlang hadden ze toen vrede, maar al spoedig hervatten ze hun oud beroep van straatrooverij, wat nogmaals het uitvaardigen van harde decreten tengevolge had. Doch ook deze decreten bleven al spoedig een doode letter, daar de Gitano's telkens in de bergen ontsnapten, en blijkbaar de kaart van Spanje beter kenden dan de politie en het

leger.

HET ZIGEUNER-KAMP.

Onder de Spanjaarden, die hierdoor hun veiligheid verontrust zagen, wekte dit ernstige ontevredenheid. Het liep dan ook al erger, en vooral de geschiedenis van den boekverkooper van Logrono toont tot wat brutaliteit zij in staat waren. Omstreeks 1550 leefde namelijk in Logrono een boekverkooper, genaamd Francisco Alvarez. Hij was een stil en rustig burger, die vlak bij de kathedraal een boekenstal hield. Hij had een collectie handschriften van geleerde boeken in allerlei talen, en bleek in al deze talen thuis te zijn. Men verhaalde dat hij niet

alleen heel Spanje, maar ook de meeste vreemde landen bereisd had, maar zelf hield hij zich van den domme, en wilde nooit over zijn reizen spreken. Ten laatste echter gelukte het aan een geleerd priester, die veel van zijn boeken kocht, hem aan het praten te brengen, en toen kwam uit dat Alvarez, als student op een voetreis door Spanje, door een Gitano's troep was opgevangen, die hem vermoorden wilde, maar zijn leven spaarde om zijn treflijk guitaarspel. Hij had zich toen, onder de bangste ceremoniën, bij de Gitano's laten inlijven, en een chef der Gitano's had hem zijn dochter tot vrouw gegeven; en toen deze chef in een gevecht met de politie gesneuveld was, had men hem zelfs tot bendehoofd verkoren, en had hij zelf hun strooptochten en sluipmoorden moeten leiden. Dit begon hem ten leste tegen te staan. Zijn vrouw merkte dat, en op een goeden dag, toen ze vlak tegenover de Afrikaansche kust met hun bende waren aangekomen, en met Moorsche slavenhandelaars aan het onderhandelen waren, hadden ze hem overvallen, gebonden en als slaaf naar Afrika verkocht. Daar werkte hij een tijdlang als slaaf te Fez, maar werd vrijgekocht door een Spaanschen monnik. Zoo ontkwam hij naar Italië, doch toog, zich na zoo lang verloop van tijd veilig wanende, naar Spanje terug, en vestigde zich met zijn boekhandel te Logrono. Sinds eenige dagen was hij daar echter in zijn rust gestoord. Hij was namelijk voor kort met eenige Arabische boeken naar een klooster der Augustijnen in de buurt van Saragovië geweest. Bij den terugkeer vandaar verloor hij zijn weg, en lei zich te slapen in een oude ruïne, toen hij 's nachts uit zijn slaap gewekt werd, en merkte dat er juist op dat oogenblik in die ruïne een consult van Gitano's werd gehouden, waarin zij het plan bespraken om de inwoners van Logrono te plunderen, en daartoe van hun Drao, een doodelijk en verlammend gif, in de fontein te strooien, waaruit heel Logrono zijn drinkwater kreeg. Twee dagen later brak er werkelijk een schrikkelijke epidemie in Logrono uit. Het was een hevige ziekte, die plotseling aangreep en de kranken machteloos maakte, en noch de doctoren, noch de apothekers wisten raad. Ook de priester, met wien Alvarez gesproken had, en heel zijn personeel waren door de gevreesde ziekte aangetast, en hij, de priester, was de eenige die er het leven had afgebracht. Midden in den nacht klopte Alvarez aan zijn deur, en vertelde hem, hoe het hem gelukt was, buiten de stad de Gitano's te bespieden en te beluisteren, en hoe hij tot zijn schrik ontwaard had, dat het dezelfde bende was, die hij zelf eens had aangevoerd; dat deze bende de bron vergiftigd had, om de bevolking door ziekte weerloos temaken; en dat morgen, te 12 uur, de aanval van de Gitano's op de stad te wachten stond. IJlings sloot men daarop de poorten, wapende de nog weerbare manschap, en wachtte, toen het 12 uur geslagen had, de dingen die komen zouden, af. Al spoedig vielen de eerste slagen tegen de poort. Zij bezweek. De Gitano's drongen binnen. Maar op het marktplein wachtte

de gewapende burgerij hen op. De meeste Gitano's vielen in het gevecht. De overigen vluchtten. Doch ook Alvarez bezweek. Zijn gewezen vrouw had zich met twee andere Gitano's op hem geworpen, en de doodelijke wraak werd aan hem voltrokken. Al moge nu dit verhaal van Logrono legendarisch zijn opgesierd, toch toont het, aan welk gevaar de rustige burgerij bloot stond. Het bewijst, hoe de Gitano's er op uit waren, Spanjaarden in hun kring in te lijven, maar ook met wat doodelijke haat en wraakzucht ze een ieder vervolgden, die, na ingelijfd te zijn geweest, hun ontrouw werd, of ook maar hen verliet; een wraakzucht waarvan ik hieronder nog een andere proeve uit Engeland mededeel. Vooral de onmacht der politie tegenover deze brutale bandieten vervulde de burgerij met schrik. Vandaar dat de bevolking tenslotte, onder leiding van Dr. Sando de Moncada, een petitie indiende, waarin breed al de gruwelen der Gitano's werden uitgemeten, en de Koning verzocht werd, hen voor eens en voor altoos uit het Rijk te bannen, of, beter nog, hen ter dood te brengen, als zijnde zij: 1°. spionnen en verraders, 2°. Kaïnskinderen, dolende over de aarde, 3°. schuldig aan het vergiftigen van bronnen voor menschen en dieren, en 4°. waarzeggers en duivelskunstenaars. Toch ging de Regeering hierop niet in. Ze voelde blijkbaar haar onmacht, om de Gitano's meester te worden. Reeds Filips IV sloeg den weg in, later ook in Hongarije gevolgd, om te trachten hun afzonderlijk bestaan te vernietigen. In 1633 ging een decreet uit, dat ze zich niet anders dan Spanjaarden noemen mochten, en dat de naam van Gitano's bleef afgeschaft. Voorts, dat ze hun eigen taal hadden op te geven, en niet dan Spaansch mochten spreken. Dan, dat ze hun Indische kleedij moesten afleggen, en zich kleeden in de gewone Spaansche kleederdracht. En dan tenslotte, dat ze evenals elk ander vagebond, die als landlooper gevonden werd, zouden worden opgepakt. Onder vigueur van deze nieuwe decreten vestigden zij zich toen meer en meer in de steden, en zelfs in Madrid, om daar door waarzeggerij, muziek, prostitutie, bedelarij en diefstal hun bestaan te vinden. Dit leidde toen weer tot een edict, waarbij alle waarzegsters en hoeren ter poorte der stad werden uitgewezen. Maar nooit heeft wet of edict iets tegen de Gitano's vermocht. Hun nauwkeuriger kennis van het land, hun snelheid van beweging en hun listige natuur dreef met alle regeeringsmaatregelen den spot. Wat tenslotte aan de misstanden, die ze in het leven riepen, een einde maakte, was alleen hun eigen zucht, om allengs hun nomadisch leven op te geven; een neiging die sterker werd, hoe meer Spaansch bloed ze in zich opnamen. Enkele echte nomadische benden staken toen naar Afrika over. Anderen losten zich op in kleinere groepen van scharenslijpers en ketelboeters. En de minder nomadisch aangelegden vestigden zich steeds meer in Andalusië, waar ze als muzikanten en door den dans de gunst van het volk wonnen. In Granada hebben ze nu nog een

bendehoofd, een reus van een kerel, in fantastisch costuum, die de vreemdelingen bij hun bezoek aan de Alhambra opwacht, en zonder te voelen hoe hij zijn waardigheid wegwerpt, brutaalweg bedelt. Vooral ook in Sevilla spelen ze op het gebied der publieke vermakelijkheden nog altoos een beduidende rol. Ze heeten daar niet enkel Gitano's, maar ook Flamenco's, en met name in de voorstad Triana, waar ze meest huizen, zingen ze hun Cantos flamencos, die in 1881 door Domofilo verzameld en te Sevilla uitgegeven zijn. Reeds Cervantes die in *La Gitellana* de Gitano's in het gemeen schilderde, ontleent in zijn *Riconate* en *Cortadillo* vooral aan deze voorstad van Triana zijn stof. En gelijk toen, zoo is ze ook nu nog de sluiphoek van alle boosheid en ongerechtigheid. Veel angst weten de Gitano's nog altoos in te boezemen door het dusgenaamde ,,booze oog". In heel het Oosten, en met name in de Levant, is dit geloof aan het „booze oog" nog verspreid. Het bestaat hierin, dat sommige personen het vermogen heeten te bezitten, om iemand, door hem scherp aan te zien, vrij plotseling een ziekte te berokkenen. Ook de latere Joden hebben zich in hun Talmud met dit ,,booze oog" bezig gehouden. Zoo leest men er o.a.: ,,Komt iemand een vreemde stad binnen, en hij is bang voor het booze oog, laat hem dan met zijn linkerhand de duim van zijn rechterhand omklemmen, en dan uitroepen: Ik ben die en die, gesproten uit het zaad van Jozef," en het booze oog zal niets tegen hem vermogen, want Jozef is volgens Gen. 49:22 een vruchtbare tak bij een bron." Andere oosterlingen zoeken heil in het speeksel van den persoon, die hen met het booze oog aanzag; en in het gemeen moet men in het Oosten voorzichtig zijn, om vooral kinderen niet te veel te fixeeren. Dit wekt kwaad vermoeden en kan op onaangenaamheden uitloopen, daar vooral kinderen heeten zeer ontvankelijk voor het booze oog te zijn. Dit bijgeloof nu hebben ook de Gitano's in Spanje verbreid. In tweeërlei zin trekken ze daar profijt van. Men durft een Gitano niet scherp in het oog zien, en ze verkoopen tegen hoog geld kruiden en andere geneesmiddelen om tegen de kwade gevolgen van het booze oog te vrijwaren. De invloed der Gitano's werkt dan ook op het lichtgeloovige Spaansche volk, vooral in de lagere klassen der maatschappij, verre van gunstig, en het zou zeer zeker wiuste voor Spanje geweest zijn, indien de Zigeuners het Schiereiland nooit waren binnengetogen. Met name ook in de Baskische streken hebben ze veel kwaad gesticht. Ze drongen hier over de Pyreneén binnen, en sterkten zelfs het Baskisch verzet tegen de Regeering.

Hoewel de Gitano's steeds meer de kennis van hun eigen taal verliezen, houdt toch het Zigeunsch, in een eigen dialect met veel Spaansche woorden vermengd, onder hen nog stand, en de meening van Narvas, alsof zij de dusgenaamde dieventaal hadden aangenomen, berust op dwaling. De dieventaal heeft wel

enkele woorden uit de taal der Zigeuners in zich opgenomen, maar staat voor het overige geheel op zichzelf. Ze heet in Spanje de *Germania*, in Duitschland *Bothwelsch*, of *Rothitalienisch*, in Frankrijk *Argot*, in Italië *Gergo*, en in Engeland *Thieveslatin*. Voor zooveel men kan nagaan, is deze dieventaal niet uit Spanje, maar uit Italië herkomstig, en door de vele Italianen, die Europa als handwerkslieden binnentogen, in alle landen verspreid. Tal van woorden wijzen dan ook op hun Italiaanschen oorsprong. In hoofdzaak daarentegen is deze dieventaal naar een vast stelsel in elk land uit de taal van dat land gevormd, en bestaat in de overdrachtelijke beteekenis die aan algemeen bekende woorden wordt toegekend, zonder een spoor van eigen grammatica of eigen syntaxis. Een eigen taal is het dan ook niet, maar alleen een kleine vocabulaire, waarin gewone woorden een andere beteekenis hebben. Zoo heet in het *Gergo*, d. i. in de Italiaansche dieventaal, een vleugel *'s mans arm*, noemt men een oog *het balkon*, de aarde *een straat*, het hoofd *een helm*, het hart *een saus*, de maan *een pluim van het firmament*, de zon *de roode in het firmament*, de tong *een slang*, een man *osmo* van nomo, een vader *de gerimpelde*, God *de Antichrist*, de duivel *de Rabbijn*, de nacht *de bruine moeder*, water *het vischnet*. Niet de taal alzoo hebben de Gitano's van de dieven of de dieven van de Gitano's overgenomen, maar wel heeft het dieven-, en roover-, en bandieten- wezen in heel Europa zich de listen en streken van de Zigeuners eigen gemaakt. Geheel afgezien van hun taal, is hun invloed sociaal door en door verderfelijk geweest, en nu nog heeft de politie in alle landen van Europa en Amerika met de wrange vruchten van dezen anti-socialen invloed te worstelen.

In *Rusland* mist men omtrent het aantal der Zigeuners elk vaststaand gegeven. Vaillant schatte hen op 50.000, terwijl Miklovich een getal van anderhalf millioen aannam, en een andere telling hen aangeeft als slechts 11.654 bedragende. Waarschijnlijk ziet die laatste telling alleen op de steden, zonder met de omzwervende benden rekening te houden. Een land toch als Rusland met zijn ondoordringbare wouden, uitgestrekte steppen, en dunne bevolking leende zich juist uitnemend voor het omdolen en gedijen van dit volk. Ze dragen in Rusland den naam van *Tzigan* en zijn er door de Regeering steeds zacht behandeld, zoo zelfs, dat Rusland het eenige land is, waar nooit een wet of ordinantie tegen hen is uitgevaardigd. Op dorpen, ver uit elkander gelegen als de dorpen in Rusland, was er zelfs zekere behoefte aan rondreizende en van dorp tot dorp trekkende ambachtslieden en kooplieden. Lang niet in elk dorp vond men

een smid, een slotenmaker, een ketelboeter, een messenslijper, enz. Zoo voorzagen dan de Zigeuners hier in een bestaande behoefte, en vandaar dat men ze ongestoord trekken liet. Tot in de 18e eeuw betaalden ze zelfs geen hoofdgeld, als de lijfeigenen. Eerst in 1767 werd ook voor hen een hoofdgeld uitgeschreven, doch zeer laag, ten bedrage van 70 kopeken, ongeveer 87 cents. Aanvankelijk waren ze ook vrij van krijgsdienst, en eerst in 1733 zijn door conscriptie uit hen twee regimenten cavallerie gevormd. Van lieverlee echter begon de regeering toch het bedenkelijke van hun nomadisch leven in te zien, en in 1783 werden ze gelast zich te laten inschrijven, en uitgenoodigd zich vaste woonplaatsen te kiezen. In Bessarabië wees het gouvernement hun zelfs eigen landerijen toe in de twee koloniën Kaitakh en Faraonowka. Geholpen heeft dit echter niet, want na een jaar verblijf waren ze met de komende lente reeds allen weer verdwenen, en hadden opnieuw hun nomadisch leven begonnen. In de Krim heeft men hetzelfde beproefd, maar is daar even teleurgesteld uitgekomen. Vooral na de ontvolking van de Krim tengevolge van den strijd om Sebastopol, was er weer ruimschoots terrein voor hun zwerftochten open; iets wat nogmaals de meening bevestigt, dat alleen het dichter worden der bevolking en de ontstentenis van onbeheerd land, den Zigeuner in zijn nomadisch leven stuit. Alle wetsbepalingen, de Zigeuners aangaande, zijn in den *Russische Wetsbundel: Swod Sakonow,* bijeengebracht, en steeds hebben ze de strekking, om het denkbeeld als vormden ze een eigen ras, uit te roeien; om ze als gewone Russen te beschouwen, en om hun geen paspoort voor hun rondzwerven te verleenen, tenzij ze zich eerst hebben laten inschrijven in een stad of dorp, als daar aanhoorig, vandaar uittrekkend, en daarheen terugkeerend. Streng is hun echter, en dit toont wel, dat men hen toch niet te zeer vertrouwt, het omdolen in het gouvernement van Petersburg verboden.

Aldus uit Petersburg geweerd, waren ze daarentegen van oudsher in Moskou geziene, maar bedorven gasten. De spoorwegstaking deed mijn plan in duigen vallen, om uit Sebastopol naar Moskou te gaan. De Zigeuners in Ruslands oude hoofdstad kon ik alzoo niet bezoeken. Ik moet dus wel afgaan op getuigen, die er geweest zijn. Jammer slechts, dat deze elkaar zoo lijnrecht weerspreken. George Borrow, die ze zelf zag en waarnam, en, omdat hij Zigeunsch sprak, met gejuich door hen werd ingehaald, verklaart, dat ze het mooiste menschenras zijn, dat misschien op de wereld bestaat, en dat er vooral onder hunne jonge kinderen zijn, die Murillo eere zouden aandoen. Theodore Child daarentegen, die hen eveneens bezocht, noemt de schoonheid van de Russische Tziganen ,,one of those colossal frauds in which the East is so fertile; their vaunted beauty is a delusion and a snare". Ook hier zal wel overdrijving aan beide kanten zijn. Waren er onder de jonge Tzigaansche zangeressen in Moskou niet enkele

imponeerende schoonheden geweest, de Zigeuners zouden nooit in Moskou de beteekenis erlangd hebben, die ze er nog bezitten; en van de andere zijde erkent Borrow zelf, dat ze na een korte lente en nog vluchtiger zomer spoedig aan hun herfsttinten toe zijn, en hij voegt er bij, dat ,,their ugliness at an advanced age is loathsome and appalling". Maar beeldschoon of foei-leelijk, vast staat dat ze zich te Moskou door dans, muziek en zang vanouds een machtige positie wisten te veroveren. Sommigen van deze zangeressen wisten het zelfs zoover te brengen, dat zij in het beste gedeelte der stad over een prachtig gemeubileerde woning beschikten, en met inbegrip van equipage, alle comfort genieten konden. Een enkel maal kwam zelfs een huwelijk met hooggeplaatste Russen voor. Zoo meldt de Journal for Gypsian Folklore (II. p. 125) dat Prins Galitzin voor *f* 125,000 zulk een zangeres van haar impressario kocht, ze huwde en kinderen bij haar kreeg. Later gescheiden van den Prins, bewoonde deze Tzigane nog in 1891 zijn Galitzin-paleis op de Wolchonka. Niet minder blijkt de hooge positie dezer Tzigaansche minnestreels uit het gebeurde met de beroemde zangeres Angelica Catalini, die in 1849 te Parijs aan de cholera stierf, en wier roem eens heel Europa doorklonk. Toen namelijk Catalini te Moskou zulk een Tzigane eerst een Russisch lied, dat weinig indruk maakte, had hooren zingen, maar daarop de Tzigane in wegslepende passie haar eigen Tzigaansch gezang had hooren voordragen, geraakte Catalini in zulk een extase, dat ze den mantel, dien ze van den Paus had ontvangen, zich van den hals trok en op de Tzigane toe vliegend, haar voor aller oogen omarmde, en haar den cachemiren mantel ten geschenke bood, onder den uitroep, dat de Paus dien voor de voortreffelijkste zangeres bestemd had, en dat ze nu voelde hoe zij dit niet zelve was, maar dat ze haar gevonden had in deze Tzigane. Dit wonderaangrijpende, roerende en door merg en been borende en trillende van een echten Zigeunerzang, die alle passies wekt en den geest meesleept, is vooral onder de Moskousche zangeressen van dat ras dan ook zoo overweldigend, dat de jeunesse dorée er letterlijk aan deze Tziganen verslaafd is. Ze houden zich in massa op in de groote restaurants van Strelna, Mauritania, Arcadia en El Dorado, en twee wersten buiten Moskou is een zomerhuis, Marjina Roscha genaamd, waar ze haar hoogtijden vieren. De rijke, jonge kooplui komen in kleine gezelschappen in zulk een restaurant binnen, zetten voor geld, of met een pak slaag, alle gasten die ze er vinden buiten de deur, en vieren dan met deze Tziganen hun bacchanaliën, die beginnen met weelderige soupers, waarbij de champagneflesschen bij dozijnen ontkurkt worden, en daarna treden dan de zangeressen in haar dansen op, vooral in de Tantana, te midden der algemeene brooddronkenheid. In kleine café's zijn ze evenzoo beschikbaar, en ook daar zingen ze altoos voor zulk een afgesloten gezelschap, maar nooit voor minder dan een honderd roebels. Ook op

particuliere festijnen worden ze uitgenoodigd en zingen dan in de familie. En, welbezien, telt een indrukwekkend feest in Moskou ternauwernood meê, als de Tziganen er niet bijgeroepen zijn. Ze zijn en blijven in Moskou de grootste attractie, en niet het minst aan haar verderfelijken invloed is het stelsel van orgiën te wijten, dat onder de jeunesse dorée van Ruslands oude hoofdstad zoo pijnlijk bederf heeft aangericht. Bij dit alles staan deze zangeressen en danseressen niet op zichzelve, maar blijven steeds onder het commando van haar vader of broeder, meestal een paardenkoopman of venter, die op deze wijze zijn dochter of zuster exploiteert, haar profijt aan zich trekt, en als souteneur ze beschermt.

In Europeesch-Turkije en Klein-Azië bewegen ze zich vrijer dan in de Christenlanden. In de Christenlanden loopen allerlei legendarische verhalen ten hunnen laste, die hen voor het volk brandmerken. Reeds wees ik op de legende, dat zij als Romeinsche soldaten den kindermoord te Bethlehem hadden volvoerd, en Judas den weg naar Gethsemané hadden gewezen. Maar vooral hadden ze ten hunnen laste de booze legende, dat twee Zigeuners, toen Christus aan het kruis hing, hem niet alleen beschimpt, maar ook geslagen en zijn eenig kleed, dat hij nog aan had, hem van 't lijf hadden getrokken, en dat Christus daarop, tusschen zijn kruiswoorden in, hen van het kruis af vervloekt zou hebben. De Turken daarentegen laten al huu onderhoorige rassen vrij op eigen terrein huishouden, mits ze het hoofdgeld geregeld betalen, en zoo werd ook aan de Zigeuners in Europeesch-Turkije en in Anatolië geen stroospier in den weg gelegd; en van deze vrijheid wisten ze partij te trekken. Eerst in 1874 zijn ze aan de conscriptie onderworpen, waartegenover stond, dat toen de *bedél*, het vroeger geheven hoofdgeld, werd afgeschaft. Velen onder hen trekken nog als arme nomaden rond, maar niet weinigen onder hen zijn mannen van vermogen geworden. Soms geven ze hun dochters een bruidschat van 20.000 francs meê. Het zedebederf is in verband hiermede sterk onder hen uitgebroken, en de Tzigaansche meisjes bevinden zich in al de publieke huizen der voornaamste steden. Paspati, die Turkije door en door kent, geeft omtrent haar zedelijk gehalte dan ook het meest droeve getuigenis. In Klein-Azië vindt men ze overal, maar vooral op de Perzische grens, en naar den kant van Circassië. Naar luid der berichten van Baki Zade Cushni, zouden ze in Klein-Azië reeds voor bijna twee duizend jaren hebben omgedoold. Intusschen staat het allerminst vast, of men in deze nomaden van Klein-Azië steeds met echte Zigeuners, dan wel met andere nomaden te doen heeft. Dr. Elyseeff, die hen op verschillende punten van Klein-Azië bezocht en zelfs anthropologische opmetingen bij hen deed, meent twee zeer verschillende rassen bij hen te moeten onderscheiden; het éene van schoonen

vorm en schoone complexie, en tegelijk van hoog eergevoel en strikte zedelijkheid, het andere vervallen en van hoogst afzichtelijk voorkomen, bij 't welk de zedelijke standaard buitengewoon laag staat. Opmerkelijk is het, dat de hoofdindex, die deze dokter bij de eerste soort vond, 75.4.78 was en alzoo geheel overeenkwam met de opmetingen van Dr. Leopold Glück in Bosnië. Naar Kurdistan toe moet het ras nog dieper gezonken zijn. Naar Syrie's kant daarentegen vertoonen ze meer een Semitisch type. Ook in Klein-Azië schijnen ze alzoo veel vreemde elementen uit de inlandsche bevolking in zich te hebben opgenomen. Gewone vermenging met andere rassen, d. i. zonder inlijving, komt ook hier niet voor. Ze huwen niet dan onder elkander. Westwaarts bevinden ze zich vooral in Aleppo, in Tokkah en Damascus. Ook bij Smyrna. In verband met hun Indische herkomst merk ik op, dat ze te Damascus den naam dragen van *Zath*, wat aan de *Jatt's* of *Zott's* herinnert.

Uit *Portugal* zijn de Zigeuners in 1538 door Johannes III, en in 1562 door de Cortes gebannen, en later, gelijk ik reeds vroeger aangaf, naar Brazilië overgebracht. Al zijn er dan ook uit Spanje nog aldoor enkele benden over de Portugeesche grenzen getogen, van beteekenis waren ze in Portugal later niet. In *Italië* zijn ze veel talrijker, maar toch evenmin van beduidenis. Ze zwerven meest in de valleien die van de Alpen afdalen, en voorts in Calabrië. In *Griekenland* telt men er nog een goede 12.000, die van oudsher hier thuis hoorden, en in de bergachtige streken, vooral van den Peloponesus, achterbleven, toen hun hoofdmacht naar Rumelië en Wallachije optrok. In *Duitschland* trekken ze nog in kleine groepjes van twee, drie gezinnen rond, vooral langs den Rijn. In Pruisen telde Von Sowa nog 241 families, 1054 personen sterk, die zich bij Gumbinen, Koningsbergen, Mariënwerder en Minden ophouden. Ze zijn op Pruisisch grondgebied in drie benden verdeeld, die zich den naam gaven van ,,oud-Pruisen", „nieuw-Pruisen" en „Hannover"; en het is van deze laatste benden, dat ook wij in Nederland af en toe bezoek krijgen door het sluipen van kleine groepjes over onze oostergrenzen. Voorts lette men er op, dat ze ook in die landen, waar ze steeds schaarscher voorkomen, toch altoos bun organisatie handhaven. Elke familie weet tot welke bende ze behoort, en elke bende heeft haar gekozen hoofd, dat onder de Pruisische Zigeuners voor zeven jaar wordt aangesteld en met groote volmacht is bekleed. Het is deze chef, die den tocht van elke familie regelt, die steeds met elke groep in verbinding blijft, haar zijn orders doet toekomen, en zoo noodig ze ter vergadering oproept. In *Frankrijk*, eindelijk, zijn ze zoo goed als verdwenen. De hoogste telling in Frankrijk geeft er niet meer dan 2000 aan, die vooral in den omtrek van Toulouse, Bezières, en sommigen in St. Jean de Luz en Cibourne huizen, en in het zuiden altoos nog

eenig contact met de Basken onderhouden. Maar voor het overige is de vervolging der Zigeuners in Frankrijk zóó aanhoudend en rusteloos doorgegaan, dat de meesten tenslotte zelf wegtrokken, vooral zuidop naar Spanje.

Maar al trokken hun benden uit Frankrijk weg, ze lieten nergens zoo sterk als in Frankrijk hun geest achter in wat men er noemt de *Vie Bohémienne*, die hier een korte bespreking eischt. Toen in de 15e eeuw aan de plotseling en te haastig allerwegen opgerichte Universiteiten een overgroot aantal studenten verscheen, ontstond de bekende plaag van de „*clercs errants*” die men ten deele ook in Duitschland, maar toch nergens zoo sterk als in Frankrijk gekend heeft. Tal van jonge mannen, soms niet onder dan 14 en 15 jaar, en zonder middelen van bestaan, togen op studie, studeerden weinig, en liepen in troepjes den omtrek af, om geld voor hun studie af te bedelen en een tijdelijk onderkomen te vinden. Het was een Universiteits-proletariaat van laag karakter, met volkomen gemis aan ernst, en belust op loszinnig leven. Deze „clercs errants” zijn toen op hun tochten al spoedig in aanraking gekomen met de Bohémiens, hebben zich bij wijlen met hen vermengd, en hebben de losse manier van leven der Zigeuners van hen overgenomen, en, straks aan de Universiteit teruggekeerd, deze aan de Universiteit overgebracht. Het toch reeds losse studentenleven is daardoor vooral in Frankrijk in een eigen type overgegaan, en heeft in tal van opzichten de manieren der Zigeuners, hun beschouwingswijze en usantiën overgenomen. Gelijk de Zigeuners zichzelf eigenlijk alleen voor de echte menschen hielden, en alle overige inwoners van het land voor een inférieure soort aanzagen, zoo sloop ook in deze studentenkringen gelijke zienswijze, om zichzelf voor een hoogere soort wezens te houden, en op alle niet-studenten als halve philistijnen neer te zien. Hoofdkaraktertrek bij den echten Bohémien was vooral, zich aan niets te storen, zich door geen enkele wet gebonden te beschouwen, en om geen enkele landszede zich te bekreunen. Zonder geld in de beurs, leefden ze van den morgen op den avond, die Bohémiens; drinkende, zingende en dansende; en na elke nieuwe orgie waren ze steeds geneigd om in den omtrek op vernieling en verwoesting uit te gaan. Al deze karaktertrekken nu van de oude Bohémiens zijn toen allengs in het Fransche studentenleven overgegaan, en uit Frankrijk ook bij de Universiteiten in andere landen ingeslopen. Uit de studentenkringen zijn toen soortgelijke neigingen overgegaan in de kringen der artisten en van de losse bevolking, die zich om het universitaire en artistieke leven in een stad als Parijs, in de cabarets, cafés en brasseries van Montmartre plegen te verzamelen, met

inbegrip van de clandestine prostitutie. Het is dit type van leven nu, dat men gewoonlijk met *Vie Bohémienne* aanduidt, en dat als een sociale plaag door de Zigeuners als erfgoed in Frankrijk is achtergelaten. Van den dag een nacht en van den nacht ziju dag maken. Verteren op crediet. In vrije liefde met de andere sexe leven. Allen ernst bannen. Zich kleurig kleeden, met een ingedeukte flambard op het hoofd. Drinken, spelen, rijden en rossen. Op zijn kamer en in zijn huis een vreemdeling, maar in de cafés-chantants thuis zijn. Spotten met al wat deftig, ordelijk en ceremonieel is; vooral met het heilige. En zoo leven naar inval en willekeur. Zijn passies en zijn neigingen, zonder zweem van zelfbeheersching, volgen en er aan toegeven. Dwepen met een secondhand kunst. En altoos vroolijk, altoos overspannen, altoos boven zijn theewater zijn. Zoo is het karakter waaronder deze *esprit bohémien* nog altoos optreedt, en rusteloos nieuwen aanhang wint. Het is een vermenging van het leven van het natuurkind met zinnelijke bandeloosheid. Zelfs het altoos willen vechten en duelleeren, en op straat allerlei vernieling aanrichten, is aan dit type inherent. En toch, al is deze *Vie Bohémienne* in haar oorsprong en in haar eigenaardig optreden een hoon aan de menschheid en de maatschappij, toch ligt er iets aantrekkelijks in, en heeft er zich een hooger element, vooral op kunstgebied, uit ontwikkeld. Een jong student, die om alles lacht, en zich aan niets stoort, maakt ook bij al zijn extravagantiën toch niet zelden een innemenden indruk, en vooral de schoone sexe vindt in dit studentenleven niet zelden een hooge bekoring. Wat nu hierin spreekt is de vrije, natuurlijke uiting. Ons maatschappelijk leven in zijn stijven vormendienst heeft maar al te dikwijls een gemaaktheid, die afstoot, en daartegenover heeft dan de gulle lach en de overmeesterende zorgeloosheid dezer ongedwongen natuuruitingen iets dat aantrekt en boeit. Zelfs de gewone burger voelt nu en dan behoefte aan een vrijen dag. Hij wil er uit. Hij wil naar buiten, om het juk der étiquette voor een oogenblik af te werpen, en zich als een vrijgeboren kind in Gods vrije natuur te verfrisschen. Zelfs kan men zeggen, dat vooral sterke geesten, in de dagen hunner jeugd, steeds behoefte gevoelden om de overmaat van hun geestelijke kracht in buitensporigheden lucht te geven. Het is de natuur, die zich uitzet en haar macht wil toonen eer ze onder het juk der vormen moet, en straks diezelfde natuur, die zich weer een oogenblik op de stijve vormen wreekt, en haar rijkdom wil uitstallen.

Even natuurlijk is het, dat deze *esprit bohémien* altijd gereed is, om zich in revolutionaire woelingen te werpen, en dat meer nog het anarchisme dan het socialisme in deze kringen geëerd is. De echte Bohémien toch is geboren anarchist. Maar juist daarom kan het dan ook niet vreemd schijnen, dat zoovele artisten zich steeds geneigd voelden, om zich aan deze *Vie Bohémienne* aan te

sluiten. De kunstenaar leeft van een vrije inspiratie. Een prozaïsche atmosfeer dooft eer zijn inspiratie, dan dat ze die aanwakkert. Hij voelt zich toegesproken door het leven in de vrije natuur maar beklemd in de levensvormen der bourgeoisie, en kan voor de gewone wereld slechts bij afwisseling haat en medelijden koesteren. Hij wil wel in die ellende indringen, maar nooit om er zich in gevangen te geven. Hij staat er boven en wil ze beheerschen, desnoods er in gaan om ze te troosten, maar in niets wil hij aan de gewone wereld gebonden zijn, zelfs niet aan haar edelste vormen of aan wat heilige zedewet ook. Liszt nu heeft reeds opgemerkt, dat vooral de muziek der Zigeuners het onbedwongen voertuig is om alle gemoedsbewegingen onverzwakt over te doen trillen in oor en hart, en dat hetgeen uit hun muziek ons toespreekt, niets anders is dan de passie van het grenzenloos, nooit bevredigd, eindeloos smachtend verlangen. Een kreet van het hart, die tegen de gemaniereerde en gebroken wereld inroept. Dit nu was oorzaak, dat vooral in de dagen van de Romantiek dit grondmotief van de *Vie Bohémienne* in de kunstwereld zelve een eigen aspiratie deed uitkomen, die niet alleen te Parijs, maar ook te Berlijn onder de bezieling van Ernst Theodor Amadaeus Hoffmann, dichter, musicus en schilder tegelijk, en van zijn vriend Ludwig Devrient, destijds Duitschlands grootste acteur, een eigen *Bohème* in het leven riep. Men noemt ze dan ook te Berlijn met dien naam, en na Hoffmann zijn Grabbe en Wedekind haar invloedrijke zangers geworden. Ook Goethe is een tijdlang in deze Bohème verdoold geweest. Hierbij onderscheide men wel. De Vie Bohémienne bij het opkomend geslacht is een uitspatting van levenskracht, die in overmatig zelfbewustzijn en in belustheid op vrijheid en zingenot, zich een eigen paradijs schept, waaruit ze straks de harde wereld ingaat om haar verloren jeugd te beweenen. Maar wat men in Duitschland *die Bohème* noemt, is een kleine kring van artisten, die hun verzet tegen de gewrongen en stijve maatschappij tot hun levensprincipe hebben gemaakt, en zich naast en tegenover die maatschappij een eigen, aan niets gebonden, nieuwe wereld pogen te scheppen. Voorzoover hierin nu een levend protest tegen de doodende vormen van het maatschappelijk keurslijf en tegen de maatschappelijke dooding van alle vrije leven spreekt, kan zelfs zulk een extra-mondain leven zijn beteekenis hebben, en meewerken om de maatschappij te verjongen en te vernieuwen; maar weg te cijferen valt niet, dat deze Bohème altoos een gevaarlijk revolutionair element vertegenwoordigt, dat zich steeds aan den woelgeest uit de diepte vastklampt, en, zonder hoogeren maatstaf aan te leggen, het voor alle spotten met hoogeren vorm en heilige zedewet opneemt, met name op sexueel gebied. Men kan daarom zeggen, dat deze esprit bohémien en deze Bohème in de kunst feitelijk opkomt uit de botsing, die tusschen de zonde in het eigen hart en de tucht in de maatschappij telkens weer

onvermijdelijk is, en alzoo gelijken oorsprong heeft als de Vie Bohémienne bij de Zigeuners zelven; maar ontkend kan evenmin, dat historisch de Zigeuners door hun optreden in Europa, en met name in Frankrijk, deze ongebonden natuur-aspiratie hebben wakker geroepen, en haar dat veelszins gevaarlijk stempel hebben opgedrukt, waarmee ze zich vooral in Frankrijk, en, van Frankrijk uitgegaan, in onze wereldsteden, aan onze Universiteiten, en in onze artistieke wereld vertoont. Het is een Aziatische inspiratie, die de Zigeuners aan deze levensrichting in onze Europeesche wereld hebben weten te geven; en waar men bij de hoogere artisten de betrekkelijke waardij van dit hun optreden nog eeren kan, zoo lijdt het toch geen tegenspraak, dat in de wereld der vroolijke jeugd, met haar aanslibbing uit de bedorven vrouwenwereld, deze erfenis van de Zigeuners als een vloek heeft gewerkt, die maar al te dikwijls kostelijke jonge levens verwoest heeft, en nog steeds kleine sociale kringen naar lichaam en ziel bederft.

De hoogheidswaan is hier uitgangspunt van het kwaad. Toen Johannes de Planocarpino door Paus Innocentius IV naar Dschingis-khan was gezonden, gaf hij in § 2 van zijn rapport als hoofdkaraktertrek der Tartaren op: „Ze zijn hooghartig tegenover alle andere natién, ze verachten ze allen, willen in niemand een vol mensch zien, zelfs niet in onze edellieden van den eersten rang." Een soortgelijk gevoel als men ook bij de Joden eertijds vond, en ten deele nog vindt, in hun onderscheiding tusschen de Goim, die buiten staan, en henzelven als Ha'am. Zelfs in het *civis romanus sum* klonk hier iets van na, en niet ieder Engelschman is er geheel vreemd aan. Maar bij de Zigeuners leeft dit besef nog in zijn oorspronkelijke sterkte, en dit doet u bij het ontmoeten van Zigeuners te vreemder aan, omdat ze als stam nooit iets uitrichtten of tot stand brachten, waarop ze zich kunnen verheffen. Deze hoogheidswaan is bij hen erger dan het ruwste Jingoïsme, en heeft alleen in zoover een historischen dienst bewezen, dat het de vervloeiing van hun stam tegenhield. Trots, vooral ras-trots, sluit naar buiten af en naar binnen op. Die afgeslotenheid leende aan de Zigeuners een mystieken schijn, hulde hen in historische onbekendheid, en is oorzaak, dat op hun terrein maar al te veel nog steeds op verklaring wacht. Dit geldt zelfs van hun naam, *Zigeuners*. De namen van Rom, Romany en Chal, die ze zich zelf geven, zijn doorzichtig genoeg, en het is ook te verstaan, dat ze door hun voorgeven, als kwamen ze uit Egypte, in Engeland Gypsies, in Spanje Gitauos en in Griekenland oif roi (Gyphti) genoemd worden. De naam *Bohémiens* kan

hun gegeven zijn, omdat ze uit Bohème in Duitschland binnendrongen, of volgens anderen aan een verwarring van het Czechisch met het Czingaansch zijn oorsprong danken. De Arabieren heeten hen *Charámi*, wat roovers en bandieten beteekent; in Perzië noemt men ze *Karachi*, de zwarten. Maar hun hoofdnaam, waaronder ze in Europa bekend zijn, die van *Zigeuners*, blijft nog steeds een puzzle. De een leidt dit af van het Arabische *Zigr*, een guichelaar, Dr. de Goeje van het Perzische *Chang*, een harpspeler, Paspati van een ander Perzisch woord, dat muzikant in het gemeen beteekent, Burton van het Perzische *Zang* van Ethiopië, en weer anderen wijzen op de Perzische woorden *Zin* voor zadel of *sing* voor leeuw; terwijl nog weer anderen op de Samaritaansche secte der Anzingani wijzen, waarbij de Zigeuners zich bij hun dringen naar de kust van de Middellandsche Zee, toen ze zelfs voor de Jaffapoort te Jeruzalem verschenen, zouden hebben aangesloten. Al deze gissingen hebben ons intusschen nog geen stap verder gebracht, en hun naam Zigeuners, met al de variatién waarin die naam verliep, blijft een raadsel. En even weinig weet men, op den keper beschouwd, van hun verleden en van hun bedoelingen bij hun optrekken naar en in Europa. Schriftelijke overleveringen bezitten ze niet. In hun Folklore vindt men niet dan hoogst zelden een historische herinnering, die op feiten terugwijst. En daarbij komt dan nog, dat ze schuw in het mededeelen, nooit in hun kaart lieten zien, en er eer op bedacht waren om door allerlei verzinsel te misleiden. Wel heeft een enkele in later jaren, door zich bij hen aan te sluiten, en jarenlang in hun gezelschap door te brengen, hun vertrouwen weten te winnen, en hen aan het praten weten te brengen; maar hoeveel belangrijks hierdoor ook, vooral wat hun religie en denkbeelden betreft, aan het licht kwam, in hun verleden gaf het weinig inzicht, deels omdat ze er zelf niet meer van weten, en deels omdat het oude Zigeunerwezen in den loop der eeuwen merkbaar uitsleet.

Dat ze echter ook nu nog met alle kracht hun geheimzinnig bestaan in eere pogen te houden, blijkt uit niets zoo sterk als uit de onverzoenlijke wraakzucht, waarmede ze een ieder vervolgen, die zich een tijd lang bij hen aansloot, en hen daarna verliet. In den boekverkooper van Logrono in Spanje haalde ik hiervan reeds een treffend voorbeeld aan. Om zich op dien eenen ontrouwe te wreken, zagen ze er niet tegen op een groot deel der bevolking van Logrono te vergiftigen. Een ander voorbeeld van die door niets te stuiten wraakzucht deelt Morwood in zijn *Our Gypsies* op blz. 254 v.v. mede. In den omtrek van Tring was een jong man van hooge geboorte, even dertig jaren oud, na een diner waarop hij te diep in het glas had gezien, naar een Zigeunerkamp in de nabijheid geloopen, en had zich aangemeld om bij hen ingelijfd te worden. De Zigeuners stelden zich door spionnen op de hoogte van zijn sociale positie, en toen ze

merkten, dat hij een rijke buit kon zijn, stonden ze zijn verzoek toe, en namen hem een eed af, dat hij hen nooit zou verraden en, zich geheel aan hen aansluitend, met en voor hen leven zou. Na dien eed, werd hij onder allerlei geheimzinnige ceremoniën in de familie opgenomen. En ettelijke dagen ging dit goed. Al spoedig echter kwam het berouw. Voor den Engelschen edelman was het in de Zigeunerstent geen leven. Hij wilde weg. De Zigeuners merkten dit, en bewaakten hem scherp. Maar de Engelschman was hun te slim af, en hij ontkwam. Hun wraak duchtende, sloot hij zich toen maandenlang in zijn huis op; doch spoedig dit vrijwillig kluizenaarsleven moede, ontsnapte hij, en ging op reis over zee naar Hamburg. Hier waren de Zigeuners, die hem scherp in het oog hielden achtergekomen, en zonden toen twee hunner vooruit naar Hamburg, om hem daar op te wachten bij zijn aankomst. Storm op zee noodzaakte echter de boot, waarop hij zich had ingescheept, elders binnen te vallen. Dit kwam aan de twee afgezonden Zigeuners ter oore, maar ze kwamen te laat. Alleen hoorden ze, dat de Engelschman in die andere haven geland en terstond naar Italië doorgespoord was. Ook naar Italië togen ze toen heen, om hem te vervolgen, doch zonder hem te vinden. De Engelschman, die hiervan niets had gemerkt, wanende, dat de Zigeuners hem nu wel vergeten zouden hebben, keerde na verloop van een jaar naar zijn landhuis in het noorden van Engeland terug, en een tijdlang liep alles wel. Maar eens op een avond, dat hij een groot diner gaf, werd hij onder tafel afgeroepen door de boodschap, dat er twee heeren waren, die hem noodzakelijk even spreken moesten en hem een gewichtige tijding hadden mede te deelen. Niets kwaads vermoedende, ging hij door de hal naar de voordeur. Nauwelijks was hij daar, of van achter een zuil sprong een groote kerel, met een zwartgemaakt gelaat en in een almaviva gehuld, te voorschijn, die een dolk trok, en hem hiermede een steek in de borst toebracht. In de verwarring, die op zijn gegil ontstond, dacht niemand er aan den moordenaar na te zetten, maar de Zigeuner had zijn booze taak volbracht. De gepleegde ontrouw was gewroken. In niets zijn de Zigeuners zoo onverbiddelijk als in hun vasten toeleg, om ieder, die hun geheimnissen verraden kan, om koud te helpen, en juist dit toont, hoe ze nog steeds in hun geheimzinnigheid kracht zoeken. Zoolang men goed met hen is, zwijgen ze, of bedriegen ze u. Maar voelen ze zich verraden, dan vellen ze het doodvonnis en weten het uit te voeren met iets van de zekerheid en den vasten wil der Russische Terroristen. Reeds Grellmann teekende hun karakter dan ook als: ,,meineedigen tegenover ieder met wien ze te doen hebben, en zelfs onder elkander den eed niet achtend. Beroofd van elk gevoel van dankbaarheid, en steeds gereed om ontvangen weldaden met het laaghartigste verraad te vergelden. Slaafachtig kruipen zoolang de vreeze hen benauwt, maar niets-sparend wreed als geen vreeze hen in toom houdt. Laf in het

gevaar, maar intens wraakzuchtig". Hun passie kent geen teugel dan de vrees voor straf, en tegenover hun eigen vrouwen zijn ze tyrannen van het brutaalste soort. Natuurlijk ontwerpen de enkele onderzoekers, die jarenlang onder hen verkeerd hebben, een iets dragelijker beeld. Er speelt altoos zekere genegenheid in het hart voor het voorwerp van langdurig onderzoek, waaraan men een stuk van zijn leven wijdde. Maar toch is Wlislocki, die dertien jaren onder hen doorbracht, nog altoos geen bewonderaar van de Zigeuners. Hij komt er voor uit, dat het karakter der Zigeuners weinig aantrekkelijks heeft. Met hun slechte tabak, die mannen en vrouwen heel den dag door uit smerige pijpen rooken, hebben ze iets afstootends, en zijn op alle manier met allerlei fatale, hoogst onaangename usantiën behept. Ze vreezen God weinig, maar te meer den mensch, die sterker is dan zij. Ze krommen hun rug in slaafsche onderworpenheid zoolang ze vreezen, en zijn overmoedig trotsch en wreed als ze zich meester voelen van het terrein. De gezeten Zigeuners, zegt hij, zijn zoo mogelijk er nog erger aan toe, dan de nomadische. Hun zedelijk wezen vertoont een weerzinwekkende vermenging van ijdelheid, gemeenheid, en lust in opschik. Hun ontbreekt alle manlijk oordeel, en hun kracht schuilt in list en sluwheid. Voor waarheid hebben ze geen zin, en ze liegen met het brutaalste open oog, zonder ooit van schaamte te blozen. Alleen voor de geeselroede hebben ze eerbied, en hun zinlijk leven is de eenige bron van hun levensvreugd, Vandaar, dat ze in hun liefdeleven soms roerend schoon kunnen optreden, en dat ook de band tusschen moeder en kind hen tot de teederste uitingen brengt. Dit liefdeleven in de familie is dan ook het eenige waardoor ze soms boeien. Ten bewijze haal ik het volgende wiegeliedje aan, dat ik, tevens als proeve van hun poëzie, eerst in huu eigen taal en dan in Duitsche vertaling geef. Het luidt in het Zigeunsch:

Pál m're cerça m'ro ciriklo
Sová, sová, tu butciro !
M're vodyákri tu luludyá,
M're vodyákri tu páciitá !

Kuja tute mindig besháv,
Pal o jives mindig beshav !
Beshav, beshav me ákaná,
Uve tut me mindig kámáv !

Wlislocki vertaalde dit zangerig lied aldus:

Vöglein du, in meinem Zelt,
Du mein Liebstes auf der Welt !

Schlaf mein Blümchen, schlaf' in Ruh',
Meines Herzens Lerche du !

Hab bei dir schon manche Nacht
Bis am Morgen treu gewacht !
Wach' auch jetzt, bei dir mein Stern,
Dich allein hab ich stets gern !

Toch leide men hieruit niet af, dat de moeders zich veel aan de opvoeding van hun kinderen laten gelegen liggen. Haar kinderliefde is de verzotheid op het kleine, uit haar geboren schepseltje. Maar nauwelijks kan dit schepseltje de tent uitloopen, of ze laten het aan zich zelf over, het kind groeit in het wilde op, en al wat ze hun kinderen leeren, zijn de tooverformules en vooral list en bedrog om de boeren en burgerlui te foppen en af te zetten.

Veel bezigheid hebben de Zigeuners niet. Ze zijn lui van aard, en werken nooit dan wanneer het moet. Ze houden zich dan bezig met houtsnijderij en kleinen arbeid in ijzer. Ze hebben hiervoor haast geen gereedschap, maar weten wonderen van kunst met dat klein gereedschap te tooveren. Ze hebben hiervoor een traditioneele handigheid, die niemand hun kan verbeteren. Ook is hun paardenkennis ongelooflijk, en verstaan ze vooral de kunst om een ouden knol weer jong te maken, en voor goed geld aan den man te brengen. Hun gewone kost is een soort pollenta. Brood eten ze weinig En voorts jagen ze op wild en allerlei ongedierte, en eten al wat ze vangen kunnen, tot muizen en vleermuizen toe. Alleen van het paard blijven ze af. Het paard is hun een heilig dier, waarvan ze, al sterft het geheel gezond, b.v. door beenbreuk, het vleesch nooit aanraken. Kippen- en ganzendieven zijn ze van het eerste water; en nooit kunnen ze zich inbeelden, dat ze zich wel een lijster in het bosch, maar niet een kip van een boer zouden mogen toeêigenen. Begrip van anderer eigendom hebben ze niet, en ze verstaan het niet, als men hen voor diefstal aanklaagt. Dit hangt saam met hun inbeelding, dat zij alleen in vollen zin *mensch* zijn. Daar nu heel de wereld aan den *mensch* toebehoort, eerbiedigen ze geen grenzen van landen en staten, maar beschouwen heel de wereld als hun vaderland en alzoo hun toebehoorende. De anderen wonen eigenlijk op hun land. Ze hebben dan ook een zekere wereldgeographie, doordat ze op alle tweesprongen van den weg geheimzinnige teekens plaatsen, die zij alleen herkennen, en waarop afgaande, ze hun tochten door heel Europa hebben uitgevoerd. Juist daardoor voelen ze zich dan ook als één samenhangend volk, en hun strenge organisatie stelt hen in staat, steeds te weten waar de andere groepen zich ophouden, en des noodig. zich met hen te verzamelen. Ze hebben een eigen banier van rood en geel, en de onderscheiden

benden weten die banier voor zich pasklaar te maken door er een eigen boom in af te beelden; bij de eene bende is dit de eik, brj de andere de den, bij een derde de olm. Juist die strenge organisatie, in verband met hun huwen in hun stam en hun geheimzinnig karakter, brengt teweeg, dat ze zich bijna nergens in de andere volken oplossen, maar steeds als Zigeuners een eigen complex blijven vormen. In Hongarije en Spanje neemt dit wel af en verslapt de band, maar als hun nationale snaren worden aangeraakt, trilt toch altoos weer het fiere Zigeunerbewustzijn. Toen een Engelsch reiziger te Moskou de zangeressen met een paar volzinnen in het Zigeunsch toesprak, liep opeens heel haar troep uit, en riep hem in dwepend enthousiasme het welkom toe.

Voor hun karakter is het opmerkelijk, dat ze in tal van landen als beul dienst deden. Ook bij de legers zijn zij ingelijfd, niet om te vechten, want dit kunnen ze niet, maar om kogels te gieten, waarin ze bijzonder knap waren, en vooral om overwonnen streken uit te plunderen en te verwoesten, en zoo schrik onder den vijand te brengen. Doch meer nog in hun beulsbedrijf kwam hun eigenlijk karakter van verregaande wreedheid uit. Slechts ééne proeve. Toen in 1514 een Jacquerie in Hongarije was uitgebroken, en de boeren onder hun aanvoerder George Dosza den toestand uiterst gespannen maakten, slaagde Johan Szapalya er toch eindelijk in, dezen boerenkoning in het nauw te dringen en als gevangene naar Temesvar over te voeren. Daar zou hij zijn straf ondergaan, en aan de Zigeuners werd toen opgedragen hem terdege zijn opstand betaald te zetten. En wat deden deze Zigeuners toen? Ze smeedden een ijzeren stoel bij wijze van een troon, en voorts een ijzeren kroon en ijzeren scepter. Daarop werd de boerenkoning gebonden voorgebracht. Voor zijn oogen werd toen en troon en kroon en scepter in een groot vuur gloedheet gemaakt. En toen alles gereed was, werd de arme Dosza op dien gloeienden stoel gebonden, de gloeiende kroon werd hem diep in het hoofd gedrukt, en de gloeiende scepter hem in de hand gebonden. Erger nog, toen zijn vleesch op alle manier gebraden was, werden eenige van zijn uitgehongerde aanvoerders binnengebracht, en deze gedwongen de gebraden stukken vleesch van hun boerenkoning nog eer hij dood was, en voor zijn oogen, op te eten. Het is dan ook niet te zeggen, wat deze barbaarsche beulen in Hongarije en ook elders aan hun slachtoffers hebben doen lijden. Hoe roekeloos ze met het vergiftigen van bronnen te werk gingen, bleek reeds bij hun aanval op Logrono, maar ook bij de dieren springen ze met hun gif lichtzinnig om. Herhaaldelijk zijn ze er op betrapt, dat ze opzettelijk rundvee en paarden gif ingaven, en zich dan den volgenden morgen bij den boer aanmeldden, om de ziekte, waarvan zij zelven het geheim kenden, te genezen; iets wat hun door een bekend tegengif dan gemakkelijk gelukte, maar natuurlijk tegen hoog geld. Bij

de varkens, die minder in tel waren, gaven ze een snel doodend gif, en kwamen dan den volgenden morgen om het doode beest voor een kleinen prijs te koopen, en er in hun tent aan te smullen.

Tot hooger ontwikkeling brengen ze het zeer zelden. Onder hun musici vindt men nog de meeste talenten; zelfs, gelijk ik boven aangaf, enkele componisten van verdienste; maar voor het overige is, zoo we Bunyan ter zijde laten, Sylvester Boswell de eenige geleerde Zigeuner, die o. a. van hun taal eenige studie had gemaakt en metterdaad een wetenschappelijke en historische indeeling voor de evolutie van hun taal wist aan te geven. In Hongarije, waar men meer dan elders gepoogd heeft, hen onder de ambtenaren op te nemen, waren er slechts 32, die een betrekking van eenig gewicht bekleedden, en voorts nog 153 in zeer lage posten. Muzikanten telde men er 16.784, bekende waarzegsters 445, en als werkelijke landbouwers niet meer dan 5847. Alle overigen werkten als houtkappers in de bosschen, als kleine smeden, ketelboeters en slotenmakers, en vooral vindt men ze in het kleine ambacht. Aan schoolbezoek doen ze weinig. Te kunnen lezen, en vooral te kunnen schrijven, is bij hen hooge uitzondering. Tenminste 80 % zijn analphabeten, zelfs onder de gezeten Zigeuners. Als dienstpersoneel en vooral als stalknechts zijn ze in Hongarije zeer gezocht. Ook in de steen- en tegelfabrieken toonen ze groote handigheid. Toch blijft het product van hun arbeid nog altoos verre beneden het procent van hun onderhoudskosten, zoodat ze zelfs in Hongarije nog altoos parasieten zijn, die voor een deel op de overige bevolking teren. Wel houden ook de vrouwen zich bezig met kleine huisindustrie, maar ook hierin leveren ze te weinig, en wordt haar arbeid te slecht betaald, om de kosten voor haar onderhoud te dekken; en nog altoos gaan man, vrouw en kinderen voort, door kleine diefstallen of door geldafpersing zich het ontbrekende toe te eigenen. Welk aandeel in het tekort van hun onderhoud de prostitutie bedraagt, is moeilijk uit te maken, daar ze buiten Turkije, Spanje en Rumenië weinig in de publieke huizen gevonden worden, en de berichten omtrent het zedelijk karakter van hun vrouwen zeer uiteenloopen. Vaillant, Predari, Bernard, Twiss, Peyssonel, Paspati en Grrisellini getuigen, dat elk gevoel van kuischheid haar vreemd is, en dat op sexueel gebied niets vergelijkbaar is met de diepe verdorvenheid van haar zeden. Vaillant voegt er zelfs bij, dat de moeders haar eigen dochters in alle geheimnissen van dit verdorven leven inwijden. Zoo ook meent Paspati te kunnen verzekeren, dat althans te Constantinopel de pederastie hiermee hand aan hand gaat. Borrow daarentegen, Enault en Liszt verklaren omgekeerd, dat er geen kuischer vrouwen zijn dan die der Zigeuners. Wel maakt haar gepassioneerde muziek en het schandelijk wellustige van haar dansen dit betere

getuigenis verdacht, en moet men in aanmerking nemen, dat althans Borrow en Liszt door zekere voorliefde voor de Zigeuners gedreven werden; maar er is toch geen reden om aan te nemen, dat ze opzettelijk wat zwart is, wit hebben genoemd. Veeleer mag hier herinnerd aan wat ik uit Klein-Azië meedeelde, dat er tweeërlei Zigeuners omdolen, die zich vooral daardoor onderscheiden, dat de eene groep zich door groote mate van kuischheid kenmerkt, terwijl de andere in alle sexueele zoude verviel. Ik ben daarom geneigd, ook van de Zigeuners in Europa het tweeërlei elkaar lijnrecht weersprekend getuigenis, na aftrek van zeker percentage voor overdrijving, voor waar aan te nemen. Het laat zich zeer wel verklaren, dat de Zigeunervrouw in haar trots elk sexueel contact met den Busno of Gagjó afwijst, en dat deze trots, waar de omstandigheden haar gunstig waren, haar buiten de prostitutie hield. Maar even verklaarbaar is het, dat bij andere benden, die in geheel andere omstandigheden verkeerden, tenslotte de zedelijke val volgde, en dat ze, eens gevallen en op zingenot en geld belust, door haar passioneele en geraeene inborst eindelijk moreel dieper wegzonken dan andere prostituees in haar omgeving. In geen geval echter mag de kuischheid der vrouw bij enkele Zigeunertroepen als blijk van een hoog zedelijk standpunt worden genoemd. Hooge moraal kent geen Zigeuner. Alleen hun overspannen volkstrots en hun minachting voor den Gagjó kan bij enkele groepen beschermend werken. Voor het overige toch staat hun zedelijk leven in elk opzicht even laag als hun religieuse practijk. Toen Borrow te Moskou hun vroeg, waarom ze nog nu en dan naar de Grieksche kerk gingen, antwoordden zij spottend: ,,We meenen er niets van, maar doen het *to please the Russians”*. Het is alleen hun trots, die met hun lafheid in onverzoenlijk conflict, den Zigeuner nog in veel staande houdt; een trots ook uitkomend in de vijf namen, waarmee hij zich liefst aandient. Vooreerst zijn doopnaam, dan de naam van zijn vader, evenals bij de Russen. B.v. Ambush Petreskro, de zoon van Peter. Ten derde de naam van zijn bende. Ten vierde de naam van den stam. En ten vijfde zijn bijnaam, dien ieder hunner draagt. B.v. Ambrush Petresko Kiri Ascrani Shelo, d. w. z. Ambrosius, de zoon van Peter, uit de familie Kiri, van de groep Ascrani, bijgenaamd Shelo, d. i. de strikkenzetter.

Is hiermee het beeld van den Zigeuner niet te onduidelijk weergegeven, dan rest mij thans nog de gewichtige vraag te berde te brengen, wat er gedaan kan worden, om dit rampzalige volk uit zijn geïsoleerdheid in het volksleven op te nemen, en tot gelukkiger socialen staat te doen komen. Vele zijn de pogingen,

reeds op onderscheiden manieren in die richting aangewend, maar helaas, zonder voorshands nog op veel goeden uitslag te mogen bogen. Met name al wat particuliere philanthropie en missionaire ijver ondernam, liep schier stelselmatig op teleurstelling uit. Zoowel van Roomsch-Catholieke als van Protestantsche zijde heeft men in Hongarije zich over de Zigeuners ontfermd, de bisschop Johann Humm, van Szatmar, opende in 1857, en wel in de hoofdplaats van zijn dioscese, een afzonderlijke school voor de kinderen van de Zigeuners uit den omtrek; en de predikant Ferdinand Farkas ging nog verder en richtte een speciaal op hun behoeften berekend pensionaat voor hen in. Reeds Grellmann had in zijn tijd de paedagogische belangstelling pogen te prikkelen, maar geheel in den geest van zijn tijd (1780) als probaat recept gegeven: „Sorge für Aufklärung ihres Verstandes und für ein besseres Herz". Beide genoemde geestelijken daarentegen gevoelden, dat alleen van het kerkelijk leven de bezieling kon uitgaan, om hun redding te brengen, en lokten daarom de Zigeuners in godsdienstige stichtingen. Doch niets hielp. Slechts zeer korten tijd hebben deze stichtingen bestaan, zonder ooit te bloeien, en ziende, dat het pure geldverkwisting was, kwamen beide geestelijken al spoedig tot het gelijk besluit, om de zaak als hopeloos op te geven. Iets wat te sterker spreekt, omdat men in beide stichtingen er naar gestreefd had, zich zooveel mogelijk aan het Zigeunerleven aan te passen. Nagy és Bartok gaf er in het Hongaarsche tijdschrift *Vasarnapi Ujság*, 1858 No. 2, uitvoerig verslag van. Men had werkelijk gedaan wat men kon, maar de wilde Zigeunernatuur liet zich niet temmen, en ook wantrouwen bleef in het spel. De Zigeuners hadden, door hun eindelooze bedriegerijen, de bevolking zoo verbitterd, dat ze tenslotte even duivelsch wreed tegen de Zigeuners werd, als de Zigeuners zich tegen haar hadden gedragen. Zoo vindt men in een dagboek, op het laatst der 18e eeuw door den grootgrondbezitter Ladislas Szacsvay gehouden, dat op 12 Juli 1760 drie Zigeuners, die hem toebehoorden, gevlucht maar weer gevat waren. En dan volgt er: „Ik liet hen, *auf Anrathen meiner lieben Frau* (zoo staat er letterlijk) zoolang met stokken op de voetzolen geeselen tot het bloed er uitgudste, en beval ze daarop die bloedende voeten in sterk loog te steken. Daarop liet ik ze, omdat ze tegenpruttelden, de bovenlip afsnijden, liet die braden, en dwong ze toen hun eigen gebraden lip op te eten. En eindelijk liet ik ze, heet 't dan verder, drie dagen lang met bloote beenen voor het venster van de kamer *meiner lieben Frau* knielen". Van een Zigeunervrouw, die drie peren gestolen had van een boompje, dat pas droeg, heet het: „ik heb haar zestig roedeslagen laten geven, en toen een gebraden peer, heet uit de pan, zoo in haar keel laten stoppen." Over en weer was door de gruwelen der Zigeuners en door de schandelijke weerwraak, die dit wekte, de wederzijdsche verstandhouding zoo in den grond bedorven, dat de

philanthropie hier wel machteloos moest staan.

George Borrow deed in Spanje onder de Gitanos gelijke teleurstellende ervaring op. Borrow poogde onder hen te evangeliseeren, maar, zegt hij: „I cannot say that I experienced much succes in my endeavors," en ook hij wijt dit aan „the strong nature of the ground," waar hij 't zaad in uitstrooide. Zelfs van een conscientie kon hij in deze Gitanos zoo goed als nooit iets merken. Bij de vrouwen ging het altoos nog iets beter dan bij de mannen. Te Madrid hield hij geregeld met enkele dier vrouwen een soort conferenties, die men daar *tertulia's* noemde. Brutaalweg zonder eenige schaamte vertelden die vrouwen hem wat ze de vorige dagen gestolen hadden, en op de vraag waarom ze dan toch in de kerk waren geweest, antwoordde een vrouw met één oog: „om te spuwen op het beeld van Maria, wat ik van morgen weer deed". Toch las hij met haar uit het Evangelie van Lucas, en liet haar dit vers voor vers uit het Spaansch in haar eigen taal overzetten. Zoo is een vertaling van het Evangelie van Lucas, die in 1838 te Madrid het licht zag, tot stand gekomen, door Borrow in 500 exemplaren onder de Gitanos te Madrid verspreid, en door hen gretig aangenomen. Meer dan 17 vrouwen had hij echter in de Calle di San Jago, waar hij ze ontving, nooit bijeen. En het bleef tobben. Eens zelfs drong er een Zigeuner in het gezelschap, die op eischenden toon een som gelds wilde afpersen. Vernon S. Morwood verhaalt van gelijke pogingen, vroeger door Rev. James Crabb, en later door hem zelf, aangewend. Van schoolonderwijs verwacht hij niets. Het eenige wat z. i. althans bij de Gypsies in Engeland, die van een beter gehalte zijn, eenig doel kan treffen, is evangelisatie, en geheel hopeloos acht hij de poging hiertoe niet. Hij heeft drie zusters Carter gekend, die werkelijk tot bekeering kwamen. Zelfs onder de mannen trof de evangelisatie soms doel. Hij verhaalt er van een, die de blinde Salomo genoemd werd, en die werkelijk een Godzalig leven leidde. Zekere William Stanley werd, na zijn bekeering, zelfs een zendeling onder de Gypsies. Maar ook onder de Engelsche Gypsies bleven dit toch uitzonderingen, en Morwood's eindoordeel is, dat de Regeering zich hun lot zal moeten aantrekken, en dat men het meest zal vorderen met eerst medische inspecteurs voor hen te benoemen, die hun hygiënische toestanden verbeteren, en dat men daarna 't best zal doen met het voorbeeld van de missiën onder de Laplanders te volgen, die voor elke reizende en trekkende groep een speciaal agent benoemen, die hen op hun zwerftochten volgt, en zoo van binnen uit betering in hun leven, vooral bij de jeugd, poogt aan te brengen. Ook in Duitschland heeft men te Klein Rekeitschen, bij Gumbinen, een soort stichting voor de Zigeuners in het leven geroepen, maar ook hier viel in de verworven uitkomsten niet te roemen.

Van geheel anderen aard was wat men in Hongarije ondernam. Vooral Maria

Theresia zag het gevaar van den kant der Zigeuners in, en trok zich hun lot aan. Eerst liet zij hun landen toewijzen in het reeds genoemde Banaat, dat door de oorlogen met de Turken geheel verwoest was. Ze gaf hun zaaizaad, en vee, en liet zelfs hutten voor hen bouwen, alles onder het uitdrukkelijk beding, dat ze hun Zigeunernaam zouden afleggen, en zich Nieuw-Hongaren zouden noemen. Het eerste jaar ging dit goed, maar toen de eerste oogst binnen was, gingen ook deze Zigeuners er met hun koren en vee vandoor. In 1767 trad Maria Theresia daarna strenger op en sloeg een anderen weg in. Zij beval, dat men aan de Zigeuners hun kinderen zou afnemen en deze bij Hongaarsche boeren onder dak brengen. Voor een jongen zouden deze pleegouders uit de Staatskas 10, voor een meisje 12 florijnen per jaar ontvangen, en bovendien nog 4 florijnen voor de opvoeding. Opgewassen, mochten deze meisjes dan in geen geval met een Zigeuner huwen, en aan een Zigeunermeisje, dat met een Hongaar wilde trouwen,, werd daarentegen 50 florijnen bruidschat van Staatswege toegelegd. Maar ook hier faalde de uitkomst. Het bloed sprak sterker dan al de macht der Regeering, en vroeg of laat wisten deze kinderen altoos gelegenheid te vinden om te ontsnappen. En al werd in 1773 het edict van Maria Theresia nog in dien zin verscherpt, dat de weggeleide Zigeunerkinderen niet meer bij pleegouders zouden worden ondergebracht, maar in een groot pensionaat te Hermannstadt, het *Theresianium* genaamd, zouden worden opgenomen, — na zekeren tijd wisten de deugnieten toch te ontkomen, en reeds in 1776 meldde een ambtelijk bericht, dat ook deze laatste poging bijna geen vruchten gedragen heeft, maar op den volksaard der Zigeuners afstuit. Keizer Joseph II nam desniettemin in 1783 de zaak weer op. Zijn Regulatie van 9 October 1783 hield kort saamgevat dit in: l° dat de Zigeunerkinderen niet meer naakt mochten loopen, dat schooldwang op hen moest worden toegepast, en dat het kerkbezoek althans voor de kinderen verplichtend zou zijn; en 2° van hun vierde jaar af moesten de kinderen alle twee jaar in een ander dorp geplaatst worden, om een andere school te bezoeken, opdat ze allengs in een streek zouden komen, die ze minder goed kenden, en zoo de relaties met de Zigeuners ten laatste afbreken. Het nomadisch omzwerven werd voorts aan de overige Zigeuners streng verboden, en zelfs de jaarmarkten in andere plaatsen mochten ze niet zonder schriftelijk verlof bezoeken. De handel in paarden mocht hun nergens in Hongarije worden toegestaan. Het gebruik van hun moedertaal moest telkens met 24 stokslagen gestraft worden. Trouwen onder elkander mochten ze niet meer. De plaatselijke overheid moest elke maand naar Buda-Pesth bericht zenden omtrent de gedragingen der Zigeuners in haar gemeente, en elke Zigeuner moest een bepaald bedrijf aangeven, waaraan hij zich wijdde. Ook met deze ingrijpende maatregelen echter ging het als met de pogingen door Maria Theresia aangewend. Ze hielpen zoo

goed als niets. Want wel onderwierpen zich de Zigeuners aan velerlei maatregel in schijn, maar als ze met geen meisje van hun eigen volk huwen mochten, leefden ze in concubinaat, na gehuwd te zijn in de tent, en de kinderen bleken toch den ouden Zigeuneraard in zich te dragen. De huizen, die men hun aanwees, lieten ze leeg staan, en kropen in de stroohutten die voor het vee gebouwd waren. Een adellijke dame uit die dagen, die zich veel moeite voor hen gaf', klaagde dan ook bitter over haar teleurstelling. ,,Ik liet ze kleeden, zoo schrijft zij, want die naaktlooperij bederft alles. Maar de natuur bleek sterker dan de leer; hun kleederen wierpen ze weg, of verkochten ze, en liepen toch weer naakt op mijn erf. De mannen werken zoolang mijn opzichter er bij staat, dat het zweet er afdrupt, maar nauwelijks heeft mijn opzichter hun den rug toegekeerd, of ze gaan liggen luieren en slapen. Schoenen aan de voeten of een hoed op het hoofd, willen ze zelfs 's winters niet dragen. Ze rennen op hun paarden, dat het een lust is om te zien, maar zoo wreed mishandelen ze de dieren, dat ze met bebloeden bek en lendenen thuis komen. Ze eten alles wat ze vinden, zelfs met een stuk dood aas in den mond komen ze naar u toe. Ze leven zelven als dieren. Hun huwelijk is niet heilig, en wat men van de Hottentotten hoort, is nog een hoog soort menschelijk leven, vergeleken bij wat ik onder de Zigeuners waarnam. Dan komen er wel prachtige verordeningen uit Buda-Pesth, maar ieder voelt, dat die niet zijn door te zetten, en het blijken verbeteringen op het papier. En zoo dikwijls ik het ongeluk had, veeziekte op stal te krijgen, kwamen de Zigeuners bij heele groepen uit verren omtrek opdagen, om zich aan het bedorven aas te vergasten. Heel mijn landgoed werd zoodoende onveilig. Zij waren heer en meester en staken alles in den zak wat ze vinden of grijpen konden. Ook over godsdienst, zoo meldt zij, heb ik met hen gesproken, en ze geven wel toe dat er een God is, maar ze hadden meer haat dan liefde voor Hem, omdat Hij, zoo ze zeiden, hen vroeg of laat toch doodde; en wees ik hen dan op een zalig leven na den dood, dan lachten ze mij in mijn gezicht uit en riepen: Hier hebben we 't al ellendig genoeg, maar als we dood zijn is er niets." Deze brief van 2 April 1776 is door Grellmann in zijn *Historischer Versuch über die Zigeuner* in zijn geheel meegedeeld, en als uiting van persoonlijke ervaring in hooge mate interessant. Hoe troosteloos en teleurstellend deze ondervindingen nu ook zijn mogen, toch valt niet te ontkennen, dat men in Hongarije nog het verst met de Zigeuners gekomen is. De overgroote meerderheid heeft de Zigeunertaal verleerd, en spreekt nu enkel Hongaarsch, en op de 275,000 zijn er nog slechts een kleine 10,000 die hun nomadisch leven voortzetten, terwijl de overigen voor het meerendeel vaste woonplaatsen kozen, en zich een of ander klein bedrijf hebben eigen gemaakt. Voor geen gering deel is dit vermoedelijk toe te schrijven aan den Mougoolschen oorsprong der Magyaren, een herkomst die althans eenige,

zij het al verwijderde, affiniteit bood. Ongetwijfeld hebben de edicten van Maria Theresia en Joseph II ook wel iets geholpen, maar veel meer toch droeg tot de localiseering der Zigeuners bij de allengs toenemende dichtheid der bevolking, die hier vanzelf het vrije veld voor hun zwerftochten slinken deed. Voor het overige zijn ze ook in Hongarije een eigen volk gebleven, dat niet dan bij hooge uitzondering huwelijken met niet-Zigeuners aangaat, en kenners houden staande, dat de inborst en het karakter der Zigeuners er bij de nomaden nog altoos iets hooger staat dan bij de gezeten gezinnen.

Zoo blijft de plage, die met den intocht van dit Indische volk over Europa gekomen is, standhouden, al kan men zeggen, dat midden-, west- en noord-Europa er thans weinig meer van lijden. In al dichter bevolkte Staten is er voor hen geen plaats meer, en de kleine groepen, die hier en daar nog omtrekken, oefenen op de landsbevolking weinig of geen invloed meer uit, zij het ook, dat de invloed van hun vroeger verblijf nog bedervend nawerkt. Die pernicieuse invloed deed zich gelden: 1°. door de aankweeking van het bandietenwezen; 2°. door het kweeken van bijgeloof en het doen hechten aan waarzeggerij; 3°. door hun geest van list en bedrog; en 4°. door het bevorderen van den *esprit bohémien*. Van iets goeds, dat hiertegenover zou staan en er tegen zou opwegen, is eenvoudig geen sprake. Hun muziek, hun zang, hun dans en hun poëzie, van hoe indrukwekkend karakter ook, missen alle hoogere strekking, en zelfs op kunstgebied is geen hoogere vlucht van hen uitgegaan. Hun muziek staat dan ook te zeer op zichzelf. Ze zijn en blijven alzoo parasieten in den meest eigenlijken zin van het woord, die, meer verterend dan produceerend, steeds op anderer welstand geteerd hebben, en zedelijk in alle opzicht lager staande, en zonder iets ook maar dat naar een ideaal zweemt, tal van kringen vergiftigd hebben. Ze hebben ons niets toegebracht, en veel goeds onder ons bedorven. En dit laatste te meer, omdat ze steeds in hooge mate door hun geheimzinnig karakter de nieuwsgierigheid prikkelden, en steeds weer de aandacht tot zich trokken. Ze zijn Europa ten vloek, en in geen enkel opzicht ten zegen geweest. En al is nu die fatale invloed in onze streken bijna geheel gebroken, in Spanje, Rusland, Turkije, Hongarije en Rumenië zitten ze nog met dichte massa's, en blijft de invloed, die van hen uitgaat, een hoogst ongunstige.

Vraagt men nu, wat ten hunnen opzichte te doen staat, dan moet hierin wel onderscheiden worden tusschen die Staten, waar ze nu nog slechts sporadisch voorkomen, en de zooeven genoemde landen, waar ze nog in groote menigte

aanwezig zijn. 275.000 op de 19 millioen in Hongarije en 250.000 op de 6 millioen in Rumenië is nog altoos een sterk percentage van de bevolking. Wat nu die landen aangaat waar ze nog slechts sporadisch over de grenzen trekken, volgt men thans bijna overal de methode, om ze als vagebonden en landloopers te behandelen, en als ze geen voldoende middelen van bestaan kunnen aanwijzen, ze weer over de grenzen te zetten. Doeltreffend schijnt dit niet. Dit toch geeft aanleiding tot een rusteloos heen en weer trekken, nu over de eene dan over de andere grens; en allicht ligt er een heenwijzing naar meer afdoende maatregelen in de overeenkomst in 1709 tusschen de Nederlandsche provinciën en Munster gesloten, waarbij de wederzijdsche verhouding geregeld werd. Ook ligt er voor Christen-Staten iets onbarmhartigs in, deze vreemde gasten, van wie men weet, dat ze geen vaste woonplaatsen hebben, als boschwild te verjagen. Wat in Rusland niet zonder goed gevolg beproefd is, om ze te noodzaken zich in een bepaald gewest, als daar aanhoorig, te laten inschrijven, en niet dan met een verlofbrief met aanwijzing van bepaalde route van daar te laten uittrekken, brengt althans het voordeel, dat men van hun actueel verblijf op de hoogte blijft, en steeds hun gangen kan naspeuren. Daarbij zou dan, door internationale overeenkomst, het oogmerk er op moeten gericht blijven, ze van lieverlede naar het zuiden terug te dringen, naar landen waar ze in massa zijn, en alzoo het overig deel van Europa van hun hinderlijke aanwezigheid te zuiveren. Zwitserland deed in dien geest reeds een voorstel.

Veel moeilijker is het vraagstuk voor de zuidelijke landen zelve, waar ze inheemsch zijn geworden, en nog in groote massa's aanwezig zijn. Drieërlei poging is daar tegen hen aangewend. De eerste poging was, om ze door harde straffen en niets sparende vervolgingen óf uit te roeien óf naar wilde bosch- en bergstreken te verjagen. Het eerste heeft nergens gebaat. Zelfs niet in Spanje, waar men wel de Mooren, maar niet de Gitano's is meester geworden. En de tweede poging kon steeds minder doel treffen, hoe meer de bevolking toenam, en alzoo de wilde, verlaten en onbewoonde streken minderden; daargelaten nog, dat ze toch altoos weer uit zoo onherbergzame oorden naar de bewoonde streken afdaalden. De tweede poging, in Rusland, Spanje en Hongarije aangewend, had de strekking, om hun hun nationalen staat te ontnemen, door verbod van eigen taal, verbod van Innzucht, verbod om zich nog langer Zigeuner te noemen en verbod van nomadisch trekken. Wat de taal aangaat is dit in Hongarije gelukt, en evenzoo het laatste. Maar de huwelijken in eigen ras hielden stand, en den naam van Zigeuners lieten ze zich niet rooven, zoodat ook nu nog ieder weet, wie in zijn dorp een Zigeuner is en wie niet. Waarbij dan nog komt, dat buurten en ook streken waar ze in grooten getale saamwonen, broeinesten van allerlei misdrijf

en ongevoeg zijn geworden, en hun karakter, zoodra ze het nomadisch leven opgaven, nog inzonk. De derde poging eindelijk bestond hierin, dat men hen door schoolonderwijs en door conscriptie met de andere deelen der bevolking zocht te vermengen. Ook hierbij echter bleek het zelfs in Hongarije een ploegen op rotsen te zijn. Per honderd gerekend, bezochten de Zigeunerkinderen slechts in 15 % gemeenten de school, in 85 % ganschelijk niet, en dan nog wordt uit de gemeenten aan den rechteroever van den Donau meegedeeld, dat het bezoek der school in 1 gemeente goed, in 8 niet noemenswaard, en in andere 8 ganschelijk niet plaats greep. Men heeft bij de Zigeuners blijkbaar met zoo diepingewortelde raseigenaardigheden te doen, dat, wat men ook beproeve, hun amalgameering met de overige bevolking door geen regeeringsmaatregelen te bevorderen is. Al wat men kan verwachten is, dat ze, naar gelang de dichtheid der bevolking toeneemt, hun nomadisch leven almear zullen opgeven, en, daardoor nationaal verzwakt, allengs in aantal zullen afnemen, en zoodoende uitsterven.

Wat daarentegen nooit mag rusten is de arbeid der Christelijke liefde, die zich ook deze ongelukkigen heeft aan te trekken. Want al is het, dat dusver weinig bij hen te winnen viel, de Kerken hebben in dit opzicht toch een ernstigen plicht te vervullen. Allerwegen, waar ze ook hun verblijf kiezen, sluiten ze zich bij de Christelijke Kerken aan, en de dienaren van deze Kerken kunnen alzoo hun ambtelijken invloed op hen doen gelden, ook door ze, wat ze om niets liefs willen, tijdelijk buiten de Kerk te sluiten. Voegde zich bij dezen kerkelijken invloed dan de particuliere barmhartigheid, dan levert althans Engeland het voorbeeld, dat niet alle uitgestrooide zaad zonder wasdom blijft. Van den anderen kant zal strenger politietoezicht hun dieverijen hebben tegen te gaan, en daardoor afbreuk moeten doen aan hun nationalen trek, om op oneerlijke wijze een bestaan te zoeken. De Zigeuner voelt zich ongelukkig. Zijn ellendig bestaan vervult hem met bitterheid tegen de maatschappij, waarin hij zich beweegt, en dit gevoel van bitterheid wordt gespannen tot wraakzucht door de herinneringen aan de wreede vervolging, waaraan hij eertijds heeft blootgestaan. Snijdt men hem nu door goede politie zijn oneerlijk bedrijf af, en komt men hem tevens tegemoet in zijn besef van een verworpeling te zijn, dan spreekt er tenslotte ook in het verharde en bijna vereelte hart van deze zwervelingen toch nog altoos iets waarop te werken valt, mits het systematisch en met nooit moegeworden volharding geschiedt. Verspreiding van de massa door alle deelen van het land kan daarbij dienstig zijn. Nooit toch is de Zigeuner slechter, dan waar hij in groote menigte bijeen huist; en alleen bij de verspreide Zigeuners, die met een enkele familie te midden van een hun vreemde omgeving leven, nam men zekeren ommekeer in hun wijze van doen waar. Brengt men de booze broedstof,

die ze in zich dragen, op enkele punten bijeen, dan slaat de vlam van het kwaad laaie uit; isoleert men hen, dan stikt het vuur onder zijn asch. Er is ook wel aan gedacht om hen over te brengen naar een gansch andere, onbewoonde streek. Zelfs naar Ceylon en Australië heeft men hen geëxporteerd, en waar, gelijk in Zuid-Amerika, nog zoo onafzienbare velden braak liggen, schijnt men minder last van hen te hebben. Maar het ongeluk wil, dat ze voor landbouw steeds ongeschikt bleken, en daarom altoos weer afzakken naar den kant van het bewoonde land, om als parasieten op de daar gezeten bevolking te teren. Hun besluit van 1417 om Europa binnen te trekken, heeft aan Europa nooit anders dan schade berokkend en is voor henzelven verkeerd in een niet meer af te wenden doem.

1 April 1907.

HET JOODSCHE PROBLEEM.

In Hongarije, in Rumenië, in Rusland, in Turkije, in Algiers en tot in Marokko, bracht mijn reis mij telkens weer met het Jodenvraagstuk, zij het ook in zeer wisselenden vorm, in aanraking. Het dringt zich in al die landen vanzelf aan u op. In steden met tot 40 % en meer Joodsche bevolking, zooals te Odessa en te Jassy, vindt ge u, keer op keer, te midden van eigen Joodsche wereld verplaatst, gelijk West-Europa die niet kent. En bovenal, het Joodsche vraagstuk, bij ons een theoretisch probleem, draagt in het Oosten zoo aangrijpend ernstig karakter, bedropen als het hier is met vergoten bloed. Te meer prikkelde mij dit vraagstuk, omdat ik door bijzondere omstandigheden èn als gymnasiast èn als student veel met Joden en Jodenfamilies in aanraking kwam, en uit hun kring een zeer sympathieken indruk meenam. Hierbij kwam, dat ik als theoloog in hun verleden en in hun taal geen vreemdeling was gebleven, en de geheel eenige verschijning van de Joodsche natie onder de volken mij, in verband met de profetische en apocalyptische boeken der H. Schrift, van ver strekkende beteekenis scheen, Israël onder de Volken is en blijft een providentieel wonder voor wie in de profetieën gelooft, een onoplosbaar raadsel voor wie ze verwerpt. Een volk van nog geen vier millioen in het getal, omringd door Philistijnen, Edomieten, Moabieten, Ammonieten, Pheniciërs en Syriërs vlak op zijn grens, en bedreigd, aangevallen en ten onder gebracht door Assyriërs, Babyloniërs, Grieken, Perzen, Egyptenaars en Romeinen, is uitgezwermd naar alle windstreken tot diep in het hart van Azië, langs heel Afrika's noordkust, heel Europa over, tot in Amerika, en zelfs tot in Australië. Het is in die uitzwerming verviervoudigd in aantal. Het heeft de hardste en wreedste vervolgingen doorstaan. Eu terwijl niet alleen Philistijnen, Pheniciërs, Moabieten en Ammonieten, maar ook Assyriërs en Babyloniërs, als rijk en als volk, spoorloos verdwenen zijn, heeft uit de volkerenmassa, in wier midden Israël opkwam, alleen het Joodsche volk zich als natie, als samenhangend geheel, weten te handhaven, nu reeds dertig eeuwen lang, en beschikt het, dank zij zijn talent en zijn geldmacht, thans nog over een wereldpositie die allerwegen ontzag, soms zelfs schrik en angst inboezemt, en een algemeene contra-actie in het Antisemitisme deed opkomen. Ik kon mij, het Oosten bereizend, daarom aan een eenigszins dieper ingaan op het Joodsche vraagstuk niet onttrekken. Dat ik het

met meer dan gewone sympathie in studie nam, volgde uit mijn verleden, al vertrouw ik dat deze sympathie mij niet verleiden zal tot eenzijdige partijdigheid. Toen de Rabbijnen te Tiberias mij dank kwamen betuigen voor mijn belangstelling in het Oude Volk van God, deden ze dit niet ten onrechte, maar toch zag ik ook in Palestina te veel van het Joodsche leven, om niet ook aan ernstige critiek de haar toekomende plaats in te ruimen.

Een kort overzicht van de tegenwoordige positie der Joden behoort aan de beoordeeling daarvan vooraf te gaan.

Voor de statistiek volg ik de opgaven van het Engelsche *Jewish Year book*, dat hier en daar geflatteerd moge zijn, maar ook zoo nog altoos de meest vertrouwbare bron blijft, waaruit de niet-Joodsche schrijvers bij voorkeur hebben geput. Naar die opgave nu bedraagt het gezamenlijk aantal Joden, over heel de wereld, het cijfer van ruim elf millioen; precies 11.167.654; een nauwkeurig cijfer dat als zoodanig waardeloos is, overmits tal van gegevens omtrent de Joden in Azië en Afrika geheel globaal zijn. Alleen voor Europa en Amerika bezitten we juiste gegevens. In Europa wonen 8.787.217 Joden, in Amerika 1.584.022. Ook voor Australië kent men het juiste getal van 17.403. En daarbij komen dan de ongeveer 403.000 Joden van Afrika en de 378.000 van Azië. Saam vormen ze alzoo een bevolking, weinig onderdoende voor de tegenwoordige bevolking van Nederland en België saam. Onderzoekt men hoe deze totalen der verschillende werelddeelen over de onderscheiden Staten verdeeld zijn, dan vindt men voor *Amerika* ongeveer 1.700.000 Joden in de Vereenigde Staten, 40.000 in Argentinië, en, wat we precies weten, 863 op Curaçao. In *Afrika* telt Marokko het hooge cijfer van 150,000; in Tunis vindt men er 60,000, en bijna even zooveel in Algiers; in Zuid-Afrika een 50,000, enkele duizendtallen in Egypte en Tripoli; en voorts komen hier nog bij de 60,000 Fallashahs in Abyssinie, In *Azië* zijn de Joden het talrijkst in Palestina, waar ze bijna de 100,000 bereiken; dan volgt Klein-Azie en Syrië met 65,000 Joden. Voorts zijn er 60,000 in Caucasië, een 50,000 in Perzié, een 35,000 in Siberië, en veel kleinere aantallen in de overige landen. In *Australië* zijn er 1703 in Nieuw-Zeeland, de overige 15,700 in Nieuw-Holland.

Belangrijk voor mijn onderwerp is hun verdeeling over de Staten van Europa. Hierbij treedt al aanstonds het groot verschil op den voorgrond tusschen de Staten van het Oosten, en die van het Westen. De groote massa der Joden toch huist in Rusland, vooral in Polen, tot een gezamenlijk aantal van ruim 5 millioen. In Hongarije zijn er 851,378. In Oostenrijk 1,224,899. In Turkije 282,277. En in Rumenië een 250,000. Saam alzoo in de oostersche Staten ruim 7½ millioen,

terwijl heel Europa er slechts 8 3/4 millioen telt. Voor alle overige Staten van Europa blijven alzoo slechts 1,740,000 Joden over. Van deze wonen er 586,348 in Duitschland, 228,777 in Engeland en 103,988 in Nederland, wat saam 919,043 uitmaakt; zoodat voor de overige landen slechts een totaal overblijft van even een kwart millioen. Frankrijk heeft er hiervan een kleine 100,000, Italië een goede 35,000, en de overige landen niet dan een zeer onbeduidend aantal. Zoo België als Zwitserland elk een 12,000, Bulgarije een 33,000, Spanje nog geen 5000, Portugal niet meer dan 1200. Denemarken heeft er 3,476, Zweden en Noorwegen 4,554. Hun hoofdmacht huist alzoo in de oostersche Staten, en het is daar vooral dat het Joodsche vraagstuk diep in het nationale leven insnijdt. Vooral proportioneel, in vergelijking met de niet-Joodsche bevolking, treedt hun hoog cijfer in helder daglicht. Bij ons in Nederland zijn de Joden ongeveer 2 % der geheele bevolking, maar in Polen bereiken zij het hooge cijfer van 16.25 %, en in Rusland en Rumenië van ruim 4 %. Een sterk percentage, dat in beteekenis nog verhoogd wordt door hun zich samentrekken in de groote steden. In Odessa b.v. vormen ze met een cijfer van 150,000 bijna 40% van het aantal inwoners. Evenzoo in Wilna en in Tanger. In Warschau zijn twee Joden op elke drie gedoopten. In Jassy zijn ze straks meer dan de helft der bevolking sterk. In Buda-Pesth zijn ze 23 % van het totaal. In Amsterdam, altoos nog 11.30 %, in Berlijn slechts 4.62 %. Daar nu de plattelandsbevolking minder op den voorgrond treedt, en in de groote steden zich het staatkundige leven afspeelt, gaat de indruk dien hun aantal maakt, de beteekenis van hun wezenlijk cijfer vooral in het Oosten nog verre te boven. Een stad als Warschau met een Jodenbevolking van 212,825 vertoont een bijna Joodsch type, om nu niet te spreken van steden als Berditchew en Pinsk, waar ze 90 % sterk zijn en geheel het stadsleven beheerschen.

In twee groote vertakkingen gaan de Joden, althans in Europa, uiteen, t. w. in de *Askenazim* en de *Sephardim*, of wat bijna hetzelfde beteekent, in Joden van het Duitsche en van het Spaansche type, gelijk dit zich nu nog in Amsterdam, in Constantinopel en elders onderscheidenlijk vertoont. Askenazim is afgeleid van *Askenaz*, den in de rabbinistische letterkunde voor Duitschland aangenomen naam. Hij is genomen van Askenaz, den kleinzoon van Japheth, die genoemd wordt in Genesis 10:3. De naam Sephardim, genomen van het in Obadja vs. 20 voorkomende *Sepharad*, is een naam die door de Rabbijnen is toegepast op Spanje. Askenazim nu zijn bijna alle Joden in het oosten, midden en noorden

van Europa; Sephardim zijn voor een deel de Joden in Nederland, Engeland, Constantinopel, en vooral in Tunis, Algiers en Marokko. De eersten spreken onder elkander het Duitsch-Joodsch, de tweede het Spagnioolsch, beide *meer* dan een jargon en met een rijke, eigen litteratuur. Het Spagnioolsch wijkt minder van het zuivere Spaansch af dan het Duitsch-Joodsch van het Duitsch. Vooral het Duitsch-Joodsch heeft iets plats, weinig klank, en leent zich daardoor niet voor het verhevene. Het Spagnioolsch daarentegen is rijk en welluidend, en leent zich uitstekend voor het dicht. Te Amsterdam hadden de uit Portugal en Spanje derwaarts gevluchte Joden zelfs twee Spaansche Kunst-Academies gesticht, de Academia de los Sitibundos en de Academia de los Floridos.

Doch het verschil tusschen de Askenazim en de Sephardim gaat veel dieper. De Spaansche Joden waren aristocraten, de Askenazim vormden aanvankelijk voor het grootste deel een proletariaat.

SEBASTOPOL

Deze hoogere positie danken de Sephardim aan den bloeitijd dien zij in Spanje doorleefden. Want wel zijn ze sedert het einde der 15e eeuw in Spanje wreeder dan ergens elders, tot uitroeiens toe, vervolgd, maar deze verdrukking trad zeer laat in, en duurde kort, omdat ze al spoedig tot uitbanning overging. Van de 7e tot de 14e eeuw daarentegen waren de Joden in Spanje niet alleen niet verdrukt, maar in hoog aanzien. Onder de Moorsche overheersching werden ze met voorliefde ingehaald, bekleedden ze de gewichtigste posten en vormden te

Toledo, Granada, Sevilla en Cordova de fine fleur der hoogere maatschappij. En wel bracht, na het verdrijven der Mooren, hun heulen met dezen hen aanvankelijk op gespannen voet met de Vorsten van Arragon en Castilie, maar dit ging over. Vooral als medici, staatslieden en financiers wisten zij ook toen ongemeenen invloed uit te oefenen. Joodsche vrouwen huwden in grooten getale met leden van den voornaamsten Spaanschen adel. Nog onder Alphonso VIII was een Jood eerste minister, had de Koning een Jood tot lijfarts, en oefende de schoone Rachel als bijzit van den Koning overwegenden invloed in de regeeringskringen uit. In Toledo kwam het zelfs zoover, dat het voor de hoogere kringen gewoonte werd den Sabbath mee te vieren, en het bezoek aan de Synagogen voor den Christelijken adel in zwang kwam. Vooral de Marrana's, d.w.z. Joden die zich doopen lieten, maar in hun hart Jood bleven, sterkten den Israelitischen invloed, niet het minst doordat ze zelfs van hooge posten in de Kerk zich wisten meester te maken. Tegen den doop zagen de Joden in Spanje zoo goed als niet op. De geest van Maimonides had reeds vrije begrippen doen aannemen; en hieruit verklaart het zich dan ook, dat toen eindelijk de storm onder Torquemada zich onmeedoogend tegen hen keerde, misschien wel de helft der toenmaals in Spanje wonende Joden tot de Roomsch-Katholieke Kerk overging. Onder de overigen is toen met schavot en brandstapel gewoed, en het einde was, dat zoo goed als alle Joden die de wijk konden nemen, gevlucht zijn naar Afrika, Constantinopel, Nederland en Engeland. Eerst scheen Portugal hun nog uitkomst te bieden, maar in 1495 keerde ook hier Koning Emanuel zich tegen hen, en ook hier werd de verbanning zoo streng doorgezet, dat de in Spanje en Portugal eens zoo oppermachtige Joden, zoo goed als geheel uit het Iberische schiereiland verdreven zijn. Maar ook bij hun vlucht hielden ze vast aan hun aristocratisch karakter. Ze waren van een veel fijner en schooner type, in voorkomen en kleedij hoog beschaafd, en in den regel sociaal van geheel onafhankelijke positie. Waar ze, gelijk te Amsterdam en te Constantinopel,met Askenazim saam woonden, bouwden ze meest eigen Synagogen, hielden alle huwelijk met Askenazim voor uitgesloten, en zagen gemeenlijk hun sociale en standsmeerderheid grif en gul door de Askenazim erkend. Te Constantinopel zetten ze zelfs nu nog de aloude onderscheiding tusschen Arragoneesche, Castiliaansche, Toledaansche en andere Joden voort. Sultan Bajazeth II, die hen met open armen ontving, bood aan elke afzonderlijke Spaansche groep gelegenheid tot het bouwen van een eigen Synagoge.

Van geheel anderen aard is de afzonderlijke groepeering van de *Karaieten* en de *Chasidim*. Tusschen de Askenazim en de Sephardim bestaat type- en standsverschil, als gevolg van onderscheiden herkomst; de Karaieten en

Chasidim daarentegen vormen in het Joodsche geheel eigen *secten*. De Karaieten zijn in de 8ste eeuw onder voorgang van zekeren Anan in Babylonië opgekomen. Hun verzet ging tegen de toenemende overheersching van de Talmudische traditie. Huns oordeels behoorde het Jodendom zich nauwer aan het Oude Testament aan te sluiten. Daarnaast kon aan zekere traditie wel invloed gegund worden, maar dan toch altoos in zeer ondergeschikten zin. Ze noemden zich daarom *Schriftgeloovigen*, waarop de beteekenis van den naam Karaieten neerkomt. Hun chef vestigde zich later onder den titel van Nasi of Chacham te Cairo, maar het rabbijnsche verzet werd hun te machtig. Al spoedig slonken ze tot een kleine groep weg, die nu nog gevonden wordt in Egypte en Syrië, in Constantinopel en in de Krim. Maar wat beteekenis blijft behouden is hun uitgebreide, zeer degelijke litteratuur, die in hun bestrijding van het Talmudisme nu nog voor de kennis van dat Talmudisme onschatbare diensten bewijst.

Niets met hen gemeen hebben de *Chasidim*, die eerst in de 18e eeuw in Galicië opkwamen, en hoofdzakelijk in dit Oostenrijksche kroonland en voorts in Rumeniê en Rusland worden aangetroffen. Waren de Karaieten de geleerden van antieker bedoelen, de Chasidim zijn Joodsche mystieken, zelfs in den ecstatischen vorm. Stichter dezer secte is *Baäl-Schem* van Podolië, wiens eigen naam Israël was, en die nu meest *Bescht* wordt genoemd, een verkorting van Baal-Schem. Ze noemden zich *Chasidim*, wat beteekent: de vromen. Uitgangspunt voor hun overtuiging is, dat enkele personen door een bijna heilig leven met God in nauwere gemeenschap treden, en dat deze heilige personen de mysteriën des levens kunnen ontsluieren en zelfs wonderen doen. Deze heilige personen vindt men meest onder de Rabbijnen, en zulke mannen eeren ze als *Zaddikim*, d.i. rechtvaardigen. Zoo heeft ieder bij deze secte een *Zaddek*, waar hij zich bijzonder bij aansluit, en om wien zich zekere aanhang groepeert. Bij zulk een Zaddek zoeken ze raad en uitsluitsel voor alle twijfelachtige aangelegenheden, ook voor ziekten. Met treinen vol reizen ze op bepaalde dagen naar zijn woonplaats, brengen dan milde gaven in geld, laten of een sieraad of een kleedingstuk door hem zegenen, om het voortaan als amuleet te dragen, grijpen naar wat hij van zijn maal overlaat, als naar heilige spijze, en houden een soort prayermeetings, waarbij ze door huilen, en schreeuwen, en in de handen klappen, een ecstase pogen op te wekken, die hen eerst tot het echte gebed zal bekwamen. Wonen ze te ver van den Zaddek af, dan komen ze op een afgesproken plaats in een bedehuis saam, en pogen daar, onder gedenken aan den grooten Zaddek, gelijke ecstase in het leven te roepen. Er ligt nabootsing in van de vereering van een ziener als Samuël in den tijd der Richters, maar het doet in zijn vorm het meest denken aan de vereering der Marabouts onder den Islâm,

vooral op de kust van Noord-Afrika.

Niet als secte, maar als Joodsche groep van eigen herkomst, vindt men de *Fallascha's* in *Abyssinië*. Deze Fallaschah's vormen een eigen stam, die oorspronkelijk heidenen waren, maar, men weet niet recht in welken tijd, gezamenlijk tot de Joodsche religie zijn overgegaan. Hun zelfstandig bestaan hebben ze allengs ingeboet, en zijn nu aan den Negus van Abyssinië onderworpen, en bij zijn rijk ingelijfd. Toch houden ze zich nog streng aan elkaar, huwen meest alleen onder stamgenooten en wonen veelal in eigen dorpen, waarover een hunner het beheer voort. De schriften van het Oud-Verbond zijn bij hen in hooge eere, al kennen ze geen Hebreeuwsch. Ze spreken de Agaw-taal, waarin door hen eenige geschriften vervaardigd zijn, die ze dan bij hun eeredienst bezigen. De Fallaschah's zijn meest landbouwers, hoogere cultuur kennen ze niet, en aan het Talmudisme bleven ze vreemd. Zich meer rechtstreeks aan het oude Israël aansluitend, hebben ze geen rabbijnen, maar priesters. Ook het kloosterleven voor monniken en nonnen is bij hen in zwang, en zooals veelal in het Oosten, onderhouden ze ook een soort Goëten, niet ongelijk aan de wijzen in het oude Egypteland, zij het dan zonder hun kennis. Als Joden van religie, zonder van Joodsche herkomst te zijn, staan intusschen de Fallaschah's niet alleen. Men weet, hoe niet lang vóór Christus geboorte de Idumeërs met geweld tot Joden waren gemaakt. In de 6e eeuw is ook in Yemen een groote Arabische stam door hun Koning Joesoef tot het Jodendom bekeerd, maar reeds in 530 werd Joesoefs rijk vernietigd, en later werden deze Joden Mohammedaansch. Ook in de 8e eeuw is aan de beneden Wolga het rijk der Chazaren door hun Koning gejudaïseerd, doch na de 11e eeuw, toen dit volk zijn onafhankelijkheid verloor, bleef hier nauwelijks eenig spoor van over. Daarentegen vindt men ook nu nog als van Joodsche religie, zonder van Joodsche herkomst te zijn, de zwarte Joden in Cochin-China, de Beni-Israël in Bombay, de Dagatmus in de Sahara, en de Chueta's op de Balearische eilanden, maar niet dan in zeer klein aantal, en voor het Jodenvraagstuk zonder beteekenis.

Beheerschend daarentegen voor dat vraagstuk is een geheel andere differentieering onder de Joden, opgekomen uit de zeer uiteenloopende verhouding waarin de Joden zich plaatsen tegenover de cultuur en de nationale toestanden van het volk, in welks midden ze verkeeren. Vierderlei zeer onderscheiden standpunt wordt hierbij ingenomen. Naar een berekening van Joodsche zijde zijn er nog altoos tusschen de 7 à 8 millioen Joden, die

onverzwakt hun eigen nationaal bestaan tegenover de Goîm handhaven. Een veel kleinere groep van anderhalf millioen zet nog wel evenzeer de aloude traditiën voort, maar zoekt niettemin de sympathie van het volk, waaronder ze wonen. Een derde groep, van Joodsche zijde op een kwart millioen geschat, liet de oude tradities varen, brak bijna met de Joodsche religie, maar blijft zeker gemeenschapsgevoel koesteren voor al wat uit Israël is. De vierde groep eindelijk, ten hoogste een half millioen personen, begint ook dat gevoel van gemeenschap met Israël prijs te geven. Een vijfde groep, zoo men wil, is reeds zoover.

Dit schiftings-proces is begonnen in de tweede helft der achttiende eeuw, in de periode der *Aufklärung*, in de jaren toen de Fransche-encyclopaedisten bezig waren de Revolutie van 1789 voor te bereiden. Sympathiek in den gedachtenkring van deze Duitsche en Fransche rationalisten was voor de Joden de leuze van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. Zij waren de van vrijheid beroofden, de achtergestelden, de geslotenen buiten den nationalen volkskring. Gelijkwaardig voor de wet met de overige landzaten te worden, was een ideaal dat hun toelachte. Niet, dat de gelijkstelling met de Christenen hen in den diepsten grond bevredigde. Veeleer stonden ze onverzwakt in de pretentie, dat zij boven de Goîm stonden, en de Goîm beneden hen. Zij toch waren het uitverkoren volk. Met de Goîm gelijk gesteld te worden, was alzoo op zichzelf beneden hun waardigheid. Maar dit was theorie. In de practijk voelden ze diep al het hinderlijke en krenkende van de achterstelling bij de Goîm voor de wet, en lachte de eindelijke val van de ,,Ghetto"-gedachte hun toe. Als in een gedrukte en verdrukte groep gistte er onder hen bovendien alle eeuwen door een revolutionaire geest, en zoo sloten ze zich dan aan de groote omwenteling van 1789 met volle sympathie aan, juist zooals de Protestanten dit in alle Roomsche Staten deden, en de Roomschen in de Protestantsche Staten. Al wie verdrukt of achtergesteld is, begroet de slaking zijner banden als een dageraad van verlossing.

Tot op dat oogenblik hadden de Joden, althans sinds de 15e eeuw, in alle landen van Europa zich gehandhaafd op het oude, traditioneele standpunt van volledig nationaal isolement. Ze leefden hun eigen leven in engen kring, en tusschen hen en de gedoopten stond hoog de Chineesche muur van hun taal, hun religie, hun ceremonieel, en hun nationale eigendommelijkheid opgetrokken. Ze vermengden zich niet, en meden elke aanraking met het cultuurniveau van het volk dat hen herbergde. Ze leefden met de gedoopte Christenheid in eenzelfde stad, maar beiden vormden twee bijna hermetisch afgesloten groepen. Dit aloude leven nu zetten de Joden in Rusland, Rumenië, Turkije, en in het algemeen in het

Oosten, ook nu nog voort. Zij spreken daar bijna uitsluitend hun Duitsch-Joodsch of het Spagnioolsch. Ook hun litteratuur is in die eigen taal of in het Hebreeuwsch geschreven. Meest dragen ze nog hun eigen kleederdracht, laten hun baard en hun zij-haarlokken groeien, hebben hun eigen rabbinistische rechtsbedeeling, en zoeken hun intellectueele scherpte te oefenen door talmudistische studie. Hun groote massa is en blijft arm. Slechts een klein deel weet door geldhandel zijn lot te verbeteren, en niet dan zeer enkelen tellen er onder de kapitalisten mee. Ook hun rabbijnen handhaven zich in hun geïsoleerdheid, en van een wetenschappelijke opleiding, anders dan in Joodsch-nationalen zin, is bij hen geen sprake. De eenige groep onder hen, die met dit overgeleverde standpunt brak, zijn de Socialisten in Rusland, hoewel ook deze den nationalen band, die hen aan het Jodendom verbindt, nog met kracht gelden laten. Alle deze Joden, tusschen de 7 en 8 millioen sterk, leven hun eigen leven, en willen niets van opzuiging in het leven der volkeren of van toeneiging tot de moderne cultuur weten. Onder zinspeling op den Jehova-naam, blijft het: „Ik zal zijn, die ik ben," hun nationale leuze. Maar anders ging het in het Westen toe. Hier had een deel hunner reeds sedert de dagen der Hervorming iets van de scherpe afscheiding laten vallen, vooral in Nederland en Engeland. Minder verdrukt, voelden ze meer neiging tot aansluiting aan hun medeburgers. Ze spraken reeds voor een goed deel, behalve hun eigen taal, ook de taal van het land. Ze kleedden zich gelijk het volk des lands zich kleedde. Toch leidden ze nog altoos een afzonderlijk bestaan, huwden ze alleen onder elkander, en vervolgden ze elken Jood, die aan de nationaal-Joodsche traditiën ontrouw werd, met hun haat en hun verachting. Eerst met de Fransche Revolutie kwam hierin een keer. Schier plotseling zagen ze toen door de gelijkheid voor de wet zich den toegang tot het nationale leven ontsluiten, en vonden zich, zonder overgang, opeens in een milieu van veel rijkere en hoogere cultuur verplaatst. Vooral te Berlijn, onder Mendelsohns inspiratie, bracht dit niet weinigen er toe, vrij onverhoeds, hun Joodsche tradities op te geven, en zich te laten doopen. Een Joodsch schrijver zelf betuigt, dat van de oud-Joodsche familiën die destijds in Berlijn woonden, thans bijna niet één Joodsche nakomeling te vinden is. Maar zóó ver gingen ze in den breederen kring van het Westen nog niet. Verreweg de meesten deden half werk. Ze gaven voor een goed deel hun taal prijs en spraken al spoedig alleen de landstaal. Ook voor hun letterkunde lieten ze het Hebreeuwsch varen. Ze hielden hun synagogale diensten in den overgeleverden vorm bij. Van hun ceremonieele vormen weken ze in bijzaken af, de hoofdzaak aanhoudend. Ze bleven onder elkander huwen, en al bootsten ze in het publieke leven hun landgenooten na, onder elkander en in eigen gezin bleven ze Joden als vanouds. Hun sociale positie verbeterde zich en allengs begonnen ze ook posten

van zeker gewicht in stad en land te bekleeden. De Joden van dit halve type vindt men met name in Engeland, Amerika, Nederland, in oost-Duitschland en de Elzas, in Hongarije en een deel van Oostenrijk. Een verzwakt nationaal type, dat men vooral vond onder de kleine burgerij.

Maar hierbij bleef de denationaliseering van het Joodsche volk niet staan. Zoodra het gelukte door hoogere ontwikkeling op de maatschappelijke ladder naar boven te komen, en door gelukkige operaties onder de geldmagnaten zich een plaats te veroveren, kwam de neiging op, om zich met de hoogere kringen des volks één te gevoelen en te toonen. De afstand tusschen de traditioneele Joodsche cultuur en de moderne cultuur sprak zoo sterk, dat men de laatste niet eeren kon zonder zekere minachting voor de eerste te koesteren. Alle Joodsche geleerdheid liet men in deze kringen daarom varen, en gaf zich geheel aan de moderne cultuur over. Men liet deswege het Joodsche ceremonieel los, en brak nog wel niet met de Joodsche religie, maar vervormde ze èn dogmatisch èn ritueel in meer ideaal-aesthetischen toon. Bij voorkeur huwde men nog in eigen kring, maar toch lang niet zoo streng meer. De sabbathviering liet allerlei uitzondering toe, en feitelijk was het alleen de besnijdenis en de viering der drie hoofdfeesten die men nog bijhield. Slechts in zooverre werd dan het Joodsch-eigenaardige nog als een eigen type gehandhaafd, doch dit zelfs met prijsgeving van alle particularisme. In gezelschap met anderen deed men zich zoo weinig Joodsch als het kon voor, en genoot er in, zoo men anderen zijn Joodsche aanhoorigheid deed vergeten. Het zijn deze soort Joden die men meest aantreft onder de artisten, onder de gestudeerden, en in den hoogeren handelsstand. Van Sicilië tot hoog in Noorwegen, van Berlijn tot Chicago vertoonen deze soort Joden eenzelfde type. Het echt Joodsche is bij hen tot een minimum herleid en hun assimileering door de hun vreemde omgeving schrijdt steeds verder voort.

Bij voortgang van het proces kwam er zoodoende allengs een vierde type op; dat van den ongeloovigen Jood, die niet alleen met zijn eigen religie, maar met alle religie gebroken had, en er zijn eere in stelde geheel in de moderne cultuur op te gaan, zoo mogelijk zelfs anderen daarin te overtreffen. Gemengde huwelijken zijn bij deze Joden reeds algemeen in zwang gekomen. Hoogstens nog op den grooten Verzoendag ziet men hen in de Synagoge, reden waarom ze wel *Jóm-Kippoer*-Joden genoemd worden. Maar voor 't overige denken, spreken, doen en leven ze juist zooals de agnostici en sceptici onder de gedoopte Christenen leven. Liefst zelfs veranderen ze hun Joodsche voornamen, en ook wel hun Joodschen geslachtsnaam, om hun afkomst te verbergen. En het eenige wat hen nog aan hun oude volk verbindt, is zekere geslachts-piëteit. Ze nemen het ook gaarne voor de verdrukte Joden op. Een zeker eergevoel voor de traditie

weerhoudt hen van het geheel breken met hun oude geloofsgenooten. Vooral onder de letterkundigen, de medici en juristen vindt men dit type, en evenzoo, vooral in Engeland, onder de uppertenthousands.

Het verst eindelijk ging de loslating van het verleden bij een vijfde groep, die ook den laatsten band doorsneed, en zich òf doopen liet, òf bij de volkstelling opgaf als tot geen Confessie behoorende. Overgangen tot de Christelijke religie waren reeds in de 13e, 14e en 15e eeuw met name in Spanje zeer talrijk geweest. Men besomt ze op een 600.000. Van de 3610 Joden die in 1819 in Berlijn woonden, waren vier jaar later, in 1823, reeds 1236 tot de Christelijke Kerk overgegaan. In de 19e eeuw hadden, volgens Joodsche opgave, 204.500 overgangen in de verscheiden landen van Europa plaats. Het meest in Rusland, waar 84.536 overgangen zijn opgeteekend, dan volgt Oostenrijk met 44.756, voorts Engeland met 28.830 gedoopteu, en Duitschland met 22.520 bekeerlingen. De dusgenaamde Joodsche Missie, van Christelijke zijde op breede schaal ondernomen, die 214 agenten telt, en een jaarlijksch budget opgeeft van *ƒ* 480,000, heeft vergelijkenderwijs hierin slechts een klein aandeel. In bijna een eeuw slaagde ze te Londen slechts bij 1871 personen, en veel meer dan 10.000 Joden deed ze niet overgaan. Verreweg de meesten, die zich doopen lieten, deden dit ter oorzake van huwelijk of om sociale redenen, zonder dat van persoonlijke bekeering door de Missiën bij hen sprake was. Sedert het opkomen van de anti-semitische beweging echter, en de herleving van het nationaal-Joodsch besef dat deze beweging ten gevolge had, zijn deze Joodsche doopen weer zeer aan het afnemen. Daarentegen neemt de loslating van het Jodendom, zonder doop, gaandeweg toe. Iets wat zijn oorzaak vindt in de algemeene daling in den stroom van het religieuse leven. Wat toch zou men zich nog laten doopen, nu men merkt, hoe onder de gedoopten zelve het getal van hen, die zich van alle Kerk losmaken, elk jaar aanwast. Men breekt veel liever met het Jodendom zonder zich bij eenige Christelijke Kerk aan te sluiten, en stelt er prijs op, om als geheel Confessionslos te boek te staan.

Van Joodsche zijde zelf ziet men in, dat deze losweeking van het Joodsche type daarom te bedenkelijker is, omdat het in de opgroeiende geslachten bijna regelmatig voortgaat. De overgrootouders waren nog streng orthodox, de ouders waren reeds tot halve orthodoxie afgedaald, de zonen zijn, wat men noemt, „reform-Joden", en het jonge geslacht, dat onder de kleinkinderen opkomt, helt naar wat men het ,,Schein-Judenthum" noemt, over; iets waarbij het voor de hand ligt, dat bij het daarop volgend geslacht ook deze schijn ten leste wordt afgeworpen. Het is dan ook buiten twijfel, dat de eigenlijke kracht van het nationaal-Joodsche type niet meer in het Westen ligt, maar zich in het Oosten

heeft teruggetrokken; en een algeheele absorptie van het Joodsche element door het lands-element zou zeer stellig voor de deur staan, indien enkel op het westersche Jodendom viel te rekenen. Te Philadelphia ging men op een Joodsch Congres in 1869 reeds zoover van luide als ideaal te proclameeren: ,,Geen scheiding meer tusschen Joden en de overige natiën, maar de vereeniging van alle kinderen van God in de belijdenis van het Monotheïsme, teneinde de eenheid van alle redelijke schepselen voor te bereiden onder de ééne hooge roeping tot zedelijke zelfvolmaking".

Toch is er een les in de historie, die het vermoeden wettigt, dat het dien weg niet op zal gaan. Reeds tweemaal toch heeft het Joodsche volk soortgelijke verwording doorgemaakt, als het thans beleeft. In de eeuw waarin het Christendom geboren werd, vond men Jodenkoloniën verspreid in alle steden van het Romeinsche rijk, in Azië, Afrika en Europa. Deze koloniën oefenden grooten invloed op de heidenwereld, en trokken in grooten getale de proselyten aan. Er heerschte toen onder de Joden een sterk missionaire geest, die door Jezus gequalificeerd werd in zijn zeggen: „Gij omreist zee en land om éénen Jodengenoot te maken". Maar oefende alzoo Israël destijds groote invloed en aantrekkingskracht op de heidenwereld uit, het onderging niet minder sterk die der Grieksche en Romeinsche, vooral philosophische cultuur. Zoo weinig innerlijk bestand bleef zelfs tenslotte in deze Joodsche koloniën over, dat ze reeds twee eeuwen later in Europa geen spoor hadden achtergelaten, en meest al haar leden tot de Christelijke Kerk zagen overgaan of zich naar Azië terugtrekken. Hun taal hadden ze terstond voor het Grieksch uitgewisseld. Philo deed desgelijks, en poogde in zijn hoofdwerk het Jodendom op Grieksch-philosophischen grond te verdedigen. Wat men nu de Reform-Juden noemt, waren destijds de Hellenistische Joden, en gelijk thans heeft ook toen niet in het Westen, maar in het Oosten zich het echte Jodendom weten te handhaven; en wel verre van in assimilatie onder te gaan, is het integendeel, na deze zuivering, met nieuwe kracht uitgesproten. In de 7e eeuw herhaalde zich gelijk verschijnsel. Aan het hoofd der cultuur traden toen, in plaats van de Hellenen, de Arabieren, en ook aan den invloed van de Arabische wetenschappelijke ontwikkeling hebben de Joden in Bagdad, en later in Spanje, geen weerstand weten te bieden. De Karaieten, die destijds optraden, keerden zich tegen den Talmud, en waren de Reform-Juden van die dagen. Maar Saadia ben Jozef en later Maimonides gingen veel verder. Zij oordeelden dat de waarheid der Openbaring op wijsgeerige gronden moest rusten, verwierpen in de Openbaring al wat zich niet philosophisch bewijzen liet, zochten hun rationalisme te sterken door verwijzing naar allerlei tegenstrijdigheden in de Schrift, en waren er op uit de wonderen

rationeel te verklaren. Geloof en wetenschap poogden ze in hun geschriften te verzoenen, wat er natuurlijk op uitliep, dat het geloof steeds verder door de wetenschap werd ingeperkt. Een gelijk proces greep toen, vooral in Spanje, plaats, als we nu weer werken zien. De sociaal-gelukkige verhouding, waarin de Spaansche Joden destijds zich verheugen mochten, brak den scheidsmuur weg tusschen hen en het land waarin ze woonden. Ongemeene voorspoed deed de innigheid van het geloof verkoelen. Ze sloten zich meer en meer aan hun omgeving aan. En achtereenvolgens zag men ook destijds onder de Joden halve orthodoxie in schijn-orthodoxie overgaan. De Marrana's waren destijds de Joden, die zich gemakshalve en uit onverschilligheid doopen lieten, en alleen bij de lagere klasse hield ook destijds het oude geloof stand. Eerst toen de verdrukking kwam, kwam er herleving bij het nog niet geheel afgestorven deel, en werd tegelijk door de geheel onverschilligen de afval van het Jodendom voltooid. Maar ook door dit tweede proces is het Jodendom allerminst vernietigd. De absorptie is gestuit. Wat nog uit den nationalen wortel leefde is tot nieuwe kracht gekomen, en wel verre van ondergegaan, is het Jodendom, sinds de Arabische assimilatie, in aantal verdubbeld, aan invloed gewassen, en nu meer dan ooit tot een macht onder de wereldmachten geworden. Ik houd het daarom, met het oog op deze Hellenistische en Arabische phase in het Jodendom van vóór 20 en voor 11 eeuwen, voor een illusie, als men thans in sommige kringen zich inbeeldt, dat de algeheele oplossing van het Jodendom onder de Christennatiën begonnen is, en door zal gaan ten einde toe. Dat door het tegenwoordig in gang zijnde assimilatieproces voor goed en voor altoos een deel van het Joodsche volk voor zijn toekomst zal verloren gaan, schijnt mij niet twijfelachtig. Wat afvalt van een godsdienstige gemeenschap, keert in massa nooit tot het oude geloof terug. Maar vergeet niet, dat ruim drievierden van de thans levende Joden nog geheel buiten dat proces staan, en dat van het overige vierde meer dan de helft nog Joodsch voelt, zoodat nu reeds in het Zionisme zich een zeer invloedrijke Joodsche renaissance aankondigt, die tot in de universitaire kringen doordrong.

Ook in getalsterkte heeft het Jodendom voorshands nog geen achteruitgang te duchten. Wel kan gezegd dat het cijfer sneller zou klimmen, zoo doop, afval en gemengd huwelijk geen verlies berokkenden ; maar de aanwinst, doordien vooral in het Oosten de sterfte beneden de geboorte blijft, haalt dusver dit verschil nog ruimschoots in. Voor het verlies door doop en afval gaf ik de cijfers reeds; ik voeg er thans aan toe de gegevens, die Dr. Rüppin voor de gemengde

huwelijken bijeenlas. Reeds onder gedoopten van verschillende Confessiën blijft het gemengde huwelijk uitzondering. De kerkelijke wijding van het huwelijk, de moeilijkheid der beslissing tot wat Kerk de straks geboren kinderen zullen behooren, en, bij idealer gemoedsstemming, de begeerte om bij openbare en huiselijke godsdienstoefening en zoo ook bij de opvoeding innig saam te gaan, maken, op zijn zachtst uitgedrukt, gemengde huwelijken, zelfs onder Protestanten, R.-Catholieken of Grieksch-Orthodoxen, in hooge mate ongewenscht, en ze komen bijna uitsluitend voor in kringen waar de Religie haar hooge beteekenis verloor. Maar veel hooger nog stond vanzelf de scheidsmuur tusschen Christenen en Joden opgetrokken, en zulks beiderzijds. Noch de geloovige Jood, noch de geloovige Christen kan zich in een echtverbintenis tusschen beide Confessiën indenken. Strakke Innzucht bleef voor de Joden dan ook regel, en eerst toen onverschilligheid voor de voorvaderlijke traditiën intrad, werd men hunnerzijds lakser. Met het Reform-Judenthum won ook het gemengde huwelijk onder hen aan inschikkelijkheid. Maar breeder afmetingen verkreeg het eerst onder de nog verder afgewekenen, voor wie het handhaven van de religie der vaderen volstrekt alle beteekenis verloren had. Vooral nu, zoo men let op het uiterst langzame proces, waarin de bedenkingen tegen het gemengde huwelijk overwonnen werden, zijn de cijfers van het gemengde huwelijk volstrekt niet zoo onbeduidend, als velen het zich verbeelden, In Duitschland huwt op elke 12 Joodsche bruidegoms 1 met een Christin, en op elke 14 Joodsche bruiden 1 met een Christen. Ongeveer een zesde der Joodsche huwelijken is alzoo gemengd. In 1901 bedroeg het totaal aantal gemengde huwelijken voor Duitschland 658, in 1902 daalde het op 626. Voor Pruissen heeft men statistieke opgaven sedert 1875. Nu zijn in de 25 jaren, die van 1875 tot 1900 verliepen, in Duitschland 60,880 zuiver-Joodsche huwelijken gesloten, en daartegenover stonden 7804 gemengde. Ook viel een gestadige klimming in het cijfer waar te nemen. Van 1875—79 was het 239, twintig jaren later, van 1895—99, bedroeg het reeds, in gelijke periode van vier jaar, 433. Vooral te Berlijn nam het aantal sterk toe, zoodat in het lustrum van 1898—1902 tegenover 607 beiderzijds Joodsche huwelijken, reeds 212 gemengde kwamen te staan. Alzoo meer dan één derde. Aanvankelijk waren het veelal huwelijken van Christenen met gefortuneerde Joodsche meisjes, thans winnen het in aantal de huwelijken van Joden met Christenmeisjes. In 1900 huwden in Pruissen 1810 Christenen met een Joodsche bruid, tegenover 2242 Joden met een gedoopte bruid. Ook in Hongarije nam het gemengde huwelijk tusschen Joden en Christenen sterk toe. In 1901 werden tegenover 1266 zuiver Joodsche huwelijken, 203 gemengde huwelijken gesloten, alzoo op elke 14 één. In Italië komt het gemengde huwelijk nog veelvuldiger voor. Ook in Denemarken,

Zweden en Noorwegen liep het cijfer hoog, en haalde reeds in de periode 1871 — 1891 de 40 %. In Engeland waren ze talrijk in de hooge klasse der maatschappij, maar komen ze onder de lagere klassen en zelfs in den burgerstand nog bijna niet voor. Het verlies dat het Jodendom door het gemengde huwelijk in getalsterkte ondergaat, bestaat ten deele daarin, dat niet zelden de Jood, na een Christenvrouw genomen te hebben, zichzelf doopen laat, maar vooral in het ongelijke cijfer van de kinderen uit het gemengde huwelijk, die Joodsch en die Christelijk worden opgevoed. In Pruissen bleek bij de volkstelling in 1900, dat slechts even 21% der uit een gemengd huwelijk geboren kinderen tot de Synagoge behoorden, tegenover 79% die gedoopt werden. En zelfs van de eerstgenoemde 21% liet de helft zich later toch doopen, zoodat tenslotte slechts 10% Joodsch bleef, en 90% voor het Jodendom verloren ging. In Hongarije stond het 15% tegenover 85%. Dr. Rüppin berekent, dat in Pruissen alleen jaarlijks 700 Joden door den doop en 400 kinderen van half-Joodsche herkomst voor het Jodendom verloren gaan.

De voorstelling, alsof dit verlies zich weer vanzelf door sterkere geboorte onder de Joden zou aanvullen, wordt door de statistiek weersproken. Als regel geldt in het Westen veeleer, dat de geboorten in Joodsche gezinnen beneden die in Christen-gezinnen blijven. In Pruissen is dit verschil zelfs zeer sterk. Op duizend inwoners van elke Confessie gerekend, werden in 1900 slechts 19 Joodsche tegenover 36 Christelijke kinderen geboren. In Oostenrijk stond het 32 tegenover 37, in Hongarije 33 tegenover 39. Dit is ten deele daaraan toe te schrijven, dat meer Joden ongehuwd blijven. In Pruissen stond het percentage in 1900 aldus: 7.13 Joodsche huwelijken tegenover 8.52, op duizend personen van elke Confessie; iets wat ten deele daaruit te verklaren is, dat de Joden later huwen. Onder de 30 jaren vond men te Berlijn in 1900 slechts 6.89% als gehuwd onder de Joden aangegeven, tegenover 15.56% onder de Christenen. Deze schade halen de Joden echter in door hun mindere sterfte. In Pruissen was de sterfte onder de Joden slechts 14 op de 1000, tegenover 21 à 22 onder de gedoopten, in Hongarije slechts 17 tegenover 36, in Algiers 29 tegenover 39. Vooral de kindersterfte is onder de Joden aanmerkelijk lager. In Pruissen overleefden het eerste jaar slechts 1510 kinderen uit Christen-gezinnen tegenover 1657 uit Joodsche ouders, gerekend over gelijk getal geboorten. Absoluut genomen gaat dan ook het cijfer der Jodenbevolking nog steeds vooruit, al daalt het proportioneel. Van 1870 tot 1900 klom het in Pruissen van 325,587 tot 392,322; in heel Duitschland van 512,153 op 586,823; in Oostenrijk van 882,220 op 1,224,890; in Hongarije van 552,133 op 851,378; in Nederland van 68,003 op 103,988. Naar verhouding tot de overige bevolking daarentegen

daalden de Joden in Pruissen van 132 op 114 op de 10.000 inwoners, in heel Duitschland van 125 op 104, en wonnen ze alleen in Oostenrijk en Nederland. In Oostenrijk klommen ze van 403 op 498, in Nederland van 190 op 204. In het algemeen kan gezegd, dat de Joden in het Oosten bij sterk geboortecijfer en laag sterftecijfer, hoezeer sociaal gedrukt, er toch steeds in aantal vooruitgaan, terwijl ze in het Westen, bij lager geboortecijfer en bij betere sociale positie, slechts zeer langzaam in het cijfer winnen. Een verschil tusschen Oost en West, te sterker uitkomend, zoo men er op let, dat uit het Oosten een sterke landverhuizing plaats greep, waardoor het aantal Joden in Amerika, dat in 1880 nog pas 280.000 bedroeg, in 1902 reeds tot 1.136.000 was aangegroeid, en dat desniettemin juist in het Oosten het Jodendom nog steeds ruimschoots de schade inhaalt, die het in het Westen door doop, afval, gemengd huwelijk en zwakkere geboorte voortdurend ondergaat. Daar nu juist in het Oosten het Jodendom zich in zijn streng-geïsoleerden en exclusieven toestand handhaaft, gaat men feil door uit wat men in het Westen om zich heen ziet, tot een algemeene verzwakking van het Jodendom te besluiten. Als *volksgeheel* genomen, staat het Jodendom niet alleen nog even sterk in het cijfer als vóór 50 jaren, maar won het zelfs op in het oogloopende wijs.

Van belang is hierbij de geheel andere vraag, of men in het Jodendom wel metterdaad een *volksgeheel* heeft te zien. Steeds meerderen ontkennen, dat de Joden een eigen natie vormen. De Joden, zegt men, zijn niet anders dan een religieuse gemeenschap van eigen soort. Anderen gaan nog verder, en achten dat ook de religieuse gemeenschap haar tijd heeft gehad, zoodat tenslotte alleen bepaalde tradities en familiebanden hun nog zekere eenheid geven. Ook deze traditioneele band acht men dan dat slechts voorbijgaande is, en men ziet den tijd reeds naderen, waarin de Joden der onderscheiden landen geheel in de overige bevolking zullen zijn opgegaan, om slechts in de historie een spoor van nationale eenheid achter te laten. Vooral Cesar Lombroso, zelf van Joodsche afkomst, heeft zich veel moeite gegeven, om geheel het bestaan van een afzonderlijk Jodendom naar het rijk der fabelen te verwijzen en hun aanstaande opzuiging in het Europeesche volkerengeheel te profeteeren. Om aan deze voorstelling ingang te geven, begint men dan met het ras-verschil te verzwakken, en het begrip van een volk of natie tot louter convenientie te herleiden. Men geeft natuurlijk toe, dat de Joden vóór Christus een eigen nationaal bestaan bezaten, maar reeds in hun toenmalige geschiedenis weigert men eenheid van afkomst te erkennen.

Semieten in strengen zin waren ze reeds toenmaals niet. Tal en tal van andersoortige groepen waren reeds destijds m het Jodendom opgenomen, en toen ze in de diaspora naar alle steden van Afrika, Klein-Azië en Europa uitzwermden, hebben ze door het proselytisme nogmaals allerlei vreemde elementen ingelijfd, zoodat reeds destijds alle historisch-nationale eenheid te loor ging. Reeds in de 5e eeuw was, naar deze theorie, elk spoor van een eigen volksbestaan niet alleen, maar ook de nationale saamhoorigheid geheel te loor gegaan, en bleef niet anders dan de synagogale band over. Wie waant in hun statuur en figuur nog een eigen type te herkennen, vergist zich ten eenenmale. De verschijnselen die men als zoodanig aangeeft, komen onder alle volkeren voor. Wat hen op een hoop joeg en als geheel saamhield, was de verdrukking waaraan zij bloot stonden. Zoodra die verdrukking wegvalt, lost hun onderling verband zich op. Uit dit verband losgemaakt, nemen ze de Europeesch-moderne cultuur in zich op; worden gewone burgers met de overige landszonen; en, kan dit proces ongehinderd doorgaan, dan is de tijd niet verre meer, dat het Joodsche wezen geheel verdwijnt. Zelfs de religieuse gemeenschap zal dan onherkenbaar worden; en Lombroso komt er voor uit, dat ook op dit terrein de uitkomst geen andere zijn kan, dan dat Joden en Christenen beide hun verouderde confessioneele vooroordeelen varen laten, om saam zich te vereenigen in een nieuwe religie, die noch Joodsch noch Christelijk zal zijn, maar rusten zal op wetenschappelijke grondslagen en feitelijk in Sociologie zou opgaan. Voor die sociologische religie acht bij dan dat Jezus de beste grondslagen heeft gelegd, en hij verwacht, dat op deze basis eerlang de nieuwe tempel zal verrijzen.

Nu tast men bij het onderzoek naar het rasverschil en de vorming van natiën en volken ongetwijfeld nog veelszins in het duister. Zij die, de Openbaring der Schrift verzakend, een tijdlang meenden uitsluitend in de Linguïstiek een vast gegeven te bezitten voor de vertakkingen, waarin ons geslacht zich gesplitst had, bleken later minder sterk te staan dan ze eerst waanden. De oorspronkelijke zetel van het Arische of Indo-germaansche ras is door meer dan één reeds van Indië naar Scandinavië verplaatst. Met de Turaniers weet men in de aanvankelijk aangenomen indeeling geen weg. Men kan niet ontkennen, dat de blanke, gele, zwarte en roode soort van menschen een in het oog springend verschil toont. Men neigt er daarom zelfs toe, om de monogenistische theorie te laten varen. Maar wat men dusver als rassen aandiende, vertoont toch andererzijds weer zulk een vermengd complex, dat men voor geen enkel ras meer aan een rechte lijn van afstamming gelooft en op dien grond liefst heel de rassenindeeling van ons geslacht prijs geeft. Met name willen Lombroso en wie hem volgen niets weten van een Semitische herkomst van de Joden. De Joden behooren tot de blanke

groep, en wil men aan het bestaan der Arische groep vasthouden, dan achten deze geleerden, dat de Joden in elk geval niet tot de Semieten, maar tot de Ariërs te rekenen zijn, hoogstens met opneming in hun volksgroep van een Semitisch element.

Veel ingang vond deze theorie dusver niet. Het is een theorie, opgezet met een bepaald doel, en die in lijnrechte tegenspraak staat met hetgeen de Anthropologen en Linguïsten als resultaat van hun onderzoek vaststelden. Hoe zichtbaar ook de vermenging en hoe sterk ook de overgangen en variatiën mogen geweest zijn, zeker grondverschil in uitwendig voorkomen, in taalgebruik, in taalformatie, in zielkundige gesteldheid, in ontwikkeling en in eigenaardige cultuur teekent toch te zeker een onderscheiding van type tusschen de Arische, Turanische en Semitische groepen, om miskenning van het ras-verschil te gedoogen. En al kan worden toegegeven, dat de heden-daagsche Joden allerminst van zuivere Semitische herkomst zijn, en dat de onderscheiden trekken van hun geslachtstype en lichaamsbouw ook bij andere soorten voorkomen; ja al staat vast, dat hun tegenwoordige verschijning allerminst nauwkeurig overeenkomt met het type dat Israël in zijn ouden volksstaat vertoonde, — het Semitische grondtype schijnt nog altoos in heel hun optreden door. Zelfs moet volgehouden, dat dit grondtype van het Semitische ras bij hen zich nog altoos in nationale verbijzondering voordoet. Dit komt te sterker uit bij hun volstrekt gemis aan alle centrale organisatie na den ondergang van hun volksstaat in de eerste eeuw. Zij hebben geen hiërarchie, ze hebben geen leidend verband onder de verschillende volken, waaronder ze verstrooid zijn. Niet zelden leeft elke sociale groep op zichzelf, en daar waar, gelijk in Frankrijk en elders, een Groot Rabbinaat werd ingesteld, bleef dit op hun saambinding als volksgeheel bijna zonder invloed. Een groep nu van ruim elf millioen zielen, die, over heel de wereld verspreid, zonder eigen hiërarchie of organiseerend verband, gedurende 20 eeuwen nochtans haar eenheid zoo sterk weet in stand te houden, dat nu nog een Jood in Zuid-Afrika zijn gemeenschap voelt met de Joden in Chicago en Warschau, moet wel een innerlijk verband in aard en type bezitten, dat sterker is dan alle oplossende factoren die haar eenheid bedreigen, en die eenheid nu is niet anders dan als een *nationale* eenheid te verstaan. De religieuse eenheid alleen verklaart het verschijnsel niet, dat in het Jodendom voor ons treedt. Ook de Roomsch-Catholieken vormen over heel de wereld één religieuse gemeenschap, maar deze gemeenschap vindt haar band in een strenge hiërarchie, terwijl geen Roomsche uit Engeland, een Roomsche in Canada ontmoetend, 't hem daarom aanziet, dat hij een Roomsche is. De Jood daarentegen herkent den Jood op 't eerste aanzien, en voelt zich, zoo hij een geloovige Jood is, aanstonds

tot hem aangetrokken. Dit Joodsche type verraadt zich psychisch en physisch, en beide verschijnselen werken gedurig op elkaar in. Physisch handhaaft het zich sinds eeuwen door huwelijk in eigen kring, en ook waar keer op keer proselyten zijn opgenomen, is in de elkaar opvolgende geslachten toch het Joodsche type het heerschende gebleven; te meer daar het voortdurend door het psychische type werd gesterkt. Wie Jood werd nam den Joodschen geest in zich op, nam Joodsche gewoonten aan, deelde in der Joden lot, leefde in de Joodsche tradities, en deze metamorphose van den geest drukte zich, zoo al niet in 't eerste, dan toch in het tweede of derde geslacht ook in zijn physisch voorkomen uit. Ook bij ons Christenen ziet men hoe twee zoons van eenzelfden vader, die een geheel verschillende carrière volgen, sociaal geheel uiteengaan, en een geheel verschillend levenslot leiden, op gevorderden leeftijd een geheel uiteenloopend type vertoonen in hun gelaatstrekken en voorkomen. De bankier, de advocaat, de dokter onder ons hebben een eigen uitdrukking in hun wezen. Waar dit nu reeds het gevolg is van een verschillend levenslot over een reeks van dertig, veertig jaren, is licht na te gaan, hoe sterk deze differentieering allengs moest worden tusschen de zoons van Goîm, die in hun eigen kring voortleefden, en diegenen uit hen die in den Joodschen kring werden ingelijfd. Er is een wisselwerking van het psychische leven op het bloed en van het bloed op het psychische leven. Waar nu de Joden, als geheel genomen, een reeks van eeuwen lang hun oorspronkelijk type verscherpt zagen door *Innzucht*, door verdrukking, door gelijksoortigheid van sociale existentie, door een eigen religie, door gelijke gewoonten en levensvormen, kon het niet anders of dit type moest zich allengs zoo scherp vastzetten, dat het intensief machtiger werd dan het eigen type van alle elementen die ze in zich opnamen. Dat bij de anthropometrie bleek, hoe de dolochicepalen en de brachycephalen bij de Joden dooreengemengd voorkomen, weerspreekt dit allerminst. Zeeuwen en Friezen loopen physisch eveneens sterk uiteen, en uit niets volgt dat de absorptie van vreemde elementen in het Jodendom ook zulke verschillen moest elimineeren. Voor het overige geeft Lombroso zelf aan, hoe tusschen Joden en niet-Joden ook physisch zich verschillen voordoen die vrij geregeld doorgaan, en wel terdege op een eigen type wijzen voor wat het lichamelijk bestaan aangaat. De doodsoorzaken, zoo schrijft hij op blz. 138 van zijn *L'Antisemitisme*, verschillen bij Christenen en Joden. Ze sterven doorgaans aan andere ziekten. Bij de Joodsche vrouwen komen minder longontsteking, hartaandoening en leverziekten voor, meer ingewands- en hersenziekten. Het aantal Joden van 86—90 jaar is grooter dan dat onder de Christenen. En terecht handhaaft de *Jewish Encyclopaedia* (deel XII in voce *type*) ook door vergelijkende platen de eenheid van gelaatsgrondtype, die ook bij de sterkst uiteenloopende variëteiten voor allen

geldt, welke in drie of meer geslachten tot den Joodschen kring behoord hebben. In Tunis, Algiers en Marokko, en in het algemeen bij de Sephardim, moge die grondtype een zeer sterke nuance vertoonen, en veel vriendelijker en schooner opglanzen dan bij de Joden, die eeuwenlang niet anders dan verdrukking en ellende hebben gekend; maar de palmboom blijft palmboom ook dan wanneer hij uit het zonnige Oosten naar een broeikast in het Westen wordt overgeplant.

In de *Jewish Encyclopaedia* wordt dit type, voor wat de gelaatsuitdrukking aangaat, in dezer voege beschreven : „Het resultaat is een treffend Joodsch type, en men zal zien, dat dit type gedetermineerd (bepaald) wordt door de wenkbrauwen, de oogen, den neus en de lippen, en niet minder door den stand en de omlijning van het jukbeen. De wenkbrauwen zijn gewoonlijk scherp geteekend, wat borstelig naar den neus toe, en dunner naar de uiteinden. De oogen zelve zijn gewoonlijk schitterend, beide oogleden zwaar en gezwollen, en het schijnt het voornaamste kenmerk van het Joodsche oog te zijn, dat het bovenlid een grooter gedeelte van de pupil bedekt, dan bij andere personen. Dit kan er toe bijdragen om aan de oogen een soort zenuwachtigen, sluwen blik te geven, die, als de pupillen klein zijn en dicht bij elkander staan, door loenschheid aan sommige Joodsche oogen een scherpen, doordringenden blik kan geven. De traanzak onder het oog is meestal voller en boller dan bij niet-Joden. Het hooge jukbeen is gewoonlijk oorzaak van de holle wang, die bij de Joodsche gelaatsuitdrukking hoort; terwijl, *en face*, de neus slechts onderscheiden kan worden door de beweeglijkheid der neusvleugels, het voornaamste Joodsche kenmerk van dit orgaan. De bovenlip is gewoonlijk kort, en de onderlip steekt uit, hetgeen een eenigszius zinnelijke uitdrukking aan 't gelaat geeft. De kin wijkt bijna altijd terug van de lip, wat in de meeste gevallen een plooi veroorzaakt. De ooren van vele Joodsche personen staan van het hoofd af, waardoor bij de jongens het Joodsche type nog verhoogd wordt. Bij groei wordt, zooals wij reeds opmerkten, de Joodsche expressie nog scherper geteekend."

Ik neem bij voorkeur uit het beste werk van Joodsche herkomst deze schets over, daar ik, als niet-Jood, allicht in verdenking kon vallen, in een door mij-zelf geteekend silhouet mij aan overdrijving of onjuistheid te hebben schuldig gemaakt. Dat dit algemeene type zich weer anders voordoet in Klein-Rusland dan in Polen, of in Italië dan in Engeland, is uit klimaat, levenswijs, en andere plaatselijke invloeden te verklaren. Zulke schakeeringen vindt men bij de Russen, Franschen en Duitschers evenzeer, naar gelang ge hun type noordop of zuidwaarts neemt. Deze veelvuldige schakeeringen bewijzen alzoo ook bij de Joden niets hoegenaamd tegen de eenheid van grondtype, die aan hun overgroote

meerderheid gemeen is. In dat grondtype vindt niet alleen de Joodsche ziel haar doorschijnende uitdrukking, maar het is de Joodsche ziel zelve die zich deze uitdrukking op het Joodsche gelaat geschapen heeft. Hoemeer door het in zich opnemen van vreemde bestanddeelen de physieke basis verzwakte, heeft de psychische configuratie de overhand verkregen. Ook bij zeer sterke bloed vermenging heeft door dit psychische overwicht het aloude Joodsche type zich in de gelaatsexpressie gehandhaafd. En de Joodsche bevolking, als één groot geheel genomen, vormt in dien zin, bij haar verspreiding over geheel de wereld, nog welterdege één nationaal geheel, dat door de ééne Joodsche ziel de veelheid in eenheid saamhoudt en deze eenheid in een eigenaardig menschelijke verschijning door gelaatsexpressie en gestalte tot uiting brengt. Hoe sterker de idiosyncrasie van de ziel eener natie is, hoe meer vreemde elementen zulk een natie in zich op kan nemen, zonder haar grondtype te verliezen, en het is deze geestelijke kracht, die in zoo ongemeene mate aan de Joodsche ziel eigen bleek te zijn. Die idiosyncrasie van de Joodsche ziel werd beheerscht èn door haar Semitischen oorsprong èn door haar eminent religieus karakter. Er is geen ander volk als Israël, dat in de religie zelve zijn reden van bestaan en ontwikkeling heeft gevonden. Israëls religie stond als de eenige monotheïstische onder alle religiën, in den tijd van haar opkomst het hoogst. In dien zin genomen, was Israël metterdaad een uitverkoren volk. En wijl er geen grondtrek is in 't menschelijk wezen, die dieper dan de religie zijn bestaan tot in den wortel beheerscht, ligt er niets raadselachtigs in, dat het Semitisme in de Joodsche natie zijn sterkste configuratie heeft gevonden, en bij alle inlijving in zijn nationaal geheel van Arische bestanddeelen, het zuiverst als eigen nationaal type de eeuwen door standhield. Het afdoend bewijs hiervoor ligt in het feit, dat het Joodsche type keer op keer verzwakt is in kringen, waarin het godsdienstig element terugtrad, en daarentegen zich eer verscherpte dan uitsleet in die kringen, waarin de godsdienstige gemeenschap onverzwakt voortleefde. In zooverre kan men dus zeggen, dat het Jodendom zijn eenheid ook in zijn religieuse gemeenschap vindt, mits men dit niet als tegenstelling tegenover zijn nationale eenheid neme. Beide de religieuse en de nationale eenheid hangen op 't innigst saam en zijn onafscheidelijk. De nationale eenheid vormt den ethnologischen band, en op dien band drukt de religieuse eenheid haar sterk sprekend, karaktervol stempel. De bewijsvoeringen van Lombroso, Luschan, en anderen, dat schedelmeting, gezichtsindex enz., bij de Joden geheel uiteenloopen, kan hiertegen nooit ter zake iets afdoen. De ziel van een volk is sterker dan zijn anthropometrische basis, en juist de opsmelting in eigen volkseenheid van anthropometrisch zeer uiteenloopende gegevens, levert voor de innerlijke, alles overheerschende sterkte van de Joodsche volksziel het meest

afdoend bewijs. Laat die volksziel haar eigen karakter varen, dan zal het Jodendom rijp zijn voor assimilatie in het Arische ras. Zoolang daarentegen die volksziel haar eigen type handhaaft, zal het nationaal-Joodsche type zich tegen elke opsmelting verzetten en het voortbestaan van het Jodendom als eigen Joodsche natie verzekeren. Niet de anthropologie, maar de zielkunde, de psychologie der natiën doet hier uitspraak. Een natie, die psychologisch haar eenheid handhaaft, staat als natie sterker, dan een volk, dat zielkundig versplinterd, zijn afkomst uit eenzelfden stam bewijzen kan.

Juist met het oog hierop echter boezemt de daling van het religieuse leven aan veel ernstig-denkende Joden niet geringe bezorgdheid in. D. L. Goldschmied in zijn *Modernes Judenthum* wijst de wondeplek met den vinger aan. Het godsdienstig gemeenteleven verzwakt en gaat achteruit. Bitter klaagt hij over de „stets schreckliche Abnahme der religieusen Gefühle innerhalb des Judenthums". Wat hij noemt de eindelooze *Vereinsmeierei* is voor het synagogale saamleven in de plaats getreden. De hooge, heerlijke roeping om onder de volken het volk van het monotheïsme te zijn, hield op de Joden saam te binden en met geestdrift te vervullen. De synagoge wordt verlaten en tenslotte, gemakshalve en uit sociale overlegging, de Christelijke Kerk gezocht, om, eenmaal gedoopt, ook in die Kerk slechts als figurant te boek te staan. En niet alleen bij de Reform-Juden, ook bij wie nog als orthodoxe Joden bekend zijn, lijdt men aan dezelfde geestelijke verzwakking. De tegenstelling tusschen de Joden in het Oosten, die aan de traditie trouw bleven, maar dan ook in hun vormen-dienst dreigen te versteenen, en de Joden in het Westen, die steeds afdalen en inzinken, werd hierdoor steeds scherper. Men bleef in het Westen voor de verdrukte Joden in het Oosten nog een nationale sympathie koesteren, kwam voor hun belangen op en steunde hen geldelijk, maar in geestelijken zin had men opgehouden één te zijn. In het Oosten handhaafde zich het echte Jodendom als voorheen, doch zonder geestelijke ontwikkeling; iu het Westen daarentegen greep zeer sterke ontwikkeling plaats, maar niet uit den Joodschen wortel, en bleek men spoedig niet anders te bedoelen dan een zich laten opnemen in de ontwikkeling der moderne cultuur, die principieel tegen het Jodendom overstond.

Eerst het Antisemitisme heeft hierin een begin van verandering gebracht. Gelijk het aloude Ghetto in vroeger eeuwen de Joden als geheel saamhield en hun een eigenaardige ontwikkeling gaf, zoo schijnt ook thans het Antisemitisme,

dat den Joodschen invloed wil vernietigen, veeleer bestemd om de Joden onderling vaster saam te binden en met nieuw leven te bezielen. Zij, die aan het hoofd van deze beweging traden, noemen zich *neue Juden*. Het zijn mannen van moderne beschouwing, maar die inzien, dat het dusgenaamde Reform-Judenthum uit scepticisme geboren was; dat de studie der H. Schrift op stuitende wijze was verwaarloosd ; dat het Godsdienst-onderwijs alles te wenschen overliet, en dat zelfs het familieleven, eens der Joden glorie, aan innigheid verloor en al meer in saambindende kracht te kort schiet. Deze nieuwe Joodsche beweging, die vooral onder het jongere geslacht ook aan de Universiteiten veld wint, stelt zich nu de vraag, hoe de Joodsche natie, zonder haar eigen karakter prijs te geven, door vernieuwde bezieling voor een nationaal ideaal, tot eigen hooger ontluiking geraken kan. ,,Die Krankheit an welcher das Judentum laboriert," zoo spreekt men zich uit, wohnt im edelsten Theile unseres Organismus, im Kerne des Judenthums." En wat men ook poge of beproeve, „Allen voran gehe die Religiosität, der innerste, lebendig in der Seele quellende Glaube an den Einzigen Gott." (Dr. Ign. ZiegJer. *Der Kampf zwischen Judenthum und Christenthum. Berlin* 1907 blz. 94). Met alle beslistheid keert zich daarom dit nieuwe Jodendom tegen wat hun tolken noemen *„den schlechten Jude."* Ze verstaan hieronder den Jood zonder God in het hart (Chr. Muentz' *Wir Juden*. Berlin 1907 blz. 99). Op de vraag: wat is ,,der schlechte Jude?" antwoordt Muentz: „Dat is de Jood zonder een eigen ik, zonder individualiteit, die zijn naam en voornaam moderniseert, die dubbel gehaat wordt, ten eerste omdat hij Jood is, en ten tweede omdat hij 't niet zijn wil. Hij is een Jood op wiens lippen het woord *waarheid* ontheiligd wordt, als hij 't uitspreekt. De Jood met een leugen in zijn hart, de Jood zonder toekomst." Tegen deze soort Joden gaat de strijd op leven en dood. „Wir werden die schlechte Juden unserem Volke abwendig machen. Wir wollen ihn bezwingen, wir wollen ihn besiegen." Nu is het opmerkelijk, wat geheel veranderde houding daarbij met betrekking tot *den Christus* wordt ingenomen. Wat Lasalle en Marx in socialistischen zin uitsponnen, leidde steeds verder van het Jodendom af. Een Jood die socialist wordt, begaat nationalen zelfmoord. En daarentegen moet de nieuwgeboren Jood zijn oog ontsluiten voor de grootheid van den Christus. Niet natuurlijk, om in den Christus den Verlosser te aanbidden, en tot het Christendom over te gaan, maar om dien Christus in zijn geestelijke grootheid weer voor het Jodendom op te eischen. Haast gelooft men zijn oogen niet, als men bij Muentz van den Christus leest; „Ein Heiliger erschien, ein Prophet kam. Ein Messias trat auf. Das Judenthum hatte eine gewaltige Energie in sich aufgespeichert. Es musste den Messias erwarten. Und Christus kam und siegte." (blz. 68). Of elders: „Daar kwam de Christus en predikte en leerde ons *den mensch* kennen. Hij verscheen

als de machthebbende, de schoonste lelie in Juda, die zonder pracht, heerlijker straalde dan Salomo in al zijn rijkdom, en hij sprak het uit: „Het koninkrijk Gods is binnen in u." Zoo wil men dan ook, dat het nieuwe Jodendom den Christus als „die schönste Sonne in seinen schonen Sternenkranz" weer in zich zal opnemen. Dr. Ign. Ziegler, rabbijn te Karlsbad, werkt dit nog nader uit. Tegen den Christus heeft de echte Jood geen enkele bedenking. De strijd van het Jodendom gaat niet tegen den Christus, maar tegen Paulus, en tegen wat deze apostel van het Christendom gemaakt heeft. Tegen het loslaten van de wet. Tegen de omzetting van het Monotheïsme in het dogma der Triniteit en tegen het teniet doen van Israëls nationale roeping. In het optreden van den Christus was niets dat tegen het Jodendom inging. Hij was Jood. Het Evangelie zelf zegt het, dat de zaligheid uit de Joden is. Geen tittel of jota van de Thorah wilde Jezus laten vallen. Als profeet viel hij scherp den vormendienst van het Phariseïsme aan, maar dit deden andere profeten vóór hem. En dat hij zich als Messias aandiende, was evenmin ongewoon. Andere Messiassen zijn vóór hem opgestaan, en na hem gekomen. Vraagt men nu, in verband hiermee, waarom dan de toenmalige Joden den Christus hebben uitgeworpen, dan ontkent men kortweg, dat de Joden dit gedaan hebben. Het College, dat alleen recht had om namens het Joodsche volk te spreken, was de Beth Din, en deze heeft over Jezus geen uitspraak gedaan. Hij is veroordeeld niet door de *Beth Din,* maar door een Sanhedrin, en dit Sanhedrin was een kleine plaatselijke rechtbank, waarin de ver afgedoolde hoogepriesterlijke geslachten het één en al waren. Deze hoogepriesterlijke geslachten stonden onder den invloed van het Hof, en het was deze hofpartij, die evenals tegen Johannes den Dooper, zoo ook tegen Jezus optrad, en hem uit dynastieken angst verwijderen wilde. Hieruit is allerminst af te leiden, dat de Joodsche natie Jezus uitwierp, of dat het tegenwoordig Jodendom zich nog tegen Jezus zou hebben te keeren. Veeleer heeft het Jodendom in Jezus te roemen, als een zijner grootste zonen; en al het goede dat door Jezus en door het Christendom gesticht is, is veeleer te beschouwen als een zegenrijke vracht, die uit de Joodsche natie de wereld is ingegaan. Zijn hooge zedeleer is én in de geschriften van Mozes én in de Psalmen én in de Profeten terug te vinden, en de grootsche gedachten van het Jodendom zijn door Jezus met nieuwen gloed bezield.

Toch valt, ook al neemt men voor een oogenblik deze voorstelling aan, het feit niet weg te cijferen, dat de toenmalige Joden als natie, zooal niet tegen, zich toch evenmin voor den Christus verklaard hebben, en op zijn zachtst genomen in zijn veroordeeling hebben berust. Muentz stelt zich daarom ook de vraag, hoe, als Christus werkelijk Israëls hoogste profeet was, dit stuitende te verklaren is.

Zijn uitvoerig antwoord komt hierop neer. Jezus was Jood, maar zette de Joodsche grondgedachte over in een algemeen menschelijken vorm. De volkeren der wereld moesten den zegen van Israël ontvangen, maar konden dien zegen niet aannemen, zoolang die besloten bleef in de Joodsch-nationale omhulling. Voor den *Jood* moest de *mensch* in de plaats treden, zou de menschheid den zegen van Israël aannemen. Dit is in Jezus geschied; aldus heeft Jezus den zegen Israëls onder de volken uitgedragen ; en hierdoor is het afgodisch wezen teniet gedaan en zijn de volken van Japhet in de tente van Sem ingegaan. Doch al kon Jezus die heilige taak vervullen, het Jodendom kon hem hierin niet volgen, omdat het op de zelfvernietiging van het Joodsche volk zou zijn uitgeloopen. Had het toenmalige Jodendom den Christus als Messias aanvaard, dan zou het Jodendom geheel in het Christendom, en hiermede in de menschheid zijn opgegaan. Het zou verdwenen zijn, en als uitverkoren volk zijn heilige roeping om het monotheïsme zuiver te houden, niet hebben kunnen vervullen. Tragisch en mysterieus heeft daarom het Jodendom zich aan zijn grootsten profeet moeten bezondigen. Die zonde heeft het in eigen lijden en ellende geboet. Het „Vader vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen", behoort daarom allereerst op het Jodendom te worden toegepast. „Das Judenthum müsste — einmal nur — das Vaterunser beten: Verzeih uns unsere Schuld, Vater der Welten, wie wir unseren Schuldern verzeihen. Es wird uns verziehen. Es ist uns verziehen. Das Judentum darf sich den Tod Christi verzeihen. Den es erfüllte". (blz. 82). Muentz waagt het zelfs, de worsteling in Gethsemané te verklaren uit een worsteling in Jezus' gemoed tusschen den Jood in hem en zijn roeping voor de menschheid: ,,Vader, uw wille geschiede! Als het mogelijk is, laat het heilig Jodendom triomfeeren. Maar wilt Gij de menschheid, zoo zij het. Ik ben bereid. Uw wil geschiede. Amen." (blz. 83).

Daarbij houden de „nieuwe Joden" vast aan het nomistische standpunt. Van verlossing van zonde reppen ze niet. Met de rabbinistische theologie verwerpen ook zij de erfzonde, en in het algemeen is alle dieper indringen in het wezen der zonde en in de diepten van satan hun vreemd! Zelfs valt in zooverre hun ideaal saam met dat der Reform-Juden, dat ook zij Israëls roeping uitsluitend zien in de handhaving van het monotheïsme en in verband hiermee van een hooge ethiek. Doch terwijl de Reform-Juden achten dat Israël zijn roeping vervuld zal hebben, als het dit monotheïsme aan de wereld gebracht heeft en dit de volken heeft doen aannemen, zoodat daarna de reden van zijn bestaan wegvalt, en het alsdan bestemd is om in de volken op te gaan, — leven de „nieuwe Joden" in de overtuiging, dat het Jodendom, alleen door sterk zijn nationaal-Joodsch besef te doen opleven, zijn roeping vervullen kan, en steeds als getuige onder de volken

zal moeten voortbestaan. Ook de Reform-Juden eeren hun volk als het uitverkoren volk; maar in den zin van het hoogste cultuurvolk, dat in de volken moet ingaan om deze tot de hoogste ontwikkeling, die het monotheïsme niet missen kan, op te voeren. De „nieuwe Joden" daarentegen drijven hun actie uit het besef, dat de Joden duurzaam onder de natiën de hoogste plaats der eere moeten blijven innemen, en dat ze derhalve het nationaal bewustzijn niet verzwakken, maar sterken moeten. In hun sterk nationaal besef staan ze dichter bij de orthodoxe Joden van het Oosten, maar in hun streven naar hoogere ontwikkeling zijn ze zonen van het westersche Jodendom. En zóó weinig wanhopen ze aan de toekomst, dat ze nu reeds den tijd naderen zien, dat ook de ,,schlechte Juden" zich bij hen zullen aansluiten. „Das schlechte Judenthum ist wahnsinnig, ist wahngeblendet; doch wir neue Juden, wir lieben auch den schlechten Jude, weil aus ihn der neue geboren wird" (blz. 114). Dit kan h. i. niet anders. Het Joodsche volk is de kern, het middenpunt der menschheid, een religieus-ethnologisch middenpunt, waarom de andere gelegerd zijn. Dat middenpunt kan niet teniet gaan, of wegvallen. En eerst als de volken erkennen, dat Israël „im buchstäblichen Sinne des Wortes *das Volk der Völker* ist", zal aan Israël recht zijn gedaan.

Hiermede hangt samen de geestdrift in deze jongste Joodsche beweging voor het *Zionisme*. In het Zionisme toch werkt nog heel iets anders dan de zucht om naar het land der vaderen terug te keeren. Het heimwee naar Jeruzalem stierf onder het orthodoxe Jodendom nimmer weg. In de nog altoos aangehouden begroetingsformule: *„Het volgend jaar in Jerusalem!*' spreekt zich dit heimwee nog traditioneel uit. Tal van Joden, die op jaren en op rust zijn gekomen, verhuizen nog steeds naar Palestina, om te Jeruzalem te sterven, en bij Jeruzalem begraven te worden. En al moge de hartstocht van den weemoed over het verlies van het Heilige land, die eens Juda Hallevi in zijn schitterende zangen bezielde, aan de Joodsche dichters vreemd zijn geworden, toch hield het gevoel van betrekking op het land, dat eens onder Salomo's scepter bloeide, nog in zeer breede Joodsche kringen, stellig bij drie vierden van hen, stand, en is nog in veler schatting met Messiaansche verwachtingen vermengd. Toch zou uit dat heimwee naar de oevers van den Jordaan, zonder meer, het Zionisme nooit zijn opgekomen. Het ,,Jeruzalem, indien ik u vergete!" weerklonk daartoe in het Joodsche hart te flauw. Evenmin kan het Zionisme verklaard worden uit de poging door de Chowewe-Zion, die Alliance Israélite en Baron Hirsch

aangewend, om èn de verarmde Joden in Palestina te hulp te komen, èn tegelijk aan enkele Joodsche families, die het in Rusland, Rumenië of Turkije te benauwd kregen, een *pied à terre* in de onbewoonde streken van Palestina te verzekeren. Hierin toch sprak weinig anders dan philanthropie, met zekere voorliefde op de Joodsche stamgenooten toegepast, en in verband gebracht met Joodsche traditiën. Zelfs de uitmuntende Landbouwschool die in 1860 door de Alliance Israélite nabij Jaffa werd gesticht, had geen ander doel, dan de Joden, die reeds in Palestina woonden, maar uit het land geen bate wisten te trekken, tot deger bebouwing van den grond in staat te stellen. En wat de koloniën van Baron Hirsch betreft, deze waren zóó klein en onbeduidend, dat het belachelijk zou zijn er de draagster in te zien van een hoogere nationale idee.

Neen, het eigenlijke Zionisme kwam uit iets heel anders op, en wel uit de vooral door Keizer Napoleon III op de spits gedreven nationaliteits-idee, die op haar beurt in de toenmalige materialistische levensopvatting haar uitgangspunt vond. Vooral de Habsburgsche dynastie heeft de kracht van deze idee tot haar schade ervaren. De staatsrechtelijke opvatting van de eenheid van een volk, als gegroeid uit de saamwoning op eenzelfde territoir onder gelijke wetten en staats-instellingen, hield in geen Staat zoovele onderscheiden nationaliteiten onder één scepter saam, als in Oostenrijk en Hongarije. Tegenover deze staatsrechtelijke opvatting van een volksgeheel schoof nu het materialisme de physische saamhoorigheid tot eenzelfden volkstam op den voorgrond, en van dit oogenblik af begon door heel Europa de ten deele alleszins gerechtvaardigde actie van het physiek-nationale leven meer tot haar recht te komen. Keizer Napoleon greep deze idee aan, om zijn eenheidsplan in Italië door te zetten, en Oostenrijk uit Italië terug te werpen. In Duitschland was het deze zelfde idee, die, straks zich tegen Frankrijk keerend, de Duitsche eenheid als rijk schiep. In België riep ze de Vlaamsche beweging tot aanzijn. Polen poogde zijn zelfstandigheid te herwinnen. En in Oostenrijk ontwaakte het streven om in Bohemen en onder de Croaten, in de Bukowina en onder de Slowakken, de nationaliteit dezer onderscheiden stammen weer te laten meespreken. Het is deze zelfde actie, die onder Dr. Luëger te Weenen de Duitsche Christenen zich vereenigen deed tegenover de Joden van Hebreeuwsche herkomst. En het is uit gelijk motief dat men zich bij de Joden zelve, èn in Oostenrijk èn elders, de krachtige weeropleving van het besef, dat ze een eigen natie, een eigen volk vormen, te verklaren heeft. Vooral het Antisemitisme, dat gelijken oorsprong had, heeft deze nationale beweging onder de Joden begunstigd, volgens enkele Joodsche schrijvers zelfs in het leven geroepen. Toch zou uit deze beweging het Zionisme nog niet zijn geboren geworden, indien niet te gelijker tijd de vervolgingen,

waaronder de Joden in het Oosten, vooral in Rusland, te lijden hadden, niet de vraag hadden doen rijzen, of de Joden, zulke onherbergzame Staten ontvluchtend, niet op eigen terrein een eigen Joodschen Staat konden vormen, Waarin tegelijk de vervolgde Joden een toevluchtsoord konden vinden, en waarin de nationale Joodsche idee zich in eigen Staatsvorm belichamen kon. Reeds in 1862 had Mozes Hess in zijn geschrift *Rom und Jerusalem*, deze neiging bepaaldelijk op Jerusalem gericht en met de oude, traditioneele liefde voor Zion in verband gebracht. Ook de bekende Joodsche geschiedschrijver Graz had zich omstreeks 1870 in zijn *Geschichte der Juden*, een werk van grooten omvang, in gelijken zin uitgelaten. George Elliot had in zijn roman *Daniel Beronda* gelijk ideaal geteekend. En Leo Pinsker had in 1882 in zijn *Audo emancipation* de vorming van een eigen Joodschen Staat als de eenig mogelijke oplossing van het Joodsche vraagstuk aangeprezen. Bij alle dezen stond echter wel de vorming van een eigen Joodschen Staat op den voorgrond, maar bleef de bezielende gedachte van den terugkeer naar Jeruzalem nog schuil. De man die hier nadruk op legde, en eerst daardoor het Zionisme in het leven riep, was de Weener journalist Theodoor Herlz, in zijn in 1896 verschenen geschrift *Der Judenstaat*. Met dit grootsche plan in het hoofd was Herzl reeds in 1895 naar Londen gereisd, en daar door Zangwill met warme sympathie ontvangen. Het was evenzoo Herzl die de Zionisten-congressen in het leven riep, en eerst door deze organisatie een krachtig leven aan de geheele beweging inblies. Tot aan zijn sterven op 4 Juli 1904 bleef hij de ziel dezer Joodsch-nationale actie. Met uitzondering van het 4e Congres, dat te Londen saamkwam, zijn al deze Congressen te Bazel gehouden, en door kleine Congressen in Rusland, en in 1903 zelfs te Zikara Jaäcob. in Palestina, gerugsteund. Het program van het Zionisten-congres hield uitdrukkelijk in, dat doel was: de stichting van een publiek en internationaal rechtens verzekerde woonplaats voor de Joden, en *wel in Palestina*.

Het was er intusschen verre vandaan, dat deze Zionistische beweging bij alle Joodsche fractiën bijval vond. Een ongenoemde schreef in de *Quarterly review* een reeks van opstellen, om het Zionisme zoo kras mogelijk te veroordeelen. Hij noemde het Zionisme een satire, ,,a travesty of Judaism"; en voegde er bij : „it is worse than a satire — it is treason." Herzl en de zijnen waren Judassen onder de Joden, en heel het plan was "fore-doomed to failure". Sterker nog, de rabbijnen in Duitschland kwamen bijeen om heel het plan te beoordeelen en te veroordeelen, en plaatsten in de *Allgemeine Zeitung* van 16 Juli 1897 een door honderden rabbijnen onderteekend protest, waarin ze heel de beweging principieel afkeurden. Toch heeft dit niet belet, dat een kleine 200.000 Joden er

zich met geldelijke bijdragen bij aansloten; dat het Congres een Joodsche Bank stichtte, die met een kapitaal van 12 millioen gulden zou werken; dat zich in alle landen Zionistische vereenigingen vormden, vooral ook onder de studenten, gymnasiasten en letterkundigen; en dat het Congres nog steeds op klimmend succes en op toenemende belangstelling bogen kan. Dat die belangstelling vooral in het Oosten warm is, dient toegegeven, maar toch miskent men de feiten, zoo men de beweging in het Westen als mislukt voorstelt. Alleen in Londen hebben zich een 30-tal Zionisten-clubs gevormd, die met een 50-tal in de overige steden, saam onder een *English Zionist Federation* staan, aan wier hoofd Sir Francis Montefiore (alias Blomberg) trad. Uit niets beter dan uit het statuut van deze Federation leert men het algemeen karakter kennen, dat de Zionistische beweging in het Westen allengs aannam. Dit statuut toch bepaalt zich volstrekt niet uitsluitend tot bevordering van landverhuizing naar Palestina. Het stelt integendeel vierderlei doeleinde: 1e het doen herleven van de nationale idée onder de Joden; 2e het bevorderen van een jaarlijksch Congres om den toestand der Joden in de onderscheiden landen te overzien, en raad te schaffen, waar die toestand om hulp roept; 3e het bevorderen van de kolonisatie in Palestina; en 4e het gebruik van het Hebreeuwsch als levende omgangstaal. Men tast dan ook niet mis, zoo men het Zionisme in tweeerlei zin verstaat; eenerzijds als een poging om in Palestina den alouden Joodschen volksstaat te herstellen, maar ook andererzijds als den machtigen hefboom, om de nationale idée van saamhoorigheid, als gebaseerd op een eigen volksbestaan, onder de Joden in Europa en Amerika te doen herleven.

Veel ernstige bezwaren, waarmede het Zionisme te worstelen had en nog heeft, waren gelegen in het gemis aan eenheid in de overtuiging der Joden. De orthodoxie en het modernisme kwamen al spoedig op het Congres zelf met elkaar in botsing. De orthodoxe Joden beoogden herstel van den Joodschen Staat in specifiek Joodschen vorm; de niet-orthodoxen sloten zich daarentegen aan de moderne cultuur aan, wilden van Joodsche enghartigheid niets weten, en stelden er hun eere in, een Staat in het leven te roepen, die onder alle Staten in moderne ontwikkeling het verst zou zijn voortgeschreden. Zangwill en Herzl, die saam de actie begonnen waren, kwamen al spoedig als kampioenen van een geheel uiteenloopend stelsel tegenover elkander te staan. Nog dieper werd de scheur getrokken, toen de poging van Herzl bij den Sultan van Turkije om een publiekrechtelijke zelfstandigheid voor de Joden in Palestina te verwerven, schipbreuk leed. Zangwill en de zijnen zagen zeer wel in, dat hiermede de stichting van een onafhankelijken Joodschen Staat in het Heilige land onmogelijk was geworden. Men kon er land koopen en er koloniën heenvoeren,

maar tot den opbouw van een eigen Staat kwam het zoo nooit. Vandaar dat hij toen het plan opvatte, elders zich een Staat te stichten. Eerst sloeg men daartoe het oog op El-Arish in het Sinaïtische schiereiland, maar ook hier werd door de regeering medewerking geweigerd. Vandaar dat men toen in zijn verlegenheid al vast een landverhuizing op breede schaal naar de Vereenigde Staten en naar Argentinië organiseerde. Maar dit beantwoordde toch niet aan het doel om een eigen volksstaat te stichten ; en om hiertoe te geraken, wendde men zich toen tot de Engelsche Regeering, ten einde zoo mogelijk in Afrika een eigen uitgebreid territoir te bekomen. De Engelsche Regeering had hier blijkbaar wel ooren naar, en ging onderhandelingen aan over een bergplateau in Uganda. Bij onderzoek echter viel dit terrein niet mede. Het was ongeschikt voor algemeene cultuur. Er was gebrek aan water. Het lag te geïsoleerd. En vooral de onkosten om er de Joodsche families heen te voeren, haar een woning, en vee te verschaffen, liepen zoo hoog, dat er aan overplaatsing van meer dan een 10,000 families niet te denken viel. Voor de stichting van een eigen Staat, uiteraard veel te onbeduidend. En dan nog zou er *ƒ* 4000 per familie, d. i. een bedrag van veertig millioen gulden, beschikbaar moeten zijn; een som voor den aanleg van wegen en kanalen nog te verdubbelen.

De Palestina-minnaars onder de Zionisten, die bovendien principieel dit plan bestreden, verkeerden intusschen hunnerzijds in niet minder ernstige verlegenheid. De Joden die verhuizen konden, waren aan den landbouw meest ontwend, en toch viel in Palestina alleen door land- en wijnbouw een bestaan te vinden. Zonder Charter bleven de Joden, die naar Palestina togen, gewone Turksche onderdanen, aan al het ongemak der Turksche administratie onderworpen. Het openliggend terrein in Palestina was daarbij woest en verwaarloosd en vereischte aanleg van wegen en waterleiding; iets wat alleen wie meester van het land was, in het leven kon roepen. En bovenal, Palestina bleek bij nader bezien zoo klein. Van een samenwonen van de elf millioen Joden in Palestina kon eenvoudig geen sprake zijn. Het is zelfs de vraag, of Palestina in de eeuwen van zijn bloei ooit meer dan vier millioen inwoners geherbergd heeft. Er zijn er die dit getal zelfs tot 2½ millioen herleiden. Doch toen was elke plek bewoonbaar, nu zijn gansche streken in een wildernis herschapen, waarvan het na de omkapping der bosschen de vraag is, of ze ooit weer bewoonbaar zullen worden. Palestina is ongeveer zoo groot als Belgié, dat, dicht bevolkt, ruim 200 zielen op de K.M.^{2} heeft. In Palestina echter is hier geen sprake van. Meer dan 50 zielen op de K.M.^{2} kan het niet herbergen. Woont er wat er wonen kan, dan zal het een bevolking kunnen voeden van een 1½ millioen. Nu wonen er reeds een half millioen Christenen en Mohammedanen. Er zou alzoo voor de Joden ten

hoogste ruimte voor één millioen overblijven; en wat zou er onder die omstandigheden van een optrekken van het volk van Israël naar het land zijner vaderen worden? Ook is wat nu in Palestina leeft, sociaal arm, en de kolonisatie in Palestina zou toch juist ten doel moeten hebben om de Joden tot welvaart te brengen. Dit nu ware ondenkbaar, zoo in den nieuwgevormden Staat zich niet ook actie op het gebied van nijverheid en handel ontwikkelde. Maar Haiffa is de eenige bruikbare haven, zelfs Jaffa is alleen bij kalme zee bereikbaar, en schepen van zekere afmeting moeten buiten op de reede ankeren. Nijverheid kan alleen bloeien onder goede administratie, en hoe zou aan het Turksche gouvernement de eisch zijn te stellen, dat 't deze zou schenken ? Zijn eigen nijverheid kwijnt in alle aan zijn macht onderworpen streken. Dusver hadden Baron Hirsch en Baron Rothschild de tekorten gedekt; maar als men zich geheel Palestina als door Joden bevolkt voorstelt, zou het geld, dat er bij moest, zóó hoog klimmen, dat aan bijpassen niet te denken viel. En *last not least*, hoe zou deze nieuwe Joodsche maatschappij zijn in te richten ? Op die vraag zegt de één: het Mozaïsme zou Staatsgodsdienst moeten worden en de niet-orthodoxen slechts worden geduld. Neen, zegt de ander, de religie zou privaatzaak moeten blijven, de organisatie op religieus gebied geheel neutraal zijn, en niet de Mozaïsche wet, maar de wetten der natuur en van goede sociologie zouden geheel naar modernen trant de inrichting van den Staat moeten beheerschen. Zoo weigerde het ideaal, waarmee men dweepte, vaster vorm aan te nemen. Voor de phrase leende zich dit ideaal uitnemend, maar zoodra men aan de practische uitwerking toekwam, zat men met de handen in het haar, en stond men lijnrecht tegen elkander over. De Congressen zelve ondergingen hier de nawerking van. Soms zelfs liep het er in de debatten zeer hoog, en meer dan eens trok zich, bij wijze van protest, deze of gene fractie, staande de vergadering, van het Congres terug. Waren het eerst slechts twee zienswijzen die tegenover elkander stonden, allengs zijn de Zionisten in zeven fracties verbrokkeld, die de *Jewish Encydopaedia* in dezer voege rangschikt:

Ten eerste is er de fractie van Herzl, die aan het aloude plan van een politiek-diplomatieke bezitneming van Palestina, door tusschenkomst van de Mogendheden bij den Sultan van Turkije, vasthoudt. In Engeland noemt men ze de *governmental party*.

De tweede fractie wordt gevormd door de *Mizrahi*, die zich geheel met het plan der governmental party vereenigt, maar er bij wil gevoegd hebben, dat de te stichten Staat een Mozaïsche in zijn inrichting zal zijn.

De derde fractie noemt zich: de *Ziyone Zionisten*, die opkwam op het 6e

Congres, en die, ziende dat bij den Sultan niets te verwerven is, van alle diplomatieke onderhandelingen wil afzien en alleen in kolonisatie heil zoekt.

De vierde fractie vormen de *Territorialisten*, die onder Zangwill's leiding, Palestina voorshands willen loslaten, en er nu op uit zijn om in Afrika, in Azië of in Amerika een eigen territoir te verkrijgen, waarop een zelfstandige Joodsche Staat zou zijn te stichten.

Ten vijfde is er een fractie, die zich de *politieke* noemt, en het onbeslist laat, of men in Palestina dan wel ergens elders zijn geluk zal beproeven.

Ten zesde is van deze fractie weer onderscheiden de groep der *realpolitiker*, onder leiding van Nossig, die, eveneens van alle diplomatieke onderhandelingen afziende, de Joden koloniseeren wil in Palestina en omliggende landen, tot zelfs op Cyprus.

En eindelijk is er de fractie van de *moral-Zionisten*, die met Palestina als centrum, eveneens alle omliggend land onder Joodsche eigenaars wil brengen; intusschen in Europa de renaissance van het Jodendom zich tot taak stelt; en het aan de toekomst wil overlaten, of in de Levant alle daar gevestigde Joden zich later tot een Joodschen Staat vereenigen zullen.

Dat van zoo hopeloos verbrokkelde beweging niet dan op zeer kleinen voet georganiseerde koloniseerende kracht kon uitgaan, behoeft geen betoog. Op dit oogenblik zijn de Joodsche kolonies in Palestina, waarop ik later terugkom, nog in hooge mate onbeduidend; en wat opmerkelijk is, zelfs de Russische en Rumeensche Joden, die in landverhuizing heil zoeken, hebben hun blik niet naar het Oosten en veel minder naar Palestina gericht, maar zijn uitgetogen naar Londen en naar Amerika. Ook al neemt men dus aan, gelijk ik zelf gaarne doe, dat de kolonisatie in Palestina en omliggende landen, op bescheiden voet, allengs vorderingen zal maken, niet hierin kan het Zionisme zijn triomf vieren. De triomf van het Zionisme, die ongetwijfeld steeds breeder afmeting aanneemt, ligt veel meer daarin, dat het door op Zion te wijzen de nationale Joodsche idee gesterkt en geheiligd heeft.

Sinds het Zionisme zijn bezielend woord deed uitgaan, is de verwatering van het Joodsche karakter gestuit. Zocht een Jood vóór nu dertig jaren zich in het publieke leven als een niet-Jood voor te doen, en schaamde hij zich, zoo men er achter kwam, dat hij Jood was, thans is hier Joodsche fierheid voor in de plaats getreden, voelt men zich als Jood boven zijn medelandgenooten veeleer verheven, en stelt men er prijs op, om op elk gebied den Joodschen naam hoog te houden of in eere te brengen. Er gloort geestdrift, er bloeit sterkte van wilskracht

in het Zionisme, en zoo weinig zelfs deinsde het voor het protest van het Rabbinaat terug, dat Theodoor Herzl reeds in 1899 zijn oproep liet uitgaan, om uit de synagogale besturen alle anti-Zionisten onverbiddelijk uit te werpen en alleen warme Zionisten in die besturen te kiezen. Daverend applaus van heel het Congres viel hem ten deel, toen hij *de verovering van de plaatselijke synagogale besturen* schilderde als het eerste doel, op welks bereiking het herboren Jodendom af moest gaan.

Het is vooral aan het *Antisemitisme*, dat het Zionisme zijn snelle opbloeiing, in weerwil van het zwevende in zijn optreden, dankt, en dit noodzaakt mij ook op het Antisemitisme iets nader in te gaan. Het Zionisme en het Antisemitisme zijn tegenvoeters, en toch danken beide verschijnselen hun aanzijn aan dezelfde oorzaak, t. w. aan de opwaking van de nationaliteits-idee, of wil men in meer algemeenen zin, aan de herleving van het ethnologisch zelfbewustzijn onder de natiën. Alleen in tijdsorde ging het Antisemitisme voorop en moet het in zooverre geacht worden de opkomst van het Zionisme bevorderd te hebben. Het eerst liet het Antisemitisme van zich hooren in Duitschland, en wel als oeconomisch verzet tegen de gewetenlooze praktijk der dusgenaamde *Gründer*, wier organisatie overwegend in Joodsche handen was. Het werd aangemoedigd door de sensatie-makende geschriften van Wilhelm Marr, Otto Glagau en Eugen Dühring. De hofprediker Stöcker bracht den strijd ook op politiek terrein over, en Liebermann von Sonnenberg stichtte in diens geest in 1881 het *Deutsche Volksverein*. Maar ook zoo bleef het rasverschil nog op den achtergrond, tot Ernst Heinrich in het *Sociale Reichsverein*, geheel los van Christelijke sympathieën, op meer radicale wijze de tegenstelling tusschen de Joodsche en de Duitsche natie op den voorgrond schoof. Deze tweeërlei actie droeg alzoo een geheel onderscheiden karakter en gaat nog steeds van geheel verschillend motief uit. In de eerste is de tegenstelling tusschen het Joodsche en het Christelijke element, in de tweede die tusschen het Semitisme en het Germanisme de beheerschende factor. In Oostenrijk verbond zich al spoedig het oeconomische en Christelijke motief onder leiding van Dr. Lueger en van Prins Aloys von Lichtenstein, en triomfeerde vooral te Weenen. Eerst in Frankrijk echter verkreeg de beweging haar beslist tegen het Semitisme gekeerd karakter door *La France Juive*, een principieel in 1886 door Edmond Drumont uitgegeven geschrift. In Duitschland en Oostenrijk, evenals in Rusland, stond het Anti-Judaisme op den voorgrond; als Anti-Semitisme stak de beweging in Frankrijk het hoofd op, en dit kreeg het Sociale Reichsverein al spoedig op zijn zij. De aloude profetie hield de lotsbestemming in, dat de kinderen van Japhet wonen zouden *in Sems tente*. Deze profetie had haar vervulling gevonden toen het

Christendom, dat uit den stam van Sem opkwam, de Europeesche volkeren veroverd had, gelijk ze voorheen reeds bewaarheid was in den machtigen invloed, die van de Semitische cultuur op de Grieksch-Romeinsche wereld was uitgegaan. Tegen deze profetie en tegen deze lotsbeschikking nu kwam het Antisemitisme in verzet. De Indo-germanen, of gelijk men thans liever zegt, de Arische volkeren moesten dit geestelijk Semitisch net, waarin ze gevangen waren, nu van zich afwerpen. De ure van hun vrijmaking was gekomen. Christendom en Jodendom waren in hun wortel één. Aan beiden moest men zich ontworstelen. De Veda's, niet de H. Schriften, moesten weer onze heilige boeken worden. Al 't niet-Germaansche, zoo sprak men in Duitschland, of 't niet-Arische, zoo zegt Drumont in Frankrijk, en Picquart in België, moeten de herboren natiën van zich afwerpen. Niet tegen de Joden als zoodanig ging de strijd, maar tegen den verderfelijken invloed van het Semitische ras en van de Semitische wereldbeschouwing; en slechts in zooverre als de Joden nog altoos de starste vertegenwoordigers van deze Semitische levensopvatting waren, keerde deze worsteling zich allereerst tegen hen. Vandaar dan ook, dat de naam *Anti-Judaisme* bijna niet genoemd werd, en *Anti-Semitisme* de gewilde term is geworden. Auguste Dide in zijn: *La fin des religions*, legt er dan ook nadruk op „que le Christianisme est une forme du Judaisme"; dat in het Christendom de Joodsche geest zich van de volkeren van Europa heeft meester gemaakt, en dat de verlossing uit de banden van het Semitisme eerst door den volkomen ondergang van de Christelijke religie mogelijk is. Th. J. Plange, in zijn *Christus ein Inder*, mikt op hetzelfde doel, zij het ook op andere wijze. Hij poogt het Semitische kleed, waarin de Kerk den Christus heeft aangediend, te vervangen door een Indisch-Buddhistisch gewaad, en zoo den Christus der belijdende Kerk teniet te doen. Dide laat den Christus zijn Semitisch kleed behouden, en werpt hem om dit Semitisch karakter van zijn optreden uit. Schijnbaar verschil, maar feitelijk komt het op hetzelfde neer. De Indische Christus is een product der phantasie, dat bij Plange alleen dienst doet, om wat in den Christennaam nog aantrekt, van de lijst van het Semitisme af te voeren en over te brengen op het Arisch-Germaansche credit.

Men heeft alzoo in het Antisemitisme een zeer saamgesteld verschijnsel te zien, dat volstrekt niet alleen uit antipathie tegen het Joodsche element is te verklaren. In sluimerenden vorm heeft het anti-Judaisme steeds bestaan, maar door het opleven van de nationaliteits-idee is het van twee kanten tegelijk uit zijn sluimering wakker geroepen. De nationaliteits-idee heeft onder de Joden het besef van een eigen natie te zijn, weer krachtiger doen opwaken, en tegenover dit Joodsche nationaal besef heeft het nationaal besef van de volkereu, in wier

midden de Joden herberg vonden, zich scherper ontwikkeld. Hierbij drong al spoedig de overtuiging door, dat de tegenstelling tusschen de Joden en de eigen natie een geheel ander karakter droeg dan het onderscheid tusschen Franschen en Duitschers, Italianen en Engelschen. Bij alle verschil van nationalen oorsprong vertoonden de Europeesche volken toch eenheid van herkomst, in afstamming uit hetzelfde ras. Bij de Joden daarentegen had men met een natie van gansch ander ras te doen, en in hen stond Sem tegenover óns, als afstammelingen van Japhet. Zoo was het natuurlijk dat de Joodsch-Fransche, of Joodsch-Duitsche differentieering zich al spoedig verdiepte tot de ras-differentieering tusschen de Arische volken en het Semitisme, dat men in het Jodendom tegenover zich vond. Bij deze ras-tegenstelling nu kon de beteekenis van het Christendom niet onverschillig blijven, en de invloed van die beteekenis moest in twee zeer verschillende wegen uiteengaan. Voor de geloovige Christenheid moest de Jood, als tegenstander van het Christendom, in gemengd religieus-nationale antithese optreden. Voor hen daarentegen, die het Christendom zelf tot onherstelbaar-wordens toe gemoderniseerd hadden, moest de actie tegen het Judaisme, en nader tegen het Semitisme, vanzelf overgaan in een actie tegen het Christendom zelf, in zooverre dit uit Israël was opgekomen. Het kon daartoe óf als loot uit den stam van Israël, zelf Semitisch gekleurd, en als zoodanig verworpen worden; óf wel men kon trachten het van zijn wortel in Israël los te maken en den Christus opeischen voor den Arischen stam, om het Evangelie af te leiden uit de Veda's. Beide is beproefd, en nog gaat langs beide lijnen de actie door. Gevolg waarvan is, dat het Antisemitisme in Rusland veelszins een actie van de Kerk tegen het Jodendom is, in Frankrijk een gezamenlijke actie tegen Joden en Christenen is geworden, en in Duitschland leidde tot een actie tegen de Joden en tegelijk tot een poging om het moderne Christendom uit Indie in plaats van uit Israël te verklaren.

Bernard Lazare in zijn *L’Antisemitisme, son histoire et ses causes,* onderscheidt in verband hiermee vijf vormen van het Antisemitisme : l°. de Christelijk-sociale vorm, die zijn oorsprong vindt in de religieuse tegenstelling en in de oeconomische overmacht der Joden, Deze eerste soort Antisemitisme is aan de orde van den dag in Weenen en Berlijn, in Hessen en Saksen, in Rusland en Rumenié, en vindt haar aanhang vooral onder de boeren en de kleine burgerij; 2°. de zuiver oeconomische vorm van het Antisemitisme, die zich noch met de religie noch met het ras-verschil inlaat, maar er alleen op bedacht is, om de geldmacht van het Jodendom op de beurs, in den handel en bij de nijverheid te breken; 3°. de ethnologische vorm, die meest aan de Universiteiten en in den kring van letterkundigen veld won, en in hoofdzaak de bevrijding der volkeren

van den Semitischen geest bedoelt; 4°. het metaphysische Antisemitisme, dat uit de school van Hegel opkwam, en het bewijs poogde te leveren, dat de Joodsche geest als zoodanig een lager vorm van menschelijke cultuur vertegenwoordigt. Treischke, Adolph Wagner, W. Marr en Max Stirner hebben vooral op deze bedenking tegen het Judaïsme nadruk gelegd, en den Germaanschen geest als hooger in orde voorgesteld, het daarom beneden de waardigheid en roeping van de Germanen achtend, voortdurend aan de heerschappij van den Joodschen geest onderworpen te blijven. En 5°. eindelijk het revolutionaire anti-christelijke Antisemitisme. Vooral Dühring en Von Nietzsche, die in hoofdzaak de slavenethiek van Jodendom en Christendom beiden aanvielen, poogden de geesten in deze richting te leiden. Toch geeft Lazare zelf toe, dat deze vijf vormen slechts van drie onderscheiden antithesen uitgaan: de religieuse, de oeconomische en de ethnologische. Doch zelfs deze drie vormen blijken niet geïsoleerd naast elkander te staan. De oeconomische overmacht der Joden wordt evenzoo uit hun religie als uit hun Semitische ethiek verklaard; wat dan doelt deels op de onderscheiding, die men in Joodsche kringen maakt tusschen hetgeen tegenover Joden en tegenover de Goîm geoorloofd is, deels op der Joden min scrupuleuze practijk in den handel. Ook in hun geldmacht staat men voor een product van den Joodschen geest. En beide, hun religieus-ethische en hun oeconomische eigenaardigheid, verklaart men dan weer uit de ethnologische tegenstelling. Het is de geest van Sem, die èn aan de Israëlitische en Christelijke religiën èn aan der Joden eigenaardigen oeconomischen geest het aanzijn gaf. Tenslotte wordt alzoo alle verschil herleid tot het ras-verschil, en wijl het ras-verschil onuitroeibaar is, blijft elke oplossing ervan in hoogere eenheid uitgesloten. De geest van beide rassen kan niet anders doen, dan op leven en dood voortworstelen, en Dr. Hans Rost in zijn *Gedanken und Wahrheit zur Judenfrage*, zelf beslist Antisemiet, ziet hierbij de toekomst zoo donker in, dat hij aan het slot van zijn studie uitroept: „Die Errettung aus den Fesseln des Judentums ist hoffnungslos. Man möchte in Anbetracht der tausendjahrigen Geschichte des Judentums fast an einen *unentrinnbaren Fatalismus* glauben, dem die Völker unterliegen mussen" (blz. 101).

Door zich op dit ethnologisch, of juister nog op dit standpunt van ras-verschil, te plaatsen, wint het Antisemitisme dan tevens de gelegenheid, om het verzet van den Arisch-Romanisch-Germaanschen geest tegen het Semitisme als het groote feit der eeuwen voor te stellen. De poging van Xerxes om de Grieken ten onder te brengen, wordt dan aangediend als een worsteling tusschen den Aziatischen en den Europeeschen geest, zij 't al dat de Perzen geen Semieten waren. Onder Alexander den Groote is het omgekeerd de Grieksche geest, die zich op Azië

werpt en het aan zich dienstbaar maakt. In de Punische oorlogen is het de geest van het Arische ras, die het gevaar voelt dat uit Carthago dreigt, en niet rust eer die Semitische macht op de noordkust van Afrika gebroken is. Na Carthago's val is het Romeinsche Rijk Azië zelf binnengetogen en heeft nogmaals de Semitische volkeren aan zich onderworpen. Ook Jeruzalem viel voor Titus' veldheerstalent. Inmiddels hadden de Joodsche Semitische koloniën zich allerwegen in het noorden van Afrika, met name in Alexandrië, en voorts in heel het zuiden van Europa gevestigd. De invloed van den Semitischen geest verkreeg daardoor nogmaals de overhand. Zelfs Semitische eerediensten werden in het keizerlijke Rome ingevoerd. Cicero, Ovidius, Seneca en andere mannen van naam waarschuwden destijds reeds tegen het gevaar, dat in het opkomen der Joden dreigde. De triomfeerende intocht van het Christendom heeft toen voor een wijle de worsteling gestuit; maar nauwelijks treedt bij een anderen Semitischen stam Mohammed op, of de oude strijd wordt hernieuwd, en nogmaals zijn het Semitische Arabieren en Mooren die zelfs Spanje veroveren en tot in het hart van Frankrijk doordringen. De Turken waren wel Mongolen, maar, eenmaal tot den Islâm bekeerd, was toch ook hun geest de Semitische geworden, en alzoo hun bezitneming van het Byzantijnsche rijk nogmaals als een verovering van den Semitischen geest te beschouwen. Vooraf reeds was in de Kruistochten opnieuw een algemeene worsteling tusschen het Christelijk Europa en den Semitischen Islâm ontbrand. En de laatste opstand der in Europeesch Turkije verdrukte volkeren, met name de vrijmaking van Griekenland en van de Balkanstaten is in beginsel niet anders geweest dan de voortzetting van den eeuwenouden strijd, die, zoo dikwijls de Semitische met den Arischen geest in aanraking kwam, niet kon uitblijven. Zelfs de inbezitneming van Algiers en het protectoraat over Tunis, zijn als een triomf op den Semitischen geest behaald, te eeren. Ook de spanning, die onlangs in heel Europa met het oog op Marokko heerschte, was uiting van dezelfde zuiging, waarin de Arische geest niet kan nalaten tegen het Semitisme in te wringen. Dat de Joden zelve dikwijls het slachtoffer waren van de overmacht die de Islâm gewon, werpt deze algemeene stelling geenszins omver. Ook onder de Arische volken heeft keer op keer het eene volk het andere verdrukt. Dat zoo ook de Semitische volken onder elkaar worstelen, kan niet verwonderen. Zoodra echter de strijd van andere Semitische volken tegen het Christendom ging, kozen de Joden steeds tegen ons partij, gelijk vooral in Spanje in de eeuwen der Moorsche overheersching gebleken is. Bovendien wordt in dit verband nog gewezen op het kwalijk te loochenen feit, dat in alle revolutionaire bewegingen tegen de in Europa gevestigde orde van zaken steeds het Joodsche element een niet te onderschatten aandeel nam. Men behoeft slechts de namen van Lasalle en Marx

te noemen, om in te zien, in welke mate ook het Socialisme, dat den vrede in meer dan één Staat bedreigt, uit den Joodschen geest is opgekomen. Men weet, welk aandeel de Joden in Rusland aan de socialistische en zelfs nihilistische beweging namen. En Lombroso, zelf Jood, maakt er geen geheim van, dat Renan naar waarheid schreef: „que les Juifs ont toujours été un *ferment de révolution a toutes les époques*."

Toch behoeft het geen betoog, dat het niet deze overwegingen zijn, die het Antisemitisme opnieuw zulk een ver verspreiden invloed verzekerd hebben. Dien invloed had het Antisemitisme niet kunnen veroveren, indien niet bij een breede klasse van het volk althans zekere antipathie tegen al wat Joodsch was, had stand gehouden. Natuurlijk gold deze antipathie niet alle Joodsche individuen, vooral niet hun élite in de hoogere standen der maatschappij, en zelfs in veel minder mate de Sephardim ; maar wel werd steeds in alle landen die antipathie gewekt door de groote klasse der Joden van lager rang, die geheel geïsoleerd leefden, in hun voorkomen iets min-aantrekkelijks hadden, in hun kleedij zich te zeer kenmerkten, en in netheid en zindelijkheid veelszins te kort schoten. Voor wie het Oosten kent, heeft die mindere netheid en zindelijkheid niets vreemds. Dit verschijnsel vindt men evenzoo bij Turken en Arabieren, zelfs toegepast op hun woning, die ze bijna nooit opschilderen en nimmer herstellen, maar rustig vervallen laten tot het huis inzakt. Zelfs te Constantinopel vindt men in Stamboel, midden in drukbezochte straten, zulke ingestorte huizen, en aan tal van andere ziet men het aan dat ze op invallen staan. Maar onder ons is zulk een verschijnsel vreemd. We zijn er niet aan gewend. Het is in strijd met onze usantiën. Zelfs de lagere klassen onder ons pogen steeds door nette kleeding en zindelijk voorkomen haar menschenwaarde op te houden. En al wat vreemd en tegelijk van lager orde is, stoot nu eenmaal af. Daarbij kan niet ontkend, dat de Jood der lagere volksklasse, niet enkel in het Oosten, maar ook onder ons, in zijn voorkomen iets min aantrekkelijks heeft. Zijns in een gezichtstype, dat hij vroeger zoo niet had, maar waarin hij, als gevolg van eeuwenlange verdrukking is overgegaan. Ook mist hij niet alleen in zijn gelaat, maar evenzoo in zijn houding en gestalte, dat kloeke en fiere, wat men vooral bij den man niet gaarne ziet ontbreken. Eeuwenlang opgesloten in nauwe stegen en in kleine woningen, ontwend aan landbouw en aan arbeid in de open lucht, heeft zijn physiek geleden, kromp hij in, zou men haast zeggen, zit hij minder vast in elkaar, en verloor zoodoende veel van zijn manlijke veerkracht. Bleef reeds hierdoor de

Jood een vreemde vogel in de bijt van het nationale leven, zijn afgezonderde wijze van leven verscherpte de grenslijn nog, die de Joden van de landskinderen scheidde. De Joden huwden onder elkander; niet in de familiën van het land dat hen herbergde. Zoo bleven alle familiebanden ontbreken. Dit lokte niet tot omgang uit. Veel Fransche réfugiés kwamen herwaarts, vóór de Fransche waren de Vlaamsche en Waalsche vluchtelingen hier gastvrij ontvangen, en al deze réfugiés waren reeds in het derde geslacht geheel in het nationale leven opgenomen. Men vergat dat hun vaderen van elders waren gekomen. Ze versmolten in het volksgeheel. Maar zóó was het met de Joodsche réfugiés niet. Deze bleven op zichzelf leven, en een eigen kring vormen. Ze sloten zich niet aan en vermengden zich niet. Die afgeslotenheid gaf aan hun leven zeker geheimzinnig karakter; die geheimzinnigheid maakte nieuwsgierig, en de nieuwsgierigheid zocht vaak bevrediging in allerlei fantastische geruchten en vertelsels. En daarbij kwam dan, dat men bij geldelijke of commercieele aanraking met de Joden zoo dikwijls de altoos min aangename ervaring opdeed, dat de Jood te chóchem (chóchem beteekent *wijs*, in den zin van practisch-instinctief scherp zien), te slim-af was, en, met altoos de beste troef in handen, tenslotte het spel won. Nu is verlies lijden, omdat men zijn meester gevonden heeft, altoos wrevel-wekkend, maar die wrevel komt dubbel sterk op, als men in zaken verlies en vernedering beide ondergaat door iemand, op wien men eerst uit de hoogte neerzag. En vooral wordt die wrevel verscherpt zoo men bespeurt, dat die meerderheid in het doen van zaken niet het persoonlijk talent van het individu, doch schier het gemeengoed is van heel de groep, waartoe hij behoort. Nu liep dit in Nederland en ook in Engeland zulk een vaart niet, omdat de koopmansgeest bij deze volken zelve sterk genoeg ontwikkeld was; maar in andere landen, die hierin achterstonden, heeft die alzijdige en steeds doorgaande exploitatie van den landgenoot door een van elders ingekomen kring, de sympathie voor de Joden niet versterkt.

Zoo verklaart het zich dan, dat uit dit vreemd oostersche, dit geïsoleerd geheimzinnige, en niet het minst uit dit chócheme in zaken, zeker min sympathiek gevoel ten opzichte van de Joden, vooral op het platteland en bij de kleine burgerij, opkwam en stand hield. De godsdienstige tegenstelling werkte in later eeuwen niet dan zeer bijkomstig hierop in. In het eerste opkomen der Christenheid was dit natuurlijk anders. Toen de Joden nog in blind fanatisme, al wie Christen werd, vervolgden, behield volle kracht het apostolisch woord uit 1 Thessal. 2:15: ,,welke gedood hebben onzen Heere Jezus Christus, en hunne eigen profeten, en ons hebben vervolgd, en Gode niet behagen en alle menschen tegen zijn." Later daarentegen, toen de rollen werden omgekeerd, en de Jood van

vervolger vervolgde werd, verloor allengs dit verwijt zijn toepassing. Het moge nawerken in het Oosten, en min of meer nog gevoeld worden in geheel Roomsche landen, in Protestantsche kringen heerschte van meet af een geheel andere stemming. In de hooge vereering van de heilige Schriften des Ouden Testaments vond Jood en Calvinist een ongezocht vereenigingspunt. De belangstelling in het Joodsche volk als overblijfsel van de natie, die God eens uitverkoor, was vooral in strenggeloovige kringen verre van zeldzaam. En wat alles afdeed, vooral onder de Gereformeerden legde men er steeds nadruk op, dat instrumenteel wel de Joden Jezus' dood bewerkt hadden, maar dat het eigenlijk motief, dat tot het oprichten van het kruis op Golgotha leidde, te zoeken was in de zonde zelve, in de zonde ,,van heel ons menschelijk geslacht." Wat nog in een der kerkelijke gezangen betuigd wordt: „Ik deed door mijne zonden hem al die jammeren aan;" en wat in Bachs Mattheus' Passion in het koraal beleden wordt: ,,Ach, meine Schulden haben Dich geslagen!" en op 't geroep: ,,Er leidet alle Höllenqualen. Er soll für fremden Raub bezahlen", nogmaals betuigd wordt met deze woorden: ,,Ich, ach Herr Jesu, habe dies verschuldet, was Du erduldet!" — drukt de bestendige strekking van alle lijdensprediking uit. Niet den Jood klaagde men aan, maar men viel zelf in de schuld. En zelfs wat het instrumenteele bedrijf der Joden uit den apostolischen tijd betrof, voelde ieder, dat het niet aanging op de Joden van zijn eigen tijd te verhalen, wat hun vaderen vóór 16 en meer eeuwen misdeden.

Ook de dusgenoemde ritueele kindermoord heeft meer in het Oosten, dan in het Westen de publieke opinie vergiftigd. In Pruissen werd zelfs nog voor korte jaren een interpellatie door Von Herzberg Lottin in het Heerenhuis aangevraagd, van dezen inhoud: „Welke maatregelen denkt de Koninklijke regeering te nemen om aan breede kringen der Christelijke bevolking de zekerheid te verschaffen, dat de raadselachtige moorden op Christelijke jongens en meisjes, die in de laatste jaren voorkwamen, niet door Joden in den vorm van ritueele moorden gepleegd zijn?" Herinnerd werd in de toelichting aan den moord gepleegd op den Gymnasiast Winter te Konitz, aan gelijksoortigen moord in Kurz, en aan den moord gepleegd op een meisje te Tisra Ezlar in Bohernen. Vermeld werd, hoe bij al deze lijken bevonden was, dat men het bloed uit deze lijken had laten uitloopen en meegenomen. En dit juist had het vermoeden gewekt, dat men met ritueele moorden te doen had. Professor D. Hermann L. Strack die zich de moeite heeft gegeven een en ander nauwkeurig te onderzoeken, en in zijn: *Sind die Juden Verbrecher von Religionswegen?* het resultaat van zijn onderzoek meedeelde, betwist elk goed recht van deze aanklacht. De hoofdvraag was namelijk niet, of niet, hier of daar, een Christenjongen of meisje onder Joodsche

moordenaarshand gevallen was. Zelfs niet, of dit nu en dan met godsdienstige drijfveer in verband had gestaan. Bekend toch is het, hoe het aantasten van het leven niet alleen in Heidensche eerediensten, maar ook bij Christelijke secten meer dan eens was voorgekomen. In Rusland levert meer dan één secte hiervoor maar al te droef bewijs, en ook in Nederland is zulk een gruwel wel bij mystieke fanatici voorgekomen, zoodat à priori de mogelijkheid moest worden toegegeven, dat ook Joodsch fanatisme tot zulk een misdaad kon geleid hebben. Beurtelings bleek bij zulke gruwelen het motief, òf om den gedoemde als een Code welgevallig offer te dooden, òf om hem door den dood te reinigen en te heiligen, òf ook om een van den duivel bezetene uit den kring te verwijderen, en zoo in hem satan te treffen. Maar noch zulk een Christelijke secte, noch de Joodsche religie mag voor zulke excessen verantwoordelijk worden gesteld, tenzij blijken mocht, dat de confessie of het ritueel zulk vergieten van menschenbloed voorschrijft. Dit laatste nu was ten opzichte van zekere geheime Joodsche schriften beweerd, en had in 1893, 1894 en 1895 zoowel in Baden, als in Saksen, en zelfs in den Duitschen Rijksdag tot allerlei petitiën en voorstellen geleid, om de Joodsche geschriften te doen onderzoeken. Maar terecht stelt Prof. Strack hiertegenover, dat de Joodsche litteratuur ons thans geheel bekend is; dat zojuist naar aanleiding van deze petitiën op allerlei manier nogmaals onderzocht is, en dat nooit iets gevonden is, dat deze aanklacht ook maar scheen te bevestigen. Ea met name vrees hij er op, dat de Karaieten, die geheel de Rabbinistische litteratuur haarfijn kenden en er zich vierkant tegenover stelden, niet zouden nagelaten hebben, er met nadruk op te wijzen, zoo er ook maar iets van dien aard hun bekend ware geweest. Geheel daargelaten de vraag, of niet hier of daar een fanatiek exces kan zijn voorgekomen, moet alzoo de aanklacht, in zooverre ze zich tegen de Joodsche religie als zoodanig richt, met beslistheid worden afgewezen. En al moge het valsch gerucht van zulke ritueele moorden in Hongarije, Bohemen en Duitschland in de negentiger jaren van de vorige eeuw eenige onrust verwekt hebben, bij ons was dit nimmer het geval; en al heeft het Antisemitisme ook van dit uitgestrooide gerucht partij getrokken, toch telt het niet mede onder de factoren, die de min-sympathieke stemming van het groote publiek ten opzichte van de Joden in stand hielden. Die stemming bleef haar oorzaak vinden in het vreemd-oostersche van de wijze waarop de Joden in hun lagere klassen zich voordeden, in hun opgeslotenheid in eigen levenskring, en in het dege talent van hun vindingrijkheid en slimheid bij het doen van zaken. Dit maakte de overige bevolking schuw voor hen en onderhield het besef, dat men, met den echten Jood in aanraking komende, steeds op zijn hoede moest zijn, om niet 't kind van de rekening te worden. Slechts in verwijderden zin kan hier misschien aan toegevoegd, dat meer dan één hunner geniale mannen, als

Spinoza, Marx, Heine, Lombroso e. a., de grondslagen zelve van alle religie onderwoelden, en daarbij allerminst het Christendom spaarden, terwijl van Gambetta, eveneens Jood, de leuze uitging: ,,*Le cléricalisme, voilà l'ennemi*". In gelijken zin heeft ook de op zichzelf geheel bijkomstige omstandigheid, dat het voorstel tot invoering van den vaccine-dwang van een Joodsch afgevaardigde uitging, ten onzent de stemming niet verbeterd. Ook hun ongevraagde inmenging in het vraagstuk van de rechtspositie der Christelijke Kerken deed soms min aangenaam aan.

Toch is dit alles niet het terrein, waarop het Antisemitisme zijn hoofdaanval tegen het Jodendom gericht heeft. Die hoofdaanval richt zich tegen de *machtspositie* der Joden, tegen de geldmacht en geestesmacht, waardoor zij zich deze positie wisten te veroveren, tegen de belemmering die hieruit voor de historisch-nationale ontwikkeling voortvloeit, en tegen den ons vreemden geest, die hierdoor almeer, in weinig idealen zin, tot heerschappij komt. De *haute finance* in heel Europa is in handen van enkele groote Joodsche bankiershuizen. Het zijn de Rothschilds, de Bleichröder's, de Oppenheim's, de Warschauer's, de Mendelsohn's e.a., in wier handen de koorden van Europa's beurs rusten. Het Londensche huis van Rothschild is, nadat het het huis te Frankfort aan zich trok, het financieele centrum van heel ons werelddeel, en de huizen te Parijs en te Weenen zijn de geldelijke slagaderen voor heel het Europeesche vasteland geworden. Alleen het actieve saldo van het Weener huis wees in 1901 een bedrag aan van ruim 11116 millioen Kronen; wat reeds tegen een rente van 4% berekend, een jaarlijksch inkomen van *f* 220.000.000 zou opleveren, maar feitelijk uiteraard veel hooger loopt. Aan het Parijsche huis behoort o. m. de Noorder-Fransche spoorweg, die in 1900 een batig saldo van over de honderd millioen francs afwierp. Aan den Rand in Transvaal zijn de Joodsche kapitalisten heer en meester; iets wat in den Boerenoorlog den Joodschen heldenmoed derwijs deed ontgloeien, dat Lucas dit lied zong:

> Now, we Jews, we English Jews,
> o Mother England,
> Ask another boon of thee,
> Let us share with Thee
> the danger and the glory
> Where they best and bravest lead,
> there let us follow

O'er the sea.

Por the fear has heart and hand
o Mother England,
And they both are thine to day
Thine for life, and thine for death,
thine for ever,
Wilt thou take them, as we give
them, freely, gladly ?
England say!

Zelf eertijds lang verdrukt, gevoelde men niets voor den worstel-strijd, dien Transvaal voor zijn onafhankelijkheid en vrijheid aanging. En dit was gevolg van het Joodsche kapitaal, dat aan den Rand op het spel stond. Deze reusachtige kapitaalsmacht brengt te weeg, dat geen staatsleening van beteeken is zonder de hulp, althans niet tegen den wil der Joodsche bankiers, tot stand kan komen. Feitelijk is dan ook het lot van Turkije, Chili, Brazilië en Argentinië in hun hand. Men weet wat pressie ze op Rumenië hel^ben uitgeoefend, toen Rumenië leenen moest, en de gelijkstelling in rechten van de Joden uitbleef. Doch ook zelfs de groote Mogendheden zijn, als ze leeningen van hoog bedrag moeten sluiten, geheel van de medewerking dezer Joodsche bankiershuizen afhankelijk. Rusland heeft dit nog laatstelijk, Pruissen zelfs in 1870 ervaren. Daar nu de geldmacht, eenmaal tot zoo reusachtige afmetingen uitgedijd, zich schier eindeloos vanzelf uitzet, ligt het in de natuur der zaak, dat elke groote Mogendheid voor haar internationale plannen schier geheel van het goeddunken van deze machtige bankiers afhangt. Een oorlog voeren op groote schaal is zonder hun hulp ondenkbaar; maar ook kan de hooge winst, die in het verschiet is, tot het ondernemen van een grooten oorlog de finantieele prikkel worden. De waarde van het geld rijst dan, er wordt hooger cijns betaald, en het kapitaal in portefeuille zot zich opnieuw uit, In Frankfort wordt de geldkoers gevormd door een honderdtal bankiershuizen, die bijna alle Joodsche firma's vertegenwoordigen. Te Berlijn vormen 280 Joodsche huizen de hoofdmacht op de beurs. Te Hamburg bezitten ze 40, te Hanover 30 groote huizen. lu Duitschland vormen de Joden nauwelijks 1 % op de bevolking, maar bijna 39 % der bankiers- en crediethuizen hooren hun toe. Onder het personeel bij alle deze kantoren zijn de Joden 11.18 %. In het verzekeringswezen beschikken ze over 7.16 % van de huizen. In den waren- en produc-tenhandel over 13.14 ^. In den kleinhandel zijn hun cijfers steeds dalende, maar in de groote zaken bezitten ze

nu reeds één derde van het geheel, en dat bij een bevolkingspercentage van slechts 1 %. Het lijdt dan ook geen twijfel, of de Joden worden steeds rijker. Per hoofd waren in 1900 te Berlijn de Joden in de inkomstenbelasting aangeslagen voor 359 M., de Protestanten voor slechts 146 M. en de Roomschen voor 118 M. De Joden telden bijna 28.000 aanslagen op de 185.070, en betaalden 9.220 890 M., wat hun proportioneel een geheel oneveuredigeu voorsprong gaf. Voor het kapitalrente-steuer-kapitaal stonden de Joden in Baden in 1901 te boek voor 5452 M. per hoofd, de Protestanten voor slechts 1044 M., de Roomschen voor niet meer dan 419 M. Voor de inkomstenbelasting stonden de Joden per hoofd op 931, de Protestanten op 169 en de Roomschen op 90 M. En evenzoo voor de grondbelasting en bedrijfsbelasting stonden de Joden op 5857 per hoofd, de Protestanten op 1484, de Roomschen op 1154 M. Wel bezien is er alzoo eigenlijk geen vergelijking. Procentsgewijze gerekend, beschikken de nog niet 600.000 Joden in Duitschland over een kapitaalmacht, alsof ze 20 millioen in aantal waren, en dit kapitaal breidt zich nog steeds uit. Rekent men nu met het feit, dat het geldbezit in klimmende mate den socialen toestand beheerscht, dan springt het in het oog, over wat gansch ongelijken invloed het Joodsche element te midden van het nationale leven te beschikken heelt. Deze hoogere invloed teekent zich al aanstonds af in het veel hoogere percentage, dat van Joodsche zijde de middelbare en hoogere scholen bezoekt. Slechts 7.29 % der kinderen uit niet-Joodsche families in Duitschland bezoeken, na de lagere school te hebben afgeloopen, scholen voor hoogere vorming, en daartegenover staan de Joden met 56.29 %. In Duitschland bezoeken de Joodsche studenten bij voorkeur de Universiteiten van Berlijn, Breslau, Bonn en Koningsbergen, waar ze 1/10 van het geheel vormen, zoo men alle Universiteiten saamneemt. Gerekend op 10.000 inwoners van elk der drie categorieën, trof men in 1902 aan: 54.75 % Joodsche, 8.37 % Protestantsche en 6.61 Roomsche studenten. Ook de Joodsche vrouwen nemen hieraan deel. Te Berlijn waren in 1905 op 637 vrouwelijke studenten niet minder dan 191 uit Joodsche families. Sinds de beweging der *Neue Juden* is opgekomen, is hierin een kleine daling te bespeuren, daar men bang is geworden voor een Joodsch geleerden-proletariaat; maar ook zoo bleef toch hun percentage zeer verre overwegend.

De vereeniging nu van deze ontzettende kapitaalsmacht met zoo hooggaanden intellectueelen invloed in de hoogere beroepskringen heeft zekere bezorgdheid gewekt, dat de Joodsche geest allengs de nationale ontwikkeling te zeer gaat

beheerschen; iets wat gevaar voor de toekomst kon opleveren. In tweeërlei opzicht. Vooreerst wat de ontwikkeling van het volkskarakter, en ten tweede wat de nationale belangen betreft. Voor het eerste beroept men zich op de crimineele statistiek. Gunstig is in meer dan een land die statistiek voor de Joden, in zooverre, als ze bij misdaden en vergrijpen van moord, hand-tastelijk verzet, geweld, inbraak enz., vergelijkenderwijze een veel lager percentage vertoonen dan de overige bevolking. Vooral in ons land hebben ze zeer goede cijfers. In 1896/1900 kregen ze, gerekend op de 100.000 inwoners, 199 vonnissen ten hunnen laste, tegen 305 bij de overige bevolking. In Duitschland waren de cijfers in 1899/1900 voor de Joden 761, voor de overigen 838. In Oostenrijk daarentegen kregen zij hoogere cijfers ten hunnen laste, en stond het 183 gevonniste Joden tegenover 143 uit de niet-Joden, altoos op de 100.000 zielen gerekend. Ook in Hongarije zijn de cijfers ongunstig: 556 tegen 477. In Frankrijk is het weer anders, hier stond het 3.73 % der gedoopteu tegenover 2.57 % der Joden. Maar zelfs al neemt men de voor de Joden gunstigste landen tot maatstaf, dan nog blijkt hoe de criminaliteit bij de Joden, zoodra het aankomt, niet op wat met de *hand*, maar op wat met het *hoofd* crimineel gepleegd werd, percentsgewijze op min gunstige positie wijst. Natuurlijk moet men hier de overtredingen tegen de onderscheiden Zondagswetten uitzonderen; maar voor *bedrog* stonden ze in 1899/1900 in Duitschland opgeteekend voor 7.79 op 100.000, tegen de overige bevolking met slechts 4.18; voor *ontrouw* met 0.32 tegenover 0.14; voor *vervalsching van voedingsmiddelen* met 0.39 tegenover 0.31. Voor *schriftvervalsching* met 1.81 tegenover 0.94; voor *bedriegelijk bankroet* met 0.14 tegen 0.02; voor *eenvoudig bankroet* met 1.57 tegenover 0.11; voor *schending van geheim* enz. met 2.16 tegenover 1.53; voor woeker met 0.05 tegenover 0.01; voor overtreding van *veiligheidsmaatregelen* met 2.15 tegenover 0.90; en ook wat *vergrijpen tegen de zedelijkheid* aanbelangt, met 2.39 tegenover 1.98. Ik neem deze gegevens opzettelijk gelijk ze van Joodsche zijde, in casu door Dr. Rüppin, geconstateerd zijn, om den schijn zelfs als waren ze door statistisch goochelspel gevonden, te vermijden. Deze statistiek wijst alzoo op een physiek-zwakkere, maar intellectueel sterkere natuur, en deze laatste verbonden met min fijngevoelige conscientie. Dat van zulk een type, met name in geldkringen, allicht een niet benijdenswaardige invloed kan uitgaan, valt niet wel tegen te spreken. Het Arische karakter kan er door worden aangetast. Geweldpleging, manslag, moord en inbraak — misdaden waaraan de Jood blijkens de statistiek minder schuldig staat — zijn orde-, rust-, en vredeverstorend; en toch maakt zelfs de rooverhoofdman soms nog minder onaangenamen indruk, dan een geslepen, sluwe bedrieger. In den rooverhoofdman hoorde men soms den leeuw brullen, in den sluwen bedrieger

sijfelt de slang. En al behoort nu zoowel het één als het ander tot de uitwassen, ook in het uitwas verraadt zich de verborgen aanleg; en in zoover is de beduchtheid, dat er bij de volkeren van Europa een min gewenschte karakterverzwakking voor de deur zou kunnen staan, noch van allen grond ontbloot, noch ook met het oog op onze toekomst zonder ernstige bedenking.

De tweede grief, waarop ik doelde, is de tweezijdige positie, die de aan zijn volk en zijn godsdienst getrouwe Jood in ons staatsleven als vanzelf inneemt. Ook hiervoor beroep ik mij uitsluitend op Joodsche getuigen. Een oordeel op eigen overweging gegrond, zou allicht minder gewicht in de schaal leggen. Zoo schrijft de jurist Dr. M. de Jonge te Berlijn, die een geheele reeks systematisch-geordende vlugschriften over het Joodsche vraagstuk in het licht zond, op blz. 29 van zijn: *Jüdisches Volksbürgertum und Europäisches Staatsbürgertum*, dit: ,,Der Jüdische Volksbürger ist berechtigt, politische Aemter, also vornehmlich Mandate in Kommunal-, Staats- und Reichs-Parlamenten zu übernehmen, aber eventuell zugleich *verpflichtet* in derartigen Stellungen die Jüdischen Volksinteressen öffentlich zu vertreten. Er muss sich gewisserrmassen als Träger eines Doppeltmandats fühlen ;" en hij voegt er bij : „In Konflikts fallen soll er sich zuerst fühlen als Burger des Jüdischen Volks." Hij komt er dan ook voor uit, dat het Staatspatriotisme der Joden „ein gemassigter und gedampfter bleiben muss;" dat men liefde voor zijn Europeesch vaderland kan koesteren, ,,aber keine schwärmerische Begeisterung", en dat men in Duitschland wel „die Wacht am Rhein" kan meezingen, maar niet „Deutschland über alles!" Uit Engeland verneemt men in de interessante brochure: *Aspects of the Jewish question*, die insgelijks uit een Joodsche pen vloeide, geheel gelijk getuigenis. ,,Er heerscht, zegt de schrijver, op blz. 25, een onmiskenbaar dualisme in het leven van elken Jood, die zijn verplichtingen voelt. Hij deelt in de belangen van zijn aangenomen vaderland, maar evenzoo in het lot van zijn geloofsgenooten over heel de wereld. Hieruit vloeit een dubbel stel plichten voort (a doublé set of duties), en hiermee in verband heerscht in zijn hart een tweeërlei gevoel. Eu nu kan het zoo komen te staan, dat hij b.v. liever en milder geeft voor zijn verdrukte geloofsgenooten in Rusland of Rumenië, dan aan het *Mansion House Fund* voor de hongerlijdenden in Engelsch-Indië. Bij den Zionist spreekt dit dualisme nóg sterker. Hij voelt meer voor de wederopbouwing van den Joodschen Staat in Palestina, dan voor den bloei van het land dat hem herbergt. Men staat hier alzoo voor gelijk verschijnsel als bij het Ultramontanisme, in zooverre bij volbloed Ultramontanen de belangen hunner Kerk soms zwaarder wegen dan de belangen van hun vaderland; doch bij Joden, zooals Mr. de Jonge ze zich voorstelt, en zooals the *Aspect* ze teekent als ,,responsible Jews," neemt dit dualisme van gevoelens en

plichten een nog critieker vorm aan, overmits hetgeen bij hen op den voorgrond treedt, niet is een ideaal-geestelijk belang, maar het belang van een reëel levende natie, of wil men, van elf millioen zielen, die zich als zelfstandige natie pogen te handhaven, — en juist dit deed bij velen twijfel rijzen, of men de Joden in hun aangenomen vaderland wel op eenzelfden voet kon plaatsen als de bevolking van het land.

Het beroep hierbij van Joodsche zijde gedaan op de gastvrijheid, van ouds door henzelven, toen ze nog een eigen Staat vormden, aan vreemdelingen bewezen, houdt geen steek. Het is juist, dat de Pentateuch Israël gebood te gedenken, hoe het zelf vreemdeling in Egypte is geweest, en dat het daarom den vreemdeling niet mag onderdrukken ; den vreemdeling, zoo hij arm is, voort moet helpen; den vreemdeling moet liefhebben; en vooral het recht van den vreemdeling niet mag buigen. Niet genoeg kan er dan ook in geroemd, dat de wet van Israël zoo krachtig en beslist voor het recht van den vreemdeling opkomt. Dit alles echter doelt uitsluitend op goede behandeling, hoogstens op genot van zekere burgerlijke rechten, en doelt in het minst niet op staatsrechtelijke bevoegdheden. Die kwamen uitsluitend toe aan wie lid van de *Kahâl* was, en in de *Kahâl* kou niemand komen, die niet vooraf besneden was, d. i. die niet uit het heidendom tot de Joodsche religie was overgegaan en alzoo Jood was geworden. Ook landbezit kon zijn deel niet zijn, (wel een huis in een stad) want alle land in Israël was erfelijk aan het behooren tot den stam en het geslacht verbonden. Zelfs leert Deut. 23 : 3, dat een vreemdeling, die uit het land van Ammon of van Moab kwam, ,,tot in het tiende geslacht", ook al was hij besneden, het recht van lidmaatschap in de politiek-religieuse Kahâl niet kon erlangen, en er wordt bijgevoegd : ,,Gij zult hun vrede en hun best niet zoeken, al uwe dagen in eeuwigheid." De Edomieten en Egyptenaren mochten, na tot de Joodsche religie te zijn overgegaan, wel in de Kahâl komen, maar hun kinderen eerst in het derde geslacht (vrs. 8). Prof. Dr. Frans Buhl heeft in zijn „*Die sociale Verhältnissen der Israëlieten* (Berlin 1899) de positie der Gerim in den Joodschen Volksstaat met veel zorg historisch toegelicht, en komt daarbij tot de conclusie, dat wie geen volledig proselyt werd, en zich niet besnijden liet „in rechtlicher und religiöser Beziehung ausserhalb der Jüdischen Gemeinschaft stand" (blz. 51). Het is daarom, als geheel onvolledig, ten eenenmale onjuist, indien men zich van Joodsche zijde voortdurend op Numeri 15 : 5, Lev. 24 : 22, Deut. 10 : 19 en andere uitspraken in de Thorah beroept, ten bewijze dat de Gerim in Israël datgene bezaten, wat de Joden onder ons thans voor zich verlangen. Het beroep op deze uitspraken zou alleen dan gelden, zoo zij begonnen met zich te laten doopen, doch in dit geval bezitten ze alle rechten.

Gelijke civiele en burgerlijke rechten werden aan de heidenen, die heidenen bleven, door de Thorah allerminst toegekend. Van ingrijpende beteekenis daarentegen was in Israël de nu nog nawerkende tegenstelling tusschen de *Am*, het uitverkoren volk, en de Goím die God niet kennen. Deze laatsten waren geen Gerim, maar *Nokri*, en ten hunnen opzichte nu werd de practische onderscheiding als regel ingevoerd, dat men wel woeker mocht nemen van de Nokri, maar niet van den Jodengenoot. Deut. 23 : 20 zegt uitdrukkelijk: Van de Nokri, d.i. den vreemdeling, ziüt gij woeker nemen, maar van uwen broeder zult gij geen woeker nemen. Een bepaling waarmede dan weer samenhangt deze andere bepaling van Deut. 15:6: ,,Gij zult aan vele volken leenen, maar gij zult niet ontleenen;" een regel in Deut. 28: 12 nog plechtiger herhaald. Het zijn deze bepalingen, die nu nog, vooral in het Oosten, voor de Joden het besef levendig houden, dat de volkeren, in wier midden zij wonen, beneden hen staan, en dat de zedelijke verplichtingen die voor hen gelden ten opzichte van hun stamgenooten, niet evenzoo gelden tegenover de niet-Joden. Bij vele ontwikkelde Joden in het Westen moge dit besef allengs geheel zijn uitgesleten, bij de groote massa der Joden die in het Oosten huist, leeft het nog onverzwakt voort.

Dr. L. Goldschmied in zijn *Modernes Judenthum* (bl. 17) komt er zelf voor uit: „Der glaubenstreue Jude ist durchwegs intolerant," en waar de Thorah zelve het onderscheid tusschen Joden en niet-Joden ook op het leenen van geld en op den woeker heeft toegepast, valt niet te ontkennen, dat hetgeen ons misbruik dunkt van geldelijke overmacht, metterdaad in deze aloude bepaling zijn oorsprong vindt, Hieruit volgt natuurlijk geenszins, dat wij onzerzijds in de 20e eeuw, per se, de toekenning van gelijke burgerlijke en staatkundige rechten aan de Joden zouden mogen weigeren, maar wel dat zij het recht missen, om die rechten met beroep op de Thorah, als door hen zelve eertijds volledig aan de Gerim toegekend, van de regeeringen te vorderen. Allerminst echter mag hier uit het oog worden verloren, dat het de Europeesche Regeeringen zijn, die van de Joden gemaakt hebben, wat ze thans zijn. Talent voor den geldhandel was den Jood van oudsher eigen. In de dagen van zijn historisch volksbestaan was intusschen die geldhandel van zoo uiterst beperkte afmetingen, dat in zijn eigen land zich dit talent niet ontwikkelen kon, dan op zeer kleine schaal. Nauwelijks echter waren hun koloniën onder de volken van het Romeinsche Keizerrijk uitgezwermd, of van meet af zochten ze in den geldhandel hun sterkte. Had men nu later aan de Joden rustig landbezit gegund, en hun een carrière in het gewone bedrijf ontsloten, dan zou dit richten van alle talent op den ruil- en geldhandel niet zoo sterk bij hen zijn opgekomen. Maar toen eenmaal de neiging veld won, om de Ghetto-idee steeds verder door te zetten, en den Jood uit de gemeene

saamleving te bannen, was het natuurlijk dat hij zich in hoofdzaak op de geldmacht wierp, als op zijn eigen terrein; het was de eenige handel die hem overbleef, en die hem tegelijk een middel van verweer tegen zijn onderdrukkers bood. Te meer, toen het woekerverbod, door de Christelijke Kerk uitgevaardigd, voor de Christenen den geldhandel afsneed, werd dit machtig wapen tot verweer den Jood als in den schoot geworpen. Eeuw na eeuw ziet men de geldmacht van den Jood dan ook klimmen, en waar de machthebbers der wereld vooral destijds steeds in geldverlegenheid zaten, moesten ze altoos weer bij de Joodsche geldmacht terecht komen, en verleenden daardoor aan de Joden een invloed, die geheel in tegenspraak was met hun uitwendig gedrukte positie. Die studie van het geldwezen, eeuwenlang van geslacht op geslacht voortgezet, heeft nu ten laatste een ongemeen financieel genie onder hen doen opkomen Een eigenschap, die haar basis vindt in het instinct voor kleinhandel, dat aan de geheele Joodsche natie eigen, in haar hoogere individuen tot een ongemeen talent werd, en in haar coryphaeën tot een ongeëvenaard geniale hoogte is opgevoerd. Neemt men nu daarbij in aanmerking, hoe de gedrukte positie der Joden hen physiek achteruit moest doen gaan, en de ontwikkeling van frissche kloekheid in hen tegenhield, dan behoeft men slechts den half gebogen en ingekrompen Jood uit het Oosten met de prachtige statuur van de Joden in Tunis en Marokko te vergelijken, om zich te overtuigen, hoe het niet anders dan het Ghetto is geweest, dat hen in hun tegenwoordige type terugdrong. Het is het Ghetto dat hen achterdochtig, wantrouwend en op slimheid bedacht heeft doen zijn. Wetende wat de waarde van het geld in de saamleving was, hebben ze, door het goud in hun Ghetto op te zamelen en zich daar te doen vermenigvuldigen, een macht weten te veroveren, die reeds in de middeneeuwen den toon aangaf; die met de uitbreiding van het handelswezen na de Reformatie zienderoogen toenam; en die nu vooral, sinds het Europeesche leven in het teeken van het materialisme staat en het credietwezen breed, als nooit vroeger, zijn vleugelen uitsloeg, allengs een overwicht schonk, waarvan men zeggen kan, dat *de Joodsche geldmacht* nog wel niet Amerika, maar wel terdege heel Europa overheerscht. Die interessante positie nu, van in het Ghetto schuil te zitten, en toch van uit dat Ghetto de gouden draden te spannen van het webbe, waarin men de volken en vorsten zou vangen, heeft het Joodsche karakter omgebogen, en het in zijn tegenwoordige verschijning getypeerd. Vele uitnemende trekken van het Joodsche karakter zijn daardoor aan atrophie gaan lijden, en enkele min hoogstaande hebben, in sterke hypertrophie, aan het algemeene type een zeer eenzijdigen plooi gegeven. De *alzijdige* ontwikkeling van het oorspronkelijk zoo rijke en schoone type is hierdoor gestuit, en een eenzijdige ontwikkeling is hiervoor in de plaats getreden, waardoor de harmonie van het type is verstoord.

Zijdelings werkte het Talmudisme hierbij in gelijke richting. De rabbinistische geleerdheid is in hooge mate spitsvondig. Ze trekt alle geestesinspanning op overgeleverde teksten saâm; prikkelt de scherpzinnigheid om met woorden en letters te kunstelen; en verlokte daardoor tot een vindingrijkheid en scherpte van onderscheiding, die de denkkracht op hoog peil hield, maar aan het denken een hoogst eenzijdige richting gaf. Tot in Damascus, waar ik een Joodsche bidzaal (geen Synagoge) binnentrad, kan men ernstig gestemde Joden bezig vinden om zulk een rabbijnschen tekst saam te bestudeeren. Men zag het aan die gansch eerbiedwaardige mannen aan, dat ze deze studie niet voor spel deden, maar dat een geheiligde belangstelling hen aandreef. En al kunnen wij, Europeanen en Christenen, ons haast niet voorstellen, hoe bezonnen mannen tijd en inspanning er voor over hebben, om zich aan de studie van zulke van alle gewicht ontbloote spitsvondigheden te wijden, het feit blijft dat zulke vraagstukken voor hen levensquaesties zijn, en dat ze niet rusten eer ze heel hun geest gevormd en vervormd hebben, om op alle specieuze bijzonderheden die hiermee samenhangen, in te gaan. Dit nu bracht teweeg, dat onderwijl het onderwijs onder de Christenen nog op uiterst lagen trap stond, het onderwijs in het Ghetto gemeengoed voor de Joodsche jeugd was. Hierdoor waren de Joden, toen de nieuwe tijd aanbrak, formeel boven ons uitgewassen, veel scherpzinniger ontwikkeld, en op het scherp inleven in het kleine en schijnbaar nietige gespitst. Alleen maar, juist hierdoor bleef hun ontwikkeling een hoogst eenzijdige, en hun sterk percentage onder de krankzinnigen is vooral hieruit te verklaren. In Duitschland waren 3.42 % van alle opgenomen krankzinnigen Joden, d. i. driemaal meer dan hun percentage in de bevolking; in Oostenrijk was het 7 % van de gestichtsbevolking, tegenover 4.68 % in het bevolkingscijfer. De rabbinistische teksten waren de wereld hunner wetenschap, en het op die teksten geoefende intellectueele talent vond geen ander practisch gebruik, dan in het zich richten op fijn, slim en ver doorgedachte handels- en vooral geldhandelsquaesties. Ook bij dien handel vonden ze, bij het opkomen van zijn reusachtige macht, de zenuw hunner kracht in het kleine en specieuze, dat door anderen verwaarloosd werd. Zoo bestaat tusschen beide samenhang. De rabbinisten hebben den geest eenzijdig gescherpt, en die eenzijdig gescherpte geest heeft zich in breede vertakking op het leven geworpen. Dit leidde tot een machtige concentratie van kracht. Van geslacht op geslacht is deze eigenaardigheid atavistisch gesterkt. En zoo vindt men thans in den Jood niet meer het bezielende type van een Mozes of een Jesaja, maar slechts datgene wat uit die oorspronkelijk zoo hoogstaande verschijning, onder invloed van geheel andere omgeving, door druk en vervolging, door opsluiting in zich-zelf, en door petrifiëering van het geestelijk leven, na twintig eeuwen

geworden is. Een volk nog altoos van zeldzaam lioogen aanleg en ongeëvenaarde intellectueele kracht, maar dat ophield het schoon van het *„well balanced”* te bezitten, en dat aan één van zijn takken te eenzijdig hoog opschoot, zoodat de andere takken in groei achterbleven. Nog altoos een volk zooals er geen tweede is, maar waarin het goud van zijn oorspronkelijken adel verdonkerd werd. In Spinoza herkent ge geen Jesaja, in Marx geen Mozes, in Heine geen Azaf. Al wat er geniaals in deze machtige geesten blonk, was niet uit den wortel van Israël, maar uit den geest der volken om hen heen.

Toch mag het ons niet ergeren, indien de „bewuste" Joden nog altoos de trots van het uitverkoren volk te zijn, weigeren los te laten. Ze zijn en ze blijven dit, en als volk met een eigen nationaal besef staan ze nog onder alle volken als een geheel eenige verschijning. De hooger staande Jood vat dit ernstig op, in zooverre hij er een heilige roeping voor zijn volk uit afleidt. De geloovige denkers onder hen zien in het voortbestaan van de Joden na twintig eeuwen, en in hun verspreiding onder de volken, wel waarlijk Goddelijk bestel. Ze houden vast aan de roeping, die eens aan Israël onder de volken der oudheid was aangewezen, om tegenover het Polytheïsme en Pantheïsme, het volle en alles beheerschende Monotheïsme hoog en in stand te houden. Ze verstaan dit wel als een nationaal Monotheïsme, maar dan toch als Monotheïsme in den rijken zin des woords. Het is *hun* God, die de God aller natiën is, en tot de verheerlijking van wiens naam alle volken moeten worden toegebracht. Doorgedrongen tot de rijkere ontplooiing van dit Monotheïsme in den Christus zijn. ze niet. Veeleer beschuldigen ze ons, dat we, door in Christus God zelf te aanbidden, het zuivere Monotheïsme verlaten hebben. Ook van de Mohammedaansche Allah-vereering onderscheiden ze hun eigen Monotheïsme door tegenover den Khoran vast te houden aan de Wet van Mozes. Zoo leven deze nobele geloovige Joden in |de vaste overtuiging, dat ze een zending hebben te volbrengen. Een zending, die ze niet alleen zoeken in de prediking van het Monotheïsme, maar ook daarin dat hun verspreiding onder de "volken, door het bitterste lijden heen, middel werd om de vrijheid van den geest op kerkelijke enghartigheid te veroveren, en zoo een zuurdeesem onder de natiën te vormen, dat de stagnatie in het saamleven verhoedt of teniet doet. Met warme sympathie begroet dan ook Mr. de Jonge, de Joodsche rechtsgeleerde uit Berlijn, uit wien ik hierboven citeerde, de uitspraak van Herbert Spencer: ,,Begaafd als weinige natiën, zijn de Joden in staat nog een geheel andere roeping te vervullen, dan die in hun Monotheïsme ligt. Ze zijn een

volk dat als gistend, oplossend, en in proces brengend kosmopolitisch element op de geheele volkerenfamilie der menschheid inwerkt. Ze weigeren zich door de volken te laten opslorpen, en vormen zelve een machtig zuurdeesem onder hen, om hun enghartig-nationale stagnatie en vermoerassing te voorkomen". Zulke streelende uitspraken neemt men van Joodsche zijde gaarne over. Zoo beeldt de schrijver van het *Aspect* zich metterdaad in, dat Engeland zijn vrije ontwikkeling dankt aan de Joden, die het herbergde, en hieruit leidt hij af, dat „What the Jews have done in England, they have still to do in other countries now" (blz. 49). Voor deze hooge roeping moeten ze bereid zijn desnoods achteruitzetting en verdrukking te ondergaan. Wat de Zionisten willen is daarom een laf op de vlucht slaan, en hun geroep is als de stem der valsche profeten, van wie 't in de Schrift heet: „Zij profeteeren valschelijk in mijn naam, want Ik heb ze niet gezonden". De Joden, zoo wil hij, moeten blijven in het land waar ze zijn, zich daar krachtig verweren, daar lijden en dulden, tot ze hun vrije rechtspositie veroverd hebben, om juist daardoor het volk dat hen herbergt, te zegenen. Met name wil hij dit ook met het oog op die landen waar de Joden 't nog het hardst te verduren hebben. Zoo schrijft hij over de Joden in Rumenië: ,,The Jews must remain in Roumenia in order to help Roumenia to become a civilised state. This is the mission of Israël in exile, the mission that British Israël has fulfilled". Voorzeker een trotsche gedachte, maar die niet wegneemt dat Theodor Herzl op het tweede Bazelsche Congres openlijk erkende (Fransche uitgave van zijn rede. Parijs 1899, p. 11): ,,dat het Joodsche vraagstuk voor meer dan één land een wezenlijke vloek is” daarbij vooral doelende op Rumenië en Rusland.

Nu voelt wie, uit het Westen komend, deze landen bereist, en er de door de Joden bewoonde streken overziet, dat de Jodenquaestie in deze landen niet juist kan beoordeeld worden, zoolang men daarbij den maatstaf aanlegt, die voor ons in het Westen geldt, zoo min wat quantiteit als qualiteit aangaat. Wie plaatsen bezoekt als Ungheni, waar bijna niets dan Joden wonen, of ook steden als Jassy, waar ze over de 50 % der bevolking uitmaken, ontvangt van het Joodsche element een geheel anderen indruk dan b.v. in Amsterdam, waar ze toch nog altoos voor 10 % in de bevolking deelen. Ik weet dit verschil niet beter aan te geven dan door wat ik zelf in Tirol waarnam. Toen ik voor een kwart eeuw te Toblach kwam, vond men daar, en in Laudro, een zeer enkele Joodsche familie in Sommerfrische, en dit gaf onderling een alleraangenaamst verkeer. In de volgende jaren, keer op keer .in Toblach terugkomend, zag ik het aantal

Joodsche families steeds toenemen. Niet lang duurde het, of daar en in Landro bezetten ze de twee grootste hotels voor meer dan de helft. En nu onlangs nogmaals dit heerlijke Alpen dorp bezoekend, vond ik èn in het Südbahnhótel èn in Landro bijna niets dan Joden. Het verschil nu was, dat ze zich thans met geen enkelen niet-Jood meer inlieten, uitsluitend onder elkander verkeerden, en er geheel hun eigen wijze van leven hadden ingevoerd. Wie er niet als Jood afstapte, merkte al spoedig dat hij een onwelkome gast was, en trok zich naar een der kleinere hotels terug. En soortgelijken indruk nu ontvangt men ook in een «tad als Ungheni of Jassy. Zoodra de Joden de meerderheid vormen, voegen ze zich niet meer naar 's lands usantiën,maar richten het leven en de wederzijdsche verhouding naar eigen goeddunken in. Ik maak hier geen aanmerking op. Wij zouden evenzoo doen. En toch, er moet op gewezen, om duidelijk te maken, hoe reeds enkel door deze heel andere verhouding in 't cijfer, de indruk, dien ge van het Joodsche element ontvangt, een geheel verschillende is van wat wij in het Westen beleven. Maar veel sterker nog is het verschil in qualiteit. In onze beschaafde kringen is de Jood als onzer één, verkeert men met den Jood van gelijken stand op voet van volkomen gelijkheid, en vindt vooral in. zijn gezin steeds een gastvrij en aangenaam onthaal. In de Jodenbuurt te Amsterdam spreekt het verschil reeds sterker, doch zonder u rechtstreeks af te stooten. Ook in hun eigen buurten zijn de Joden ten onzent meer dan half ge-europeïseerd. Maar in Rumenië en Rusland is dit geheel anders. Hier kleedden ze zich veelszins nog op een eigen manier. Ze spreken hun eigen Jargon. Ze hebben een veel sprekender oostersch type. Ze houden zich op zichzelf en nestelen zich in eigen kwartieren. Ze zijn streng orthodox en leven in de rabbiuistische litteratuur. In niets voegen of schikken ze zich naar de zeden van het land. Op alle manier gedragen ze zich als een vreemd element, en drijven hun nationale afsluiting nog verder dan de Zigeuners dit doen. Hierdoor neemt het Joodsche vraagstuk in een land als Kumeuië heel andere proportiën en een geheel anderen vorm aan. Er ontwikkelt zich een gisting, een woeling, een worsteling, een strijd tusschen twee heterogene elementen. Het Rumeensch-nationale gevoel komt met het Joodsch-nationale gevoel in botsing, en Conservatieven zoowel als Liberalen zijn er op bedacht, om door opzettelijk daartoe dienende wettelijke bepalingen het nationaal Rumeensch karakter tegenover het Joodsch-nationale te verweven. Want wel zijn ook in Rumenië de Joden nog geen 5 % der totale bevolking, maar ieder voelt, dat de 250.000 Joden door hun commercieel intellect, door hun scherpbelijnd karakter, en zeer stellig ook doordat er voor hun zwakkere conscien-tie zooveel meer door kan, in intens nationale kracht het ten minste driemaal van de Rumeensche boeren winnen. Op dien lageren toestand der inheemsche bevolking, op haar mindere gevatheid en

handigheid, op haar drankzucht en onbezorgdheid bouwt dan de Jood zijn speculatie. Schier op elk terrein legt de Rumeniër het tegenover hem af. Aan geld is altoos gebrek, en het verlangen naar geld, om te genieten, is altoos brandende. Hiervan knoopt de Jood een strik, waarin hij den Rumeniër vangt. En laat men den Jood vrij zijn gang gaan, dan is in minder dan geen tijd half 't dorp geldelijk in zijn macht, en koopen de Joden van de verarmde Bojaren het land op. Wie nu met dezen toestand niet rekent, en uit de verte de Joodsche quaestie in Rumenië beoordeelt naar wat hij in het Westen om zich heen ziet, kan niet anders dan bij een zeer onjuist en ongerechtvaardigd oordeel uitkomen. In Rumenië stond de vraag aldus: Hoe kunnen we de positie der Joden zóó regelen, dat ze geen heer en meester in het land worden en de Rumeensche nationaliteit niet aan zich onderwerpen ? Hierbij houde men in het oog, dat de Joden eerst in later tijd Rumenië zijn binnengetogen, en zich vooral in Moldavië geconcentreerd hebben. In 1803 waren in Moldavië 104,476 Christen-families, en slechts 2527 Joodsche, waarvan 2029 in de steden en slechts 498 op heel het platteland; wat, de familie op 5 personen berekend, een verhouding opleverde van even 12,000 Joden tegenover 520,000 Christenen. In 1820 was dit cijfer nog slechts tot 16,000 geklommen. Maar in 1859 was dit cijfer plotseling gestegen tot 119,000, en in 1899 tot 195,887, op een totaal der bevolking van 1,832,106. In Wallachije telden ze in 1831 nog slechts 3292 zielen, in 1899 bedroeg hun aantal reeds 66,438. Feitelijk heeft er in den loop der 19de eeuw alzoo een Joodsche invasie in deze Vorstendommen plaats gegrepen, en deze invasie was een gevolg van de verdeeling van Polen. In Polen waren de Joden vrij van militairen dienst, maar èn Rusland èa Oostenrijk hebben in de deelen van Polen, die ze aan zich trokken, van lieverlee den militairen dienst ook voor de Joden ingevoerd. Hieraan wenschten velen zich niet te onderwerpen, en deze togen daarom de nog zeer dun bevolkte en uit oeconomisch oogpunt voor hoogere ontwikkeling-vatbare streken van Moldavië binneu, en vormden daar al spoedig groote kolonies van een aan de Rumeensche nationaliteit geheel vreemd element. Leroy Beaulieu erkende dan ook (Dl. III p. 637): „Aux Roumains il est permis de redouter que la nationalité renaissante ne soit submergée." Theodore Reinach, zelf Jood, heeft in de Grande Encycl. XXI p. 273 niet geaarzeld het uit te spreken, dat een Jood in het Oosten, geheel in handel en vooral ia geldhandel opgaande, eenerzijds bij alle concurrentie superieur is door zijn aangeboren en verworven talent, maar ook andererzijds schuldig staat aan een schraapzucht en aan een in dubbelhartigheid overgaande sluwheid, die er hem toe verleidt om te gelooven, „que tont est a vendre et qu'il est légitime de tout acheter." Iets waarbij zich dan, bij meerder welvaren, de onaangename verschijnselen voegen van; „vulgarité, ostentation, vanité et snobisme." Een variëteit die men zelfs in

Engeland vindt. Zoo staat b.v. in het *Jewish yearbook* van 1906 op blz. 277—287 een lijst van dusgenoemde *Jewish World celebrities*, ruim 500 in aantal, waarvan ge voor verreweg het grootste deel der namen zelfs nooit gehoord hebt. Wat nationale, religieuse of sociale groep loopt nu ooit met zulk een lijst te koop? In Moldavië vooral lag het gevaar van Judaiseering voor de hand, omdat Moldavië, bij Wallachije vergeleken, zeer achterlijk was. Toen in 1889 voor de boeren op de Staatsdomeinen 5 hectaren per man beschikbaar weerden gesteld, werden voor meer gegoede boeren perceeleu van 12—25 hectaren open gehouden, die bij opbod weer verkocht werden, onder beding dat 1/10 van den koopprijs contant betaald werd. In Wallachije nu liep dit uitnemend, en werd tot 1600 frcs. per hectare grif geboden. In Moldavië daarentegen kon geen boer blijkbaar een 2 à 3000 frs. bij elkaar brengen, en er deden zich zoo goed als geen koopers voor. In Rumenië heeft men onder den naam van Calasari een soort ruiterij van boeren, die hun eigen paard koopen, en dan slechts één week op de vier dienst doen. Deze dienst is zeer gewild, om het groote gemak dat hij voor den landbouwer oplevert, maar wie er bij zal worden ingelijfd, moet 3 à 500 frs. voor een cavalerie-paard kunnen betalen. Nu leverde Wallachije voor de Calasari 28 eskadrons. Moldavië is half zoo klein, en zou er naar verhouding alzoo 14 moeten leveren, doch het heeft er slechts 4. De kosten van het paard kan men niet betalen. Een som van 200 à 250 gulden! Groote domeinen worden in Wallachije door de boeren voor een jaarpacht van 40.000 frcs. gehuurd. In Moldavië zijn de pachters van deze domeinen uitsluitend Joden. Ook is in Moldavië de sterfte onder de inlandsche bevolking veel sterker dan in Wallachije. De geboorten staan in beide Vorstendommen op 43 %o, maar terwijl de sterften in Wallachije gedaald zijn op 29 %o, staan ze in Moldavië nog altoos op 34 %o. Vooral in de steden daalde de Grieksch-orthodoxe bevolking in 6 jaar met 2500 zielen, onderwijl die der Joodsche bevolking met 9600 zielen klom. Dit nu is niet anders te verklaren dan uit de gestadige verarming van de inheemsche bevolking, doordien haar toch niet ryk bezit stelselmatig in de handen der Joden overgaat. En niet alleen in Jassy, maar evenzoo in de overige steden van Moldavië, in Botoschani, Dorohoi en Faliceni neemt de Joodsche bevolking steeds meer de overhand en staat er nu reeds op 60 en 70 %. Tegenover zulk een toestand nu blijft men met de schoonste theorie machteloos. Men weet hoe zelfs in Amerika het verzet tegen de invasie van het gele ras steeds toeneemt, hoewel hier alleen sprake is van een invasie van nog niet één half percent. Het rasbesef, het nationaal gevoel, raakte nu juist evenzoo in Rumenië in gisting, en alle partijen, boeren en burgers, trokken er één lijn. De pas zich vormende middenstand voelt zich in zijn bestaan bedreigd. Hij ziet hoe in 8 van de 13 districten nu reeds meer dan 80% der firma's in Joodsche handen

is, en hoe het aantal Joodsche firma's in Dorohoi zelfs tot 95 % opliep; en omgekeerd hoe het aantal faillieten in 1892—97 voor Jassy 96 % Joodsche firma's aanwijst tegen 0,8 % der Christen-firma's. Let men er nu op, wat klachten zelfs in de liberale pers van Frankrijk werden aangeheven over de invasie van Spanjaarden en Italianen in Algiers, uit vrees dat deze het Fransche element te zeer verdringen zullen, dan eischt billijkheid, dat men ook den Rumenen recht laat wedervaren in hun pogen om zich tegen de invasie van het Joodsche element te verweren. Zelfs de Conventie van Parijs d.d. 19 Aug. 1858 gaf haar adhaesie aan Art. 46, bepalende, dat alle inwoners van Christelijken ritus gelijke politieke rechten zullen hebben, maar onder bijvoeging: ,,cette jouissance *pourra* être donnée aux autres cultes par des dispositions légiblatives." Toen zagen dus zelfs de Mogendheden nog in, dat algeheele gelijkstelling van Joden en Christenen aan de Vorstendommen niet kon worden opgelegd. Ongelukkigerwijze zijn toen de ruwe, brutale aanvallen van het grauw op de Joden te Bucharest en elders sinds 1866, voorgekomen, die, bij de heerschende stemming der bevolking, niet energiek genoeg werden te keer gegaan. De Regeering wilde wel, maar ze stond machteloos. Daarop heeft toen, gelijk te begrijpen was, de Alliance Israélite zich het lot der Joden in Rumenië aangetrokken. Crémieux en Montefiore kwamen zelf naar Bucharest, en in de haute finance nam men zich aanstonds voor, van de eerste geldelijke of diplomatieke ongelegenheid, waarin Rumenië mocht geraken, gebruik te maken, om de gelijkstelling ook op politiek terrein voor de Joden door te zetten. Terecht oordeelde men, dat geweldenarijen als te Bucharest, Jassy, Bakan en Tecuciu waren voorgekomen, niet konden geduld worden. Alle consuls dienden protest in, en zelfs in onze Tweede Kamer interpelleerde de Joodsche afgevaardigde Godefroy de Nederlandsche regeering in 1872 over deze gruwelen. Had men zich nu maar bepaald tot den eisch, dat de toestand der Joden genormaliseerd zou worden, men had ongetwijfeld zijn doel bereikt. Maar hiermede uiet tevreden, stelde men onverwijld den eisch van algeheele gelijkstelling; iets wat geen enkel bewind te Bucharest had *kunnen* doorzetten. De strijd hierover brak uit tengevolge van het Verdrag van Berlijn. Rumenië verkreeg bij dit verdrag in 1878 wat het steeds begeerd had: zijn erkenning als onafhankelijk Koninkrijk. Maar Art. 44 van dit Verdrag bond die erkenning aan de bepaling: dat in Rumenië „het onderscheid van godsdienst, geloof en belijdenis tegenover niemand gelden zou als grond om hem uit te sluiten van het genot van burgerlijke en staatkundige rechten, om hem den toegang tot openbare ambten en betrekkingen te belemmeren, of om eeuig beroep of bedrijf uit te oefenen, in welke plaats het ook zij." Deze bepaling nu ging rechtstreeks tegen Art. 7 van de Ru-meensche Grondwet in, welk artikel bepaalde dat alleen „vreemdelingen van Christelijken huize genaturaliseerd

konden worden." onder de sterke pressie der geldmagnaten te Parijs, Londen en Berlijn, hadden de Mogendheden, in weerwil van Rumenië's protest, dezen eisch in het verdrag gebracht, en Bismarck niet minder dan Napoleon liet te Bucharest verstaan, dat inwilliging van dezen eisch voorwaarde van erkenning bleef. Koning Carol en zijn raadslieden waren gezind om het uiterste te beproeven, maar kenden toch hun land te goed, om niet te weten, dat wat men uit Parijs, Londen en Berlijn aan Rumenië wilde opleggen, kortweg onuitvoerbaar was. Nooit zou de Volksvertegenwoordiging nu reeds tot de volstrekte gelijkstelling meewerken. Op raad van Peter Carp stelde Koning Carol toen voor, de uitsluitingsbepaling van Art. 7 van de Grondwet te schrappen, en de Joden, geboren uit ouders die in Rumenië geboren waren, het volle burgerrecht toe te kennen, mits ze hun militairen dienst vervulden, een Rumeeusche school bezocht hadden, een hoofdgeld betaalden, en een patent bezaten. Doch ook hier had de Kamer geen ooren naar, evenmin als naar Sturdza's engere bepaling. Het eenige wat men verkrijgen kon, en waar dan ook de Mogendheden tenslotte vrede meê namen, was een wijziging van Art 7 der Grondwet, waarbij bepaald werd, dat geen godsdienstig verschil in den weg kon staan aan het verkrijgen van burgerlijke en staatkundige rechten, en dat elk vreemdeling zonder onderscheid van Godsdienst genaturaliseerd kon worden, mits hij tien jaren na zijn aanvrage in Rumenië gewoond had, ,,et prouvera par ses actes qu'il lui est utile." Daarop werden toen 900 Joden genaturaliseerd, doch onder dezen 700 die als soldaat in den vrijheidsoorlog hadden gevochten, en reeds gestorven waren, zoodat toen feitelijk slechts 200 van de 250.000 Joden van hetgeen het Verdrag van Berlijn doordreef, profiteerden. In naam had men toegegeven, feitelijk bleef de toestand wat die was.

Doch hierbij bleef het niet. Veeleer poogde men van dit oogenblik af door de gewone wetgeving den invloed van het Joodsche element op alle manier te stuiten. De Joden moesten dienen, maar de gewone weg tot avancement werd hun afgesneden. De wet van 16 Juli 1881 sloot de Joden van de beurs en het makelaars wezen uit; advocaat konden ze nietr worden. De wet van 29 Maart 1884 schafte voor de Joden den haïidel der marskramers af. Van de handel- en nijverheidskamers en van de nationale bank werden ze mede uitgesloten. Land konden ze niet bezitten, wel een huis. Drogisterijen of apotheken zouden alleen landslieden mogen openen. Voor den verkoop van de gemonopoliseerde tabak kwamen ze niet in aanmerking. Het wonen op het platteland werd aan beperkingen en bepalingen gebonden. Fabrieken zouden het Staatssubsidie alleen erlangen, bijaldien zij tenminste 5 jaar lang % van haar personeel uit niet-Joden namen. Een besluit van 18 Februari 1895 bepaalde, dat de Joodsche

zieken in het hospitaal alleen werden opgenomen, zoo de diagnose aantoonde dat hun ziektegeval van belang voor de wetenschap was. Bij Besluit van 15 Nov. 1896 werd hun verboden aan het hoofd van krankzinnigengestichten te staan. En wat nog het meest griefde, de lagere school is in Rumenië kosteloos, maar de Joden konden er hun kinderen niet zenden zonder wel te betalen, en zagen hun kinderen ook dan nog alleen toegelaten, indien er plaats bleek te zijn. Voor de ambachtsschool gelden gelijke bepalingen. En zelfs als de Joden eigen scholen oprichten, is hun bij circulaire van 6 October 1899 verboden, op Zondag school te houden, en zijn ze verplicht dat te doen op den Sabbathdag. De geest der bevolking bleef de Joden tegen. Nog in 1897 werd te Bucharest hun clubhuis en de Synagoge vernield. In 1899 brak ook te Jassy een revolutie tegen de Joden uit. En nu weer in 1907 wierp de Jacquerie zich met zekere voorliefde op de Joden, vooral in Moldavië. De wet repte wel nimmer van Joden, en trof door haar bepalingen alleen de vreemdelingen, maar die vreemdelingen waren natuurlijk de Joden. Dit wist ieder in Rumenië, en vandaar dat de gisting onder de bevolking, die zulke wetten eischte en doordreef, er nieuwe kracht aan ontleende, om den weerzin tegen de Joden op allerlei wijs aan hen te koelen. Die weerzin komt meer op uit angst, dan uit vijandschap. Vooral in Moldavië vreest men niets zoozeer als door de Joden overvleugeld te worden. Alleen de genaturaliseerde Joden, een uiterst klein groepje, mogen er land bezitten, en toch waren in 1901 enkel in Moldavië reeds over de 220.000 hectaren in de handen van dit kleine groepje overgegaan, terwijl de pachters van de grootste domeinen evenzoo meest Joden zijn, en op die domeinen de landbevolking knevelen wat ze kunnen. De onlangs te Parijs overleden Minister J. Lahovari wijst er bovendien terecht op, dat hetgeen in Zevenbergen plaats grijpt, waar de Joden geheel de vrije hand hebben, volgens het eigen getuigenis van den ultra-radicaal El. Reclus, wel geschikt is om in Moldavië de bezorgdheid te verhoogen. Reclus schrijft toch: Het is de Jood die schnaps verkoopt op crediet, en kleine geldbedragen voorschiet, met het land van den boer als pand. Terugbetalen kan de boer dit niet, en zoo ziet hij, strook voor strook, zijn land in handen van den Jood overgaan, en mist hij de zedelijke kracht om weerstand te bieden aan zijn gemakzucht en liefde voor den drank. De magnaten vallen tengevolge van hun speel- en spilzucht eveuzoo in de handen der Joden. En als een Jood in het dorp aldus meester van het land is geworden, blijft hij rustig thuis, en laat de boeren hard werken als loonslaven op het land dat eens hun eigendom was" (*Nouv. Geogr. Univ*. III p. 354). De Jood, vooral zoolang hij zijn kapitaal nog vormen moet, is sober, arbeidzaam, drinkt niet en gaat met taaie volharding op zijn doel af, en de onbezorgde, genotzuchtige landsbevolking is tegen den aanval van dien vasten wil niet bestand. De Jood begon ook in Moldavië veelal met een herberg

in een dorp te openen, schonk daar op crediet, en leende bij sommetjes van 20 frcs., soms tegen een franc interest in de maand ; een interest alzoo van 60 %, die natuurlijk nooit betaald werd, en bij het kapitaal ging. Eerst in 1873 is dit herberg wezen gestuit, en vooral sedert 1880 door Bratiano beteugeld. Van 33.865 liep toen het aantal kroegen op 21,545 terug. Het verbruik van alcoholia, dat in de periode van 1881 — 1885 jaarlijks gemiddeld 21 3/4 millioen liter bedroeg, is ten gevolge van dezen wettelijketi maatregel in de periode van 1899 — 1902 gedaald op 83/4 millioen; doch zelfs nu nog is het verbruik ten platten lande 't sterkst daar, waar de Joden, die zelf niet drinken, het talrijkst zijn. Het gemeentelijk octrooi brengt slechts 0.60 fr. per hoofd op in dorpen zonder Joden, en tot 3.72 fr. in gemeenten waar de Joden over invloed beschikken. Ook de prostitutie is vooral in hun handen. Negen tiende der bordeelen worden door Joden gehouden, en Jodinnen als geprostitueerden vindt men in Moldavië naar proportie viermaal meer dan gedoopten. Voor de gevangenissen leverden de Joden in de periode van 1893—1897 ruim 5 % der veroordeelden en voorloopig in hechtenis genomenen, bij een bevolkingsproportie van slechts 2.59 %. En wat vooral zoo sterk tegen hen inneemt, is hun gereedheid om ambtenaren om te koopen; voor een onwaarheid als getuige op te treden, om bij vrouwen of meisjes, waarop een verleider het oog liet vallen, als koppelaar op te treden; kortom, om overal waar een conscientie verzwakt of gestikt moet worden, het hooge spel tusschen de conscientie en hun geld uit te spelen. Doch al verklaart zich hieruit de stemming der bevolking, en al was de Regeering verplicht het nationale element tegen deze overwoekering te beschermen, de Regeering gaat daarom allerminst vrij uit.

De eerste fout is begaan, toen de Joodsche invasie uit Polen, Gallicié en de Bukowina begon. Die invasie toch, die bedoelde aan den militairen dienst in Rusland en Oostenrijk te ontkomen, had onmiddellijk kunnen gestuit worden, door even zwaren, of nog zwaarder militairen dienst voor de Joden in Moldavië en Wallachije in te voeren. Thans hun militairen dienst op te leggen, maar met beperking van het avancement, is onrecht. Ook de verplichtingen, om de Joodsche scholen op Zondag te sluiten en op den Satbath onderwijs te geven, is een niet te verdedigen maatregel. En zoo ook de ongelijke behandeling van de Joodsche kinderen op de openbare scholen, past niet voor een moderne Regeering. Had men aan de Joden bij hun invasie een eigen streek om te bewonen, op de onmetelijke Staatsdomeinen aangewezen, zoo zouden ze zich op den duur in het landleven hebben geschikt, eigen kringen gevormd, en aan de overige bevolking niet zulk een overlast aangedaan hebben. De sluiting der overtollige herbergen is te laat gekomen. Tegenover het ruïneerende Joodsche

credietwezen had de Regeering reeds voorlang een goed geordend, goedkoop credietwezen ter beschikking der landbevolking moeten stichten. Geldleeningen in herbergen had men als verboden bij de wet moeten te keer gaan. Schenken op crediet had men kunnen verbieden. En ook ware het de roeping der orthodoxe geestelijkheid geweest, om de onbezorgdheid, pronkzucht en genotzucht van den Rumeenschen boer te keer te gaan, en de Joodsche deugden van soberheid, .spaarzaamheid, arbeidzaamheid en zelfbeheersching bij hen op te wekken ; maar juist die zedelijke factor werkte niet. De Bojaren, die hun fortuin te Parijs verspeelden, en dan door Joocische rentmeesters de bevolking op hun goederen exploiteerden, hebben hun nationale roeping niet verstaan, en het hart van hun volk niet weten te winnen. En aldus is die ongunstige verhouding ingetreden, die in 1907 de boeren tot Jacquerie deed overslaan, om door geweld te herwinnen, wat voor een zoo aanmerkelijk deel door eigen zedelijke zwakheid was te loor gegaan. We zeggen daarom niet, dat men, gelijk nu eenmaal de toestanden er toe lagen, aanstonds tot gelijkstelling der Joden had kunnen overgaan. Hiervoor is het nationale element noch oeconomisch, noch ethisch sterk genoeg; maar de nu gevolgde weg om het volk eenerzijds aan de Joodsche exploitatie over te leveren, en andererzijds door krenkende maatregelen te beschermen, is een methode, die op den duur op niet anders dan een fiasco kan uitloopen. Alleen, alle verbetering vordert hier lijd.

In *Rusland* treedt het Joodsche vraagstuk in nog ernstiger karakter op; niet alsof naar proportie de Joden er zooveel talrijker zijn, maar omdat ze, absoluut, een totaal van tusschen de 5 à 6 millioen vormen, die meest in enkele streken bijeenwonen. Percentsgewijze zijn er in Rumenië op elke 1000 inwoners 45,5 en in Europeesch Rusland 46 Joden, alzoo een bijna gelijk getal; maar in Rusland zitten de 5 à 6 millioen gemasseerd aan de wester- en zuidergrens, terwijl ze in het overige Rusland niet dan zeer sporadisch gevonden worden. Het is met name de inlijving van Polen, waardoor Rusland zich den last van het Joodsche vraagstuk op den hals heeft gehaald. In Rusland is niet, als in Rumenië, sprake van een Joodsche invasie. De Joden zijn in Rusland geen vreemdelingen. Alleen door verovering heeft Rusland keer op keer streken in bezit genomen, waar een aanmerkelijk deel der bevolking Joodsch was, en met name was dit het geval met Polen. Naar de meest geloofwaardige traditie zijn de Joden in twee stroomingen Polen binnengedrongen. De eerste strooming kwam uit Perzië en Klein-Azië; de tweede, toen in het westen met de Kruistochten de vervolging der

Joden begon, uit Duitschland. Nog eer Rusland of Polen vast bestand hadden gekregen; toen deze landen nog heidensch en niet gekerstend waren; togen de Joden uit Azië deze streken binnen, en bekeerden er velen tot hun Mozaïsche religie. Van den Chazaren-koning spraken we reeds. In de l0e eeuw, toen Grootvorst Wladimir het Christendom aannam, scheen het een oogenblik onzeker, welke religie hij zou kiezen, en aarzelde hij tusschen de Joodsche, de Roomsche en de Byzantijnsche, tot hij, om zijn huwelijk met de zuster van den Griekschen Keizer, voor de Grieksche religie koos. Dit had reeds in 1110 een vervolging der Joden ten gevolge, die hen voor een goed deel bewoog zich naar het inmiddels opgekomen Polen terug te trekken. In dit land toch vonden zij onder de dynastie der Piasten, vooral onder Boleslaw, en later onder de Jagellonen, niet alleen gastvrije opneming, maar krachtdadige bescherming; ja zelfs meer dan gelijkstelling, in zooverre ze een eigen rechtspleging ontvingen, en er zelfs in geschillen met Christenen geen vonnis kon vallen, zonder opneming van althans één Jood in de rechtbank. In Polen ontbrak destijds elke handeldrij vende middenstand en alle zelfstandig kapitaal. Er waren niet anders dan machtige Bojaren en lijfeigenen. Die Bojaren waren, evenals de Regeering van het land, steeds om geld verlegen, en de Joden voorzagen in dien nood. Zoo waren ze bij ,de machthebbers in hoog aanzien, wisten zich allerlei privilegiën te verwerven, en hadden welhaast geheel het oeconomische leven van Polen in hun hand. De roep van hun welstand en aanzien in Polen drong alras tot het Westen door. En zoo kwam het, dat, toen in het Westen het Ghetto met zijn wreedheden begon, tal van Duitsche Joden vooral in Polen een wijkplaats zochten, en welhaast in aantal de uit Azië gekomen Joden te boven gingen. Zelfs is hier tusschen deze twee groepen van Joden een vrij ernstige strijd ontbrand. Beide groepen hadden een eigen traditie, ook in het rituëele; maar overmits de Aziatische Joden op veel lager trap van ontwikkeling stonden, is deze strijd spoedig ten bate van de Duitsche Joden beslecht. Vandaar, dat nu nog de Joden in Polen het Joodsch-Duitsch ispreken en niet het Slavisch. In hoeverre dit Joodsche element in Polen, dat reeds in de 16^ eeuw 200.000 zielen sterk was, er toe bijdroeg, om de Pool-sche nationaliteit te desorganiseeren, en den val van Polen voor te bereiden, waag ik niet te beslissen; doch vast staat, dat toen Rusland Polen inlijfde, het zijn macht met een provincie verrijkte, die oeconomisch feitelijk in Joodsche handen was.

Bij de min gunstige stemming, die reeds tegen het einde der 18e eeuw in Rusland tegenover de Joden bestond, leverde dit ontegenzeggelijk een gevaar op voor de veiligheid van het Russische rijk. Bleek toch de verhouding tusschen het Rijk der Romanows en dit sterke Joodsche element op de grenzen, zich in

vijandige richting te ontwikkelen, dan kon het voor de veiligheid van het Rijk niet zonder beteekenis zijn, dat dit zeer talrijke element, waarbij het Poolsche zich aansloot, saamgedrongen was op zijn meest bedreigde, in Europa vooruitgeschoven westergrens; en dit te meer omdat de overige Joden, in de wester- en zuidergewesten van het machtige Rijk, vanzelf geneigd waren voor hun Poolsche geloofsgenooten partij te trekken, en straks in hun lijden deelden. Waarbij komt, dat in de 19e eeuw de Joodsche bevolking in Polen ongemeen sterk toenam. Ze bedroeg in 1816 nog slechts 212.000 zielen, en was in 1888 reeds tot een cijfer van 1.176.000 aangegroeid. In den aanvang der 19e eeuw nog slechts een kleine 9 % der bevolking, waren ze op het einde dier eeuw reeds gestegen tot 15 %. Wijze politiek had daarom moeten raden, in het verre oosten van het onmetelijke Rijk een geheele landstreek voor de Joden te openen, opdat ze onder eigen bestuur zich ver van de gevaarlijke grens konden ontwikkelen. Maar reeds Catharina II sloeg den geheel tegenovergestelden weg in. Reeds onder Keizerin Elisabeth bekroop den Russischen machthebbers de vrees, dat het Joodsche element, drong het 't hart van Rusland binnen, afbreuk zou doen aan de Grieksch-orthodoxe Kerk. Toen namelijk haar ministers er haar op wezen, dat een land als Rusland, om den handel te doen bloeien, zoo kundige kooplui als de Joden niet missen kon, luidde haar fier antwoord: „Ik verlang voor mijn land geen voordeel van de vijanden van Christus". Zoo werd van meetaf in Rusland de houding, tegenover de Joden aan te nemen, door godsdienstige overwegingen beheerscht. En hoewel Keizerin Catharina II noch in haar politiek, noch in haar privaat leven, ook maar eenigszins den indruk van een overtuigde Christin gaf, volhardde toch ook zij bij deze gedragslijn, en besloot door haar Ukase van 1769, dat de Joden wel in het zuiden, d. i. in het toen pas veroverde Nieuw-Rusland, zouden geduld worden, maar dat de toegang tot het eigenlijke Rusland ten eeuwigen dage voor hen gesloten zou blijven. Een dubbel streven sprak zich hierin uit. Eenerzijds de toeleg, om het eigenlijke Rusland tegen den Joodschen invloed te vrijwaren, en andererzijds de wensch, om in de nog zeer laag staande provinciën van het zuiden van de energie der Joden profijt te trekken. In 1802 werd eindelijk een keizerlijke commissie benoemd, om de Joodsche quaestie definitief te regelen; en in de wet, die, door deze commissie ontworpen, later door Keizer Alexander werd uitgevaardigd, en die in de *Svod Zakonof* meer dan duizend artikelen beslaat, vindt men dezelfde innerlijke tegenstrijdigheid. Eenerzijds werd het Christendom tegen de Joden in bescherming genomen, en alle voordeel aangeboden aan de Joden die zich lieten doopen, onder aanwijzing van een bepaald territoir, waar wie Jood bleef alleen zich vestigen mocht, — en toch tegelijk andererzijds allerlei maatregel vastgesteld, om den handelsgeest der Joden aan de oeconomische ontwikkeling van het Rijk dienstbaar te maken. Met

het oog op de veiligheid van het Rijk werd toen tevens een strook langs heel de westergrens, van vijftig wersten breed, afgeteekend, waarin geen Jood zich vestigen mocht. Het binnen die ompaling hun aangewezen territoir omvatte de districten Vilna. Volhynië, Grodno, Kovno, Minsk, Podolsk, Ekaterinaslow, Pultava en Tschernigoflf, met deelen van Kieff, Vitebsk en Mohileff; maar Kieff en omgeving was evenals Nicolaieff en Sebastopol uitgesloten. Te Vilna waren zelfs de straten aangewezen, waar ze wel, en waar ze niet wonen mochten.

Deze opeenhooping van zulk een groot aantal Joden op een beperkt terrein heeft toen de armoede der meeste Joden sterk doen toenemen. Kenners verzekeren, dat 9/10 der Joodsche bevolking er nu nog een hoogst armoedig bestaan lijdt; dat ze in kleine woningen opeengehoopt zitten, of ook in een soort kazernen soms met meer dan 1000 zielen zijn opeengepakt, terwijl hoogstens een 100.000 onder hen in het bezit van eenig beteekenend kapitaal zijn. Dit droeve feit gaf den stoot tot het groote, helaas, mislukte kolonisatieplan. In Cherson en Ekaterinaslov zouden groote terreinen ter hunner beschikking worden gesteld. Ze zouden door den landbouw zich een geregeld bestaan kunnen verschaffen. Zaaikoren zou hun worden toebedeeld, het noodige vee zouden ze gratis ontvangen, en woningen zouden voor hen worden ingericht. Vooral op Siberië had de keizerlijke regeering aanvankelijk het oog gericht, en voorts op het zuiden van Rusland. Al spoedig echter werd, toen te veel Joden zich aanmeldden, van de kolonisatie in Siberië afgezien. Men vreesde, hen op zoo grooten afstand niet genoeg in zijn macht te houden. En toen de veel minder talrijke kolonisten in het zuiden aankwamen, bleek dat de keizerlijke orders voor hun verzorging en ontvangst eenvoudig niet waren uitgevoerd, en dat de *Tchinoviks*, in hun onbarmhartigheid, deze koloniseerende Joden slechts als een prooi voor hun plunderzucht beschouwden, zonder dat hoogerop redres te verkrijgen was. Zoo mislukte deze kolonisatie in het zuiden schier geheel en vermeerderde zij er de gemeene ellende. Geen maatregel kon intusschen voorkomen, dat de Joden, ten spijt van alle verbod, toch Groot-Rusland binnentrokken. In geen land valt het zoo licht zich aan bestaande verbodsbepalingen niet te storen. Klinkende munt vermag er bij menig ambtenaar zooveel. En wat alles afdeed, er bestond in Groot-Rusland op de dorpen en op de heerlijkheden der Bojaren, heel anders dan in steden, aan de marskramers en kleine geldhandelaars metterdaad behoefte. Kleinhandel, gelijk wij dien kennen bestond er zoo goed als niet. De middenstand was niet dan in zeer beperkten zin aanwezig. In zulke streken uitkomende, werden de Joden, ter wille van hun kleinhandel, vaak met open armen ontvangen. Aan de Universiteiten meldden ze zich in grooten getale aan. En in 't gemeen wies hun

invloed. Keizer Alexander II begreep, dat dit niet te keeren was en zag er zelfs het nut van in. Van de Gouverneurs in het zuiden kreeg hij rapporten, dat de daar wonende Joden zich steeds meer aan de Russische bevolking aansloten, en de Gouverneurs van Minsk en Poltava berichtten, dat de toestand der Joden op het afgesloten territoir steeds meer onhoudbaar werd. De Keizer ging er uit dien hoofde toe over, om het binnenkomen in Rusland voor de Joden gemakkelijker te maken, schafte allerlei inquisitoriale en repressieve maatregelen af, en zoo scheen men metterdaad op den beteren weg te geraken, toen ongelukkigerwijze de moord op dezen goedgezinden Tsaar gepleegd (een moord waarin ook de Joden de hand bleken te hebben gehad) opeens het rad weer deed omwentelen, en onder Alexander III het stelsel van afzondering van de Joden op hun eigen territoir weer in strenge toepassing kwam.

Arm als ze waren, moesten de Joden bovendien, behalve hun aandeel in alle gewone belastingen, nog tal van extra-bedragen in de Overheidskas storten. Zoo was een extra-belasting voor de koscher geslachte dieren te betalen, en nogmaals een extra-accijns voor elk pond vleesch dat van een koscher geslacht dier verkocht werd. Ze moestea een zeker percentage afstaan van alle geïnde huishuren; van in drankhuizen verkochte gelagen; van door hen gedreven brouwerijen, distilleerderijen, koper- en ijzer-ondernemingen, enz. Evenzoo betaalden ze extra-belasting voor het dragen van het Joodsche costuum en ging van hun erfboedel een extra-bedrag af. Mleen studeerende personen en kooplieden van het eerste gilde mochten zich, als ze Joden waren, buiten het territoir begeven. Zoo is het voorgekomen, dat een Joodsch meisje, om een stenographische school te kunnen bezoeken, zich als prostituee liet inschrijven. Dan mocht ze wel buiten het territoir verkeeren; als leerling-stenographiste niet. Grondbezit konden ze buiten het territoir niet erlangen. Van allerlei posten en betrekkingen werden ze uitgesloten. Dienen moesten ze, maar officier konden ze niet worden. En toen hun toevloed aan de Universiteit te Odessa op 70 % van het geheele aantal studenten liep, werd bepaald, dat voortaan slechts 10 % Joden mochten zijn; elders werd dit getal zelfs op 5 % beperkt. Aan een Jood daarentegen, die zich wilde laten doopeu, werd niet alleen ontslag van alle deze beperkende bepalingen verleend, maar hij kreeg zelfs extra-privilegiën. Hij toch wordt ontslagen van alle verdere zorg voor zijn Joodsche vrouw en kinderen, zoo ze niet met hem overgingen, en hij heeft het recht zijn zoons op te vorderen en ze gedwongen den doop te doen ondergaan. E. De Cyon, in zijn *La Russie contemporaine* (Paris 1891), acht zelfs, dat in dit half dwingen tot den doop de eenige denkbare oplossing van de Joodsche quaestie voor Rusland ligt. Hij slaat daartoe voor: 1°. opruiming van alle *Kheders* of Joodsche scholen, en een verbod

voor Joden om aan de Universiteiten te studeeren, tenzij ze vooraf de geldsom deponeeren, die voor de geheele voltooiing van hun studie noodig is; 2°. het breken van de macht van de Kehilöth door invoering van den burgerlijken stand en de 'afschaSing van de *Koro-boktnysbor*, d w. z. de synagogale heffing; 3°. door de Joden naar Azië te doen verhuizen; 4°. door te voorkomen dat de Joden zich bij een andere Kerk dan de Grieksch-Orthodoxe laten doopen; 5°. door aan in de Russische Kerk gedoopte Joden, en aan hen alleen, ontslag van militairen dienst, vrij paspoort en allerlei privilegiën te verleenen; en 6°. baat dit alles niet, dan tenslotte tot den gedwongen doop van alle pasgeboren Jodenkinderen over te gaan, met verlof aan de ouders die dit niet willen, het land te verlaten. Met name dezen laatsten eisch stelt De Cyon met beroep op Frankrijk. Er kan geen conscientiedwang in liggen, zegt hij, want zelfs in het democratische Frankrijk dwingt de regeering de ouders om hun kinderen te zenden naar een school zonder God. Wat Frankrijk doet, kan en moet immers ons allen ten voorbeeld zijn. En dan zult ge nog gaan zeggen, „que la Russie attente aux droits les plus sacrés de la personne humaine en imposant le baptême des nouveaux nés Juifs! Allous donc!" (p. 378).

Het meest is te betreuren, dat deze stemming in de toongevende kringen de verhouding tusschen de Joden en het volk bederft; iets waarvan de Jodenvervolgingen of wil men de pogroms het rechtstreeksch gevolg waren. Na den moord op Tsaar Alexander H gepleegd, waarin ook Joden betrokken waren, koos de volksverontwaardiging den Jood als zondebok. Vriendelijk gezind jegens de Joden was het volk toch al niet. De Jood, zegt Leroy Beaulieu, was sinds jaren her het instrument geweest, dat èn Regeering èn adel gebruikten, om den laatsten penning uit de beurs van boer en burger te zuigen, en de Joden hadden zich vooral in zuid-west Rusland hiertoe geleend. De woeker, tot 60 % en meer opgedreven, had ook wel kwaad bloed gezet, maar de Russische Koelak dorst wel 200 % en meer aan, en overtrof den Jood in afpersing. Wat hinderde, was, dat de Jood blijkbaar niet voelde zooals een Russisch man uit het volk voelde. ,,Hij was iets voor zichzelf," zooals Renan het uitdrukte. „Wat het diepst bij den Jood zit en altoos weer boven komt, is zijn *ik*, en dat *ik* keerde hij de eene maal tegen de Regeering, en de andere maal tegen het volk, maar altoos ten eigen bate". Het uit Duitschland in die dagen naar Rusland overgeslagen Antisemitisme vond vooral in ambtenaarskringen grif ingang. Het revolutionaire element onder de Joden had deze kringen verbitterd. En ook mag niet vergeten, dat de goed-Russische patriot nog altoos in zijn ,,heilig" Rusland roemt, en dus eigenlijk vindt, dat al wie niet gedoopt is, den heiligen Russischen bodem besmet. Vooral de pers, die onder den invloed der administratie stond, heeft toen

na den moord op Alexander II rusteloos deze onvriendelijke gezindheid in het volk geprikkeld. Uit eigen beweging zou het volk niet licht tot daden van geweld zijn overgegaan, en evenmin mag een oogenblik gedacht, dat de Regeering in Petersburg tot zulke daden aanmoedigde, maar in de lagere ambtenaarskringen wilde men de excessen wèl. Soms verscheen dan in een drukbezochte herberg een opruier met een gedrukt papier, waaruit hij een gefingeerde Ukase voorlas, en zoo gaf men aan den ruwen hoop den indruk, dat de Tsaar den aanval op de Joden, zoo al niet beval, dan toch wenschte. En dan begon, wat nog na jaren heugenis een schande voor het Russische volk zal blijven, een woeste, verblinde aanval op al wat Jood was, met geen ander doel dan om zijn haat aan den weerloozen Jood te koelen. Geen politie of militaire macht beschermde hem, dan nadat het vernielingswerk volbracht was; en wilde de Jood zichzelf of zijn goed verdedigen, dan werd hij 't kind van de rekening en viel onder messteek of revolverschot. Anders niet; want dit was steeds het opmerkelijke bij deze pogroms, zoo in Kischenefif als hoogerop, dat het volk niet stal of roofde en veel minder op moord bedacht was, maar vernielde, verwoestte, verbrandde en in den angst van den Jood genoot. Het ruwe volk verkeerde onder den indruk, dat de Jood zijn huis gesierd, zijn winkel gevuld, en zijn beurs gespekt had door op ongerechtige wijze het Christenvolk uit te zuigen en te helpen verdrukken ; en de tropheên van die onderdrukking te vernielen, was nu de lust zijns harten. Wat de Russische koopman zelf steeds tot devies koos: *Ne nadoëesch ne pradásch*, d. w. z. wie niet zijn kooper bedriegt wordt door zijn kooper verlaten, was door de Joden in alle denkbare overdrijving toegepast, en dat onrecht moest worden gewroken. De arme Joden liet men ongemoeid; maar de Joden wier huizen en winkels toonden, dat ze den Rus te slim af waren geweest, werden de slachtoffers van de volkswraak, vooral waar straffeloosheid aan de geweldenaars zoo goed als verzekerd was. De uittocht van veel Joden naar Engeland en Amerika bekoelde deze zucht naar wraak niet, maar prikkelde haar veeleer. De Jood moest weg, en hoe onhoudbaarder men hem het leven maakte, des te beter stond de kans dat hij Rusland verliet. Gedoopt of weg! werd de leuze waarin men de oplossing van het Joodsche probleem zocht, vergetende dat 5 à 6 millioen zielen niet verhuizen kunnen, en dat de opruiming van enkele honderdduizenden aanstonds door meerdere huwelijken en krachtiger voortteling wordt aangevuld. Het is de commercieele superioriteit der Joden boven den gewonen Rus, welke hem tot een parasiet maakt, die de levenssappen uit breeden kring naar zich toetrekt. De Regeering, zoo ze zich zelve wil eeren, kan en mag niet anders doen, dan ook de Joden, als zijnde haar onderdanen, in de veiligheid van hun personen en goederen beschermen, en het hoofdmiddel om aan den misstand een einde te maken, zal altoos blijven de verplaatsing van de

Jodengroep van de westergrens naar het oosten van het Rijk, waar terrein te over braak ligt, en de Jood Ruslands handelssfeer tot diep in let hart van Azië zal kunnen uitbreiden. Blijven de 5 millioen Joden in het westen en zuiden opeengepakt zitten, dan zullen zij in die streken meer en meer de oeconomische meesters worden; en de lagere volksklasse zal telkens opnieuw beproeven door haar physieke overmacht te herwinnen, wat ze door haar intellectueele minderheid er bij inschoot.

In *Turkije* bestaat eigenlijk geen Joodsche quaestie. Naar Turksch stelsel worden alle groepen onderdanen, die zweren bij een heilig boek, op eigen voet georganiseerd. De Mohammedanen hebben hun Khorân, maar ook de Christenen hun Evangelie, en de Joden hun Thorah. Ook de Joden zijn op dien grond geduld. Ze zijn georganiseerd onder een Groot-rabbijn, die met de patriarchen op één lijn staat, en hebben in verband hiermee zelfs een soort van eigen rechtsspraak. Maar juist dit isolement maakt, dat noch de Regeering, noch de overige bevolking veel last van hen heeft. Meest zijn ze doodarm, en alleen enkele uit Spanje herkomstige families, en de mannen van den geldhandel, verkeeren in beter doen. Deze zijn juist als bankiers voor de Regeering goud waard, en kunnen rekenen op haar bescherming. Talrijk zijn ze evenmin; naar verhouding hebben ze in Turkije gelijke sterkte als in Engeland; en al is hun lot diep beklagenswaardig, een politiek probleem stellen ze in Turkije niet. Noch tegen de Armeniërs, noch tegen de Grieken zijn ze in den kleinhandel opgewassen, en in hun Ghetto van Balata vertoonen ze zich in uiterst vervallen staat. Schier nergens elders zonken ze zoo diep. In den beteren kring der Sephardim zetten ze hun Spaansch-Portugeesche traditiën voort. Zelfs heel een reeks van letterkundigen is onder deze Sephardim opgestaan. Maar mits ze hun extra belasting geregeld betalen, is de Hooge Porte tevreden, en laat hen in Europa ongemoeid in Klein-Azië, Syrië, en vooral in Damascus, hebben ze herhaaldelijk aan vervolging bloot gestaan, maar zulk een beweging behield haar plaatselijk karakter. En in Palestina, waar ze zeer talrijk zijn, legt de Gouverneur van Jeruzalem hun steeds minder moeilijkheden in den weg. Er ontlook nergens in Turkije handel of nijverheid op eenigszins breede schaal. Er heerschte veeleer een aan marasme geëvenaarde stilstand in de algemeene ontwikkeling, en vooral hieruit verklaart het zich, dat de concurrentie tusschen het Joodsche en niet-Joodsche handelstalent hier uitbleef. De Turk drinkt niet, de Turk is sober gelijk de Jood sober kan zijn. Vandaar dat de gestadige wrijving tusschen beide

elementen, waaruit elders de gisting opkwam, hier grootendeels ontbrak. De Mohammedaan en de Jood staan niet zoover van elkander, en kunnen het daardoor beter onderling vinden.

Voor Europa, en met name voor de oostersche landen in dit werelddeel, blijft daarentegen het Joodsche vraagstuk een bijna onoplosbaar probleem. De door velen gekoesterde verwachting, dat de Joden, onverschillig geworden voor hun religie, zich allengs door het volk, waaronder ze wonen, zullen laten assimileeren, bleek een illusie. Dit is denkbaar voor de zeer kleine groep van gefortuneerde Joden, die reeds nu goeddeels in Engeland, Frankrijk, Italië en Duitschland het huwelijk in eigen kring hebben opgegeven, in de Synagoge slechts op den Grooten Verzoendag verschijnen, hun namen ont-Joodscht hebben, hun eigen volk schuwen, en bij voorkeur onder de Christenen verkeeren; maar op de 11 millioen Joden vormt deze klasse een verdwijnend kleine minderheid. Ook al stierf deze kleine groep tenslotte geheel van het Jodendom af, de beteekenis van het Joodsche element in Europa zou er weinig meer dan een schilfer door verliezen. De overgroote meerderheid der Joden in Europa is niet rijk, maar arm, en zelfs te Londen en te Amsterdam is er van een opgaan van het Joodsche type in het Engelsche of Nederlandsche, voor de groote massa geen oogenblik sprake. Ook met het oog op de historie is deze theorie van het opgaan der Joden in de andere volken volstrekt onaannemelijk. Een volk, dat meer dan twintig eeuwen lang, in weerwil van den hardsten tegenspoed en de bangste onderdrukking. zich wist te handhaven, ook al werd het over heel de aarde verspreid, bezit te taaie eigenaardigheid om zich op te lossen. Van alle volken die eens Israëls Volksstaat omgaven, liet er niet één zijn spoor achter. Pheniciërs, Philistijnen, Moabieten, Ammonieten, Assyriërs, Babyloniërs, ze zijn allen spoorloos verdwenen, Israël alleen hield stand. Ook na perioden van geestelijke verzwakking, gelijk onder het Hellenisme, onder de Arabische cultuur en in Spanje, staken ze toch altoos fier het hoofd weer op. Dit moet in zich sluiten een voortreffelijkheid van het nationale type, en evenzoo een zeer scherpe tegenstelling tusschen dit eigen type en dat der overige volken. Zonder rijk, scherp belijnd karakter ware zulk een voortbestaan en telkens weeropleven ondenkbaar geweest. Het baat dan ook niet of men het feit al poogt weg te doezelen: de Joden zijn als natie buitengewoon hoog aangelegd. Aan gemeene gaven, aan talent, en zelfs aan genie winnen ze het, vergelijkenderwijs, van bijna elk ander volk, en hetgeen aan de Joden hun uitnemendste kracht leent, is, dat de

wortel van hun nationale beteekenis ligt in wat de machtigste factor in het leven der volken is en blijven zal: *de Religie*. Het *Monotheïsme* is door hen op het Polytheïsme en Pantheïsme veroverd, en nog weten de Joden onder alle hemelstreken uitnemend wel, dat dit hun heilig privilegie is. Gedurende lange eeuwen hun sterkte, maar nu hun zwakte, is het Talmudisme, dat uitnemend berekend was op conservatie, maar zich niet leent voor ontwikkeling. Wat de Reform-Joden beproefd hebben, om hierin verbetering te brengen, is ten eenenmale mislukt. Het Reform-Judenthum was niet uit den wortel der Joodsche Religie opgeschoten, maar een sceptische tuil geslingerd om den Joodschen stam. Tegenover de beide andere monotheïstische religiën van het Evangelie en den Islâm, moet het Jodendom, om zich zelf te blijven, aan de Thorah, de Ketoubim en de Nebiim blijven vasthouden, en het kan alleen van daaruit zijn nieuwe ontwikkeling beproeven, gelijk de „nieuwe Joden" dit dan ook metterdaad beoogen. Als zelf met heel mijn hart den Christus belijdende, kan ik uiteraard niet gelooven dat deze nieuwe ontwikkeling tot eenig resultaat zal leiden; maar toch blijven de Joden ook mijns inziens een door God uit alle volken uitverkoren natie, waarvan ik met den apostel van Tarsen belijd, *dat eens heel Israël zalig zal worden*. Aan alles speur ik dan ook, dat onder de Joden van dieper zin nog steeds een ernstig beset voortleeft van hooge providentieele roeping, en hun Messias-verwachting, die nimmer is losgelaten, geeft hun als volk een hoog ideaal. Want wel is dit Messias-ideaal voor velen thans losgemaakt van de verwachting van een *persoonlijk* Profeet, Priester en Koning, maar in zijn toepassing op het volk zelf, blijft dit Messias-ideaal een protest tegen het heden, en geeft uitzicht op een geestelijk-rijke toekomst. Onder de algemeene daling van den stroom der religie in onze eeuw lijdt vanzelf Israël als „het volk der religie" het meest, en eerst als het jnet innigen zielsdrang tot het Oude Verbond terugkeert, zal het weer krachtig kunnen opleven. Van uit den wortel der religie moet Israël weer tot hooger stand opbloeien. En tegelijk zal het juist daardoor zich het best als natie handhaven; want wat men ook tegen dit nationaal besef van moderne zijde inbrengt, voor 10 millioen van de 11 millioen Joden duurt dit nationale besef voort; en zelfs de ,,schlechte Juden", gelijk de echte Joden zelven de gemoderniseerde Joden noemen, voelen nog altoos voor hun verdrukte geloofsgenooten, wat ze niet voelen voor de verdrukten onder andere volken. Als natie en wel als natie met een eigen religie zal het Jodendom ook in de komende eeuwen blijven voortbestaan, en alleen zijn toebrenging tot den Christus zou zijn historischen loop kunnen voleinden.

Het Joodsche probleem, d.i. het probleem hoe de volken, in wier midden de Joden wonen, zich ten opzichte van de Joden te gedragen hebben, is daarom niet

voorbijgaande, maar is permanent. Hierbij echter moet aanstonds scherp onderscheiden worden tusschen die volken, die in het Westen zelve tot hooger cultuur zijn gekomen, en die andere, die in het Oosten nog in staat van lager cultuur verkeeren. In hun massa genomen, geven de Joden aan het wonen onder volken van lager cultuur de voorkeur. Het is toch juist onder die volken, dat hun superioriteit het sterkst uitkomt, en hun als parasieten het beste terrein tot exploitatie geboden wordt. Voor het Westen nu zou het een ernstige misgreep zijn, indien men de burgerlijke of staatsrechtelijke positie der Joden ook maar in iets bedreigde. In het gemeen genomen is het commercieele talent van deze volken zeer wel tegen dat der Joden opgewassen, en verrijken deze het nationale leven. Christelijke roeping eischt bovendien, dat men niemand ter wille van zijn religieuse eigenaardigheid verkort in zijn rechten. Wel is het ongetwijfeld onkiesch, als de Joden onder ons van hun invloed gebruik maken om het Christelijk beginsel uit het staatsieven terug te dringen; doch hierin kan men hen bestrijden, gelijk men de radicalen op dit punt bestrijdt, mits dan als radicalen, en niet als Joden. En verwijst het Antisemitisme ons naar hun nationale en internationale overmacht in het bankwezen, en naar den materialistischen en weinig conscientieusen geest die hierdoor wordt aangekweekt, vergete men dan niet, dat gelijke geest *altoos* den handel en met name den geldhandel beheerscht heeft, onder Christenen even goed als onder Joden. Laat men daartegen oeconomische maatregelen nemen, die het groot-bezit begrenzen, en de aangroeiing van het kapitaal ervan onder meer ethischen regel stellen, maar keere men zich ook op dit terrein nimmer tegen de Joden als Joden; iets wat er steeds op uitloopt, dat de gedoopte bankiers vrij spel krijgen, om met minder talent even schraapzuchtige exploitatie van het minder rijke publiek doortezetten. Een Joodsch huwelijk acht ook ik voor een Christen ongeoorloofd, omdat zoo diepgaand verschil in het huwelijksleven de zoo noodige harmonie in het religieuse leven en bij de opvoeding zal doen ontbreken; maar tijg zulke huwelijken niet den Jood als schuld aan, waar steeds een Christenfamilie van verregaande religieuse onverschilligheid moet gevonden worden om zulk een huwelijk mogelijk te maken. Men verwijt bij zulke huwelijken aan de Joden zoo vaak vermaterialiseering van het geestelijke element, doch zijn het niet de op Joodsch goud beluste Christenen die er zich toe leenen ? Alleen een sterker op den voorgrond schuiven van het ethische element in onze wetgeving, met name ook in onze oeconomische wetgeving, door tegengaan van het lotspel, van de speelholen, van het misbruik van het credietwezen, en van den woeker, zal het kwaad, waartegen men toornt, kunnen stuiten.

Heel anders daarentegen staat het Joodsche probleem in de landen van het Oosten, 1°. wat het aaiital der Joden betreft, 2°. wat aangaat het strenge Joodsche isolement, 3°. met opzicht tot den lagen trap van cultuur, waarop in deze landen de Christenbevolking staat. In deze landen zou een algeheele gelijkstelling van de Joden de nationale ontwikkeling niet bevorderen, maar bedreigen. Politici uit het Westen, die zonder eenig beding of voorbehoud, nu reeds onmiddellijk op zulk een algeheele gelijkstelling aandringen, verraden dan ook alleen hun, uit onbekendheid met den waren staat van zaken voortkomende, onbevoegdheid, om de beteekenis van de Joden in deze landen te beoordeelen. Verweer en bescherming van het nationale leven tegenover de superioriteit van den Joodschen geest en het Joodsche talent, kan hier voorshands nog niet gemist worden. Aan vrije worsteling overgelaten, zal hier het nationale element steeds het onderspit delven. De Jood is er heel anders dan bij ons, en het volk zelf is er anders, en zoo geheel ongelijksoortige elementen kunnen en mogen niet naar eenzelfden regel beoordeeld worden. De Regeeringen zijn in deze oostersche landen verplicht, om voor hun arme Joodsche onderdanen een uitweg te zoeken, het revolutionaire element onder de Joden met kracht te keer te gaan, en de oeconomische concurrentie zóó in te richten, dat het eigen volk, in den wedstrijd met het Joodsche element, niet vooraf gedoemd is tot het altoos zijn en blijven van de lijdende en onderliggende partij. Tweeërlei is de weg, die hiertoe moet worden ingeslagen. De eerste is de zedelijke en intellectueele verheffing van het eigen volk, de andere is het aldus regelen van de oeconomische wetgeving, dat onderdrukking van de zwakkeren zij uitgesloten. Het doel moet zijn de specifiek tegen de Joden gekeerde maatregelen tot een minimum te beperken, en daarentegen moet men zijn kracht zoeken in algemeene ethische en oeconomische maatregelen, die het misbruik van financieele en intellectueele overmacht, en vooral het gemis aan conscientieusiteit, gelijkelijk bij Jood en Christen te keer gaan. Verleid de Joodsche herbergier tot misbruik van alcoholia, laat dan de Regeering zelve den drankhandel in handen nemen en het drinken zelf krachtdadig te keer gaan. Lijdt de lagere bevolking onder woeker en bedrog, laat de Regeering dan de woekeraars onder Christenen en Joden beiden te lijf gaan, door ethische wetgeving en scherpe rechtsspraak. Koopt een Jood de lage ambtenaren om, laat ze dan, waar dit ook aan het licht komt, èn den Jood èn die schuldige ambtenaren zonder sparen straffen. Bezondigen zich Joden aan de prostitutie als bedrijf en aan handel in blanke slavinnen, laat ze dan én de prostitutie én dien schandelijken handel zelf aantasten. Kortom, laat ze op elk terrein de oeconomische en zedelijke schade, die er van de Joden uitgaat,

opspeuren, en voor Joden en Christenen beiden al zulke ongeoorloofde praktijken onmogelijk maken. Maar dan ook ten andere, zij de Regeering bedacht op de verheffing van het eigen volk tot hooger trap van cultuur. Steune ze de boeren door goedkooper en zekerder crediet te verleenen, door hen niet te zwaar te belasten, en vooral door hun geen belasting af te vorderen, dan op zulke tijden, waarop de oogst hun geld in kas brengt. Breide ze het onderwijs, vooral het practisch onderwijs, mildelijk onder de bevolking uit. Subsidieere ze niet te schriel nijverheid, handel en scheepvaart. Verleene zij door haar tarief aan de opkomende nijverheid de onmisbare bescherming. Voorts zorge zij voor een nobel en sober stel ambtenaren in de lagere kringen, en boven alles zij er voor een ieder recht, strikt eerlijk recht te verkrijgen; voor den Jood zoowel als voor den Christen. Ook de Kerk heeft hier een hooge roeping te vervullen, en het mag betwijfeld of de Grieksche Kerk, die in deze landen op den voorgrond staat, zich van deze roeping-wel helder genoeg bewust is. Zeker, toen de pogroms in Rusland uitbraken, hebbeu bisschoppen en popen ten ernstige tegen dezen gruwel gewaarschuwd, en dit strekt hun tot eer; maar hun prediking is te zeldzaam en te weinig indringend en hun godsdienstonderwijs laat schier alles te wenschen. En toch, van de Kerk is het dat de groote zedelijke macht op de bevolking moet uitgaan, om onder de Christenen alles wat naar *haat tegen den Jood* ook maar zweemt, uit te roeien, het zedelijk peil van het volk te verhoogen, en de scherpte der conscientie ook op het volksleven te doen inwerken. Ook op de Synagoge en op haar rabbijnen zou ik hier een beroep willen doen. Hun invloed op de Joden is in alle deze streken nog zoo machtig. Is het dan te veel gevergd, zoo ik het plicht acht, dat ook van die zijde blusch water voor het onheilig vuur worde aangedragen? Het conscientieleven moet onder de Joden in deze landen gescherpt worden; het is er te zwak. Met omdat het een Jood is, die bedrog pleegt, omkoopt of geld slaat uit onzedelijke bedrijven, moet al zulk kwaad verontschuldigd worden. De rabbijnen zelve moeten inzien, dat niets het Antisemitisme meer sterkt, dan de weinige eerbied, dien het zedelijk niveau van de Joden in deze landen inboezemt. Ik versta het, dat bij een worsteling om de existentie de hartstocht en de booze lust vanzelf wakker worden, maar toch zelfs de existentie kan geen doel zijn, dat ooit het onzedelijk middel heilige. Christenplicht is en blijft het, de liefde tot den naaste ook tegenover den Jood nooit te verzaken; maar ook rabbijnenplicht om hun geloofsgenooten het steeds uit de Thorah te herinneren: „Weest heilig, want ik de Heere ben heilig".

Tenslotte, de ellende der arme Joden in het Oosten mag door de Regeeringen niet langer onverschillig worden aangezien. Bij geen natie is de groote tegenstelling tusschen het opeengehoopte kapitaal en het proletariaat sterker dan

bij de Joden in het Oosten. Waartoe nu hoeft dit? Rusland is zoo onmetelijk groot, dat het terrein in overvloed aan de Joden, onder eigen beheer, kan toewijzen. Rumenië met zijn 6 millioen inwoners is nog altoos driemaal zoo groot als ons land of België. Het Zionisme kan slechts een zwakke afleiding geven. Misschien nog een eeuw zal moeten verloopen, eer één enkel millioen Joden er een wijkplaats vindt. De honderdduizenden die naar Amerika togen, zijn binnen het vierde eener eeuw in Rusland en Rumenië weer aangevuld. De levenskracht van de Joden is zoo sterk. Rekent men daarbij nu met de reusachtige staatsdomeinen, waarover men in deze landen beschikt, is er dan geen oorzaak, om voor de Joden in deze landen een gezonder en frisscher en oeconomisch meer gewenscht leven mogelijk te maken? Ze zijn geen landbouwers, zegt men. Maar ze zijn het in hun Volksstaat dan toch geweest. De landbouwschool bij Jaffa toont, binnen wat korten tijd men dragelijke landbouwers uit hen kweeken kan, en de Joodsche koloniën, die ik in Palestina bezocht, gaven mij het gelukkig bewijs, dat de Jood, althans die uit 't Oosten, zeer wel alsnog tot zijn aiouden levensstand kan terugkeeren. Als landbouwend volk is Israël eens groot geweest; de Diaspora en het Ghetto hebben den Jood omgetooverd in den fijngeslepen commercieelen geldman; hergeef hem aan de natuur, en de natuur zal voor hem haar wonderen doen.

Het Anti-Judaïsme komt mij op grond van het bovenstaande even ongerechtvaardigd voor als de eisch, dat men nu reeds de gelijkstelling der Joden in alle landen van het Oosten met één slag zal doorzetten. En nog veel minder gerechtvaardigd schijnt mij het Antisemitisme in het Westen, dat feitelijk niet anders is dan een verzet van den Arischen geest om langer in de tente van Sem in te wonen, en dat zich deswege in beginsel even beslist tegen het Christendom als tegen het Jodendom keert, om ons naar de pantheïstische levensbeschouwing der Indiërs terug te leiden. Mits de gekerstende volkeren van Japhet, door hoog den Christus als hun Koning te eeren, in de ,,tente van Sem" wonen blijven, behoeven ze noch in Anti-Judaïsme, noch in Antisemitisme heil te zoeken, maar ligt in het historisch overgeleverde Christendom afdoende kracht tot verweer. Ook de Joodsche tegenstand kan alleen door „de liefde Christi" gebroken worden.

15 Mei 1907.

CONSTANTINOPEL.

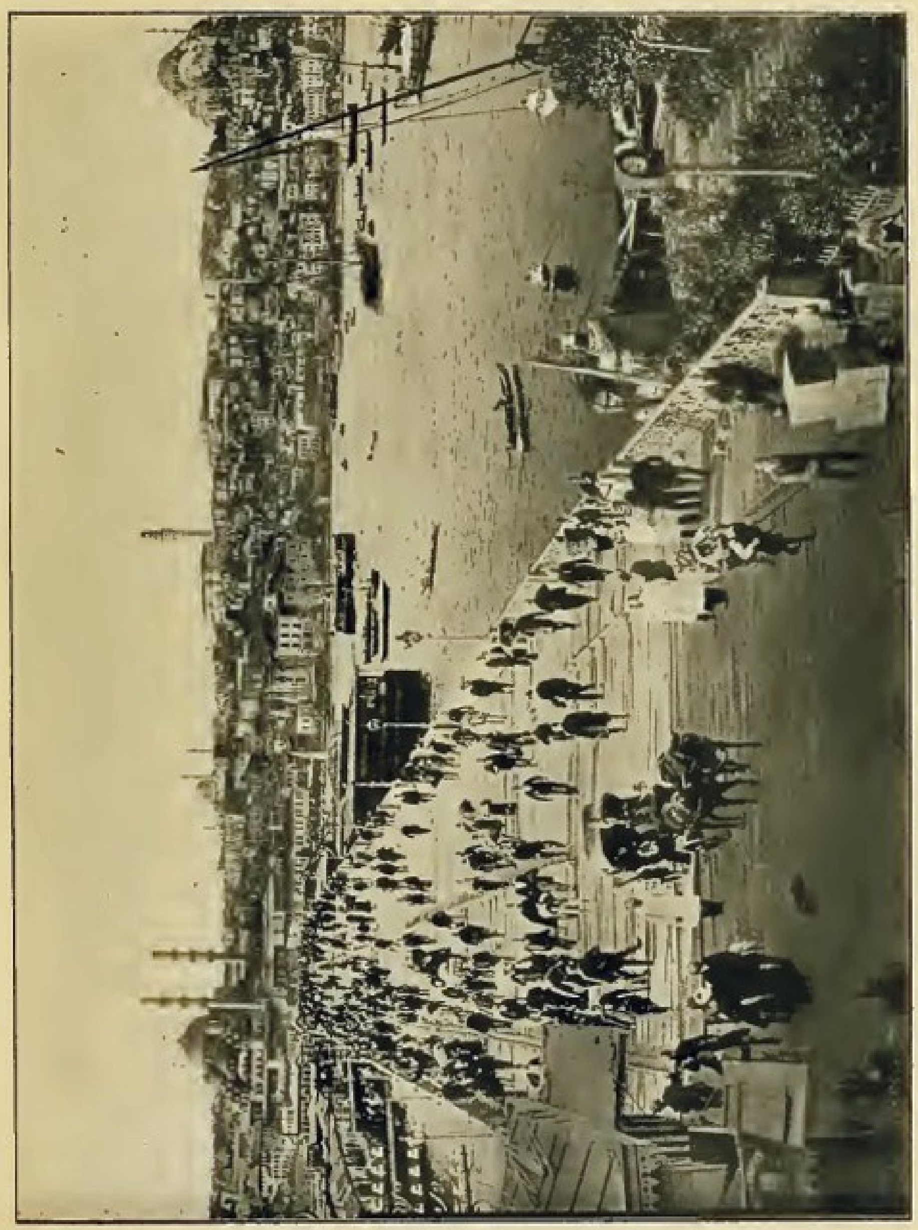
Komende van Sebastopol, zou ik uit de Zwarte Zee de zeestraat van den Bosporus binnenglijden. Het eerst doemde toen voor het zoekend oog in flauw gebogen lijn de vale landzoom van Azië op; maar reeds een volgend oogenblik kwam, met vooruitgeschoven landtong, Europa de erkenning van haar meerderheid boven het zusterwerelddeel opeischen, zich van haar veel rijkere schoonheid op dit aanrakingspunt alleen reeds door het bezit van het eenig-prachtig Byzantium bewust. Die ééne blik op Azié en Europa tegelijk, zoo vlak bijeen en toch door de diepe geulklove van den Bosporus gescheiden, roept meer dan de heugenis, het motief zelf der historie voor u op. Uit Azië heeft de stroom van het historisch leven zich gestadig als in vloedgolf naar ons toe bewogen. Tusschen Azië en Europa is de worsteling der eeuwen om de wereldmacht geweest; en wel heeft Europa o vermocht, maar nog altoos zijn het de drie machtige Aziatische rehgiën, het Judaïsme, het Christianisme en het Mohammedanisme, die het geestesleven in beide werelddeelen beheerschen, Afrika is een appendix van Azië; Amerika en Australië zijn uit Europa overstroomd. Zoo blijft dan Azië met Europa nog altoos het hoofdcomplex voor het leven op onzen aardbol vormen, en al raken die beide werelddeelen óók langs de lijn van het Uralgebergte en in den Caucasus na aan elkander, hier toch alleen, aan den Bosporus, spreekt die aanraking. De Uralpassen vormen een overgang, in Caucasië is een ongemerkt ineen-vloeien, maar aan den Bosporus spreekt zich tegelijk èn de tegenstelling èn de eenheid van beide werelddeelen uit. Hier huwen ze, zonder een oogenblik hun eigen aard te verliezen. De historie van ons menschelijk leven, en het motief voor die historie, ze liggen hier in een natuurpracht zonder weerga en in een overstelpende weelde van meuschelijke kunst als getypeerd. En al verkrijgt het beeld, dat voor u opdoemt, eerst door den blik op Constantinopel zelf de volheid van zijn schoonheid, het beeld is en blijft één, van Buyukdére hoogop in den Bosporus, tot aan Broussa aan de zee van Marmora gelegen. Het is langs de kust van Europa en langs de kust van Azië één machtig geheel van menschelijk leven, door diepgaande breede wateren vanéén gescheiden, en toch met al zijn steden en dorpen op beide oevers slechts één levensbeeld vertoonend. Zelf bergt Byzantium slechts een zesmaal honderdduizend inwoners, maar andere zesmaal honderdduizend voegen de kleinere plaatsen langs beide oevers er aan toe. De indruk van majesteit en schoonheid, door dit beeld van menschelijk leven gemaakt op wie het aanschouwen mag, is overweldigend. Noch de invaart in New-York, noch de kust van Napels kan er zich meê meten. Niet ten onrechte schrijft Edmondo de

Amicis, dat Chateaubriand en Lamartine tevergeefs hun genialen stijl hebben uitgeput, om de pracht van Byzantium in woorden weer te geven. Hij zelf dorst het niet aan, deze weelde in beeld te brengen, en zelf zal ik er mij allerminst aan wagen. Fallmerayer in zijn *Fragmente aus den Oriënt* overdreef niet, toen hij schreef: „Byzantium is een wereld op zich zelf, een Atlantis van gelukzaligheid, een voorraadschuur van zinlijke weelde, een harmonische vereeniging van eindelooze tegenstellingen, vol leven en toch eenzaam en verlaten, land en water tegelijk, de groote wereld-amphibie vol bloemengeur, glans en schaduw, ruischend en golvend van een ziel-verweekende muziek, een Aziatische burcht in Europa vooruitgeschoven. Wie hier regeert, legt de hand op het knooppunt der wereldhistorie". De kleurige weelde van het plantenrijk tart er elke ongunst van de atmosfeer, een vogelenkoor omruischt er de minarets met zijn zangen, de Bosporus en de Gouden Hoorn spreken u toe in de helderste watereffecten, de gekartelde zoomen van beide oevers doen de golving van het vasteland opleven in bezielde kronkelingen, en de azuren lichtglans, die het alles bedruipt en overstraalt, werkt betooverend op het voor schoonheid ontvankelijk gemoed. Het is een weelde van verre en nabij, die ge indrinkt met volle teugen. Het is een harmonie, die u zelf harmonisch stemt. Ook wie veel van het schoon der wereld door eigen aanschouwing kent, kan het zich eerst hier komend, realiseeren, wat creatuurlijke heerlijkheid reeds op deze aarde ontluiken kan. Ja, zoo verbijsterend en overstelpend en alle verbeelding tartend is de weelde, waarin Byzantium zich baadt, dat elke heerschende macht, die zich er vestigde, door die weelde overmand en er voor bezweken is. Te Rome kon de Keizerlijke macht zich staande houden, te Byzantium begon ze te waggelen, en ook voor de Osmanen dagteekent de inzinking en het tanen van hun macht van het oogenblik af, dat ze Constantinopel vermeesterden. De man boet hier zijn manlijke kracht, elk bewind zijn veerkracht in. De mensch is niet bestand tegen een weelde, als hem hier uit het land en uit de zee, uit de natuur en uit de atmosfeer overstroomt. Elke wereldmacht, die hier zich opwerpt, vindt in Constantinopel haar graf. Niet opeens, niet plotseling, maar door langzame ontzenuwing. Kon het ooit den Tsaar gelukken, zijn troon van de Newa naar den Bosporus te verplaatsen, ook voor hem zou het 't begin van het einde zijn.

Daarbij is Constantinopel in geheel eigenaardigen zin een internationale wereldstad. Alle volgelingen van den Islâm, Turken en Arabieren saam, vormen er nog minder dan de helft der bevolking, en voorts wonen er een 27,000 Grieken, een 100,000 Armeniërs, een 45,000 Joden en een 14,000 Duitschers, Engelschen, Slaven, Zigeuners, en geen dier andere natiën zijn in het Turksche leven opgegaan. Elke natie vormt er een zelfstandig geheel, onder een eigen

Patriarchaat of Rabbinaat; de van elders gekomenen staan onder de rechtsspraak van hun consuls. Het is een legkaart van nationale brokstukken, slechts zeer zwak administratief verbonden, en in het aangezicht van den Islâm vormt elke natie er een eigen religieus geheel, door traditie, belijdenis en eeredienst steeds van elkander gescheiden. Wat men zelfs in Londen en New-York vindt, een nationaal gemeenteleven, dat zich de vreemdelingen assimileert, ontbreekt te Constantinopel geheel. Zelfs bewonen de onderscheiden natiën veelal afzonderlijke stadsdeelen, de Joden in Hasstoï, de Grieken in Galata, de vreemdelingen in Pera, de oude Byzantijnen in Phanar. Er is geen samenhang, geen assimileering, geen ineensmeiting. De Turken heerschen er, maar geven er den toon niet aan. Er heerscht niet één toon. Het is een *potpourri* van eindeloos uiteenloopende uitademingen van het bonte menschelijk leven. Dit hangt samen met het gemis aan eenheid in geheel den Turkschen Staat. Turkije, hoezeer onder den Padischa in al zijn deelea tot één reusachtige macht vereenigd mist alle nationale volkseenheid. Er heeft zich geen natie gevormd, die de uitdrukking van haar macht in den Sultan vindt. De Turken zijn en blijven militaire overweldigers, die geheele landen en volken, elk met een eigen nationaal bestaan, aan zich onderworpen hebben. Ze zijn geen volk, maar heerschers over vele volken. En zelfs voorzoover de inwoners den Islâm belijden, vormen ze wel een godsdienstige, maar nog in het minst geen nationale eenheid. De Arabieren in het zuiden komen krachtens hun nationale saamhoorigheid telkens in verzet tegen de macht der Turken. De Mammelukken en Fellahin in Egypte streefden steeds naar een eigen nationaal bestaan. En zelfs als Khalif wordt de Sultan noch in Marokko, noch in alle zuid-oostelijke streken van Afrika, die den Islâm volgen, in zijn geestelijke waardigheid erkend. De Turken zijn en blijven veroveraars, die oorspronkelijk op de hun onderworpen volken teerden, en het was juist deze positie, die hen bewoog aan die overwonnen volken zekere „souvereiniteit in eigen kring" te gunnen. Bij het minste verzet hieuwen ze er meedoogenloos op in. Maar schikte een stam of natie er zich in, om als onderworpen volk zich te laten administreeren, en de lasten willig op te brengen, dan liet men hen verder in eigen kring vrij, om te leven naar eigen aard. Vooral die stammen, die als Christenen of Joden een heilig Boek vereerden, werden in hun geestelijke huishouding vrijgelaten. Bij de ontstentenis van elke poging, om alle deelen van het Rijk in één natie op te smelten, bleef ook uit het opzet om allen saam aan de eenheid van den Islâm te onderwerpen. Alleen de Turken zijn soldaat, de overige stammen en natiën staan buiten het leger, en koopen die vrijstelling voor geld. Heel het karakter nu van de Turksche administratie hangt rechtstreeks met deze positie van de Turken als veroverende macht saam. Waar elk saamhangend nationaal bestaan ontbreekt, faalt vanzelf bij de Regeering elke

poging, om oeconomisch het nationaal bestaan te sterken. Bij de bevolking heerscht een gedweeheid en onverschilligheid voor alle politiek, die wij in het Westen van Europa niet verstaan. Eeuwenlange onderdrukking heeft de energie uitgedoofd, en de natuur is er zoo mild en de behoeften zijn er zoo weinige, dat men nog meest een lach van voldaanheid, en schier nooit een trek van wrevel zich op het gelaat ziet plooien. Innerlijke versterving beeft een gevoel van tevredenheid gekweekt, dat zich in

DE BRUG OVER DEN GOUDEN HOORN TE CONSTANTINOPEL

alles schikt, en bij de Turken van lager stand heeft het fatalisnae een gelijksoortige uitwerking. Voor ons zou, verkeerden we in hun lot, schier alles te wenschen overblijven, maar bij hen is schier niets dat reageert. Het ergst daarbij is wel, dat hun rechtsspraak voor een goed deel op omkooping drijft, gelijk het trouwens schier allerwegen in Azië nog is, en reeds onder Israël van oudsher was. Maar ook dat weten ze vooruit, en ze drijven er hun spel meê, door, bij omkooping, tegen hun wederpartij op te bieden, en, ook al krijgen ze zelf ongelijk, den winner van het spel zijn triomf zoo duur mogelijk te laten betalen.

Hoofdzaak is voor elken veroveraar, dat de hem onderworpen volken zich ten eerste rustig houden, en ten tweede tot den laatsten penning hun tribuut betalen. Hoofdzaak in de Turksche administratie is dan ook, dat er uit alle deelen van het Rijk gestadig een goudstroom naar Constantinopel vloeie. Daarbij wordt er niet naar gevraagd, hoe men de productiviteit van het volk zou kunnen vermeerderen. Men vraagt niet hoe de schapen wollig te houden, men scheert ze. Een Vali of Gouverneur, die minder naar Constantinopel opzendt dan zijn voorganger, verzuimt zijn plicht. Jeugdige rechtsgeleerden, die hun studies te Parijs voltooiden, beginnen hun ambtelijken dienst soms met de beste voornemens om aan het fatale „*manger*" van de bevolking niet meê te doen; maar eens in het ambt, voelen ook zij terstond, dat het niet anders kan, ze leggen hun geweten het zwijgen op, en pogen welhaast in dat fatale „*manger*" de anderen te overtreffen. En ze kunnen niet anders. Ze staan voor de keuze om óf meê te doen met de andereu, óf in minder dan geen tijd onbruikbaar te worden. Te Constantinopel kan men niet buiten geld. Er is altoos een leege kas. Die kas moet gestadig gevuld, en uit de provincie moet het geld komen. Dit sluit in zich, dat schier alle hoogere controle over de ambtelijke gestie ontbreekt. De eenige controle is, of er geld komt. En daar de ambtenaren, als gevolg van dezelfde penurie, uit Constantinopel zeer ongeregeld betaald worden, moeten ze wel voor zich zelf zorgen, en hierdoor schiet het stelsel van omkooping steeds dieper wortel. Een goed bedoelende Vali moge den aanleg van een weg, het graven van een kanaal, het maken van een irrigatiewerk ondernemen, en daarvoor gelden uittrekken, — al gelukte het hem er mede te beginnen, doorzetten kan hij het niet, Het geld, dat er voor bestemd was, moet toch weer naar Stamboul. Voor de spoorlijn van Haydar Pascha naar den Taurus moet de Regeering zeker bedrag per kilometer waarborgen; maar in plaats van hiervoor te leenen, moet het ontbrekende uit een extra-belasting worden bijgepast, die men heft van de bevolking, door wier

territoir de lijn loopen zal. Deze moet dus betalen eer nog de lijn er is en haar voordeelen afwerpt. Zoo verarmt ze steeds meer, en de spoorlijn kan slechts bij stukjes en beetjes vooruit komen. Het is altoos weer de koe melken, doch zonder dat de koe gras krijgt. De ambtenaren, voor dit eindelooze melken aangesteld, staan daarom niet op lagen trap. Integendeel, met name onder de hooge ambtenaren, en vooral onder de Valis, vindt men uitstekende personen, aangenaam in den omgang, heusch en met de beste bedoelingen bezield; maar het stelsel belet hun als een keurslijf alle vrijere beweging. Ze vinden een toestand en een gang van zaken, waaraan ze niets veranderen kunnen, en een onweerstaanbare macht drijft ook den beste onder hen op het heillooze pad voort. Zelfs te Constantinopel kan men niet anders doen, dan telkens weer de ambtelijke schroef aanzetten. Het Hof kost veel, de staf van dignitarissen verslindt ongelooflijke sommen, het leger is duur, en moet telkens in grootere sterkte onder de wapenen blijven, om in Macedonië, in Armenië en in Yemen het verzet tegen te gaan. De vloot heeft men uit geldgebrek reeds zoo goed als geheel moeten opgeven. Nog onder Hobart Pascha in 1870 was ze 116 schepen sterk, met 100.000 registertons en 15,000 matrozen; thans slonk ze, alles inbegrepen, tot 17 schepen, met een goede 1200 man bemanning; en de uitnemende vice-admiraal Sir Woods Pacha, een man van zeldzame kunde en doorzicht, ziet machteloos het verval van zijn vloot aan. Voor dekking der leeningen is een goed deel der inkomsten aan het finantieel beheer onttrokken. Noch landbouw, noch nijverheid, noch scheepvaart kan zich krachtig ontwikkelen. Zoo vloeien de bronnen telkens trager. Toch moet het algemeen bestuur op den ouden voet in stand worden gehouden. Tot een helder inzicht van wat de oeconomische toestand eischt, kan men zoodoende nimmer geraken. Een plan, dat op tijd zou werken, kan niet tot uitvoering komen. Men leeft bij den dag. En daarom *kan* de perspomp, die op de provinciën gezet is, er niet van worden afgenomen. Voor later zou men alles goeds willen, maar voor het oogenblik moet er geld zijn. Zoo is het heden, en zoo zal 't morgen wezen. Aan goede voornemens, en aan inzicht dat het niet goed loopt, geen gebrek, doch in de angstige zorg voor het heden, worden alle betere plannen voor de toekomst gesmoord. Het hapert daarom niet aan goede financiers, noch aan degelijke administrateurs; maar zelfs een Gladstone of Witte zou hier geen raad kunnen schaffen. Alle kwaad komt hier op uit het niet te veranderen feit, dat er in Turkije geen volk, geen natie en geen nationaal besef bestaat, en dat de Turk altoos de veroveraar is en blijft, die niet in het scheppen van nationale welvaart, maar uitsluitend in het oefenen van heerschappij en in het opeischen van het tribuut zijn kracht zoekt. De onderworpenen zijn hun *Rajah's*, d. i. een kudde, in al den pijnlijken zin van dat woord. Hetzelfde gemis aan nationalen zin ontneemt

aan de ambtenaren het medegevoel voor het lijden der bevolking. Eu dezelfde ontstentenis van nationale veerkracht brengt te weeg, dat elk dorp op zich zelf leeft, dat een ieder zich schikt in het onvermijdelijke, en dat de koe zich gedwee melken laat, zonder anders dan bij uitzondering te denken aan het gebruik van haar horens. Een kwaad, nog verergerd door het ontbreken in Turkije van elken adel of hoogeren stand. De meeste Sultans hadden een slavin tot moeder, en de hoogstgeplaatste Turk heeft bloedverwanten in de laagste standen. Een tijdlang behielden de Dereh-*Beg's* in Klein-Azië nog zekeren invloed en waren de natuurlijke patroons van de bevolking op hun landgoederen, wier bezit gepaard ging met fidei-commissariaat. Maar ook deze *Beg's* heeft Mohammed II uit hun macht ontzet, en hiermee de laatste beschermers, die het nog voor het volk konden opnemen, van hun macht beroofd. Ieder staat nu voor eigen rekening, en elk verband, waaruit kracht tot herwinning van betere toestanden kon opkomen, ontbreekt. In Turkije kent men in onzen zin noch vaderlandsliefde, noch patriotisme. Het is onder stramme autocratie al één democratische versplintering, die alle nadeelen van de democratie over de bevolking uitgiet, en alle voordeelen ervan doet missen.

Deze verbrokkeling, haast schreven we deze verkorreling, van alle organisch volksleven, maakt de Turksche huishouding tot een mechanisch inééngezetten opstal, die zelfs in de dynastie den erfelijken band mist. De Khorân sprak zich over de successie niet uit. Mohammed liet geen zoon na, zijn opvolger werd Khalif door keuze, en ook al vormden zich later dynastieën, de successie bleef de Achilleshiel in alle land van den Islâm. De Turken, nog meer dan van oudsher de Arabieren, vormen een theocratisch-militaire macht, die niet vraagt naar herkomst, maar rekent met de voortreffelijkheid van den persoon. Dit nu boezemde aan elk nieuwoptredend Sultan gestadigen angst in voor de manlijke leden van zijn familie. Het kwam dies in zwang, dat een nieuwe Sultan de manlijke medeleden zijner familie, terstond na zijn optreden, eenvoudig uit den weg ruimde. De na zijn optreden geboren prinsen werden in dusgenaamde *Kafes* letterlijk als in kooien opgesloten. Nooit mochten ze uitgaan, en men gaf hun bij voorkeur stomme wachters ter bewaking. Thans is dit alles veranderd. De eerbiediging van het menschelijk leven als zoodanig won. Vroegere usantièn, gelijk ze tot tweemaal historisch geconstateerd zijn, dat een Sultan op eenmaal 200 à 300 slavinnen uit zijn Serail in zakken liet naaien en in den Bosporus liet verdrinken, zijn uit den tijd, en al ontvangt de Bosporus nog steeds zijn hecatombe, de vroegere onmenschelijkheid nam toch af. Ook de moord op pasgeboren meisjes in de private harems, vroeger zoo herhaaldelijk gepleegd, komt in die mate niet meer voor. Maar de heerschappij van den angst, 't gemis

aan allen organischen samenhang van het leven, duurt onvermindert voort, en de Sultan zelf, hoe goed ook geïntentioneerd, is er het slachtoffer van. Ook de tegenwoordige Sultan weet, dat zijn leven geen oogenblik zeker is. Hij maakte daarom zichzelf tot een gevangene in het prachtige, door hem-zelf gebouwde Yildiz Kiosk, boven Pera aan den Bosporus gelegen. Zelfs heeft hij, om niet verplicht te zijn, andere moskeeën voor het gebed te bezoeken, een eigen moskee in Yildiz Kiosk gebouwd, waar hij elken Vrijdag met prachtigeu stoet heentrekt, om zijn gebeden te verrichten als Khalif. Doch in de stad zelf verschijnt hij nooit. Wel moet hij tweemaal elk jaar naar Stamboul, èn om den mantel van den Profeet te kussen, èn om de groote jaarlijksche receptie te houden, maar dan gaat hij over water, laat door gewapende wachtbarkassen alle andere vaartuigen en caiks op een afstand houden en landt bij Top Kapusi. Zijn volk kent hem niet. Hij zelf kent zijn volk niet. Van wat wij dynastieke gehechtheid noemen is geen spoor in het Turksche leven te ontdekken. Alleen als Khalif wordt hij door elk Mohammedaan herdacht in zijn gebeden, en blijft hij zoo voor hem in het heilige „de schaduw van God". Maar voorts is hij het hoofd van den veroverenden stam, en berust zijn gezag op de macht van wapenen. Waar die tekort schoot, zonk op eenmaal van Cettinje tot Kustendjé en van Jassy tot Sophia zijn heerschappij tot niet inéén.

Maar ook dit draagt de Turk met waardigheid. Naar den aard van het hoogere krijgsmanstype zijn de Osmanen, als eenmaal het zwaard uit de scheede komt, niets ontziende in hun woede; maar is het zwaard weer opgestoken, dan zijn ze rustig, waardig en beleefd. Ze voelen zich zeer, en zien op alle niet-Mongolen laatdunkend neder. ,,De Turk in Constantinopel, gelijk de Amicis het uitdrukte, duldt den Armeniër, veracht den Jood, haat den Griek en mistrouwt den Frank." De geest van Dchingis-Khân werkt nog in hem na. Alle andere volken gelden hem als van lager ras, en hooger dan elk ander stelt hij zijn eigen type. Moet hij tijdelijk voor de mindere goden bukken, dan wacht hij in fatalistische berusting beter lot af, vast wetend, dat het eens toch verkeert. Hij staat te hoog, niet alleen om er geraaktheid over te betoonen, maar zelfs om het zich te zeer aan te trekken. Hij is zich-zelf genoegzaam, en zou meenen aan eigen eer te kort te doen, zoo hij n niet vriendelijk bejegende en niet eerlijk in zijn handel was. Er ligt iets over zijn wezen van een bevroren majesteit. Maar geen trek of plooi, die zich op zijn gelaat beweegt. Wat hem onrustig zou maken, zet hij van zich. Niet denken is hem liever dan het zich in gedachten verdiepen. Het *dolce far niente* van den Italiaan, is wat bij hem *Kef* heet; maar er is dit onderscheid, dat de Italiaan het nietsdoen mint om aan inspanning te ontkomen, terwijl het bij den Turk altoos blijft het rusten op zijn lauweren, met iets van het *saevis franquillis*

in undis in de waardigheid van houding en toon. Het zalig nietsdoen van den Italiaan is een luieren in de vormeloosheid van den jongen academieburger, de *Kef* voor den Turk is het van zorgen ontslagen zijn, gelijk het zich typeert bij den officier in garnizoen. Onder de hoogergeplaatsten is de courtoisie onberispelijk, en vooral tegenover den vreemdeling aan alle gemaaktheid gespeend. Ge vindt bijna in hen terug, wat u in den Engelschen *gentleman* aantrekt; maar het forsche wat in mylord soms te stroef uitkomt, is bij den Turk onder meer vernis gladder gepolijst. Nooit zal hij u iets weigeren, doch in den vorm van zijn toestemming speelt allicht de zin door, om wat in schijn beloofd werd niet te houden; en liever veroorzaakt hij straks een teleurstelling, dan op staanden voet een botsing. Vandaar zooveler diplomatisch talent, want de Turk acht, dat het aan u, en niet aan hem ligt, zoo ge zijn hoofsche vormen te gul voor echte munt aanneemt. Met deze bevroren majesteit van den voor het oogenblik teruggeslagen veroveraar hangt tevens saam, dat hij ook in het raderwerk van den Staat zoo gretig gebruik maakt van de hulp en vaardigheid der Grieken, Armeniërs en Joden. Alle civiele bemoeiing geldt hem als van lager orde. Daarin mogen de Rajah's voor hem zwoegen. Zijn private jacht is en blijft het leger, v/aarvan hij den ongeloovige uitsluit, om het vooral uit het fanatieke Klein-Azië te recruteeren. In het leger kan hij aan zijn hoog gevoel botvieren, op het slagveld is hij de oude, onversaagde Mongool, en door stroomen bloeds baadt hij, als 't moet, nog steeds zonder huiveren, soms met wellust. In de worsteling met het zwaard is de krijgsman en de dweper in hem één. Hierin ligt het mysterie van den Islâm, die, hoe hoog ook als religie bedoeld, het zwaard wet tegen de ongeloovigen. Strijdlust en vroomheid vormen in de Mohammedaansche wereld één heilige syzygie. Door zijn streng en onverbiddelijk Monotheïsme staat de Islâm hoog en geeft krachtige eenheid aan de levensopvatting, terwijl het door zijn eng-omschreven nomisme vastheid aan de religieuse levensuiting verleent. De Islâm vindt zijn kracht niet in een uitwendige organisatie, die schier geheel ontbreekt, maar in het binden van het huiselijk, maatschappelijk en staatkundig leven aan den Khorân. Elk Mohammedaan weet zelf, hoe en op wat wijs hij vroom moet zijn. Volledig zijn de vormen der vroomheid vastgesteld, en die vormen zijn over heel het gebied van den Islâm één. Voor het bijkomstige deelen de Mohammedanen zich in allerlei groepen en secten, maar de primordiale regeling van het leven der vroomheid blijft overal zich zelve gelijk. Ook in zedelijken zin. Mohammed's machtige triomf was, dat hij er in slaagde de bedwelming door den drank bij zijn volgelingen te bannen, en die onthouding houdt nog stand, ook al ging ze te loor bij den gemoderniseerden Turk. De plicht van weldadigheid is, schier meer nog dan in het Christenland, elk Mohammedaan heilig. En wat niet minder zegt, er heerscht onder hen zin voor eerlijkheid en trouw.

Zonder meer zou zulk een nomistische religie het hart koud hebben gelaten en vooral den Oosterling niet hebben bevredigd. Maar deze leemte in den Islâm wordt schier geheel aangevuld door den warmen gloed, die van zijn mystieke orden en congregatien uitgaat. Deze innerlijke beweging in het leven des gemoeds kwam op uit drie factoren: uit de wereld verachting van het ascetisme, uit de innigheid van de mystiek, en uit de denk-operatie van het pantheïsme; het laatste uit Itidië, vooral over Perzië, in geheel de Mohammedaansche wereld binnengedrongen. Uit deze drie factoren zijn de Sufis, de Faquirs en de Derwischen opgekomen, die in allerlei vermenging feitelijk het geestelijk leven achter den Islâm doen opbloeien. Niet in den formeel correcten Turk, maar in deze geestelijke beweging die achter het nomisme tiert, en het tenslotte leniger maakt, schuilt de fanatieke kracht van het Pan-islamisme, ook van de Islamitische zending in Afrika en in onzen Archipel. Het nomisme is uit zijn aard stationair, maar van deze congregatien of confreriën gaat de bezielende kracht uit, om den gloed in het vuur van de geestdrift glanzend te houden; en hier schuilt het gevaar voor de uitbarstingen van fanatisme, die in het klein reeds herhaaldelijk, zoo te Constantinopel als te Damascus, en in Caïro zoowel als in Alexandrié plaatsgrijpend, nog altoos de vraag openlaten, of wat dusver nog slechts plaatselijk en incidenteel voorkwam, niet vroeg of laat tot een algemeene verwakkering van den Islâm in zijn strijd tegen de Christenen voeren zal. De tegenwoordige Sultan heeft voor de machtige beteekenis van dit confreriewezen een open oog. Hoe ook de officieele geestelijkheid zich tegen dit mystieke drijven verzette, de Sultan heeft het aangemoedigd, het tot op zekere hoogte pogen te organiseeren, en er zijn macht als Khalif door trachten te bevestigen. De Pan-islamitische beweging woelt dan ook nu reeds in drie werelddeelen, ze werkt ijverig door, ze wint steeds meer aanhang, en het is niemand gegeven te profeteeren, wat uit haar groeien kan. Niet, alsof haar ooit een finale triomf zou beschoren zijn. Daarvoor ontbreken de machtsmiddelen. Maar de Christenbevolking, die onder den Islâm verspreid leeft, verkeert nog steeds in gestadigen angst; voelt wat het voor haar zijn zou, indien van allen kant tegelijk een bloeddorstig fanatisme zich op haar wierp. Hulp zou wel opdagen, maar die hulp zou eerst komen, als het ergste geschied was. Want wel heeft de Sultan, in het later deel van zijn regeering, zich uit deze Pan-islamitische beweging meer terugtrokken, maar de eens gegeven stoot werkt door, de beweging blijft in gang, en telkens bereiken ons geruchten, die toonen, dat ze nog steeds een universeel karakter draagt en aan het Mohammedanisme een krachtig zelfbewustzijn hergeeft, in Indië zoowel als in Syrië, in noord-Afrika niet minder dan in Yemen. Wat in Armenië geschied is, blijft een schandvlek voor de 19e eeuw; een pogrom als in 1897, dus nog voor korte jaren, tegen de Armeniërs in Constantinopel

uitbrak, toont hoe zelfs in de keizerlijke residentie giftige factoren werken, die tenslotte niets ontzien. En stond vroeg of laat een fanatieke Heros van eersten rang op, in wien de leidende gedachte van deze geheele beweging zich belichaamde, dan is het niet te zeggen, waartoe ze in staat zou zijn.

In het gewone leven van Constantinopel daarentegen merkt ge van dit alles niets; ten deele reeds in Galata, maar vooral in Pera, bevindt ge u als in een westersche stad. Er is een stedelijk bestuur, dat op aansporing van den Sultan, en finantieel door hem gesteund, op allerlei wijs den toestand verbeterd heeft. Goede wegen zijn aangelegd, er rijden goede trams, een zelfs van Pera naar Galata onder den grond door. De aanvoer van drinkwater is verbeterd. Tal van bronnen, waaronder de prachtige bron van Kaiser Wilhelm, en niet minder de Ahmed-fontein, voorzien in de behoefte van bepaalde stadsdeelen. De Oriental express heeft haar station tot in Stamboul, bij den ingang van den Gouden Hoorn. Het schoolwezen nam hooger vlucht. Er zijn nu reeds 60 bewaarscholen, 294 lagere scholen, 30 middelbare scholen, 12 normaalscholen en 20 privaatscholen; ongerekend nog de 56 Grieksche en 40 Armenische. De zorg voor de armen komt uit in tal van hospitalen en stichtingen, en niet het minst in de armenkeukens, waar dagelijks 30,000 behoeftigen spijs ontvangen. Over den Gouden Hoorn is een tweede brug gelegd, en er komt een derde; wel met het ongemak, dat zelfs de voetgangers voor den overweg betalen moeten, maar toch het verkeer tusschen Stamboul en Galata machtig bevorderend. De Sultan heeft zijn hoofdstad hooger willen verheffen, en dit is hem op alle manier, ook wat de veiligheid op de publieke wegen en de beveiliging tegen brandgevaar betreft, uitnemend gelukt. Van brand heeft geen stad in den loop der historie meer geleden dan Byzantium. In 1756 brandden in Stamboul 80.000 huizen af, zoodat tweederden van de stad in puin lag, en nog in 1870 brak in Pera een brand uit, die negen duizend huizen deed instorten, en aan twee duizend personen het leven kostte. Tegen zoo ontzettend gevaar was de toenmalige brandweer geheel onvoldoende ingericht. Men beschikte niet dan over kleine, door drie man gedragen spuiten, door bravo's bediend, zonder kracht en zonder leiding. Deze brandwacht heette *Tuliem badsch'is*, die als hulpwacht nóg soms dienst doen. Sultan Abdul Assiz echter heeft daarnevens een geheel naar Europeesch model uitgeruste brandwacht in het leven geroepen, die zeven bataillons sterk, onder kundige hoofden en van de nieuwste bluschmiddelen voorzien, sinds elken uitslaanden brand binnen weinig tijds bedwongen heeft. Onder het geroep van

Yanghen Var, en onder hoorngeblaas, ziet men deze in militaire uniformen gestoken wacht, alles voor zich uitdrijvend of opzij dringend, door de straten rennen, links en rechts in rechte linie en de brandspuit in het midden. Ook hygiënisch is veel gedaan om Constantinopel op te beuren. De sterfte daalde er. En bij het uitbreken van epidemische ziekten ontbreekt het der politie noch aan ijver noch aan beleid om den voortgang van het kwaad te stuiten.

Toch blijft Stamboul, de groote Turksche stad, al de onfrischheid der oostersche saamleving vertoonen. Weinig huizen van steen, meest hout en pleister, en noch aan reparatie noch aan opverven van de gevels ooit gedacht. Een huis, eenmaal gebouwd, blijft wat het is. Het vervaalt in zijn kleuren, en het vertoont scheuren en afbrokkeling. Als het ten leste onbewoonbaar wordt, trekt men er uit, en laat het invallen, tot weer een ander het erf koopt, den bouwval wegbreekt, en er een nieuw huis zet. De straten zijn er kronkelend en meest eng. Ze zijn gebrekkig geplaveid en door en door morsig. En overal langs die straten ziet ge een menigte krioelen, die liefst zoo weinig mogelijk in huis blijft, maar zich dan ook om kleedij noch costuum bekreunt, en soms in gescheurde lompen uitloopt. Mits ge Stamboul niet te zeer van nabij beziet, maakt dit geheel op u den indruk van een prachtige ruïne, die met de minarets, die er hoog uit opsteken, en met de breed gewelfde domen van de Dschami's dat betooverend effect geven, waardoor Stamboul, als geheel overzien, zoo onweerstaanbaar aantrekt. Het oploopende Galata en het hooger gelegen Pera met hun goed onderhouden huizen van steen en minder schilderachtig gekleede bevolking missen dat effect geheel, en steken stijf en prozaïsch tegen de ruïne-poëzie van Stamboul af; een poëzie van het vervallene, die zich zelfs aan de moskeen en Regeeringsgebouwen van Stamboul meedeelt. De Aya Sophia is, als men er vlak voor staat, van omlaag gezien, een vervallen grootheid, en de *Hooge Forte* is afgesloten door een hek of balustrade, die verveloos en vormeloos, u eer aan de afsluiting van een verlaten kerkhof doet denken. Maar juist die ontstentenis van alle scherpe lijnen en sprekende kleuren laat, bij het inspelen van het zachte licht uit hooge lucht, het geheel zich in één mengeling van harmonisch in-eenvloeiende tinten en vormen oplossen, die een golvende zee vormt van wegslepend schoon.

Te meer steekt Pera hierbij af, omdat het, als Europeesche voorstad genomen, al het heldere en fijnbelijnde mist van onze westersche steden. De huizen zijn er hooger en lieter dan in Stamboul, maar ze imponeeren niet; de straten zijn er

gladder en met trottoirs, maar ze zijn morsig; zelfs de groote *Rue de Pera* heeft geen regelmatig verloop. Ook de hotels deelen in dezen halfslachtigen toestand. De beste liggen bij het Piccolo Campo, waar men weer niet in kan zonder extra-betaling, en dat in niets op onze parken gelijkt. Alleen het *Taximpark* is een park te noemen. Het Pera-palace-hotel uitgezonderd, zijn alle hotels op zijn hoogst van den tweeden rang, de bediening laat er veel te wenschen over, en zelfs in Bristol-hotel, het tweede in naam, zat men te dineeren in een half donkere zaal, en kreeg voorts een maaltijd zooals men u in het Westen in geen provinciehotel zou voorzetten. Rundvleesch ziet men er ganschelijk niet, en de vruchten zijn er althans in het najaar èn schaarsch èn weinig smakelijk. Duitschers hebben enkele goede restaurants geopend, maar toch op veel minderen voet dan in onze groote steden. Ook de clubs staan niet op onze hoogte, met uitzondering van de Cercle d'Orient, die door de diplomatie in stand wordt gehouden, en die met de goede Engelsche clubs kan wedijveren. De magazijnen en winkels gaan vooruit, maar kunnen hier, zoolang de Bazaar stand houdt en het groote verkoopsleven in zich saamtrekt, niet de beteekenis van onzen winkelstand verkrijgen. Zelfs de boekhandel, die minder van de concurrentie van den Bazaar te lijden heeft, staat er niet op hoog peil. Thuis voelt men zich dan ook zelfs in Pera niet. Men komt er om weer te gaan, en zelfs het publieke leven trekt er niet aan. Men heeft er niet de oostersche bedrijvigheid van Damascus, en ook ontneemt de in lompen gehulde bedelaar, de schreeuwende ezeldrijver, en vooral de hondenplaag aan Pera het deftig aanzien van onze hoofdstraten. Toch make men zich vooral van deze hondenplaag niet een te afschrikwekkende voorstelling. De menigte straathonden zijn alle van het shakal-ras, met vossenkop en korte spitse ooren, maar ze zijn niet boosaardig. Ze doen geen voorbijganger kwaad; alleen versperren ze hem telkens den weg. Bij groepen van drie of vier liggen ze rustig op de trottoirs en verplichten u een omweg te maken of over hen heen te stappen. Er is slechts één geluid, dat hen allen plotseling wakker roept en weg doet rennen, en dat is het tikken van een blikken vuilnisbus op de straatsteenen. De bewoners dragen in die blikken bussen hun huisafval naar buiten, en strooien het op straat voor hun deur uit. Van dien afval leven de straathonden, en zoo dikwijls er weer een bus wordt uitgestort, vliegen ze er van alle kanten op af. En dan is het een geblaf en gejank en gehuil zonder eind. Twee of drie namelijk van de sterkste honden gaan met hun pooten dwars over den afval staan, en bijten elken zwakkeren hond, die er in meeneuzen komt, bloedig af. Dit duurt dan tot de groote honden er het beste uit hebben; dan komt het terrein vrij voor de tweede soort; en eerst als ook die er genoeg van hebbeu, kan het kleine goed zich komen vergasten aan de schrale rest. Maar al is deze plaag niet gevaarlijk voor de voorbijgangers, het moest toch in een goed geordend stadsleven zoo niet blijven.

Aangenomen toch al, dat deze honden hygiënische diensten verrichten bij veel wat anders zou gaan rotten, een goede stadspolitie moest toch èn dezen misstand opruimen èn tegelijk zorgen voor het weghalen van den afval.

Op dezen verre van bevredigenden toestand in Pera oefent het Europeesch publiek, hoe talrijk ook, nagenoeg geen invloed. De meesten zijn winkeliers, kantoorklerken, journalisten enz., zonder sociale positie, en de kring van hoogere sociale positie wordt zoo goed als uitsluitend gevormd door het diplomatieke corps en door de directeuren en de commissarissen van de groote Banken en Verkeers-en Handelsondernemingen, hoewel zelfs van deze laatsten alleen de „Spitze der Behörden" in den hoogen diplomatieken kring zijn opgenomen. Niet minder dan negentien Staten zijn bij de Hooge Porte vertegenvFoordigd, vooral de groote Mogendheden met zeer uitgebreid personeel, waar dan nog de drogmans, de medici en ook soms een geestelijke bijkomen. De Ambassadeurs geven natuurlijk den toon aan en wonen in vorstelijke paleizen. Ook onze Legatie bezit er een eigen erf, met wachthuis en bewaking. De Russische Ambassade, evenals onze Legatie, in de *Rue de Péra* is in omvang een vesting gelijk, en blijkbaar ingericht met het oog op mogelijke verdediging. Wat alleen vreemd is, en wat men anders zou verwachten, van alle Aziatische Staten heeft alleen Perzië te Constantinopel een gezant. Noch China, noch Japan, noch Siara, noch Afghanistan hebben er agenten. Japan poogt thans een Ambassade te Pera te vestigen, maar is er dusver nog niet in geslaagd. Blijkbaar heeft men aan de Hooge Porte zeer wel gevoeld, dat in de latere jaren het diplomatieke spel met Europa en Amerika en niet meer in Azië moest worden afgespeeld. Deze diplomatieke kring nu vormt in Pera een wereld op zich zelf, een zeer talrijken en zeer hoog staanden kring. Er leeft in dezen kring 't besef, dat men niet alleen de macht van Europa vertegenwoordigt, maar ook door weloverwogen beleid ten deele uitoefent, als symbool van welke positie elk der groote Mogendheden zelfs een klein oorlogsvaartuig in den Bosporus heeft liggen, als wijkplaats bij mogelijk oproer in de stad. Ook naar Therapia, Jeniköi enz., waar de diplomatie zomers huist, gaan deze wachtschepen meê, en de officieren van deze schepen breiden de *haute société* nog eenigszins uit. Eerst ten huize van Sir o'Connor, den Engelschen Ambassadeur, en later op een schitterend diner in onze Nederlandsche Legatie had ik het voorrecht met dit corps diplomatique kennis te maken, en vond geheel bevestigd, wat te vermoeden viel, dat de Mogendheden, die hier schaak spelen, niet hun zwakste raadsheeren naar Pera schuiven. De conversatie in dezen kring is in hooge mate interessant, en ik kan niet genoeg de voorkomendheid roemen, waarmee men mij als vreemdeling ontving. Zelfs na mijn vertrek heeft de Duitsche Ambassadeur, Baron Marschall de Bieberstein,

door zijn invloed op de Bagdad-Spoorwegmaatschappij, mijn reis door Klein-Azië veraangenaamd en vergemakkelijkt.

Met de Regeeringskringen kwam ik slechts tot op zekere hoogte in aanraking. Mijn vertoeven in Constantinopel viel namelijk juist in de weken van de *Ramazân*, en gedurende die heilige vastendagen is het gewone leven uit zijn verband gerukt. De Ramazân is de negende, aldoor verspringende maand in het Turksche maanjaar. Deze vasten kan uit dien hoofde zoowel in den winter als in den zomer vallen en is bij sterke zomerhitte vooral voor zwakkere gestellen zeer aangrijpend, daar van zonsopgang tot zonsondergang zelfs geen drop water den brandenden dorst mag lesschen. Vooral in snikheete zomerdagen is dit ten leste een pijniging. De kranken, de zwangere en de zogende vrouwen zijn dan ook vrijgesteld, en evenzoo de reizigers op de landwegen, edoch alleen op beding, dat ze later hun *Quazá* of boetedoening volbrengen, door hun dertig dagen later waar te nemen zoodra ze hersteld of weer thuis zijn. Deze vasten van Ramazân is een der vijf dusgenaamde zuilen van den Islâm. Het woord beteekent de *brandende* maand; niet om het heete jaargetij, want de Ramazân verloopt, en valt, gelijk ik reeds opmerkte, ook in de koude wintermaanden; maar omdat ze als de groote Verzoeningsmaand geacht wordt de zonde weg te branden. Mohammed zelf, die dit vasten instelde, schreef er van, dat in deze vastendagen de poorten van het Paradijs openstaan, en de poorten der hel gesloten worden, terwijl de demonen aan den ketting worden gelegd. Zij, die deze vasten consciëntieus waarnemen, ontvangen vergiffenis voor alle vergeeflijke zonden van heel het jaar, dat achter hen ligt. Mohammed hechtte die vergiffenis niet aan de vormelijke, maar aan de ernstige waarneming van de Ramazân, en voegde er daarom bij, dat God iemands vasten niet aanneemt, indien hij zich onderwijl aan leugen schuldig maakt. In deze maand worden dan ook twintig Rakah's of gebeden aan de gewone Rakah's toegevoegd. Bijzonder vrome Muslim sluiten zich bovendien nog enkele dagen in een moskee op, om zich met het lezen van den Khorân onledig te houden, en trachten dit vooral te. doen in den *Grooten nacht*, waarin de Khorân gezegd wordt op aarde te zijn neergedaald. De moeilijkheid is maar, dat de datum van dezen nacht niet geheel vast staat. Hij wisselt van den 21n tot den 29n van de maand, en aan dezen *Grooten nacht* wordt zoo hooge beteekenis toegekend, dat volgens de overlevering heel de natuur, in het planten- en in het dierenrijk, zich in dezen nacht in aanbidding voor Allah nederbuigt, en dan zeer plotseling stil wordt. De schade van den

vastendag wordt, zoodra de zon ondergegaan is, in de avonduren en in de uren van den nacht ingehaald. Als met een tooverslag verandert de sombere stilte dan in openbaar vreugdebetoou. Alles loopt uit. De koffiehuizen en restaurants zijn stampvol. Men loopt bij elkander in en zet zich aan tafel. De gastvrijheid is algemeen. Aan den dusgenaamden *Iftar*, d.i. de maaltijd na afloop van het vasten, is een ieder welkom. En onderwijl glanst de stad in de prachtigste verlichting, die ik ooit zag. Deze verlichting bestaat o.a. hierin, dat bij de moskeeën ijzerdraad van minaret naar minaret wordt gespannen, en dat tusschen deze ijzerdraden korte spreuken, in prachtige calligraphie, door eindelooze reeksen lampions schitterend glanzen; een metterdaad tooverachtig gezicht. Tot zelfs de Sultan houdt ten paleize zijn *Iftar*, voor de mindere goden in afzonderlijke benedenzalen, en voor de grootwaardigheidsbekleeders in zijn hofzaal. Ook de patriarchen der Christelijke Kerken worden bij beurte hiertoe genoodigd. En gelijk de Sultan, zoo doen alle grootdignitarissen. De Grootvizier Ferid-Pacha had de welwillendheid mij insgelijks op zijn *Iftar* te noodigen, en ook bij hem was het ten deele open hof in de lagere verdieping van zijn prachtige woning, en een galadiner in zijn receptiezaal. Zulk een galadiner is bij de Grootdignitarissen één uitstalling van schitterend servies en ornament. Ten paleize wordt dan zelfs van gouden borden, met diamanten gesierd, gediend. Maar ook bij den Grootvizier was het hoog opgevoerde weelde. En wat mij nog meer belang inboezemde dan het overladen diner, was het gebed na afloop. De Grootvizier leidde mij zelf in een zijsalon binnen, waar onder leiding van een die voorging, al de saamgekomenen zich beurtelings over den grond uitstrekten, en dan ophogen, en staande baden, maar altoos zoo, dat heel hun persoon, naar lichaam en ziel beide, aan de aanbidding deelnam. En al scheen het werktuigelijk toe te gaan, toch zag ik in het oog en heel de uitdrukking van het gelaat der bidders, dat ze geheel opgingen in de heilige verrichting. De Ramazân wordt besloten met het Bairamfeest, dat drie dagen duurt en aanvangt met den eersten dag van de maand Schawwal. Dan is alle somberheid geweken, en is het alles jubel en oostersche opgewondenheid. Als men zoo wil, het Karnaval niet bij den ingang, maar bij het einde van deze groote vastenperiode. Zeventig dagen later volgt dan nog de *Kurban* of kleine Bairam, de dag waarop de Sultan in Dolman Bagtsche zijn groote jaarlijksche receptie houdt. De Grootcherif van Mekka, de Grootvizier, de Sheick ui Islâm, alle Ministers en Grootdignitarissen komen dan den Khalif hun hulde bieden. Ze salueeren met hun rechterhand, door eerst den bodem aan te raken en dan hun lippen, en kussen één voor één de zilveren sjerp, die over den arm van den Sultan hangt. Na de heeren komen de dames uit het Serail en uit de harems der Grootdignitarissen, met ongesluierd gelaat, en maken dezelfde plichtplegingen. En als de dames vertrokken zijn, verschijnt, echt

democratisch, het lagere dienstpersoneel, dat op gelijke wijze zijn hulde komt brengen.

Gedurende de Ramazân ontvangt de Sultan geen vreemdelingen ten paleize. De eenige gelegenheid om Sultan Abdul Hamid te zien, deed zich daarom voor op den Salemlik, die elken Vrijdagmiddag gehouden wordt. Salemlik beteekent: mannenverblijf, in tegenstelling met de Haremlik, het verblijf der vrouwen. Ook in Yildiz Kiosk zijn die twee in afzonderlijke groepen van gebouwen van elkaar gescheiden, en omdat de plechtigheid, waartoe ook het corps diplomatique wordt toegelaten, uiteraard in het mannengedeelte plaats heeft, is de naam Salemlik op de plechtigheid zelve overgegaan. Die plechtigheid bestaat dan in een statie-optocht van den Sultan en zijn hofstoet uit zijn paleis naar de vlak daarbij gelegen moskee. Die stoet is één uitstalling van schitterende uniformen, waaronder de Sultan zelf zich siert door eenvoud. Hij reed in een gewone calesch, met de kap op, en mende zelf het prachtig tweespan, dat er voor liep. Persoonlijk maakt de Sultan een ernstigen indruk. Hij is een harde werker, en staat 's morgens zes uur op. Hij laat zich met alle staatszaken in en is van alles op de hoogte. Zijn kennis van zaken moet niet gering zijn, en zijn leven is uiterst eenvoudig. Ook bij recepties van diplomaten en vreemden, een gunst ook aan dames toegestaan, wint hij door zijn eenvoud, zijn gemakkelijke vormen en zijn spraakzaamheid aller sympathie. Alleen, onder alles door is en blijft hij een overtuigd en streng-geloovig Mohammedaan, en het wetten van het zwaard tegen de ongeloovigen, der Muslim geloofsplicht, verklaart menige wreedheid, waartoe men anders zijn nobele verschijning niet in staat zou achten. Ook de prinsen en prinsessen nemen in den stoet plaats, de prinsessen in keurige broughams; en wel zijn ze gesluierd, maar met zóó dun zijden gaas, dat haar gelaat beter doorschijnt dan menige voile dit in ons Westen toelaat. Onder het luid geroep van Leve de Sultan! alleen door de soldaten aangeheven, begeeft de stoet zich naar de moskee, waar alles uitstapt. In die moskee wordt een klein half-uur in religieuse Allah-vereering doorgebracht. Daarna vormt de stoet zich opnieuw en keert op gelijke wijs, als hij uittoog, naar het paleis van Yildiz Kiosk terug. Voor de diplomatie is een ruime bovensalon in een woning vlak tegenover de moskee beschikbaar gesteld, en onze Gezant had de beleefdheid mij derwaarts met zich te nemen. En zoo groot is te Constantinopel de courtoisie, dat de Groot-ceremoniemeester, na afloop van de Selamlik, de diplomaten en hun gasten namens den Sultan dank kwam betuigen voor de eere hem bewezen.

Het meest indrukwekkende bij dezen Selamlik is intusschen het optreden van het leger. Ter verzekering van zijn veiligheid herbergt de Sultan bij Yildiz Kiosk zesduizend manschappen van zijn beste troepen; en al heb ik achtereenvolgens in een vijftiental Staten de gewapende macht bezien, nooit en nergens zag ik zulk een prachtig militair schouwspel als bij dezen Selamlik. *En haye*, in dichte rijen, was heel de weg waar de stoet langs trok, afgezet, en dwars over den weg, die langs Yildiz Kiosk loopt, stond de Ertogrul-Cavallerie opgesteld, een regiment uit Klein-Azië, gezeten op eenig schoone Arabische schimmels en schitterend uitgedost. Ook het regiment Zouaven, uit negers bestaande, maakte een fleren indruk. Infanterie, Cavallerie, Artillerie, Marinetroepen, het blonk alles in nette uniformen en glanzende bewapening. De muziek was aangrijpend, de geestdrift harmonisch, maar vooral eenig schoon was de losse, gemakkelijke en gladde wijs, waarop dit gemengel van troepen zich als op den toon der muziek voort en om bewoog, en op het beperkte terrein in keurige orde de scherpste zwenkingen uitvoerde. Van commando's bespeurde men nauwelijks iets, het was alsof de muziek rechtstreeks alle zwenkingen en bewegingen in gang bracht en beheerschte. Het was alleen te betreuren, dat het publiek op verren afstand werd gehouden. Vroeger was dit anders; maar sinds in 1904 uit het publiek een bom onder de troepen was geworpen, die tal van slachtoffers deed vallen, en op den Sultan bij zijn komst uit de moskee gemunt was, is alle toegang tot den Selamlik onherroepelijk afgesloten. Men kan hierin niet anders dan den Sultan gelijk geven. Geheel de Selamlik zou onmogelijk worden, indien de stoet bij zijn optocht aan zulke gevaren bleef blootgesteld.

Toch zou zich vergissen wie naar dit militaire vertoon het gehalte van het Turksche leger wilde afmeten. Hoe goed ook het Turksche leger ineenzit, wat bij een Selamlik daarvan ten toon wordt gespreid, is uitzondering. Reeds de altoos zorgvolle financiën maken, dat het leger goede verzorging mist, en de gedurige achterstand van de soldij onderhoudt in het leger een ontevreden geest. Sterk is Constantinopel bezet. Er zijn niet minder dan 198 kazernen en wachthuizen. De militaire signatuur van den veroveraar treedt in zijn militaire macht vooral in de hoofdstad op den voorgrond. Het is het leger, dat het Rijk in stand houdt. De *Nizam*, d.z. de staande troepen, vormen een geheel van 150,000 man, dat met de *Redifs*, of landweer, op 700,000 man kan gebracht worden, waar dan nog de ongeregelde troepen, vooral de Baschibazoek's, bij komen. Persoonlijk is de Turk een uitnemend soldaat; hij is dapper, moedig, de tucht zit er vanzelf bij hem in; hij is sober en kent weinig behoefte; en als het tegen den Kafir gaat, prikkelt hem zijn fanatisme. Ook is de moderne bewapening uitstekend en de artillerie een der beste; maar wat het leger verzwakt, is het gemis aan genoegzaam

onderlegde officiereu, te geringe oefening, en het gebrekkige, door geldnood veroorzaakte, in de administratie. Een nationaal karakter mist het leger geheel. Alleen de Muslim dienen er in, en dan nog zijn de beste manschappen enkel uit Anatolië getrokken, dat op een bevolking van 9 millioen zielen een 200,000 soldaten moet uitleveren. Het is en blijft, niet een nationaal leger, maar een Mohammedaansch leger, bestemd niet om voor den Staat te waken, of de nationale eer hoog te houden, maar eeniglijk om de macht van den Padishah te sterken en de Osmanen heer en meester te doen blijven over alle natiën en volken, die ze aan zich onderwierpen.

Haar hoog en in zekeren zin ideaal karakter ontleent de macht der Osmanen dan ook niet aan haar militair overwicht, maar aan haar saamvallen met de macht van den Khalif. Zelfs met zijn verbeterd leger zou de Sultan niet in staat wezen, in zijn over drie werelddeelen uitgestrekt Rijk zijn oppermacht ook maar in schijn te handhaven; doch het is zijn qualiteit van Hoofd der Muslim, die hem in de conscientie de trouw der Mohammedanen verzekert. Waar hem de eer van het Khalifaat, gelijk in Marokko, op de oostkust van Afrika en in Yemen betwist wordt, verviel zijn macht reeds geheel, of staat ze voortdurend aan bedreiging bloot. Deze geestelijke achtergrond van het Osmanische Rijk vertoont zich dan ook in geheel de administratie. Wel staat aan het hoofd de Grootvizier, die den titel voert van „Zijne Hoogheid" en komt na hem in rangorde de Kizlar-Aghasi, of de chef der Zwarte Eunuchen, maar, wijl de Khoran geheel het Mohammedaansche leven en met name de rechtsbedeeling beheerscht, weegt de beteekenis en invloed van het geestelijk opperhoofd onder den Sultan, d.i van den *Sheick-ul-Islâm*, bijna tegen den zijnen op. De Ulema's, die als Islamitische rechtsgeleerden onder hem staan, hebben tamelijk zware examina af te leggen, en jaren van studie zijn vereischt, om voor die examina gereed te komen. Slagen ze, dan worden ze tot Kadi's, een soort vrederechters, aangesteld, en van hun vonnissen is beroep op drie hoogere geestelijke rechters, Kadi-ul-Asker genoemd, waarvan er één wordt aangewezen voor Europeesch Turkije, één voor Azië, en één speciaal voor Constantinopel. Alle drie wonen in de hoofdstad, vergaderen tweemaal per week bij den Sheick-ul-Tslam, die boven allen staat en de benoeming van alle Kadi's en hoogere rechters in zijn hand heeft, en deze drie zijn de eenige dignitarissen onder de rechters, die in het paleis van den Grootvizier de bevestiging van hun ambt ontvangen. Als de Sheick-ul-Islam hun vonnissen geteekend heeft, zijn ze onherroepelijk, en het is door deze

rechtsspraak, dat de Sheick-ul-Islam, met zijn drie Kadi-ul-Asker's, en de Kadis onder hen, een bijna allesbeheerschenden invloed op geheel het sociale leven uitoefent; en dit nog niet zoozeer omdat de Khorân de *suprema lex* is, maar veel meer nog, omdat de klare uitspraak van den Khorân zoo gedurig in den steek laat, en uitlegkundige vinding den tekst van den Khorân moet aanpassen aan de geheel veranderde omstandigheden. Voeg hierbij, dat van het hof van den Sheick-ul-Islam zeer machtige invloed uitgaat op de Imams en Mollahs, en dat evenzoo de pan-islamitische beweging van uit zijn bureau geleid wordt, en het springt in het oog, hoezeer zich vergist, wie, Turkije met onze westersche Staten te veel op één lijn stellend, alleen in den Grootvizier en in de onder hem staande ministers en ambtenaren de kracht der administratieve macht zoekt. Tegenover den niet-Mohammedaanschen vreemdeling mag de Sheick-ul-Islam minder op den voorgrond treden, voor der Osmanen macht als zoodanig is hij de spil om wien het raderwerk draait. Ook zijn inkomen is daarom zeer hoog gesteld. Hij ontvangt een salaris van ruim 180.000 gulden. De Osmanen zijn en blijven veroveraars, een volkseenheid hebben ze niet gevormd, en in zooverre rust hun heerschappij op het zwaard; maar die macht is *religieus*-militair, en waar alles voor den Khorân buigt en van den Khorân afhangt, kan het niet anders of de Sheick-ul-lslara, als belichaming van dat geestelijk element, vindt door heel het bewind de geleiddraden heengeweven, waarlangs zijn macht en invloed werkt.

Ditzelfde geestelijke karakter staat evenzoo op Constantinopel gedrukt door het Moskee-wezen, door de Turbe's en de kloosters. Er zijn in Constantinopel op een bevolking van 300.000 Mohammedanen niet minder dan 680 grootere en kleinere moskeeën. De grootere worden er *Djami's*; de kleinere *Medschids* genoemd. Door elkaar is er alzoo op elke 500 inwoners een bedehuis; wat vooral daarom zoo sterk is, omdat de vrouwen niet dan bij uitzondering de moskee bezoeken. Zelfs al rekent men enkel met de 227 Djami's, dan nog is dit getal zeer groot. De even sterke niet-Mohammedaansche bevolking beschikt alles saam slechts over 144 bedehuizen. Hierbij houde men echter in het oog, dat bij den Mohammedaanschen eeredienst de opgekomen schare niet zit, maar òf staat òf zich op een bidkleed geheel uitstrekt. Geheel de bodem der Djami is met zulk bidkleedjes bedekt, die bijna twee meter in lengte, reeds voor een 300 bidders een zeer groote oppervlakte in beslag nemen. In Syrië, en verder op, deerde dit minder, daar hier voor de moskee de lang uitgestrekte vierhoek van den basiliekvorm het type aangaf. Maar in Byzantium is in den regel het type der Aya Sophia gevolgd, en de Byzantijnsche dom geeft veel kleiner oppervlakte. Vandaar, dat in veelheid van moskeeën vergoeding moest worden gezocht voor wat in strekking van het bodemvlak te kort schoot. In de oorspronkelijk voor den

Islâm gebouwde moskeeën staat de Mihrab, gelijk bekend is, in de gezichtslijn naar Mekka; in de Aya Sophia en andere, die oorspronkelijk kerken waren, staat de Mihrab eenigszins uit het centrum om de gezichtslijn naar Mekka te treffen. Het decoratief der moskee bestaat bijna uitsluitend in prachtige calligraphie, onovertroffen schoone faience, en in de soms hoogst kostbare lampen voor de verlichting bij avond. Een gelegenheid om zich te wasschen is voor elke moskee voorgeschreven, en meest zijn er nog scholen en andere gebouwen meê verbonden, Aan elke moskee zijn een of meer minarets aangebouwd. De Aya Sophia heeft er vier, de Ahmed-moskee zelfs zes. De *Imams* of *Mollah's* hebben in de moskee de leiding der gebeden. In groote moskeeën vindt men er veelal 6 of meer. Op hen in rang volgen de Mu'ezzim, die de geloovigen van de gaanderij der minarets tot de gebeden oproepen. Bij de groote moskeeën worden hiervoor uitsluitend personen met artistieke stemontwikkeling gekozen, wier gedrag vaak veel te wenschen overlaat. In de Karaghuez-marionettenspelen zijn ze deswege een geliefkoosd onderwerp van spot. Ook predicaties worden af en toe in de groote moskeeën gehouden. De hiervoor aangestelden heeten *Khatibs*. Sommige zijn aan een bepaalde moskee verbonden, andere trekken van plaats naar plaats. Enkele groot-redenaars onder hen zijn zeer gezocht, zoodat vooral in kleinere plaatsen hun optreden een evenement is. De spanning en geestdrift onder het gehoor, als zulke predikers van eerste orde optreden, kent soms geen grenzen. Doch behalve deze groote predicatiën, zijn in de moskeeën ook kleinere onderrichtingen te beluisteren, waarbij een 150 à 200 personen in halven kring om den spreker nederhurken, onderwijl deze, in niet zeer hoogen stoel gezeten, zijn kleiner gehoor toespreekt. In de Aya Sophia woonde ik zulk een onderwijzing bij en liet mij door mijn tolk overbrengen wat de spreker vertelde, want het boezemde mij belang in, te zien hoe ze allen luisterden als vinken. ,,Lieve vrienden'', zoo ongeveer liet hij zich uit, ,,het komt alles in de eerste plaats op uw ziel aan, maar de ziel is iets zoo geheimzinnigs, dat ge er haast geen begrip van hebt. Ge moet daarom een beeld er voor nemen. Laat ons nu b.v. de ziel eens vergelijken met een ei. Soms komt aan zoo'n blank ei een klein zwart stipje in het wit op. Doet ge daar nu niets aan, dan gaat dit zwart al door, en niet lang meer of heel het ei is bedorven, en wil niemand het meer hebben, en is de kok blij als het uit zijn keuken weg is. Maar zijt ge er terstond bij als 't eerste zwarte stipje opkomt, en snijdt ge het zwart er diep uit, dan blijft het ei kostelijk en ieder eet het met graagte op. En zoo is het nu ook met uw ziel. In uw ziel komen ook soms zwarte stipjes op. Zoo'n stipje is de zonde. Zijt ge daar nu haastig bij, om er die zwarte zonde terdege grondig uit te snijden, dan blijft uw ziel goed, en sterft ge dan, zoo wordt uw ziel met vreugde binnengedragen door de poorten van het paradijs. Maar snijdt ge 't kwaad niet aanstonds uit, dan

kankert het voort, en duurt het niet lang meer of de bedorven ziel is als een rot ei geworden. En gaat ge dan dood, dan wil niemand in het Paradijs u hebben, maar roepen allen uit één mond: Voort van hier en weg er meê!" — Niet dat hij woordelijk zoo sprak; ik kan alleen den inhoud kort saamvatten gelijk mijn tolk mij dien overbracht; maar 't spreekt toch voor het genre en maakt het begrijpelijk, dat het genre boeit. Het gaat niet diep, maar het pakt en is levendig, en de omstandigheid dat het niet preeksgewijze van een kansel, maar vertellenderwijs gelijkvloers in kleinen kring wordt voorgedragen, verhoogt er de uitwerking van. Zelfs soldaten die er bijzaten, hingen aan sprekers lippen, en het gaat zoo gezellig toe, dat deze of gene nu en dan een vraag doet of een tegenwerping maakt, die dan op staanden voet wordt beantwoord. Het toeluisterend publiek is niet lijdelijk, maar leeft in het spreken mee.

Middelpunt van dit religieuse leven in Stamboul is en blijft de Aya Sophia (de Grieken spreken het uit met een lange i, en zeggen Aya Sophía, de Turken maken de o lang en spreken het uit Aja Sóphia). De Byzantijnsche keizer Justinianus is de bouwheer van deze eenig prachtige kathedraal, die zelfs de St. Pieterskerk te Rome in opvatting en uitwerking te boven gaat. In 532 werd de bouw begonnen en in 537 werd er de eerste mis in gelezen. In 559 stortte een deel van den te gewaagden bouw in, en eerst op 24 December 563 werd de kerk in haar tegenwoordige gestalte voltooid en ten tweeden male ingewijd. De koepels werden bij deze herbouwing nog 25 voet hooger gebracht. Oorspronkelijk naderde men het gebouw door een voorhof met een gedekte zuilengalerij, doch dit stuk viel weg. Uit dien voorhof trad men door een reeks van deuren den nog aanwezigen buiten-Narthex binnen: een langwerpige hal, die zich over de heele breedte van het gebouw uitstrekt. Uit dezen buiten-Narthex treedt men eveneens door een reeks van deuren, wier opening thans met tapijten behangen is, in den binnen-Narthex, die evenwijdig loopt met de eerste buitenhal. Schrijdt men nu deze beide breede hallen door, dan geeft een aantal poorten toegang tot het eigenlijke heiligdom, en omvat de blik van het oog op eenmaal heel de pracht van den inwendigen bouw, die Justinianus bij de inwijding deed uitroepen: ,,Salomo, ik heb het van u gewonnen !" De indruk is dan ook verbijsterend; het schijnt u toe of de hooge, breede koepel, met een middellijn van 100 voet, zweeft, en op niets rust. Dit wondere effect is daardoor verkregen, dat de groote koepel op zijn zijden ondervangen wordt door de dun gewelfde bogen van de zij koepels, zoodat de eenheid door geen enkele lijn

verbroken wordt, en het vrije gezicht op de welving omhoog door niets wordt belemmerd. Het is een golvende hemel, die zich boven u welft, en onder dien hemel spreidt zich heel het vlak van de reusachtige kathedraal voor uw bewonderend oog uit. En al zijn nu de prachtige mozaiekbewerkingen, die oorspronkelijk de gewelven sierden, door de Turken overpleisterd en vervangen door Islamitische calligraphie, toch kost het uw verbeelding weinig inspanning om de oorspronkelijke kunstweelde u voor den geest terug te roepen, zwevende om de opgaande zuilen, die, als een statig woud van stammen, zich uit den bodem naar de welving omhoog verheffen. Elk dier zuilen is een prachtstuk op zich zelf. Ze zijn uit het beste, wat de tempels te Epheze, Baalbec, Athene, en zelfs in Egypte te aanschouwen gaven, op last van keizer Justinianus met zorg uitgekozen. Natuurlijk is thans alles verwijderd, wat oorspronkelijk op deze kathedraal het Christelijk stempel drukte. Het kruis op den koepel, een stuk goud van 200 pond, is vervangen door een halve maan. Waar het altaar prijkte is de Mihrab, en is iets zijwaarts de kansel aangebracht. Aan decoratief heeft het gebouw verloren, maar onuitwischbaar is voor mij de indruk, dien ik ontving, toen ik op een Vrijdagavond in Ramazân van de balustrade der galerij op den vollen dienst mocht neerzien. Er was over heel de oppervlakte een eenig schoone, zwevende verlichting aangebracht. Van omhoog naar omlaag waren cirkelsgewijze ijzerdraden neergelaten, en in deze ijzerdraden hing een cirkelvormige stang, van omvang als de koepel zelf, en aan dezen stang hing een zee van kleurige lampions, die met zachte glansen heel het gebouw in licht zetten. Onder die gloedzee van licht zag men de duizenden oostersche bid-tapijten over den bodem in rechte rijen zich uitstrekkend, en op elk dier tapijten bewoog zich een „geloovige" in het knielen, bukken, buigen, neervallen en weer opstaan, onder het uitroepen der door den Imam geleide gebeden. Er heerschte na elk gebed plechtige stilte, en allen wachtten totdat de lippen van den Imam een nieuwe *rakah* begonnen, en opeens zaagt ge heel die menschenmassa opnieuw in heftige vervoering geraken. Werktuigelijk zoo ge wilt, en toch zoo vol van intens gespannen leven.

Bang en overstelpend is hierbij de gewaarwording, zoo ge u terugdenkt in 1453, in het oogenblik toen de Osmanen dit heilige gebouw der Christenheid binnentrokken. Keizer Constantijn XI was, door zijn hulptroepen verlaten, den heldendood in de bres bij Tekfur Serai gestorven, Giustiniani, de kundige strateeg, gesneuveld. En toen drongen de Turken bij den onbewaakten Xylokerkos de verloren stad binnen, en alles stroomde naar de Aya Sophia. Bij duizenden zochten mannen, vrouwen en kinderen in dit heiligdom een laatste toevlucht, en grendelden alle toegangen dicht. Maar de Turken volgden hen, ze

braken de deuren door, en Sultan Mahomed II drong te paard, aan het hoofd zijner triomf-dronken troepen, den heiligen tempel binnen. Duizenden bij duizenden Grieken hebben toen stervend het plaveisel roodgeverfd met hun bloed. Een slachting, gelijk we ons schier niet kunnen voorstellen, werd in de Aya Sophia aangericht. Moed tot weerstand was er niet meer. Vrouwen en kinderen werden gevangen genomen en weggesleurd, en de Christenkathedraal, van al haar heiligheden ontdaan, werd door den Sultan ingewijd tot de eerste moskee van zijn nieuwe hoofdstad. Bijna duizend jaren was er de lofzang voor Christus gezongen, nu reeds meer dan drie eeuwen weerklinkt het „Allah is groot en *Mohammed is zijn profeet!*" van haar minarets en onder haar prachtige gewelven.

De geheel eenige pracht van dit architectonisch meesterstuk heeft zelfs de Osmanen zoozeer betooverd, dat al hun groote moskeeën te Constantinopel naar het grondtype van de Aya Sophia ontworpen zijn. Eigen kunst is onder de Osmanen, na den ondergang van het rijk der Seldschucken te Khonia, niet opgebloeid. Vaardig zijn ze alleen in de oostersche poëzie, die, onder den Perzischen invloed, tot zelfs in het Sérail haar talentvolle beoefenaars vindt. Meer dan één Sultan heeft in dit genre uitgemunt, en onder de vrouwen in het Serail is ze niet alleen geliefdkoosd. maar ook beoefend. De werking van het stille nietsdoen geeft aan de phantasie haar vleugelen te midden der overdadige weelde, die den Harem doorzweeft. Maar noch in de plastiek, noch met het penseel, noch in de wereld der tonen wisten de Osmanen zich een eigen kunst te scheppen. De Moorsche kunst bleef, evenals de Arabische in engeren zin, hun vreemd; en waar bijna uitsluitend de Djami, d. i. de groote, kunstvol opgetrokken moskee, hun gelegenheid bood om architectonisch te schitteren, bleven ze copiïsten van den Byzantijnschen stijl, zonder in Stamboul tot eigen schepping te komen. In de Ahmed-, de Suleima-, en de Validemoskee valt ongetwijfeld veel schoons en groots te bewonderen, maar het mist alles het oorspronkelijke, en waar iets dergelijks b.v. in de Lalali Djami of Tulpen-moskee is beproefd, bleef het verre beneden de verwachting.

Zelfs de *Turbe's*, of grafmonumenten, missen, hoe prachtvol ook, het merk van eigen vinding. De Osmanen begeeren met hun groote dooden meê te leven. De macht hunner historie spreekt hun toe uit hun schitterende grafmonumenten. Ze bergen de lijken hunner groote Sultans niet in grafkelders weg, maar plaatsen ze op katafalken in rijen naast elkander, en bouwen over deze doodkisten een

soort kleine tempels, die ze *Turbe* noemen, waar ieder geloovige toegang heeft en kan komen bidden. De beroemdste Turbe in Constantinopel is historisch die van Eyub, en wat pracht betreft die van Suleiman. De laatste ligt vlak naast de Suleiman-moskee, niet ver van het Seraskierat, en schuins tegenover de Turbe van Roxilena, Suleiman's gevaarlijke vrouw. De Turbe van Suleiman is omgeven door 38 marmerzuilen, waarover kleurige bogen gespannen zijn, en op deze verheft zich de koepel, die het geheel overdekt. Van binnen wordt die koepel gedragen door drie marmerzuilen en drie zuilen van porphyr, en onder den koepel is een cirkel van diep ingebouwde kleine vensters, die een zacht, gedempt licht op de katafalken doen neerstralen. Zilveren kandelabres staan brandend naast elk der drie katafalken, en aan koepel en wanden is de Turbe met keurige fayence gesierd. De balustrade, die om de kist loopt, is met elpenbeen ingelegd, en edelgesteenten flonkeren van boven. Bij andere Turbe's is minder werk gemaakt van den buitenbouw, ze staan architectonisch lager, maar inwendig zijn ze alle van eenzelfde type, wedijveren in pracht van versiering, en maken bijna allerwegen steeds gelijken indruk. Het is de vergankelijkheid van ondergegane grootheid, maar tegelijk de vereering der Turken voor hun groote dooden, die uit elke Turbe u toespreekt. Beelden duldt de Islâm niet, en juist daarom klemt men zich krampachtig aan het lijk zelf van zijn groote dooden vast. Men ziet ze dan wel niet, maar men weet toch, in die groote, in die met lijkwaden omhangen kisten, daar liggen ze, en daar zijn ze nog aanwezig, en daar wordt hun heugenis bestendigd. En vooral in dagen zooals tegenwoordig, nu de Osmanen zeer goed gevoelen, dat hun glorie tanende is, streelt en troost hen de vereering in deze Turbe's van wat eens de macht der Osmanen gegrondvest en zulk een reeks van eeuwen gehandhaafd heeft. Vooral in het graf van Abu Eyub Ansari Ahalid ben Sejid komt dit uit. Deze Eyub was de Banierdrager van den Profeet, en zou hier gesneuveld zijn bij het beleg door de Arabieren in 672 om Constantiuopel geslagen. Over zijn graf is geen eigenlijke Turbe gebouwd. Het is gesierd en er branden kandelabres, maar vlak erbij verrees de moskee van Eyub; en zoowel dit graf als de moskee worden voor zoo heilig gehouden, dat geen Giaóur of ongeloovige, onder wat beding ook, er wordt toegelaten. Ja zoo heilig was den Osmanen deze herinnering aan den Banierdrager van den Profeet, dat lange jaren geen Sultan zijn scepter kon voeren zoo hij niet eerst in deze moskee door den Prins-derwisch van Khonia met het zwaard was omgord. Slechts twee Sultans waagden het met deze traditie te breken, en beiden vonden een vroegen dood na een bewind vol jammer.

De derde vorm, waarin het godsdienstig leven zich uit, zijn de *Tekkieh'is*, een soort kloosters, waarin personen van een bepaalde orde saamleven; maar van een

orde hierin van het door den Khorân verboden kloosterleven onderscheiden, dat zij, die tot zulk een orde behooren, geen gelofte doen, en elk oogenblik vrij zijn de *Tekkieh* te verlaten. Achter deze in Tekkieh's wonende monniken schuilt dan nog het congregatiewezen of vereenigingsleven van Sufitischen aard, waarover ik bij Khonia spreken zal. Hier zij alleen opgemerkt, dat het streng nomistische en ritueel streng-geformuleerde karakter van den Islâm het op zich-zelf weinig verder brengt dan tot een ondiep Deïsme. Allah is het machtigste Wezen, hoog boven hen; een Wezen, dat ze in diepe onderworpenheid aanbidden, maar op onein-digen afstand, en zonder dat zijn voorzienig bestuur veel op hen werkt, daar immers toch alles fatalistisch vooruit verordineerd is, en deze rol van het fatum zich afwikkelt, zonder dat Allah er iets in wijzigt of in omzet. Natuurlijk houden ze zich hier niet streng aan, en kennen ze niet alleen aanbidding, maar ook het gebed om Allah's hulp in te roepen; zelfs bidden ze voor hun dooden; maar in het beginsel van hun religie ligt dit niet. Daarin is de Deïstische afsnijding van alle gemeenschap met het Eeuwige Wezen overheerschend. Doch natuurlijk, dit bevredigt het gemoed niet, vooral niet het gemoed van den Oosterling, en vandaar, geheel buiten de officieele Moskee om, de werking in Islamitische kringen van een sentiment, dat in mystiek, ecstase en ascese een eigen bevrediging zoekt. Door zijn zinnenden en peinzenden en aan phantasie zoo rijken geest is de Oosterling hier als vanzelf op aangelegd. Het dualisme tusschen dezen oosterschen aanleg en het formalistisch Deïsme van den officieelen Islâm is dan ook reeds in de 8e eeuw uitgekomen en duurt nog altoos voort. De Imams begunstigen deze mystiek wel niet, veeleer zien ze het gevaar ervan in en werken het tegen, doch bij het weinig geestelijk karakter, dat de Imams en Mollahs gewoonlijk bezitten, strekt dit verzet eer om het mysticisme aan te moedigen, ook al moet het deswege schuil gaan naar den achtergrond van het leven. Nu is in Constantinopel deze geestelijke beweging des gemoeds ongetwijfeld minder krachtig vertegenwoordigd, dan in meer afgelegen streken, maar ze oefent er toch haar invloed welterdege. Bij tientallen vindt men er een soort kloosters, en onder deze zijn het vooral de dansende Derwischen in de Rue de Pera, en de huilende Derwischen te Scutari, die voor hun Tekkieli geen geringe vermaardheid verkregen. De *dansende* Derwischen behooren tot de orde der *Meslevi's*. Ze zijn niet talrijk, meest vrome, goeddoende eenlingen, en die zich zoo weinig opsluiten, dat zelfs vreemdelingen van allerlei nationaliteit tot hun ecstatische dansen worden toegelaten. Tot mijn leedwezen waren deze Tekkieh's echter in de Ramazân gesloten, zoodat de gelegenheid ontbrak, om hen te gaan zien, en ik alzoo op anderer bericht moest afgaan. Aan het hoofd van elke Tekkieh staat een Sheick. Bij de Meslevi's moet elke Tekkieh achttien kamers hebben, voor achttien Derwischen. Elke Derwisch ontvangt 18 piasters,

of ongeveer twee gulden per dag. De Kharziachdar is huismeester, en de Murids of nieuwelingen moeten 1001 dagen in de keuken dienen. De Sheick heeft een eigen apartement, Sheick Hurjeh genaamd; voorts is er de Ismi schil Hurjeh, een kleine zaal voor hun gezamenlijke gebeden; en eindelijk de groote amphitheatersgewijze gebouwde zaal voor hun dansen. Aan deze dansen nemen ze nooit anders dan in mystiek getal deel, zeven, negen of dertien. Vóór de dans beginnen zal, verdiepen ze zich in gebed, om vergeving van hun voorafgaande zonden en om heiliging, want de dans bedoelt een ecstatisch in gemeenschap met Allah verkeeren, en dit wordt door onreinheid belet. Dan staan ze op en buigen tweemaal voor den Sheick, die in het midden der zaal staat, spreiden de armen links en rechts, zoover mogelijk, hoog uit, en na elk hun plaats te hebben ingenomen, draaien ze zich als een tol al sneller en sneller, vijf minuten achter elkaar door, rondom. Hun hoofd hangt daarbij eenigszins over naar den rechterschouder. Ze worden al bleeker, in 't eind bleek-geel. Geen spier vertrekt op hun gelaat. Een doflfe muziek leidt hun dans. Plotseling houden ze allen tegelijk op, maken weer een buiging met de handen over de borst gekruist, en herhalen dan dienzelfden dans nog tweemaal, tot ze in wilde overspanning niet meer kunnen, en dan slaan ze voor den grond neer. Daarop spreiden de overige Derwischen een kleed over hen, en een roept met diepe stem een lang gebed uit, telkens afgebroken door het *Ya hu, Ya hu*. Doel en toeleg is hierbij, lichaam en ziel als eenheid zoo in zich-zelf te concentreeren, dat ze voor hoogere inwerking vatbaar worden. En ze drijven dit methodisch, want bij hun gang en buiging en dans zijn al hun bewegingen zoo zuiver en tactisch volkomen, dat geen stipter uitvoering denkbaar is. Als ze eindelijk neervallen, is het alsof ze niet meer tot de wereld behooren, en liggen ze als mummiën in rijen voor u. De *huilende* Derwischen te Scutari zijn van de orde der Rufei, die van de 12e eeuw dagteekent. Ook hier is tactische, wilde beweging het middel om buiten zich zelve te geraken, maar bij de beweging komt hier het stamelen, roepen, schreeuwen, gillen en huilen van *laila il-la-la*. Deze woorden worden eerst langzaam, dan al sneller, eindeloos weer uitgegild, al woester, al harder, al kletterender. Twee zangers met prachtige stem zingen onderwijl zacht en melodieus een lofzang op Mohammed, wat, gelijk Von Hammer zegt, den indruk maakt van een klokkengelui dat dreunt tegen een suisenden orkaan in. Steeds worden de Derwischen wilder; met gesperde oogen en het witte schuim van woestheid op den mond, vallen ze eindelijk de een na den ander in onmacht neder. En dan stroomt het volk binnen, kranken, vooral kinderen, worden binnengedragen en op den grond gelegd, en de Sheick, door twee Derwischen ondersteund, loopt over die kranken heen, en wordt geacht ze aldus te genezen. Ook in Kassim Pacha, ten n.-w. van Galata, kan men zulke huilende Derwischen

vinden, maar in de Tekkieh te Scutari is de indruk van hun religieuse razernij — want dit wordt hun gehuil tenslotte — het meest overweldigend.

De vrouw neemt aan het openbare godsdienstige leven weinig deel. In de groote moskeeën is achteraf of zijwaarts een soort galerij voor haar aangewezen, maar reeds de kleine afmetingen van de meeste dezer galerijen toonen, dat druk bezoek niet in zwang is. Alleen in de Ahmed-moskee ziet men ze menigvuldiger, en zoo ook tijdens de Ramazân, omdat ze dan na zonsondergang uit mogen gaan. Het is de omgekeerde verhouding van wat ge in Christenlanden vindt. Ten onzent in de kerken gemeenlijk meer vrouwen dan mannen, in de moskee veel, veel meer mannen dan vrouwen. Voor den Islâm ligt hierin ongetwijfeld een kracht. Een volk, dat het manlijk publiek in alle rangen en standen nog aan zijn religieuse gewoonten bindt, staat ongemeen veel sterker dan een natie, die de religie uit het publieke leven terugtrekt en ze aan de vrouwen overlaat. De eeredienst van den Islâm kent geen gezang, geen muziek, geen mystieke ceremoniën of sacramenten, en raakt daardoor minder het gevoel; terwijl ook de velerlei lichaamsbewegingen die het gebed eischt, meer op den man dan op de vrouw berekend zijn. De vrouw treedt niet terug, omdat de religie niet in haar smaak valt, maar de eeredienst in de moskee spreekt den man meer toe, omdat bij zijn organisatie zoo goed als uitsluitend aan den man, aan het hoofd in de tente, aan den dapperen strijder in den krijg voor Allah gedacht is. De vrouw is voor den Islâm bijkomstig. Ze is appendix van den man, en mist, ideaal genomen, een zelfstandige positie. Twijfelachtig is het zelfs, of de vrouwen na haar sterven nog een toekomst hebben. Het Paradijs, dat de Profeet aan zijn dappere geloovigen als een wereld van nooit eindigende weelde voor het geloofsoog deed schitteren, is voor de mannen, niet voor de vrouwen, en het is een hooge eer als ze er bij uitzondering toegang erlangen. Beslist uitgesloten zijn ze wel niet, maar er zweeft over haar toekomstig lot een nevel, die schier alle hope afsnijdt. De lage rol, die de Profeet aan de vrouw aanwees, is dan ook de Achilleshiel van zijn stelsel; een sociale misgreep, daarom te schuldiger en te bedenkelijker, omdat hij het Christendom, dat de vrouw adelde, gekend heeft. Hiertegen ingaande, heeft hij de vrouw verlaagd tot een ondergeschikt voorwerp van mannelijken lust en hiermee het smadelijke lot van meer dan de helft zijner religiegenooten, nu reeds voor meer dan twaalf eeuwen, bezegeld. Deze onderschatting van de vrouw drong zelfs in de kinderwereld door. Een jongen te krijgen, staat in de schatting der Mohammedaansche vrouw veel hooger dan een

meisje te baren. Heel wat meisjes zijn zelfs in den Haremlik gesmoord, iets wat te lichter ging omdat geen politie in den Haremlik kon doordringen. Deze lage stand der vrouw is geen gevolg van de polygamie, want gelijk vanzelf spreekt, is en blijft de polygamie uitzondering en wordt bijna alleen onder de meergegoeden gevonden. Vooreerst toch zou de voorraad vrouwen geheel ontbreken, om op eenigszins uitgebreide schaal ieder man van twee, drie vrouwen te voorzien, en ten andere is het houden van meer dan één vrouw bij een gering inkomen ondenkbaar; en dit te minder daar de Khorân voorschrijft, dat wat de eene ontvangt ook aan de andere moet worden toebedeeld. Is er polygamie, dan moet in eenzelfden Harem het lot van alle vrouwen gelijk zijn. Zelfs in de dagen van den heiligen krijg, toen de vrouw in den oorlog als buit geroofd werd, vond alzoo de polygamie in de soberheid van het inkomen van den man haar natuurlijke grens. Neen, niet de lage positie der vrouw is uit de polygamie, maar omgekeerd de polygamie uit de lage positie der vrouw opgekomen. Haar monogamisch recht om alleen zelve aan den man toe te behooren, werd niet geëerbiedigd. Als de lust den man aandreef, mocht hij ook andere voorwerpen voor de bevrediging van dien lust nevens haar bezitten kunnen. Het recht van den man om aan vrouwen zijn lust te koelen, wordt zelfs niet beperkt tot de vrouwen die hij huwt, maar strekt zich uit tot alle vrouwelijk personeel in zijn tent of woning. De vrouw bestaat om den man en vindt alleen in den man haar reden van aanzijn. Verergerd wordt deze zeer ondergeschikte positie der vrouw nog door de vroege huwelijken en door de gemakkelijke echtscheidingen. Jonge meisjes worden niet zelden reeds op 8- à 9-jarigen leeftijd uitgehuwd. Ongehuwd blijft er zoo goed als geen. Maar het weer losmaken van den gelegden huwelijksband gaat grif en hoogst eenvoudig toe. Mits de man haar den bruidschat en haar persoonlijk eigendom geeft, kan hij ze zoo goed als elk oogenblik buiten de deur zetten, en zoo zich van haar afmaken. Want wel is de echtscheiding een der meest ingewikkelde punten van het burgerlijk recht onder den Islâm, maar practisch komt het er op neer, dat scheiden kan wie wil. Theoretisch worstelt tweeërlei gevoelen. Eenerzijds b.v. zegt de rechtsgeleerde schrijver van den *Shashlu-'l-Wigaiyah*: „Echtscheiding is in Gods oog een verfoeielijke daad, die daarom alleen in gevallen van noodzakelijkheid te verontschuldigen is", en Mohammed sprak: „Wat Allah veroordeelt is de echtscheiding". Maar dezelfde Profeet gaf andererzijds den regel: „Alle echtscheiding is wettig, tenzij ze uitgaat van een krankzinnige". Zelfs vrouwen van nog geen dertig jaren vindt ge dan ook, die reeds drie of viermaal wettig gescheiden zijn, en niet minder gewoon is het, dat ze later weer met een hunner vorige mannen huwen.

Al wat men dan ook verhaalt van de polygamie, dat ze het zedelijk peil van het leven verhoogt, is onzinnig. Veeleer voedt ze alle ongerechtigheid. De afdrijving is een van ouds bekende Haremzonde. Het smoren van pasgeboren kinderen, vooral zoo 't meisjes zijn, komt ver van zelden voor. Orde wordt in den Harem alleen door het geweld van den man in stand gehouden, en de tuchtiging van zijn vrouw staat hem vrij. Wordt de jonggehuwde man als soldaat in dienst geroepen, en naar een geheel andere streek verplaatst, om misschien nooit meer naar zijn huis terug te keeren, gelijk met name in Anatolie zoo veelvuldig voorkomt, dan blijft de verlaten vrouw hulpeloos achter, en zoekt in prostitutie heil. De paederastie is in heel het Turksche rijk een ingekankerd kwaad, dat schaamteloos gedreven wordt, ook in verband met de baden. Ook de slavenhandel in meisjes bloeit er nog altoos welig, al is hij dan niet meer openlijk geduld. Constantinopel zelf levert voor den Harem geen voorraad. De voorraad moet uit Georgië en Circassië, uit Anatolië en Afrika komen. Naar die landen trekken de kenners, die in den bloemknop reeds de bloem weten te zien, welke er uit ontluiken zal, en ze koopen deze veelbelovende jonge schoonen van de ouders of stelen ze weg. De plaatsen in Constantinopel zijn bekend, waar deze gekochte of gestolen meisjes te koop worden aangeboden. Voor sommigen wordt een zeer hooge prijs betaald, soms tot duizenden toe. Er zijn welgestelde vrouwen, die zulke jonge meisjes opkoopen, haar een fijn beschaafde opvoeding geven, ze oefenen in talen, dans, muziek en zang, en vooral in de kunst om den man te behagen, en die ze dan later, na voltooide opvoeding, tegen driemaal den prijs dien ze betaalden, aan den man weten te brengen. Ook in het Serail van den Padishah zijn verreweg de meeste vrouwen gekochte slavinnen, door Eunuchen bewaakt. Dit Eunuchaat is een andere gruwel, die rechtstreeks uit de polygamie opkwam. Er zijn zwarte Eunuchen, die geheel, er zijn witte Eunuchen, die half gecastreerd zijn, en de invloed dezer ontmanden aan het Hof werkt vaak schadelijk op heel het Staatsbestuur. Een enkel maal klom hun invloed zoo hoog, dat ze, niettegenstaande hun Eunuchaat, zich vrouwen uit den Harem zagen toegewezen in een kwansuis-huwelijk. De polygamie is een poel van ongerechtigheid, waaruit altoos nieuwe ongerechtigheid opborrelt. Men vergist zich toch ten eenenmale, zoo men waant, dat de vrouwen in deze Harems zoo goed als opgesloten zijn. Ze gaan integendeel vrij uit, mits gesluierd. Met dezen sluier spelen ze naar hartelust. Ze bezoeken de magazijnen, ze bezoeken de baden. Ze vermaken zich, noord-op van den Gouden Hoorn, in de dusgenaamde ,,Zoete Wateren van Europa." Ze varen uit in hun caiks. En dit alles biedt haar gelegenheid te over, om allerlei connecties aan te knoopen, en buiten den Harem te zoeken, wat ze in den Harem zelf niet vinden. De vrouw is en blijft er *Lustdirne*, ze is als meisje van jongs af op het voldoen van wellust aangelegd, en

er voor opgeleid. De opvoeding van haar kroost blijft daardoor van zeer laag gehalte, en er is schier niet één betrekking van bloedverwantschap of maagschap of saamwoning, die niet door den kanker van de polygamie vergiftigd wordt. Het is zoo, men vindt in deze landen minder bachelors, eu ook het courtisanen-leven is er minder ontwikkeld. Door den sluier heeft Mohammed een groote overwinning op de vrouwelijke ijdelheid behaald, en de openbare prostitutie heeft te Constantinopel kleine afmetingen. Maar dit alles is schijnwinste. Het kwaad, dat in een stad als Parijs en Londen buiten het gezinsleven omspookt, heeft in de oostersche landen het gezinsleven zelf aangetast, vergiftigd op alle manier, en doodelijk in zijn hoogere qualiteit gewond. Het was mij dan ook onbegrijpelijk, hoe vooral Engelsch sprekende dames van hoogeren stand het zoo vaak nog voor de polygamie, als zedelijk hooger staande, konden opnemen. Alleen de oppervlakkigheid van haar kennis der toestanden, en gemis aan nadenken, kon tot zoo onjuist oordeel verleiden. Immers reeds op zichzelf is het duidelijk, dat de polygamie, die nog bij geen 10 % der bevolking feitelijk gevonden wordt, nimmer van zoo verheftenden invloed zou kunnen zijn op een maatschappij, waarin 90 % monogaam is en blijven moet. Neen, het zijn niet de, proportioneel altijd, weinige Harems, die den ethisch-socialen toestand beheerschen, maar wat op heel dien ethisch-socialen toestand haar onheiligen stempel drukt, is de vernedering der vrouw tot object van wellust, en de ondergeschikte, harer onwaardige rol, die haar hierdoor is aangewezen. Zelfs de religie kan geen bezielenden adem over deze vrouwelijke ellende doen uitgaan. De Islâm laat de vrouw koud. Velen bidden nog vijf maal per dag haar gebeden, maar ze mogen dit niet hardop, ze moeten het fluisterend doen. De religie van den Islâm kan geen bezielend element in haar dagelijksch leven brengen. Ze weet het, dat het eigenlijke leven van den Islâm voor den man, en niet voor haar is weggelegd. Meest zijn ze, tot in het Serail, kwistig aan allerlei bijgeloof overgegeven. Chiromanten, waarzegsters, kaartlegsters, goëten zijn haar vertrouwelingen, en amuleeten dragen ze schier allen. Zelfs in de mystiek van het Sufisme staat niet de vrouw, maar de man op den voorgrond. Noch voor het formeele van den Islâm, noch voor het mystieke van het Sufisme heeft de vrouw, als regel, hart of oog. Het is zoo, in den Harem der hoogaanzienlijken vindt men dames van geheel gemoderniseerde beschaving, die Parisienne op en top zijn en het oostersche type geheel hebben uitgeschud, maar op deze heeft de Islâm dan ook het laatste van zijn invloed verloren. Deze hoogstaande vrouwen doen in niets voor haar Parijsche zusteren onder in religieuse onverschilligheid, met mondaine lichtzinnigheid vereend. Wat Fuad Pacha eens uitsprak, dat de wedergeboorte van Turkije beginnen moet met de verheffing der Turksche vrouw, en zonder dit ondenkbaar zou blijken, drukt den wezenlijken toestand uit.

Mohammed was op dit punt zwak. Hoewel hij het getal vrouwen in den Khorân tot vier beperkte, nam hij er zelf vijftien, en het is deze persoonlijk wellustige aard van Mohammed, die in het machtig geheel zijner grootsche stichting het zaad des verderfs strooide. Wat Salomo en zijn rijk ten val bracht, door wat Mohammed noemde, dat de vrouw een akker is, waarmee de man doet naar welgevallen, is het grondeuvel, dat ook op het Turksche rijk blijft drukken, niet 't minst door de toepassing, die deze opvatting nog steeds blijft vinden tot in het paleis van den Padishah. Eigenlijk gezegde huwelijken sluit een Sultan zoo goed als nooit. Slechts van drie Sultans is hun huwelijk officieel bekend. Toch houden ze zich in schijn aan de wet van de vier vrouwen, door aan vier vrouwen uit den Harem den titel van *Kadines* te geven, de Boeh-Kadine, de Skindji-Kadine, de Artanie-Kadine en de Kutcheich-Kadine. "Wordt een Kadine moeder van een prins, dan heet ze Kassekhi-Sultane, zoo van een prinses, dan wordt ze Khassekhi-Kadine genoemd. De Valide-Sultane, gemeenlijk de moeder van den Sultan, staat aan het hoofd van heel den vrouwelijken stoet, en voorts bevat het Serail honderden slavinnen, die deels in dienst van de Kadine's zijn, deels den Harem van den Sultan aanvullen. Het geheele vrouwelijke personeel wordt gezegd een getal van 1500 te beloopen. Onder deze zijn vele Christenslavinnen, maar zonder dat 't haar geoorloofd is, haar Christelijke religie te behouden. Alleen van Theodora, de moeder van Mohammed II, is bekend, dat haar de vrije uitoefening van den Griekschen eeredienst was toegestaan. Met het Eunuchenpersoneel, en het mannelijk personeel uit de Selamlik, herbergt Yildiz Kiosk een vier à vijfduizend personen, die allen uit de paleiskeuken gevoed worden. Elke Kadine heeft eigen stallen en een eigen daira of hofhouding. Niets is verzuimd om het leven van deze vrouwen zoo aangenaam mogelijk te maken. De dames van den Harem ontvangen vrij bezoek van andere Turksche dames, en ook van vreemde dames, die in Constantinopel vertoeven. Ze houden recepties en geven gala-diners. Ze hebben haar concerten en theatervoorstellingen. De meest beschaafden zijn op de hoogte van de Europeesche litteratuur; ze doen aan muziek en zang. Ze schilderen, ze teekenen, ze borduren, ze oefenen zich in calligraphie, sommigen maken een goed vers, en haar vaartochten op den Bosporus zijn triomftochten.. Maar al heeft Abdul Haraid ernstige pogingen aangewend, om ook de huisorde van zijn paleis te verbeteren, het groote kwaad blijft, dat, vooral in een autocratisch geregeerden Staat, van dit Serail gestadig een intrigeerende invloed uitgaat, die zoowel door de invloedrijkste dames, als door de Eunuchen en verdere beambten gevoed, aan den ernst van het Staatsbestuur afbreuk doet. De mannelijke veerkracht van den Regent en zijn administratie wordt in zulk een paleis ontzenuwd. Kleingeestige, nietige geschillen en kibbelarijen beheerschen den toestand, en de Staatslieden, die het

Rijk besturen moeten, staan tegenover dezen ongewenschten Serail-invloed gedurig machteloos over. Ongetwijfeld vreet dit kwaad onder den tegenwoordigen Sultan minder erg voort, dan voorheen. In den grond is hij meer dan velen vermoeden een ernstig man. Maar zelfs zijn goede intenties kunnen deze giftige uitwasemingen van het Serail niet keeren, en vooral bij de keuze van dignitarissen voor de gewichtige bestuursposten belet de Serail-invloed zoo vaak het brengen van *the right man in the right place*.

Naast den Harem is' het bad de plaats, waar de Turk zijn *Kef*, zijn *dolce f ar nienfe* geniet, (rel ijk in alle oostersche religiën, zoo ontving heel een reeks van wasschingen ook onder den Islâm, naast de symbolische tegelijk hygiënische beteekenis; en vooral in het Oosten is dit geen overdaad. Bij elke moskee is een fontein of bron met wasch-gelegenheid, en men ziet dan ook de Muselmannen, eer zij de moskee binnentreden, het bovenkleed, schoenen en kousen uittrekken, en zich in het publiek wasschen, waarbij ze vaak door daarvoor aangestelde jongens geholpen worden. Mohammed heiligde dit wasschen door zijn voorschrift: „Wasch niet alleen uw gelaat, maar wasch uw zonde af", en ook hierin hield deze wassching met den eeredienst verband, dat een Turk liefst blootvoets de moskee binnentreedt, en dit niet kan doen, zonder vooraf de in de morsige straat bezoedelde voeten te hebben gereinigd. Vreemdelingen zijn hiertoe niet verplicht, toch mogen ook zij niet met hun schoeisel den heiligen bodem van de moskee ontwijden. Hun bindt men daarom een soort sandalen onder de schoenen, of ook kan men met overschoenen aan de moskeepoort komen, en die uittrekken en aan den ingang laten staan. Ook thuis dragen de gewone wasschingen bij het opstaan als anderszins een symbolisch karakter, en een zeer vrome Turk zal bij elke handeling van zijn toilet, de geestelijke beteekenis uitspreken, die er achter schuilt. Maar ook behalve deze gemengde symbolisch-hygiënische handelingen, is het dusgenaamde Turksche bad, hoewel niet zoo sterk als in Damascus, toch ook te Constantinopel zeer gezocht. Er zijn niet minder dan 128 publieke baden. Treedt ge zulk een bad binnen, dan ontdoet men u eerst van uw bovenkleederen, en laat u op een sofa eenigen tijd uitrusten. Ongeschoeid en bijna ontkleed daalt ge dan af in de beneden vertrekken. Daar moet ge een soort klompensandalen aan de voeten doen, en zoo leidt men u in de eerste zweethal, waar een zeer hooge temperatuur heerscht. Heeft deze temperatuur u het zweet over heel de huid doen uitbreken, dan opent men u een kleine deur en treedt ge binnen in een marmeren hal, met licht van boven, waar de temperatuur nog hooger, bijna verstikkend is. Nu barst letterlijk het zweet u van allen kant uit, men legt u dan op een marmeren sofa, en een der jonge bedienden dient u een zachte massage toe over heel het lichaam. Is die voleind,

dan blijft ge een twintig minuten doorzweeten, en daarna brengt men u in een zij-vertrek met warme bron, waar dezelfde jonge bediende u met warm water schier eindeloos oversproeit, om al wat het zweet uit de poriën drong, van de huid af te nemen. Is dit voleind, dan gaat ge terug naar de eerste zweethal. Daar omhult men u met lakens en doeken, en hebt ge u daar aan eenigszins koelere temperatuur gewend, dan omhult men u nog iets zwaarder, en voert u naar boven, waar ge uitgestrekt wordt op een delicieus zachte sofa, en met doeken wordt overdekt, om alle kouvatten te verhoeden. Men biedt u sigaretten, en zoo ge wilt zelfs ververschingen aan, en op die sofa, na het bad, geniet de Turk dan een half uur lang zijn zalig *kef*. Dat ook deze publieke baden soms een bron van veel ongerechtigheid zijn, merkte ik hierboven reeds op. Toch huist het ergste kwaad in dit opzicht niet in de baden, maar in de schuilhoeken, waar opium, of erger nog, haschschisch wordt gebruikt. De haschschisch is namelijk wel niet zoo bedwelmend als de opium, maar grijpt het zenuwstelsel veel erger aan en voert tot waanzin en moordzucht. Vooral voor een volk dat geen alcoholia drinkt, en zich dus aan drank niet verslaven kan, levert zulk een haschschisch-kit een zeer gevaarlijke verleiding op. De haschschisch is vooral historisch bekend door den ouden Van den Berg, die in de 13e eeuw zoo nameloos wreed onder de Christenen gewoed heeft, en zijn troepen daarbij door veelvuldig gebruik van de haschschisch tot wild fanatisme opzweepte. Van dit woord komt ook de naam van de Assassijnen, en evenzoo het Fransche woord *assassin* voor moordenaar, maar op zich zelf beduidt het alleen een soldaat van den ouden Van den Berg; en toen Gladstone de uitdrukking „the great assassin" toepaste op den vervolger der Armeniëis, heeft hij dit ongetwijfeld niet als groven scheldnaam, maar in zijn historische beteekenis bedoeld. De Assassijnen zijn een secte, veelal Ismaïlyia genoemd, die reeds in de 8e eeuw opkwam, vooral uit Perzië gevoed werd, die nog onder de Chodscha's in Perzië en Eugelsch-Indië voort-bestaat, en die vooral door het optreden van Aga Khan te Bombay nieuwe bekendheid verkreeg. Gelijk nu de oude Van den Berg, de *Skeick al Dschébel*, uit zijn burg Ullejka niet alleen de Kruisvaarders maar zelfs Saladin in bedwang hield, en alleen in de uitroeiing van de hem weerspannigeu redding zag, zoo, wilde ook Gladstone zeggen, maakt zich wie door verdelging heerschen wil tot „the great Assassin of our days;" in hem leeft de geest der Assassijnen weer op. Ik voeg na deze korte uitweiding over den haschschisch hieraan nog toe, dat nog sterker dan dit gif de bedwelming van de ïerjaki werkt, welke uit opium en tabak gefabriceerd wordt tot een soort koeken, die men eet. Vooral in Galata moeten de huizen schuilen, waar deze hoogst schadelijke Terjaki wordt toegediend.

Dit misbruik bestaat intusschen slechts op zeer kleine schaal, en de Turksche

bevolking van Constantinopel dankt ook nu nog aan haar onthouding van sterken drank haar flink gespierd voorkomen, juist zooals dit ook bij de Fellahin in Egypte valt waar te nemen. De *hamal's* of sjouwerlieden, dragen op hun rug lasten van meerdere centners weg. Sleeperswagens kent men er weinig; vooral in Galata, dat met een trap van 113 treden naar Pera oploopt, is het wagen-vervoer goeddeels uitgesloten; en al wordt ook de ezel als lastdier gebezigd, toch is de eigenlijke lastdrager in Constantinopel de *hamal*. Tot acht man vereenigen zich, om zeer zware vrachten met behulp van kettingen te dragen aan handboomen, die op hun schouders rusten. Het door elkaar heenkruisen van deze hamals met hun vrachten verhoogt de levendigheid van het handelstafereel op de bruggen en kaden van den Gouden Hoorn, en geeft er iets schilderachtigs aan. De Gouden Hoorn zelf is een der uitstekendste havens, van Serai Burnu aan de oostzijde tot aan de Zoete Wateren niet minder dan zeven kilometer lang, in zijn wijdste gaping zes honderd meter breed; en wat bovenal zijn waarde verhoogt, de Gouden Hoorn heeft een diepte van 45 meter, zoodat zelfs de diepstgaande moderne schepen er zich vrij in bewegen kunnen. Het rijkste gezicht op deze prachtige haven heeft men van den Galata-toren, die zich even hoog als de Gouden Hoorn diep is, ten noord-oosten verheft, u op zijn hoogere verdieping door veertien breede vensters op het geheel eenig panorama doet neerzien, en u zuidwaarts heel de direkte handelsbeweging in één blik doet saamvatten. Van den ingang uit den Bosporus tot aan de eerste brug herbergt de Gouden Hoorn een waar mastbosch van schepen. Een vijftien duizend schepen varen per jaar de haven in en uit, en het aantal registertons beloopt over de tien millioen, alzoo tegen Hamburg opwegend. De helft dier schepen voeren zeil, de andere helft zijn stoomschepen. De zeilschepen voeren slechts een half millioen ton lading aan, de overige 9½ millioen ton wordt onder stoom aangebracht. De zeilschepen varen meest onder Turksche vlag, van de stoomschepen een kleine 3000 onder Engelsche. Geen tweede handelsplaats kan van verre met Constantinopel in gelegenheid wedijveren. Na den Gouden Hoorn geldt als tweede handelscentrum de Groote Bazaar. Deze Groote Bazaar is een stad op zichzelf, een waar kruisnet van straten, stegen en sloppen, en met elf poorten aan de uiteinden afgesloten. De straten zijn er door overwelving beschut tegen den regen en den zonnegloed, en door kleine vensters in de overwelving speelt een zacht, gedempt licht. Niet minder dan 3000 magazijnen zijn groepsgewijze in dit Labyrinth van straten vereenigd. Negen uren van den dag is de Bazaar open, kort voor zonsondergang verlaat bijna het geheele corps winkeliers zijn schatkamers, en gaan alle poorten dicht. Vooral de magazijnen van antieke wapenen, van oostersche tapijten, van goudwaren en edelgesteenten bergen ongelooflijke kunstschatten, en de Oosterling wedijvert er met den Armeniër, Griek en Jood om den kooper beet te

nemen en hoog te laten betalen. Zonder een vertrouwden gids is voor den vreemdeling alle aankoop hier ongeraden. Vooral het gedempte licht, dat in de magazijnen nog flauwer schijnt, verhoogt voor den niet-kenner het gevaar van foppage. Tot op zekere hoogte vormen de meeste van de 486 Cháns, die men bovendien nog in Constantinopel vindt, een aanhangsel op dezen Bazaar. Oorspronkelijk waren deze Clâns alle Karavanserai, waar de handelskaravanen uit Azië en uit het binnenland intrek namen; maar verreweg de meeste zijn thans in pakhuizen en magazijnen veranderd, en nog slechts twaalf groote Chans doen als Karavanserai dienst.

Te meer waarde heeft echter de Groote Bazaar voor den vreemdeling, omdat de kunstverzamelingen te Constantinopel uiterst beperkt zijn. Er is een oud en een nieuw museum van Oudheden, een Janitsaren-Museum met zijn rijke collectie van Turksche uniformen, een schatkamer en een wapenmuseum. Het oude Antiquiteiten-museum heeft meer archeologische dan kuustbeteekenis, het nieuwe daarentegen bergt kunstschatten van geheel eenige waarde; vooral de drie beroemde sacrophagen, waaronder de Alexander-sarcophaag als unicum van zeldzame schoonheid prijkt. Deze sarcophaag is in l827 te Sidon opgegraven en heet naar Alexander den Groote, omdat het basrelief op de voor- en keerzijde een strijd tusschen Alexander, aan het hoofd zijner Macedonische troepen, en de Perzische ruiterij scheen voor te stellen. Het lijk van Alexander zelf kan deze sarcophaag intusschen niet geborgen hebben, daar dit in het mausoleum van Alexandrië rust. Het moet een sarcophaag zijn van een zijner groote veldheeren, die aan den uitgebeelden veldslag deelnamen. Maar wiens lijk deze sarcophaag ook moge geborgen hebben, hij overtreft al wat men op andere sarcophageu bewonderen kan, in grootschheid van opvatting en keurige fijnheid van uitvoering. Bijna realistisch geven deze bas-reliefs het leven weer. De paarden der Grieken en der Perzen komen in hun rasverschil uit. Alles leeft en is bezield. De gloed en moed van den overwinnaar spreekt in houding en in gelaatstrekken. Het gelaat der onder den zwaardslag bezwijkenden verraadt stervensinzinking en wanhoop. Elke kop, elke arm, elk been is een meesterstuk van anatomische juistheid. Helm en mantel schijnen zich te bewegen. Uit het oog spreekt wat in de ziel omgaat. En zelfs de zachte en sober aangebrachte kleuren hebben nog niets van hun zuivere, edele tint ingeboet. De jacht op de wilde dieren aan de andere zijde is uiteraard minder rijk, maar toch even volmaakt in haar uitvoering. En zoo schittert heel deze sarcophaag te midden van de ook overigens in alle

opzichten zoo rijke collectie, als een wonder van kunstschoon dat alle mededinging tart.

jünder schoone, maar op zichzelf even interessante overblijfsels van oudere kunst vindt men in de Hippodróme of At-Meidan, vlak bij de Aya Sophia. De bodem van deze Hippodróme, waar in den Byzantijnschen tijd zich de twist der partijen afspeelde, is met menschenbloed gedrenkt. Bij den verbitterden kamp tusschen de Blauwen en de Groenen in de dagen van Keizer Justinianus, was er een oogenblik dat 30.000 dooden geheel den omtrek bedekten. Uit wat overbleef, kan men zich nog een zeer heldere voorstelling maken van wat deze renplaats oorspronkelijk moet geweest zijn, en nog staan er de obelisk van Theodosius den Groote en de bronzen Slaogenzuil. De obelisk is van Pharao-Thot-mes III, en moet in 1600 vóór Christus te Heliopolis zijn opgericht. Van daar werd hij naar Constantinopel overgebracht. Het is een monoheth van graniet met inscripties. De Slangenzuil wordt gevormd door drie om elkander gekronkelde slangen, die, in deu aanvang smal en dun, in het midden aanzwellen, en bij de koppen weder dun worden. De kronkelingen zijn niet symmetrisch, maar zijn in harmonische afwisseling uitgevoerd. Het was het Plataeische wijoffer, na de overwinning op de Perzen bij Plataea en Salamis, te Delphi opgericht, en van daar kwam het naar Constantinopel. Vlak bij deze Hippodróme staat ook de Fontein, door Keizer Wilhelm aan de bevolking van des Sultans hoofdstad ten geschenke geboden, en in half oosterschen, half Griekschen klassieken stijl bewerkt. Nog is deze Hippodróme merkwaardig, omdat van hier in 1826 de Sultan Mohammed II het signaal gaf tot den aanval op de Janitsaren. Van 1330 af waren deze Janitsaren het praetorianencorps der Osmanische Sultans geweest, en in den tijd van hun bloei waren ze soms 100.000 man sterk, in 196 batallions of Orta's ingedeeld. Ze waren voor het grooter deel saamgesteld uit geroofde Christenknapen, die, van hun familie geheel vervreemd, in den Islâm werden opgevoed, en heel hun leven door in dienst bleven. Juist door deze eigenaardigheid van een eigen kaste te vormen, begonnen ze in 't eind voor den Sultan ernstig gevaar op te leveren, vooral ook doordat ze met de Derwischenorde der Bektasch in nauw verband stonden, en hierdoor invloed onder het volk bezaten. Ten laatste gingen ze onder Mohammed II tot openlijk verzet over. Des Sultans zaak scheen dan ook verloren, tot Mohammed de Banier van den Profeet ontrolde, en hierop alle man saam liep om de Janitsaren in Etmeida aan te vallen. Na hardnekkigen weerstand werden ze teruggeslagen, en naar men zegt vielen er op dien dag bij de 20.000. Ook de drie chefs van de Bektasch werden gevangen genomen en onthoofd. En zoo verdween uit het Turksche Rijk een instelling, die vijf honderd jaar lang zijn

sterkte en zijn roem was geweest. Maar al heeft men sinds, vooral met Duitschlands hulp, het leger kunnen moderniseeren, al zijn onder het Hof en in de administratie onmiskenbare verbeteringen aangebracht, en al heeft met name de tegenwoordige Sultan aan het onderwijs hooger vlucht dan ooit gegeven, geen nieuwe geest is in de Osmanen gevaren. Wat de Jong-Turken willen, is pleisteren met westersche kalk. En toen in December 1876 de Kanun-i-Esparsi, d. i. de Turksche Grondwet, bij Irade een Constitutie en een Parlement invoerde, bewees niets zoozeer als de diplomatische gevatheid, waarmee men op die wijze den invloed der Europeesche Mogendheden poogde te ontwapenen, hoe goed de Staatslieden van den Sultan zelve inzagen, dat zulk een opzet gewaagd kon worden, zonder ooit tot eenig resultaat te leiden. Een macht als van de Osmanen is sterk, zoolang ze, naar Mongoolschen aard, haar veroveringspolitiek kan voortzetten, maar komt de rust na de overwinning, en met de overwinning de weelde, dan is de gestadige inzinking niet meer af te wenden; en het eenige wat aan Turkije zijn ouden luister zou kunnen hergeven is een opvlammen van het religieuse leven, als zijnde de Khorân de eenig hechte band, die de brokstukken van het anorganisch geheel saamhoudt.

Niet warm genoeg kan ik tenslotte mijn eerbiedigen dank uitspreken aan Zijne Hoogheid Ferid Pacha, den Grootvizier, aan Z. Exc. Tefvik Pacha, den Minister van Buitenlandsche Zaken, aan Z. Exc. R. Ibrahim Pacha, den Groot-Ceremoniemeester, en aan Z. Exc. Miszak Ëffendi, des Sultans Gezant te 's-Gravenhage, voor de voorkomendheid en hulpvaardigheid mij in alle opzichten bij mijn veertiendaagsch verblijf te Constantinopel bewezen. Gelijken dank betuig ik zeer in het bijzonder aan onzen Gezant, Graaf van Bylandt, die niets onbeproefd liet, om mij in Constantinopel in de hooge wereld in te leiden; en voorts aan Sir Woods Pacha en zijn familie, aan Dr. C. Stekoulis en Mevrouw Stekoulis, evenals aan den heer Carabetian, die beiden aan onze Legatie, de eerste als arts en de tweede als drogman, zijn verbonden.

15 Juni 1907.

KLEIN-AZIE.

Half November vertrok ik uit Constantinopel naar Klein-Azië. Laat genoeg, want op de hoogvlakte was het koude jaargetijde reeds ingetreden, maar de wolken, die een oogenblik zwart dreigden, dreven gelukkig weer af, en zoo trof ik dan in Klein-Azië wel frissche, maar toch vriendelijke dagen. De keuze van seizoen is voor wie den Levant bezoekt geen bijzaak; iets waar ik met nadruk op wijs; ter waarschuwing voor wie soortgelijke reis door deze landen mocht willen ondernemen. Komt ge te vroeg, dan lijdt ge bitter van de koude in een streek waar het hotelwezen noch op afsluiting van de koude, noch op goede verwarming is ingericht; en komt ge te laat, dan achterhaalt u de klimmende hitte en maakt u vooral in Egypte en Soedan het reizen tot een kwelling. Nu liep ik in Constantinopel tot half November nog juist het regenseizoen mis ; tot primo December was het in Klein-Azië dragelijk; in de eerste helft van December had ik ook in Syrië nog tamelijk goede dagen; en alleen in het Heilige land heb ik in de tweede helft van December bittere koude geleden. Januari daarentegen was voor Egypte en Soedan uitnemend; Februari viel mij voor Griekenland en Sicilië zeer mede; Maart en April kon niet beter voor Tunis, Algiers en Marokko ; en Mei begon voor Spanje en Portugal wel warm te worden, maar voor de Flora was het verreweg 't beste seizoen. Tusschen October en Juni kan men alzoo, met de Krim beginnende, heel de Middellandsche Zee met al wat er aan grenst in één omgang bereizen, en in elk land van het goede, nog droge en niet te warme seizoen partij trekken. Want wel was de strenge vorst in Palestina een korten tijd hinderlijk, maar die vorst is er uitzondering, en reeds op 't Kerstfeest te Bethlehem was 't weder als met een voorjaarszon weer schoon. Wie daarentegen ook maar één maand later zijn koffers pakt, of zich te lang aan de Zwarte zee ophoudt, komt overal elders te laat en heeft heel zijn reis bedorven.

Het vertrek uit Constantinopel naar Scutari, om te Haydar Pacha den trein naar Khonia te bereiken, was verre van aangenaam. De koerier, dien Cook mij verschafte, reed 's nachts vier uur met twee open rijtuigen en bedienden voor: het ééne nam de bagage, in het andere nam ik zelf plaats, en zooreden we naar de brug over den Gouden Hoorn. Die brug is 's nachts echter opengedraaid voor de scheepvaart, en zoo konden wij bijna drie kwartier in nachtelijke koude voor de open brug wachten. Eindelijk ging het hek open, en werden we midden op de brug afgezet, om af te klimmen langs de zijtrappen, die links van de brug, aan

den kant van den Bosporus, zijn aangebracht, en de wachtkamer op te zoeken van de stoomboot, die ons naar Scutari zou brengen. In die wachtkamer hadden de meeste passagiers den vorigen avond reeds plaats genomen. Zoo leek het één groote slaapkamer, waarin allen plat op den grond lagen uitgestrekt, mannen en vrouwen elk aan een kant. Hier kon men nogmaals een uur wachten, eer ons toegang tot de boot werd verschaft. En toen gaf eindelijk de stoomfluit het signaal, en voeren we snel den Bosporus over. Aan de overzijde, te Haydar Pacha, werd ik door den stationschef vriendelijk opgewacht, en vernam ik dat, door de goede zorgen van den Duitschen Ambassadeur, Baron von Marschall, een afzonderlijke salonwagen voor mij aan den trein was gehaakt, met een aparten conducteur voor bediening. Deze salonwagen was keurig ingericht. Hij bestond uit twee salons, met een open bordes aan het achtereinde, dat een prachtig uitzicht bood. Voor de donkere uren was er een uitnemende verlichting. Alles Duitsch-degelijk ingericht. De courtoisie waarmee men vreemde gasten, die een officieele positie bekleeden of bekleed hebben, in Turkije ontvangt, kan ook afgezien van dezen salonwagen, niet hoog genoeg geroemd worden en overtreft zeer verre alles wat gewoon is. De Grootvizier had naar alle Vilayets, waar ik doortrok, mijn komst telegraphisch gemeld, en de regels van etiquette, die vooruit vast staan, worden na ontvangst van zulk een telegram stiptelijk op u toegepast, en toegepast op een wijze waarvan wij in het Westen ons nauwelijks een denkbeeld kunnen vormen. De Valis of Gouverneurs en de militaire bevelhebbers laten u bij aankomst door hun adjudanten afhalen, ge krijgt een escorte van cavallerie achter uw rijtuig, deftige bezoeken worden uitgewisseld, en zelfs aan de hoofdwacht presenteert men voor u het geweer. Ge reist op die wijze met volkomen zekerheid, en aan elk station waar ge ophoudt, doet de stationschef alles voor u, om u behulpzaam te zijn. Zoo b. v., toen myn koerier aan een stationschef gezegd had, dat een windstoot onderweg mijn hoed had meegenomen, zond hij dadelijk een politieagent te paard tien mijlen ver op verkenning uit, en reeds den volgenden morgen vond ik mijn afgewaaiden hoed terug in het hotel te Khonia. En al moge nu deze internationale courtoisie wel eenigszins den indruk van het overdrevene maken, toch voegt het wien er van genoot, er alle eer aan te bewijzen. Wat in ons Westen geheel overbodig zou zijn, is toch in een land als Klein-Azie en Syrië in meer dan één opzicht gewenscht, om u tegen den overlast van de inheemsche bevolking te beveiligen. Uitvloeisel van deze courtoisie nu was ook de beschikbaarstelling van den salonwagen, èn heen, èn op den terugtocht van Khonia naar Smyrna door de goede zorgen van de Fransche spoorwegmaatschappij. Het reizen in de gewone wagons is er door het oostersche gezelschap bijna niet te doen. Mij althans is het behoefte voor deze bijzondere voorkomendheid der beide maatschappijen, aan de Duitsche die

mij naar Khonia bracht, en aan de Fransche, die mij van Afioen Karahissar naar Smyrna transporteerde, openlijk dank te zeggen voor haar welwillendheid.

Zoo reed ik dan van Haydar Pacha uit Klein-Azië binnen. Eerst ging het langs de kust naar Ismid, het oude Nicomedië, met zijn rijke herinneringen, op een kleine 100 K.M. afstand van Scutari gelegen. Eens was het de residentie van Keizer Diocletianus, onder wiens bewind hier de bloedigste vervolgingen der Christenen plaats grepen. Van Ismid daalt de spoorlijn zuidwaarts af, en bereikt over Adabarsar en Mekkedsche het op 317 K.M. van Haydar Pacha gelegen Eskischahir, waar we bij halfdonker aankwamen. Hier moest overnacht worden, en gelukkig heeft een degelijke Boheemsche vrouw, Dathia genaamd, hier een klein hotel geopend, waar men u op Europeesche wijze bedient; zonder weelde, toch burgerlijk goed; en reeds dat men er Duitsch kan spreken, maakt er, voor wie geen Turksch verstaat, het verblijf aangenaam. Minder aangenaam was het, dat men er dadelijk in de gelagzaal overvallen werd door een zwerm van kooplieden, die hun meerschuim-artikelen op uw tafel uitstalden. Dertig mijlen oostwaarts van Eskischahir liggen namelijk de beroemde meer-schuimgroeven, waaraan het stedeke zijn betrekkelijken bloei dankt. Meer dan 2000 arbeiders vinden in deze groeven en door de bewerking van het product hun bestaan, en niet alleen pijpen, maar allerhande sieradiën worden hier uit meerschuim vervaardigd en naar alle werelddeelen uitgevoerd.

Eerst den volgenden morgen kon ik de reis naar Khonia voortzetten.

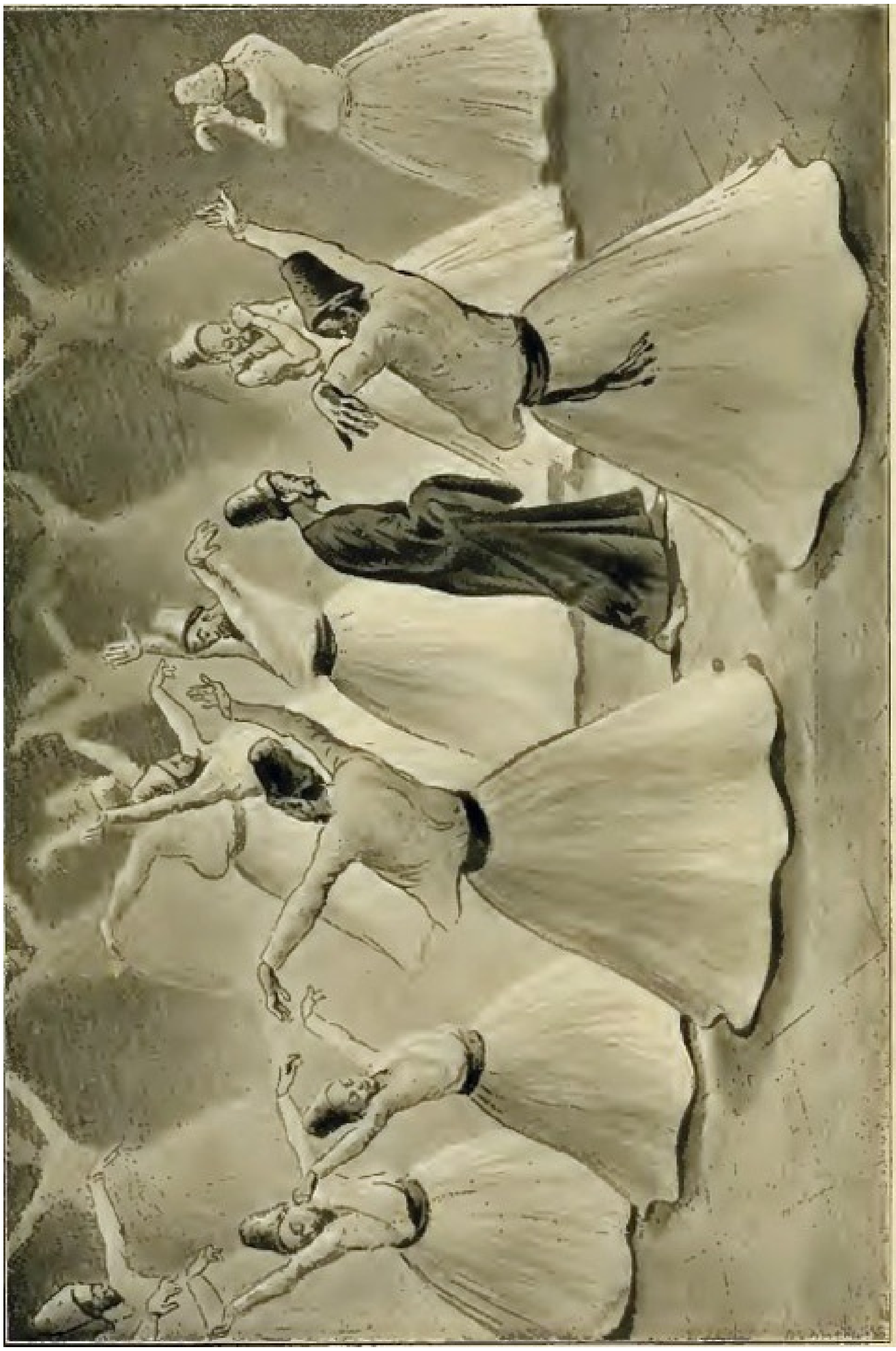
De indruk, dien deze eerste tocht door Klein-Azië maakte, was een pijnlijk weemoedige. Een zoo heerlijk land, met zoo schitterend verleden, door de politiek gedoemd tot zoo jammerlijk bestaan. Het is een land zoo groot ongeveer als Duitschland, met een uitgestrektheid van 510.000 K.M.^{2} en met een bevolking van niet meer dan negen millioen; alzoo ongeveer 12 inwoners op de K.M.^{2}, waar het ongetwijfeld het viervoud dragen en voeden kon. Door zijn ligging vormt Klein-Azië een natuurlijke en prachtige corridor, die uit het hart van Azië naar Europa den toegang ontsluit. Deze corridor steekt vóór Azië in de Zwarte zee en in de Egeische zee uit, en vormt een hoog bergplateau, dat, bijna aan alle zijden van hooge bergen omringd, aan de andere zijde dier bergen tamelijk steil naar de kust afloopt. In zijn vorm gelijkt dit plateau een kreeft met zijn staart naar Europa gekeerd. Klein-Azië is omlijnd door een gekartelde kust, met diepe inhammen en prachtige havens, maar toch ligt de hoofdbeteekenis van Klein-Azië in zijn hoogvlakte, die van Ismid naar Eregli loopt, en den natuurlijken toegang uit Armenië en Perzië naar Constantinopel vormt. Dit bergplateau helt van 1600 meter tot 600 meter af, en het is langs dit plateau, dat

eeuw in eeuw uit, de machthebbers van Azië uittogen, om Europa te veroveren, en omgekeerd de machthebbers uit Europa zich met hun heiren, zoowel onder Alexander den Groote, als onder Frederik Barbarossa, bewogen, om de suprematie van Azië te breken. Zelfs nog in de 19e eeuw is het Egyptische leger, uit Syrië komend, juist zooals de Hethiten in oude tijden, naar dit bergplateau opgetrokken en heeft er het Turksche leger verslagen. Bij stroomen dronk Klein-Azië dan ook het menschenbloed in. Rijk na rijk heeft er zich gevestigd en is er ondergegaan. Verwoesting na verwoesting is over het rijke land uitgebroken, en nu in later jaren de militaire worsteling er een einde nam, heeft gebrekkig beheer den oeconomischen jammer voleind, die de gedurige botsing van de Aziatische en Europeesche machten had voorbereid. De rijke mijnen liggen verwaarloosd, de akkerbouw kwijnt er, nijverheid is er nauwelijks dien naam waard. Alleen langs de kust bloeit nog een blijder leven, dank zij de handelsenergie van de Christelijk-Grieksche bevolking, die hier almeer het Turksch element verdringt, üe Christelijke bevolking van Klein-Azië telt bijna 2 millioen zielen, meest Grieksch-Orthodoxen, en slechts voor een klein deel Armeniërs. Toch heelde men zich niet in, dat de overige 7½ millioen allen Turken zijn. Eigenlijke Turken vindt men er slechts 1¼ millioen, en de overigen zijn Turkomenen, Tscherkessen, Georgiers, Tartaren, Kisilbehten, Kurden, en vooral Juruken, een nomadische stam, die op het bergplateau omzwerft, en eerst in den laatsten tijd is overgehaald om zich meer plaatselijk te gaan vestigen. Dan, zelfs onder de Christelijke bevolking heerscht Turksche geest en toon. Niet op de westkust, maar in het binnenland en op de zuidkust, dragen de vrouwen van Christelijke herkomst evengoed een sluier als haar Mohammedaansche zusters. De mannen onder de gedoopten beschouwen evenals de Turken hun vrouwen meer als ondergeschikte dan als echtgenoote. Zelfs in een Christelijke kerk vond ik gelijke achterafzetting van de vrouw als in de moskee. En zoover ging de nabootsing, dat ik op de vloer van het kerkgebouw bidkleedjes gespreid vond, juist zooals de Muslim dit in hun moskee gewoon zijn. Geestelijk hoog staat de Christelijke bevolking van Klein-Azië dan ook allerminst. Ze is streng Grieksch-Orthodox en zeer kerksch; kerkelijke vierdagen en vastendagen worden stipt waargenomen. Maar van hoogere zedelijke ontwikkeling valt niets te ontdekken. Deze bevolking maakt meer den indruk van de versteende draagster van een heilig verleden te zijn, zonder dat zij zelve aan den heiligen schat van dit verleden meer deel heeft. In overeenstemming hiermede staat haar geestelijkheid op lagen trap, mist behoorlijke opleiding en leidt meest een armelijk bestaan. Wat het Christelijk leven nog 't best ophoudt zijn de missiëu, vooral Fransche, maar ook Ttaliaansche en Grieksche. Aan het hoofd van deze missiën vond ik meermalen voortreffelijke missionarissen, mannen van degen ernst en ruimen

blik, en, waar de bekeering van Mohammedanen zoo goed als uitgesloten is, richten deze missiën haar hoofdwerkzaamheid op de bezieling met hooger leven van de Christelijke inheemsche bevolking. Vooral haar scholen bewijzen hier voortreffelijken dienst. Maar al staat de Grieksch-Christelijke bevolking zedelijk niet op het Christelijk peil, zooals men dit vooral in een Mohammedaansch land zoo gaarne wenschen zou, toch mag niet worden voorbijgezien, dat er onder deze Christenen van Grieksche belijdenis een zeer beduidend nationaal schoolwezen bloeit, dat zelfs uit Athene gevoed wordt. Niet in de Kerk, maar veel meer in het schoolwezen zoekt het Grieksche element zijn nationale kracht. Hierdoor handhaaft zich althans in de kuststeden de Grieksche taal, blijft nationaal-Grieksche traditie geestdrift wekken, en staat de verstandelijke ontwikkeling van het Grieksche element veel hooger dan dat der Mohammedaansche bevolking. Gevolg hiervan is, dat de Turksche bevolking steeds meer naar het binnenland trekt, en zelfs aan de zuidkust het terrein al meer aan de Grieksche bevolking vrijlaat. Ook de Turksche immigranten, die in de laatste twintig jaren, keer op keer, bij gansche zwermen uit Rumenië, uit Bulgarije, uit Macedonië, en zelfs uit Algiers, een hun meer sympathieke omgeving onder den Islâm kwamen zoeken, zijn tegen de concurrentie dezer Grieksch-Christelijke bevolking niet opgewassen, en steeds meer wordt de oeconomische toestand van Klein-Azië door de niet-Turksche bevolking beheerscht. De Turksche bevolking neemt langzamerhand af, de Christelijke wint er van lieverlede in aantal. Dit is niet het minst toe te schrijven aan de zware conscriptie van het Turksche leger, waarvan de Christelijke bevolking zich door het betalen van een eigen belasting vrijkoopt, en ook is de polygamie hierbij in het spel. Het zonderlinge feit doet zich toch voor, dat de statistiek 12 % meer vrouwelijke dan manlijke geboorten aanwijst, niet onder de Christelijke, maar speciaal onder de Turksche bevolking. Voorts is de hygiëne onder de Mohammedanen zeer ten achter, zoodat ook de sterfte een ongunstig proportioneel cijfer aanwijst. Voegt men hier nu bij hun oeconomische achterlijkheid vooral op het platteland, dan houdt hun achteruitgang in het bevolkingscijfer op een raadsel te zijn.

Toch staan ongetwijfeld voor Klein-Azië betere dagen te komen, en het getuigt voor den vooruitzienden blik van den Duitschen Keizer, dat hij reeds zoo vroeg op Klein-Azië een bijzonder oog sloeg. Het is toch met name de Bagdad-spoorweg, die de herschepping van Klein-Azië moet teweegbrengen. Deze grootsche onderneming bedoelt van Europa uit, over Constantinopel, door heel Klein-Azië heen, tot iu het hart van Azië de spoorlijn door te trekken en zoo verband te zoeken met de Perzische golf. Reeds nu is deze spoorlijn tot voorby

Eregli gevorderd. Ze moet van daar uit, deels over, deels door den Taurus naar Nesibir worden doorgetrokken, om van daaruit Bagdad te bereiken. Bij Eskischahir gaat een zijtak noordop naar Angora, en bij Afioen-Karahissar sluit ze aan bij de Fransche lijn, die over Oechack naar Smyrna loopt, om op haar beurt te Smyrna verbinding te vinden met de Engelsche lijn, die de zuid- en noordkust met Smyrna verbindt. Reeds nu is de ontwikkeling van het transport en van. den handel, die door dit spoorwezen bevorderd is, in het oogloopend. Het karavaantransport op kameelen raakt op den achtergrond, en schier bij alle stations van de spoorlijn vindt men de goederen opgestapeld. Aan beteren aanleg van wegen om uit het binnenland deze stations te bereiken, is door de Regeering reeds de hand gelegd, en zekere verhoogde activiteit begint zich ook onder de Turksche bevolking te openbaren. Toch zullen van regeeringswege nog heel andere maatregelen noodig zijn, om de boerenbevolking uit haar verval op te beuren. Doordat het hooge bergplateau van alle zijden omringd is door nog hooger bergen, die in den Taurus zelfs de hoogte van den Mont Blanc bereiken, heeft dit bergplateau geen afwatering. Wel loopen er drie tamelijk beduidende rivieren af naar de Zwarte zee, en twee kleinere naar de Egeïsche zee, maar deze voeren niet het water af uit het binnenland, doch alleen het water, dat op de kustzijde van het gebergte afstroomt. Het water op het bergplateau vindt dan ook geen anderen uitweg, dan naar de groote meren, die zich op het bergplateau gevormd hebben, zooals het Tüs-Tschallea, Beischer-Göl, en Egerdir-Göl, waaronder er zijn, die een omtrek van 35 uren gaans hebben. Jammer slechts, dat deze groote meren een sterk zoutgehalte bevatten, en dat de tien meren met zoet water klein en onbeduidend zijn. De toeleg moet alzoo wezen, om die ongelooflijke massa water, die nu doelloos in de groote meren wegloopt, in haar loop te ondervangen, en door een goed irrigatie-stelsel den bodem vruchtbaarder te maken. Meer intensieve landbouw zal de geheele streek, die nu vaak op steppen gelijkt, in vruchtbaar land kunnen omtooveren, want de bodem is er uitnemend, de flora telt er 6000 soorten, en het grootste deel van

DANSENDE DERVISCHEN.

Klein-Azië heeft zuid-Europeesch klimaat. De uitgestrekte prachtige bosschen kunnen, indien naar eisch onderhouden, rijke winst afwerpen, en de mijnen beloven, mits goed geëxploiteerd, schatten. Nu daarentegen zijn de meer afgelegen gedeelten nog zóó woest, dat wolven, beren, luipaarden, hyena's en schakals er nog naar hartelust huishouden. Jammer slechts, dat deze voor de hand liggende ontwikkeling wordt tegengehouden door de wijze waarop de verdere aanleg van de spoorlijn geregeld is. De Turksche Regeering heeft

namelijk aan de Duitsche maatschappij, die deze spoor aanlegt, een zeker tantum per K.M. gewaarborgd. Daar nu de lijn zelf nog op verre na dit tantum per Kilometer niet opbrengt, moet veel bijgepast, en dat bij te passen geld heft de Regeering door een extra-belasting van de bevolking. Nu is het duidelijk, dat deze bevolking dit hooge bedrag later zeer wel zal kunnen betalen, als de spoorlijn den oeconomischen toestand zal verbeterd hebben, maar dat ze dit niet kan, nu de spoorweg er pas is, of door nieuwe streken moet worden aangelegd. Opneming van geld, om later rente en aflossing op de bevolking te verhalen, zou zin gehad hebben; doch door deze belasting reeds terstond te heften, wordt de ontwikkeling van de bevolking tegengehouden en de verdere aanleg van de lijn vertraagd. Financieele onmacht en min oordeelkundige administratie is ook hier het groote struikelblok.

De bestuursinrichting breng ik bij Khonia ter sprake. Voor heel Klein-Azië zou dit in schets brengen te breede plaats beslaan. Moge het daarom hier volstaan, te zeggen, dat heel Anatolië, een veel ruimer begrip dan het eigenlijke Klein-Azië, is ingedeeld in 21 Vilayets of provincies, en dat men bij deze indeehng noch op het verleden, noch op de eigenaardigheid van de deelen gelet heeft, maar geheel militairement eenvoudig lijnen over de kaart heeft getrokken. Een Vilayet is nader ingedeeld in *Sandjaks*, een soort arrondissement, en de *Sandjak* op haar beurt in *Casas* of kantons, terwijl enkele groepen van dorpen, die te geïsoleerd liggen, saamgevat zijn als *Nahie’s*. De gemeente zelve draagt den naam van *Kariès*, een bijvoeging van het dorp met zeker aantal nabijgelegen buurten of gehuchten. Nu staat aan het hoofd van elk Vilayet een *Vali* of gouverneur. Hem is een adjunct-plaatsvervanger toegevoegd. Voorts is den Vali toegevoegd een *Defterdar* voor de financiën, een zeker aantal chefs de bureaux, onder den naam van Mektoubdji's, en voorts een Raad, bestaande uit geestelijke en rechterlijke hoofden en eenige aanzienlijke inwoners. Het hoofd van een Sandjak draagt den titel van *Mufessarif*, van een Casa heet het hoofd *Caimacam* en over een Nahié staat een *Mudir*, en evenals in het Vilayet de Vali, zoo wordt ook de chef van de Sandjak, Casa of Nahié bijgestaan door een soort raad, met wien overleg wordt gepleegd. De benoemingen gaan voor alle belangrijke posten rechtstreeks van Constantinopel uit, en wie niet in den geest van het bewind in de hoofdstad zijn bestuur voert, wordt afgezet, of naar een onbeduidend, weinig opbrengend departement overgeplaatst. De rechtsspraak is er uiterst saamgesteld en staat in hoofdzaak onder geestelijke invloeden. En dat ook hier de omkoopbaarheid aan de orde van den dag bleef, is voor niemand een geheim. Onvriendelijk is de bureaucratie er niet. Zekere democratische toon zelfs kenmerkt geheel de Turksche administratie, doch als het op betalen aankomt,

verstaat geen Turksch beambte gekscheren. En de bevolking verzet zich niet, maar duldt en maakt toch geen onblijmoedigen indruk. Met een sober bestaan is men tevreden en het gemoedsleven is er nog warm en rijk.

In het Vilayet Khonia, waarvan ik uit Afioen Karahissar afgereden, al spoedig de grens overschreed, vindt men gelijke inrichting en gelijksoortige toestanden. De uitgestrektheid van deze enkele provincie is bijna driemaal zoo groot als geheel Nederland, en toch is de bevolking er weinig meer dan één millioen. Het Islamitisch element is in heel deze provincie verre overheerschend, en alleen in Nigde's omtrek zijn nog enkele dorpen met grootendeels Christelijke bevolking. Toch telt de gedoopte bevolking over heel de provincie niet meer dan 82,500 zielen, waar dan als niet-Islamitisch nog enkele Joodsche gezinnen en een 15,000 Zigeuners bijkomen. In de stad Khonia zijn de Muslim nog sterker overwegend. Daar toch wonen van hen bijna 40,000 en slechts 4,000 gedoopten, meerendeels Gregoriaansche Armeniërs. De verhouding tusschen de volgelingen van het Kruis en van de Halve Maan is er dan ook zeer stroef. Meer vertrouwelijke omgang komt er bijna niet voor, en eerst door het inkomen van immigranten uit de havensteden en uit Europa, waartoe de betere handelsconjunctuur vanzelf leidt, zullen er betere toestanden kunnen intreden. Khonia als stad ligt uiterst gunstig. In het tijdperk van haar hoogsten bloei onder de Seldschucken was het veel wijder uitgebouwd, maar zelfs nu nog is Khonia ruim van aanleg. Met tuinen voor of om bijna alle huizen, en bijna acht K.M.^{2} in oppervlakte, ligt het in vischvorm overlangs uitgespreid. Er zijn alles saam 44 moskeeën, 42 medresen of geestelijke scholen, een Armenische, een Grieksch-Orthodoxe kerk en een R. Cath. kapel. Reeds door den terugtocht der 10,000 Grieken is het historisch bekend; en de apostel Paulus stichtte er met Barnabas de eerste Christelijke Kerk. Cicero heeft er als pro-consul vertoefd, het was bijna drie eeuwen lang de residentie der Seldschucksche Sultans, het zag Frederik Barbarossa voor zijn muren, die in 1189 de stad innam, en zelfs nog in de vorige eeuw werd bij Khonia het Turksche leger door het Egyptische in 1832 geslagen. Reeds dit toont, wat gunstige positie Khonia op de Klein-Aziatische hoogvlakte inneemt. De toegang uit Azië naar Europa, of uit Europa naar het hart van Azië, moet hier worden betwist. Schoon en eigenaardig is in den naasten omtrek de ligging van Meram, badplaats en zomerverblijf der betere standen, en nog interessanter die van het dorp Sylla, westwaarts hoog in de rotsen verscholen. Vermoedelijk is in de tijden der bangste vervolging een groep Christenen naar deze hooge rotsen uitgeweken, en heeft er zich weten te handhaven. Nu nog is het uitsluitend door Christenen bewoond. Men vindt er een zeer oude kapel, die in de rotsen is uitgehouwen, en de van alle zijden bebouwde rotspunten vormen

nog een schilderachtig geheel. De dienst geschiedt niet dan bij uitzondering in de rotskapel, maar geregeld in de tamelijk groote Grieksche kerk. Toen ik deze binnentrad, vond ik er in hoofdzaak vrouwen, elk met een schaal in de hand, waarin ze haar offer voor de dooden aandroegen. Deze offers voor de dooden zijn een soort meelspijs, wit in den grond, maar belegd met symbolische figuren in rood. Met deze schalen gaan ze naar het kerkhof, om deze offerande aan de dooden aan te bieden, eten er dan zelve iets van, en geven ze voorts in de kerk aan de priesters over, als een gave aan de armen; blijkbaar de nawerking van een oud-Heidensch gebruik. De priester, die ons gastvrij ontving, was een waardige verschijning, die ons in zijn pastorie naar Turksch gebruik koffie en cigaretten aanbood, en die, om zijn kleine inkomsten te stijven, een kleine tapijtfabriek naast zijn pastorie had. In die kleine fabriek met tamelijk slechte verlichting, ongeveer vijf meter lang en twee meter breed, stond in een hoogopstaand raam een prachtig oostersch tapijt in het weefgetouw, waaraan drie vrouwen arbeidden, die voor dezen kunstigen arbeid ongeveer 12 cents per dag ontvingen. In zulke kleine fabrieken werkt men niet anders dan op bestelling. Agenten in de steden nemen de bestellingen van de groot-handelaren uit het Westen aan, en vinden dan overal in de omliggende dorpen willig gelegenheid om het bestelde tegen den laagst denkbaren prijs te doen vervaardigen. Techniek drong hierbij nog weinig door, en het is bijna uitsluitend een overgeleverde kunst, die zich van geslacht tot geslacht voortplant. Het verkeer en de omgang met stads- en landsbevolking werd mij op de aangenaamste wijze vergemakkelijkt door den Duitschen consul, den heer Mr. Löytved, een Deen van afkomst, aan wien ik door den Duitschen Ambassadeur, Baron von Marschall, was aanbevolen, en wiens voorkomende welwillendheid ik niet hoog genoeg roemen kan; dit te meer omdat hij niet alleen een uitnemend consul was, maar ook een man van studie, die zich geheel in het verleden en in de locale eigenaardigheden van Khonia had ingewerkt, en van alle historische, antiquarische en sociale bijzonderheden uitnemend op de hoogte was. Ik kon mij geen treffelijker gids wenschen, terwijl zijn kennis van het Grieksch en Turksch het verkeer met de bevolking alleszins vergemakkelijkte. Aan een maaltijd te zijnen huize werd mij zelfs de gewenschte gelegenheid aangeboden om met eenige personen uit de hoogere klassen kennis te maken, en de echt Duitsche gastvrijheid van Mevrouw Löytved deed mij een oogenblik vergeten, in wat afgelegen oord ik verdoold was. Iets wat ik te meer op prijs stelde, overmits het hotel schier alles te wenschen overliet. Wel toch was het hotel, dat door de Bagdad-maatschappij gebouwd was, op zichzelf goed, maar het bleek bijna onmogelijk er een goed gérant voor te vinden. Het aantal reizigers is nog te klein, om een redelijk bestaan op te leveren. Tengevolge hiervan is de bediening uiterst primitief, en heerschte er een grenzelooze

wanorde ; iets wat mij vooral hinderde, toen de Vali, die mij uiterst minzaam op audiëntie had ontvangen, mij kort daarop een tegenbezoek bracht, en er geen eenigszins ordelijk vertrek was om hem te ontvangen. Gelukkig, dat Z. Exc. Faik Bey van dezen achterlijken hoteltoestand op de hoogte was. Hij wachtte zelfs niet op mijn excuses, maar maakte zelf zijn excuses, dat men in Khonia nog zoo achterlijk was, en bleek zoo weinig uit zijn humeur, dat hij mij vóór mijn vertrek nog een afscheidskaart zond, met zijn beste wenschen voor mijn verdere reis.

Het rijkst zijn in Khonia de herinneringen aan de glansperiode der Seklschucken. Seldschuck, zoon van Dekak, was in de 11e eeuw aan het hoofd van een machtig leger uit Turkestan opgetrokken, om alle land in den omtrek te veroveren. Slag op slag winnende, had hij tenslotte Iran, Medië, Mesopotamië, hel Khalifaat van Bagdad en Klein-Azië aan zijn scepter onderworpen, en vier dynastieën gesticht, de Iranische in Perzië en Bagdad, de Kermanische, de Syrische, en de Iconische in Klein-Azië. De Kermanische bezweek reeds in 1091, de Syrische in 1150, en de Iranische in 1194, maar de Iconische djmastie in Klein-Azië wist zich tot half in de 14de eeuw staande te houden. Suleiman, een prins uit het Huis van Seldschuck, nam Iconië in, en vestigde er den zetel van zijn rijk; en hij en zijn opvolgers hadden keer op keer dit rijk tegen de Byzantijnen eerst, later tegen de Kruisvaarders en Mongolen te verdedigen, tot het eindelijk, na reeds lang in tien Emiraten gesplitst te zijn, in 1466 geheel aan de Osmanen verviel. Maar al ging hiermede de heerschappij der Seld-schucken in Klein-Azië voor goed ten onder, hun rijk verdween niet zonder dat een gouden spoor van het Seldschucken-bewind in de historie achterbleef. Want wel hadden de Seldschucken, na hun opbreken uit Turkestan, den Islâm aangenomen, maar zekere eigen trek ging daarom niet in hen te loor. Reeds dit is opmerkelijk, dat in de kunstontwikkeling, die ze in Khonia wisten te bevorderen, de afbeeldingen van dieren en planten, en zelfs van menschelijke figuren terug-keeren. De eigen karaktertrek, dien de Sidtans van Khonia op kunst en wetenschap wisten af te drukken, was dan ook veelal van Perzische herkomst, en onderging later nog wijzigingen door den invloed van het Byzantijnsche hof, waarheen meerdere prinsen uit deze dynastie zich in persoon begaven, om de hoogere westersche ontwikkeling te leeren kennen. Oorspronkelijk daarentegen stonden ze geheel onder den invloed van Ispahan, en zoozeer voelden ze zicli aan het Perzische geestesleven verwant, dat ze uit Firdusi's zangen zich de heldennamen van Kaikobad, Kaikaus en Kai Chesro toeëigenden. Ala-eddin, Kaikobad I (1219—

1236) was onder de: Sultans van deze dynastie verreweg de uitnemendste; een uitstekend regent, die ook de administratieve en oeconomische toestanden van zijn rijk verbeterde, maar die bovenal uitblonk als de Maecenas, die èn kunst èn wetenschap te Khonia tot den hoogsten trap wist op te voeren. Nog staat te Khonia de moskee van Ala-eddin, die in 1220 door hem werd ingewijd. Beroemd in deze moskee zijn vooral de marmeren Mihrab, en de uit ebbenhout gesneden Mimber of kansel. De Mihrab, geheel uit marmer, is met schitterende fayence-platen bekleed, en staat zoo hoog aangeschreven, dat men er een imitatie van in het Museum te Constantinopel heeft geplaatst; en evenzoo behoort het houtsneewerk van de moskee tot het uitnemendste, wat ons de Seldschucksche kunst naliet. De moskee zelf heeft een vlak dak, dat rust op 54 Grieksche pilaren, en vlak bij het binnenportaal steekt hoog over den ringmuur de pyramidale bedekking uit van het mausoleum, waarin Ala-eddins lijkkist is bijgezet. Ook deze Turbe is voortreffelijk. Nog zeven andere sarcophagen zijn er op katafalken naast die van Ala-eddin geplaatst. Na de moskee van Ala-eddin trekken die van Selim en Aziss het meest de aandacht, maar hooger nog dan in deze moskee staat de Seldschucksche kunst in de Medresen of geestelijke scholen. Vooral die van Kara Tai en van Sirt-scheli zijn èn in haar portalen, èn in haar gewelven, èn in haar innerlijke fayeuce-bekleeding onovertroffen door fijne bewerking en schitterend decoratief. Nog prachtiger moet de Sultan Han dieper het land in zijn, maar het gebouw lag te ver af, om er heen te gaan. Hoog staat in deze Seldschucksche kunst vooral de fayence, die uit Perzië herkomstig, in Khonia tot zeer hooge ontwikkeling is gekomen. Het is een soort mozaïek. Eerst maakt men geglazuurde platen van één kleur, snijdt uit deze platen de figuurstukken, die men voor het mozaiek, naar de aangegeven teekening, behoeft, legt dan deze mozaiek-stukken in elkaar tot afgewerkte figuren, en giet dan over deze in elkaar gelegde mozaïekstukken aan de achterzijde een vloeiend cement om de stukken te doen hechten. De aldus gevormde mozaïekstukken worden dan in keurige orde aan den wand aangebracht, en onder het spel van glans en tint tot een indrukwekkend wandkleed vereenigd. Voor de gewelven is deze mozaïk-fayence natuurlijk nog veel moeilijker ineen te zetten, doch ook hierin zijn deze Perzische kunstenaars uitnemend geslaagd. De kleuren, die ze bezigen, zijn meest turkisch en kobaltblauw, mangaan, violet en wit. De wandstukken worden in verschillende tinten en lijnen genomen, en de indruk, dien zulk een geheel met fayence-mozaïek bekleed vertrek op de wanden en aan de gewelven, met zijn onderscheiden configuratiën en tinten achterlaat, is verleidelijk harmonisch en overweldigend, te meer daar steeds met het spelen van het invallend licht gerekend is. Buiten de heilige plaatsen daarentegen is weinig van den ouden bouwtrant in Khonia overgebleven. Toezicht over de

instandhouding van historische monumenten ontbreekt geheel. Overblijfselen waarvan Von Moltke nog meldt, dat hij ze er vond en bewonderde, zijn thans spoorloos verdwenen. Van den machtigen stadsmuur dien Ala-eddin optrok, is zoo goed als geen steen op den anderen gebleven; het paleis der Seldschucksche Sultans is verdwenen; en al wat nog overbleef is een zijstuk van den ouden burg, die op den berg van Khonia was opgetrokken, en althans nog eenig denkbeeld geeft van het kolossale gevaarte, dat eens de vorstelijke residentie beheerschte. De twee leeuwenfiguren aan den ingang geven aan deze hoog opgaande massale ruïnen een nog sprekender trek. Niet ver hiervan af liggen de Grieksche en Armenische kerk, die laag van bouw en klein van omvang, weinig indruk maken, maar toch om de oudheid der Christelijke gemeente van Khonia historisch van beteekenis zijn, al voelt, wie zich Paulus en Barnabas als getuigen van den Christus in de Synagoge denkt, en hiermee de doodsche vormen van wat er nu in de Christelijke kerk omgaat, vergelijkt, — hoe de Christelijke religie in deze aloude stad meer in een sarcophaag is weggelegd, dan dat ze zou doorbloeien als levend geestelijk element. Alleen op schoolgebied heeft de Christelijke bevolking cijfers aan te wijzen, die bij haar een rijkere ontwikkeling doen vermoeden dan bij de Mohammedanen van Khonia. De Musulmannen die er 40.000 zielen sterk zijn, hebben 61 scholen; de Christenen die slechts 4000 zielen tellen, er zeven. Maar al staat dit nog tamelijk gelijk, de Mohammedaansche bevolking legt 't geheel af in het cijfer der leerlingen. Wat toch dit cijfer betreft, staat het 900 op de 40.000 Muzulmannen, en 680 op de 4000 Christenen. Naar dit laatste cijfer zou het proportioneel 6800 voor den Islâm moeten zijn, en het is maar 900, bijna zeven maal te weinig. Opmerkelijk is hierbij, dat het ter schoolgaan van de meisjes ook in de Christengemeenten nog zeer achterlijk is. Op de 680 schoolkinderen zijn slechts 160 meisjes, de overige 520 zijn alle jongens. Heel anders dan in de kuststeden, waar het Grieksche leven zich vrijer ontwikkelt, en waar het cijfer der heide geslachten bijna gelijk staat. In het binnenland daarentegen is, gelijk ik reeds opmerkte, de positie der vrouw op echt Turksche manier ook in de Christelijke familiën naar beneden getrokken, en heeft de zooveel hooger staande Christelijke opvatting van de vrouw zich niet weten te handhaven. Ook in de Christenfamilies eet de man aan tafel alleen, en wordt bediend door zijn vrouw, die eerst na afloop van 's mans maaltijd aanzit met het overige vrouwelijke personeel en met de kinderen. Bijna heel het Vilayet door zijn de schoolverhoudingen wat ze in Khonia als hoofdstad zijn. Op een bevolking van ruim een millioen gaan slechts 11.000 kinderen school in een aantal van 268 scholen. Bijna negen duizend hiervan zijn uit Mohammedaansche, en twee duizend uit Christelijke families, terwijl de laatste nog niet een tiende van de bevolking vormen ; en met de meisjes staat het

nog droever dan in Khonia-stad. In heel het Vilayet toch gaan slechts 325 meisjes school, waarvan we voor de stad reeds 160 uittrokken. Voor heel de overige provincie blijven er alzoo maar 165. Iets waarbij dit het opmerkelijke is, dat in de havensteden ook meisjes uit Mohammedaansche gezinnen ter school gaan, voor heel het Vilayet tot een cijfer van 260 op het millioen van de bevolking.

Het geestelijk hoofd van den Islâm te Khonia is de *Hakim-el-Chez'i*. Hij is belast met de controle over de stipte naleving van de Mohammedaansche gebruiken en ritueele verplichtingen. Het beslist in alle gedingen van huwelijk, echtscheiding en erfenis, en hij bepaalt het begin en het einde van de groote vasten in Ramazan. Onder hem is in elke hoofdstad van een Sandjak of Casa een *mufti* aangesteld, en onder dezen weer staan de *naïbs*, die de hangende zaken van minder aanbelang schikken of beslissen, en de gewichtigste aangelegenheden in een *fetva*, d. i. in een voorloopig genomen beslissing, aan den Hakim-el-Chez'i voorleggen. Naast deze meer juridisch-Khoranitische geestelijken staan de geestelijken voor het ritueel van de moskee, die, imam geheeten, de gebeden in den dienst leiden, de gebeden doen bij de begrafenissen, en op hun beurt door de Katibs en Muezzim worden bijgestaan. Alle aanstelling eindelijk, zoo van deze hoogere juridische als ritueele geestelijken, gaat uit van den Sheick-ul-Islam te Constantinopel, ook al heeft de gemeente die de moskee geregeld bezoekt, op de verkiezing van den *iman* zekeren invloed. De Grieksch-Orthodoxen hangen af van den Patriarch te Constantinopel, en onder hem van den Metropolitaan in het Vilayet, die te Nigde zijn zetel heeft. Naast dezen is er nog een Metropolitaan van Pisidie, die te Isbarta woont. De Gregoriaansche Armeniërs hangen af van den Bisschop van Angora, en voorden bediend door geestelijken, die den naam van *derder* voeren. In Khonia zelf vindt men bovendien enkele Protestantsche families van Europeesche herkomst, en te Nigde enkele Armenische families, met een predikant, die tot het Protestantisme zijn overgegaan.

Het leger is in dit Vilayet zwak vertegenwoordigd, maar talrijk daarentegen de gendarmerie, die op een bevolking van even een millioen niet minder dan 2274 man sterk is, 1380 bereden en 894 te voet. De veiligheid op de wegen geeft dan ook alle reden tot tevredenheid, althans zoolang men op de heirwegen blijft, die onder het latere régime èn uitgebreid èn aanmerkelijk verbeterd zijn. In de bosschen en bergstreken die verder afliggen, en waar slechts voetpaden zich doorheen slingeren, gaat men veelal nog gewapend. Vooral de schreiende armoede werkt hier de onveiligheid in de hand. Het feit, dat heel het Vilayet van Khonia, met een bevolking van over het millioen, niet meer dan 6 millioen in de schatkist van den Sultan kan storten, en zulks in weerwil van de verstgedreven

gestrengheid — een bedrag waar dan nog slechts 8 ton voor de Schuld van het Rijk bijkomt — is het meest voldingend bewijs voor de achterlijkheid van den oeconomischen toestand. Er wordt uit het merkez-Sandjak Khonia dan ook voor niet meer dan 12 millioen gulden 'sjaars uitgevoerd, en weinig meer dan voor 6 millioen gulden ingevoerd ; een handelsbeweging, die zich deels zuidwaarts naar de haven van Adalia richt, maar voor het grooter deel al meer over Afioen Karahissar naar Smyrna. Het is de spoorlijn, die ook hier het leven in de doodsvallei komt brengen; en als het Vilayet Khonia straks niet alleen per spoor met Constantinopel, Smyrna en Angora, maar ook zuidwaarts over Adalia met de Egeïsche zee rechtstreeksche aansluiting zal bezitten, gaat vooral de stad Khonia welhaast een aanlokkelijke toekomst tegemoet.

Mijn laatste bezoek te Khouia gold tweeërlei. Vooreerst den Bazaar of *Tscharschi*, die slechts gedeeltelijk gedekt, en verre van rijk voorzien is, en daarna het beroemde Derwischenklooster, of wil men de Tekkieh, die onder den naam van Mevlevi-Hané, een zekere geestelijke macht voor heel Klein-Azië en zelfs voor Constantinopel vertegenwoordigt. Het klooster ligt niet ver van de markt en dicht bij het paleis van den Gouverneur. Een hoog portaal geeft door den buitenmuur toegang tot een binnenhof, die met plantsoen en fonteinen versierd, een rustigen indruk maakt. Aan de andere zijde van dien binnenhof liggen de gebouwen voor het mausoleum en den eeredienst bestemd, en daarnevens de bid-cellen en overige vertrekken voor den chef en het verdere personeel. Slechts een klein gedeelte der aangesloten Derwischen woont in het klooster, de overigen, die meest gehuwd zijn, huizen op eigen gelegenheid in de stad. Vandaar het beperkt aantal bidcellen. De kloostermoskee is in drie deelen ingedeeld. Het meest in het oog vallende gedeelte is het mausoleum, waar de sarcophagen van de stichters der orde en van de voornaamste Sheiks, die hen opvolgden, staan uitgestald. Vooral de sarcophaag van den stichter wordt in hooge eere gehouden. Kostbare sieradiën van tapijtwerk, goud, zilver en keurgesteente verhoogen er den luister van. Van hooge. zilveren kandelabres valt een zacht licht op het kleed dat de katafalken overdekt, en geheel dit gedeelte van het gebouw wordt voor zoo heilig gehouden, dat geen Kafir het anders dan op zekeren afstand begluren mag. Het vóór dit mausoleum gelegen gedeelte, dat er door een zuilenrij van afgescheiden is, doet dienst voor de ecstatische dansen, waarbij ook „ongeloovigen" tegenwoordig mogen zijn; en wat dan nog overblijft wordt gebezigd voor gewone mystieke gebedsdiensten. Bij mijn bezoek vond ik niet meer dan een twintigtal ordebroeders in het klooster, die op den binnenhof rustig op banken neerzaten. Den Mollah-Unkiar, die den titel van Dschélébi-Eflfendi voert, en langs dynastieke opvolging aan het hoofd van heel de stichting

staat, trof ik bij den ingang van het portaal. Hij was een man hoog van gestalte, met een uitdrukking van diepen ernst op het gelaat, gehuld in een donkerbruinen mantel, die zonder kraag van den hals tot aan de voeten afliep, en met een hoogoploopende Fez op het hoofd. Voorts was er aan hem niets bijzonders. Het leven in zulk een Mevlévi-klooster is geheel naar binnen gekeerd, niet alleen binnen de kloosterwanden, maar naar den kant van het innerlijk gemoedsleven, en uitgezonderd het overladen prachtige mausoleum, is er niets dat door uitwendig schoon of vertoon de aandacht trekt.

De oorsprong en opkomst van deze Derwisch-orde der Mevlévi's is teekenend voor den geest, die deze Derwischen bezielt, niet alleen in de Tekkieh te Khonia, maar in al de vertakkingen hunner orde. De Mevlévi-hané's in Klein-Azië en geheel het Turksche rijk zijn 66 in aantal, waarvan 10 groote en 56 kleine. Te Constantinopel zijn er drie groote; het grootste in de Rue de Pera; dan dat van Yeni-Kapoe, en ten derde dat in Kassim-Pacha. De zeven overige van den eersten rang zijn de Tekkieh te Khonia, te Manissa, te Karahissar, te Bahariyé, te Brussa, te Gallipoli, en een in Egypte. Die van den tweeden rang vindt men tot in Medina, Damascus en Jeruzalem. Stichter dezer orde was Djelal-Eddin, met den voornaam Mohammed, die gezegd werd zelf tot het geslacht van den Profeet te behooren. Hij was geboortig uit Balkh, in Bukhara. Zijn vader was Sultan Oelema, een letterkundige van naam; zijn moeder, die hem in 604 na de Hegira het leven schonk, was een prinses van het hof van Khoiassan. Sultan Oelema is bekend door de kloeke wijze waarop hij het leven der Kafirs redde. De vorst van Bukhara had namelijk het besluit opgevat alle Kafirs te dooden, toen Sultan Oelema aan den Vorst in de moskee bij het Vrijdagsgebed onverhoeds de vraag stelde, of Allah alleen de God der Muslim of God over alle menschen was. Al het volk riep toen: *Rabul Alémim* d. i. ,,Allah is Heer over allen!" Dit belette den voorgenomen moord, maar de Vorst was hierover dusdanig vertoornd, dat Sultan Oelema met zijn gezin vluchten moest. En het was op deze vlucht, dat Djelal-Eddin met zijn vader eerst te Bagdad, toen te Mekka, en eindelijk te Khonia aankwam. De Seldschucksche Sultan Aleddin III ontving hem uiterst welwillend. Sultan Oelema stichtte er toen een cursus in de wijsbegeerte, en zijn zoon Djelal-Eddin maakte er kennis met Chemzi Tabrisli, een mystiek Perzisch geleerde, uit Tabriz in Perzië geboortig, en werd al spoedig door hem voor de Perzische mystiek gewonnen. Na Ohemzi's dood bezong Djelal-Eddin hem en zijn leven in een schitterenden zang, en ging daarna al spoedig over tot het stichten van de Mevlévi's-orde, die geheel op de mystiek-Perzische leer van Chemzi gegrond werd, en Sultan Aleddin III bouwde voor deze orde het eerste klooster in zijn residentie. Ook het costuum der orde met de spitsboog-opgaande

roode fez werd aan de Perzische usantie ontleend. De orde bekende zich voor het uiterlijk geheel tot den Islâm, maar schoof daarachter de Perzische mystiek. Het gebruik van muziekinstrumenten (anders onder den Islâm bij den dienst verboden) werd aan deze orde bij haar gebeden toegestaan, en, met beroep op Koning David, die dansend voor de Arke bij haar opvoering naar de heilige hoogte uitging, werd van meet af bij deze Mevlévis tevens de *moekahélé-cherif* of heilige dans ingevoerd, dien ik naar aanleiding van de Tekkieh in de Rue de Pera reeds kortelijk omschreven heb. Dank zij de wetenschappelijke verdiensten van Djelal-Eddin's vader, dank zij zijn eigen hoog-geloofde poëtische gaven, die vooral in zijn *Mesnevé* schitterden, en niet minder dank zij de gunst van Sultan Aleddin III, genoot de nieuwe orde en haar Tekkieh te Khonia en in den omtrek hoog aanzien; een aanzien dat nog klom toen Sultan Aleddin, zonder opvolger na te laten, stierf, zoodat het rijksbewind moest overgaan op Osman, zoon van Ertogrul. Deze toch, die in zijn eigen emiraat de handen nog vol had, noodigde toen Djelal-Eddin uit voorshands het bewind in zijn plaats te voeren, een taak, waarvan hij zich op uitnemende wijze kweet, en toen Osman later zelf te Khonia verscheen, gaf hij hem trouw en eerlijk aanstonds het bewind over. Hieruit heeft zich later de legende ontwikkeld, dat Djelal-Eddin de ware erfgenaam van den Profeet was; dat hij dus de echte Khalif zou zijn geweest, en dat deswege de Sultan te Constantinopel in de moskee Eyub door den Mollah-Unkiar van Khonia met het zwaard omgord moet worden, als bewijs van overdracht van het bewind. Daar nu het bestuur van de Mevlévi-hané te Khonia erfelijk is, en van vader op zoon is overgegaan, is de macht van deze geestelijke dynastie gestadig geklommen. Eens heeft Sultan Selim in 1516, op aanstoken van den Sheick-ul-Islam, die deze orde niet genegen was, haar te Khonia willen uitroeien en het klooster verbranden; maar het reeds uitgevaardigde besluit werd ingetrokken. Nog in 1829 heeft Sultan Mahmoud, om de eere dezer orde te verhoogen, den Mollah-Unkiar den eeretitel van maarschalk met een vast jaargeld verleend, en hem het recht gegeven rechtstreeks met den Sultan te Byzantium te correspondeeren; terwijl Sultan Abdul Mahid in 1889 bovendien aan de familie van Djelal-Eddin voor altoos vrijstelling van den militairen dienst schonk.

Is het uit deze historische herinnering duidelijk, dat de Mevlévi-derwischen veel van hun denkbeelden aan de Perzische mystiek ontleenden, toch zou men zich vergissen door in het optreden van de Derwischen, als zoodanig, uitsluitend een uitvloeisel te zien van de pantheïstische mystiek uit Ispahan. Veel wat de Derwischen aanbelangt, ligt nog in het duister. Het meeste licht over hun oorsprong en beteekenis geven nog de werken van *Rinn „Marabouts et Khouan,*" van *Châtelier* in zijn *„Les confréries des Hedjaz*' vooral dat van

Depont en Copali, in hun "*Les confréries muzehnanes*" Alger 1897, en eindelijk dat van *John P. Brown* in zijn *,,The Dervishes or orietital Spiritualism"*, Londen 1868; maar de dieper gaande geschiedenis der Derwischen wacht nog op haar bewerker. Toch staat reeds nu wel zooveel vast, dat de mystiek-ascetische beweging, die zich later in het Sufisme en in de Derwischen belichaamd heeft, bijna zoo oud is als de Islâm zelf, en reeds onder de drie eerste Khalifen, maar vooral onder Ali, reusachtige vorderingen had gemaakt. Ze is dan ook meer een algemeen Aziatisch, dan een specifiek Perzisch verschijnsel. Ze is aan het Boeddhisme gemeen met het Parsisme, en bij het opkomen van het Christendom vond ze even sterk motief in de Christelijke phantasieên, die zich bij de Gnostieken ontwikkelden, als bij het opkomen van den Islâm. Mohammed vond een geestestoestand in Arabië, die, door uitwendige religie slechts zwak beheerscht, onder de dusgenaamde *Ketman* (het stelsel om zijn eigenlijke godsdienstige overtuiging te verbergen) aan alle visionaire, ecstatische en mystieke gewaarwording vrij spel liet. Zelf bouwde hij het gezag van den Khorân, en later bouwden zijn volgelingen het gezag der *Hadits* of van de *Sonnas* op een geestelijk element van gelijke herkomst. Het gevaar echter van die zoo chaotische mystiek inziende, heeft toen Mohammed juist een machtige poging gewaagd, om de religie aan een vaststaande, voor allen gelijke norma te binden, en in zoo hooge mate zielkundig heeft hij, vooral met het oog op de Aziatische gesteldheid van den geest, deze norma ingericht, dat nu nog na dertien eeuwen die norma haar reguleerende en unificeerende werking allerwegen gelden doet. Toch was het er verre van daan, dat deze norma tot een georganiseerde eenheid leidde. Van Mohammed zelf vertelt men, dat hij voorspeld heeft, hoe er 73 secten uit den Islâm zouden opkomen; en al ging deze splitsing nu op den duur niet zóóver, toch zijn er nu nog een tiental onderscheidingen aan te wijzen, die de Muslim in afzonderlijke hoofdgroepen indeelen, en elk dezer groepen valt weer in tal van fractiën uiteen. Alleen de bekende groep der Mótazelieten splitst zich in 20 fractiën; en wel is de indeeling in Sonuieten en Chiiten de diepst ingrijpende en meest bekende, omdat hierby de Khorân tegenover de traditie en Ali tegenover de drie eerste Khalifen komt te staan, maar toch ook de overige secten van de Kharedjia, Nadjaria, Djabra, Mocchabia, Nadjia, enz., wisten zich in onderscheiden streken nog steeds te handhaven. Door dit secte-wezen nu, en door deze splitsing in allerlei orthodoxe, rationalistische, philosophische en mystieke groepen, verkreeg de Islâm die soepelheid, waarop het Aziatisch gemoedsleven zoozeer prijs stelt, en juist hierdoor was bet terrein geëffend om de macht der Derwischen te doen opkomen.

Alle georganiseerd orthodox en ritueel leven dreigde steeds en dreigt nog met het gevaar, dat de geestelijkheid te zeer in het formeele verdort, op macht en invloed belust wordt, zich in wereldsche hebbelijkheden verloopt, en zoodoende vervreemdt van de geestelijke essence, die in confessie en ritueel haar ceremonieele en streng genormeerde uitdrukking zocht. Het vrome volk, dat wel den vorm wil waarnemen, maar toch diepere geestelijke behoefte kent, zoekt dan elders bevrediging, deels zelf in eigen ascese en meditatie, en straks door aansluiting aan anderen, die door ecstase of ascese op den voorgrond treden. Zoo na ging het ook onder den Islâm, en het is vooral uit deze behoefte, dat de machtige invloed van het Sufisme en van de Derwisch-orden zich verklaart. Tot breuke met de Moskee behoefde dit niet te leiden. De reeds in gang zijnde allegorische en analogische verklaring van den Khorân had den weg ontsloten, waardoor men schier elk stelsel aan den Khorân kon aansluiten, en zoo bleef men uitwendig met de orthodoxe Moskee meeleven; maar toch niet zóó, of de mufti's en imams bespeurden wel wat adder onder het gras school, en waren uit dien hoofde in den regel scherp tegen deze mystieke beweging gekant. Reeds in 753 moet, naar bericht wordt, Zchid-Chakik als Sufi grooten naam hebben gehad; Aboe Damroe Mohammed moet reeds omstreeks 870 te Bagdad openlijk het Sufisme geleerd hebben; en het was door deze scholastische ontwikkeling, dat hetgeen aanvankelijk louter mystiek en ascese was geweest, alras een wijsgeerigen vorm aannam, en zich bewegen ging in de richting van het Neoplatonisme. Hierdoor werd allengs tot een stelsel, wat aanvankelijk niet anders dan de impuls van het overspannen gemoedsleven was geweest. De wereld bevredigde niet, en het leven in de wereld stoorde elke poging oni met het Goddelijk wezen gemeenschap te zoeken. Vandaar de zucht om met de wereld te breken, armoede boven rijkdom te stellen, in zelfkastijding de spanning voor hooger leven te zoeken; en zoo kwam de Faquir op, die tenslotte, zelfs zijn kleed verscheurend, naakt en walgelijk door de straten liep, maar als een heiliger wezen vereerd werd. Doch hierbij bleef men niet staan. Armoede was middel, geen doel; het doel was, het leven der ziel naar voren te brengen, zich in zijn zielsleven te verzinken, en door de geheime gangen van 't eigen zielsleven nadere aanraking en gemeenschap te zoeken met de hoogere, heilige, ongeziene wereld. Hierdoor ontwikkelt zich de ecstase; men gaat uit zich-zelf uit, om zich-zelf in God terug te vinden. Hierin zijn verschillende trappen, er zijn 160.000 sluiers, die Allah voor het menschelijk oog verbergen, maar in het tweede stadium *ziet* de ingewijde sluier na sluier opengaan en wegvallen, en op den hoogsten trap aangekomen, ontdekt zich aan het zielsoog de ondoorgrondelijke Godheid. Bij deze klaarheid nu *gelooft* de mysticus niet, maar *ziet* hij, dat alle waarheid een vonk van het licht uit God is, en dat alle

eigenschap of hoedanigheid niet anders is dan het spel van het Goddelijk licht in den kaleidoscoop van ons menschelijk leven. Zoo voorbereid, gaat de Sufi dan in het hoogste stadium over. Hij vindt het *Ééne* en bekent zijn eigen zielseenheid met het *Èén*e. Alles valt weg, alles' zinkt en verdwijnt, en al wat hij overhoudt is het *Èéne* in Allah, en zich-zelf in dat Eéne besloten. In dien toestand ontvangt de Sufi de *Baraka*, als een vonk die uit het Eéne in hem glanst, en het is dan Allah die aan de Sufi's de mystieke *Zikr* verleent, een monotoon gebed van wondere kracht, en het is door het eindeloos bidden van deze *Zikr* dat de ecstase gevoed en geheiligd wordt. Vanzelf moest dit mystiek-ecstatisch leven den dubbelen vorm aannemen, 1°. van den enkelen ecstaticus, die op eigen wieken dreef, en die óf de wereld doortoog om te getuigen, óf als hermiet zich opsloot, en 2°. van de gemeenschappelijke beoefening van het Sufisme in de confrèrie, in de stichting van een orde en in 't saam verkeeren in de Tekkieh. De eenling, de eigenlijke Faquir, zoekt geen vaste woning, geen regel, geen opleiding. Hi] is in zijn ecstase zich-zelf genoegzaam. Maar bij de meesten komt de ecstase niet zoo spontaan. Ze hebben behoefte aan vorming, aan opleiding en leiding, en ook aan schuilplaatsen waar ze zich kunnen terugtrekken. Zoo vormde zich de orde en voor die orde een klooster, een klooster zonder gelofte, en waaruit men elk oogenblik zich kan terugtrekken, want kloosters viet geloften verbiedt de Khorân. Ook het coelibaat vond geen ingang. De meeste Derwischen zijn gehuwd, en als een omdolende Faquir, gastvrij opgenomen, zijn gastvrouw verleidt, stelt haar man er een eere in, dat zoo heilig persoon zich met haar inliet. Deze oorspronkelijke tegenstelling tusschen de geïsoleerde en de met anderen saamlevende Derwischen is later opgeheven, doordat ook de klooster-derwischen groote tochten konden ondernemen, en doordien allengs een ieder zich bij deze orde kon aansluiten, al bleef hij zijn gewone leven voortzetten, en al wist zelf zijn naaste buurman niet, dat hij zich had laten opnemen. Altoos weer de Ketman. Het *Zikr*-gebed kent bij den Sufi drie vormen. De beginner bidt het met zijn mond; die verder kwam bidt 't met zijn hart; die het verst voortschreedt bidt 't met heel zijn wezen, ook met zijn lichaam, zoodat men vanzelf tot het dansend gebed kwam. De vorm ervan is evenzoo drieërlei. De moerid of novitius bidt nog voluit: *Er is geen God dan Allah*; de *a’zif* of gevorderde bidt reeds niets dan 't eene woord *Allah*; en voor den hoogst gevorderde is dit zelfs te veel, hij roept alleen: *Hoea*, d.w.z. *Hij*. Tenslotte kan de ecstase zelfs zoo hoog gaan, dat ook dit te veel ware, en dat de bidder, zich-zelf in zijn God vergetend, in het bloote niets het hoogste toppunt van aanbidding vindt. Dit alles saam, de Zikr, de Uërd en de Baraka, heet dan de Tariqua of de weg ten leven. *Ssalik* wordt wie op dezen weg wandelt, *Ouacia* heet het heilig boek waarin deze weg beschreven is, en de meest mystieke richting brengt bij

het mysterie vooral Ali op den voorgrond, die bij de Ismaylas in Perzië en Voor-Indië zelfs Mohammed met zijn Khoran almeer verdrong.

Nu lag het voor de hand, dat dit ecstatische en ascetische mysticisme, dat het monotheïsme almeer ontologisch begreep, voor de scholastieke uiteenzetting van het Sufisme bij het Neo-platonisme en in 't algemeen bij het Pantheïsme ter school ging. In Perzië, waar men zegt, dat zes zevende van de bevolking *Sufi* is, heeft deze pantheïstische trek geheel de actie beheerscht. Toch is dit pantheïsme niet het eigenlijke wezen van het Derwischisme. Althans bij de Sonnieten staat veeleer het gemoedsleven, dan hun philosophie op den voorgrond. Wel trekken de meer philosophisch-pantheïstisch getinte orden meer de hoogere standen aan, maar onder de breedere klasse der bevolking staat nog altoos de gemoeclsmystiek en het ontzag voor de ecstase op den voorgrond. Daarentegen brengt deze mystiek, in hooge en in lagere standen, evenals elke mystieke richting het gevaar met zich, dat ze maar al te spoedig het onderscheid tusschen goed en kwaad opheft, zich boven alle ethische norma verheven acht, en hoezeer ook met den geest begonnen, eindigt met het vleesch. Evenmin kan ontkend dat in de *Tekkieh*, en vooral bij de dynastieke Sheicks, het geestelijk leven maar al te vaak in scolasticisme, vrijdenkerij en politiek anarchisme opdroogt. Zelfs meldt Gobiueau, dat hij, nu niet in de Tekkieh, maar bij zulke Derwischen aan huis, keer op keer geërgerd werd door de schandelijke wijze, waarop ze zich avond aan avond lijk dronken en dit enkel uit behoefte aan opwinding en overspanning. Het formalistisch pretrefact van den Islâm bezit nog ongemeene kracht, maar mist het geestelijk vermogen om het volk in zijn bedruktheid te troosten en op te beuren. Dit vermocht de Islâm zoolang de Halve Maan hoog aan het firmament stond en het zwaard wonderen deed. Maar die macht mist de Islâm in de dagen van stilheid, vernedering en lijden. En vergoeding daarvoor zoekt dan 't volk in zijn eigen gemoed, en in de vrome leiders van hun innerlijk leven, dat nog Khorân noch Imam voeden kon. Vandaar de groote uitbreiding, die het Sufisme in alle landen van den Islâm steeds meer verkreeg. Orde na orde is opgetreden, en alleen in Algiers acht Depont dat de aangeslotenen bij deze orde op meer dan 250.000 zijn te schatten. De beteekenis van het Derwischisme wordt te Constantinopel dan ook steeds meer ingezien. De reactie ertegen van den Sheick-ul-Islam en van zijn Hakims, Mufti's en Imams laat af. De Sultan zelf nam Aboe-al-Hoeda, den Sheick der Rafaia-Derwischen, tot zijn raadsman en den Sheick Daffer van de Madenia-Tekkieh tot zijn hofkapelaan. De pan-islamitische beweging zoekt en vindt allerwegen in het Derwischisme haar steunpunt. Ontegenzeglijk bezit de Islâm nog een ongelooflijke macht over de volksmassa, maar toch, ook van die macht zou het volksleven onvermijdelijk

losweeken, indien niet de mystieke invloed van het Derwischisme het gloedvuur van een inniger vroomheid brandende hield in veler gemoed. Dit dualisme tusschen externe en interne religie valt weg, zoodra het zuivere Evangelie tegelijk én het gemoed verwarmt éu de aanbidding bezegelt. Onder den Islâm daarentegen kon zulk een mystieke organisatie naast het moskeeleven niet uitblijven, en onder de vele orden die met dit doel optraden, staat de orde der Mevlévi-Derwischen, die haar hoofdzetel te Khonia heeft, in hoogheid van ontwikkeling stellig bovenaan, en oefent ook thans nog den verst reikenden invloed uit.

Van Khonia keerde ik langs dezelfde spoorlijn, waarmede ik aankwam, op Afioen Karahissar terug, om vandaar op Smyrna te gaan. Van Khonia naar Afioen Karahissar zijn 274 K.M., die in ongeveer acht uren worden afgelegd. Het voorgevoegde ,.Afioen" herinnert aan de opiumteelt in deze streken, en Karahissar zelf beteekent ,,de Zwarte berg," doelende op den vulkanischen kegel, aan welks voet het stedeke gebouwd is; iets waardoor de moskee of Djami, die tegen den bergrug aanligt, en de oude vestingwerken op den top zich met het stadje tot een schilderachtig geheel vereenigen. Karahissar heeft een kleine 35.000 inwoners en wordt meer en meer een transport-centrum voor den handel uit het hart van Klein-Azié naar Smyrna. De Fransche lijn van Smyrna toch heeft hier haar terminus en leidt een goed deel van het goederenvervoer van de Bagdad-lijn af. Gevolg van deze concurrentie is, dat er nog altoos geen verbinding tusschen het station van de eene en van de andere lijn is tot stand gekomen, en dat alles per as naar het Smyrna-station moet worden overgebracht, een afstand van ruim twintig minuten loopens. Rijtuigen stonden bij aankomst gereed, de „Caimacam" was met escorte besteld, om mij af te halen en te begeleiden, en zoo ging het in vliegende vaart naar het andere uiteinde der stad. Ook op de Fransche lijn kreeg ik door de goede zorgen van den directeur, den heer André Scala, een salonwagen ter mijner beschikking; iets wat men voor elken vreemdeling doet, die door den Grootvizier is aanbevolen; en na nog 133 K.M. stoomens kwam ik 's avonds tegen donker te Oechak aan, waar overnacht moest worden, 's Nachts rijdt hier nog geen spoor door. Oechak, een stadje van 14.000 inwoners, heeft niet minder dan 17 moskeeën. Een moskee op elke 200 gezinnen is in Klein-Azië regel; een verhouding, die de Christelijke Kerken in het Westen veelszins beschaamt. Het stadje bloeit door de fabricatie van de dusgenaamde Smyrnasche tapijten, die bijna niet in Smyra zelf, maar meest in de

dorpen tusschen Khonia en de zeestad vervaardigd worden, en dat wel met name in Karahissar en vooral te Oechak. Hier toch zijn niet minder dan 2200 weefstoelen, die jaarlijks 200.000 tapijten afleveren, waarvoor c. 170.000 Tnrksche ponden betaald worden. De vrouwen, die dezen arbeid verrichten, worden met ten hoogste twaalf cents per dag betaald. De vierkante meter wordt verkocht voor vijf tot vijftien gulden. Ze zijn van kleur doorgaans groen, rood en grijs, en vinden het meest in Engeland aftrek. Logement-gelegenheid is er voor Europeanen in Oechak niet, maar de spoorwegmaatschappij heeft op het station een oude wagon in een slaapsalon omgetimmerd, met twee vertrekken en daarin een stookplaats en waschgelegenheid. Deze wagon werd ook te mijner beschikking gesteld, en zekerheidshalve werd heel den nacht door een soldaat ter bewaking voor de deur geplaatst. Den volgenden morgen gingen we al vroeg verder op, en na nogmaals 300 K.M. gespoord te hebben, kwam ik 's avonds omstreeks 8 uur te Smyrna aan. Hier was het een verkwikking, aan het station de heeren van het Nederlandsche consulaat te ontmoeten, die mij met een hartelijk welkom ontvingen en heel de week, die ik te Smyrna doorbracht, niets onbeproefd lieten, om mijn verblijf te veraangenamen. Ons consulaat heeft te Smyrna een eigenaardige positie doordien er nog altoos is wat officieel heet: *de Nederlandsche natie*. Reeds in 1598 kwamen onze Hollandsche koopvaarders, aanvankelijk onder Fransche vlag, te Smyrna aan. Eerst in 1612 verkregen we het recht, er onder eigen vlag binnen te vallen, en bij de capitulatiën van 1633 en 1660 werd aan ,,de Nederlandsche natie" ongedeerd verblijf in de stad, eigen consulaire rechtsspraak, en vrije uitoefening van de Gereformeerde Religie verzekerd. In 1688 hadden we er reeds een eigen kerk, en trad Thomas Coenen er als eerste predikant op. Met ongemeenen tegenspoed had de kleine gemeente te worstelen. In 1688 verwoestte een aardbeving haar bedehuis, en in 1719 brak een vreeslijke pest uit, die tot uitwijken naar het dorp Sefdikeny noodzaakte. ln 1763 werd de nieuwe kapel een prooi der vlammen, en eerst in 1767 kon men weer een eigen bedehuis in gebruik nemen. Tengevolge van de Fransche overheersching werd de gemeente verstrooid en liet zich tijdelijk inlijven bij de Anglicaansche kerk, maar in 1817 werd ze in haar aloude rechten hersteld. Thans is er predikant de heer L. Le Bouvier, en wordt de dienst in de kapel in het Fransch gehouden, en niet alleen door Nederlanders, maar ook door Protestanten van andere herkomst bezocht. Bij latere regeling is de oorspronkelijke naam van *Gereformeerde* Kerk verwisseld in den meer algemeenen van *Protestantsche* Kerk, en zijn de twaalf artikelen van de apostolische belijdenis haar eenig symbool. In het midden der stad bezit „de Nederlandsche natie" thans nog een hospitaal; een kapel voor den eeredienst, die in de tweede verdieping boven het hospitaal gebouwd is; een interessant kerkhof met kostbare grafsteenen, en waar

niet alleen Nederlanders, maar ook andere Protestantsche vreemdelingen, ca. een Graaf von Bülow, begraven liggen; en voorts een drietal woonhuizen, die ten profijte van de stichting worden verhuurd. Zoowel Jhr. de Sturler, die destijds Consul-Generaal was, als Consul Van Lennep, Graaf Hochepied, onze uitnemende drogman Mr. Beukema en de arts gegeven zich alle moeite om dit hospitaal naar moderne eischen in te richten en te organiseeren. Hiervoor is echter een goede *f* 30,000 noodig, waarvan de ,,Natie" slechts een zesde bijeen kan brengen. Dank zij de ijverige pogingen van den predikant Le Bouvier, die hiervoor reeds tweemalen naar Nederland kwam, heeft zich thans ook ten onzent een commissie* gevormd, om het ontbrekende bijeen te brengen; iets wat ik zeer hoop dat gelukken moge. De andere ,,Naties" te Smyrna worden op allerlei wijze in staat gesteld, om haar inrichtingen te doen bloeien, en het is krenkend voor het Nederlandsch gevoel, dat óns hospitaal alleen, als geheel verouderd, buiten gebruik moet worden gelaten. Het heet nog het hospitaal, maar het is er niet meer. Ik vond er nog een arts, maar geen enkel patiënt. Hospitaal en kapel zijn het eigendom van de Nederlandsche natie, en tot die ,,Natie" behooren alle Nederlanders die bij het consulaat in de registers zijn ingeschreven, zonder onderscheid van religie. Art. 4 van het Reglement sluit alleen de Joden uit, op grond ,,dat de Joden in het verleden nooit iets tot onderstand van het hospitaal hebben bijgedragen." Voorts sluit art. 5 uit de gevonnisten, de failliet geganen, en al wie van slecht leven is. Bovendien bezitten we sedert 1903 te Smyrna ook een Nederlandsche Kamer van Koophandel, die haar kantoor heeft in het prachtige handelsgebouw van den heer W. F. van der Zee aan de groote kade; een geheel uit witten natuursteen opgetrokken paleis, dat ook inwendig boeit door zijn keurige en geheel moderne inrichting. Dit huis behoort dan ook tot de eerste handelshuizen van Smyrna, en houdt de eere van onzen nationalen naam hoog.

Sterk in aantal zijn we anders te Smyrna niet vertegenwoordigd. Op de 200.000 inwoners is het aantal der „Nederlandsche natie," met inbegrip van hen die op de dorpen in den omtrek wonen, op niet meer dan een tweehonderd te schatten. Wat echter op Smyrna een geheel ander stempel drukt, dan Khonia vertoonde, is het feit dat de bevolking er overwegend Christelijk is. Op een 200.000 inwoners zijn er nog geen 90.000 Muslim en daarentegen bij de 100.000 Christenen, waaronder 52.000 Grieksch-Orthodoxen en 25.000 Helleensche Grieken, d.w.z. Grieksche belijders, die als onderdanen van den Koning van Griekenland geboekt staan. Onder de Grieksch-Orthodoxen zijn de meesten Levantijnen, een eigenaardig, zeer ontwikkeld, zij 't al eenigszins pronkziek slag lieden, die eigenlijk alle eigen nationaliteit missen. Het bekende Italiaansche

zeggen: ,,che vol ar la sua rovina dov' mogliar donna Levantina," teekent niet onjuist de heerschende opinie over hun karakter. Ze zijn een product van hun omgeving en van hun eigenaardige positie, maar vormen juist daardoor in de sociale keten een schakel, die voorshands nog niet zou kunnen gemist worden. Het schoolwezen is er nog achterlijk, met name onder de Muslim. De geheele merkez Casa, d. i. Smyrna met omliggende dorpen, heeft slechts 103 scholen met een 15.000 leerlingen, en op dit cijfer zijn er slechts 39 Mohammedaansche scholen met niet meer dan 2800 scholieren, en onder deze zijn niet meer dan 100 meisjes. De scholen der Christenen daarentegen zijn 60 in aantal met ruim 13.000 leerlingen en hieronder een 6000 meisjes. Zeer goed is buitendien door de Joden voor hun onderricht gezorgd. Op een bevolking van 15.000 zielen hebben zij 6 scholen met c. 1500 leerlingen, en daaronder 312 meisjes. De Franschen hebben er 12 scholen met 1866 leerlingen, de Italianen 5 scholen met 535 scholieren; iets waarbij het de aandacht verdient, hoe Italië er steeds meer op bedacht is om de Fransche missiën en den Franschen invloed in den Levant terug te dringen. Op de groote kade verrijst een nieuw Italiaansch consulaatgebouw, dat alle overige consulaten de oogen uitsteekt. Onze natie beschikt er over geen enkele school. In den handel daarentegen tellen we nog zeer wel meê. De uitvoer naar Holland beliep in 1894 nog altoos bijna acht millioen francs aan waarde, de invoer uit Holland 1½ millioen francs; terwijl 24 booten onder Hollandsche vlag, saam van 21.949 registerton, de haven bezochten, op een totaal van 2.876 booten van 1½ millioen ton. Bij vroeger vergeleken is onze commercieele invloed er wel zeer gedaald, maar toch is er weer een opleven; en toen de leiders der „Nederlandsche natie" mij de eer aandeden mij een collation aan te bieden, sprak uit de ingestelde toasten een opgewekte toon en een warm nationaal bewustzijn.

Al het schoon van Smyrna ligt in haar haven, die, zeer diep, van den zeekant uitnemend gedekt is, en in haar front een kade vertoont van 8 kilometer lang. De haveninrichtingen worden er steeds verbeterd en uitgebreid. De handel ontwikkelt er in toenemende mate groote activiteit, en de drie spoorlijnen geven aan Smyrna uitnemende communicatie: oostwaarts naar Khonia, zuidwaarts naar Aidin, en noordop in de richting van Pergamus. De binnenstad daarentegen stelt te leur. De straten, zelfs de hoofdstraat, zijn eng en aan alle bouwkunstig schoon gespeend. Muslim, Grieken, Armeniërs en Joden bewonen er elk een eigen kwartier, en alleen het Grieksche kwartier herinnert althans eenigermate aan een Europeesche stad. Monumentale gebouwen bezit Smyrna, buiten het paleis van den Vali, evenmin. De moskeeën zijn er onbeduidend, en ook de kerken munten niet uit. Het geeft alles den indruk dat men hier voor den handel, en voor niets dan handel geleefd heeft, om aesthetische verheffing der stad en om geestelijke

belangen zich weinig bekreunend. Ook de Bazaar komt niet in vergelijking met wat men elders ziet, en alleen het Mohammedaansche kerkhof maakt met zijn prachtige, eeuwenoude cypressen een verheffenden indruk. In comfort daarentegen staat Smyrna hooger dan de andere Klein-Aziatische steden. Het hotel Huck op de groote kade is geheel in modernen stijl, en de clubs staan op één lijn met onze goede sociëteiten. De badhuizen zijn er goed, maar kunnen toch met de groote Turksche baden in Constantinopel en Damascus niet vergeleken worden. Aan alles voelt men, hoe dit nieuwe Smyrna historie mist. Het oude Smyrna van Griekenlands glorie en van het Lydische rijk lag veel hooger op, en tot tweemalen toe is Smyrna, na ondergegaan te zijn, in haast en zonder eenig grootsch plan herbouwd. Maar ook zoo bewaart het toch in zijn ouden naam de traditie van den ouden lonischen bond, van de gemeente uit de Openbaringen, en van Polycarpus den martelaar, en al is ook de ligging der stad tweemaal verschoven, men ondergaat te Smyrna toch nog altoos den machtigen indruk van wat hier en in den omtrek gedurende meer dan dertig eeuwen is doorleefd.

Toch is die indruk nog veel sterker te Ephese, dat een 1½ uur sporens zuidelijker op ligt, vlak bij het station Ayasuluk. De Vali van Smyrna, een gewezen Grootvizier, ontving mij niet alleen uiterst hupsch, maar maakte mij vooral den uitstap naar Ephese uiterst gemakkelijk. Hij gaf me den Schout-bij-Nacht Mehmed Saïd ten geleide meê, stelde een extra-trein tot mijn beschikking, en liet mij in het restaurant te Ayasuluk een lunch aanbieden. En wat ik nog meer op prijs stelde, hij had twee heeren van de Oostenrijksche geleerden, die met de uitgravingen te Ephese belast zijn, uitgenoodigd zich te Ephese bij mij te voegen, en mij de uitgravingen te verklaren. Hier in Ephese spreekt enkel historie. Geheel de stad is één prachtige ruïne, en van het bouwen van een nieuwe stad is geen sprake. Dit kan niet, omdat de haven niet alleen geheel verzand, maar aangeslibt is, zoodat er alle toegang uit zee volstrekt is afgesneden. Het meeste belangstelling boezemt natuurlijk de tempel van de groote Diana in, maar juist van dit vermaarde heiligdom ziet men zoo goed als niets meer. Eerst na de uitgravingen van Wood heeft men in 1876 eindelyk de fondamenten weer kunnen blootleggen, maar dit zijn niet de fondamenten van den Dianatempel in de dagen zijner glorie. De laatste prachtige tempel was gebouwd door Demokrates, nadat Herostratus in 356 v. Chr. den toen bestaanden tempel van Paionios in brand had gestoken, doch ook deze tempel is in 262 door de Goten geheel verwoest. Thans echter is men er in geslaagd de fondamenten van de vele na elkaar gebouwde tempels te vinden, waarvan de oudste op Cresus teruggaat. Meer dan enkele zeer in de diepte blootgelegde grondslagen ziet men

echter niet. Al wat verder gevonden werd, is in de Musea opgeborgen, zoo te Weenen als te Londen en te Constantinopel. Schitterend daarentegen is de indruk, dien de overblijfselen van den ouden schouwburg maken, die, tegen den berg Pion aangebouwd, op de helling van dien berg zitplaatsen aanbood voor een 50.000 toeschouwers. Het voor en tegenover dit halfrond gelegen tooneel, met de daarbij behoorende vertrekken, staat nog hoog overeind, en toont heerlijk architectonisch schoon. Minder goed bewaard, maar toch nog in de oude lijnen zuiver uitgevoerd, is het Odeion, dat ten deele in den berg Pion is ingegraven, en waarin men de zitplaatsen en het tooneel met zijn drie deuren nog voor zich ziet. Niet ver daarvan af ligt de zoogenaamde ,,gevangenis van Paulus", en daarachter zijn de overblijfselen van den ouden stadsmuur. Ook de Agora is geheel uitgegraven, en al is hier van de zuilengangen en van de gebouwen aan beide zijden weinig gespaard, toch geeft het geheel nog een uitnemenden indruk van wat deze marktplaats in haar voleinding moet geweest zijn. Zuidoostelijk van deze Angora gaat men met een marmeren trap naar de Celsus-bibliotheek op, een schoon, in wit marmer opgetrokken gebouw van twee verdiepingen, dat nog bijna geheel in zijn oorspronkelijken staat overbleef. In het midden vindt men een groote leeszaal, en om die eene zaal loopt een smalle gang, die toegang geeft tot de nissen waarin de handschriften zich bevonden. Onder de leeszaal eindelijk is het mausoleum van Celsus, wiens sarcophaag, eveneens uit wit marmer, nog niets geleden heeft. Van de fonteinen, van het Gymnasium en van de Thermen zijn slechts spaarzame overblijfsels gevonden, maar toch genoeg, om, mits uw verbeelding niet te arm is, u de oude stad in haar rijk en weelderig leven voor den geest te roepen. Minder architectonisch, maar uit hooger oogpunt belangwekkend zijn vooral de veelvuldige overblijfsels van de groote Christelijke kathedraal, die als een dubbele kathedraal, de ééne in de andere overloopend, hier eens geschitterd heeft. Men vergete toch niet, dat alle deze steden in Klein-Azië ook een niet zoo korte Christelijke periode na Constantijn gekend hebben, die voortliep zoolang het Byzantijnsche Keizerrijk hier de macht in handen hield. Ook die periode heeft zich gekenmerkt door grootsche stichtingen, en bijna overal vindt men naast de ruïnen uit het heidensche tijdperk ook de bouwvallen uit de Christelijke periode, maar die veelal minder degelijk, en architectonisch van ondergeschikte waarde, minder de aandacht trekken. En toch fluistert met een heilige stem de Christelijke traditie hier door de afgebroken zuilen heen. De plaats aan de haven, waar de apostel met zijn Ephesiërs neerknielde, de gevangenis, waar hij gezegd wordt opgesloten te zijn geweest, en de overblijfselen van deze machtige kathedraal, die symbool was van de overwinning van het Christendom, roepen uw heiligste herinneringen wakker, en doen u zoo pijnlijk gevoelen wat macht van Christelijk leven hier

door de latere overwinning der Osmanen is ondergegaan. En al stelt het u dan te leur, dat er onder de Christenen, die ge thans nog in Klein-Azië vindt, zoo weinig kracht, zoo weinig levend geloof en heilige bezieling opbloeit, ge hebt de afstammelingen van de oude Christelijke familiën, die in geen vervolging bezweken en alle Mohamme-daansche verdrukking getart hebben, om aan hun Christelijke tradities vast te houden, toch lief, omdat in hen althans nog iets van het het ondergegane Christelijke leven stand hield. Jammer slechts, dat de Grieksch-Orthodoxe kerk, die ook hier door haar symbolisch ritueel, door haar vocalen en instrumentalen dienst schier het hoogste ideaal bereikt en daardoor aan de Kerk bindt, in haar onderricht en prediking zoo armelijk uitkomt, en hierdoor het geestelijk leven almeer doet inslapen. Het zijn alleen de missionaire scholen, waarvan een betere, meer bezielende geest uitgaat, maar de Protestantsche missiën, vooral die uit Amerika, vorderen er niet dan zeer langzaam en zijn te klein van kracht, om op den geest, die in Klein-Azië heerscht, overwegenden invloed uit te oefenen.

In Smyrna teruggekeerd, bracht ik mijn afscheidsbezoek bij den Vali, genoot een recht aangenamen middag bij onzen Consul-generaal, en ontving bij mijn vertrek naar Beyruth het zeer vriendelijke uitgeleide van al de heeren, die aan het Consulaat verbonden zijn. Zij hun voor de voorkomende welwillendheid waarmee zij mij te Smyrna ontvingen mijn warmen dank gebracht, een dank dien ik niet minder warm bied aan de autoriteiten van Smyrna, die mij overal toegang verschaften, en in heusche oplettendheid zich zelven overtroffen.

1 Juli 1907.

SYRIË.

De vaart van Smyrna naar Beyruth in Syrië was op een der goede booten van de *Messageries maritimes*, bij zachte temperatuur en kalme zee, een verkwikking. Eerst ging het noord-op in de richting van Mytilene, waar toen juist de geällieerde vloot handelend tegen Turkije was opgetreden, en toen langs Samos en Pathmos tot de zuidpunt van Klein-Azië, om van daar, met Rhodus in het gezicht, oostelijk om te koersen, en zoo, in de lijn van Cyprus, regelrecht op Beyruth aan te stoomen. Bij de nadering van het land geraakten alle passagiers in verrukking over het prachtige schouwspel dat de Taurus aan de linkerhand en vlak vooruit de Libanon, beide met sneeuwkoppen gekroond, aanbood, en hoe dichter men naar land vooruitschoof hoe rijker de schoonheid van den Libanon, met zijn rijen van terrassen en zijn weelderige flora, zich ontplooide, tot eindelijk Beyruth zelf in de verte opdoemde, en van lieverlee zijn breede, schoone haven ontsloot. Onze toenmalige Consul-Generaal, de heer Van Hummel, had de goedheid om met zijn twee Kawassen, beide in rijk uniform, langszij van de boot te komen afhalen. Hij bracht mij naar een goed hotel van tweeden rang, eenvoudig maar zindelijk, en vlak daarbij was het kantoor van Cook, waar ik aanstonds contract voor mijn verderen tocht naar Caïro sloot, en in den Maroniet Jabour Sarkis een koerier ontving, wiens kostelijke hoedanigheden mij opnieuw overtuigden van de voortreffelijkheid van Cooks inrichting in het Oosten. Met een onmiskenbaar talent voor talen, gelijk de meeste Syriërs bezitten, sprak hij zijn Fransch niet alleen vlot en vloeiend, maar ook met zuiver accent. Hij was rustig, gedienstig, oplettend, nooit veeleischend, en geleidde mij over land naar Damaskus, en uit Damaskus heel Haurân en Palestina door naar Bethlehem, zonder dat ik ooit eenige klacht had, en zoo dat ik steeds op zijn rondheid kon vertrouwen. Zulk een gids te treffen is voor zulk een reis een zoo waar genot, dat 't mij een behoefte is den trouwen eerlijken begeleider hiermee openlijk voor zijn uitnemende diensten mijn dank te betuigen.

Beyruth is een bloeiende havenstad van een kleine 140.000 inwoners, die den roem van het oude Phenicië, dat in Tyrus en Sidon onderging, op moderne wijs herleven deed. Tyras is thans een onbeduidend kustplaatsje met 6000 inwoners, en al heeft Sidon, dat nu Saida heet, er nog 12.000, toch is ook hier het verkeer bijna gestremd, zoodat beide havensteden door het reizend publiek uitsluitend nog bezocht worden om hun overblijfselen uit betere tijden, vooral om de vele graven met rijke sarcophagen, waaronder de naar Constantinopel overgebrachte

dusgenaamde Alexander-Sarcophaag verreweg de belangrijkste was. Vooral het gestadige rijzen der kust heeft aan de havens van Sidon en Tyrus hun beteekenis ontnomen, en men is er den bloeitijd van Phenicië's grootheid bijna vergeten, Beyruth trok thans den wereldhandel tot zich. Toch is ook aan Beyruth door het Kanaal van Suez onherstelbare schade toegebracht. Liep vroeger de groote handelsweg uit het hart van Azië, over Damascus, naar de kustplaatsen van Aleppo tot St. Jean d'Acre, thans staat heel Zuid-Azië in veel sneller verbinding met Europa langs den zeeweg over Suez, en zoo verloor de Syrische kust op droeve wijze in beteekenis. In de 17e eeuw had ook Nederland in Aleppo zijn „eigen natie", met een eigen Gereformeerde kerk, thans zijn wij er geheel verdwenen, en ook over Beyruth is onze handel met het binnenland geheel onbeteekenend. Toch is de handelsbeweging te Beyruth op zich zelf nog levendig. In 1904 kwamen op de reede een goede duizend stoombooten van saam 1.170.698 reg. ton en 2512 zeilschepen van 63.814 ton. De uitvoer beliep dat jaar 32 millioen francs, de invoer 75 millioen. Aan het stadsleven merkt men dat de geest der oude Pheniciërs nog in de bevolking naleeft. Alles is er bezig; bijna een ieder weet er zich een matig fortuintje te scheppen; proletariaat vindt men er niet; en niet weinige van deze Syrische kooplieden wisten zich zelfs een uitnemende finantieele positie te verzekeren. Ook hierin leeft de oude Phenicische geest nog na, dat de kooplieden van Syrië overal heentrekken. Ze hebben in de Vereenigde Staten een kolonie van 10.000 man sterk, en in alle groote handelshavens van Eugeland, en zelfs tot in Scandinavië, hebben ze hun filialen.

Het opmerkelijkst echter in Beyruth is, dat het Christelijk element er verreweg het sterkst is. Beyruth is in heel zijn voorkomen een Christenstad. Op de 140.000 inwoners telt men er nog geen 40.000 Mohammedanen, en deze zijn nog meest Syriërs en Arabieren; Turken vindt men er bijna niet. Gevolg hiervan is dat het Oostersche type er geheel verdrongen is, en de stad een bijna modern-Europeesch aanzien heeft. Er wordt veel gebouwd, en onder die nieuwe aanbouwingen zijn voortreffelijke particuliere huizen, huizen die bijna alle deze eigenaardigheid bieden, dat op de bel-étage de *dar* of groote salon over heel de lengte van het huis loopt, hoog van verdieping is, en naar de straatkant is afgesloten door een trits van hooge ramen, aan de bovenzijde in rondboog gewelfd. Zijwaarts zijn dan links en rechts allerlei kleine vertrekken, die met hun deur op de groote salon uitkomen. Het Christelijk element vindt zijn sterkte bovenal in het Zendingswezen, en nergens beter dan in Beyruth kan men zich van de beteekenis der missie voor een Oostersch land een denkbeeld vormen. Die missies gaan van Frankrijk, Italië, Rusland, Duitschland, Engeland, en

vooral van Amerika uit. Zoo hoog zelfs is het Zendingswezen hier opgevoerd, dat èn de Amerikaansch-presbyteriaansche èn de Fransche Jezuitenmissies er een eigen Universiteit in optima forma bezitten. Amerika ging hierbij in 1875 vooraan door de stichting van een Universiteit, die vooral op de vorming van medici was ingericht, en reeds in 1885 volgden de Jezuiten dit voorbeeld, en poogden de Protestantsche Universiteit nog te overtreffen. Ook deze Roomsch-Katholieke Universiteit legt zich vooral op de vorming van medici toe, doch bezit bovendien een faculteit voor de Oostersche talen en de wiskundige vakken. Beide deze Universiteiten geven ook doctorsbullen uit, die van de Jezuiten-Universiteit is zelfs in Frankrijk erkend. Het aantal professoren is voor zulk een missionnaire Universiteit aan beide inrichtingen geheel voldoende. Beide Universiteiten bezitten prachtige gebouwen, en al is het aantal studenten nog niet groot, toch is de invloed door haar kweekelingen op de bevolking uitgeoefend, steeds winnende. Met eene enkele dezer professoren mocht ik kennis maken; en zoo ik dezen eenling als type van het corps mag nemen, beaam ik ten volle den uitnemenden roep, die van de bekwaamheid van het personeel in heel Syrië uitgaat. Ook buiten Beyruth bezitten de Amerikanen tal van stations, saam meer dan 100 met 111 scholen en daarop 5550 leerlingen. De Engelsche missie heeft 36 stations met 3100 scholieren. De Duitschers hebben zich meer op het hospitaal wezen toegelegd, en voor de weezen gezorgd. De Itahaansche missie is evenzeer op het stichten van scholen bedacht. Maar toch is de invloed der Fransche missies verreweg het sterkst. Alleen in Beyruth worden hun scholen door een 14.000 scholieren bezocht, bijna evenveel meisjes als jongens. Het Fransch verdringt dan ook steeds meer het Italiaansch, dat vroeger onder Venetiaanschen en Genueeschen invloed hier heerschende was, en eeuw na eeuw stelde het Fransche Gouvernement er zijn eere in, aan zijn protectoraat over de Christenen in Syrië allen luister bij te zetten. Dit protectoraat dagteekent reeds van 1535 toen Soleiman I het uitdrukkelijk erkende. Richelieu en Mazarin hechtten aan dit protectoraat steeds groote beteekenis, en alle opvolgende regeeringen wisten het in stand te houden. Nog in 1878 is het op het Congres te Berlijn ook door de mogendheden gehuldigd. Bij Verney en Dambmann in hun: *Les puissances étrangères dans le Levant*, Paris 1900, vindt men alle officieele stukken afgedrukt, die op de instelling en handhaving van dit protectoraat betrekking hebben, en nu nog is het alleen de Fransche vlag, die ook voor andere nationaliteiten tegenover de Turksche regeering de positie dekt. Met het oog hierop trekt het de aandacht dat men te Parijs schriel begint te worden. Terwijl de Russische regeering en evenzoo de Italiaansche ver over het millioen francs voor hum scholen in Syrië beschikbaar stellen, wordt op het Fransche budget slechts 800.000 voor dit doel uitgetrokken. Allicht is de anti-clericale richting die in

Frankrijk bovendrijft aan het krachtig steunen van dit missionnaire werk niet bevorderlijk.

De concurrentie van Frankrijk, Rusland, Engeland en Italië leidt hier overigens tot een nooit afgespeeld schaakspel, dat bij afwisseling op religieus, oeconomisch en diplomatiek gebied wordt voortgezet, en zelfs indringt in de onderlinge verhouding van de verschillende stammen en secten die Syrië bewonen. Vooral de gestadige wrijving tusschen de Maronieten en Druzen treedt hierbij op den voorgrond, en overmits nu de Maronieten van oudsher zich aan de zijde van Frankrijk schaarden, beijverden de Engelschen en de Amerikanen zich hun sympathie aan de Druzen te verpanden, iets wat te meer bevreemdt omdat gelijk ik straks nader aantoon, de Druzen onder alle secten van Syrië wel het minst op die sympathie aanspraak hebben. Natuurlijk werkt hieronder ook de worsteling van het Protestantsche met het Roomsche element, maar de sterkste prikkel is toch het diplomatiek belang. Wie de Druzen op zijn hand heeft beschikt bij opkomende worsteling over een machtigen militairen steun.

Het is vooral sedert de jammerlijke gebeurtenissen in 1854—1860 dat deze naijver zich ontwikkeld heeft. Gelijk men weet waren het toen de Druzen, die door de Turksche Regeering met leede oogen om hun onafhankelijkszin werden aangezien, en uit wraak hierover wierpen toen de Druzen zich op de Maronieten van den Libanon, en breidden hun vervolgingswoede al spoedig tot al wat Christen was uit; tot eindelijk onder de oogluiking van den Vali de groote Christen-moord te Damaskus werd aangericht. Geheel de Christenwijk in Damaskus is toen vernield, en het getal Christenen, dat te Damaskus en in het gebergte in 1860 werd uitgemoord, schat men op 12.000. Een Europeesche vlootdemonstratie volgde, ook Nederland zond er drie fregatten heen, maar alleen Frankrijk tastte door, zette 10.000 man landingstroepen aan wal, en wist door deze miltaire expeditie de gedeeltelijke autonomie der Maronieten tot stand te brengen. Het is vooral sedert deze gebeurtenissen dat het Zendingswezen uit schier alle landen in Syrië ingang zocht te vinden, en hieruit verklaart het zich dat de sympathie en antipathie die den voorafgeganen toestand beheerschte, en met name die voor de Maronieten en Druzen ook in het Zendingswezen doordrong. Dit is niet denkbaar in Mohammedaansche landen waar de Islâm eenparig beleden wordt, maar kon schier niet uitblijven in een land als Syrië, dat van oudsher de bakermat is geweest van een eindloos gedifferentieerd sectewezen, zoowel onder de Mohammedanen als onder de Christenen. Onder de Mohammedanen vindt men er naast de Sounieten de Chiiten, en voorts de Ismaeliten, de Nosareis, de Ansariés, de Mutawilés, en naast deze de Druzen en de Jeziden of duivelaanbidders. En evenzoo vindt men er onder de Christenen

niet minder dan dertien verschillende formaties: l.Grieksch-Orthodoxen, 2. Gregoriaansche Armeniërs, 3. Protestantsche Armeniërs, 4. Roomsche Armeniërs, 5. Latijnsche Roomsch-Catholieken, 6. Kopten, 7. Syrische Jacobieten, 8. Geünieerde Grieken, 9. Chaldeërs, 10. Geünieerde Syriërs, 11. Geünieerde Chaldeën, 12. Nestorianen, en 13. Maronieten. De belangstelling in al wat de religie betreft was in Syrië steeds groot, maar de mystieke neiging, den Syriër eigen, gaf er van oudsher aanleiding tot het opkomen van allerlei groepen, die zich van de officiëele religie afzonderden, en zulk een secte eenmaal tot organisatie gekomen, houdt dan in de opvolgende geslachten stand. Zoo krioelen en woelen alle deze secten er dooreen. Vooral de Sufiten deden hierbij Perzisch-pantheïstischen invloed gelden en de Assassynen met den Oude van den Berg, die hier het terrein van hun wreedheden kozen, toonen genoeg tot wat uitspattingen dit sectewezen gekomen is. Mede schuld hieraan is dat in den loop der historie alle stormen en stroomen over Syrië zijn heengegaan. Monumentale herinneringen hiervan zijn de afschriften die in een bergpas, niet ver buiten Beyruth, door de verschillende veroveraars, die hier doortogen, zijn achtergelaten. Vlak bij elkaar vindt men er de hieroglyphen van Raämses II, een inscriptie in keilschrift van den Assyrischen geweldenaar, voorts gelijksoortige memorialen van de Grieksche en Romeinsche veroveraars, en daarnaast een van den Franschen generaal, die in 1860 aan het hoofd van het expeditionaire corps stond. Rekent men hierbij hoe de Hethieten, de Mongolen, de Kruisvaarders en de Turken Syrië in den loop der eeuwen met hun legers binnentogen, hoe keer op keer de bevolking er gedecimeerd en dan weer door Bedouinen-stammen uit Yemen is aangevuld, dan verstaat men hoe we in Syrië met een vermenging van rassen, van religies, van nationale zeden en historische tradities te doen hebben, die aan haar bevolking een geheel eigenaardig karakter leent, en die toch den oorspronkelijken grondtrek van het Syrisch-Phenicisch karakter nooit geheel deed te loor gaan. Pleegt elders een zinnend en peinzend leven de activiteit, of omgekeerd veerkrachtige activiteit alle mystiek uit te sluiten, in Syrië vindt men op Oostersche wijze juist beide vereenigd. De Syriër is zinnend, in zichzelf gekeerd en daarom vatbaar voor alle ecstatische uitbarsting, en toch tegelijk een bezig, altoos doend, nooit rustend koopman, die zijn positie als bemiddelaar tusschen Azië en Europa uitnemend verstaat.

De Turksche administratie heeft bij Syrië ook Palestina ingedeeld, met uitzondering van Jeruzalem, dat onder den naam van El-Kouds een afzonderlijk

sandjak vormt onder een moetessarif van de eerste klasse. Overigens is heel de streek langs de Middellandsche Zee van den Taurus tot Egypte ingedeeld in het vilayet Aleppo, het vilayet Beyruth, het vilayet Syrië of Damaskus en het zelfstandige sandjak Zör. Ook de Libanon van Tripoli tot Sidon vormt een zelfstandig sandjak, gebonden aan de bepalingen die met de Europeesche mogendheden getroffen zijn na de moorden van 1860. Van den Taurus tot aan de grens van Egypte beslaat Syrië een oppervlakte van 280.000 K.M,, d. i. achtmaal de uitgestrektheid van Nederland, met een bevolking van niet meer dan 3¼ millioen, waaronder bijna 2 millioen Mohammedanen. Bij deze komen dan met inbegrip van Palestina altoos, een 100.000 Joden, een 160.000 Drusen, een 110.000 Nosaries, een 9000 Ismaëlieten en 11.558 vreemdelingen, alle overigen behooren tot de onderscheidene Syrische Christelijke landskerken. Over zijn breedte valt Syrië in drie onderscheiden streken uiteen, het lage land heel de kust langs van Aleppo tot Jaffa, de bergstreek in het midden door Libanon, Anti-Libauon en Hermon gevormd, en daar achter de Syrische woestijn afgewisseld met steppen. Steppen en woestijnen zijn namelijk hierin onderscheiden, dat op de steppe eenmaal elk jaar gedurende korten tijd een overvloedige regen nedervalt, die plotseling op zeer krachtige wijze de flora doet uitloopen en de steppe prijken doet met heerlijk gewas. Maar is eenmaal die regentijd voorbij, en komt de hitte, dan droogt even snel alles uit en verzengt, en de Bedouinen die van het gunstige oogenblik partij kozen om er hun kudden te voeden, verlaten op eenmaal de steppe weer om elders schaduw en voedsel te zoeken. In de woestijn daarentegen is geen geregelde neerslag van regen. Daardoor kon er zich geen vruchtbare bodem vormen. Men trekt ze door, maar huist er niet, tenzij op de oase, die zich om een bron of put of langs een smal beeksken heeft gevormd. Gelijk overal bij dergelijke indeeling houdt zich ook in de steppe en bij de oasen een Bedouinen-bevolking op, die het

DE BEDOUÏENEN-VROUWEN.

nomadische leven voortzet, vindt men op de kust de nijvere bevolking, die de welvaart van het land verzekert, en huizen in de bergstreek de sterkere, meer krijgszuchtige gedeelten der bevolking, die gedurig de rust in het lage land komen verstoren. Damaskus ligt wel dieper het land in, en behoort tot de woestijnzonOj maar heel Damaskus is dan ook niets dan een heerlijke oase, gevormd door de Pharpar en Abana, die reeds in oude dagen de glorie van deze wereldstad uitmaakten. Doch al is uit deze steppe- en woestijnstreek steeds

grooter aantal nomaden van Arabische herkomst Syrië binnengedrongen om er zich te vestigen, toch geven niet zij den toon aan. Wel wat de taal betreft, want het oorspronkelijk Syrisch heeft zich alleen nog in een klein gedeelte van den Anti-Libanon kunnen handhaven, en het Arabisch is de taal van het land geworden, In die mate zelfs, dat de onderscheidene Christelijke kerken veelal het Arabisch in den eeredienst hebben opgenomen. Ook de met Rome geünieerde kerken hebben verlof van den Heiligen Stoel ontvangen, om den dienst niet in het Latijn maar in de landstaal te houden, en dan is het Arabisch de regel, naast hier en daar het Syrisch en Armenisch. Men is te Rome namelijk steeds zeer inschikkelijk geweest voor Oostersche kerken, die het Pontificaat van den Paus willen steunen, zoo zelfs dat het celibaat in deze geünieerde kerken niet is doorgezet. Ook een gehuwde kan priester worden, alleen na tot priester gewijd te zijn is het huwelijk hem ontzegd, althans voor de hoogere rangen. Maar al heeft zelfs op dit uiterst gevoelige terrein de Arabische taal de heerschappij weten te verwerven, vooral aan de zeekust blijft de bevolking, zoo Christelijk als Mohammedaansch, aan haar aloude traditie getrouw. Ze zwermen uit naar alle landen, gelijk dit van ouds de Pheniciërs deden, maar keeren zeer dikwijls, na geslaagd te zijn in hun onderneming, op later leeftijd toch weer naar hun vaderland terug, en zoo sterk blijft, ook als ze elders heentogen, de gehechtheid aan hun geboortegrond, dat de Ottomansche bank in een jaar tijds 500.000 Turksche ponden heeft verrekend, die door naar Amerika getrokken Pheniciërs aan hun familie werden overgemaakt. Naar Egypte was de emigratie nog veelvuldiger en Lord Cromer trok niet zelden partij van hun diensten als ambtenaar. En wat nog sterker spreekt, ze handhaven nog steeds hun ouden roep van hooge cultuur. Reeds in den tijd der Romeinen was Beyruth een plaats van zoo hooge ontwikkeling dat er zich een wijd vermaarde rechtsschool gevestigd had, waar zelfs Ulpianus gezegd wordt een tijdlang onderwijs te hebben gegeven. Hiermee nu stemt niet alleen overeen dat hier tegelijk twee missionnaire Universiteiten met gebouwen als paleizen konden ontstaan, maar veel meer nog dat er geen provincie in Turkije is, waar het schoolwezen zoo sterk is uitgebreid, en waar vooral van het middelbaar onderwijs zoo veelvuldig gebruik wordt gemaakt. Op de Christelijke bevolking rekent men één scholier op de 20 zielen, en voor de Mohammedaansche één op de 100; en al is nu het laatste een veel ongunstiger getal dan bij de Christenen, voor Mohammedanen staat het toch zeer hoog, te meer waar ook de meisjes uit Mohammedaansche kringen hier percentsgewijze veel talrijker schoolgaan, dan ergens elders in Turkije. Vooral de Amerikanen zagen in, dat van deze leergierigheid der bevolking partij was te trekken. Ze hebben er zich daarom op toegelegd vooral onderwijzers en predikanten uit de inlandsche bevolking op te leiden, en wisten

hiervoor de knapste leerlingen van hun middelbare en lagere scholen uit te kiezen. Reeds nu beschikken ze dan ook voor hun honderd Stations in het binnenland over geheel een reeks van inlandsche onderwijzers en missionnarissen, die veel beter dan Engelsche of Amerikaansche missionarissen, contact met het volk weten te vinden. Maar al heeft deze moedige en beleidvolle missionnaire werkzaamheid het peil van het leven verhoogd, indien de akker waarin de zending het zaad uitstrooide niet zoo bij uitstek gunstig ware geweest, zou nooit zoo gunstig resultaat verkregen zijn. Onder de Egyptische overheersching van 1832—1840 heeft vooral Beyruth geleden, maar sinds 1860 wist het zich op verrassende wijze op te heffen, en indien het Kanaal van Suez zijn beteekenis als exporthaven voor Azië niet verkleind had, is het niet te zeggen wat invloed van deze Christenstad op heel Syrië en op wat achter Syrië ligt had kunnen uitgaan.

Van Beyruth ging ik naar Baâlbec in het oude Coelesyrië, het voormalige Heliopolis, dat bijna in den wrong van Libanon en Antihbanon op een hoogte van 1170 meter ligt. De Société ottomane heeft over een afstand van 147 K.M. een spoorlijn van smalspoor aangelegd, die tot Damaskus doorloopt. Deze spoorweg loopt van Beyruth tot aan den voet van den Libanon, gaat dan met tandradspoor den rug van den Libanon op tot een hoogte van 1487 meter, doorsnijdt daarna twee tunnels van 280 en 360 meters, daalt voorts in de vlakte tusschen beide bergketens tot bij het station Reyak, stijgt vandaar weer in den Anti-Libanon tot eene hoogte van 1405 meters, en gaat zoo ten slotte benedenwaarts naar de prachtige oase van Damascus. — Deze rit per spoor over Libanon en Anti-Libanon, door een gestadig wisselende natuur, is te aangenamer, omdat men niet te snel rijdt, en alzoo rustig van de schitterende tafereelen genieten kan, en al was het reeds begin December toen ik den rit medemaakte, toch had ik zelfs op een hoogte van 1500 meter van de koude geen 't minste last. Aan het station Reyak steeg ik uit, wijl Baâlbec meer noordop ligt, door een andere spoorlijn met Reyak verbonden. De bergstreek is hier goeddeels door Maronieten bewoond. Deze Maronieten zijn afstammelingen van de oude Syrische Christenen, die door het optreden van den Islâm in 't gedrang gekomen, zich onder hun toenmaligen Bisschop Johannes Maro nog voor het einde der 7e eeuw, tot een eigen kerkengroep vereenigd hadden, en zich ter oorzake van een leerstellig verschil over de naturen in Christus van de Latijnsche kerk afscheidden. Reeds in 1182 gelukte het echter aan delegaten van Rome hen

weder met de Latijnsche kerk te vereenigen. De Heilige Stoel toonde zich ook ten hunne opzichte zeer inschikkelijk. Ze mochten de Syrische liturgie behouden en het celibaat werd ook hier voor de lagere geestelijkheid niet verphcht gesteld. Op een in 1736 in den Libanon gehouden Synode zijn hun Kerkelijke Statuten definitief vastgesteld en deze Statuten zijn in 1741 door Paus Benedictus XIV bevestigd. Hun kerkelijk hoofd voert den titel van Patriarch van Antiochië. Hij wordt gekozen met ten minste tweederden meerderheid der stemmen door de Metropolitanen en Bisschoppen. Zijn residentie is te Bkerké, en de Maronitische kerken zijn ingedeeld in acht Diocezen van Aleppo tot Cyprus. Hun aantal zielen bedroeg bij de laatste telling 308.239, waarvan 229.680 alleen in den Libanon. Die gedeelten van den Libanon waar zij 't sterkst vertegenwoordigd zijn, vormen thans ten deele een autonoom gewest. Zij verkregen deze autonomie na den Christen-moord in 1860. De Sultan bewilligde op het sterke dringen der groote mogendheden den 9 Juni 1861 in het organische Statuut voor den Libanon dat door de ambassadeurs te Constantinopel onderteekend en bij Firman van 20 Juni 1861 uitgevaardigd werd. Dit reglement stelt vast dat de Sultan den Gouverneur benoemt in overleg met de Groote Mogendheden, en dat deze Gouverneur altijd van Christelijke belijdenis moet zijn. Hem staat bij een administratieve raad van 12 leden, gekozen door de dorpschefs. Het bedrag der aan den Sultan te betalen belastingen mag de som van 17.500 Turksche ponden niet te bovengaan. Het Libanondistrict heeft bovendien een eigen militie van twee bataillons infanterie en een eskadron ruiterij. Deze militie mag elders geen dienst doen. De commandant moet evenals de Gouverneur van Christelijke belijdenis zijn. Het district vormt zoodoende een vrij wel autonome enclave, en het is vooral de zeer rijke geestelijkheid, die macht en invloed te over bezit, om deze autonomie te handhaven en tegen elk ingrijpen van de Turksche bureaucratie te verdedigen.

In het plantenrijk was de Libanon van ouds vermaard om zijn cederboomen. De ceder wast nóg hooger in het Himalaya-gebergte, en wordt thans in veel grooter getale op den Taurus in Cilicië dan op den Libanon gevonden. Op den Libanon trekt alleen nog de aandacht éëne massa van zeer oude, hooge ceders, die op een hoogte van 1925 M. dicht bij de Dahr al Kodib worden gevonden. Het zijn zeven kleine groepen, saâm 400 in aantal. Onder deze 400 zijn er zeven die zeer oud zijn, en den ceder nog in al zijn weelde vertoonen. Er is om deze groep een muur opgetrokken om ze te beveiligen. Ze hebben een hoogte soms van 25 meter, en er zijn er bij die 14.56 in omtrek zijn. Er zijn twee soorten, de eene donkergroen, de andere meer blank in de naalden, maar beide zijn daaraan herkenbaar, dat hun takken zich, zonder eenige buiging, lijnrecht uitstrekken, zoodat de cederappels, die de groote van een ganzenei hebben, op een groen of

wit tapijt schijnen te liggen. In het midden van de grootste groep hebben de Maronieten een kapel gebouwd, en in Augustus komt al 't volk van den Libanon hier saam, om onder de schaduw van deze prachtceders een landelijk feest te vieren. Toch geven deze groepen ceders niet dan een flauwen indruk van de majesteit die eens op den Libanon moet geschitterd hebben, toen in de dagen van Salomo heel het gebergte met deze eenig schoone boomsoort overdekt was.

Van Reyak komt men in een klein uur sporens over een lengte van 26 K.M. naar Baâlbec langs de lijn die van Reyak over Hama naar Aleppo loopt en die in 1906 voltooid is. Het is een lijn 831 K.M. laug. Voor het gemak der reizigers heeft men na aankomst te Reyak een uur oponthoud, eer de trein naar Baalbec afrijdt, en het buffet geeft gelegenheid voor lunch. Onderweg komt men voorbij Kerèk Nouh, waar men het graf van Noach beweert te bezitten, en voorts gaat het door een weelderige landstreek, over Koubbet-Douris, een meer modern dorp, naar het station van Baâlbec, dat een goed kwartier van de plaats zelf afligt. Het tegenwoordige Baâlbec is een nietig plaatsje van niet meer dan 5000 inwoners, voor 4/5 Mohammedanen. Er zijn twee Grieksche en twee Maronieten kloosters, en zoo wel de Roomschen als de Protestantsche missie heeft er een lagere school voor meisjes. Een Caimacam staat aan het hoofd van de administratie, en met het oog op de vele vreemdelingen, die Baalbec van uit Beyruth bezoeken, is er zelfs een klein garnizoen. De vooral in den Libanon fanatieke geest der Mohammedaansche bevolking maakt dit noodzakelijk, te meer omdat er een Turbe van hooge heiligheid aan den weg ligt, waarheen de meest vurige Mohammedanen, mannen en vrouwen, ter bedevaart uit hun bergen opkomen.

Baâlbec of Heliopolis, was reeds aan de Assyriërs en Egyptenaars onder de naam van Balbika bekend, maar is toch eerst in Syriëns hellenistische periode tot bloei gekomen. Syrië was in de dagen van het Hellenisme sterk bevolkt, en zoowel hier als in Haurân zijn in die periode tal van nieuwe steden als uit den grond verrezen, en evenzoo de kleine steden, die er reeds bestonden, uitgebouwd en gesierd. In de Romeinsche periode is dit proces van ontwikkeling krachtig doorgegaan, en de zeldzaam rijke ruïnen die schier allerwegen, maar vooral te Palmyra en te Baâlbec nog gespaard bleven, bewijzen wat hooge cultuur hier den toon aangaf. Palmyra lag te ver af en eischte te veel tijd, ik bepaalde mij daarom tot een bezoek aan den acropolis van Baalbec. Gelijk veelal had men ook te Heliopolis zijn monumentale gebouwen niet over de stad verspreid, maar op een verhevenheid bijeengevoegd. Die verhevenheid heette de acropolis, en met uitzondering van den kleinen tempel van Venus ligt dan ook alles wat Baâlbec nog aan ruïnen pracht vertoont, binnen de muren van deze acropolis vereenigd.

Die muur zelf is wijd en zijd vermaard door de zeldzaam groote steenen die er hier en daar ingelegd zijn. Reeds de grondlaag bestaat uit gehouwen steenen van 9.50 M. lengte bij 4 meter hoogte en 3 meter dikte; maar veel reusachtiger nog zijn de steenblokken voor de hoogere laag gebezigd, waarbij er drie zijn die bijna *twintig meter* in de lengte vullen, en eveneens 4 M. hoog bij 3 M. breed zijn. Deze kolossale steenen zijn genomen uit een steengroeve, die vlak bij Baâlbec ligt en waarin men nu nog een onafgewerkte steen ziet liggen, die nóg grooter was en een lengte haalde van 21½ M. bij 4½ hoogte en 4 M. breedte. Dit blok heeft alzoo een inhoud van 370 kubieke meter en, daar de steen zeer hard is, een gewicht van twee millioen pond. Nog steeds verliest men zich in gissingen, hoe het bij de toenmalige beperkte transportmiddelen, mogelijk is geweest, zulk een steenblok niet alleen te vervoeren, maar ook op de plaats zelf nog zeven meter tegen de hoogte van den muur op te heffen, en toch ziet men voor oogen dat het wonderfeit volbracht is. Op zich zelf bood het natuurlijk weinig voordeel, of er een steen van 20 M. dan wel twee steenen van 10 M. lagen, zoodat de toeleg blijkt, om een sterke proeve van technische kunst te geven. Geheel deze acropolis is in later eeuwen tot een afgewerkte vesting gemaakt, die met haar torens nog een indrukwekkend geheel vormt, en door haar schietgaten rondom een prachtig uitzicht op heel het landschap gunt. Daar de Arabieren den bouw van de acropolis aan Salomo toeschreven, waanden ze er zich door hooger macht beschermd. Toch wist Djengis-Khan de vesting in 1139 te veroveren. Saladin nam ze nogmaals in 1175. En Hulagu Chan heeft in 1260 het werk der vernieling dat reeds door deze herhaalde belegering begonnen, en door aardbeving voortgezet was, toen het ook hem gelukte, de citadel in te nemen, voltooid.

De breede hooge voortrap, die toegang tot de acropolis gaf, bestaat niet meer. Zijwaarts klimt men thans op naar de Propyleen, een zuilenreeks die zich dwars voor den Voorhof uitstrekt. Die Voorhof zelf vormt een zeshoek met eon dubbele omloopende zuilenreeks, en daarachter zijn de nissen en kleine vertrekken aangebracht waarvan het geheel nog zeer goed te overzien is. Uit dezen Voorhof komt men door een monumentale poort op het machtige bijna vierkante Hof, dat 135 meter lang en 113 nieter breed is. Aan de zijde van den Voorhof en aan de twee langszijden prijken hier reeksen zuilen, meest van gepolijst graniet, oorspronkelijk 84 in aantal, en ook hier zijn in de zijden een groot aantal vierkante ruimten en half cirkelige nissen ingebouwd, waaronder er nog zijn die bijna al hun oorspronkelijk decoratief behielden. Midden in dezen Hof stond het groote altaar, dat voor een groot deel weer is opgegraven, en ter zijde van dit altaar waren vischvijvers en waterbassins aangebracht. Na de afschaffing van

den heidenschen eeredienst heeft men dit altaar ten deele weggebroken, en overlangs in den Hof een groote Christelijke Basiliek gebouwd. Keizer Theodosius nam hiertoe het initiatief, en al hebben de Saracenen het hunne gedaan, om deze Basiliek te doen verdwijnen, toch is er nog genoeg van zichtbaar, om zich een denkbeeld van haar grootschheid te vormen. Ze drong zelfs buiten den Hof uit, en nam ook de plaats in, waar de hooge trap uit den Hof naar de groote tempel van den Zonnegod, of gelijk men thans acht van Jupiter, opvoerde. Die hooge trap moest daarom weggebroken, zoodat de ruïnen van den Zonnetempel nu haar oorspronkelijken toegang missen. Het machtige overblijfsel van dezen reusachtigen tempel bestaat in een peristyl, waarvan nog zes indrukwekkende zuilen overeind staan. Deze zuilen zijn 19 M. hoog. Ze zijn van een gelen steen, die schoone lichteffecten geeft, vooral bij avond. Ze zijn vereenigd door een goeddeels nog bestaande architraaf, die 5½ M. hoog oploopt. De andere zuilenreeks, die er tegenover stond, evenals al de dwarszuilen die de beide hoofdreeksen verbonden, zijn geheel omgevallen en liggen in stukken op den bodem. Eens hebben hier 46 van deze reuzenzuilen den tempel gedragen, en naar den machtigen indruk, die nu nog de zes gespaarde zuilen maken, kan men afmeten, hoe imponeerend de aanblik van dezen tempel, die hoog op de acropolis het geheel beheerschte, van uit de vlakte moet geweest zijn.

Veel kleiner, maar veel beter nog bewaard is de vlak daarbij staande tempel van Bacchus, die geheel op eigen basis rust, ganschelijk van den Zonnetempel geïsoleerd was, en een eigen toegang had. Minder reusachtig in zijn afmetingen, was deze Bacchustenipel architechtonisch en decoratief nog schooner, en daar deze tempel nog zoo goed als in zijn geheel gespaard bleef, schatten de deskundigen deze ruïne de schoonste die ons uit den Romeinsch-hellenistischen tijd is overgebleven. Naar zijn bestek heeft ook deze tempel een zuilenomgang of peristyl, hier van 46 zuilen. Tweemaal 15 over de langs-zijden, en tweemaal 8 aan de dwarszijden. De zuilen hebben korinthische kapiteelen. en staan op 3.16 M. afstands van de tempelmuren, waarmee ze van boven door rijk geornamenteerde plafonds verbonden zijn. Aan de noordzijde is het peristyl bijna geheel ongedeerd gebleven. Aan de zuidzijde staan nog vier keurige zuilen overeind. De oostzijde heeft men er nog drie, die geheel gespaard werden. En aan de westzijde, waar een eigen trap den toegang tot het gebouw geeft, staan nog alle acht zuilen ongedeerd, en daarvóór een reeks van keurig gecaunuleerde zuilen, die met de eerste reeks verbonden den Voorhof vormen. Door dezen Voorhof nadert men de poort van den tempel, die in schoonheid en rijkdom van decoratief alles overtreft wat ons de overige bouwvallen in Syrië nog te genieten geven. De tempel zelf van 27 bij 23 meter staat nog voor de helft, en loopt uit op

het *Adyton* of heilige der heilige, dat eenige treden hooger ligt dan de vloer van de cella. Daar de acropolis op een heuvel was gebouwd, bood uiteraard de top van dezen heuvel geen genoegzame vlakte aan, om er zoo machtige gebouwen te zetten. Dit noodzaakte de bouwmeesters, om de te kleine vlakte uit te breiden door zijwanden uit de lager gelegen gedeelten van de heuvel-zijden te laten oploopen, even hoog als het vlak van den heuvel, en deze muren met den heuveltop door reusachtige vloeren te verbinden. Hierdoor verkreeg men onder deze vloeren een wijd en ver zich uitstrekkend souterrain, dat nog in zijn geheel aanwezig is, en later bij de belegering van de citadel als casemat dienst deed. Dit souterrain bestaat, gelijk niet anders kon uit drie galerijen, en vooral de zuidelijke galerij die inwendig rijk versierd was, heeft zoo goed als niets geleden.

Een ronde tempel, die vermoedelijk aan Venus gewijd was, ligt niet op de acropolis, maar in het dorp zelf. Eerst in 1901 is het aan de Duitsche onderzoekers gelukt, dezen tempel geheel uit te graven. De cella, klein van afmeting, is geheel rond, en om deze cella loopt een peristyl van zuilen uit één stuk, die ruim 2 M. van de cella afstaan. Ook hier is het decoratief rijk, maar verraadt toch de latere periode der Romeinsche kunst. Een tijdlang heeft deze tempel dienst gedaan als Grieksche kapel. Vandaar dat het kruisteeken op den binnenwand zoo zonderling contrasteert met de echt heidensche versiering.

Ziet ge nu eer ge Baâlbec verlaat, na al deze ruïnen doorgluurd te hebben, nogmaals uit de vlakte naar den acropolis op, en is uw verbeelding sterk genoeg, om u het verleden, waarvan slechts deze brokstukken overbleven, in al zijn oorspronkelijken glans voor den geest te tooveren, die tempels nog ongedeerd, die zuilen nog in hun ongeschonden slankheid, die nissen in haar levende en bezielde pracht, en tusschen al dit architectonische schoon de wierookwalmen opgaande, bloemenweelde over heel de vlakte gespreid, de choren spelend en zingend, de priesters, in hun prachtgewaden, het rijk gestoffeerde geheel en het plechtig ceremonieel leidend, en de jubelende menigte in den Voorhof en in den Hof binnendringend, dan onttrekt ge u niet aan den indruk van de overweldigende en wegslepende macht, die de aldus zich openbarende Romeinsch-hellenistische geest op het toenmalige Syrië moet hebben uitgeoefend. En als dan toch de historie u zegt, hoe de Syrische bevolking op 't eerste geroep van het Evangelie al deze schoonheid heeft prijs gegeven, om in een korte spanne tijds het Kruis als eenig levenssymbool te kiezen, dan voelt ge hier, als aan den polsslag van het leven zelf, hoe die vormenweelde, hoe ze 't oog ook boeide, niet geven kon, wat van alle religie gevraagd wordt, *vrede voor het menschelijk hart*.

Van Baâlbec boog de tocht op Reyâk terug; vandaar ging het terug op de hoofdlijn die van Beyruth opkomt; en na ten slotte, steeds dalende, nog een afstand van 76 Kilometer te hebben afgelegd, reed de trein het station van Damascus binnen. Reeds bij de nadering van dezen „Vederbos van den paradijspauw", gelijk Oostersche dichtkunst deze hoofdstad van Syrië betitelde, geraakt men onder de bekoring van de natuurpracht, die op deze *Ghuta* genaamde oase ontloken is. Damascus, door de inwoners meest Esch-Scham genoemd, ligt aan den voet van den Anti-Libanon, en is met zijn oase van driekanten door de woestijn omgeven. De oase is hier ontstaan door de Nahr-Barada die van den Anti-libanon afvloeiend, zich in de vlakte in zeven armen verdeelt, en zich na een kronkelenden loop van drie uren in het moeras van Bar-et-Ahabe verliest. Maar over deze vlakte van drie uren breedte schiep deze Goudrivier, de Chrysorroas der ouden, een twee uren breede oase, die in heerlijkheid al wat Syrië overigens aanbiedt, verre overtreft. Hier geurt een bloemenweelde van myrten, rozen en granaatstruiken, die haar als „het land van paradijsgeur" deed eeren, en hier zijn de eindelooze boomgaarden zoo rijk met alle edele vruchtsoorten omhangen, en vindt ge de akkers doorsneden door zoo prachtige olijven- en noteboomlanen, met zoo bloeiend gewas overdekt, dat vooral de Bedouinen, die uit de woestijn deze zonnige plek betraden, geen woorden genoeg konden vinden om hun verrukking uit te drukken, en Damascus noemden „de perel van het Oosten", ,,het snoer der schoonheid", „het oog van heel het Oosten", ,,het teruggevonden paradijs". Dit alles doelt echter alleen op de oase zelve, en veel minder op de stad, die, hoe belangrijk ook, een wel grootschen, maar weinig verheffenden indruk maakt. Damascus is stellig een der oudste steden van de wereld. Reeds in de Tel-amarna-tabletten wordt ze vermeld, ze komt voor in de geschiedenis van Abraham, wiens vertrouweling Eliëzer een Damascener was, en sinds speelde Damascus aldoor een hoogst belangrijke rol in heel den loop der historie, zoo in de Assyrische-Babylonische periode, als onder de Perzen en Alexander den Groote. In 64 v. Chr. kwam Damascus onder Rome, later viel ze aan het Byzantijnsche rijk toe. De Khalifen der Omayaden vestigden er hun zetel, en in 1076 kwam Damascus onder de Seldschucken. Ze doorstond de aanvallen van de Egyptenaren, en van de Mongolen, en in 1516 kwam ze onder het bewind der Osmanen. Slechts korten tijd van 1832—'40 legde de Egyptische generaal Ibrahim Pachaer beslag op, en sinds is de stad onder Turksch bewind teruggekeerd. Uit zijn laatste periode is Damascus het meest bekend door de groote Christenmoord in 1860, waarbij Abd-el-Kader zijn

roem als redder der Christenen vereeuwigde. Maar het kanaal van Suez bracht daarna ook aan Damascus den genadeslag toe. Het handelsverkeer uit het hart van Azië slonk, de industrie geraakte in verval, en al is Damascus nu nog een stad van een kleine 200.000 inwoners, en dus de grootste uit heel deze streek van Azië, toch zijn haar schoonste dagen voorbij. Tot zelfs in den Bazaar verkoopt men thans uit Europa geïmporteerde namaak, en de huisindustrie der inlanders moet er de concurrentie tegen opgeven. Het Christelijk element is te Damascus na den groten moord zeer geslonken, deels ten gevolge van de slachting zelve en deels doordat velen, na dien moord, naar Beyruth en elders heentogen. Meer dan 20.000 zielen zijn de Christenen er thans niet sterk, en de ouderen van jaren leven er nog steeds onder den indruk van hetgeen in 1860 plaats greep. Onze Consul, de heer Chalil-Koudsi, voor wiens hulpvaardigheid ik hier gaarne mijn dank betuig, had den Christenmoord bijgewoond, en vertelde mij nog met huivering welke tooneelen hij had meegemaakt, en hoe hij alleen door in een verborgen kelder te vluchten zelf het leven had kunnen redden. De moord was te Damascus daarom vooral zoo vreeselijk geweest dat alle Christenen er in een afzonderlijk kwartier saam woonden. Heel dit kwartier werd toen door de fanatieke moordbende omringd en in brand gestoken, en de smalle steegjes lieten geen uitgang tot vluchten. De moordenaars drongen elke slop en elke steeg binnen, en schoten of sabelden neer al wat hun in den weg kwam. Vrouw noch kind werd gespaard. Alleen de vreemde missiën hielden er sinds den moed in, en nog zijn het deze missiën waarvan de meeste actie uitgaat. Amerikaansche, Engelsche, Fransche en Duitsche missiën onderhouden er een tal van kapellen en scholen en hospitalen, en wat opmerkelijk is voor deze missiën bezigt men niet uitsluitend, maar toch goeddeels, vrouwen. De inwoners die van Christelijke professie zijn leiden er een vormelijk kerkelijk leven waarvan weinig kracht uitgaat, terwijl de missiën zelfs onder de Joden werken, die 8000 in aantal, dit merkwaardige vertoonen, dat meer dan eene familie nog afstamt van de Joden die de Apostel Paulus er vond. Vooral de medische missie kan er op goede resultaten bogen. Want wel heeft ook de Turksche regeering te Damascus een schitterend hospitaal gebouwd, met een krankzinnigengesticht annex, maar dit blijft bijna ongebruikt. Heel dit zeldzaam schoone hospitaal doorliep ik in al zijn zalen en bewonderde de moderne inrichting, maar wat ontbrak waren de patiënten en de pleegzusters. Het was een slapend monument van Turkschen goeden wil, maar tevens van Turksche onmacht. Wie een plaats in een der Christelijke hospitalen kan vinden, geeft daaraan verre de voorkeur.

Nog steeds leeft te Damascus onder de Christenheid de herinnering aan den apostel Paulus. De straat genaamd „de Rechte" waar Paulus bij Judas aanklopte,

is nog de groote thoroughfare van de stad, en al moge deze straat in den loop der eeuwen herhaaldelijk verwoest en gedeeltelijk verlegd zijn, toch is de richting van zulk een hoofdstraat te zeer door geheel de ligging van de stad bepaald, dan dat de oude straat veel van de tegenwoordige kan verschild hebben. Of het huis van Judas, dat men u nog aanwijst, op de plaats staat waar Paulus zyn toevlucht vond en Ananias tot hem kwam, zal wel nooit zijn uit te maken, maar de historische traditie, dat in dit deel der stad, en ongeveer op dezen weg, de apostel zich na zijn roeping bewoog, staat wel vast. Hetzelfde geldt van den buitenmuur, waar men u op den bovenrand een huis toont, waaruit Paulus met een koord zou zijn nedergelaten. Ongetwijfeld is die muur herhaaldelijk gedeeltelijk vernield, en weer opgehoogd, en is het huis dat men u toont van veel jongere dagteekening. Maar dit neemt niet weg, dat de kolossale muur u nog een zeer juisten indruk geeft, van wat de stadsmuur reeds destijds moet geweest zijn, en ook geeft het huis, dat er nu op staat, u een goedgelukte voorstelling hoe op dezen muur een huis staan kan, ja, er reeds destijds moet gestaan hebben. Al weet ge dan ook dat het niet mogelijk is de juiste plek waar Paulus werd afgelaten terug te vinden, de plek die men u aanwijst geeft u toch een levendige voorstelling ervan, hoe toen dat nederlaten moet zijn toegegaan, en ge ziet voor u het terrein waarover de apostel zich bij zijn vlucht heeft moeten redden. Hetzelfde kan niet gezegd van de plek op den weg naar Damascus, waar men u wil doen gelooven dat het gezicht van Paulus plaats greep. Wel weet men langs wat weg Paulus uit Haurân naar Damascus moet zijn gekomen, maar dichter bij de stad splitsen zich de hoofdwegen in meerdere wegen, en men mist elken genoegzamen grond, om een bepaalde plaats aan te geven als de plek, waar het gebeurde. Maar niettegenstaande deze onzekerheid is toch de herinnering aan het met Paulus gebeurde te Damascus nog reeël genoeg, om nog steeds zekere bezielende kracht op de Christenen te Damascus te doen uitgaan.

Ook het industrieele leven te Damascus vertoont nog een geheel eigenaardigen trek. Het leidt sterk, gelijk ik reeds aangaf, door de concurrentie van het geïmporteerde Europeesch product, en het verbaast u in de particuliere woningen te zien, hoe men er tot zelfs zijn Oostersche tapijten opruimt, om er, bij de el, gewoon Brusselsch tapijt voor in de plaats te nemen. De damast-weverijen zijn bijna dood geloopen. De damascener kling leeft alleen nog in de historische herinnering, en zelfs het eertijds zoo beroemde koperwerk en met pareldemoer inlegde mozaïek delft almeer voor het Europeesch fabrikaat het onderspit. Toch wordt de koper- en mozaïekindustrie nog met kleine middelen volgehouden, en door zeer goedkoop personeel te gebruiken, biedt men onder de Europeesche prijzen. Zulk een koperwerkfabriek vond ik in een kleine schuur,

waar bijna niets dan jonge Joodsche meisjes aan het kloppen waren op het met pik gevulde koperproduct. De kleine dreumissen, enkele van nog geen zeven jaar, zaten als haringen gepakt op een rijtje voor een bank, en op die bank lag het koper dat ze volgens de daarop aangebrachte teekeningen hadden in te kloppen, en toch ging ook bij zoo gebrekkig hulpmiddel het werk zoo goed, dat nog vooral de groote Damasceensche theebladen met hun calligrafie en teekening onovertroffen blijven. Weer anders vond ik de fabricage van de mozaiek. Hier was het één man die van een magazijn de opdracht had zoo en zooveel stuks te leveren. Daarvoor had hij een kleine schuur gehuurd, laag van verdieping en niet meer dan 8 bij 10 Meter groot, waarin hij een twaalftal personen had aangesteld. Deze nu zag men eerst de reepen van het verschillende houtsoort gereed maken en dan werden deze reepen in keurige bundels op elkaar gelijmd ; en waren deze bundels in hun hart gedroogd, dan werden zuiver recht en op bepaalde dikte van deze bundels gladde schijven afgezaagd, en deze schijven dienden om het mozaiek in elkander te leggen. Het had het aanzien van een klein ambachtje, en toch is het uit deze schuur dat de beste mozaiek-producten van Damascus voortkomen. Het is alleen jammer, dat het oog te Damascus niet beter de kleuren weet te vinden. Het pareldemoer brengt men er te veelvuldig en te veel wit op geel aan, en hierdoor heeft het mozaiek van Damascus iets flets, en verliest zich de teekening te veel. Een fabrikaat als dat van Cortina d'Ampezzo, dat veel rijker en meer harmonisch in zijn kleuren is, steekt het daardoor den loef af.

De ofïicieële wereld staat in Damascus hoog in rang. De Turksche Regeering doorziet uitnemend goed de hooge beteekenis van Damascus voor heel Syrië, en heeft er daarom een garnizoen in gelegd van 12.000 man, ze vestigde er den zetel van het 5e legercorps en benoemde den mouschir of maarschalk tot militair gouverneur. Hij, zoowel als de Vali, bewoont een Staatsgebouw, dat aan een paleis doet denken, en op elk onderdeel van het administratief gebied zijn hier de hoogste waardigheidsbekleeders vereenigd. Ook aan deze ofïicieële wereld is het mij een eer mijn dank te betuigen voor de groote courtoisie waarmee men mij ontving, en voor wat men deed, om mijn bezoek aan allerlei inrichtingen te vergemakkelijken. Ook zonder eenige kennis van het Turksch of Arabisch gaat het verkeer in deze officieele wereld vlot, daar het Fransch bijna algemeen verstaan, en door de meesten gesproken wordt. In overeenstemming met de hooge positie van Damascus als administratief centrum is de zorg voor de stedelijke belangen doelmatig. Damascus ligt 600 Meter hoog, en zou in zooverre hygiënisch weinig te lijden hebben, maar 's zomers is het klimaat er door de omringende woestijn zoo geweldig heet, dat in de harrewar van eindelooze steegjes en slopjes zich allerlei haard van besmetting ophoopt. Tegen

dit gevaar nu doet de Regeering metterdaad wat in haar vermogen is, vooral door voor goed water te zorgen, en men zegt dan ook dat de hygiënische toestand er thans veel verbeterd is. Toch kunnen de honden hierbij nog niet gemist worden. Ook hier zijn de honden geen privaat eigendom, maar echte straathonden, die enkel van den afval leven, maar juist daardoor aan de bevolking den uitnemenden dienst bewijzen van op te ruimen, wat bederf kon brengen. Het overige wordt opgezameld door stadsreinigers, die daartoe een ezel met zich nemen, die een matten korf op den rug heeft liggen, en in dien korf schept de stadsreiniger al wat hij op den weg vindt. Echt Oostersch wordt ook voor het stadsverkeer alleen van den ezel gebruik gemaakt, al zijn er op enkele hoeken van de stad ook huurrijtuigen te krijgen. De ezel is hier zeer sterk; en keer op keer, ziet men twee dames, of ook een man met zijn vrouw, op één ezel door de stad rijden. Vooral in den Bazaar, in wier midden de citadel ligt, is het stadsverkeer overdruk. Zomers met de hitte mindert dit, en blijft men veel thuis, maar ik was in December te Damascus, en dan loopt ieder er uit. Het costuum is hier rijk gevarieerd. Mohammedanen, Christenen en Joden kleeden zich allen eenigszins onderscheiden, en zelfs onder de Mohammedanen is kleur van bournoes en vorm van hoofddeksel naar den stam gevarieerd. Fez of tulband wisselen gedurig af. Druk is die op straat verkeerende bevolking geweldig. Alles roept en schreeuwt tegen elkaar in. In de nauwe straten staat gedurig wagen tegen wagen, een groep kameelen tegen een troep ezels of paarden. Van voor elkaar uit den weg gaan weet men niet. En in den Bazaar komt hier dan nog bij 't eindeloos geroep van de winkeliers en hun bedienden. Elke koop is er een worsteling om den prijs, en die worsteling is er steeds op berekend, om het publiek staande te houden en er bij te interesseeren. Toch kan ik niet anders zeggen of tegenover een vreemdeling is men zelfs onder dat straatpubliek beleefd. Zeker overblijfsel van de aloude Arabische gastvrijheid verloochent zich in het Oosten, en zoo ook te Damascus, nooit. Ook in hun huizen zijn ze gastvrij. Eenige van die particuliere huizen zijn alleszins een bezoek waard, en ge behoeft u slechts aan te melden om binnengelaten te worden, ook al is de heer des huizes niet aanwezig. Een backschisch vergoedt ook hier alles. Van buiten gezien maken deze prachthuizen niet het minste vertoon. Ze staan meest in kleine, nauwe steegjes, en vertoonen van buiten niets dan grove, blinde muren. De ingang is door een kleine nauwe poort, dan gaat ge door een smallen gang, maar dan komt ge ook op den grooten, ruimen, weelderig ingerichten binnenhof, met keurig plantsoen, met marmeren fonteinen, met fraaie rustbanken in het rond, en langs dezen binnenhof zijn de woonvertrekken, waarvan ge natuurlijk alleen de Selamlik, d. i. de mannen vertrekken, te zien krijgt. Deze woonvertrekken zijn meest in gehouwen steen, soms nog met een kleine fontein

in het midden, en op den achtergrond is de verhevenheid, waar de sofa's staan. Nooit zit men hier om een tafel. Altoos op een rij langs den wand. Het meublement lijdt, doordat er thans veelal Europeesche consoles met pendules van inferieure qualiteit tusschen worden geplaatst, en ook de schilderijen aan den wand verraden weinig kunstsmaak. Ook het dak wordt bezocht. Alle daken zijn hier plat, en zomers brengen de families den nacht meest op de daken door, om te genieten van den nachtwind. Even rijk als deze particuliere woningen zijn de publieke baden ingericht, waardoor Damascus van oudsher grooten naam had. Niet te Constantinopel, maar hier moet men zich aandienen, om de volle weelde van een Oostersch bad te bewonderen. Ook de vrouwen maken van deze baden gebruik, maar op vaste uren, en dan hangt er een lap aan de deur, ten teeken dat geen mannen worden toegelaten.

Van geheel andere orde is de nieuw aangebouwde stad, die de naam van Meidan draagt, waar alles meer nieuwerwetsch is ingericht, met breeder straten en huizen met vensters, doch de rijke inwoners blijven aan het oude kwartier de voorkeur geven. In Meidan wonen, meest aan het water, de kleine kooplieden. De koffiehuizen zijn in Damascus groot van aanleg en veel bezocht, maar hoogst eenvoudig van inrichting. Men plaatst ze liefst aan het water, met een tuin om het huis. De grootste zijn dan ook aan de Barada gelegen, de rivier die met de Pharpar, in de Schrift Abana genoemd wordt. Alcoholische dranken worden hier niet verkocht. Men drinkt er koffie, thee of limonade, en rookt er in zoetige rust zijn nargilé. Ook goede hotels ontbreken te Damascus niet. Het „Hotel Victoria", waar ik logeerde, was voortreffelijk ingericht. Een groote luchtige zaal die heel het huis doorliep, twee verdiepingen hoog, en van boven omgeven door een doorloopende galerij waarop de logeerkamers uitkwamen. Aan tafel werd ik verrast door naast mij een Hollandsche dame te zien plaatsnemen, Mejuffrouw Knuttel, die zich in Jeruzalem als missionnaire gevestigd heeft, uitnemend Arabisch spreekt en die nu op een tocht door Syrië en Galilea, met haar gids, in hetzelfde hotel was afgestapt. Ook de bediening van dit hotel liet niets te wenschen over. Het was er proper en zindelijk. Men voelde er zich *quite at home*. Vlak bij het hotel was de vermaarde Damasceensche paardenmarkt. De beste Arabische hengsten worden hier aangevoerd, maar zelden op de markt verkocht. Daarvoor loopen de prijzen te hoog. Deze verkoop heeft meest particulier plaats. Maar rijk is deze markt aan uitnemend trekmateriaal, dat er vooral voor Egypte wordt opgekocht. De prijzen zijn vergelijkenderwijs laag, varieerende van 20—5 Turksche ponden.

En nu ten slotte de glorie van Damascus, de Omayaden-Moskee met de Turbe van Saladin. Deze Moskee was oorspronkelijk een heidensche tempel, die

tempel is toen afgebroken en in een Christelijke Basiliek omgebouwd, en ten leste is op de fundamenten van deze Basiliek door den Khalif El-Welid Ibn Abdel-Melik in 1710 de Moskee opgetrokken. Eerst was men overeengekomen, dat men de Basiliek saam zou gebruiken, en werd een deel er van voor den Mohammedaanschen, een ander deel voor den Christelijken eeredienst gebezigd, maar El Welid brak de gegeven belofte, verjoeg de Christenen, brak af wat hem hinderde, en liet toen uit Constantinopel 1200 Grieksche bouwlieden komen om een moskee te stichten, die alles overtreffen zou wat men in Azië aan moskeën rijk was. Die Moskee moet dan ook een architectonisch wonder zijn geweest. Maar op 14 October 1893 kwam er door de loodgieters brand, en bij de gebrekkige bluschmiddelen stond men tegenover dezen kolossalen brand zoo machteloos, dat in weinige uren tijds niet alleen heel de Moskee, maar bovendien nog 12 huizen en 95 winkels in de asch lagen. De Moskee is thans zoo goed als herbouwd, en maakt ook in haar nieuwen vorm een overweldigenden indruk. Ze is 131 meter lang en 38 meter breed. Ze vormt alzoo een lang vierkant, van binnen ingedeeld met drie rijen zuilen aan den zijkant, en naast deze drie schepen is de groote vierhoek met een prachtigen koepel overdekt. De gekleurde vensters laten een tooverachtig licht binnenvallen, en zoo wel de Mihrab als de kansel zijn keurige producten van beeldhouwkunst in blank marmer. Heel de vloer van deze Moskee zag ik overdekt met bidtapijten, en overal zag ik de Mohammedanen op die kleedjes hun bewegelijk manuaal bij hun gebed verrichten. Een tooverachtig gezicht. Toch is het gewichtigste in deze Omayaden-Moskee het mausoleum van Johannes den Dooper. Reeds de Christelijke Basiliek was er trotsch op het hoofd van Johannes den Dooper als heilige reliek te bezitten. De Mohammedanen hebben de vereering van deze reliek van de Christenen overgenomen, en al draagt de Moskee niet meer den naam van Johannes, gelijk de Christelijke Basiliek, toch wordt juist ter wille van deze reliquie de Omayaden-Moskee ook in heel de Mohamniedaansche wereld voor bijzonder heilig gehouden. Eerst Mekka, dan de Omar-Moskee te Jeruzalem, maar daarna komt de Omayaden-Moskee met het hoofd van Johannes als de derde heilige plaats in rangorde van heel den Islâm. Interessant is het dat op het brokstuk van een oud prachtig portaal nu nog in het Grieksch de woorden staan ingebeiteld: „Uw rijk, o Christus, is een eeuwig rijk, en God beware uw heerschappij onder alle geslachten," ontleend aan Psalm 145 : 13. De drie minarets zijn sieraden der stad, en de bronsen deuren bij den ingang verraden, ook al zijn ze veelal slechts met brons belegd, hooge graveerkunst. Voorts is de Moskee gelijk gewoonlijk omgeven met badkamers en medreseh's of scholen, maar toch is verreweg het belangrijkste bijgebouw het Mausoleum of de Turbe van Saladin. Salah-Eddin

was de Kurdische veldheer die in 1173 hier de macht van den Islâm herstelde, en de macht van den Christen-koning te Jeruzalem brak. Zijn Turbe staat in een kleinen tuin. Ze is van binnen met prachtige fayence overdekt, en in het midden staat de katafalk. De Keizer van Duitschland bezocht dit Mausoleum in November 1898, wilde Saladin als veldheer eeren, en hechtte deswegen aan de katafalk een lauwerkrans met de keizerskroon en de kroon van de orde van den Zwarten Adelaar. Gelijk de fontein die hij te Constantinopel stichtte, moest ook deze lauwerkrans strekken om de sympathie der Muslim wakker te roepen. Een doel dat zeer zeker is bereikt, voorzoover althans de Mohammedanen voor sympathie ten bate der Kafirs vatbaar zijn.

De tocht van Damascus naar het Heilige Land gaat óf terug op Beyruth en van daar over zee naar Jaffa, óf over land door Haurân. Voorheen koos men veel den weg over zee, omdat Haurân nog te wild en te onveilig was. Thans verviel dit bezwaar. Men kan nu van Damascus regelrecht naar Caïffa doorsporen, of ook zich, niet al te ver van Jeruzalem, aan het station Aramar van de Hedschas-lijn laten afzetten. Door dit tot voor korten tijd nog bijna vergeten Haurân toch zijn kort na elkander twee spoorlijnen over heel de lengte van het land aangelegd, lijnen die bijna geheel evenwijdig loopen en niet eens met veel tusschenruimte. Voorop ging de Haurân-lijn, die in 1899 geopend is, en daarna trad als concurrente in 1904 de *Hedschas*-lijn naast haar. Beide spoorlijnen danken haar ontstaan aan geheel verschillend motief. De Haurân-lijn had een oeconomisch, de Hedschas-lijn een politiek doel. De Haurân-lijn was aanvankelijk een Belgische onderneming, maar is thans eigendom van de Fransche *Société des chemins de fer de Damas-Hama et prolongements*. Ze liep eerst slechts tot Muzerib, d. i, ze liep dood. thans echter heeft ze aansluiting gekregen aan de dwarslijn die haar concurrent van Derat naar Caïffa heeft aangelegd, zoodat ze thans rechtstreeksch vervoer geeft van Damascus naar het oude St. Jean d'Acre. De *Hedschas*-lijn is daarentegen door de Turksche Regeering aangelegd met het politieke doel, om een kort en rechtstreeksch verband te leggen tusschen Damascus en Mekka, eensdeels om hierdoor de bedevaart naar Mekka in haar hand te houden en over land te leiden, en anderdeels om een snelle communicatie met Arabië te bezitten, waar het steeds, en ook nu weer, tegen het Khalifaat van den Sultan gist, om, kon het, nogmaals het Turksche element door het Arabische terug te dringen. Het doel is dan ook deze lijn rechtstreeks tot Medina en later tot Mekka door te trekken en in

September 1906 was ze reeds gevorderd tot het station Tebuk, dat nog slechts 300 K.M. van Medina verwijderd is. In het Zuiden van Haurân, in Dérat, sluit hier de dwarslijn aan, die op de Middellandsche Zee loopt, en het is aan deze dwarslijn dat de Haurân-lijn, door het Tamuk-gebergte heen, aansluiting tot stand bracht. Men houde hierbij in het oog, dat, is eenmaal de Hedschas-lijn tot Mekka doorgetrokken, welhaast zelfs Constantinopel rechtstreeks met Mekka door spoor verbonden zal zijn. Loopt toch de Hedschas-lijn tot Damascus, ze sluit daar aan bij de lijn die over Reyak, Hama en Aleppo gaat, en uit Aleppo verbinding krijgt met de Duitsche Bagdad-lijn, die in Haydar-Pacha, vlak tegenover Constantinopel uitkomt. Toch was toen ik medio December 1905 Damascus verliet, de aansluiting tot Caïffa op de Haurân-lijn nog niet voltooid, en dankte ik het slechts aan een toevallige gelegenheid, dat ik rechtstreeks door kon. Op de boot van Smyrna naar Beyruth had ik namelijk kennis gemaakt met den heer Gaudin, die met zijne familie op weg was, om zich als Directeur der spoorlijn te Caiffa te gaan vestigen. In het hotel te Damascus vond ik hem terug, en daar deelde hij mij mede, dat hij binnen twee dagen met een extra-trein naar Caiffa ging, en noodigde hij mij uit in zijn salonrijtuig de reis mede te maken. Gretig nam ik dit aanbod aan, en zoo reden wij rechtdoor tot aan het nog niet gereede deel van de lijn in het Tarnuk-gebergte, waar nog een brugverbinding ontbrak. Te voet gingen we toen naar de overzijde, en daar stond een andere trein gereed, die ons naar Samakh aan het meer van Galilea voerde.

Deze bijzondere reisgelegenheid, waarvoor hier den heer Gaudin mijn bijzondere dank zij betuigd, verschafte tevens het voordeel, dat men onderweegs bij gewichtige punten den trein kon laten stoppen, om een enkele zeldzame ruïne te bezoeken. Haurân is toch het land der bouwvallen bij uitnemendheid, en zelfs bij uitnemendheid het land der inscripties. Het is het oude Argob, het vormde in Mozes dagen het land Bazan, en droeg onder de Romeinsche overheersching den naam van Gaulonitis en deels van Dekapolis. Haurân is een bij uitstek vruchtbaar land, dat het zonderlinge lot had van nu eens dicht bevolkt te zijn, dan weer in vergetelheid te geraken, en toch wederom als uit de dooden op te staan. Het kende zijn hoogsten bloeitijd onder de straffe Romeinsche administratie, toen ook Ledsche en de meer oostelijk gelegen streken er mee verbonden waren, en Bostra, de hoofdstad, erlangde toen zoo hooge beteekenis, dat er zelfs een afzonderlijke tijdrekening, die van Bostra, werd ingevoerd. Noch het Byzantijnsche rijk, noch de Osmanen, konden deze hooge positie voor Haurân handhaven. Onder de rusteloos weerkeerende oorlogen verliep het land allengs geheel. De Bedouinen maakten het gansch onveilig. Wat niet uitgemoord werd vluchtte, en zoo was in de 19e eeuw een toestand ingetreden, dat Haurân

een vergeten, aan zich zelf overgelaten landstreek was. Ook hierin echter is sinds 1860, het jaar van den Christenmoord, een algeheele verandering ingetreden. De Druzen, namelijk die in den Libanon zich niet meer thuis gevoelden, trokken zich in grooten getale naar het woeste gebergte van den Haurân terug en tegelijkertijd vatte de Turksche regeering het grootsche plan op, om dwars door Haurân haar Hedschas-lijn aan te leggen. Bij dat weer bevolken van Haurân vonden de nieuwe bewoners hier dan nog alleszins bruikbare vervallen steden tot hun beschikking, steden waarvan ze eenvoudig bezit namen, en nog staan er tal van zulke steden voor nieuwe aankomelingen gereed. Deze steden waren namelijk op bijzonder sterke wijze gebouwd. Alles was er uit natuursteen opgetrokken, er was niets gemetseld, en van hout noch ijzer was gebruik gemaakt. Het waren op elkander gelegde steenen en steenen platen, die zelfs nu nog niets geleden hebben. Contrast hiermee vormen de holenwoningen van de eerste bewoners, die evenzoo nog ongedeerd aanwezig zijn, maar natuurlijk niet meer worden bewoond. Vele van deze steden waren door de Romeinen op grootsche schaal aangelegd, met tempels, paleizen, amphitheaters, en zelfs met bassins voor zeegevechten. De nieuwe bewoners vonden in deze steden alzoo meer dan zij gebruiken konden, en zelfs in de woningen vonden ze tafels, banken en lampen van steen, alles terstond voor gebruik gereed. Het bezoek van zulk een nog geheel verlaten stad is uiterst belangrijk en men voelt, als men tusschen de huizen omdwaalt, hoe men er zich aanstonds met weinig moeite zou kunnen vestigen. Bij Gadara is zelfs de oude badplaats, die eens zoo grooten roep genoot, nog in tamelijk goeden toestand overgebleven.

De bewoners verschillen geheel naar gelang men ze op de bergen opzoekt, of in de dalen ontmoet. In het gebergte zijn het vooral de Druzen, die zich meester van het terrein maakten, maar in de dalen vindt men de gewone boeren, een krachtig slag van arabische afkomst dat naar oude arabische traditie den vreemdeling meest gastvrij ontvangt. Zelfs is er midden in elk dorp een *médafets* of vreemdelingenhotel, waar men gastvrij en dusgenaamd gratis ontvangen wordt, en waar de hoofden van het dorp, omstuwd door heel de bevolking, den vreemdeling aan tafel ontvangen. Buiten twijfel gaat Haurân in zijn lagere deelen dan ook een schoone toekomst te gemoet, nu twee spoorlijnen de communicatie en den uitvoer der rijke producten zoozeer vergemakkelijkt hebben. Het land toch is vruchtbaar als geen ander, en het graan van de Haurân is het uitnemendste graan dat geteeld wordt. Het is er één weelde en rijkdom van landbouw, een land, dat slechts wachtte op mogelijkheid voor geregelden uitvoer. Bedenkelijk is alleen dat alle bosschen verdwenen zijn, en de eiken van Bazan, eens zoo vermaard, er niet dan nog in zeer enkele exemplaren gevonden

worden. Toch is, nu er rust heerscht en betere administratie tot stand kwam, weeraanplanting geenszins uitgesloten.

Het meest zal in de toekomst voor Haurân afhangen van de Druzen, wier krijgshaftigheid hen nimmer in den steek laat, en die bijna niet te regeeren zijn. In naam zijn ze Mohammedanen, maar onder voorbehoud van de Ketman, waarop ik reeds wees. Ze schikken zich namelijk, evenals de Zigeuners, naar den godsdienst die ze vinden. Met een Mohammedaan redeneeren ze uit den Khorân, maar hebben ze met een Christen te doen, dan slaan ze een Bijbel open, en in hun hart meenen ze noch het één noch het ander, maar blijven bij hun eigenaardige, zonderlinge denkbeelden. Tot op zekere hoogte zijn deze denkbeelden verwant aan die der Ismaëlieten en Nosareis, en men moet op Ali teruggaan om heel deze godsdienstige strooming te verstaan. Ali was onder de groote mannen van den oorspronkelijken Islâm de meest geestelijk aangelegde. Onder Perzisch-Indische invloeden drong men hem zelfs het denkbeeld op van persoonlijk een incarnatie der Godheid te zijn en hoezeer Ali zelf zulk een dwaasheid in zijn volgelingen bestrafte, die idee hield stand, en werd na Ali op andere personen overgebracht. Zoo o.a. op den Egyptischen Khalief El Hakim Aboe Ali Mansoar. Deze Hakim was een geweldig tyran. Een tegenstander, dien hij verdacht van tegen hem te hebben saamgezworen, liet hij op een kameel binden met de handen en voeten naar onder gebonden, en toen zette hij op den kameel een aap die er op geleerd was om met een steen te kloppen, en deze tikte het machtelooze slachtolfer zoolang met den steen op het achterhoofd, tot hij bezweek. De vrouwen mochten niet geschoeid zijn opdat ze niet uit zouden gaan. Toen hij, een bad voorbijkomende, er eenige vrouwen hoorde zingen, liet hij het bad eenvoudig toemetselen, zoodat alles wat er in leefde den hongerdood moest sterven. En toch wist deze Hakim zijn volgelingen zoo te imponeeren dat zijn profeet Haraza, een geheel stelsel voor zijn incarnatie ineenzette, en hem deed aanvaarden als de laatste openbaring der Godheid. Zes en dertig jaar zou de hemel nog openblijven. In 1020 zou hij voor goed gesloten worden, en alleen wie Hakim als laatste incarnatie eerde, kon ingaan. Hakim werd door zijn zuster vermoord, maar Hamza wist dit feit te verbloemen, en riep uit dat Hakim zich uit dit aardsche leven had teruggetrokken, om straks in het einde der dagen weer te keeren. Ook dit vond geloof en de tegenwoordige Druzen zijn niet anders dan de steeds voortgezette secte van dezen Hakim. De trots der Druzen gaat dan ook alles te boven, ze beschouwen hun secte als de eenige ware, en alles wat niet met hen gaat, blijft buiten het paradijs. Ze onderscheiden drie graden van geloovigen: de pas beginnenden, de ingewijden en de volmaakten. Ze zijn zeer ontwikkeld. Zelfs hun meeste vrouwen kunnen lezen en schrijven, en hoewel ze stipt alles

geheim houden, schijnt toch wel vast te staan, dat ze eenige boeken hebben, waar hun godsdienst op rust. Ze zijn in zooverre Deïsten, dat ze aan geen inwerking van God op het leven noch aan een inwerking van den mensch op hun God gelooven. Ze bidden daarom nooit, en kennen evenmin het vasten. Ze hebben zeven geboden, waarin de eerlijkheid voorop staat, maar die geboden zijn alleen verplichtend tegenover hun eigen geloofsgenooten. Tegenover den vreemdeling en tegenover de medeinwoners van een andere religie zijn ze geheel vrij. Vandaar hun roofzucht en wreedheid. Een zendeling die zich onder hen waagde ontving al spoedig de vertrouwelijke mededeeling, dat men besloten had hem 's nachts den hals af te snijden, en dat het daarom raadzaam was ijlings terug te gaan. Maar de zendeling die zijn volk kende deed dit niet, ging 's avonds hun kring binnen, en begon interessante verhalen te doen, om juist toen het aan de ontknooping toekwam, zich te verontschuldigen dat hij te moe was, en den volgenden dag het overige zou verhalen. Zoo spaarde men hem, en naar Oosterschen trant hield hij deze truc zoolang vol, tot het volk zelf hem vroeg om te blijven. Steeds zullen deze Druzen dan ook een ongezeggelijk element van onrust in Haurân blijven. Ze zijn vastgegroeid in hun sectarische denkbeelden en zijn op religieus terrein niet te verwikken of te verwegen. Vooral het drie graden-stelsel houdt hen vast georganiseerd, te meer daar ze in den hoogsten graad der volmaaktheid slechts één op de 50 toelaten, zoodat de kundigste elementen steeds warm voor de vereering van Hakim opkomen. Hakim noemen ze veelal Michaël den aartsengel en daarentegen Mohammed den demon. Zelfs zijn ze zóó fel tegen den Islâm gekeerd, dat ze de Christelijke religie nog verre boven den Islâm stellen. Dit vooral mag menig Engelschman bij het schenken zijner sympathie aan de Druzen verleid hebben, maar rechtvaardigt deze sympathie toch allerminst, nu er weerzin tegen den Maroniet mee gepaard ging. Vergeleken bij de Maronieten, die trouw aan den Christus bleven, zijn en blijven de Druzen een wilde fanatieke secte die aan het Indisch-Perzische religiewezen haar leidende gedachte ontleent. Vooral de Ketman die de Druzen ook tegenover de Christelijke religie in praktijk brengen, mag hier niet misleiden. Het geeft dan ook niets of men met hen in aanraking komt en met hen disputeert. Schijnbaar zijn ze altoos toenaderend, maar dit is schijn zonder wezen, en steeds verbergen ze hun eigenlijk geloof en eigenlijk bedoelen achter den sluier der diepste geheimzinnigheid.

Van Damascus uit was het van 6 uur 's morgens tot 's avonds 7 uur een ganschen dag sporens door dit hoogst belangrijke, maar onherbergzame land, en de zon begon reeds te dalen, toen ik aan het station Samack van mijn vriendelijk gezelschap, dat naar Caiffa doorging, scheiden moest. Uit Haurân was ik toen

reeds in het eigenlijke Palestina overgegaan en reeds vóór het station glinsterde nu en dan iets door de bergen heen van den waterspiegel van het meer van Gennesareth. Ook Haurân is herhaaldelijk door den Christus bezocht. Diep in Haurân zelfs lag Caesarea Philippi, waar Jezus de principiëele vraag tot zijn jongeren richtte: „Wie zeggen de menschen dat ik de Zoon des menschen ben?" (Math. 16 : 13). Maar toch eerst hier in Galilea bevond ik mij op het heilig terrein, waar de Christus de stichting van het Koninkrijk der hemelen begon. Ook Haurân moge aan den Christus herinneren, toch was ik hier eerst in zijn vaderland.

31 Mei 1907.

HET HEILIGE LAND.

Van het kleine station Samack, waar men, uit Damascus komende, door den trein werd afgezet, daalt ge door hoogen, grauwen rotswand naar den oever af, eer het meer van Gennesareth u zijn wateren tegenkabbelt. Bij dien oever stond een wacht van Turksche schutters opgesteld, en een flinke boot met zes man aan de riemen lag gereed, om het kleine gezelschap over te roeien naar Tiberias. Daar het reeds laat was en Tiberias een tien kilometer ver lag, stapten we zonder verwijl in, en gleden, schier eer we er op verdacht waren, met rythmischen riemslag over het zacht deinende meer. Een kleine twee uur lang stuwden we zoo tegen de donker getinte wateren op en doorsneden het meer, alles stil om ons heen en stil in onze boot. Van een zang der roeiers, als waarop Venetiaansche gondeliers u zouden onthaald hebben, geen klank of toon, en spreken met de manschappen kon geen onzer. Zoo gaf een ieder zich, door niets gestoord, aan den indruk over, dien het aangrijpend tafereel op hem maakte; aangrijpend niet om wat het oog zag, maar om het mysterie dat ons omzweefde. Het meer op zichzelf boeit noch door omvang noch door vorm noch door tint, en staat èn als bekken èn door zijne omlijsting verre achter bij het meer der Vierwoudsteden bij Luzern, of het meer van Genève. Zelfs het vriendelijke van een zacht-opglooienden oever mist ge hier; bergtoppen ontwaart ge niet aanstonds; er is geen levendigheid van uitgespreide dorpen langs den zoom, geen blijvend plantsoen dat u tegen komt geuren, geen herder die zijn vee drenkt aan de wateren. Er voer niets op dit meer, en 't was al veel, zoo nu en dan een visscherschuit een kreekje uit- of inschoot. De zuider- en oostkust vooral is door een tien meter loodrecht oploopenden rotswand onherbergzaam afgesloten; alleen noordop is er meer hellende vlakte, ook aan de westkust eenig bosch; maar het geheel maakte den indruk van een afgestorven waterhoek, waar geen vogel meer over klapwiekte en waar geen dartelend vischje uit opsprong. Schoon alleen was de hemel, die hoog over het meer gewelfd lag; links de roode vuurbol die daalde, en rechts de glazig-glanzende lichtschijf, die eerst op het land scheen te rusten, en toen zich naar boven verhief. Maar al harmonieerde dit tooverend luchtspel van zon en maan met het mysterie dat uw zielsoog zocht, toch was het dat mysterie zelf niet. Wat bij die stille vaart ontroerde, kwam van hooger, uit de verborgen wereld der geesten, door wat een heilig verleden in mijn verbeelding deed opleven. Het was de naam van Jezus, die van alle oevers om mij heen, en over de wateren, waarover ik voortgleed, voor mij werd uitgeroepen. Denk u

Hem weg, en het meer van Gennesareth verliest elke bekoring; laat zijne heilige gestalte hier voor uw verbeelding oprijzen, en opeens tintelt alles om u heen in een gloed, als geen meer in Italië of Zwitserland ooit vonken deed. Ge ziet 't alles voor uw zielsoog herleven. Daar langs die oevers heeft Jezus omgewandeld en is eene schare van vele duizenden hem nagegaan; van dien heuvel daar in de verte weerklonk de Bergrede in haar stille majesteit. Die wateren, waarop ge voortdrijft, heeft, toen ze in storm opstoven, zijn machtwoord gestild. Hier wierf hij die nuchtere visschers aan, die straks als zijn gezalfde apostelen de wereld door hun machtwoord voor het Kruis zouden veroveren. Het is zoo, niet hier, in Jeruzalem leed en stierf hij, en stond hij op; maar hier in Galilea, hier met dit meer van Gennesareth als middenpunt van zijn heilig doen, is het *de Zoon des menschen* geweest, die sprak als machthebbende, die door zijn wonderen de schare verbaasde en die als de *Christus Consolator* zegen spreidde om zich heen. Onder zoo overweldigenden indruk, door niets gestoord bijna twee volle uren te mogen peinzen, het was het genieten van een zieleweelde, als ik op geen andere plek van Palestina indronk. Het was mij of, nadat Jezus hier eens groot was geweest, met zijn heengaan het hier alles was uitgestorven, niet anders achterlatende dan de nooit uitstervende heugenis van zijn heiligen Naam.

Ik had vreeze gekoesterd om naar het Heilige Land te gaan. Niet, dat mijn hart er niet naar trok. Reeds in 1876 was ik naar het Zuiden getogen, om te Marseille naar Jaffa scheep te gaan. Ernstige krankheid die mij toen aantastte, en meer dan een jaar lang alle inspanning verbood, verijdelde toen dit plan, en wat ik sinds hoorde van wie er heentogen, was meer geschikt om mijn verlangen te bekoelen, dan om het aan te wakkeren. De werkelijkheid, zoo betuigde men mij, sloeg er zoo bitterlijk tegen. Het gaf zoo niets van wat gehoopt was. Het ingeslopen moderne leven met zijn trein-conducteurs en hotel-kellners ontwijdde; de Turksche oppermacht had iets hinderlijks; de critiek op de heilige plaatsen werkte verwarrend; en vooral het eindeloos getwist onder de Christenen was er zoo stuitend-weerzinwekkend, dat bittere teleurstelling bij het huiswaarts-keeren vaak een „ware ik maar niet gegaan'" over de lippen bracht. Te Beyruth landde ik dan ook met geen ander voornemen, dan om van Damascus op deze havenstad terug te keeren, en mij hier op de reê in te schepen voor Port-Said. Palestina zou ik voorbij varen. Maar toen ik op het kantoor van Cook te Beyruth voor de beslissing stond, voelde ik toch, dat in dit voorbijvaren van het Heilige Land iets oneerbiedigs, een zwakheid, een gemis aan moed school. Wel Syrië en

Egypte, maar niet *,het Heilige land"* bezoeken, ik kon het toch niet van mij verkrijgen. Ik aarzelde nog een oogenblik, maar deed toch ten slotte de goede keuze. Niet op Beyruth terug, maar uit Damascus door Hauran naar Galilea zou de tocht gaan, en geen oogenblik heeft 't mij later berouwd.

Toch zie ik hier de beteekenis van den subjectieven factor niet voorbij. Het Heilige Land bereizen, is niet voor ieder hetzelfde. Wie geen geloofsband aan het Land der Vaderen heeft, vindt er niets, en wie wel dien band kent, maar dor en arm aan verbeelding is, voelt er zich niet thuis. Als landstreek biedt het oude Kanaän o, zoo weinig, en is het doortrekken er van tijd- en geldverspilling. De Libanon en Hermon hooren er niet toe, en al kunt ge die in de verte zien glinsteren, toch zag ik in de Alpen èn grootscher èn schooner. De Jordaan is eenig in haar soort, maar haalt toch niet bij de majesteit van Donau of Missisippi. De Karmel legt het in stoutheid voor Gibraltar af. En voorts zijn de eens zoo rijke valleien er dorre vlakten geworden; de steden zijn er, Jeruzalem uitgenomen, klein en onooglijk, en zelfs zonder eigen type; de bouwvallen komen er in geen vergelijk met wat Palmyra en Baälbec u voor het oog tooveren, en de lange kust is, half Samaria langs, papperig en zonder schoonheid in lijnen. Ook is de bevolking er dun gezaaid, half ingeslapen en meest arm. Oeconomisch is er niets dat u boeit, noch is er kunstschoon, om u het gemis van 't natuurschoon te vergoeden. Mekka en Kerbele kunnen nog prikkelen door zekere curiositeit, maar zelfs dit element ontbreekt hier. En daarom, als het geloofsoog u zijn zoeklicht niet doet spelen, spaar u dan de moeite van een bezoek aan het voor u *niet* Heilige Land. Maar ook al blijft Palestina om zijn verleden u heilig, trek er niet heen zoo aan het geloof zich in u niet paart een levendige verbeelding. Wie te nuchter en te flegmatiek van aard is, oogst hier niets dan teleurstelling. Schier alles toch staat aan het op waken van uw verbeelding in den weg, en schier niets komt u te hulp om de beelden uit het verleden voor uw geest terug te roepen. Tot zelfs het schitterend decoratief, waarmee men de heilige plaatsen overladen heeft, schijnt u eer ontheiliging. Het is of alles zich tegen u keert. Maar is het subjectief bij u anders; werkt een onwrikbaar geloof met een wakkere verbeelding bij u harmonisch saâm; en bezit ge het geestesvermogen om, *door* allen oogenschijn heen, in het heilig verleden dat hier is afgespaeld, terug te dringen, trek dan vrij het ook u *Heilige* Land binnen, en het wordt u een pelgrimstocht, waarvan ge, verrijkt voor uw geloofsbesef, huiswaarts keert, en waarop ge onuitsprekelijk teeder geniet. Geniet minder nog, doordien wat ge zaagt u vormen en lijnen voor de beelden van uw herinnering bood, maar omdat het u als *tasten* deed de heilige *realiteit*. Wat dusver voor u zweefde, vindt hier zijn bodem waarop het rust. Het krijgt

hier alles een vloer, waarop uw verbeelding het kan neerzetten, een kader waarin ge het omlijst. Uw wereld van heilige gedachten vindt hier een stille plaats, waarin ze nederdaalt en waaraan ze zich vastklemt. Wat is de incarnatie van het Eeuwige Woord anders, dan dat het Goddelijke in het menschelijke kleeft; en immers het menschelijke vraagt om *een bepaalde omgeving* waarin ge bet waarneemt. Het is wat de apostel Johanues betuigt: „Wat we gezien en *wat onze handen getast* hebben van het Woord des Levens, dat verkondigen we u". En dit tasten, dit betokkelen, gelijk het schoone Grieksche woord het uitdrukt, hecht zich aan den persoon, maar ook aan zijn omgeving, ook aan den bodem dien zijn voet gedrukt heeft, en dit *reëele* nu geeft het Heilige Land u. Het is hier de natuur, het is hier de atmosfeer, het is hier de bodem, waarin en waarop God geopenbaard in het vleesch zich getoond heeft, en het is die realiteit die u uitlokt, om wat er aan ontbreekt uit uw herinnering, door uw geheiligde verbeelding voor u te doen opleven. Bij het grafmonument van een De Ruyter voelt ge, niet om wat ge ziet, maar toch door dat marmer, als Nederlander de glorie van het verleden u toespreken. Op kleiner schaal zelfs spreekt de grafzerk, waaronder het overschot van een u dierbare moeder rust, niet *om* dien steen, maar toch weer *door* dien steen, van haar liefde en trouwe. En daaraan verwant nu, en daarnaar af te meten, is wat u in het Heilige Land allerwegen ook uit zijn vaalheden en dorheden toespreekt; de herinnering, de heugenis aan de wonderen van genade en ontferming, die uw God hier gewrocht heeft, om het menschelijk hart nader te komen en ook aan u zich in zijn eeuwige liefde te openbaren.

Heilig noemt èn Jood èn Christen dit kleine kustland aan de Middellandsche Zee, niet in ethischen, maar in gewijden zin. Bij de klove, die de zonde tusschen God en de wereld groef, heet *heilig* datgene, wat uit de wereld voor den dienst van God is afgezonderd. Heilig was daarom Sion onder de bergen, Israël onder de volken, en Kanaän onder de landen der wereld. Afgezonderd met een bepaald doel, voor een afzonderlijke bestemming, voor een eigen roeping. Men vergist zich daarom, zoo men dit *heilige* karakter van Palestina uitsluitend in het optreden van Jezus zoekt. Jezus' verschijning was de hoogste opbloeiing van dit heilige; maar al de daden en wonderen Gods die aan Bethlehem voorafgingen, behooren tot hetzelfde kader. Het doen Gods, waarin dit Heilige zich uitspreekt, begon in Ur der Chaldëen, het werd voltooid in de opperzaal van Sion's tempel door de uitstorting van den Heiligen Geest, en tusschen die twee eindpunten in ligt heel de reeks van daden en wonderen des Heeren, die aan dit kleine land zijn

geheel eenige beteekenis gaven. Wat de Psalmist uitriep: „Ik zal uitspreken de heerlijkheid der eere uwer majesteit en uwe wonderlijke daden. Geslacht aan geslacht zal Uwe werken roemen, en Uwe grootheid die zal ik vertellen, om den menschenkinderen bekend te maken Uwe mogendheden en de eere der heerlijkheid Uws koninkrijks", — dit is het wat aan het Heilige Land zijn eigen signatuur gaf. Waarom dit kleine land, en juist aan die kust, daartoe verkoren is, blijft veelzins een mysterie. Slechts dit getuigt de historie, dat het lag aan de wereldzee, die destijds heel den gang van onze menschelijke ontwikkeling beheerschte, en dat het geplaatst was als in een centrum, waaruit de stralen zich naar de groote Rijken dier dagen, naar Egypte, Syrië, Assyrië, Babylonië en Perzië, en westwaarts naar Griekenland en Rome strekten. Voor een centrum, waarvan een machtige levensbeweging moest uitgaan, was geen land gunstiger — toen althans — gelegen. Maar de heilige beteekenis van dit Land verviel dan ook, toen het zijn hoogeren last had uitgediend. Toen met Christus' Kerk het heilige de wereld intoog en de wereld veroverde, hield het op het ,,Heilige Land" te zijn. Het zonk weg in onbeduidendheid en scheen als met een vloek beladen. Al zijn vroegere heerlijkheid ging onder. Geen land is als Palestina zoo tot in zijn voegen en plooien verwoest. Alle heirlegers zijn er doorgetogen, en hebben wat nog te voleinden was, aan die verwoesting voleind. Er is geen glans meer, en er is geen volk meer, en er is geen openbaring meer van de grootheid des Heeren. De kruistochten, die Palestina's roem wilden doen herleven, zijn dan ook éen groot historisch fiasco gebleken. Niet voor Europa, want in ons werelddeel hebben ze de eenheid van het Christelijk besef hersteld, maar wel voor Palestina, welks verwoesting ze veel meer voltooid hebben, dan dat ze Sions glorie deden herleven. Wat eens het Heilige Land was, en thans alleen nog om de herinnering dien naam blijft dragen, kan thans niet anders zijn dan het land van den pelgrimstocht. Een groot, machtig graf, dat men bezoekt niet om er de oude glorie te vinden, maar om de heugenis te hernieuwen aan wat er eens blonk en heilig schitterde. Palestina heeft voor de wereld gebloeid. In die wereld is haar ontloken bloem uitgedragen. En Palestina heeft u thans niet anders te toonen, dan de wortel in de dorre aarde, waarop eens de stengel opschoot, waaraan die bloem ontloken is. En die bloem was de Heilige, Gods Zoon en toch des menschen Zoon. Immanuel, God met ons!

Wat toch was het doel, waarvoor Palestina als heilig land was afgezonderd? God is een Geest, en die Hem aanbidden moeten Hem aanbidden in *geest* (en alzoo niet stoffelijk), in *waarheid* (en alzoo niet in den *schijn* van het symbool). God is geest, en de Vader der geesten; dus moet Hij zijn menschelijke creaturen, de miniatuurafbeeldsels van Zich-zelf, nader komen, door alle nevelen en sluiers

heen Zich aan hen ontdekken. Zich aan hen openbaren, hun zijn aanwezen en heilige tegenwoordigheid doen gevoelen. De Vader der geesten moet in heilige liefde gemeenschap, verborgen omgang, geestelijke vereeniging zoeken met den kind-geest in den mensch. Eens *was* er die gemeenschap, die toenadering, die ontdekking van geest aan geest, maar die band brak. Zoo kwam er zonde, verwijdering, terugtrekking, omsluiering, en de miniatuur-geest in den mensch greep naar het stoffelijke. De prikkel van Gods aanwezendheid werd nog gevoeld, maar de nevel hing loodzwaar tusschen den Vader der geesten en den geest der menschen. En in dien tweestrijd greep de gevallen mensch nog wel naar de geschapen geesten, maar niet meer naar *den* Geest (Animisme), of wel naar een geest, maar als in het stoffelijke omsloten (Pantheïsme), of eindelijk als uitdrukking van wat door kracht, talent of schoonheid in het stoffelijke doorblonk (Polytheïsme). Er bleef religie, maar niets zoozeer als juist die uitgegleden religie sloot het hart voor den Vader der geesten toe. En hierin nu is de liefde, dat die Vader der geesten toen toch den dolenden kindergeest weer genaderd is, en door een historie van rijke openbaring allengs weer zijn heilige aanwezendheid van geest tot geest heeft doen gevoelen. Niet persoonlijk, voor een enkelen geest onder de kinderen der menschen individueel, maar zoo dat Hij zich een kring vormde, in dien kring van geslacht tot geslacht de sluiers minder, de klaarheid meerder deed worden, om straks uit dien afzonderlijk gecreëerden kring die Openbaring in den breeden kring der menschheid te doen uitdragen. God zoekt niet een enkel individu, God heeft de wereld lief. Maar juist om zijn heilige aanwezendheid ten slotte voor de wereld te ontsluieren, moet in het eind die openbaring Zelf-openbaring in den eenen persoon van den Heilige worden. Doch die Heilige kan niet komen, en kan niet baten, tenzij er een omgeving is waaruit Hij de menschelijke natuur kan aannemen, en waarin Hij zijn innerlijk Goddelijk leven zóo kan afspiegelen, dat eeuw na eeuw zijn beeld in die afspiegeling zien, en aanbidden kan. Dit gaat door strijd en worsteling. Er is geen volk zoo religieus van aanleg, en daarom in zijn afdoling zoo afgodisch, als Israël. Telkens dringt het den Vader der geesten terug, om weer het stoffelijk beeld te grijpen. Naar de Koningen zijn, gaat 't in Juda om en om. Maar juist uit die worsteling komt de tegenstelling, en uit die tegenstelling de dorst naar God, als van 't hijgend hert dat dorst naar de waterstroomen. En het eind is, dat als in Christus Gods heilige aanwezendheid persoonlijk voelbaar, tastbaar wordt, er de kring is die geestelijk den Vader der geesten kan grijpen. Ter bereiking van dit doel is Israël als volk en is Palestina als land afgezonderd. En deswege is 't *het Heilige Land* geweest.

Het zijn daarom de daden, de werken, de wonderen Gods, die hier de historie

maken. De Vader der geesten is al die eeuwen door doende, om met zijn heilige aanwezendheid het hart des menschen te naderen, tot eindelijk het hart des menschen Hem ontwaart, gewaar wordt, grijpt en aan de ziel voelt, geest aan geest aansluitend. Dit en dit alleen verklaart het wonder. Deze heilige historie is niet een automatische voortzetting van den gewonen gang der dingen. Doel juist is, in dezen gewonen gang in te breken, iets van heel andere, hoogere orde er in te dragen, er van buitenaf in te doen vloeien, wat er niet was en er niet vanzelf in opkomen kon. Het is de oppermacht van den Geest, die zich tegen de overmacht van het stoffelijke inzet, ze doorbreekt en er over triomfeert. Niet elders, hier hoort 't wonder. Hier is het natuurlijk, hier is 't onmisbaar, hier is 't vanzelf geboden. Zonder het wonder is hier geen bereiking van het hooge, heilige doel denkbaar. Komt het wonder niet, dan blijft 't gaan als het ging, dan komt er geen keer, en de Vader der geesten blijft van zijn geestelijke creaturen geestelijk afgesloten De vraag, waarom *toen* het wonder, en nu niet, is daarom rechtstreeksche loochening van het feit, dat de Vader der geesten tot ons is doorgebroken, om Zichzelven ons te openbaren. In jonger jaren was ik zelf waanwijs genoeg om het wonder te loochenen. Nu, over geestelijke wonderen gaat het verschil niet. Van het constateeren van geestelijke wetten zijn we nog zoo ver af, dat wat hier regel, of verbreking van den regel, is, ons ten eenen male ontgaat. Of wie stelt ons den regel, waarnaar 't genie uit gansch gewone ouders geboren wordt. Neen, het verschil loopt over de natuurwetten. Nu hecht ik aan dat woord niet; anders toch onderstelt elke wet een wetgever, en zij die 't sterkst de natuurwetten drijven, weigeren juist meest dien Wetgever te erkennen, die anders immers juist als Wetgever vrijmachtig zou zijn zich boven zijn eigen wet te verheffen. Neen, het raakt ook hier uitsluitend de verhouding tusschen geest en stof. Met hem nu, die den geest uit 't stof laat opkomen, valt niet te redeneeren. Hij verzinkt in materialisme en kent geen God. Maar wie belijdt dat de Geest de stof beheerscht, staat voor de vraag, of de Geest de stof alzoo beheerscht, dat de wijsheid en de wil van den Geest de krachten en de werkingen van de stof bepaalde, dan wel of de Geest hierbij gebonden is, en den regel stelt omdat Hij die *alzoo* stellen *moet* en niet anders stellen *kan*. Bepleit ge nu het laatste, dan onderstelt ge een lex aeterna voor de stof, die God bond, en dies boven Hem staat, en ondermijnt ge principieel de suprematie van den geest. Is het daarentegen de Geest, die naar eigen wil en met een door dien geest gekozen doel voor oogen, èn aan de geestenwereld èn aan de stoffelijke wereld wet en regel stelt, wat zou dan dien Geest verhinderen kunnen, met een gegeven doel voor oogen, het in een bepaald oogenblik anders te willen en anders te verordenen; en dit immers is het *wonder*.

Of nu dit wonder in het groote of in het kleine schuilt, is om 't even. De vraag is alleen, of de afwijking gemotiveerd is. En hoe zou ze dit niet zijn, waar 't om het hoofddoel van heel de schepping gaat, dat is om de verheerlijking van den Vader der geesten in de miniatuur-afbeelding van zijn eigen Geest, d. i. in den mensch. Centraal kwam dit tot stand in den Christus, en peripherisch door de uitstorting van den Heiligen Geest, toen naar de Apostolische uitdrukking het menschelijk hart *„een woonstede van God in den geest"* werd. Het Monotheïsme doelt niet enkel numeratief op *eenheid*, maar tegelijk op het zuiver *geestelijk* karakter van het Goddelijk wezen. Door allerlei band tusschen God en het stoffelijke te leggen, was, overmits het stoffelijke in deelen uiteenvalt, het Polytheïsme ontstaan, en eerst in de aanbidding van God *als Geest*, vrij boven al het stoffelijke verheven, kon het Mono-theïsme zijn triomf vieren. Dat het hiertoe kwam, is het allesbeheerschende feit in de historie van onze menschelijke ontwikkeling, en het blijft Palestina's heilige eere, dat het daarvoor heeft gediend.

Deze historische, geheel eenige beteekenis van Palestina komt uitteraard in de Turksche bewindvoering niet tot haar recht. Wel staat ook voor den Mohammedaan Jeruzalem uit allerlei oorzaak hoog aangeschreven, zijn de patriarchale graven bij Hebron hem heilig, en eert hij zoowel een Joodsche als een Christelijke traditie als achtergrond van den Islâm, maar voor hem is toch het zwaartepunt naar Mekka verlegd. Vandaar dat het Heilige Land kortweg als onderdeel bij Syrië is ingedeeld, en met Syrië weer een onderdeel vormt van Aziatisch Turkije. Jeruzalem werd om zijn bijzondere positie hiervan uitgeschakeld, en als op zichzelf staand district, met een eigen mutessarif of gouverneur, rechtstreeks onder het centrale bewind van Constantinopel gesteld. De grenzen van het Heilige Land zijn van oudsher onvast en wisselend geweest. De noordelijk gelegen stammen van Dan, Zebulon en Aser konden zich vaak niet dan met groote moeite tegenover de Syriërs en Sidoniërs handhaven. Een groot deel der kust bleef aan hen, en meer nog Zuidop in handen der Philistijnen, die, hoe dikwijls ook ten onder gebracht, toch telkens het hoofd weer opstaken. Ten oosten van den Jordaan was nu eens heel het land tot aan de groote Woestijn cijnsplichtig, en herwonnen dan weer Moabieten en Ammonieten een gedeeltelijke zelfstandigheid. En in het Zuiden drong de macht van Juda nu eens tot het Sinaitische schiereiland door, om dan weer tot dicht bij Hebron in te krimpen. De door de Turksche administratie om 't land getrokken grens is dan

ook vrijwel willekeurig en schier uitsluitend beheerscht door den toeleg om één groot Syrië te vormen van den Taurus tot Egypte, en van de Middellandsche Zee tot aan de Woestijn, en voorts deze geheele streek in drie deelen, als Noord-, Midden- en Zuid-Syrie te splitsen. Al wat beneden Midden-Syrie ligt, rekent zoodoende tot Palestina. Betrekkelijk is dit aldus begrensde land klein, kleiner nog dan Nederland, en is nog geen dertigduizend vierk. kilometer in oppervlakte strekkend. Het is daarbij bijna driemaal zoolang als breed. In twintig uur, d. i. in drie niet te groote dagreizen, kan men heel de breedte te voet doorwandelen. Over zijn volle lengte is het doorsneden door den Jordaan, die met kronkelende geul haar bedding uitgravend, zeer diep onder het oppervlak der Middellandsche Zee in de Doode Zee uitvloeit, en aan beide haar oevers verheft zich het hooge land, dat met zijn bergrug van den Libanon uitloopend, in het midden eenigszins daalt, om in Judea weer tot duizend Meter op te loopen. Ten Oosten van den Jordaan vervloeit deze bergrug ten slotte in de „Groote Woestijn", die zich tot aan den Euphraat uitstrekt, en ten Westen daalt die bergrug naar de kust af in de bekende vlakten van Saron en van Jizreël.

In de dagen van Mozes en in den bloeitijd der koningen moet dit kleine land een paradijs van vruchtbaarheid zijn geweest, een land ,,vloeiende van melk en honig"; iets wat dient aangenomen, niet alleen omdat de traditie het aldus meldt, maar ook om de sterke bevolking, die het land gedragen heeft. Al moge toch onder de opgaven van de legersterkte, waarover Juda en Israël saam beschikten, en die ver over het millioen geregelde krijgslieden aanwijzen, ook de cijnsbare volken en gehuurde troepen inbegrepen zijn geweest, op minder dan 5 à 6 millioen inwoners mag toch zeer zeker de toenmalige bevolking niet gesteld worden; iets wat voor een land van zoo kleine afmeting, en waarvan veel woeste bergstreek als onbewoonbaar afging, op groote dichtheid van bevolking wijst, en niet anders dan in verband met zeer groote vruchtbaarheid van den bodem denkbaar ware geweest. Rekent men nu, wat zeer hoog genomen is, de tegenwoordige bevolking op nog geen millioen, en weet men dat Palestina zelfs deze karige bevolking niet dan schriel en armelijk voedt, dan is hiernaar af te meten, aan wat schier ongelooflijken achteruitgang het land ten prooi werd. Dit is deels uit de verwaarloozing van den terrasbouw tegen den bergrug, deels uit de verarming van den bodem als gevolg van roofbouw en gebrek aan veestapel, deels uit de vernieling der bosschen, deels uit de ontreddering der irrigatie, deels uit de onveiligheid die de omtrekkende Bedoeïnen veroorzaken, te verklaren; maar het feit blijft, dat ge nergens een land vindt, dat zoo sterk den indruk maakt van onder een vloek te zijn gekomen. Zelfs de vallei van Saron en Jizreël, eens Palestina's glorie, stoot thans den kolonist vast af door haar onherbergzaamheid

en uitdampende moerassen. De verwaarloozing van het land maakt, dat slechts even de helft der bevolking in dorpen en gehuchten leeft, en dat bijna de helft in de steden huist, maar ook die steden zijn onbeteekenend. In het Noorden vindt ge alleen Safved met 20,000. Haiffa met 13,000 en Tiberias met 8000 inwoners. In het midden van 't land eigenlijk alleen Nabulus met circa 20,000 inwoners. En voorts in het Zuiden, behalve Jeruzalem, alleen Jaffa met 40,000, Gaza met 35 à 40,000, Hebron met 18,000 en Bethlehem met even 8000 inwoners. Voor een land zonder industrie, dien naam waard, wijst deze opeenhooping van de helft der bevolking in een aantal kleine steden op een ongezonden toestand. Het toont dat de landbouw in verval is, dat de veiligheid tekort schiet, en dat een bevolking zonder energie zich liever als proletariaat in de kleine steden saampakt, dan dat ze flink de armen uit de mouwen zou steken.

De geringe handel op de kust verraadt dan ook in zijn cijfers van import en export een verre van bloeiend oecouomischen toestand. Het *Deutsche Handelarchiv, Zeitschrift für Handel und Gewerbe* dat ik, als het meest volledige, hierbij volg, geeft over 1902, wat Haiffa betreft, dan nog aan, dat er 200 stoomschepen in- en uitvoeren, saam met 218,668 reg. tons, behalve 627 zeilschepen, saam van 6445 reg. tons. Doch dit getal van 200 stoomschepen blijkt meer schijn dan wezen, zoo men weet dat hieronder tal van booten zijn, die slechts op hun doorvaart hier ankeren om een klein deel van hun lading te lossen of in te nemen, en dat twee Turksche booten, die geregeld van Beyruth op Haiffa beurtdienst doen, slechts 33.80 reg. tons groot zijn en toch bij de inklaring en uitklaring voor elke reis heen en terug meetellen. In 1904 klom het aantal van 200 op 273, doordien de groote Levantliniën hun schepen iets meer lieten aanleggen en omdat voor den spoorbouw in Haman meer materieel moest worden aangevoerd. Aan waarde bedroeg de invoer in 1903 even 3½ millioen gulden. In St. Jean d'Acre of Akko waren de cijfers nog veel lager. Ze wijzen voor 1902 op de inklaring van niet meer dan 87 stoomschepen van slechts 36,638 reg tons. Alleen Jaffa had gunstiger cijfers aan te wijzen. Daar kwamen op de reede 335 stoomschepen van saam 504,175 reg. tons; doch ook hier moet niet gedacht worden aan schepen die heel hun lading lossen ; voor 't grooter deel zijn het ook hier de schepen der groote Levant-liniën, die Jaffa slechts aandoen om passagiers aan wal te zetten of op te nemen, en voorts een klein deel van haar lading te wisselen. Zijn nog betrekkelijken bloei dankt Jaffa natuurlijk aan de omstandigheid, dat het in- en uitvoerhaven voor Jeruzalem is, waar een sterk vreemdelingenverkeer allerlei behoefte schept; voorts aan de koloniën der Duitsche tempelieren, die hier 't sterkst vertegenwoordigd zijn, en niet minder aan de Joodsche koloniën, die zich ook in Judea vooral krachtig ontwikkelden.

Toch overtrof de waarde van den invoer nog altoos zeer verre die van den uitvoer. De uitvoer bedroeg in 1904 slechts 3½ millioen gulden, die van den invoer ruim 5½ millioen gulden. Rekent men hierbij nu Gaza met een uitvoer van even 2 millioen gulden en een invoer van 4½ millioen, dan krijgt men voor Haiffa, Akko, Jaffa en Gaza saam een invoer van ongeveer 12 millioen gulden voor heel Palestina, en dan is deze vergelijkenderwijs geringe handel nog zoo goed als uitsluitend in handen van vreemdelingen, hetzij van kolonisten, die er zich vestigden, hetzij van filiaal-kantoren die er geopend zijn. Van de inheemsche bevolking gaat op geen enkel gebied krachtig initiatief uit. Zelfs de Joden, voor zoover ze van oudsher in Palestina woonden, worden in ondernemingsgeest verre door de nieuwe Joodsche kolonisten overtroffen. Mocht dan ook de verwachting vervuld worden van hen, die aan Palestina een economisch opleven voorspellen, dan zal die betere toekomst moeten dagen door een terugdringen van de Bedoeïnen naar het Oosten, en door het inkomen van een internationale vermenging van kolonisten, die een geheel nieuwe bevolking van Palestina voorbereiden. Thans bestaat die bevolking slechts voor een klein deel uit Turken, voor het grooter deel uit Bedoeïnen en Fellahin van Arabische herkomst, en voorts uit een 80,000 Joden, een 45,000 Christenen, en uit een gering aantal onder consulaire rechtsmacht staande Franken en andere vreemdelingen. Onder de aanhangers van den Islâm staan de Turken in sociaal-zedelijk opzicht veel hooger dan de overigen. Ze zijn eerlijk en trouw in hun handel, ingetogen in hun wandel, hun milddadigheid wordt geroemd, en jegens vreemdelingen gedragen ze zich uiterst voorkomend, zonder zweem van dat fanatieke, dat de Fellahin nog vaak ontsiert.

Van Christelijke zijde draagt de actie die valt waar te nemen, een overwegend missionair karakter, en zelfs het optreden van de Grieksch-Orthodoxe en Roomsch-Katholieke, hier krachtens haar historisch verleden meest de Latijnsche Kerk genoemd, herinnert gedurig aan invloed van buiten. Het is Ruslands Tsaar, die over de Grieksch-Orthodoxe Kerken waakt, en het was tot voor korten tijd Frankrijk, waarvan het protectoraat uitging over alle Roomsch-Katholieke Kerken ea instellingen. Aan missionairen invloed in den zin van bekeeringen tot het Christendom valt daarentegen niet te denken. Hier of daar moge in een vergeten hoek een enkele overgaan, om straks weer terug te vallen, maar op eenigszins beteekenende schaal hebben er geen bekeeringen van den Islâm tot den Christus in Palestina plaats. Amerikaansche missionarissen die dit

voor mogelijk hielden, hebben reeds in 1821 stations met dit doel in Palestina pogen te vestigen, maar reeds in 1824 gaven zij het op; en toen op sterk dringen van de comité's in Amerika de poging in 1839 hervat werd, hield men zich deze tweede maal wel iets langer, tot in 1843, staande, maar om toch ten slotte het hopeloos werk weer op te geven en zich terug te trekken naar Beyruth, waar geheel andere verhoudingen gunstiger resultaten beloofden en gaven. Moskee, familie en gouvernement snijden aan al wie tot den Islâm behoort, elken pas af om over te gaan. De Christelijke familiën, die van oudsher in Palestina waren, duldt men en gunt haar vrije uitoefening van haar religie, maar afval geldt voor verraad, en dit verraad straft zich onmiddellijk, door tegenwerking eerst, en als die tegenwerking niet tot terugkeer leidt, door sociale doodverklaring en soms zelfs door fanatieke moord. Het Zendingswezen heeft in Palestina dan ook geen andere beteekenis, dan om het Chistelijk element dat men er vond, te sterken en hooger op te heffen, en soms om de aanhangers van de eene Christelijke kerk naar een andere kerk over te halen. Het Protestantisme kan zelfs nu nog niet meer dan een 4500 leden over heel het land op zijn registers boeken, en niemand droever dan Bisschop Samuel Gobat deed de ervaring op, hoe tal van kleinere gemeenten, die hij in onderscheiden steden stichtte, dra weer verliepen en teniet gegaan zijn. Reeds in zijn dagen was het Pruisen's politieke invloed, die in Palestina ook voor het Protestantisme zeker houvast poogde te verkrijgen. Het was Koning Friedrich Wilhelm IV, die uit gemengd religieus-politieke belangstelling er op bedacht was, naast de Grieksche en Roomsche Episcopaten ook een Evangelisch Episcopaat te Jeruzalem te stichten en in 1846 Samuel Gobat, die in Abyssinië zijn lauweren reeds verdiend had, in het nieuw-gestichte *Bisthum Sant Jacob* als eersten Bisschop aanstelde; een uiterst moeilijke post, waarop Gobat zich tot 1879 met eere gehandhaafd heeft. Dit wekte reeds in 1851 den naijver van Engeland op, en ten slotte kwamen Pruisen en Engeland over dit Protestantsche Bisdom tot, een later toch weer gewijzigd, accoord. Een klein aantal onbeduidende gemeenten leidden er een verkwijnend leven, en het zielenaantal klom niet. Vandaar dat men toen zijn toevlucht nam tot het stichten van scholen en hospitalen. De Groothertog van Mecklenburg-Schwerin stichtte in 1872 zulk een hospitaal uit eigen middelen, en de Zendingsvereenigingen van *Crischona* bij Bazel en van Kaiserswerth hadden evenzoo reeds sinds 1851 het oprichten van scholen en het stichten van hospitalen begonnen. Zelfs kwam er een melaatschen-hospitaal tot stand. Ook te Nazareth, te Nabulus en te Bethlehem werden deels Engelsche, deels Duitsche scholen en kapellen gesticht, maar de geestelijke winst bleef schraal. De Darbisten die zich te Ramleh, de Kwakers die zich te Rammalah, en de Baptisten die zich te Nabulus wisten in te dringen, deden gelijke teleurstellende ervaring op. Men zond nog wel zijn

kinderen naar de scholen, omdat andere goede scholen ontbraken. Zoo wisten te Nazareth de Anglikanen een goede 200 kinderen op hun zeven scholen te lokken, en ook van de hospitalen werd soms gretig gebruik gemaakt, vooral doordien veel vrouwen van hoogen aanleg zich aan den dienst van deze scholen en hospitalen wijdden. Maar voorts bleef het uit de school ontslagen kind en de uit het hospitaal ontslagen kranke, ten spijt van alle opoffering die men zich getroost had, bij zijn vroegere religie. De droeve oogst van 4500 leden na zestigjarigen arbeid zou dan ook bijna de vraag doen rijzen, of de Amerikanen niet het wijst deden, die zich eenvoudig uit Palestina terugtrokken. Toch ware dit verkeerd geoordeeld. Het Christelijk element moet zich ook in Palestina toonen, en er den ijver voor den Christus en zijn zin voor ontferming tot openbaring brengen. En heeft nu al de loop der historie gewild, dat de religieuse beweging der 16e eeuw buiten aanraking met het Oosten bleef, zoodat eigenlijk alleen de Grieksch-Orthodoxe kerk hier thuis hoort, en de Roomsch-Katholieke kerk haar invloed aan Frankrijks optreden in Suleiman's dagen dankt, het zou toch niet goed zijn, indien de groote Protestantsche kerken in landen als Duitschland en Engeland zich aanstelden als ging het Heilige Land haar niet aan. Ze wilden er althans vertegenwoordigd zijn; was het dan al niet om zich er kerkelijk uit te breiden, dan toch om in daden van opoffering en toewijding te toonen, dat het Protestantisme niet achterblijft, waar de banier van het Kruis in het Heilige Land moet worden uitgedragen. Terecht heeft men ingezien dat het Christelijk element, gelijk het zich vertoont in de landen die aan het hoofd onzer huidige ontwikkeling staan, bij de heilige plaatsen niet mocht ontbreken, en het strekt Duitschlands Keizer tot eere, dat hij aan de inwijding van de groote Evangelische kerk in Muristan, waarvoor hij zelf naar Jeruzalem toog, door hierbij vertegenwoordigers van alle Protestautsche kerken uit te noodigen, het internationale karakter niet onthouden heeft. Toch blijft aan de Christelijke kerken, die hier van onds zich handhaafden, de voorrang, en met name de Grieksch-orthodoxe kerk blijft de kerk der inheemsche bevolking. Het Patriarchaat te Jeruzalem is met het Schisma aan deze kerk overgegaan, en heeft onder de Arabische heerschappij niet alleen onafgebroken voortgeduurd, maar ook zijn onafhankelijkheid kunnen handhaven en zich vrij kunnen ontwikkelen. Eerst toen Palestina in de 15e eeuw onder het Turksche bewind kwam, hield het Patriarchaat te Jeruzalem op autocephaal te zijn en is toen onder den Patriarch van Constantinopel geplaatst, tevens met de beperkende bepaling, dat voortaan geen inwoner van Palestina tot Patriarch zou kunnen benoemd worden. Eerst onder Paus Pius IX is het aan de Roomsch-Katholieke kerk in 1847 gelukt, hier een Latijnsch Patriarchaat naast te plaatsen. Vooral Frankrijk dreef de toestemming van de Hooge Porte hiervoor door, en na den Krim-oorlog, toen

Rusland tijdelijk gebroken was, wies de macht van dit Latijnsche Patriarchaat derwijs aan, dat het nu reeds tegen die van den Griekschen Patriarch opweegt, ook al kunnen niet meer dan 15,000 inwoners over heel Palestina tot de Roomsch-Katholieke kerk gerekend worden. Reeds in 1852 stichtte men van Roomsche zijde te Jeruzalem een Seminarie met zes hoogleeraren, waaraan thans een 25 geestelijken geregeld hun opleiding ontvangen. In datzelfde jaar werd tot de stichting van een Roomsch-Katholiek hospitaal besloten. In 1872 werd te Jeruzalem de groote Roomsch-Katholieke Cathedraal ingewijd. Gaandeweg werden 23 missionaire stations, heel 't land over, opgericht, en tal van nieuwe kloosters verrezen, niet alleen van de Franciscaner en Dominicanerorde, maar ook van de Carmelieten, de Trappisten, de Clarissen en de Petits frères de Marie. Ook vrouwelijke invloed kwam in actie, en de Dames de Nazaveth, de Dames de Sion en de Soeurs de l'Assomption slaagden erin de beteekenis van de Latijnsche kerk te verhoogen. Iets wat de Latijnsche kerk vooral daaraan te danken had, dat ze beter onderlegd personeel uitzond en ook in Palestina aan de inlandsche geestelijken hooger eischen stelde. Tenslotte komen hier nog bij enkele honderden Copten, enkelen tientallen Armeniërs en een klein aantal geünieerde Syriërs. De meeste Christenen wonen te Jeruzalem, waar ze een 14000 zielen tellen; voorts te Bethlehem, dat zoo goed als geheel Christelijk is, evenals Nazareth, waar op 500 na alle ingezetenen van Christelijke belijdenis zijn, en eindelijk te Gaza en te Jaffa, in welke beide plaatsen het aantal Christenen op 3000 wordt geschat. Het weinig hoop gevende is alleen, dat deze cijfers stationnair zijn. De toeneming van de bevolking is uiterst traag, en, gelijk gezegd, bekeerlingen komen er niet bij. Het is dan ook bijna uitsluitend door het inkomen van vreemdelingen uit Christen-landen, dat de cijfers hier en daar iets toenemen. Reeds nu moet dan ook erkend, dat de aanwas van het Joodsche element aan die van het Christelijk-element de loef afsteekt. Nu een kwart eeuw geleden beliep het aantal der in Palestina wonende Joden nog niet meer dan 20,000. Nu reeds is het tot 82,000 aangegroeid, deels door de bevolking der Joodsche koloniën, maar veel meer nog door het groot aantal Joden, dat naar Jeruzalem komt, 't zij om er zijn brood te verdienen, 't zij om in de schaduw van Sion te sterven en begraven te worden. Safved en Tiberias zijn Joodsche steden gebleven, Jeruzalem is reeds weer een Joodsche stad geworden. Meer dan twee derden der bevolking, d. i. ruim 40,000 behooren er tot Israël, tegenover, met inbegrip van het garnizoen, slechts 7000 Mohammedanen en 13,000 a 14,000 personen van Christelijke belijdenis, alle kerken en secten saamgenomen.

Toch treedt dit Joodsche wezen dusver steeds sterker te Tiberias, dan te Jeruzalem op den voorgrond; iets wat te meer de aandacht trekt, omdat de vrome Joden uit Jezus' dagen, toen Tiberias, in 26 v. Chr., door Herodes Antipas gesticht werd, de nieuwe stad, als op graven gebouwd, voor onrein verklaarden en er zich niet wilden vestigen. Ook van Jezus wordt niet vermeld, dat hij te Tiberias het Evangelie des Koninkrijks zou verkondigd of teekenen zou gedaan hebben. De nieuwe stad was in haar strekking product van het ook in Galilea binnendringend Hellenisme. Evenals in Hauran was men van de zijde van Rome ook in Palestina bedacht op het in 't leven roepen van een rijker stadsleven, en gelijk Caesarea in Samaria, en Caesarea Philippi bij het meer van Merom, zoo moest ook Tiberias aan het meer van Gennesareth den glans der toenmaals moderne cultuur verhoogen, en Herodes Antipas dong, door voor zijn nieuwe stad den keizerlijken naam van Tiberias te kiezen, naar Rome's keizerlijke gunst. Geheel in Grieksch-Romeinschen trant werden heidensche tempels naast de synagogen, renbanen en theaters aangelegd, en den Joden ten hoon werd het grootsche paleis met wandschilderingen van dierenfiguren opgesierd. De ligging was met zorg gekozen aan den schoonsten inham van 't meer, en vlak bij den heirweg, die als *via maris* bekend, van Damascus door Hauran naar Akko liep. Een gemeenteraad door de burgers gekozen, kreeg naar municipiën-recht de verzorging der stad in handen, en voerde het bewind door een kleinen raad van 10 leden uit en door den grooten raad gekozen. Een autonomie, alleen daardoor getemperd, dat deze kleine raad de belastingen moest innen en dat de leden van den raad persoonlijk voor het inkomen van het bedrag verantwoordelijk waren; een band te meer noodig, omdat de bevolking uit een samenraapsel van alle lichtzinnige elementen bestond, en meer een Heidensche geest, dan de geest van Israël er den toon aangaf. Reeds in 44 na Chr. werd Tiberias dan ook uit het Joodsche verband losgemaakt en rechtstreeks onder Rome gebracht; maar toen in 66 de opstand van de Joden tegen den Keizer uitbrak, bleek toch de Joodsche partij nog sterker te zijn dan men vermoed had, en wist Flavius Josephus in allerijl de stad te versterken en tot een vasten burcht voor den opstand te maken. Sinds behield het eerst verafschuwde Tiberias voor de Joden dan ook groote aantrekkelijkheid. Simon ben Johai, die in de baden van Tiberias, welke in de 3e eeuw geopend waren, genezing voor een zijn leven bedreigende krankheid vond, verklaarde een deel van de stad voor rein. Reeds Johannes ben Nappaha had er zich gevestigd en er de Rabbinistische school gesticht, en toen Sepphoris, waarheen het groote Sanhedrin na Jeruzalem's val was overgebracht, allengs zijn beteekenis verloor, besloten de leden van dit Sanhedrin zelfs den zetel van hun college naar Tiberias over te brengen. Tiberias is van dit oogenblik af het centrum van het Joodsche wetenschappelijk leven in het Westen van Azië

geworden, gelijk Pumpeditae dit in Babylonie was. De beroemdste Rabbijnen zijn er als leeraren opgetreden. In Tiberias is de *Mischna* saamgesteld, en evenzoo in de 4e eeuw de palestijnsche *Gemara*. De punctuatie van den tekst van het Oude Testament is te Tiberias tot stand gekomen, en nog toont men er het graf van Mozes Maimonides van R. Meîr en R. Akiba. Sinds de 7e eeuw echter begon de verwoesting van het nieuwe Joodsche leven dat zich hier ontwikkeld had. Eerst werd Tiberias door de Perzen onder Chosroes II, en in 637 door de Moslim onder Omar ingenomen; en werd het al in de dagen der Kruistochten weer vrij, na den slag bij Hattin deed Saladin ook aan Tiberias zijn sterken arm gevoelen. In de 12e eeuw waren er niet meer dan 50 gezinnen over, en eerst in de 16e eeuw heeft Joseph ben Hardut de herbouwing van de oude stad, gedeeltelijk op ander terrein, ondernomen ; waarbij het opmerkelijk is, dat de eerste .Joodsche kolonie die er weer intoog, herkomstig was uit den Pauselijken Staat. Ook in de 19e eeuw is de allengs weer opgekomen stad, in 1837 door een aardbeving half verwoest, en in 1865 door een ontzettende cholera-epideinie half ontvolkt. Toch verhief ze zich allengs weer, en thans is Tiberias een langzaam weer opkomende stad met een 7 à 8000 inwoners, waaronder slechts een kleine duizend Muslim en een goede tweehonderd Christenen. Alle overige inwoners zijn uit Israël, meest Azkenazim.

Toch ontving ik, toen ik, van Samack aan wal gekomen, Tiberias binnenkwam, van dit overwegend Joodsche karakter der stad niet aanstonds den indruk. Het kleine maar nette hotel wordt door een Duitscher gehouden die protestant was, en de Christelijke missie heeft er aan den Joodschen invloed zoo weinig kamp gegeven, dat de Franciscaners en de Grieksch-orthodoxen er elk een vrij groot klooster hebben, waarin men desnoods herberg kan vinden, beide kloosters met een eigen kerk; en dat de Schotsche protestantsche missie er een groot hospitaal bezit, met prachtige woonhuizen voor predikant en arts; drie gebouwen die de schoonste der stad zijn. Drie Christelijke missiën alzoo, voor welke het ook hier een ploegen op rotsen is, daar ze met inbegrip van haar eigen personeel slechts even 200 Christenen in heel Tiberias hebben aan te wijzen; maar men kan het niet vergeten, dat in de dagen van de Kruisvaarders Tiberias zelfs een eigen Bisschop bezat en op weg was een Christenstad te worden, en op hoop tegen hoop houdt men vol. Zekeren steun vinden de missiën hierin, dat de Turksche regeering in Fevzi Mulki een lid der Grieksch-orthodoxe kerk tot Caimacam in het district Tiberias heeft aangesteld. Toch behoeft men slechts de eigenlijke stad binnen te gaan, om aanstonds het overwegend Joodsche type te ontwaren. Er zijn niet minder dan drie Synagogen, waarvan een met Arabisch decoratief, en een tweede met Grieksche inscriptie. Ook de Rabbinistische

school, al zinkt ze, bij de oude school vergeleken, in het niet weg, is nog steeds aangehouden, en zelfs staat men te Tiberias nu nog met vele Synagogen in Europa in correspondentie. Een centrum van het Joodsche Synagogale leven als in de 6e eeuw kan men Tiberias niet meer noemen, maar iets van haar oude glorie leeft nog na. Den sterksten indruk kreeg ik hiervan toen de Groot-rabbijn met vijf andere rabbijnen zich in mijn hotel liet aandienen, om mij te komen begroeten. Ze waren vergezeld van een vice-consul als tolk, en maakten in hun sierlijke gewaden en met hun alleszins eerwaardige koppen een imponeerende verschijning. Ze meldden mij, dat ze uit Amsterdam van mijn komst verwittigd waren en behoefte gevoelden, in mijn persoon als gewezen minister, aan Nederland en zijn Koningin dank te komen betuigen voor de welwillendheid, waarmee de Joden ten onzent steeds bejegend waren. Daar ik zelf in de Hebreeuwsche studie niet geheel vreemdeling ben, ontspon zich vooral met deze Rabbijnen een interessant gesprek, dat hunnerzijds besloten werd met de verzekering, dat ze in hun gebed voortaan ook Nederland en mijner gedenken zouden. Ook de Caimacam kwam mij in 't hotel verwelkomen, en toen ik hem een uur daarna zijn vriendelijk bezoek beantwoordde, vond ik ten raadhuize niet hem alleen, maar ook den Mufti Abdul Salam, met wien ik door den Caimacam als tolk een vrij lang gesprek had en uit wiens woorden mij, evenals bij de Rabbijnen, sterke sympathie tegenkwam. Na deze ontmoetingen spoedde ik mij de stad in, om iets van het volksleven te zien; maar hier was niets dat aantrok. Alles armoede en onreinheid, wat men in de sloppen en stegen zag. Zelfs staat Tiberias te boek als de door ongedierte meest geplaagde stad van heel Palestina, zoodat een uitstap naar de beroemde baden buiten de stad een ver van overbodige verfrissching gaf. Deze baden genoten reeds sinds de 3e eeuw een grooten roep als heilmiddel tegen rheumatiek, jicht en huidziekte en hebben een temperatuur van 62 centigraden. Het oude badhuis ligt op een half uur afstands van de stad op den oever van het meer, is in constructie geheel verouderd, en bestaat in hoofdzaak uit één groot bassin, waarin allen saam baden. Iets dichter bij de stad is thans een nieuw, meer comfortabel badhuis gesticht, maar dat de historische beteekenis van het oude mist. Tusschen dit oude badhuis en de stad ziet men heel den weg langs zuilen, kapiteelen en muren, als overblijfsels van de villa's, die de kranken onder de Romeinsche grooten hier aan den oever van het meer gebouwd hadden. Herzl is zelfs niet vreemd aan het denkbeeld, dat deze oude glorie van Tiberias als badplaats eens herleven zal. Ook op de bronnen van Gadara en op de zwavelbronnen van Kallirrhoë ten oosten van de Doode Zee is meer dan eens gewezen als op krachtig genezende bronnen, die bij een weer-opleven van Palestina een schoone toekomst voor zich hebben. En 't moet erkend, als de gegoede Romeinen er uit Italië heentogen, waarom zou de rijke

Jood en de gefortuneerde Christen, die op Palestina zoo geheel andere betrekking gevoelen, dan niet eerlang een badplaats in Palestina boven Karlsbad of Aken verkiezen.

Bij Tiberias stond ik met opzet iets langer stil, omdat men alleen met het vroeger hellenistisch-mondaine en nu Joodsche karakter van Tiberias als achtergrond, door de tegenstelling van Tiberias met Kapernaüm, een juisten blik krijgt op de beteekenis van Galilea en het meer van Gennesareth voor het optreden van Jezus. In Tiberias het luidruchtige hof van Koning Herodes Antipas, straks van den Romeinschen landvoogd, te Kapernaüm drie jaren lang de stille woonstede van Israëls door God gezalfden, maar door Israël niet gehuldigden Koning, en door dien Koning niet Judea en niet Jeruzalem, maar Galilea en in Galilea Kapernaüm tot het centrum van zijn profetische werkzaamheid verkoren. Galilea had in de geschiedenis van Israël niet dan ondergeschikte beteekenis gehad. Jeruzalem, Samarië en het over-Jordaansche waren het hoofdtooneel van Israëls worsteling geweest. Met Tyrus en Sidon stond men op beteren voet dan met Syrië en Assyrië, Babylon en Egypte, en ook hadden de stammen van Zebulon en Naphtali, die hier hun lot ontvingen, zich door de beperktheid van hun terrein weinig kunnen ontwikkelen. Toch schijnt vooral in de bergstreek van Noord-Galilea zich het oude, echt-Israëlitische type met eenige kracht gehandhaafd te hebben. Zelfs had Hiskia, na den val van het rijk van Israël (zie 2 Kron. 30 : 11, 18) den geestelijken band met Dan, Zebulon en Naphthali weer aangeknoopt, en waren er vrome Joden uit die stammen naar Jeruzalem ten Paaschfeest opgekomen. Ook Jesaja's profetie, dat „het land van Naphtali en het land van Zebulon dat beangstigd was en in duisternis wandelde, straks een groot licht zou zien, en dat over dit land van de schaduwen des doods een licht zou schijnen", (8 : 23; 9 : 1) wijst er op, dat voor de toekomst van Israëls geestelijke grootheid, van Galilea meer dan van Judea verwacht werd. Dit Galilea nu was, nadat heel de streek tusschen Taurus en Egypte in de macht van Rome's Keizer was gekomen, tot een vroeger ongekenden bloei geraakt. De vroeger eindeloos terugkeerende oorlogen hadden nu uit. Het land genoot ruste, en daar de bodem van het land er ongemeen vruchtbaar, de afvoerweg er gereed, en het klimaat er buitengewoon gunstig was, zag men in Galilea hetzelfde gebeuren wat in Hauran geschied was: het land bloeide er op, de bevolking nam er hand over hand toe, en dank zij de degelijke Romeinsche administratie, die ook bij de vasal-koningen zich gelden deed, heeft Galilea juist in Jezus dagen

een periode van hoogen bloei beleefd, gelijk het vroeger nooit gekend had, en later nimmer heeft gezien. Daarbij was de bevolking er nog veelszins onbedorven. Het mondaine-Hellenistische element hield zich nog op zichzelf, en trok zich in Tiberias saam, en juist in de noorderstreek boven het meer van Gennesareth heerschte nog een oud-Joodsche godsvrucht, die wel niet rabbinistisch-orthodox was en nomistisch tekort schoot, zoodat haar inwoners onder Hizkia op het Paaschfeest als onreinen kwamen (2 Kron. 30 : 18) en als het *am haärez*, als het volk dat de Wet niet kent, bij de Schriftgeleerden te Jeruzalem in kwaden reuk stonden; maar er heerschte toch practische vroomheid, er was een geopend hart, en voor Israëls Messias leefde hier een niet al te zwakke bezieling. Voor heel deze streek nu bood het meer van Gennesareth een eenig schoone communicatie. De oever van het meer was bezaaid met stedekens en dorpen, en met de scheepkens van de groote visschersvloot kon men bijna naar elk punt op één dag heen en terugkomen. Het meer heeft slechts een lengte van 21 en een breedte van 9½ kilometers, en bij goeden wind zeilde men snel over zijn wateren. De vischrijkdom in het ruim 40 M. diepe water was spreekwoordelijk. De visch was van uitnemende soort, meest als in tropische gewesten. Nu nog vindt men er de Chromis Simonis, een visch, waarvan 't manneke de uitgeloopen kuit in zijn bek draagt, en de Barbour, een visch die bovenkomt en dan een schel geluid maakt. Voor de dichte bevolking van heel deze landstreek was daarom de vischvangst zeer omvangrijk, het getal visschers legio en de gelegenheid om het meer over te schieten, gedurig gereed. Het meer ligt diep, meer dan 200 M. onder het spiegelvlak der Middellandsche zee, maar juist dit gaf er een tropischen plantengroei, en daar de Jordaan door het meer heenstroomt, bleven zijn wateren frisch.

Dit nu is de streek die Jezus zich uitkoos voor zijn optreden, en daarbij nam hij Kapernaüm als vaste woonplaats. Niet alsof juist Kapernaüm door bijzondere godsvrucht uitmuntte, maar omdat het, na Tiberias, het meest beduidende stedeke was. Veel weet men hier wel niet van, maar de historie meldt ons dat er een hoofdman over honderd woonde, wiens knecht Jezus genas. Er was dus garnizoen en er lag wat wij zouden noemen voor 't minst een compagnie Romeinsche soldaten. Van geen andere plaats aan het meer wordt dit gemeld. In de bergachtige streek van Nazareth vond Jezus geen terrein voor zijn optreden; ook stuitte hij in Nazareth op te veel antipathie. In de vlakkere kuststreken wilde hij optreden, in het midden van het drukke leven dat zich om het meer van Gennesareth saamtrok, en zoo is dit Kapernaüm de residentie van Israëls Koning geworden, en is het in de Synagoge van Kapernaüm, dat hij zich 't eerst als Messias heeft geopenbaard. Die Synagoge was in Kapernaüm gebouwd door den

kapitein van het Romeinsche leger dat er in garnizoen lag, en het is van die Synagoge dat men acht de fundamenten weer te hebben blootgelegd en de omgevallen Korinthische zuilen te hebben teruggevonden; maar voor 't overige vindt men van Kapernaüm niets meer. De plaats waar 't eens lag, noemt men thans Tell-*Hum*, maar dit Tell-*Hum* is niets dan een met hekken afgesloten vierhoek, waarin brokken steen en hoopen puin liggen. Er is een kleine woning gezet voor een monnik die er de wacht houdt, maar overigens betrad ik nimmer een plek, waar men zoo verpletterend de profetie van Jezus' machtwoord vervuld ziet. ,,En gij, Kapernaüm," zoo luidde dit ontzettende woord, die tot den hemel toe zijt verhoogd, gij zult tot de hel toe nedergestooten worden. Want zoo in Sodom de krachten geschied waren die in u geschied zijn, zij zouden tot op den huidigen dag gebleven zijn"! En deze profetie is vervuld. Het eens zoo mondaine Tiberias staat nog, ook Nazareth is nog een bloeiend stedeke, maar van Kapernaüm is niets meer over, en evenzoo niets van Chorazin en Bethsaida. Aan Kapernaüm was het hoogste geestelijk, een in waarheid goddelijk privilegie gegund. Dit heeft het van zich gestooten, en hiermee den volstrekten vloek over zich gehaald. Het is weggevaagd van den aardbodem.

Het oogenblik van Jezus binnenkomen in Kapernaüm was een keerpunt in de geestelijke geschiedenis der wereld. Uit Nazareth, over de bergen, daalde Jezus naar het meer van Gennesareth af, en aan het strand van Kapernaüm gekomen, ziet hij daar het schip, waarop Petrus en Andréas bezig zijn de netten uit te werpen, en iets verder een tweede schip, waarop Jacobus en Johannes bezig zijn hun gescheurde netten te heelen. Die vier mannen roept hij, en zoo machtig is de indruk van zijn persoon en zijn woord, dat ze op staanden voet van hun schepen afkomen, en met hen wandelt Jezus Kapernaüm binnen; vermoedelijk naar het huis van Petrus. Nu komt de Sabbath, en op dien Sabbath begeeft Jezus zich naar de Synagoge. Eerst laat hij den dienst afloopen, en nu, nu ieder vrij spreken kan, staat Jezus op, gebiedt stilte en spreekt, en dat woord slaat in bij heel de schare. Zoo hoorden ze nooit iemand spreken. Wat macht, wat goddelijke macht in 't woord van menschelijke taal. En hoor, plotseling gaat er een rauwe gil op. Het is een demon, die overluid met de stem van een bezetene, Jezus als den Heilige Gods, als den Messias toont te kennen en hem toeroept: Laat af, wat hebben wij met u te doen, gij Jezus de Nazarener. Zijt gij gekomen om ons, demonen, te verderven? *Ik ken u wie ge zijt; Gij zijt de Heilige Gods!*" En al 't volk ziet op Jezus. Hier begint de worsteling van het rijk des Lichts tegen het rijk der Duisternis. Wat zal die vreemde leeraar tegenover die demonen? En Jezus staat

op, hij bestraft dien demon: »Zwijg stil en ga van hem uit!" en vreeselijk wringt en verwringt zich de arme bezetene, maar Jezus triomfeert, en roepende met een groote stem, ging de demon van hem uit. En nu kent de verbazing geen grenzen meer, en heel Kapernaüm gaat 't door en straks gaat 't uit door alle vlekken en dorpen: Een groot profeet is onder ons opgestaan. En nu gaat het crescendo. Petrus schoonmoeder wordt door krankte overvallen, en wordt genezen, 's Avonds stroomt al 't volk voor Petrus' huis samen, en ze dragen hun kranken uit, en genezing volgt op genezing, en demon na demon wordt uitgeworpen. Het is de Christus Gods, die zich heeft geopenbaard. Dit is het groote uitgangspunt geweest, hier binnen de muren van die Synagoge, waarvan ge de afgebroken wanden nog voor u ziet. Ook andere plaatsen wijst men u aan, waar de wondere vischvangst zou hebben plaats gehad, of waar de Bergrede zou zijn gehouden. Maar dat alles is geheel onvaste legende. Niet daar, maar hier in Kapernaüm hebt ge vasten grond onder de voeten, en daarom maakt dat Kapernaüm op wie thans zijn puinhoop betreden mag, zoo overweldigenden indruk. In en bij dat Kapernaüm vond Jezus de uitnemendste zijner apostelen. Een godvruchtige kern moet er dus in dat stedeke geweest zijn. Maar toch, den hoofdman die het garnizoen commandeerde, kreeg van Jezus de hoogste lofspraak. »Voorwaar zeg ik u, zoo groot een geloof als in dien man heb ik in Israël niet gevonden." Juist zooals bij die vrouw uit het Sidonische, toen Jezus, onder de Joden telkens teleurgesteld, aan die vrouw uit het Heidenland betuigde: »O, vrouw, groot is uw geloof; u geschiede gelijk gij wilt." Niet alleen het Pharizeïsme stootte Jezus af, ook het volk van Galilea met zijn landelijke, meer eenvoudige vroomheid kon hem niet in zich opnemen. Op *geloof*, op *geloof* alleenlijk komt het aan. En daarvoor lag de toekomst niet in Judea, en ook niet in Galilea, maar in het Westen over de zee, waar de zatheid des geestelijken broods niet was, en waar men hongerde. En dit nu is de sprake, die ook nu nog van het meer van Gennesareth uitgaat. Het eens mondaine Tiberias staat er nog, het Joodsche element heeft er zich weten te handhaven, en leeft er na twintig eeuwen weer op, maar voor het Christelijk geloof is ook Galilea's bevolking onvatbaar gebleken; en of al de Kruisvaarders er kerken gebouwd en bisdommen gesticht hebben, het heeft niet gebaat. Kapernaüm is tot de hel toe nedergestooten, en de harde profetie die dit voorzei, is over de lippen gekomen van hem, die zachtmoedig en nederig van hart was. Met ons scheepke roeide ik met mijn gids, den Maroniet uit Syrië, naar Tiberias terug, maar eer het scheepke afvoer en er landvolk aan den oever aankwam, dacht ik hoe Jezus daar zoo vaak van het dek van 't scheepke de schare heeft toegesproken, en vroeg ik mij af, of als ik-zelf daar gestaan had en 't aangehoord, ik ook maar van verre den ernst in mijn ziel zou hebben opgevangen, die sprak uit dat woord met macht, dat zoo wegsmeltend-

teeder zalig sprak de reinen van harte, maar ook zoo niets sparend en vernietigend een vloek deed uitgaan over dat Kapernaüm. dat verwoest voor mij lag.

Langs Magdala aan den westelijken oever ging het toen van Kapernaäm op Tiberias terug. Een schoone avond bood mij de kans, bij zacht maanlicht het meer nog eens in zijn volle uitgestrektheid te overzien, en den indruk, waarmede ik uit Samack naar Tiberias was opgeroeid, te hernieuwen. Den volgenden morgen vertrok ik naar de vlakte, waaruit de Thabor opstijgt, en tot aan den voet van den Thabor ging dit per wagen. Dit vervoer per wagen dankt men althans voor Galilea aan den ondernemingsgeest der Duitsche kolonisten te Haiffa, over wie ik bij Jaffa iets meer zeg. Zij hebben het eerst begrepen, wat voordeel 't vervoer per wagen voor het vreemdelingenverkeer kon opleveren, en een soort wagens weten te fabriceeren, dat tegen de slechte wegen bestand was. Voor alle grootere toeren zijn dit open wagens, hoogstens met zeildoek aan de kanten afgedekt, en van veel bagage meenemen is bij deze wagens geen sprake. Zwaardere bagage had ik daarom uit Bayreuth over zee naar Jaffa gezonden en alleen handkoffers bij mij gehouden; maar althans op den weg door Samaria was zelfs dit nog te veel. Naar de vlakte om den Thabor liet daarentegen de weg niets te wenschen over, en, veiligheidshalve door twee dragonders geëscorteerd, kwam ik even na den middag in de vlakte aan. Onderweg had ik nog de Joodsche modelhoeve bezocht, die hier door de *Jewish Colonial Association* gesticht is en schatten gekost heeft; maar ook de Joodsche kolonisatie moet ik hieronder afzonderlijk bespreken, zoodat ik hier mij bepaal tot den Thabor. Natuurlijk namen de wagens hier afscheid, na ons het proviand voor een pic-nic te hebben afgegeven, en toen kwamen al spoedig uit de Chân de rijpaarden opdagen, die voor het bestijgen van den berg besteld waren. Het waren levendige dieren, zoo levendig, dat één er al spoedig van doorging, en toen was het interessant om te zien hoe de twee dragonders ijlings opstegen, het onwillig dier achterna renden en het na kleine excursie terugbrachten. Minder aantrekkelijk was bij deze paarden het breede, zware Arabische zadel, dat voor wie een engelsch zadel gewend is, bij eenigszins langen tocht ten slotte pijnlijk wordt. Toch was de ergste tegenslag van dien dag het plotseling omslaan van 't weder. Van over het meer kwam opeens een ware storm opzetten en onverhoeds sloeg de regen kletterend neer, zooals dit alleen in oostelijke landen den reiziger kan overvallen. Gelukkig brak die bui eerst los, toen we een eindweg de helling op

waren, en kon ik eer de bestijging begon, de geheel eenige verschijning van den Thabor nog in al haar majesteit bewonderen. De Thabor toch is hierin geheel eenig, dat hij geheel geïsoleerd staat, op één kant na alom tot in de vlakte afdaalt, hierdoor veel hooger voorkomt dan hij werkelijk is (want op zich zelf is 562 Meter eer laag) en door zijn bijna zuiveren koepelvorm als een geweldige dom midden in het land schijnt neergezet. Deze zeldzaam imponeerende vorm, en deze alleen, maakt het verklaarbaar, dat de Psalmist in Psalm 89 : 13 den Thabor in één adem met den Hermon noemt, als den berg van het Zuiden tegenover den berg van het Noorden. ,,Het Noorden en het Zuiden, die hebt Gij geschapen, Thabor en Hermon juichen in uw naam." Op zichzelf toch is de Hermon vijfmaal zoo hoog, met 2860 Meters tegenover de 562 Meters van den Thabor, maar uit Galilea gezien, verkleint zich natuurlijk de Hermon en rijst de Thabor met zijn volle majesteit rechtstreeks uit den bodem op. Ongetwijfeld is ook met „den berg", waarheen Mozes reeds voorzei, dat Zebulon en Naphtali de volkeren zouden saamroepen, geen andere berg dan de Thabor bedoeld (Deut. 33 : 18 v.v.) en nu nog heeft reiziger na reiziger zich niet kunnen ontrekken aan den indruk, dat de Thabor hier als een altaar der aanbidding in het midden van Palestina was neergezet. Uit de dagen der Richteren weten we, hoe Deborah hier Barak met zijn troepen heenriep. Van oudsher zijn de Egyptische legers, die naar den Orontes of den Euphraat doortrokken, aan den voet van den Thabor langs gegaan. In krijg na krijg heeft om 't bezit van den Thabor het edelst menschenbloed gestroomd. Flavius Josephus heeft in de laatste worsteling om het behoud van Israëls onafhankelijkheid zich op den Thabor vastgenesteld. En tot in de dagen der kruistochten was het om den doortocht langs den Thabor, dat veldheer na veldheer den hoogsten prijs heeft ingezet. Thans valt hier geen zweem meer van te ontdekken, en de lange trap van 4840 treden, die naar den top voert, wordt bijna alleen door pelgrims betreden. De natuurweelde, waarmee de Thabor omkleed is, kon zich daardoor te rustiger ontplooien, en is dan ook overrijk en verrukkelijk. De bijen omzwermen heel het bloemenkleed van den berg. Het vogelenheir tjilpt, zingt en fladdert van alle kanten op. Zelfs het edeler wild ontbreekt er niet, en de adelaar strijkt er op neder. En hoe hooger men opklimt, hoe majestueuser het panorama wordt, dat van rondom opdoemt, en zich in 't eind van den Hermon tot den Garizim en van den Karmel tot den Jarmoek uitbreidt. Van veel hooger bergtoppen heb ik het uitzicht genoten, maar een panorama zoo ver strekkend en toch zoo nabij den bewoonden bodem, genoot ik nergens. Bij andere bergen moet men, om het uitzicht vrij te krijgen, te hoog stijgen, en op een hoogte van 2 à 3000 Meters krimpt de landstreek omlaag tot miniatuurverhoudingen in. Hier daarentegen op den Thabor staat ge slechts een 500 Meters hoog en overziet ge een terrein van drie dagreizen in de lengte,

en daarop alles in duidelijk waarneembaren vorm. Boven op den Thabor vormt de gewelfde dom een lang en breed plateau, van ruim tien minuten gaans in de lengte. Grieken en Latinisten hebben hier hun klooster. Van de oude muren der aangelegde versterkingen zijn de overblijfselen nog duidelijk zichtbaar. Ruïnen van oude kerken en kapellen zijn nog in allerlei vorm voorhanden. Men ziet waar de begraafplaatsen geweest zijn en waar de waterbassins waren aangelegd. Zelfs de rotsgraven ontbreken niet. Toch verdwijnt dit alles in het niet en verliest geheel zijn beteekenis, en alleen als creatuurlijk verschijnsel te midden van deze prachtige natuur boeit de Thabor met ongemeene spanning. De nachtkwartieren werden in het Latijnsche klooster betrokken, waar een monnik van Nederlandsclie herkomst de honneurs waarnam. De verzorging was er uitnemend, en de ontvangst kon niet innemender. Ook de dragonderpaarden en onze eigen rijpaarden vonden goede stalling, en toen de zon vroeg was ondergegaan — het was half December — kon ik in de eenzaamheid van het schoongewelfde reefter, waarin mijn gastheer me al spoedig alleen achterliet, mij aan stil gepeins over het groote geestelijk historische moment van den Thabor overgeven. Hier toch op een der uiteinden van dit groote bergplateau was Jezus verheerlijkt.

Aan die verheerlijking was voor Jezus een hoogst opmerkelijke tocht hoog naar het Noorden voorafgegaan. Hoog in dat Noorden lag aan den voet van den Hermon de oorsprong van den Jordaan, en bij die eerste afvloeiing van den Jordaan lag vanouds Paneas, nu Banyias geheeten, en dus genoemd naar een vermaarden tempel van Pan, die reeds voor eeuwen bij de bronnen van den Jordaan gebouwd was. Met de opkomst van Hauran onder den invloed van de Romeinsche administratie was ook dit Paneas tot hoogen bloei gekomen, en Herodes, laffe vleier als hij was, had het dorp in een stad omgebouwd, en er een tempel gesticht ter eere van Augustus. Zijn zoon Philippus ging nog verder, vergrootte de stad nogmaals en noemde ze Caesarea Philippi, om hulde aan den Caesar met roem voor eigen naam te vereeuwigen. Vooral de forten om de stad gebouwd, waren van grootsche afmeting, en doordat Caesarea een 300 Meter hooger dan de omringende landstreek lag, bood het een verrukkelijk uitzicht over heel den omtrek, die door zijn flora hier een paradijs schiep. En Caesarea èn heel 't land tusschen deze hoog in 't Noorden, niet zoover van Damascus gelegen stad en den Thabor, waren heidensch; deze streek had nimmer tot Palestina gehoord, en er woonden bijna geen Joden, maar meest Syriërs. Wat Jezus mag bewogen hebben bij het ten einde loopen van zijn werkzaamheid in Galilea, en kort voor zijn afgaan naar Jeruzalem, juist deze noordelijke streek en deze heidensche weelde met zijn jongeren op te zoeken, kan slechts van verre gegist;

maar het moet natuurlijk beteekenis hebben, dat Jezus zijn Messias-verklaring van de zijde des Apostels hier heeft uitgelokt en hun hier ,,in de deelen van Caesarea Philippi", de eerste aankondiging van zijn naderend lijden en sterven deed. Galilea had teleurgesteld.

Het was een demon, die in de Synagoge te Kapernaüm voor nu drie jaren hem als de „Heilige Gods" en geestelijke Messias erkend had; maar noch zijn jongeren noch de schare die hem volgde drongen tot dit besef door. Wel ging zijn naam hoog in Galilea, en verzamelde het volk zich telkens om hem te hooren, en meer nog om zijn kranken te doen genezen. Ook vormde er zich wel een kring, die hem in nauwer zin aanhing, en zelfs te Jeruzalem bij het Paasch-feest hem 't Hosanna toezong, maar ook waar de Messias-gedachte doordrong, gold dit steeds het nationale ideaal, ten deele zelfs de eere voor Galilea den grooten Profeet uit *haar* midden Jeruzalem te zien binnentrekken. Geestelijk hield de schare zich op een afstand. In de Synagoge te Kapernaüm, begon na de rede over de brooden, zelfs de afval. „Van toen af gingen vele zijner discipelen terug", staat er in Johannes 6 : 66, en nu de drie jaren van zijn profetische werkzaamheid volbracht waren, voelde Jezus zich geïsoleerd, zonder geestelijke aansluiting aan de schare, èn... . de gang ten doode naar Jeruzalem zou binnen korte weken ondernomen worden. Kwam het er toen niet op aan, om bij zijn discipelen althans de volle belijdenis klaar en helder te doen doorbreken, en wel een belijdenis zuiver geestelijk, geheel los van Israëls nationale droomen? Verklaart het zich dan daaruit misschien, dat Jezus zijn twaalven met zich nam, ze ver uit Israël wegvoerde, om hen geheel alleen met hem, op langen tocht heen en terug, tot klare zelfbewustheid te brengen en tusschen zich en zijn jongeren den band te leggen, die zelfs Golgotha niet zou kunnen verbreken? De vele „Levens van Jezus", die de vorige eeuw ons bracht, konden mij nimmer bekoren. Ik geloof niet aan een biographie van Jezus. Een biographie is geen kroniek van feiten, maar een poging om de reeks van feiten organisch uit den persoon, zijn herkomst en zijn omgeving te verklaren; en dit bij Jezus te ondernemen, is geheel zijn verschijning humaniseeren en daarmee juist zijn geheel eenige beteekenis vernietigen. Maar al is een biographie van Jezus, zoo men Hem den Christus laat blijven, ondenkbaar en een contre-sens, dit ontslaat ons niet van den plicht om op het verband van feit en feit te letten; en ligt er dan niet in die korte vermelding van Caesarea Philippi in het Heidenland, waarover men veelal gedachteloos heenleest, een wereld van gedachten ? Hier is Jezus met zijn discipelen alleen. Het staat nu tusschen hem en hen. Ze zijn buiten Israël. En nu lokt Jezus zelf de beslissing uit: „Wie zeggen de menschen dat ik ben?" Met die menschen bedoelde Jezus natuurlijk niet de inwoners van het oude Paneas, maar

de Joden van Galilea. Hoor het antwoord maar: „Sommigen zeggen, Johannes den Dooper, anderen Jeremia of Elias." Zoo sprak men onder de schare in Galilea, dat in het Zuiden daar verre lag. En tegenover die schare stelt Jezus nu zijn jongeren. Hij isoleert ze van die schare. Hij neemt ze op zich zelf. Hij wil het principieel verschil tusschen die schare en hen doen uitkomen. En nu heet het: „Maar wie zegt gij dat ik ben? een vraag door Petrus zoo uit het volle hart beantwoord met de belijdenis : „Gij zijt de Christus, de Zoon des levenden Gods." Daarop trekt Jezus de scheidslijn door en spreekt van *Zijne* gemeente tegenover de gemeente van het oude Israël, en allicht staande voor de kolossale vestingpoorten van Caesarea Philippi, zegent hij Petrus om zijn initiatief, om zijn moed, om zijn heilige durf, en laat voelen dat de tegenstand schrikkelijk zal zijn, maar dat de poorten der hel tegen *Zijne* Gemeente niets zullen vermogen. Niet in Galilea, neen, midden in het Heidenland is Jezus als de Christus en de stichting van *Zijne* Gemeente en *Zijne* Kerk geproclameerd. Nieuw- en Oud Testament, ze scheiden zich hier van elkander af.

En nu gaat 't van den Hermon naar den Thabor. Naar Israël terug. Naar den berg, die als middenpunt in Palestina geplaatst, uitzicht op heel den omtrek bood. In kleine dagreizen, zes dagen lang, heeft Jezus den weg van Paneas naar den Thabor, die op zich-zelf niet meer dan vier dagreizen van elkaar afliggen, met zijn jongeren doorwandeld; want met de belijdenis was het niet uit, nu veeleer kwam eerst het bangste. Zou die belijdenis in zijn jongeren standhouden, ook als ze hoorden en zagen dat 't naar Jeruzalem en het kruis ging ? En nu vlamt op eens al wat de jongeren Jezus aan liefde toedroegen, tegen die gedachte van het kruis op, en wijst Jezus Petrus met een: „Satanas, ga achter mij", in zijn drogrede terug. Doch het gaat naar Thabor, en op dien Thabor zou 't Messias-geloof der jongeren door God-zelf bezegeld worden, zóó bezegeld, dat het ook tegen het tragische in Jezus' ondergang bestand was. Aangrijpend is wat daar voorviel. Heel 't doel Gods in Israël was, met zijn geestelijke aanwezendheid tot het menschelijk hart te naderen, de verborgen heerlijkheid der hoogere wereld in deze wereld waarneembaar te maken. Objectief en subjectief tegelijk droeg zich de Verheerlijking toe. Een schadeloos wandelaar die op een afstand had gestaan, zou misschien niets gemerkt hebben. Op den weg naar Damascus zagen wie met Paulus togen, ook niet wat hij zag (Hand. 9 : 7). Van die verborgen, hoogere, geestelijke wereld weten we niets. Velen denken zich die wereld hoog boven de starren, en dan komt de starrenkenner en zegt hun, dat zelfs 't licht duizenden van jaren behoeft om van de verste starren tot onze aarde door te schieten. Maar waarom zou die wereld niet vlak bij ons en om ons zijn? Alleen het stoffelijk oog ziet haar niet. Doch waarom zou ze zich niet, zoo God 't wil, kunnen

openbaren ? En nu dringt die hoogere lichtglans in Jezus zelf door, en glanst de drie jongeren tegen. Ze ontwaren de tegenwoordigheid van Mozes en Elia als voor Jezus onderdoende, en over Hem wordt het uitgeroepen: „Deze is Mijn Zoon, in denwelke Ik Mijn welbehagen heb. Hoort hem!" Ook hooren ze van zijn uitgang te Jeruzalem. En nu is het zielkundig feit volbracht. Deze drie jongeren althans, durven het nu aan: Hun Jezus de Christus, en die Christus in de onzienlijke wereld verheerlijkt, maar hier ondergaande in den dood. Te zeggen dat Jezus zelf die bezegeling van noode had, ware meer dan ik aan zou durven, al laat volgens sommigen Gethsemane het vermoeden toe. Maar zoo ge Thabor in verband met Caesarea Philippi neemt, is de onmisbaarheid van wat op Thabor plaats greep, voor de jongeren onmiskenbaar. Wie nu voelt hoeveel hijzelf in geloofskracht bij een Petrus achterstaat, en op den Thabor zelf in dit feit met heilig peinzen mocht inleven, draagt van den Thabor geloofssterking voor het eigen hart weg. Ik ben dankbaar, dat het ook mij zoo verging. Bij het meer van Gennesareth had ik onder den vollen indruk van de tegenstelling tusschen Tiberias en Kapernaüm geleefd. Hier greep mij de tegenstelling aan tusschen Paneas in Hauran en den Thabor in Israël.

Of ben ik — want ook deze vraag moet weer onder de oogen gezien — op den Thabor de dupe geweest van een onbetrouwbare overlevering ? Tot zelfs in de handboeken van Baedeker en Meyer immers wordt het u als uitgemaakt bericht, dat de Verheerlijking van den Christus niet op den Thabor *kan* hebben plaatsgegrepen, en dat men wel een anderen berg gissen kan, maar dat eigenlijk niemand het weet. Natuurlijk gaat de critiek der *historie* nog veel verder, en loochent kortweg heel het verhaal; een critiek die men niet het zwijgen moet opleggen, en die, doordien ze ons geloof zift, juist eindigt met ons geloof te sterken. Maar zóóver gaat deze critiek van topographischen aard niet. Eer onderstelt ze, dat het feit plaats greep, en haar verzet geldt alleen de plaats, waaraan de traditie het feit vastknoopt. Voor de topographische onderzoekingen heb ik, vooral waar ze het Heilige Land gelden, allen eerbied. Het getuigt zelfs van verlevendigende belangstelling in het heilig verleden van Palestina, dat, Egypte en Babylon misschien uitgezonderd, aan geen land der oudheid in de jongste eeuw zooveel onderzoek is gewijd, als aan Palestina en wat er om heen ligt. De Engelschen gingen ook hier vooraan, en reeds in 1865 werd de *English Palestine exploration fund* gesticht, die in 1886 het resultaat van wat men vond, saam vatte in een keurig werk “*Twenty one Years work in the Holy Land*. Duitschland volgde in 1875 door de oprichting van het *Deutsche Verein zur Erforschung Palestina’s*, dat de uitkomsten van zijn onderzoek wereldkundig maakt in een tweemaandelijksch tijdschrift *Mitteillungen und Nachrichten des*

Deutschen Palestina's Vereins, in commissie verkrijgbaar bij K. Baedeker, te Leipzig. De reis van Keizer Wilhelm gaf, alsof dat *Verein* niet genoeg gaf, zelfs aanleiding tot de stichting in 1898 van het *Deutsche Institut für Alterthumwissenschaft des Heiligen Landes*. Inmiddels waren ook de Russen aan den arbeid getogen, en richtten in 1882 de *Pravoslavnoje Palestinskojé obstschestwo* op. De Amerikanen volgden in 1901 door de stichting van de *American school for oriental studies and researches in Palestine*. En waar ik niet minder aan hecht, de Dominicanen voegden aan hun klooster en Domkerk te Jeruzalem een in het Fransch geleide *Êcole Biblique* toe. Ja, zelfs de Joden bezitten in hun *Commission zur Erforschung Palestina's*, die te Berlijn gevestigd is, een gezelschap van deskundigen, dat zich wel voornamelijk op oeconomisch en practisch terrein beweegt, maar toch ook voor de kennis van bodem, flora en fauna goede bijdragen levert. We gaan dan ook vooruit, al zijn de vondsten, vergeleken bij die in Egypte en Babylon, schraal; we vorderen dan toch; en ook dat deze onderzoekingen zich toeleggen op een toetsen van de traditiën omtrent de heilige plaatsen, kan op zichzelf niet anders dan toegejuicht worden. Niet alle overlevering desaangaande is eerbiedwaardig. De Dominicanen te Jeruzalem erkennen zelven, dat de zucht om vooral veel heilige plaatsen aan te wijzen, dikwijls aan den ernst waarmee men de traditie behoorde te toetsen, het zwijgen heeft opgelegd. Maar wat ik betreur is, dat deze critiek op de dusgenaamd heilige plaatsen zoo wreed, zoo onbarmhartig te werk gaat. Alles saamgenomen, kan men schier zeggen, dat ze ons geen enkele heilige plaats overlaat. Aan alles is getornd, op alles is afgedongen, en ze beschouwt het soms als een genadige gunst, zoo ze ons een enkele traditie als onaanvechtbaar overlaat. Zelfs mengt zich hier de interconfessioneele twist onder. Omdat men van Roomsche zijde zeer stellig te gul en te grif allerlei traditie bezegeld heeft, bestaat bij de onderzoekers van Protestantschen kant zekere neiging, die gedurig doorstraalt, om schier elke traditie, voorzoover ze van Roomsche zijde komt, als verdacht voor te stellen, ook al voeg ik er bij, dat de traditie omtrent den Thabor ook van Roomschen kant bestreden is. Zelfs consulaire invloeden mengen zich hieronder, om aan de macht van het Rijk, die aan zekere traditiën omtrent de heilige plaatsen kleeft, afbreuk te doen. Maar ook afgezien hiervan schiet deze critiek maar al te vaak te kort in wat ze aan het historisch vertrouwen èn aan het heilige verschuldigd is. Ons historisch besef rust nu eenmaal in zeker vertrouwen, dat het nakomende geslacht stelt en stellen mag in het geslacht dat voorafging. Zonder dit historisch vertrouwen weet welbezien niemand wien hij als vader zal eeren en liefhebben, en wordt zelfs alle organisch familieverband, waarin heel de sociale saamleving rust, losgemaakt. Wie in eigen hoogheid uitgaat van de veronderstelling, dat alle traditie leugen is te doemen, tenzij ze zich voor zijn

critiek rechtvaardige, snijdt den draad door, die zijn eigen bewustzijn aan het bewuste leven, dat in vroeger geslachten voorafging, verbindt. En evenzoo mag het heilige hier zijn eisch doen doen gelden. Zeker niet, om bij het heilige meer dan elders door de mazen te laten glippen, maar wel om te erkennen, dat hetgeen aan breeder kring een heiliger belangstelling inboezemde, daardoor vanzelf meer ter sprake kwam, meer tot navraag uitlokte, zich vaster in het geheugen prentte en daarom een vermoeden te meer van waarheid voor zich heeft. Het heilige, waarvoor men zekere plek topographisch poogt vast te stellen, moet ook voor den onderzoeker beteekenis hebben. Sympathie is een element, dat ook hier het onderzoek bezielen moet. Ook het Heilige land mag het *odi profanum vulgus et arceo* toepassen op wie zijn anticlericalisme tot in zijn critiek op de traditie laat doorwerken, en het justa habetur donec probetur contraria behoort tot op zekere hoogte althans ook aan deze traditiën ten goede te komen.

Kan nu gezegd, dat, aan dezen regel getoetst, de vernietigende critiek op de Thabor-traditie vrij uitgaat? Ik geloof het tegendeel. Als hoofdbedenking tegen die traditie wordt namelijk aangevoerd, dat in de dagen van Jezus' omwandeling de Thabor op zijn hoogen bergkoepel bewoond is geweest, en dat de verheerlijking van Jezus zich alleen op een geheel onbewoonden bergtop denken laat. Bezit men nu voor het eerste beweren, dat de Thabor in Jezus' dagen bewoond was, historisch bewijs? In het minst niet. Wel maakt men aannemelijk, dat in de dagen van Antiochus den Groote, dat is *twee eeuwen vroeger*, tijdelijk althans menschen op den Thabor hun verblijf hadden, en ook blijkt dat Flavius Josephus in den vrijheidsoorlog tegen de Romeinen, zooveel later (in 67) den Thabor als een soort citadel heeft ingericht. Wel spreekt Flavius Josephus, bij wat hij dienaangaande verhaalt ook van „bewoners," maar niet van „bewoners van den berg," doch van bewoners dier streek, blijkbaar lieden uit den omtrek, die zich in zeer klein aantal tijdelijk, om aan het krijgsgevaar te ontkomen, op den Thabor in veiligheid hadden gesteld. Ook wat Flavius Josephus mededeelt, dat het aanleggen van den citadel zoo ernstige moeilijkheid opleverde, omdat er geen watervoorziening op den Thabor was, die hij dan ook zelf met veel moeite scheppen moest, pleit eer tegen dan voor het vermoeden, dat de bergkoepel van den Thabor in 67 door enkele gezinnen voor vast bewoond werd. Doch zelfs al kon bewezen worden, des neen, dat dertig jaren na Jezus' heengaan uit Galilea zeker aantal gezinnen er zich gevestigd hadden, dan volgt hieruit nog geenszins dat 't dertig jaren vroeger evenzoo was. Doch aangenomen zelfs dat het nog niet

gevonden bewijs voor het in 33 bewoond zijn van den Thabor, later geleverd werd, dan nog betwist ik de juistheid van de tweede stelling, die de critiek hier tot uitgangspunt koos: t. w. dat de Verheerlijking van den Christus zich alleen op een geheel onbewoonden bergtop denken laat. Ik verwerp dat beweren, èn omdat het niet rekent met de gesteldheid op dezen breeden bergkoepel, èn vermits het uitgaat van een onbewezen voorstelling van de Verheerlijking zelve. De Thabor loopt niet uit in een spits, maar vormt aan zijn top een breede zacht glooiende vlakte, zóó groot, dat er gelijkvloers een uitgebreide vesting op kon worden aangelegd. De overblijfselen van de muren van die vesting zijn er nog, en wie van het eene uiteinde van die vestingmuren naar het ander uiteinde loopt, doorwandelt een uitgestrektheid als van een kleine stad. Stel dan al, dat aan het eene uiteinde van dit berg-plateau destijds eenige huizen of hutten gestaan hebben, dan volgt hieruit nog geenszins dat heel de koepel met huizen bezet was, en veel minder dat er in heel de rondte van den breeden koepel nergens een plek overschoot, waar Jezus met zijn drie jongeren ongemerkt vertoeven kon.

De heer Barnabé, apostolisch missionaris, merkt bovendien in zijn *Le Mont Thabor* (Paris 1900) terecht op, dat blijkens latere uitgravingen, de koepel van den Thabor ook voor rotsgraven gebezigd werd, waarvan er enkelen nu nog zijn aan te wijzen. Daar nu de Joden nooit in den omtrek van grafplaatsen, als zijnde onrein, hun woning mochten vestigen, moet althans één kant van den Thabor steeds geheel onbewoond gebleven zijn. En waarom zou er, in de nabijheid dezer graven, niet een stille kant onder de helling kunnen geweest zijn, waar Jezus zich met zijn drietal nederzette. Er staat in de Evangeliën niet, dat de Verheerlijking juist op het allerhoogste punt van den berg plaats had; en wie ooit den Thabor bezocht, zag voor oogen, hoe breed en ver de welving van den koepel zich uitbreidt, zoodat Jezus zich zeer wel hoogerop aan een der zijkanten van den berg een stille plek kon uitkiezen. En even onjuist als de voorstelling, die men zich van den koepel van den Thabor vormt, is de voorstelling omtrent de Verheerlijking zelve, die men ontleent aan wat machtige schilders op hun doek er van gemaakt hebben. Hierdoor misleid, stelt men zich dan de Verheerlijking voor als heel den berg met hoogen lichtglans omstralend en in breed uitgewerkt tafereel zich ontplooiend; een natuurlijk geheel averechtsche voorstelling, die den aard van het indringen van de geestelijke wereld in ons aardsch bestaan, met algeheele verwaarloozing van het subjectieve wonder, ten eenenmale miskent. Ik kan uit dien hoofde aan het hoofdargument, waarop de critiek zich steunt, niet anders dan alle waarde ontzeggen. Voor het feit, dat de Thabor in 33 bewoond werd, ontbreekt alle strikt juist bewijs, en stel al, er woonden enkele gezinnen, dan nog bood de breede koepel in zijn zachte welving plaats te over, waar Jezus

zich met zijn drietal jongeren kon nederzetten, en waar, zonder dat iemand aan de andere zijde van den berg het ontwaarde, deze openbaring uit een hoogere wereld plaats greep. Te minder waarde bezit de onhoudbare bedenking, nu de traditie die het hier geldt van zeer oude dagteekening is. Misschien komt ze reeds voor in het apocryphe evangelie voor de Hebreeën, en zou dan nog uit de eerste eeuw zijn. Maar stellig vindt men deze traditie reeds bij Origenes, die in de tweede eeuw geboren werd en ze dus vernomen kan hebben van ouden van dagen, die zeer na aan de eerste eeuw toekwamen. Men verlieze toch niet uit het oog, dat er altoos in die streken enkele Christenen leefden, die in de groote feiten van Jezus' leven het hoogste belang stelden en bij wie vooral de heugenis van de feiten, die op Galilea betrekking hadden, zich vanzelf van geslacht op geslacht voortplantte. Bovendien gaven de schriften van de Evangelisten en Apostelen alleszins aanleiding om bij den berg der Verheerlijking in de eerste plaats aan den Thabor te denken. Lukas toch bericht, dat Jezus met zijn drie jongeren klom ,,op *den* berg" en Petrus spreekt in zijn brief van ,,den *heiligen* berg" als plaats der verheerlijking. Wie zoo schreven onderstelden, dat hun lezers den berg kenden die als ,,de berg" en ,,de heilige berg" in het gemeene spraakgebruik werd aangeduid. En hierbij kon aan niet één anderen berg in Galilea dan den Thabor gedacht worden. Wie Galilea bereisd heeft, en den Thabor midden in de vlakte met zijn majestueuzen koepel heeft zien liggen, voelt terstond: dat is voor de inwoners van Galilea ,,de berg" geweest. Nu nog heet hij in het Arabisch de *Bjebel el Tour*, wat beduidt: ,,de berg die *de* berg is." Noch van den Karmel, noch van de bergen bij Safved, die een *gebergte* maar geen op zichzelf liggende berg te zien geven, kan hier sprake zijn. Wat men van den Hermon gebazeld heeft, is nog ongerijmder. De Hermon ligt buiten het Heilige land en kon wel voor de Heidensche bevolking van Hauran maar nooit voor Gallilea „de heilige berg" zijn. Ook zou dit de *zes dagen*, die blijkens de Evangeliën tusschen de belijdenis van Petrus bij Cesarea en de Verheerlijking op den berg lagen, ten eenenmale onverklaard laten. Die zes dagen komen daarentegen uitnemend tot hun recht, zoo Jezus met zijn discipelen van Ceasarea door Hauran en het Overjordaansche tot beneden het meer van Gennesareth is afgedaald en van daar het meer is omgetrokken, om den Thabor te bereiken. Dit is een afstand van een goede twintig uur gaans, die in kleine dagmarschen zich juist in den tijd van ééne week doorloopen liet. Wat Lightfoot hiertegen aanvoert, dat Jezus volgens Marcus van den berg door *Galilea* naar Kapernaüm toog, bevestigt deze voorstelling veeleer, dan dat het haar omverwerpt. Was Jezus toch van Caesarea dagen lang door Hauran en het Overjordaansche gekomen, en had hij zoo den Thabor bereikt, dan lag het geheel in den aard der zaak dat hij nu van den Thabor door Galilea naar Kapernaüm wandelde. De tocht door het vreemde land

liep op den Thabor uit, en nu hernam Jezus weer zijn werkzaamheid in Galilea, die hij voor een twee-, drietal weken had afgebroken. Evenmin houdt de opmerking steek, dat volgens de Evangeliën de Verheerlijking plaats greep op „een hoogen berg" en dit alzoo niet de Thabor kan zijn, die slechts 562 M. boven het spiegelvlak der zee ligt. Wie zoo spreekt is in de bergen niet tehuis. Ge kunt een berghoogte van 2000 M. en meer bereiken, zonder dat de berg, dien ge voor u ziet, ook maar eenigszins den indruk van hoog maakt, omdat het terrein, waarop ge u beweegt, langzaam uit de diepte is opgeglooid, en hierdoor de spits, dien ge voor u ziet, zich slechts een honderd meter boven zijn naaste omgeving verheft. Ge kunt dan in uw reisboek wel lezen, dat die spits 2000 M. hoog ligt, maar ge ziet het den berg niet aan. Rijst daarentegen een berg, gelijk de Thabor, bijna loodrecht uit de vlakte op, dan vertoont hij zich in zijn volle hoogte, en dan geeft een berg, die, gelijk de Thabor, 300 M. rechtstreeks uit de vlakte opklimt u wel terdege den indruk van *„een hooge berg*" te zijn. Noch de bergen van Safved, die 888 en van de Djermak zelfs 1199 M. halen, noch de de Ras el Akra, die 680 M. hoog is, maken, als ge er voor staat, ook maar van verre den indruk van hoogte, die de Thabor maakt. Ik kan daarom heel deze critiek niet anders dan als mislukt beschouwen. We hebben hier met een zeer oude traditie te doen; deze traditie past uitstekend op wat de Evangelisten ons meêdeelen, ze stuit in niets op wat men ter plaatse waarneemt, en ze wordt door niet één positief gegeven weersproken. Zelfs kan men zeggen, dat niemand ook maar één anderen berg van den omtrek gissen of noemen kan, die de eere zou kunnen opeischen, die de traditie aan den Thabor toekent. Niet verzwakt, maar gesterkt in mijn overtuiging, dat wel waarlijk hier de Verheerlijking plaats greep, ben ik dan ook van den Thabor naar de vlakte teruggekeerd. Maar ligt er dan toch niet iets wreeds in een critiek, die op zoo ongenoegzamen grond haar vernietigend oordeel doet rusten; die voor wat ze omverhaalde niets beters in de plaats weet te geven; en die al ware het slechts door haar eindelooze bedenkingen het zielsgenot van zoo menigen pelgrim, die de heilige plaatsen bezoekt, verstoort ? Ja, is het niet, of ze er zeker genoegen in vindt, achter elken pelgrim aan te sluipen, en juist als hij zich weer aan heilig gepeins wil overgeven, hem in te fluisteren: ,,Altemaal gelogen inbeelding; ge vergaapt u aan den schijn!" Gelukkig dat tot verreweg de meesten, die hier het heilige zoeken, deze influistering niet doordringt, en dat wie ze opvangt eigen oordeel tegen dit oordeel der critiek kan overstellen. Op zichzelf doet het er natuurlijk niets toe, of dit eenig feit in het leven van den Heiland op Thabor of op een anderen berg plaats greep; maar wat niet mag is, dat lichtvaardige critiek een zeer plausibele, zeer oude en door niets te wraken traditie der geheele Christenheid onnoodig komt verstoren.

Heel anders staat 't natuurlijk met in de lucht hangende traditiën, die eerst na de 10e eeuw, of zelfs nog veel later zijn opgekomen; die een geheel plaatselijk karakter dragen en andere tradities tegenover zich vinden; een verschil dat, als ge van den Thabor naar Nazareth afdaalt, U aanstonds in het oog springt.

Van den Thabor afkomend, gaat men op een anderen bergkant over, en bereikt na een rit van drie uren dat gedeelte van dien berg, waar Nazareth, bijna 300 M. hoog, tegenover ligt. De aanblik dien het biedt, als men van de tegenovergestelde zijde er naar afdaalt, is verrassend schoon. Met zijn 11000 inwoners ligt het breed uitgespreid, zijn vele kerken en kloosters met de torens geven er teekening aan. Het steekt met de witte muren van zijn huizen zeer scherp tegen den donkeren bergrug af, en een plantsoen van olijven en vijgeboomen, van cactussen en bloemrijk struikgewas omlijsten het van het Zuiden. Het stedeken is in vier wijken ingedeeld; drie hiervan zijn confessioneel bestemd voor de Grieken, de Latijnen en de Mohammedanen, terwijl in de vierde wijk een gemengde bevolking huist. Het aantal Mohammedanen wordt op niet meer dan 2000 geschat, en voorts wonen er 6000 Grieksch-orthodoxen, een 1500 Roomsch-Catholieken een 1000 geünieerde Grieken, een 200 Maronieten en ongeveer 250 Protestanten. Nazareth bezit alzoo evenals Bethlehem, en nog sterker dan Beyreuth, een overwegend Christelijk karakter in meer dan drie vierden der bevolking. Zelfs is Nazareth de zetel van een bisschop der Grieksche kerk. In verband hiermee is de Christelijke actie er zeer uitgebreid. De Grieksche bevolking is niet alleen in het bezit van een schoon kerkgebouw, de kerk van den Engel Gabriël, maar heeft er bovendien een groot klooster en een invloedrijke school; behalve dat de Russische missie er twee scholen voor jongens en meisjes heeft gesticht, een normaalschool voor de opleiding van onderwijzers, en dan nog een groot pelgrims-hospitium, waar de vele Russen, die ter bedevaart naar het Heilige land komen, herberg vinden; dit alles uitgaande van het Russische Palestina-genootschap en in één reusachtig geheel van gebouwen vereenigd. De actie van Roomsch-Catholieke zijde is er nog uitgebreider. Van die zijde vindt men er het groote Fransciscaner-klooster met kerk en school; een Clarissenklooster, een klooster van de zusters van den H. Joseph met school en gasthuis en evenzoo een klooster met school en hospitaal van de Soeurs de Charitées. Bovendien is er nog een Roomsch Catholiek hospitaal, *Casa Nuova*, van meer algemeen karakter, een weeshuis en een school van de Dames de Nazareth, een ambachtschool van de Frères des écoles Chrétiennes, een

kostschool voor jongens van Belloni, een priestergebouw, een Oostenrijksch hospitaal van de broeders van Johannes de Deo, en eindelijk nog een afzonderlijke school voor Mohammedaansche kinderen. Waarbij dan nog komen de Maronieten-kerk en de kerk van de geünieerde Grieken. En al zijn de Protestanten er minder in aantal, toch is ook hun missionaire arbeid niet zonder beteekenis. De medische missie van Edinburg bezit er een hospitaal; er zijn scholen van de Anglikaansche missie, een dito kerk en Bijbeldepôt en een interessant weeshuis voor meisjes, dat uitgaat van de *Society for promotion of female education in the East*. Een rijk ontwikkeld Christelijk leven alzoo; maar toch heeft de Turksche autoriteit de macht in handen. Nazareth vormt met eenige omliggende dorpen een eigen Casa of district met een eigen Caimacam en Kadi en ressorteert als zoodanig onder den mutessarif van Akko. De Mohammedanen beschikken er over een schoone Moskee, en sinds kort ook over een groote school, blijkbaar opgericht om hun jeugd van de Christelijke scholen af te houden. Ze noemen de stad *en-Nasira*, een naam daarom ook voor hen van meer locale beteekenis, daar ze nog veelszins gewoon zijn den ouden naam van Nazareërs als eenheidsnaam voor alle Christenen saam te bezigen.

Middelpunt van de heilige herinnering in Nazareth is natuurlijk de verschijning van den Engel Gabriël aan Maria; maar juist hier stuit men bij de traditie op wat ik zoo straks opmerkte, de traditie is hier niet eenparig. De Grieksch-orthodoxen stellen, dat deze verschijning plaats greep bij de plek, waar de bron van Nazareth uit den berg ontspringt en hebben daarom hier hun Grieksche kerk gebouwd, de Latijnen daarentegen volgen de traditie volgens welke de verschijning in een grot plaats had, en bouwden dan ook hun „Kerk der Aankondiging" over heel het terrein, waar men acht dat deze grot gelegen was. Het hoogaltaar is boven de grot zelf geplaatst. Een marmeren trap voert omlaag naar de ,,Kapel der Engelen", met twee altaren, het eene voor den H. Joachim, Maria's vader; het andere voor den Engel Gabriël. Met twee treden tusschen die beiden treedt men dan in de eigenlijke kapel, waar de verschijning zou hebben plaats gehad, en daarin ziet men twee zuilen, waarvan de eene de plek zou aangeven waar Gabriël stond; de andere die gebroken is en waarvan nog slechts het bovenste stuk uit het gewelf neerkomt, de plaats waar Maria zich bevond. Het huis, dat boven op de grot heeft gestaan en waarin Maria volgens deze traditie gewoond heeft, zou in 1291 door engelen naar Tersato bij Fiume zijn gedragen, en op 9 December 1294 nogmaals opgenomen en naar Loreto verplaatst zijn, waar het nu nog als Casa Santa vereerd wordt. Zelfs chemisch heeft men getracht te bewijzen, dat de steensoort van deze Casa Santa geheel dezelfde is als van de bergen van Nazareth, alsof niet ook menschenhanden steen

uit den omtrek van Nazareth naar Loreto hadden kunnen overbrengen. Ook de *Bottega di Guiseppe*, de werkplaats van Jozef, die men u zien laat, maakt weinig indruk, dan in zooverre ze u toont, hoe hier de werkplaats van Jozef *kan* geweest zijn, waarin Jezus dan schaaf en hamer gehanteerd heeft, ook al weet ge, dat Jozefs oude werkplaats voor lang verdwenen is en wat ge ziet dagteekent van veel later tijd.

En toch al kon noch Bottega, noch die Annunciatie-kapel, noch de Gabriëlskerk mij bevredigen, toch had de blijkbaar zeer oude grot met de twee pilaren deze uitwerking, dat de heilige gebeurtenis van de verschijning van Gabriël aan Maria zich hier sterker dan ooit voor mijn geloofsoog realiseerde, en ik dieper dan ooit de wereld-historische beteekenis gevoelde van wat, zij 't dan op deze plek, zij 't in een andere woning van Nazareth heeft plaats gegrepen. De toenadering van het Eeuwige Wezen tot ons menschelijk geslacht, het groote doel van heel Israëls historie, hier voleind, door wat de korte inscriptie zoo welsprekend uitdrukt: Verbum Caro factum est, d. i. „Hier is het woord vleesch geworden." Ook het heiligste en verhevenste heeft, als het indringt in ons menschelijk leven, een plek en een oogenblik waarin het volbracht wordt, en die heilige plek is voor de menschwording van den Zone Gods hier in Nazareth. Van de grot kon ik afzien, maar hier in Nazareth was het geschied, en die grot, echt of niet echt, hielp mij om 't voor mijn verbeelding te localiseeren.

Toch was de indruk, dien Nazareth op mij maakte, hiermee niet voleind. Er is een plek in Nazareth, van minder heilig karakter, maar daarom niet minder u toesprekend, de eenige bron die Nazareth, ook in zijn aloude gestalte, bezat en waar ieder toestemt, dat Maria met het kindeken Jezus dagelijks het water in de kruik vandaan droeg voor haar en haar gezin. Zooals ik die vrouwen daar, met haar jongens aan de hand, haar kruiken zag vullen, zoo heeft daar een reeks van jaren ook Maria met het heilig kind Jezus gestaan, en hier was alzoo de localiseering volkomen. En van die bron richtte toen oog en gedachte zich op heel het tafereel dat voor mij lag. Het is deze hemel, het zijn die bergen waarvan Jezus dertig jaren lang de weelde heeft ingedronken. Vanhier is hij, toen hij twaalf jaren oud was, met Maria en Jozef naar Jeruzalem getogen en uit Jeruzalem hier teruggekeerd. Hier heeft Jezus als kind met de jeugd van Nazareth gespeeld, onder het opgroeien dagelijks met de inwoners van dit Nazareth verkeerd; op de eenzame plaatsen in den omtrek heeft hij gepeinsd en gebeden; hier heeft hij de Synagoge bezocht en hier zijn geest verdiept in de H. Schrift van Israël. Dat Nazareth heeft hem later den rug toegekeerd en eens hem zelfs van de rots willen werpen, zoodat bij ten slotte dat Nazareth verliet. Maar al weten we van die jaren niets, het is toch op drie jaren na heel zijn leven op

aarde geweest, dat hij hier in dit afgelegen bergstedeken heeft doorgebracht. Ook al mag ondersteld, dat hij met Jozef, gelijk in het Oosten regel is, ook naar de dorpen in den omtrek omtoog om huizen te bouwen en huizen te herstellen, altoos toch kwam hij naar Nazareth terug, en toen Jozef was heengegaan, is 't in een der nu verdwenen woningen van Nazareth, dat hij met Maria achterbleef, zich in het heilige verzonk, in de verwachtingen van Israël inleefde, en biddend, peinzend en zinnend rijpte voor de wereldtaak, die hij zou volbrengen. Want al was hij de Immanuel, God met ons, de Schrift zelve getuigt toch dat hij opwies, en toenam, ook in wijsheid, en die toeneming in wijsheid, ze is hier in Nazareth voleind. Nieuwere psychologen zeggen ons dat achter ons gewoon menschelijk dag-bewustzijn, nog een geheel ander, gelijk Myers het noemt, een subliminaal bewustzijn, van schier oneindige diepte schuilt. Geloof nu in aanbidding dat bij Jezus in dit eindeloos diepe innerlijke bewustzijn van meet af het Goddelijk bewustzijn volkomene gloorde, dit Goddelijke was in den Menschenzoon dan toch door zijn menschelijk bewustzijn omsluierd, en het is hier in Nazareth, dat dit menschelijke bewustzijn van onzen Heiland in den loop van dertig jaren steeds in doorzicht winnend, in het eind tot zijn doorzichtige klaarheid verhelderd is. Toen Jezus uit Nazareth naar de Woestijn der Verzoeking uitging, was het Messiasbewustzijn in hem voleind.

Van Nazareth, hoog in het gebergte, begaf ik mij naar de kuststreek bij Haifa (hard, bijna als Caifa uitgesproken) met daarbij hoog opgaande als kaap aan zee den Karmel, en er tegenover, als op de punt van een schiereiland, St. Jean d'Acre, Akko in Richt. I : 31 en Ptolemais in Hand. XXI : 7 genoemd. De weg van Nazareth naar Haifa is een kleine 40 kilometer lang, maar wordt toch, om het klimmen en dalen, bij goed weder per wagen in niet minder dan vijf, bij ongunstig weder niet dan in zeven uren afgereden. En ik trof het bitter boos. In Nazareth had ik van den storm, die ons bij het opstijgen naar den top van den Thabor overviel, niets meer bespeurd. Het was er in December wel geen zomerweer, maar toch niet koud, en de lucht slechts aan eene zij, en dan nog dun bewolkt. Maar nauwelijks waren we op onzen tocht naar Haifa twee uur ver gekomen, of plotseling sloeg het weer om, donkere wolken kwamen van de kust opzetten, de wind boog het zeildoek van onzen tentwagen geheel in, en regen en hagel goot en kletterde van allen kant om ons heen. Hoe meer we den bergpas naderden, hoe erger het werd, en toen we eindelijk boven waren, en de volle laag van voren kregen, konden de paarden het voertuig nauwelijks optrekken en

moest de wagen met behulp van het arbeidersvolk uit de Chan achter een muur in veiligheid worden gebracht. Van aanstonds doorrijden was geen sprake; de paarden moesten gevoerd worden en uitblazen, en zoo moest ook het reisgezelschap een onderkomen in den Chan zoeken, wat ons niet veel anders dan uit den regen in den drup bracht. Van zulk een kleine Chan maakt, wie alleen onze dorpsherbergen kent, zich geen denkbeeld. Een laag ommuurde hof voor de kameelen, paarden en ezels, tamelijk groot; maar voor de reizigers niet dan twee hokjes, geen 2 bij 2 meter groot, verfloos, smerig, onooglijk, zonder tafel en zonder stoel of bank zelfs, met twee venstertjes, als een folio blad papier zoo klein, het glas met een laag goorheid overdekt, en langs de drie wanden der twee hokjes ritsen van plankjes aangetimmerd, met kistjes en doosjes, met kleedingstukken en stukken beddegoed beladen, en voor vloer de gewone, niet eens geëffende grond. Van vuur geen sprake, zoodat we, nat en verkleumd, zaten te bibberen van de koude, en niets was te krijgen dan slechte koffie en nog slechter brood. En toch werd er om de paarden bijna een uur halt gehouden, zoodat we nog meer ontredderd in onzen wagen terugkwamen, dan we er in het noodweer uit waren gestapt. Gelukkig bleek dit noodweer een overdrijvende bui, en toen we Haifa binnenreden, wachtte ons bij kalm en helder weder een prachtig gezicht op een hoog opgestuwde en wit gepluimde zee in den breeden boezem, die links den Karmel en rechts Akko tot eindpunt heeft.

Haifa zelf is een stedeken van 12.000, volgens anderen van 15.000 inwoners, voor de kleinere helft meest inheemsche Latijnsche Christenen en voor de kleinere wederhelft Muslim, waar dan nog 900 Joden, een 1000 Grieken en een 6 à 700 Europeëers bijkomen. Onze consul te Haifa, de heer Gaillardat, die tevens consul van Frankrijk is, kwam mij aanstonds in het hotel verwelkomen en bereidde mij een alleraangenaamsten avond te zijnen huize. Toch was ook het hotel zelf in zijn soort uitnemend, evenals bijna overal in deze streken, door een degelijken Duitscher gehouden, en door zijn eigen familie bediend. Den Zondag bleef ik hier rustig over en had daardoor de gelegenheid èn Haifa zelf èn den Karmel niet al te vluchtig op te nemen. Wat u van Haifa aanstonds het meest treft is de tegenstelling tusschen de Duitsche Kolonie en het inheemsche deel der bevolking. Die Duitsche Kolonie is er gesticht door de dusgenaamde Tempeliers uit Wurtemberg, onder Hoffmann en Hardegg, over wie ik bij Jaffa nader handel, en is te Haifa 500 zielen sterk. Die 500 kolonisten wonen saam op een afgezonderd terrein, en al wat ge op dit terrein ziet is flink gebouwd, ziet er keurig onderhouden uit, en maakt een prettigen indruk van orde, netheid en welvaart; een kleine Westersche oase te midden van de Oostersche besmeurdheid en vervallenheid. Ook het hotel Karmel, waarin ik mijn intrek had

genomen, behoorde tot deze kolonie en staat er midden in, zoodat ik alle gelegenheid had de kolonie rustig op te nemen. Wat thans de havenstad Haifa is, kwam eerst in het hellenistische tijdperk op onder den naam van Sycaminum; de Schrift weet er nog niet van, en Tyrus met Sidon trok in ouder tijd alle verkeer naar zich toe. Thans echter gaat Haifa steeds meer vooruit en is, nu het zijn spoorwegverbinding met Hauran en Damascus kreeg, bestemd om zelfs meer dan Jaffa, de havenplaats van het Heilige land te worden, ook al is er van een haven in den eigenlijken zin van het woord nog geen sprake. De zeeboezem, die als een halve maan in de kust inbuigt, is daartoe te majestueus groot, en een breede havenaanleg zal noodig zijn, om vooral aan grooteren schepen een veilige aanlegplaats te bieden. Gelijk het thans staat kunnen de passagiers zelfs van de groote Levantbooten om het booze weer vaak niet geland worden. Opmerkelijk is het, dat de Duitsche consul Keiler in zijn consulair rapport van 1904 zelf erkent, dat het vooral de Joodsche koloniën zijn, die den handel te Haifa verlevendigen. „Der fühlbare Aufschwung Galilea's", zoo meldt hij, ,,ist nicht ausschlieslich dem Bahnbau Haifa-Damascus, sondern auch mehr oder weniger der fortgesetzten günstiger Weiterentwickelung der Jüdischen Koloniën und deren Zuwanderung zu zu schreiben. Unter diesen ist Zikrôn-Jaäcôb mit 1200 Einwohnern die bedeutendste". Ook over de koloniën der Zionisten deel ik hieronder bij Zimmarim 't belangrijkste mede, zoodat ik er mij hier niet bij ophoud. Wat bij Haifa het meest boeit is en blijft de Karmel. Alleen zij nog vermeld, dat ook hier de Christelijke actie van alle zijden door scholen, kerken en hospitalen vertegenwoordigd is. Het sterkst is ook hier de missionaire arbeid der Latijnen; maar toch ook de Protestantsche missie is vertegenwoordigd en, buiten de leden der Duitsche kolonie, worden er nog een 150 inwoners onder deze missie gerekend. De Duitsche kolonisten staan hier buiten. Ze behooren tot geen kerk, maar hebben een eigen bedehuis en een eigen school, voor de propaganda hunner eigenaardige religieuze opvattingen.

Als men uit Haifa tegen den Karmel opziet, maakt reeds dit gezicht uit de verte u enthousiast. Met zijn scherpe voorlijn in zee vooruitgestoken, boeit hij door zijn majestueuzen vorm. Van den havenkant glooit de weg naar boven niet te snijdend steil, maar toch statig stijgend den top tegemoet, en het kleed van plantsoen, waarin heel den berg bij het opgaan gehuld is, gaf den Karmel als een der schoonste bergen van Palestina van ouds roep en naam. Zijn hoogste punt heeft niet meer dan 552 M.; maar ook hier geldt, wat ik van den Thabor opmerkte, het is het bijna recht opgaan uit de vlakte dat zelfs zulk een middelmatige hoogte indruk doet maken. Het is dit, wat in het Hooglied de bruid deed zingen (7 : 6) : »Uw hoofd is als Karmel«, en metterdaad strekt de Karmel

als een machtige kop met zijn voorpunt energiek in zee vooruit. Toch is de Karmel met zijn omstreken in de heilige geschiedenis van Israël slechts eenmaal met kracht op den voorgrond getreden. Van de kust heeft Israël zich steeds naar het binnenland teruggetrokken. Israël was geen zeevolk, en de Philistijnen ten zuiden evenals de Tyriërs in het noorden hielden Israël van de kust af. Er schijnt dan ook een heidensch altaar voor den god *Carmel* op den berg gevonden te zijn; althans Tacitus meldt, dat *Carmelus* de naam van den berg én van den berggod was. De traditie wil, dat ook Pythagoras den berg bezocht heeft, en Vespasianus heeft er geofferd toen *R. Johanan ben Zakai* hem zijn keizerstroon voorspelde. Ook om het *Eau des Carmes* is de Karmel tot zelfs in de wereld der drogisten geëerd. Maar al trok de Karmel aldus van alle zijden de aandacht, toch blijft hij nog steeds zijn hoofdroep danken aan den profeet Elia. Nog noemen de Turken den rug van den Karmel *Dschebel Mar Elias*, en de Muslim trekken in pelgrimstocht naar de heilige plek, waar ze de grot van Elia als *El Chudr* vereeren. Alles op den berg trekt zich dan ook saam in de vereering van dezen grooten Profeet. De Carmelietenorde staat daarbij uiteraard vooraan. Haar klooster is monumentaal in massiviteit van bouw, en de hoogontwikkelde superieuren, die er u ontvangen, geven u een gewaarwording alsof de geest van Elia hen nog inspireert en hen boven het gewone niveau van het monnikenleven verheft. Voorts heeft de traditie gepoogd ook hier te localiseeren en de grot aan te wijzen, waar de profetenzonen hun school hielden en de plaats waar de groote kampstrijd tusschen Elia en de Baälspriesters is uitgestreden. Doch dit alles is hier bijzaak. Wat u hier aangrijpt is de overweldigende harmonie van het machtige natuurtafereel, dat zich op die zeer vooruitgeschoven rotskant voor uw blik ontrolt, met den geest van den machtigen Profeet, die hier als held des geestes voor de eere van zijn God geworsteld heeft. Zelfs is hier samenhang met Jezus' optreden in Galilea onmiskenbaar. De geestelijke toenadering van den Vader der geesten tot het geestelijk leven in Israël is niet geleidelijk, is niet vanzelf gegaan. Er zijn niet maar, gelijk velen het zich voorstellen, woorden geopenbaard om aangehoord en naverteld te worden. Het was hier de Geest des Heeren, die op den geest van het volk indrong, bij dien geest van het volk op rusteloos verzet stuitte, en daarom met dien geest van het volk geworsteld heeft, eeuw na eeuw. Telkens sloeg Israël niet alleen in het polytheïsme terug, maar vóór de ballingschap is de volksgeest er steeds polytheïstisch gebleven. Het monotheïsme lag te hoog. Alleen in oogenblikken, als een beroemd Richter, een machtig Koning of een bezield Profeet den ban op de afgoderij legde, trok ze zich voor een oogenblik terug. Maar stonden er omgekeerd koningen op, die zelf, met den volksgeest, afgodisch tegen den dienst van den Vader der geesten inwoelden, dan scheen telkens het harde oogenblik nabij, waarop heel Israëls

roeping verzaakt en de toenadering Gods tot ons menschelijk hart voor altijd zou verijdeld worden. De Jerobeamszonde was een eerste stap hiertoe, en onder Achab en Izébel scheen dit demonisch opzet voleind te zullen worden. De geest van Tyrus en Sidon begon over de tien stammen te zweven en zelfs Juda en Benjamin werden door de aanraking vergiftigd. Het gevaar lag in de *eenheid* van de idolatrie, die de invoering van den Baälsdienst tot stand bracht. Tot dusver stond het Jehovahgeloof juist door zijn eenheid sterk tegenover den veelvormigen afgodischen dienst van Baäl, Moloch, Kamos, Astheroth, de Melechet des hemels, en wat niet al. Maar nu loste zich die veelheid in de eenheid van den Baälsdienst op. Eéne tegenreligie in heel Israël zich tegenover den dienst van Jehovah vastzettend. De vereeniging van het zienlijke en zinlijke, in Sidonischen vorm, in de plaats getreden van den dienst van den Onzienlijke en Heilige naar de traditie der Patriarchen. En het stond op 't keerpunt. Het is zoo, nog „zevenduizend" getrouwen waren in Israëls tien stammen overgebleven, maar al het overige volk, stellig 2½ millioen sterk, had de knie reeds voor Baäl gebogen, en hoever het onder Athalia zelfs te Jeruzalem kwam, meldt de historie. In dit hachlijk oogenblik nu, toen het om het *to be or not to be* van het Monotheïsme ging, heeft de Vader der geesten Elia verwekt, een zoo rotsvasten, geweldigen geest, dat zijn heugenis in heel Israël stand hield, zijn terugkeer verwacht werd, en nu nog èn Jood èn Christen èn Mohammedaan hem om 't zeerst hooghouden. En het groote pleit in het heroïeke leven van dien man is hier op den Karmel beslecht. Door een wonder, in vereeniging met zijn onwankelbaar geloof; maar dan toch door een wonder; het is zoo; en waarom het Monotheïsme, om te triomfeeren, het wonder niet derven kon, gaf ik boven reeds aan. Maar door dat wonder is de opkomende *eenheid* van de idolatrie dan ook gebroken, en kwam nimmermeer op. En wat in verband met Jezus' optreden in Gallilea, en niet in Judea, zeer de opmerkzaamheid trekt, is dat de Karmel juist vlak bij de kleine stammen van Aser, Naphtali en Zebulon ligt, waar in Jezus' dagen nog een overblijfsel van getrouwen werd gevonden. Niet in Samaria, dat geheel verliep, en ook niet in Judea, dat de nomistische paden koos, maar hier, hoog in het Noorden, juist waar op den Karmel Baäls macht gebroken was. En toen Jezus te Caesarea Philippi vroeg: »Wie zeggen de menschen dat ik ben?" luidde het antwoord allereerst: Johanues de Dooper; maar onmiddellijk daarop: *Elia*. Van de hoogte van den Karmel ziet men in de verte Tyrus schemeren, maar vlak tegenover den Karmel, aan den anderen horen, dien de halve maan van den zeeboezem vormt, ligt St. Jean d'Acre, reeds als Acco in de tijden der Richteren bekend, maar sinds vooral in de dagen der Kruistochten van naam geworden. Het is hierheen dat de Koningen van Lusignan zich na Jeruzalems val terugtrokken; het is hier, dat de orde der Tempelheeren heeft gebloeid; en het is

hier dat men in de 12e eeuw het zonderlinge schouwspel zag van een stad, in achttien wijken ingedeeld, elke wijk met eigen souvereiniteit en eigen rechtspraak. Reeds vroeg was hier een Christengemeente, die door Paulus bezocht is. De stad heette toen Ptolemaïs. Ook dit trok de Kruisvaarders natuurlijk aan, maar toch veel meer hechtten ze zich aan St. Jean d'Acre om zijn sterke ligging als vesting. Het is voor haar poort dat Napoleon in 1799, na acht verwoede aanvallen die vruchteloos bleven, het hoofd stiet, en nog hecht de Turksche regeering aan haar beteekenis als vesting, zoodat Acco thans nog steeds als hoofdplaats geldt van heel het district. De mutessarif woont hier. De Christenen zijn er een kleine minderheid, de Joden een handjevol, en de stad, die in de dagen der Lusignans de vaste burcht voor de Christenheid was, is thans in merg en been een Mohammedaansche stad geworden. Doch wat vooral in St. Jean d'Acre thans de aandacht trekt is het feit, dat het de hoofden der Bahisten of Babi's als gevangenen van Sultan te herbergen kreeg; en juist omdat deze secte onder ons zoo weinig bekend is, acht ik het van belang hier kortelijk haar beteekenis te doen uitkomen. Ze worden nu nog geschat op een 600.000, waarvan de meerderheid in Perzië schuilt, maar als geheime secte schuilen ze evenzeer in heel Turkije, ook in het Heilige land; zelfs zegt men, dat onderscheidene Turksche officieren er toe behooren; tot in Indie zijn ze doorgedrongen en wat nog zonderlinger klinkt, een Babi gaf me op, dat ze zelfs in Amerika een aanhang tellen van een 15,000 zielen.

De stichter dezer religie was een jonge man, te Shiraz in Perzië in 1821 geboren, die omstreeks 1841, dus even twintig jaar oud, wondere geestesgaven openbaarde, zich in de studie van den Chiitischen Islâm, van het Chaykisme, van de Joodsche religie, van het Christendom en ook van de Westersche philosophie verdiepte, en al spoedig geen vrede had met den Islâm, gelijk die zich bij de Perzische Moellahs openbaarde. Hij heette Mirza Aly Mohammed en werd door sommigen gehouden voor verwant aan den profeet. Om tot beslissing te komen, deed hij in 1843 een pelgrimstocht naar Mekka, maar hetgeen hij daar zag en hoorde boezemde hem zulk een weerzin in, dat hij bij zijn terugkomst geheel met den officieelen Islâm brak. Hij deed toen een tweeden pelgrimstocht naar Koefa in Perzië, waar een vervallen moskee staat, waarin Ali vermoord is. Hij had hier een visioen, waarin hij Ali in een bloedbad voor zich zag liggen, en uit dit visioen nam hij den indruk meê, dat gelijk tragisch lot ook hem te wachten stond. Van dat oogenblik af was zijn levenskeuze beslist. Hij begon zich te

gevoelen als de Bah, d.w.z. als de Poort der Godskennis, verschenen om aan de menschheid een hooger geestelijk standpunt te openbaren, dan door Mohammed bereikt was. Openlijk trad hij van dit oogenblik af tegen de Moellahs op, viel hen in de moskee van Shiraz zonder sparen om hun ergerlijk leven en hun onkunde aan, en in deze publieke disputen versloeg hij hen zóo volkomen, dat al het volk spoedig voor hem partij koos. Zijn welsprekendheid was suggestief in elk opzicht. Zijn verschijning en heel zijn optreden, zegt men, maakten een bovenmenschelijk zachten en hemelschen indruk. Wie kon worden toegelaten zocht hem in zijn woning op; en het was vooral in dien kleinen kring, dat hij steeds klaarder met de pretentie optrad van een bovennatuurlijk wezen te zijn; niet een gewoon mensch maar een mensch met in zich de adem der Godheid, een incarnatie van den hoogen Allah. En wat het opmerkelijkst was, niet stille, eenvoudige vromen, maar mannen van hoog talent en zeldzamen aanleg vormden den kring van zijn eerste adepten, en aldoor sloten de meest eminente geleerden van Perzië zich bij hem aan. Ook een zeldzaam hoogstaande vrouw was onder hen, met name Zerryn Tadj, die in dezen kring den naam kreeg van *Gourref-oel-Aijn*, d. i. ,,Troost der Oogen", ook werd ze betiteld als Hezreth-è-Tehereth, d.i. „Hare Hoogheid de *Zuivere*". De houding, de gloed der welsprekendheid, de heroïsche veerkracht van deze vrouw grensden aan het ongelooflijke, en méér dan de Bab zelf, die zich meest met schrijven bezig hield, en later als gevangene buiten de publieke beweging stond, was het deze vrouw, die met 17 andere apostelen het land intoog, om de religie van den Bab te verbreiden. De Bab zelf had hun ingeprent dat ook zij zelven aan het bovennatuurlijke deel hadden, en al spoedig werd een hunner Bab in zijn plaats en verhief hij zich zelven tot nog hooger, tot wat hij noemde: de *Punt*, waarover straks nader, en nam daarbij den titel aan van *Zijn Verheven Hoogheid*. Niet te gelooven is het, hoe snel toen de nieuwe religie door heel Perzië ingang vond. Gewone middelen van communicatie bestaan in Perzië niet, maar de adepten togen heel het land door, vonden er allerwege, behalve bij de Nosarei, de Parsen en de Christenen, maar zelfs bij de Joden warmen bijval, en heel het land door geloofde men dat de Imam Mehdy, de beloofde Mahdi, in Perzië verschenen was. Daarop poogden de Moellahs, ziende hoe het volk van den Islâm afviel, de regeering te Teheran tegen hen in het harnas te jagen; een aanklacht die de Bab beantwoordde met een dispuut te Teheran in presentie van den Shah met de Moellahs aan te vragen. Dit werd hem geweigerd, iets wat het volk aan de zwakheid van de Moellahs toeschreef, die niet dorsten, en zoo ging de roep van den Bab al hooger. Eindelijk besloot de regeering in te grijpen. Bab werd in zijn woning opgesloten en mocht niet meer in het publiek optreden; tegen zijn aanhang werden maatregelen genomen. Toen grepen zijn apostelen naar het

zwaard en verschansten zich op 't kasteel van Mazendéran. Lang hielden ze stand, maar eindelijk moesten ze zich overgeven. Shah Mohammed was toen juist gestorven, en de verwarring, waartoe troonswisseling altijd in Perzië leidt, had hen begunstigd; maar toen allengs de orde onder den nieuwen Shah Naser-en-Din hersteld werd, delfden ze het onderspit, bij heele groepen werden de Babisten uitgemoord en ook de Bab zelf met zijn eerste apostelen ter dood veroordeeld. Doch juist de daarbij gepleegde wreedheden sterkten het Babisme. Het heroïsme van de martelaren deed het geloof aan de goddelijkheid van zijn zending slechts te dieper wortelen. Toen een vader gedreigd werd, dat, zoo hij het Babisme niet afzwoer, men zijn twee zoons op zijn borst de keel zou afsnijden, legde de man zich vrijwillig op den grond en zijn zoon, een jongen van 14 jaar, vleide zich op de borst van zijn vader neer, met het hoofd achterover, en riep uitdagend: ,,snijd me mijn keel maar af." De Bab zelf werd met zijn eersten apostel Moella Mohammed Aly naar Teheran gevoerd; daar met een keten om zijn hals door de straten gesleurd, en eindelijk liet men beide, met een koord onder de oksels door, van den muur van het fort afglijden, met last aan een compagnie soldaten om hen zoo hangende te fusileeren. Toen gebeurde dit wonderlijke, dat het compagnievuur den apostel doodde, maar dat het koord waaraan de Bab hing, werd stukgeschoten, zoodat hij neergleed, en heelhuids ontkwam. Heel het volk wilde toen voor hem partij kiezen, maar een officier achterhaalde hem in een wachthuis, waarin hij gevlucht was en maakte hem daar met zijn sabel af. Banger vervolging kwam nog in 1853, toen in Teheran zelf een complot van Babisten onder de hoogste ambtenaren tegen den Shah ontdekt was. Toen werd niets gespaard en poogde men alles uit te moorden. Maar ook nu bleef de geestesmoed der Babisten onverwinlijk, en toen ze, tot vrouwen en kinderen toe, met het koord om den hals naar het schavot werden gesleept, zongen ze met luider stem: ,,We waren, we komen van God en gaan stervend naar God toe". Vraagt men nu wat de nieuwe religie was, die de Babisten in zoo wondere geestdrift deed ontgloeien, dan staat men verbaasd. Zelf heeft de Bab er zich op toegelegd, om zijn religie in een reeks geschriften neer te leggen. Eerst in een Verhaal van zijn pelgrimstocht naar Mekka, toen in een commentaar op de *Soerat Joseph*, maar daarna vooral in de *Byyan*, wat ,,Uiteenzetting" beteekent en die hij eerst in het Arabisch, toen herzien in het Perzisch uitgaf, en ten leste volgen deed door zijn „*Boek der ordinantiën*." Dit laatste vindt men o. a. in Fransche vertaling afgedrukt achter *de Gohineans, Les religions et les philosophies de l’Asie Centrale*," 2e ed. Paris 1866. Hij was toen nog slechts 27 jaar oud, en zijn stijl is zóó duister, dat veel meer de geschriften zijner apostelen, vooral „Het Boek des Lichts" van een apostel, die den titel „Eeuwige Hoogheid" droeg, en niet minder een dito geschrift van een apostelin Djennáb Moteherreh,

zijn denkbeelden ingang deden vinden. Ook andere geleerden van zijn secte schreven eindeloos, en deze Babistische geschriften gingen heel het land door en ver over de grenzen. In die litteratuur nu zweeft op den achtergrond steeds de pantheïstische emanatie-leer. Al wat is, is uit God uitgevloeid; in dien uitgevloeiden staat is het gebrekkig omdat het niet God zelf meer is; vanhier alle zonde en ellende; en alle verlossing bestaat alsnu daarin, dat wat er goddelijk in het creatuur was in God terugvloeie en het creatuur als zoodanig worde vernietigd. Dat dit alzoo is, kent en weet het creatuur niet uit zichzelf. Het moet door God aan het creatuur geopenbaard. Maar dit gaat bij trappen, omdat het creatuur eerst van lieverlede in staat wordt meerder kennis in zich op te nemen. Eerst vloeit dan ook de adem Gods tot Mozes met zooveel openbaring, als toen het creatuur kon dragen. Daarna komt Elia. Na hem komt Jezus, die weer meer licht uitstraalde dan de Profeten. Maar Mohammed stond nog weer hooger, gevend wat zijn tijd kon dragen. En nu zijn wij weer verder, want nu komt de Bab, die weer verre boven Mohammed staat. Toch is dit nog het hoogste niet. Er zijn 19 waarheden; hij, Bab, openbaart er nog slechts 11; de overige acht zullen eerst geopenbaard worden door den grooten onbekende, die bij hem heet: „Hij, die God vertoonen zal." Daarom nu is de Bab „*de Punt*"" d.w.z. ,,het punt, waarvan de reeks der nieuwe openbaringen uitgaat;" maar de Punt is daarom zoo groot, omdat al het overige er van uitgaat en er principieel in besloten ligt. Dit Pantheïsme wordt dan voorts practisch omgezet door het getal 19. Daartoe ontleent hij aan het Christendom de leer van het Eeuwige Woord. God schiep alles door *het Woord*, maar een woord bestaat uit letters, en nu is *hyy* het scheppingswoord, dat beteekent: *Levend*, en dit woord *hyy* maakt 19, want h is 8 en y 5 dat is 8 + 2 x 5 = 18, en dan komt er de a bij, want de a is 1, en 1 is het ondeelbare getal waarvan alles uitgaat. Zoo komt hij aan het mystieke cijfer 19, dat hij ook in het Arabisch terugvindt, want de woorden: ,,In naam van God, den zeer groote en zeer heilige" zijn in het Arabisch: *Bism Illah elemma elegdous*, en ook de letters van deze woorden maken volgens hem het cijfer 19. Dit mystieke cijfer moet nu op alles toegepast. Het jaar heeft 19 maanden, elke maand 19 dagen, elke dag 19 uur, elk uur 19 minuten, en ook zijn religie en zijn maatschappij moeten naar dit cijfer ingericht. Er zijn 18+1 openbaringen; er zijn 18+1 leden van het geestelijk collegie. Ook de Ramadan duurt slechts 19 dagen. Hij zelf nu is van de nieuwe openbaringenreeks de 1, dat is *de Punt* van uitgang; en zijn 18 gezellen vormen met hem de eenheid, tot eens de *Yahya* komt, en dan is het 't einde. Voor die nieuwe religie nu moeten overal tempels gesticht en in elke woning een cel ingericht, en dat alles met de grootste pracht, met edelgesteenten, edele metalen en edele gewaden en tapijten. Het gebed valt weg, of althans zoo goed als weg. Een ieder moet braceletten dragen met

geheimzinnige cijferwoorden er op. Ook een dito ring als herkenningsteeken. Van de ongeloovigen, die niet mee willen, moet al wat ze hebben afgenomen, alleen het leven mag hun gelaten worden. Voor de Christenen en Joden is nog een goed woord, maar de Muslim worden gehaat met een doodelijken haat. Het geestelijk college van de 19 ontvangt milde bijdragen en voor Yahya moet nu reeds een schat verzameld. Voor de weduwen en weezen der martelaren moet rijkelijk geofferd. Voor den arme over-mild gegeven, want alle bedelarij is verboden. Geen ander strafrecht dan van boete en onthouding van de vrouw mag worden toegepast. Nooit geeseling of doodstraf. Alle boeken van andere religies moeten worden verbrand, die doen geen nut meer en dus kwaad. De vrouw mag geen sluier dragen. Ze is de gelijke van den man. Desnoods mag men een tweede vrouw bij de eerste nemen, mits in huwelijk, nooit als bijzit, en nooit meer dan éénе. Het leven moet met weelde en pracht vervroolijkt. Vroolijkheid moet den levenstoon aangeven. De kinderen moeten zacht en lief opgevoed en slaan mag men ze niet. Er moet een regeering zijn om de nieuwe religie te steunen, maar het geestelijk collegie zal de hoofdmacht hebben. Het gouvernement moet onvoelbaar zijn en niet op den voorgrond treden. En belastingen is men schuldig, maar nooit mogen ze met dwang ingevorderd. God zal de nietbetalers straffen, de Vorst mag dit nooit. En toch, in deze zonderlinge religie heeft de Bab zelf ongetwijfeld geloofd, zijn apostelen deden evenzoo, en het volk dat hen aanhangt dweept er meê. Nu is dit in Perzië begrijpelijk omdat ze hier reactie bracht tegen het doode Chiïsme en tegen de tirannie der Gouverneurs van de provinciën; maar wat te zeggen van die velen, die ook buiten Perzië, en zelfs in Amerika, zulk een religie aanhangen. En toch ze bestaat nog altoos georganiseerd voort. Voor zijn dood wees de Bab zekeren Mirza Hossein Ali, of Beha, tot zijn opvolger aan, die den naam aannam van *Baha Allah*. Deze werd gevangen geoomen en door het Turksche gerecht te Bagdad in 1859 geïnterneerd. Toen hij ook van daaruit nog te veel ageerde, werd hij in 1879 naar Constantinopel opgeroepen en toen geïnterneerd te Adrianopel, en eindelijk in 1877 is hij, in overleg met het Perzisch gouvernement, opgesloten in St. Jean d'Acre. Voor zijn sterven in 1894 wees Baha Allah zijn oudsten zoon Abbas Effendi als opvolger aan, die nog hoofd der secte is. Toch niet meer der geheele secte, want de broeder van Beha, genaamd Sothi Esel, wierp zich als concurrent op, om daarna evenzoo geïnterneerd te worden te Famagoust op Cyprus. Wat nu dunkt u van dezen Bab, die het Evangelie van Jezus gekend heeft en zich als meerdere van den Christus, als iets anders zelfs dan zijn pendant, als een vele graden hoogeren pseudo-Christus dorst opwerpen ? Of waardoor kon heerlijker de schoonheid van het Evangelie en de glorie van den waarachtigen Christus uitkomen, dan zoo ge met de Bergrede van Gallilea dit arisch uitbroedsel van

Bab's Pantheïstische emanatie vergelijkt?

Gemeenlijk gaan de reizigers, en veelal ook de pelgrims van Haifa naar Jaffa over zee. De weg door Samaria is lang en slecht gebaand. Maar om over zee te gaan moet de branding het inschepen toelaten, en dat deed ze, toen ik vertrekken moest, niet. De zee stond hoog en hol, zoodat van op ree komen van de mailboot geen sprake was, en zoo moest wel tot de reis over land besloten worden, ook al begon het te regenen dat het goot. Mijn trouwe gids bereidde er mij op voor, nog altoos dezelfde Maroniet uit Beyreuth, dat de tocht door Samaria niet malsch zou zijn, en de heer Gaillardat, onze Consul, beijverde zich met den Caimacam, om er ons zoo goed mogelijk voor uit te rusten. Twee zware tentwagens kwamen voor, elk met vier paarden naast elkander er voor gespannen, en het escorte dragonders zat op. Dit escorte is hier vooral, en bij slecht weer nog meer dan anders noodig. Heel de kust langs toch is het dal van Saron thans bijna zoo goed als onbewoond, maar vindt men er toch een dusgenaamde bevolking van verarmde Bosniakken en omdoolende Bedouinen, wier begrippen van gastvrijheid niet bijster hoog staan. Over het geheel genomen is Samaria het meest vervallen deel van Palestina. In Judea vindt men behalve Jeruzalem en Bethlehem dan tenminste Jaffa en Gaza nog, twee steden elk met een 40,000 inwoners, en in Galilea zijn Safved, Haifa en Tiberias plaatsen van beteekenis, maar in Samaria telt eigenlijk allean Naplous, het oude Sichem, nog meê. Ook Dschenim en Sebastja worden nog wel genoemd, maar dit zijn groote dorpen. Dschenim bij den overgang van het dal van Jizreël in Samaria, en Sebastja met de puinhoopen van Samaria, dat eens de hoofdstad was. Herodes had ook hier een hellenische stad getooverd met renbaan en theater voor 20,000 toeschouwers en om den Keizer te vleien, ook Samaria naar den naam van Augustus genoemd en er een tempel te zijner eere gesticht, In het Grieksch nu is Augustus Sebastos. "Van daar den naam Sebaste, die nog voortleeft, maar zonder dat het oude Samaria weer kon opbloeien. Naplous overschaduwde het al meer geheel. Naplous is de verbasterde uitspraak van Neapolis, de Grieksche naam aan Sichem gegeven, toen ook die stad gehelleniseerd werd. Het telt thans een kleine 25,000 inwoners, waaronder 700 Christenen, 200 Joden en 150 oude Samaritanen; alle overigen zijn Muslim. Er zijn Grieksche, Latijnsche en Engelsche missiën met hospitalen, kerken en scholen, maar zonder dat het Christelijk element veel vooruitkomt. De oude Samaritanen volgen nog steeds alleen den Pentateuch, en slachten nog op Paaschfeest hun lammeren, maar hun

aantal is der verdwijning nabij. Het sieraad van Naplous is de Garizim, die vlak bij Sichem zijn top bijna 900 M. boven den zeespiegel verheft. Deze drie plaatsen, Dschenim, Sebastja en Naplous liggen allen drie aan den hoogen weg, die van Jeruzalem naar Tiberias loopt. Iets dichter bij Jeruzalem is op den weg alleen nog merkwaardig de Bir Jacoeb, of de fontein Jacobs, waar een oude traditie de ontmoeting tusschen Jezus en de Samaritaansche vrouw plaatst, een traditie die veel voor zich heeft. Deze put, die van binnen gemetseld en 25 M. diep is, is de eenige bron langs den weg, die tusschen Jeruzalem en Sichem in aanmerking komt, voor wie langs den hoogen weg van Judea naar Galilea trekt. Uit Haifa naar Jaffa gaat 't daarentegen langs den lagen weg door wat eens het dal van Saron was, en hier is het verval van vroegere grootheid nog sterker. Hier aan de kust lag eens het bloeiende Caesarea, lager op, meer naar Joppe, Apollonia, en tusschen Caesarea en den Karmel het beroemde *Castellum peregrinum*, nu *Atlit* genaamd, dat vooral onder de Kruisvaarders de vesting hunner sterkte was. Maar van het Castellum staan niets meer dan de naakte rotsen; Apollonia is zoo goed als geheel verdwenen; en Caeserea, eveneens een hellenistische stichting van Herodus, de stad waar Paulus gevangen zat en zijn schitterende

DE HOF VAN GETHSEMANE.

redevoeringen hield, waar Origines college gaf, en Eusebius geboren werd, is thans niets dan een veld met puinhoopen aan de kust, waar eerst onlangs enkele Bosniakken zich gevestigd hebben. En voorts vindt men heel den langen kustweg langs niets dan kleine gehuchtjens en op groote afstanden een verwaarloosde Chan of herberg. Wat alleen hier nieuw leven bracht is de Duitsche en de Joodsche Kolonie, de Duitsche Sarona, naar het dal genaamd en dan, heerlijk op een heuvel tusschen Dor en Caeserea, de uitnemend geslaagde

Joodsche kolonie te Zimmarim, aanvankelijk ook Samarye geheeten, die thans den naam draagt „Zikrón Jaacob." Ze is in 1882 door Rumeensche ballingen gesticht maar slaagde slecht, toen baron Edmond Rothschild haar financieel te hulp kwam, en thans bloeit deze kolonie als een der besten, die de Joden in Palestina bezitten. Volgens een opgave mij rechtstreeks uit Palestina verstrekt, telt ze 71 familiën met 450 zielen, terwijl de heer E. Pool, in zijn belangrijk werk *Palestina* (Hengeloo 1907), dat hij zoo vriendelijk was mij toe te zenden, een zielental van 1100 opgeeft, een verschil, vermoedelijk daaraan toe te schrijven, dat hij de kleine koloniën Tantura en Atlit er bij telt. Hierin stemmen overigens zijne opgaven met de mijne overeen, dat de kolonie een landbezit van 2500 Dunam heeft. Er is een synagoge, een school, een apotheek, er zijn een paar kleine hotels, kortom er roert zich een steeds meer ontwikkelend leven. Te aangenamer is mij de herinnering aan deze kolonie, omdat de Directeur, de heer Henri Franck, dien ik het genoegen had reeds te Haifa te ontmoeten, juist met mij naar zijn kolonie terugreed en mij er een uitnemend nachtverblijf aanbood, wat ik, na de strapatzen van de dagreis, dubbel waardeerde. Deze dagreis toch was lang en lastig geweest. Op sommige plaatsen was de bodem door den regen, die aldoor neerkletterde, zóó week en papperig geworden, dat de paarden soms tot over de knieën in de slik zonken. Dan stond men, en kon niet verder, en zijn we soms over een distantie van tien meter een uur doende geweest. Gingen we dan over wat harder bodem vooruit, dan stonden we onverwacht voor een rivier, waar wel een brug over lag, maar een brug, die niet bereden kon worden. Voor den Duitschen Keizer heeft men in 1898 die bruggen in allerijl aangelegd, maar te licht en dicht, en ze voorts niet onderhouden. Er schoot dus niet anders over dan met de vier paarden voor elken wagen in de rivier neer te hotsen, er door te waden en aan den overkant weer tegen den oever op te kruien. Gelukkig dat de wagens hier op berekend en ijzersterk zijn, zoodat niets brak. Maar 't was dan toch een verademing, toen we met donker eindelijk den heuvel van Zimmarim opreden, en in het gebouw der Hoofddirectie een gastvrij onthaal vonden. Al de heeren ontvingen me met groote minzaamheid, ik werd onthaald op een flink avondmaal, en in een ruime zaal had men mij een heerlijk leger bereid, zooals het beste hotel in Europa het niet beter biedt, en dit alles werd mij eershalve aangeboden. Van betalen was geen quaestie. Mijn dank voor dit gul en keurig onthaal zij der Directie hier schriftelijk herhaald.

Dit bezoek aan Zimmarim noodzaakt mij over de Joodsche kolonisatie iets naders te zeggen, gelijk ik mij in mijn hoofdstuk over het *Joodsche Probleem* voorbehield. In zijn pas verschenen werk *Jews of Europe* wijst Abbott er op, dat reeds in de 16e eeuw het denkbeeld van Joodsche kolonisatie van Tiberias is

uitgegaan, en dat wel in de 17e eeuw hiervoor een plan tot koloniseering van Joden in Nederlandsch en Fransch Guyana in de plaats trad, en nogmaals in de 18e eeuw, aan Joodsche kolonisatie in Zuid-Amerika is gedacht, maar dat toch aldoor het denkbeeld om zulke koloniën in Palestina te stichten de overhand heeft behouden. Hij herinnert er aan hoe 't zeggen: ,,Een volgend jaar in Jeruzalem!" als gelukwensch in menigen Joodschen kring standhield; hoe 't „o Jeruzalem, zoo ik u vergete!" uit het Psalmlied het Joodsche hart bleef toespreken; hoe men in menige Synagoge en in menig huis een plek op den wand onbeschilderd liet, om op Sion te doelen: hoe 't zwart voor hun bijzondere kleedij in meer dan één streek op rouw over Sion bleef wijzen; en hoe aller heimwee zijn uitdrukking vond in het lied:

„Build, o rebuild Thou Thy temple
Tell again, Sion Thy City
Merciful one and Allholy
Praised for ever and ever."

Soms sprak dit heimwee zoo sterk, dat in 1211 een driehonderd rabbijnen een pelgrimstocht uit Engeland en Frankrijk naar Jeruzalem deden, en Nachmanides, die er in 1260 heentoog, berichtte ons zijn ziels vervoering in deze hartstochtelijke woorden: „O, die wellust, o Jeruzalem! van één dag voor 't minst binnen uw poorten te zijn geweest, uw steenen met mijn hand gestreeld, uw stof opgewoeld te hebben, en op Sion voor uw puinhoopen te hebben geweend, o, Ik weende, ik schreide zoo bitterlijk, maar ik genoot wellust in mijn tranen." Nu moet men de Joden aan den klaagmuur te Jeruzalem gezien hebben, om dit smachtend heimwee en dezen nationalen rouw te verstaan. Vooral met het Paaschfeest gaat de pelgrimstocht van vrome Joden naar Jeruzalem nog altoos door. De inheemsche Joden voelen zich rijk, dat ze in het land der vaderen leven, en, gelijk ik boven opmerkte, vermeerdert nog steeds het aantal Joden, dat, oud en zat van dagen, naar Jeruzalem trekt om bij Sion te sterven en begraven te worden. En toch mag niet verheeld, dat de eerste stoot tot de jongere kolonisatie niet van dit heilig heimwee is uitgegaan, maar philantropisch begon, en dat eerst daarna de nationaliteits-idee meer op den voorgrond trad, doch zonder dat zelfs in die nationaliteits-idee het religieus motief sterk doordrong. Toen ik op de boot van Smyrna naar Beyreuth met den Directeur der Joodsche Ambachtsschool te Jeruzalem, den heer Albert Antefi, hierover een uitvoerig gesprek had, kwam deze er rond voor uit, dat de religie geen leiding kon geven, en dat alleen het onderling huwen den band gespannen hield. Hulp te verleenen aan de in Rusland en Rumenië gedrukte Joden was uitgangspunt; eerst tegenover het Anti-semitisme heeft het Sionisme door de nationaliteits-idee de jongere

enthousiasten van het Westen aangegrepen; en daar de meeste Joden van deze Koloniën uit het Oosten komen, zijn ze voor verreweg het grootste gedeelte orthodox, maar het heimwee naar Sion hield op drijfveer te zijn en wordt bij hen, die de leiding in handen hebben, ter nauwernood gevonden. Geen hunner althans gaf er nog een enkele toon van te beluisteren, niet uit eigen beweging, en evenmin als ik die zocht uit te lokken.

De Joodsche kolonisatie is begonnen in 1881/82, als rechtstreeksch gevolg van de gebeurtenissen in Rusland en Rumenië, en ze begon met particulier initiatief. Een klein aantal Joden uit die landen verliet geheel op eigen gelegenheid hun woonsteden, en trok naar Palestina, om zich daar als landbouwers een nieuwe toekomst te scheppen. Veelal waren het kleine kooplui, maar die besloten zich aan het landleven te wijden. De eene groep vestigde zich in Judea, en wel in den omtrek van Jaffa, waar ze Petah Tikwah (d.w.z. deur der hope) opnieuw bevolkte; een tweede groep, vooral uit Rumenië, vestigde zich in Samaria, te Zimmarim, en een derde groep in Galilea met Rósch-Pinah, niet ver van Safved als hoofdstation, eveneens door Rumenen bevolkt. Toch was wat hen dreef niet een uit hen zelf opgekomen denkbeeld. Reeds in 1840 had Sir Mozes Montefiore, met den Khedive, die toen het bewind over Palestina voerde, over Joodsche immigratie onderhandeld. In 1858 had Ludwig Frank in zijn: *Nach Jeruzalem*, reeds den weg naar Palestina gewezen. In 1878 hadden eenige Joden uit Jeruzalem te Petah Tikwah zich reeds op landbouw toegelegd. En in 1868 had de Alliance Israélite, wat meer zegt, niet ver van Jaffa 6000 morgen land aangekocht en hierop de nóg bloeiende landbouwschool Mikwah Israël gesticht, die ik persoonlijk bezocht, en waar ik van het onderwijzend personeel een zeer goeden indruk ontving. Toch kwam 't eerst tot werkelijke kolonisatie door de Jodenvervolgingen in de tachtiger jaren, en eerst hierdoor is er in de zaak gang gekomen. Jammer slechts, dat dit eerste bedrijf tragisch afliep. De kolonisten die opdaagden kenden geen landbouw, ze hadden moeite met hun omgeving, en de spaarpenningen die ze meebrachten waren spoedig opgeteerd. Zouden ze dan naar Europa terugkeeren ? Hun enthousiasme was daarvoor te levendig; en in dezen nood wendden zij zich tot de rijke Joden van het Westen, met name tot baron Edmond von Rotschild, die aanstonds over de brug kwam. Hij zond een oecenoom naar Palestina om het land en de agrarische verhoudingen op te nemen; stelde mild en ruim groote sommen ter beschikking; en liet door zijn agenten een zeker aantal koloniën stichten, die nu, met de reeds bestaande, een aantal van elf vormen. Ziehier haar namen met opgave van het aantal gezinnen en personen, dat er volgens mij uit Palestina verstrekte gegevens gevestigd is.

1 Richou la Sion . met 165 gezinnen en 547 inwoners.

2 Petah Tikwah . . met 162 gezinnen en 866 inwoners.
3 Haskereth Batya met 42 gezinnen en 278 inwoners.
4 Zikrôn Jaäcob. . met 71 gezinnen en 450 inwoners.
5 Hasha. . . . . met 29 gezinnen en 170 inwoners.
6 Yamma. . . . . . . met 36 gezinnen en 250 inwoners.
7 Badjen . . . . met 21 gezinnen en 120 inwoners.
8 Helkamich. . . . . met 22 gezinnen en 140 inwoners.
9 Rosch Pinah. . . met 42 gezinnen en 250 inwoners.
10 Jissod Hamalah met 29 gezinnen en 160 inwoners.
11 Metoubé. . . . . . met 39 gezinnen en 195 inwoners.

Bovendien heeft baron E. von Rotschild nog 100.000 Dunam land in Hauran aangekocht, dicht bij de spoorlijn van Damascus, met name te Boestask, maar tot eenigzins beteekenende kolonisatie is het hier nog niet gekomen. Naast deze gesubsidieerde koloniën verrezen er echter andere, meer onafhankelijke koloniën, door nieuw aangekomen Joden, die op eigen gelegenheid wilden handelen, aangelegd, doch ook deze deden dezelfde teleurstellende ervaring op. Ook hun geld raakte op en de zaak vlotte niet. Deze nieuwe koloniën hebben zich toen in 1897 tot de Jewish Colonisation Association, die door baron Hirsch voor kolonisatie in Zuid-Amerika gesticht was, gewend. Dit beroep vond gehoor. De koloniën kregen aanzienlijke voorschotten, waarvan rente en aflossing moet betaald worden.

Deze nieuwe vorm van ondersteuning vond bijval, ook bij baron von Rotschild, die thans besloot ook zijn koloniën onder directie van de Jewish Colonisation Association te plaatsen, zoodat sinds 1900 alle koloniën onder één generale directie staan, die te Beyreuth haar zetel heeft. Deze centrale directie besloot toen een andere methode te volgen, meer terrein voor elk gezin ter bearbeiding te geven en vooral den wijnbouw meer in het groot te drijven, en het was met dit doel, dat ze tal van gezinnen uit bestaande koloniën wegnam, en deze in nieuwe koloniën vestigde, vooral in den omtrek van Tiberias. Deze koloniën, met de overige gesubsidieerde, zijn zeven in aantal.

1 Rehóboth . . . . . . met 75 gezinnen en 314 inwoners.
2 Kartra . . . . met 29 gezinnen en 127 inwoners.
3 Wad-el-Hami. . . . met 45 gezinnen en 176 inwoners.
4 Motz . . . . met 25 gezinnen en 89 inwoners.
5 Hederah. . . . . met 40 gezinnen en 150 inwoners.
6 Artoef.. . . . . met 15 gezinnen en 80 inwoners.
7 Mischmar Hayarde met 15 gezinnen en 75 inwoners.

Deze cijfers wijken af van de cijfers door den heer Pool opgegeven, maar daar ze mij uit de Joodsche koloniën zelve verstrekt zijn, meende ik mij er aan te moeten houden. Buitendien zijn er nog hier en daar kleine groepjes gevestigd, en is land met bestemming voor kolonisatie aangekocht; maar alleen de model-hoeve bij Sedschera verdient nog vermelding. Die hoeve is grootscheeps ingericht, met een reeks van statige gebouwen, en is voorzien van alle machines; maar de Jewish Colonisation Association heeft uit financieele oorzaken van de verdere stichting van koloniën afgezien, en gaat zwanger van het ongelukkige denkbeeld, om ook deze modelhoeve op te geven. In het algemeen geeft de Centrale Directie te Beyreuth geen bevrediging en klaagt men over haar bureaucratischen geest. Toch begrijpt men, dat zij besloot voorzichtiger te werk te gaan, want de Joodsche kolonisatie is niet wat ze wezen moet. Ze is nog klein. Even 5000 kolonisten zijn aanwezig wat voor een land bijna zoo groot als Nederland stellig nog een zeer gering cijfer vertegenwoordigt. Maar wat meer zegt, ze mist nog het eigenlijke karakter van kolonisatie en ging in dit opzicht zelfs achteruit bij wat ze oorspronkelijk was. Men had zich voorgesteld, dat door gestadige immigratie, de dalen en berghellingen van Palestina allengs bevolkt zouden worden met boerderijen, waar de nieuw aangekomen Joden, evenals hun voorvaderen, elk op eigen grond, onder hun wijnstok en vijgeboom zouden leven. Doch dit bleek een illusie, en thans is de kolonisatie in hoofdzaak omgezet in zeker aantal agrarische en industrieele ondernemingen, die voor export werken en hierdoor in de aflossing van schuld en eigen bestaan zoeken te voorzien. De wijnbouw in het groot staat daarbij op den voorgrond, en de zeepindustrie, die van de olijven leeft, begint daarnaast een tweede plaats in te nemen. Coöperatie is het wachtwoord geworden. Telkens dreigt de misoogst; gebrek aan goede irrigatie en de hooge lasten, die soms knevelend worden afgevergd, maken voorshands het opkomen van op zichzelf staande boerderijen nog ondoenlijk, en juist dit stuit de immigratie. Wel handhaaft zich hierbij de nationale idee, met name hierdoor, dat het Hebreeuwsch als spreektaal geldt, en de orthodoxie onder de kolonisten, die meest allen *Askenazim* zijn, zich handhaaft, maar het karakter van ondernemingen van export, staat aan een krachtig doorgezette kolonisatie in den weg. Al zijn toch deze ondernemingen zoo ingericht, dat elk gezinshoofd aandeelhouder wordt, een vanzelf zich uitbreidende bewoning van het land komt er zoodoende toch niet en de leiding van het geheel blijft uiteraard in financieele en technische handen. Allicht is dit voorshands de beste weg die kon worden ingeslagen en door de oprichting van het Joodsche Gymnasium te Jaffa en van de Kunstnijverheidsschool te Jeruzalem, tot wier stichting Prof. Boritz Schatz van Bucharest het initiatief nam, poogt men wel, en niet zonder succes, de Joodsche bevolking die in Palestina

was tot hooger ontwikkeling en meer welvaart te brengen, maar verreweg de meeste Joden, die van elders emigreeren willen, verkiezen nog altijd Amerika, Engeland en Argentinië boven het Heilige Land. Er is geen stroom van emigranten, die door de Palestijnsche idee bezield wordt. Naar het verre Westen trekken de honderdduizenden, wat naar Palestina afvloeit is geen stroom, maar een beekje, en veel van wat er dan nog heengaat, zoekt een toekomst in Jeruzalem, in Jaffa, in Haifa, maar om boer te worden komt men er bijna niet. Ook is het opmerkelijk, zoo traag als er de bevolking toeneemt. Uit de opgegeven lijst blijkt toch dat gezinnen met een talrijk kroost zeldzaam zijn. Op de 657 gezinnen van de Rotschildkolonies een lokale bevolking van slechts 3426 personen, geeft, na aftrek van losse arbeiders en beambten, nauwelijks drie kinderen per gezin, wat men veel grooter zou gedacht hebben. Toch leide men daaruit niet af, dat deze koloniën een ongunstigen indruk op mij maakten. Het tegendeel is waar. Vooral het jongere geslacht, dat er geboren is, ziet er, onder de jongens en meisjes van 20 jaar en daaronder, gezond en flink uit; heel anders dan in onze groote steden. Van meer dan ééne kolonie kan gezegd dat ze werkelijk bloeit en vooral in Hauran, bij Tiberias en in het Overjordaansche is de gelegenheid voor kolonisatie schoon; vooral nu de spoorlijn deze streken doorsnijdt en daardoor de afvoer beter wordt. Ook voor den aanleg van landwegen is door de kolonisatie reeds veel gedaan; en waar steeds meer blijkt, dat de Christelijke missie hier op rotsen ploegt, en andere nationaliteiten niet aan immigratie naar Palestina denken, zal van de Joden de herleving van Palestina moeten komen, of ze komt niet. De inlandsche Mohammedaansche bevolking weet zich niet tot hooger bestaansniveau op te werken. Een beter geslaagde en steeds krachtiger immigratie van het Joodsche element zou daarom op zichzelf zeer gewenscht geweest zijn. Maar hier juist... schuilt 't mysterie. De neiging der geesten bij een natie, die nog elf millioen zielen telt, is in Hooger hand, en die neiging keert zich bij Israël nog niet naar het land der Vaderen. Er is een kleine groep enthousiasten, die er anderen heendringt, maar er zelf niet heengaat. Die er heengaan, doen 't voor het meerendeel in de verwachting van een betere existentie te vinden, en wie 't elders goed heeft, of 't er even schikken kan, blijft. Zoo de religieuse idee Israëls nationaliteitsbesef opnieuw doordrong, dan ja! Maar tot dusver zag men 't nog niet hiertoe komen. Of het er ooit weer toe komen kan, zoolang Israël zijn verwerping van den Messias niet teniet doet, mag betwijfeld worden. Er is een belofte, dat eens heel Israël weer tot het heil zal komen, maar door den Christus. En zoolang dit toeft, moge de Joodsche kolonisatie Palestina oeconomisch ten zegen strekken, maar aan den *Juif errant* zijn eigen tente hergeven, kan ze niet.

Intusschen versta men wel, dat de religieuse idee als drijfveer op zichzelve nog allerminst het welslagen van elke kolonisatiepoging, ook buiten Israël, waarborgt. Sterkst bewijs hiervoor is wel de mislukte exodus der Duitsche Tempelieren uit Wurtemberg, die twee van hun koloniën bij Jaffa hebben, de havenstad waar ik daags na mijn overnachten te Zimmarim aankwam. Doch eer ik van die Tempelieren het noodige zeg, vooraf toch iets over mijn tocht van Zikron Jaacob naar Jaffa, ten bewijze hoe de Turksche administratie, die anders te over op haar kerfstok heeft, zich zelve in welwillende zorgvuldigheid kan overtreffen. Toen namelijk het ongunstige weer aanhield, en ten slotte in noodweer omsloeg, waren de autoriteiten te Jaffa, in overleg met onzen Consul den heer E. Portalis, bedacht geworden, dat mij een ongeval kon zijn overkomen, en had men reeds den vorigen avond twee rijtuigen met dragonder-escorte den weg naar Zimmarim opgezonden, om mij op te sporen en voorzooveel noodig te hulp te komen. Die expeditie was 's avonds uit Jaffa uitgereden, maar ongelukkigerwijs in den donker verdoold en een verkeerden weg opgereden; en toen men ten slotte weer op den goeden weg geraakte, was bij het doorwaden van een riviertje een der rijtuigen onklaar geworden, wat weer oponthoud gaf, zoodat men eerst omstreeks den middag den Chan bereikte, die twee-en-een-half uur van Jaffa aflag, en waar wij met onze paarden juist een halfuur van te voren waren aangekomen. In die onherbergzame Chan hebben we toen van meegebrachte proviand geluncheond, en toen ging het met vier rijtuigen en dubbel dragonder-escorte op Jaffa aan, waar we tegen vier uur bij eenigszins opgeklaarden hemel binnenreden. Met een hoffelijkheid boven mijn lof werd ik hier door den heer E. Portalis, onzen consul, en den heer Richard Maisonneuve, den directeur van den spoorweg naar Jeruzalem, ontvangen, terwijl ook de chef van het hotel der Tempelieren, de heer D. Hardegg, deed wat hij kon, om ons den kleinen tegenspoed van onzen tocht naar Haifa te doen vergeten. Dit Tempelieren-logement, het *Hotel de Jerusalem*, met boven elke kamer de naam van een van Israëls twaalf stammen, stond binnen hun kolonie; de heer Hardegg was zelf uit de familie van een der stichters der koloniën; en zoo was ik hier juist aan het goede kantoor, om er over te worden ingelicht. Er bestaat over de koloniën zelve een kleine litteratuur. Het uitgebreidste werk is dat van Fr. Lange, *Geschichte des Tempels*, Stuttgart 1899, doch ook Hardegg's *Des ewigen Evangeliums*, Stuttgart 1899, en het anonieme *Der geistliche Tempel*, Stuttgart 1859, zijn van beteekenis, evenals het bericht van Chr. Paulus; *die Tempelcoloniën in Palestina*, in het *Zeitschrift des Deutschen Pal. Vereins*, VI,

33 vv; titels die ik hier opgeef omdat het moeite kost ze op te sporen. Dat een religieuse opwekking zich naar Jeruzalem getrokken gevoelt, is op zich-zelf niets vreemds, vooral zoo ze een profetisch-eschatologisch karakter draagt. Zoo leest men bij Chr. Paulus van een Amerikaansche groep, die zich „de Messias-kerk" noemde, en waarvan in 1866 ruim 170 personen te Jaffa landdden, om zich in het Heilige land te vestigen. Zij verwachtten welhaast de komst van Jezus ten gerichte, en wel in Jeruzalem, en spoedden zich daarom tijdig daarheen. Ze hadden vooraf in Amerika houten huizen laten timmeren, die men uit elkaar kon nemen; ook alle gereedschap en proviand hadden ze meegebracht; zoo dat ze onmiddellijk vlak bij Jaffa op een onbeplanten heuvel hun kleine dorpje gereed hadden. Al spoedig echter braken er moeraskoortsen onder hen uit. Het buitengewone waarop ze in hun ecstase gerekend hadden, kwam niet. En nog eer een jaar om was, zond de Amerikaansche regeering op hun verzoek een zeilschip, om de bedrogenen naar hun vaderland terug te brengen. Meer volharding toonde een andere Amerikaansche kolonie, die nu nog te Jeruzalem is te vinden en waarvan de stichters vijftien jaar later, in September 1881, te Jaffa aankwamen. Een vrouw stond aan hun hoofd, zekere Mrs. Spafford, die zich voor Profetesse uitgaf en als zoodanig door het kleine groepje geëerd werd. Dat groepje toch was slechts 19 personen sterk, 8 vrouwen, 6 mannen en 5 kinderen, het beschikte over de noodige middelen, en kocht een huis ten noorden van Jeruzalem bij de Damascuspoort. Thans, een kwart eeuw later, tellen ze nog altoos niet meer dan 100 leden, waaronder 60 uit Amerika, 22 uit Zweden, 5 Engelschen, 5 Arabieren, 3 Duitschers, 1 Spanjaard en 1 Indiaan, 1 Deen, 1 Noorweger enz. Kortom, bijna alle natiën zijn vertegenwoordigd. Nederland niet. Kenteekenend voor deze groep is, dat ze het huwelijk verbiedt, tenzij de Profetes het toelaat. Dit hangt vermoedelijk saam met de verwachting van een spoedig einde der dingen, maar opmerkelijk is, dat toen de oudste dochter van Mrs Spafford ten huwelijk werd gevraagd, de Profetes een openbaring ontving dat dit engagement mocht doorgaan, terwijl een der Arabieren die huwen wilde, nul op zijn request kreeg. Ook deze kolonie beoogde terugkeer tot het primitieve Christendom. Van geen belijdenis wilde men weten, al hun bedoelen werd saamgevat in de idee van een liefdeleven, met uitbanning van alle egoïsme. Men stichtte een school, die door kinderen van Joden, Mohammedanen en Christenen werd bezocht; soms een kleine duizend in aantal. Ze legden zich toe op photographie, borduurwerk, houtsnijderij, tandheelkunde enz., en wisten zoodoende uitnemend in de kleine kosten van hun bestaan te voorzien. Ook de Turksche regeering bevorderde hun invloed op onderwijsgebied, en thans zijn ze in het bezit van een huis als een paleis, een halve mijl noord van de Damascuspoort, met enkele kleine huisjes er bij voor huisvesting. Ook met

landbouw hebben ze op zeer kleine schaal een proeve genomen. Vooral doordien zeer ontwikkelde dames de meerderheid vormen, wordt deze groep over 't algemeen zeer gerespecteerd. Ze leven stil, ze zijn arbeidzaam, ze doen veel goed, en in meer dan één leemte in het sociale leven te Jeruzalem hebben ze weten te voorzien. Maar verdere beteekenis bezit de groep niet. Haar hoog ideaal om 't oorspronkelijk Christendom weer in eere te brengen, dit van Jeruzalem te beginnen, en van Jeruzalem uit de wereld te doen veroveren, is in rook opgegaan. Oeconomisch bloeien ze, ze zijn Jeruzalem veelszins ten zegen geweest, maar hun geestelijke beteekenis ging teniet.

Bijna hetzelfde kan van de Duitsche Tempelieren gezegd worden, ook al gelukte het aan dezen op breeder schaal te werken. Ze bezitten thans vier koloniën: een te Haifa, een te Jeruzalem, een te Jaffa en een in het Dal van Saron, die saam 1200 leden sterk zijn. Sociaal en oeconomisch is ook deze kolonisatie uitnemend geslaagd; maar hoe bitter ook hier het geestelijk ideaal onderging, komt pijnlijk sterk uit, zoo men dit povere resultaat met de grootsche verwachtingen vergelijkt, die ze aanvankelijk gekoesterd hadden. De beweging dezer Tempelieren kwam op in kleine mystieke kringen van Wurtemberg. Bengels eschatologische verwachtingen hadden hen aangevuurd, en in Hardegg en Hoffmann traden twee mannen aan hun hoofd, die beiden hooggeestelijk aangelegd en energiek van aard, door de revolutionaire actie van 1848 en de sociale gisting onder de arbeidende klassen waren aangegrepen. Een worsteling was in hen van wat Da Costa in zijn strijdschrift „*tegen den geest der eeuw*” liet doorschemeren, een voorgevoel van groote nabijzijnde wereldgebeurtenissen, en een verwachting, dat door bijzondere inwerking van den Heiligen Geest een nieuwe Christelijke aera stond te komen. De bekende Blumhardt betuigde, dat Christus thans bezig was het ééne verloren schaap onder de Heidenen te zoeken, en daarom zijn 99 schapen, d. z. de Christenen, in de woestijn aan hun lot overliet; maar Hardegg en Hoffmann achtten dat juist tot de ware Christenen de roeping uitging, om de ethisch-sociale hervorming der wereld op zich te nemen. De Kerk in haar versteening was daartoe onbruikbaar. Zij braken daarom met de Kerk, en stichtten te Kirschenhardthof een eigen Gemeente, liefst met een Bisschop aan het hoofd, die een tweeledig doel zou najagen: le de vorming van Evangelisten om heel Europa te bekeeren, en 2e de stichting in Palestina van een volksstaat voor het ,,Volk van God". Naar luid van Openbaringen XI, en in den trant der Vrijmetselaars, noemden ze hun arbeid den bouw van den geestelijken tempel, en zich-zelf de Tempelieren. En zoo zeker waren ze van hun zaak, en zoo vast stonden ze in hun overtuiging, dat ze reeds in 1864 zich tot den Duitschen Bondsdag te Frankfort wendden, om hun denkbeelden aan te bevelen,

de hulp van den Bondsdag voor de vestiging in Palestina in te roepen, en den Bondsdag uit te noodigen, heel het Duitsche volk op te wekken zich aan deze actie aan te sluiten. Ja, zoo hoog gingen hun verwachtingen, dat ze zelfs een nota aan de groote Mogendheden gereed hadden gemaakt, om hun uitgaan naar Jeruzalem als van wereld-historische beteekenis in het licht te stellen. Bij den Bondsdag drongen ze hun verzoek aan o. a. met deze overweging: „Würde in der entscheidungsvollen Zeit, die für Europa angebrochen ist, diese Gelegenheit zur Rettung unseres Volkes versaumt, so ist zu befürchten, das Deutschland der Herrschaft jener Macht nicht entgehen werde, von der uns die Napoleontische Herrschaft am Anfang dieses Jahrhunderts schon ein Vorspiel gegeben hat, die sich die Völker der Erde unterthänig macht, um sie zum Streit gegen Gott und Christus zu versammeln." En in 1869 zonden ze nogmaals een Memorandum aan den Bondsdag, om opnieuw op steun aan te dringen, dat eindigde met deze woorden: ,,Gestützt auf die Warnung der Offenbarung müssen wir den Fürsten Deutschlauds im die hohe Bundesversamlung ans Herz liegen, weder von Congressen noch von irgend eines anderes Auskunftsmittel ein befriedigendes Resultat zu erwarten, sondern das Heil für die Thronen und die Völker in einem selbstandigen Fortschreiten im Sinn des Herrn im Innern en nach Aussen zu suchen". Zij onderteekenden dit laatste stuk als Ausschuss für Sammlung des Volkes Gottes in Jeruzalem. Hun eerste petitie was persoonlijk onderteekend door 439 personen, de meesten uit Wurtemberg, maar ook uit Beieren, Baden en Oostenrijk, en onder hen waren 14 Roomsch-Katholieken.

Het denkbeeld waarvan ze uitgingen, school in de overtuiging, dat het kerkelijk Christendom fiasco had gemaakt; dat dit kerkelijk fiasco de oorzaak was van het maatschappelijk en politiek fiasco; en dat het eenige middel om uit dezen onhoudbaren toestand te geraken, hierin bestond dat de echte Christenen, als het volk Gods, zich uit alle landen zouden vereenigen om saam naar Jeruzalem te trekken, daar het volk Gods in nieuwen Volksstaat tot openbaring te brengen, en door het doen heerschen in dezen nieuwen Volksstaat van de zuivere beginselen van het Evangelie, in dien Palestijnschen Volksstaat een geestelijken tempel te doen verrijzen, die zijn glans over heel de wereld zou doen schijnen, en zoo de wedergeboorte van het sociale leven tot stand zou brengen. Duitschland moest hierbij vooropgaan. Van de Duitsche Christenen moest het initiatief komen, en zij waren de geroepenen om hiermee een begin te maken. Vergelijk nu met die hooggespannen verwachtingen het na een halve eeuw verkregen resultaat, en het smart u dat zoo misleide illusie een zoo degelijke groep van ernstige mannen zoo bitterlijk op het dwaalspoor heeft gebracht. Na een inspanning van een halve eeuw vier kleine koloniën in het Heilige land, van

saam even duizend zielen, stoere arbeiders, degelijke burgers. Een groep die ethisch-sociaal ten voorbeeld mag worden gesteld en die economisch bloeit, maar bij wie van het wereld-hervormend ideaal, dat haar was voorgespiegeld, zelfs de schaduw niet meer te vinden is. In 1858 werd aan de uitvoering van het grootsche plan de eerste hand gelegd, en een Commissie van drie leden naar Palestina uitgezonden om den toestand op te nemen. Deze Commissie verheelde de bezwaren niet, maar rapporteerde toch in hoofdzaak gunstig, en in 1868 trok onder leiding van Hardegg en Hoffmann de eerste kolonie naar Palestina uit. Te Constantinopel verzekerde men zich vooraf van den steun van het Pruissische Gezantschap en landde als Pruissisch consulaire aanhoorigen op 30 Oct. in Haifa. Reeds in 1869 werd toen de kolonie te Haifa gevestigd, spoedig daarop de tweede kolonie in Jaffa, en iets later de kolonie Sarona in het dal Saron. Ten slotte werd het hoofddoel bereikt door een aankoop van terrein in het dal van Rephaia, dicht bij Jeruzalem, waar in 1873 de vierde en laatste kolonie kon gesticht worden. Ook bij deze kolonisten voegden zich in 1878 enkele Zweden, onder leiding van den heer Winroth, uit Pitea; maar na dien tijd is de toevloed van nieuwe kolonisten opgehouden. Ze waren honderd in aantal uitgetogen, en sinds tot 1200 aangegroeid, maar daarbij bleef het, en in Wurtemberg zelf begon hun organisatie te kwijnen. Doch er geschiedde erger. Hun stichting had twee masten op één scheepke: Hoffmann en Hardegg, en gelijk het veelal gaat, liep dit op geschillen in eigen boezem uit. Hardegg was meer van geestelijk-ecstatisch, Hoffmann meer van practisch-organiseerend karakter. Die beide elementen kwamen al spoedig in botsing. Hardegg zag zich genoodzaakt zijn ontslag te nemen, en toen gelukte het Hoffmann zijn afwijkende denkbeelden, die op verwerping van het Sacrament en de loochening der Drie-eenheid neerkwamen, algemeen ingang te doen vinden. Zoo werd het geestelijk element naar den achtergrond gedrongen en trok heel de stichting zich saam in een goed georganiseerd oeconomisch leven, dat in tegenstelling met wat de Muslim en de Joden op sociaal gebied in Palestina te zien gaven, zonder veel inspanning zich aller waardeering en bewondering wist te verzekeren. De vier koloniën zijn nu niet anders dan vier Duitsche koloniën, die van het Duitsche gouvernement een jaarlijksch subsidie van ± 4000 R.M. ontvangen en zich in de afdoende bescherming van de Duitsche diplomatie en het Duitsche consulaat mogen verheugen. Immers ze komen, gelijk ze thans georganiseerd zijn, Duitschlands toeleg om zijn invloed op Turksch grondgebied te sterken, vanzelf in het gevlij.

De organisatie van deze vier koloniën is tweeledig: de eene voor de burgerlijke, de andere voor de geestelijke aangelegenheden. Elke kolonie wordt alzoo civiel beheerd door een „Gemeinderath", onder wiens zorg en toezicht ook

het schoolwezen staat, en naast dezen ,,Gemeinderath" staat het ,,Aeltesten Collegium" voor het religieuse leven, terwijl alle koloniën saam vertegenwoordigd zijn in den „Tempelrath". Het schoolwezen is er op Duitsche leest uitmuntend ingericht, en de kolonie te Jeruzalem bezit zelfs een Lyceum en een Theologische school. Aan het Lyceum wordt het onderwijs door vijf „Hauptlehrer" en vijf „Hilfslehrer" gegeven, en het strekt zich over heel het program van de Duitsche Gymnasiën en Realschulen uit. Drie oude talen: Grieksch, Latijn en Hebreeuwsch, en vier levende talen: Arabisch, Engelsch, Fransch en Duitsch worden er onderwezen. Ook zang en pianospel. En wel buiten het Lyceum, maar toch in de Jeruzalemsche kolonie wordt ook de beeldhouwkunst beoefend. Voorts doen twee leden dezer kolonie als gediplomeerd arts dienst in het Johannieter, en twee in het Joan-hospitaal. Met uitzondering van Sarona, zijn de overige niet dan koloniën van handwerkslieden van ambachten, van winkeliers, van rijtuighouders en van hotelhouders. Ze dragen daardoor een geheel ander karakter dan de Joodsche koloniën; hebben, Sarona uitgezonderd, met veel minder moeilijkheden te worstelen gehad; en vinden door hun Duitsche degelijkheid te midden van een achterlijke bevolking een ruim bestaan. Zelfs in Jaffa vormt de kolonie een afgesloten erf, met muur en poort. Reeds vroeg gaat 's avonds die poort dicht en moeten alle leden der kolonie binnen zijn. Van een avondmaaltijd bij den heer Portalis terugkomend, vond ik de poort, daar mijn hotel binnen het erf lag, gesloten, en kreeg eerst na lang wachten toegang; een bewijs van het ordelijke in het saamleven dezer kolonie. Er heerscht zekere burgerlijke tucht. De heer Pool klaagt (blz. 61) dat de Tempeliers voor de Joodsche kolonisten „zeer onvriendelijk waren". Vermoedelijk vond dit zijn oorzaak in de Tempel-idée, die Palestina niet voor de Joden, maar voor den Christelijken Volksstaat bestemde. Van vrees voor concurrentie althans kan moeilijk sprake zijn, daar de Joodsche koloniën zich, op Jaffa na, niet in hun nabijheid vestigden, en de Duitschers, voor zoover ze aan wijnbouw en wijnhandel doen, hun eigen aftrek in Duitschland hadden. Als enclaves van Duitsche cultuur en degelijkheid te midden van een bevolking die oeconomisch nog zeer laag staat, is in elk geval deze Tempelierkolonisatie, hoe klein ze ook zij, van wezenlijke beteekenis. Aan het stichten in het Heilige land van een Christelijken Volksstaat denkt geen hunner meer, en al krijgen ze ook in Bethlehem, door hulp van den Duitschen Keizer en den Koning van Wurtemberg, gelijk ze nu nog pogen, vaster voet, met de realiseering van hun oorspronkelijk ideaal heeft dit alles zelfs den schijn niet gemeen.

Afgezien van de Duitsche kolonie is Jaffa zelf de zeepoort van Jeruzalem. Zonder Jeruzalem achter zich, zou 't niets zijn; nu is Jaffa reeds uitgegroeid tot een havenstad met een goede 40.000 inwoners, waaronder een 4000 Joden en ± 10.000 Christenen. Schier alle missiën zijn er met kerken, scholen en hospitalen vertegenwoordigd. Ook de Church missionary Society heeft er een hospitaal en drie scholen, en de Amerikaansche missie een weeshuis. Gelijk ik hierboven reeds aangaf, heeft ook de Joodsche missie er een gymnasium gesticht, waarvoor als regel geldt, dat alle onderwijs er in het Hebreeuwsch wordt gegeven. Eerst onder de Makkabeën is Jaffa een Joodsche stad geworden. Voorheen behoorde het tot het Philistijnsch gebied, en dat het van oude tijden her van zekere beteekenis was, blijkt uit het feit dat Jaffa reeds op de stedenlijst van Thoet Mozes III voorkomt. Herinneringen van heiligen aard ontbreken in Jaffa evenmin. Op het strand kan men zich voorstellen, hoe hier in Salomo's dagen de schepen uit Tyrus het hout van den Libanon voor den tempelbouw hebben aan wal gebracht. Het was van datzelfde strand dat de profeet Jona naar Tharsis scheep ging, om zich aan zijn zending naar Ninivé te onttrekken. Tabitha heeft hier geleefd, en op 25 Mei wordt haar ter eere nog een kerkelijk feest gevierd. En dicht bij zee wijst men u nu nog het huis aan, waarvan de overlevering beweert, dat het de werkplaats van Simon den lederbereider is geweest, die, vroeg tot het Christendom bekeerd, aan Petrus herberg verleende, en op het dak van wiens huis Petrus het incisive visioen ontving, waarin het zwaartepunt van de Christelijke missie van Israël naar de Heidenen verlegd werd. Zelfs het bassin dat Simon voor het looien van het leder zou gediend hebben, wijst men u nog aan. Ook in de dagen der Kruistochten heeft Jaffa een belangrijke rol gespeeld. Daarna is het in 1267 weer in handen der Muslim gekomen, die het zoo goed als geheel verwoestten; maar als zeehaven was het onmisbaar, en zoo kwam het in de 17e eeuw allengs weer op. Napoleons leger heeft Jaffa in 1799 met storm genomen, en zelfs schijnt te Jaffa door Napoleon de afmaking van de Albaneesche troepen te hebben plaats gehad. Zijn tegenwoordige bedrijvigheid dankt Jaffa, behalve aan Jeruzalem, aan de groote menigte pelgrims en reizigers, die hier jaarlijks landen, en wier aantal op over de 20,000 wordt geschat. Maar ook de export neemt toe, vooral dank zij den steeds zich uitbreidenden uitvoer van sinaasappelen, die in heel den omtrek van Jaffa gekweekt worden en er op zeldzame wijze gedijen, ook wat de soort betreft. Op dichte rijen schieten de planten hoog op, en aan een enkelen boom worden er soms 500 geplukt. Nu reeds bedraagt de export meer dan een half millioen kisten per jaar, kisten van 100 stuks ieder, waarvoor tusschen de twee en drie millioen francs ontvangen worden; en waren de lasten waarop men in Palestina zit, niet zoo bedenkelijk hoog, zoo zou het profijt nog grooter zijn. Thans betaalt men 's jaars, naar de

klasse, 4, 8 en 10 % der waarde van land, huis of fabriek, waarbij dan nog 5 % voor het schoolwezen en 6 % voor militaire uitgaven komt, en dit behalve een bedrijfsbelasting van 5 % van het inkomen en een inkomstenbelasting, die, in 8 klassen verdeeld, van 150—1000 piasters per hoofd bedraagt. Maar ook al zijn de lasten zwaar, de bodem is zóó vruchtbaar en de teelt zóó voorspoedig, dat de netto-winst op 5 frs. per boom wordt berekend; — bij tuinen van 5000 tot 10,000 boomen, gelijk er meerdere zijn, een altoos goed rendeerend bedrijf. Evenwel, de hoofdbron van bestaan voor Jaffa is en blijft Jeruzalem, waarmee het door een goedingerichte spoorlijn verbonden is. Het station ligt even voorbij de Duitsche kolonie, en wel zijn 't naar Jeruzalem

DE VIA DOLOROSA TE JERUSALEM.

slechts 87 K.M., maar men rijdt er 3½ uur over, want 't gaat bergopwaarts en men rijdt er niet te snel. Op zichzelf had ik dan ook voorkeur gegeven aan den rit per rijtuig over Lydda en Ramleh, maar per rijtuig duurt het 12 uur, en na den zwaren tocht van Haiffa naar Jaffa zag ik, daar het weer nog guur bleef, tegen een tweeden wagentocht op. Op hartelijke wijze door onzen Consul uitgeleid, nam ik daarom met mijn gids in den gereedstaanden trein plaats, en zoo bereikte ik dan eindelijk voor ieder die Palestina bereist, het hoofddoel: het eenige

Jeruzalem, en zulks vijf dagen vóór het invallen van het Kerstfeest, — met het oog op de viering van dat feest te Bethlehem een zeldzaam gunstig tijdstip. Gelukkig ligt het station te Jeruzalem niet in de stad, maar op een kwartier afstands voor de Jaffapoort. De indruk van den eersten blik op Jeruzalem was alzoo niet bedorven. Daar lag ze, en daar zag ik ze dan, gelukkig bij opgeklaard weder, de wereldhistorische, de geheel eenige, de vooral panoramatisch zoo wonderschoone, de heilige stad, en ik voelde iets van wat het lied Hamaaloth den pelgrims, die herwaarts optogen, op de lippen leî: „Mijne voeten zijn staande in uwe poorte, o Jeruzalem!"

Niet alsof in de stad, die haar gegolfden bouw voor uw oog ontrolt, het Jeruzalem van David en Salomo nog voor u zou liggen. Dat Jeruzalem heeft Nebucadnezar van den aardbodem doen verdwijnen. En ook ligt er niet meer het armelijk Jeruzalem van Zerubbabel, dat Herodes de Groote in een prachtstad wist om te tooveren. Dat tweede Jeruzalem hebben de Romeinen onder Titus in de vlammen doen opgaan. En zelfs is wat ge voor oogen ziet niet de derde stad, die Hadrianus, een eeuw na Golgotha, op haar puinhoopen deed verrijzen, en die onder Constantijn gekerstend werd. Een brokstuk muur, een gewelfde boog, een deel van den onderbouw voor het tempelvlak moge nog van oude herkomst getuigen, — wat in dit schoonbelijnde panorama u thans tegenglinstert, 't is alles van later dagteekening, in letterlijken zin *op het graf* van het oude Jeruzalem, in een loop van eeuwen, ordeloos en zonder vooraf ontworpen plan, door Romeinen en door Joden, door Arabieren en Seldschucken, door Osmanen en Egyptenaren, door Muslim en door Christenen aangebouwd. Jeruzalem is, sedert Farao Sisak er onder Rehabeam het beleg voorsloeg, zoo rusteloos aangevallen, belegerd maanden achtereen, en keer op keer door de belegerden stormenderhand ingenomen, gebrandschat en verwoest, dat er, Alexander de Groote uitgezonderd, geen Rijksmacht in heel den omtrek te noemen is, die haar banier van victorie niet op de muren van Jeruzalem geplant heeft. Bij de nooit opgegeven poging tot weêropbouwing is de puinlaag van wat er eerst stond, niet opgeruimd, maar ingestampt en vlak gemaakt, en doordien dit telkens weer zoo is geschied, ligt thans het oude Jeruzalem verscholen en begraven onder een dikke puinkorst, op enkele plaatsen meer dan een huis hoog; en dit alles zou men moeten afgraven, om de grondslagen der oude stad terug te vinden. Toen Jezus Jeruzalem met zijn jongeren binnenkwam, was de bouw na de eerste verwoesting juist weer voltooid. Twintig jaar vóór de kribbe van Bethlehem was

Herodes zijn herstelling van de oude stad en haar versiering met prachtige gebouwen begonnen, en tien jaren is er aan gezwoegd eer ook de tempel van Herodes gereed was, gereed als om Israëls Koning, wiens komst nabij was, met luister te kunnen ontvangen. Voor dien tempel van Herodes stonden de discipelen in verrukking stil, en begrepen niet, waarom Jezus niet in hun verrukking deelde. ,,Meester", zoo riepen ze hem toe, „zie, hoedanige steenen en hoedanige gebouwen!" Maar somber-ernstig klonk het antwoord: „Staart ge die groote gebouwen aan, voorwaar ik zeg u, dat hier geen steen op den anderen zal worden gelaten, die niet zal losgebroken worden". En zoo is het geschied. Jeruzalem, Jeruzalem, hoe dikwijls heeft uw van God gezalfde Koning u, als een hen haar kiekens, onder zijn vleugelen willen bijeenvergaderen, maar gij hebt niet gewild, en zie, uw huis en uw stad is u woest gelaten. Zeventig jaren slechts heeft de monumentale tempel van Herodes er gestaan. Toen was hij niet meer. Welhaast nam een tempel van Jupiter de plaats in van den heiligen tempel; waar het Heilige der heiligen was geweest, stond een ruiterstandbeeld van Rome's Keizer; en banger nog, op Golgotha, waar onder het opschrift: „Deze is de Koning der Joden", de Christus zijn Geest in 's Vaders hand had bevolen, stichtte Heidensche satire een tempel voor Venus, de godin van zinnedienst en wereldlust. En toch, kom nu in Jeruzalem, en de naam die er nog altoos boven allen naam uitklinkt, is en blijft de naam van den Nazarener. Jeruzalem is weer uitgegroeid. Nog zoover niet ligt de heugenis, dat het een stedeken van 7000 inwoners was ; thans telt het er reeds meer dan 60.000, en daarvan is verreweg de groote meerderheid, meer dan 40.000, internationaal-Joodsch. Nog steeds hebben de Muslim Jeruzalem onder hun bewindsmacht; ze noemen het *El Kuds* of *Kuds es Sherif*, de heilige of de beroemde stad, maar ze zijn slechts 7000 in aantal. Ook de Christenen zijn niet sterk vertegenwoordigd: 6000 Grieksche, 4000 Latijnsche Christenen, een 1200 a 1400 Protestanten, en dan nog groepjes Armeniërs en Kopten, saam alle Christenen genomen, niet meer dan 14,000; en toch, om den Christus gaat nog alle machtige levensbeweging in Jeruzalem. Jezus en Jeruzalem hooren onafscheidelijk bijeen, en hoe hoog ook in Jezus' dagen de roem van het Keizerlijk Rome en van het litterair-aesthetische Athene stond, en of al Byzantium straks onder Constantijn zijn naam verhief, Jeruzalem was en bleef de stad der steden, het hart, de ziel van de geheele menschelijke levensbeweging, wier trillingen het centrale leven der meelevende wereld in golving brachten. Noch Babylon, noch Ninivé, zoomin Susan als Thebe konden in wereld-historische beteekenis zich met Jeruzalem meten, en al heeft Athene het denkend en het schijnend leven, Rome onder de Keizers het recht en regiment der volkeren beheerscht, — dieper dan alle ander motief werkt in het aderweefsel van onze menschelijke ontwikkeling het motief der religie, en dit

motief is alleen van Jeruzalem uitgegaan, van de heilige stad, waarheen nu nóg in stille bedevaart èn Jood èn Mohammedaan èn Christen optrekken. Ook de Mohammedaan, want al primeert voor hem Mekka, of voor den Chiïth Kerbelé, Jeruzalem blijft toch ook voor hem de heilige stad, geheiligd door de herinnering aan Abraham, aan Jezus en aan Mohammed, wiens komst tot den rotssteen van Moria voor hem met wonderbare legenden omweven is.

Aangrijpend is daarbij de tegenstelling tusschen de religie in haar kern en de religie in haar vormenweelde. De toenadering van den Vader der geesten tot den geest van zijn menschelijk creatuur is motief van heel de Openbaring; maar die toenadering eischt tenleste ook aanraking aan wat zinlijk, aan wat stoffelijk, aan wat voor oogen is; want de mensch is ziel *en lichaam*. Die aanraking van geest aan stof, van het onzienlijke aan het zienlijke, is in de Vleeschwording van het Eeuwige Woord in volstrekten zin voleind; maar die voleinding kon niet plotseling intreden, en daarom was ze hier afgeschaduwd en voorbereid. Dat is de beteekenis van Sion. „God zelf heeft dezen berg begeerd ter woning, om aldaar geëerd, zijn heerlijkheid te toonen". Achter een voorhangsel, niet in een beeld doch in een zinnebeeld; maar toch, het was de tegenwoordigheid van den Heilige Israëls op den van God verkoren berg. Zoo nam de religie voor haar wezen een vorm aan, de vorm onder de Cherubijnen en op het reukaltaar, maar ook in dien vorm was velerlei norma voor eeredienst en heiliglijk leven. Daartegen heeft vervalschte religieuse zin toen ingewoeld en ingeworsteld; men wilde het sobere Monotheïsme niet. Baäl en Astaroth, Kamos en Moloch boeiden oog en zinnen veel meer. Slechts een kern hield zich aan Jehovah, die kern is in de ballingschap gelouterd, en, uit de ballingschap terug, heeft die kern toen het Monotheïsme doen triomfeeren. Het Israël in Jezus' dagen was den God der vaderen toegewijd en trouw. En dat meenens. De heldenmoed en doodsverachting, waarmee het toenmalig Jeruzalem zich tegen de Romeinen bij het beleg verweerd heeft, geeft voor de oprechtheid van hun palstaan voor Jehovah's eere bewijs; maar helaas, in wat afgedoolden vorm. Doodsverachting komt in de historie telkens voor. Bij het handelen over St. Jean d' Acre wees ik er bij de Babisten op; nog pas schitterde gelijke heldenmoed onder de Kabylen bij Casablanca. Zelfs kan gezegd, dat nooit één diepere overtuigingsstrijd is uitgestreden, of gelijk betoon van onversaagde toewijding blonk uit. Juist daarom echter bewijst zulk sterven alleen voor de geestdrift, waarin een volk kan bewogen worden, maar voor de waarheid van zijn overtuiging niets. *Non passio, sed confessio facit martyrem*. De Pharizeërs waren geen stille bedriegers; ze meenden wat ze voorstonden; en ze hadden den durf om er de volledige consequentie uit te trekken. En toch waren ze de „geveinsden." Dit ligt in het

communale eener beweging, waarin het individueele, het persoonlijke zich gevangen geeft. De religie, in bepaalden vorm gehuld, wordt communaal, d.w.z. ze grijpt het volksgeheel aan, ze wordt volkszaak, en de „psychologie de la foule" dringt de psychologie van het enkele hart terug. Ze drijft op den saamhang van velen, maar verliest aan diepte in den enkeling, en juist daarmee verkrijgt het vormelijke van het oogenblik de overhand boven het geestelijke in zijn gestadig proces. Jezus nu kwam om dat tijdelijk-vormelijke in der Joden Monotheïsme te doorbreken en het geestelijk proces der Openbaring doortezetten en tot voleinding te brengen. Waar hij nu tegenover een enkel hart stond, dat nog geestelijk week was, won hij; maar toen hij optrad tegen het vormelijk petrefact van de volksreligie, woelde in valsch-heilig enthousiasme de religieuse geestesbeweging in het volk tegen hem op. Ook de mondaine hofgeest druppelde zijn gif in de geesten; maar toch, toen Caïphas uitriep: „Hij heeft God gelasterd", en daarop heel het Sanhedrin Jezus aanvloog, brak het fanatisme uit van het geestelijk-versteende tegen het geestelijk-golvende, en het: Kruist hem, kruist hem! dat straks voor Gabbatha weerklonk, was het logisch en strikt consequent gevolg van de omzetting in de verhouding tusschen geest en vorm, die in Israëls communale vroomheid voldongen was. Gemeende vroomheid, maar een vroomheid als de ijslaag op den stroom, waaronder de stroom van het geestelijk leven weggevloeid was. Er was toenadering van God tot Israël en van Israël tot God in den volkstoon gekomen, het Monotheïsme triomfeerde, maar de toenadering van den Vader der geesten tot de geesten der enkelen in hun persoonlijk leven was eerst verachterd, toen tot stilstand gekomen, in het eind in haar tegendeel verkeerd. Een man als Caïphas kende den verborgen omgang met den Heilige niet, en daarom begreep hij Jezus niet, in wien die gemeenschap tusschen God en het menschelijke voleind was. Die tegenstelling nu beheerscht heel Jeruzalems historie. Altoos door heeft er in Jeruzalem echte vroomheid gehuisd, maar in de zeer enkelen en wat Jeruzalem tot de eerste stad der wereld in geestelijken zin heeft gemaakt, is niet wat de volkstoon er uitgaf, maar alleen wat Gode goeddacht in Jeruzalem tot stand te brengen. Subjectief stond Jeruzalem beneden Rome en Athene, doch wat Jeruzalem eenig doet zijn, is de objectieve Openbaring; niet de toenadering van den mensch tot God, maar de toenadering waarmee God zich naar den mensch bewoog. Alle beekskens van hooger heil die thans door heel de wereld vloeien, ze zijn alle zonder onderscheid van Jeruzalem uitgegaan. Het „God zelf heeft dezen berg begeerd," blijft de sleutel tot het mysterie van Jeruzalem's historie. Ook de Christenen in de dagen van de Kruisvaarders, toen ze Jeruzalem in hun macht hadden, hebben 't niet beter gemaakt. De slachting, die ze bij de inneming van Jeruzalem onder hun vijanden aanrichtten, blijft een schandvlek voor den Christen-naam, en

driewerf gevloekt van Hem, wiens Koninkrijk niet van deze wereld was. Ook wat ze aan Kathedralen en Kloosters bouwden, ging evenmin als Constantijn's bouwwoede van Basilieken, boven het lagere, vormelijke niveau uit. En zoo ook nu nog in Jeruzalem de naam van Christus hoog boven allen naam uitblinkt, dan is 't niet om onze missiën, en ook niet om onze bedevaarten, maar eeniglijk omdat de Christus Gods, toen hij op deze aarde was, verre boven alle grooten en machtigen der aarde, in heiligen zin groot is geweest; en alleen wie dat verstaat, valt, waar ook, voor Hem op de knieën. Niet ons vroom bedrijf, Hij is 't die imponeert, en al kennen we hem thans niet meer naar het vleesch, omdat Hij hoog in majesteit troont, toch blijft Jeruzalem de stad waar hij in Gethsemané zijn geestelijken strijd doorworstelde, in het Sanhedrin en op Gabbatha terecht stond, op Golgotha stierf, in Jozefs hof uit de dooden verrees, en van den Olijfberg opvoer; en daarom hechten we aan Jeruzalem meer dan aan eenige stad der oudheid, want al heerscht Hij thans goddelijk, ons blijft Hij ook de Zoon des menschen. Zoo ging ik naar Sion's berg op. Daar had de tempel gestaan, die eeuw na eeuw de inwoning van God in onze menschelijke natuur verzinnebeeld had, wijzende op Hem, in wien het eeuwige Woord vleesch werd. „Want de Heere had Sion verkoren, zeggende: dit is mijne rust, hier zal Ik wonen," tot Hij verscheen, die Gods waarachtige tempel was en daarmee Sion's tempel teniet deed. Het symbool ging onder in de realiteit. Dat Sion ligt er nog. Niet een hooge berg, maar een heuvel, met een kunstmatig om den top uitgebreid vlak. Jeruzalem bestond van oudsher uit drie verheffingen, steil afloopend naar buiten, en zoo naar buiten als aan den binnenkant door diepe ravijnen in het dal van Hinnom, de beek Kedron en het Tyropaeon ondervangen. Een dier heuvelen gold voor den berg Moriah, waarop Abraham Isaac ten offer bestemde, en die heuvel heeft later voor Sion gegolden. Hij lag ten noordoosten der stad, met de ravijn van Kedron onder aan zijn helling. Spits liep deze heuvel op, en bood daarom geen vlak om er op te bouwen. Dat vlak heeft men er toen rondom aangebracht, en het doen steunen op onderaardsche zuilen, waarvan een deel nu nog vormt wat men noemt ,,de stallen van Salomo". Salomo heeft dat vlak aangelegd, en na hem is 't vooral door Herodes vergroot. De vlakte die hierdoor verkregen is, vormt een onregelmatigen vierhoek van 490, 471, 321 en 283 M. in zijn vier lijnen. Ze is hier en daar beplant met cypressen en olijven, en bij zonneschijn na regen groeit er hier en daar gras en ander gebloemd kruid. Op deze vlakte is thans de Islâm heer en meester. Ze draagt den naam van Haram-esch-Scherif, wat beduidt »heilig kwartier«. Hoofdgebouw op deze vlakte Sions is de *Kubbet-es-Sacchra*, in den wandel de Omar-moskee genoemd, maar 't woord beteekent: »Dom over den rotssteen«, en het is deze naam die zijn beteekenis uitdrukt. Na Mekka's Kaaba is deze rotssteen van Moria voor de Mohammedanen de heiligste

plek op aarde. Natuurlijk steekt alleen de punt van dien rotssteen boven die opgehoogde vlakte uit, en het is over deze spitse van Moria, dat, ter eere van Omar, Abdel Melek dezen prachtigen Dom optrok. Door haar inscriptie is deze structuur een protest tegen het Christendom. De Muslim toch erkennen wel zonder voorbehoud, dat ook Jezus een van Allah's hoogste gezanten was, en in den gang der Openbaring stellen ze Jezus wel veel hooger dan veel afwijkende Christenen dat onder ons doen, maar wat ze volstandig weigeren is, om in hem de incarnatie van den Zone Gods te zien; iets wat in de afgedoolde kringen onder ons evenzoo geschiedt. En het protest hiertegen nu beitelden ze op den wand van den Kubbet-esch-Scherif uit, met woorden van Mohammed uit de IV, XVII, XIX en LVII Soera van den Khoran, waarin het heet: »Eere zij aan Allah, die noch een zoon, noch een deelgenoot van Zijn macht heeft. De Messias Jezus is niets dan de zoon van Maria, de gezant Gods en zijn Woord. God is eenig; hoe zou Hij dan een zoon hebben. God kan geen zoon hebben. Dit ware Zijner onwaardig.« Dit stemt somber. Op de heilige vlakte waarop eens de tempel stond, waaruit Jezus de kooplieden uitwierp; waarop het Sanhedrin hem, om zijn belijdenis van zijn Zoonschap Gods, als Godslasteraar uitwierp, nu nog dat hoonend woord van Mohammed, om zijn Goddelijke autoriteit te wraken! Te meer doet dit zeer, omdat de Dom van den rotssteen zoo prachtig is en zulk een indruk maakt door den wonderen rotssteen dien hij omsluit. Aan dien steen als heilig symbool hecht niet alleen de Mohammedaan te Mekka, maar ook in Israëls oude zangen wordt Jehovah keer op keer als Rotssteen vereerd en toegezongen; — voor wie ooit door de woestijn toog en uit het blanke zand den diep-donker getinten rotssteen in zijn wondere lijnen zag oprijzen, alleszins verstaanbaar; en om de traditie van Abraham gold vooral deze Rotssteen als in hoogeren zin heilig. Op deze spits heeft, naar men mag aannemen, het groote brandaltaar van Salomo gerust, en in den steen wijst men nog een diepgaanden geul aan, waarlangs het bloed der offeranden afliep. Ook ziet men onder de rotsspits, die slechts op één punt aan de rots zelve vast is, een diepte schijnen, die legendarisch tot verzamelplaats der afgestorven zielen werd gestempeld, en waaraan allerlei profetieën, ook in verband met den jongsten dag, zich verbinden. Voor zijn grooter deel is deze rotssteen overdekt, zoodat men alleen de spits ziet uitkomen, en om die overdekking is een balustrade aangebracht, zoodat men slechts van bovenaf deze rotsspits ziet. Om deze balustrade is dan een zuilengang geplaatst; om deze eerste een tweede, die achthoekig is; en op zekeren afstand van deze tweede zuilengang verheffen zich de binnenmuren, alle door schitterend beschilderde vensters een wonderschoon licht doorlatend. Pracht in steen, zuil en glas is nergens gespaard, en het geheel maakt een betooverenden indruk. Ook de koepel of dom, die het geheel overdekt, vormt door vorm en tinten een prachtige

welving. Van wat onder die spits van den rotssteen zich bevindt, weten de Muslim u nog allerlei wonderbaars te verhalen, en een trap van enkele treden afdalend, ziet men metterdaad, dat zich hier een aanmerkelijke holligheid uitbreidt. Maar onderzocht kan niets worden, geen enkele uitgraving wordt natuurlijk toegelaten, en wel is het te bejammeren, dat de Kruisvaarders, toen ze te Jeruzalem de macht in handen hadden, nooit eenig onderzoek naar wat zich onder den bodem van het Heiligdom bevindt, hebben ingesteld. Maar blijkbaar heeft geen hunner hieraan gedacht. Velen zagen de moskee van Omar voor den tempel van Salomo aan, en de Kubbet-es-Sacchra heeft zelfs als model voor Christelijke bedehuizen dienst gedaan, zoo o.a. te Laon en te Metz.

Behalve dit hoogvereerde heiligdom staat op de vlakte van den Sionberg nog een groote moskee, Medsjid el Aksa genaamd, een basiliek uit de dagen van keizer Justinianus, die Omar in een moskee veranderde, en waaraan de legende verbonden is, dat Mohammed, toen hij bij nacht uit Mekka door de lucht naar Jeruzalem werd overgevoerd, bij dit heiligdom neerdaalde. Ter herinnering aan dit in de 17e Soura van den Khoran vermelde wonder, is op het plateau de Koubbet-el-miradj geplaatst. Zoo zijn er op het plateau nog tal van kapellen en preekgestoelten in de open lucht, waar op vaste tijden predicatiën worden gehouden; maar van belang is alleen nog de *Gouden poort*, waarvan men zegt, dat ze een der poorten van Herodes' tempel zou zijn. Het is een tamelijk diepe poort, waar men onder zes naast elkander gelegen koepels, die elk op twee zuilen rusten, doorgaat. Niet dan met zekeren schroom laat de regeering er u in toe, omdat er een legende loopt, dat door die poort eens een Christelijk veroveraar zal binnentrekken, om aan de heerschappij van de Muslim te Jeruzalem een einde te maken. Het is bij een der opgaande kanten van dit Sionsplateau, dat de Joden hun klaagmuur hebben. Hij is op de plek waar de Joden zich vooral Vrijdags om vier uur verzamelen, ruim 18 M. hoog, en opgetrokken in reusachtige vierkante steenblokken. Op Haram zelf komen de Joden nooit, maar hier tegen dezen muur dringen ze zich aan, betasten den muur en doen er hun gebeden, en al kan niet van allen die men er ziet, gezegd, dat er veel passie in hun houding spreekt, er zijn er toch wien men het aanziet, dat de rouw over het verloren Sion hen tot weenens toe aangrijpt. Men kan hier te beter over oordeelen, omdat de muur uitkomt in een zeer nauw steegje, zoodat men de rouwklagenden, onder wie ik ook een enkele vrouw zag, niet dan schrijlings passeeren kan. Toch kon noch dit roerend tafereel bij den klaagmuur, noch al wat ik op het plateau zelf zag, mijn aandacht van de hoofdzaak, die in het verleden ligt, aftrekken. Van Abraham tot Salomo, en van het gebed der inwijding tot den Christus, die de verwoesting van den tempel voorzegde, loopt hier de heilige lijn

door. Hier klom de rook der offeranden op. Hier loofden in psalmen met bazuingeschal de zangers den God der vaderen. Vlak hierbij heeft Rabsaké den God Israels gehoond. In den tempel die hier geschitterd heeft, zegende eens Simeon het Kindeke Jezus. Nauwelijks twaalf jaren oud, heeft dat heilig Kindeke hier de Schriftgeleerden beschaamd. Hier vlocht Jezus een geeselkoorde, en vroeg in heiligen ijver of men het Huis zijns Gods tot een kuil van moordenaren zou maken. En hier, in een der opperzalen om den tempel heengebouwd, kwam het eindelijk tot die wondere uitstorting van den Heiligen Geest, die na de verwerping van Israëls symbolischen tempel, het hart zelf van den mensch tot zijn tempel koos. En nu is dit alles ontwijd, schier elke herinnering aan het verleden verdween spoorloos, en het eenig vaste, waarop zich mijn oog kon richten, was dat stuk rots dat geen veroveraar had weggebroken, en dat de tastbare herinnering was aan Abraham, dien eenzame, die met niets dan den schat der belofte van al wat komen zon, in zijn hart, eens dat Moria beklommen heeft en op dit Moria heeft *geloofd*.

Daal nu af van den Haram-esch-Scherif, en begeef u, vlak daarbij, door de Stephanuspoort naar Gethsémané, en het is of de Christus al het heilige, dat eens aan Sion verbonden was, naar dien hof der smeeking in zijn worstelend hart heeft uitgedragen. Sion is niet meer, en kan niets meer zijn. Waar het wezen genaderd is, verliest zich de schaduw in het niet. Al wat in Israël ooit geestelijk-reëel was geweest, droeg hij met zich naar Gethsémané weg, en wat achterbleef was de larve, waarvan het leven zich gescheiden had. Het gaat de massieve poort van Stephanus uit, dan iets verder over de beek Kedron, en, met vlak voor u de opgaande glooiing van den Olijfberg, ligt daar, even de helling op, iets zijwaarts af, de ommuurde hof van Gethsémané, dien ge niet kunt bezichtigen zonder in uw ziel te worden ontroerd. Gethsémané bezat onder alle de heilige plaatsen die ik betreden mocht, daarom voor mij de meeste bekoring, omdat men hier u het heilige zonder omhulling met prachtgebouwen, naakt gelijk het is en in zijn eenvoud toont. Men heeft Gethsémané niet met marmer en porphyr, niet met goud- en lichtglansen pogen op te luisteren, maar heeft het gelaten zooals 't was. Ge ziet het voor u, zooals de Christus er in is neergeknield. Kapellen zijn ook hier wel geweest, maar ze zijn door den vijand die om Jeruzalem kwam, verwoest, en gelukkig niet weer opgebouwd. Wel staat er ook nu overlangs een laag gebouwtje, maar dit is niets dan een wachthuis voor een Franciscaner broeder, die met de bewaking van den hof belast is, en die broeder spreekt enkel

Italiaansch, zoodat hij de meeste pelgrims niet storen kan in hun overpeinzingen. De hof zelf is een stuk grond van, naar ik schat, 50 bij 40 Meter, ruwweg in vierhoekige perken ingedeeld; die perken zijn door zeer smalle paden gescheiden, met gras begroeid en beplant met lage bloemstruiken, en over die perken strekt zich het loover uit van de acht breedgetakte olijfboomen, die naar men beweert in hun wortel nog dezelfde zijn als de olijven, onder wier lover Jezus is neergeknield. De stammen zijn van grooten omvang, en wel in hun midden geheel gespleten, maar met metselwerk toch genoeg saamgehouden, om het neerslaan van den stam te voorkomen. En nu zijn die boomen, gelijk ze er in Jezus' dagen stonden, uiteraard bij de herhaalde belegering van Jeruzalem, en bijna stellig reeds bij het beleg door Titus, tot op den wortel afgekapt, maar de olijfboom, vooral in deze streken, bezit sterk regeneratief vermogen, en uit den afgehouwen tronk schiet het rijsje altoos weer uit. Ook elders staan er eeuwen-oude. Dat het er slechts *acht* zijn, verhoogt de waarschijnlijkheid van hun oude herkomst. Bij nieuwen aanplant zou men allicht gepoogd hebben den hof in zijn oorspronkelijken staat te herstellen. Wat nu vlak en kaal is, zou dan overschaduwd zijn geweest; maar gelijk het nu is, spreekt duidelijker het historisch stempel. Rechts tegen den muur, die naar den kant van den Olijfberg staat, is een marmerplaat met inscriptie aangebracht, die beoogt u nader de plek in den hof aan te duiden, waar Jezus geworsteld heeft, dicht genoeg bij de plaats waar Petrus, Johannes en Jacobus Jezus opwachtten om zijn smeeking te kunnen beluisteren; iets waarin, met het oog op de jongeren die Jezus straks in slaap verzonken terugvond, meer phantasie dan traditie schuilt. Wat intusschen niet wegneemt, dat daar vlak buiten de poort de plaats is geweest waar Judas met de gewapende macht op Jezus toekwam. Ook die plaats is met een gedenksteen aangewezen, en onwillekeurig gaat u hierbij een rilling door de leden, als ge u Jezus hier denkt, zoo pas uit zijn doodelijke worsteling teruggekeerd, en dan Judas daarbij, die met een demonischen trek op zijn wezen, het heilig gelaat van Jezus met zijn onheiligen adem durft naderen; de ellendeling die nu nog heel de Christenwereld door als het type van een laaghartigen verrader gebrandmerkt staat. Dieper vlijmende scheldnaam dan: *ge zijt een Judas!* — kennen zelfs de lieden der wereld niet. Maar voor Jezus was de strijd toen reeds uit. De worsteling waarin een engel Gods hem versterkte, was volstreden. Niet natuurlijk de worsteling van het opzien tegen den dood. Of wat man van rijken, kloeken geest zelfs onder de gewone stervelingen zou bij het naderen van zijn tragisch einde ooit derwijs ontzet en ontroerd geweest? In ernste, wie in Jezus niet anders dan een martelaar ziet, kan tot geen andere slotsom komen, dan dat hij in martelaarsmoed bij veel mindere strijders verre achterstaat. Neen, van den martelaar was hier niets. Reeds de klaagtoon: „Mijne ziel is geheel bedroefd tot

den dood toe!" wijst op geheel andere stemming des gemoeds. Het ging hier niet om leven of sterven. Het waren eeuwigheidsvragen, die hier om beslissing riepen. Het ging niet om 't sterven, maar om 't wegzinken in den eeuwigen dood. Om de vraag, of door twaalf legioenen engelen opeens de triomf van Gods zaak zou doorbreken, of wel dat eerst in eeuwenlang historisch proces de ongerechtigheid zich in haar eigen opschuimsel zou veroordeelen. En juist van die tijden en gelegenheden wisten noch de engelen, noch wist de Zoon, wijl de Vader ze in zijn eigen macht gesteld had. Daarin was een „*mijn* wil" en een ,, *Uw* wil" denkbaar. Het op zich nemen van vloek en schuld van heel een wereld was voor den Heilige 't bangste dat zich denken liet. Dat was de bittere drinkbeker. Te moeten ondergaan, en schijnbaar Gods zaak te laten feilen, om aan den Overste der wereld den triomf te laten. „Vader, indien het mogelijk is, laat deze drinkbeker voor mij voorbijgaan, tenzij dat ik hem drinke!" En dan het bittere nog, dat zelfs zijn drie vertrouwde jongeren hier niets van verstonden. Petrus greep naar het zwaard dat hij had aangegord, en sloeg er meê dat er bloed vloeide. Wel was het in Gethsémané, in aansluiting aan het Jesajaansche woord: Hij heeft de wijnpersbak alleen getreden, en juist dat *alleen* verhoogde zoo angstig de spanning zijner ziel.

Volg nu de *via dolorosa*, de straat der smarten, die een eindweegs in de Tarika Bab Sitti Maryam begint, en tot de kerk van het Heilige Graf doorloopt. De Sanhedrinswacht, met den gebonden Rabbi van Nazareth in haar midden, uit Gethsémané naar den voet van den Olijfberg afgedaald, is de beek Kedron naar wat nu de Stephanus-poort is, doorgegaan, en heett die lange straat, die bij de Stephanus-poort begint, door, Jezus naar het Sanhedrin gevoerd, en vandaar hem geleid naar Gabbatha, om van Gabbatha hem als doemschuldige, met zijn kruis op den matten schouder, uit te leiden naar de plaats der executie. In acht statiën heeft de traditie die via dolorosa ingedeeld. Er zijn veertien statiën. Maar de zes overige zijn buiten de poort, vlak bij Golgotha zelf. In die acht statiën doet men de heugenis voortleven van wat op dien langen weg van Gethsémané naar het kruis voorviel. De eerste is bij de kapel der geeseling, de tweede bij de plek waar het kruis op Jezus werd gelegd. Tusschen de tweede en derde is de gewelfde poort van het *Ecce Homo*, vanwaar Pilatus Jezus aan de schare zou hebben voorgesteld. De derde statie is bij een gebroken zuil, waar Jezus voor de eerste maal met zijn kruis zou ter aarde zijn gestort. De vierde statie is aangewezen door een steen in den muur, waar Jezus Maria zou ontmoet hebben. De vijfde statie is de plek waar Simon van Cyrene het kruis van Jezus heeft overgenomen. Honderd passen verder is, wederom bij een gewelfden boog, de zesde statie, waar Veronica van Jezus' gelaat het parelend zweet zou hebben afgewischt. De

zevende statie is bij de poort waardoor Jezus uitging, en de achtste statie is iets verder op de plaats waar Jezus de hem beweenende vrouwen toesprak: „Weent niet over mij, maar over uzelven en uwe kinderen. De dagen zijn nabij, dat ge roepen zult: Bergen valt op ons, en heuvelen bedekt ons!" En die dagen ze zijn zoo ontzettend gekomen. Reeds 30 jaar later. Er zijn van die vrouwen geweest die ze nog beleefd hebben. Maar Jezus ging door naar Golgotha, en achter hem droeg Simon van Cyrene zijn kruis. *Via dolorosa* voor den Man van Smarte zelf, maar bitterder nog het begin der doodsweeën voor de Heilige Stad.

Zoo nadert ge dan de *Kerk van het Heilige Graf*, en hier in dit heiligdom wijst men u Golgotha's grafspelonk der Verrijzenis, en zoo ergens, dan is het hier: ,,Trek uw schoenen van de voeten, want de plaats waarop ge staat, is heilig land!" Overzien kunt ge de kerk van het Heilige Graf niet, daar ze van alle kanten is ingebouwd in een labyrinth van woningen en gebouwen. Ook stelt de aanblik van den ingang, bij uw nadering, teleur. Niets grootsch, niets majestueus. Een bijna vervallen voorgevel. Om nu bij Golgotha te komen, moet ge een hooge trap op, iets wat evenzoo niet aan uw geheiligde verwachting beantwoordt, en aan het boveneinde van die trap genaderd, vindt ge twee kapellen naast elkaar, elk met een eigen altaar; de eene behoort aan de Griekschen, de anderen aan de Latijnen. De Grieksche is de meest belangrijke, want hier steekt uit de vloer de plek van Golgotha waar het kruis heeft gestaan en waar, op twee meters afstand links en rechts, de uitgeholde plaatsen zijn geweest voor de twee kruisen van de moordenaars die met Jezus gekruisigd werden. Het was aandoenlijk om te zien, hoe Russische pelgrims, mannen en vrouwen, die hier toetraden, zich in een mystieke ecstase op de vloer wierpen en snikten van aandoening.

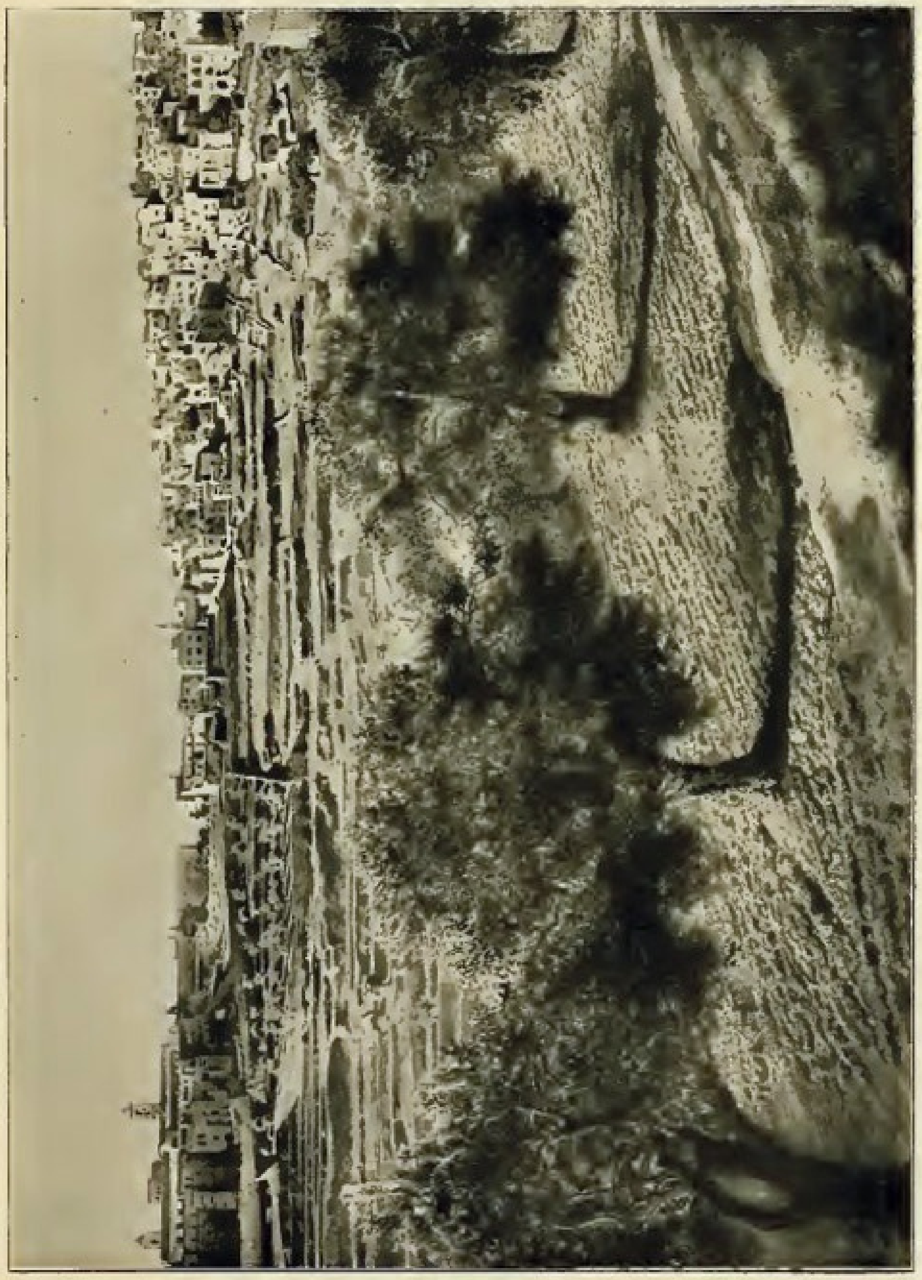
En toch heeft wie bezonnener toeziet, eenigen tijd noodig, eer hij hier zijn gedachten verzamelen kan. Schilder- en graveerkuust hebben ons in het Westen aan zulk een geheel andere voorstelling van Golgotha gewend. De kerk staat binnen de tegenwoordige stad, en ons is een beeld voorgehouden van een breeden heuvel, ver buiten de stad gelegen, wildheid daaromheen, en hoog op dien heuvel der versmading, het kruis van den Eenige, met die twee andere kruisen er naast. Een aangrijpend, breed uitgewerkt tafereel, met de Romeinsche soldaten op den voorgrond, de priesters en de schare er om heen woelend, en Maria met Johannes van verre starend op wat hun oog beschreide en hun ziel niet verstond. En nu klimt ge in een kerk vijf Meter hoog een trap op, en bevindt u in een gesplitst vertrek van 13 bij 4½ Meter, en ziet ge aan den achterkant uit

de vloer een stuk rots uitkomen, met de openingen er in, waar men u zegt dat de drie kruisen in geplant zijn geweest. Zoo onuitsprekelijk teleurstellend; en ge vraagt u, schier in ijverenden toorn, waarom dit alles niet weggebroken, en mij Golgotha over zijn breedte, Golgotha in zijn naaktheid, Golgotha in zijn aangrijpenden eenvoud weergegeven! Te verstaan is het dan ook, dat in die teleurstelling meer dan één uitriep: „dat kan Golgotha niet zijn," en dat al spoedig de critiek zich ook hier inschoof, om de echtheid van deze heilige plaats te loochenen, en met Gordon en anderen zelfs zoover te gaan van op een heel andere plaats bij Jeruzalem zich het echte Golgotha en het echte graf der Verrijzenis uit te speuren. En toch, die critiek houdt geen steek; Gordon heeft wel nasprekers gevonden, maar geloof niet. Dan toch zou onverwijld, 't zij de Anglicaansche kerk, 't zij de Duitsch-Evangelische staatskerk zich van die door hem aangewezen plek door diplomatieken invloed hebben meester gemaakt, om de ware heilige plaatsen van graf en kruis voor zich op te eischen. Wel zou het voor wie nuchterder van zin is, voorkeur hebben gehad, indien men èn Golgotha én het graf van Jozef van Arimathea in hun natuurstaat gelaten had, er niets over had heen gebouwd, er geen versiering bij had aangebracht, en u het geheele terrein had blootgelegd gelijk het in Jezus' dagen geweest is; maar wij, zonen van het Westen, missen het recht om hier aan het Oosten, dat andere behoeften heeft, de wet te stellen, of ook om als Protestanten aan Griekschen en Latijnen te betwisten, wat hun is de *splendor ecclesiae*. Ook kan men er in komen, dat voor hen niet de naakte plek volstaat, maar dat zij bij die heilige plaatsen den toon der verootmoediging, des lofs en der aanbidding wilden doen uitgaan, en dat deswege de omhulling van de zoo heilige plaatsen met gewijde gewelven, en onder die gewelven altaardienst, niet kon worden gemist.

Toch is de strijd over deze in hoogsten zin heilige plaatsen niet in hoofdzaak met sentiments- en voorstellingsargumenten gevoerd. Wat aan de critiek het sterkste wapen in de hand gaf, was de ligging van Golgotha en van het graf binnen de muren der stad, waar de Evangeliën en de brief aan de Hebreeën toch zoo duidelijk aangeven, dat de kruisiging *buiten* Jeruzalem's poorte plaats greep. Ook in dit argument echter speelde de indruk, van schilderstuk en graveerplaat ontvangen, niet weinig meê. Die kunsttafereelen hadden ons in het Westen gewend aan de voorstelling van een tamelijk breeden heuvel, geheel geïsoleerd en schier buiten het gezicht van de stad. De prachtige gravure van het *Consummatum est*, plaatst tusschen Jeruzalem en Golgotha zelfs hoog-opgaande rotsen, door wier poort de Romeinsche officier met zijn manschappen naar het ver-afliggende, zich geheel in het donker verliezende, nauwelijks zichtbare Jeruzalem zou zijn teruggekeerd. Niets echter in de Evangeliën geeft tot deze

aesthetische voorstelling recht. Er staat niet, dat Golgotha juist een zoo hooge heuvel was; er staat alleen dat het *buiten* de stad was, niet dat het ver af lag. Blijft dus alleen de vraag, of Jeruzalem zich in Jezus' dagen even ver naar den zuidwestkant uitstrekte als thans, en of ook de toenmalige muur het terrein waar nu de heilige plaatsen liggen, buitensloot. Maar juist hiervoor ontbreekt alle bewijs. Jeruzalem is keer op keer tot den grond toe verwoest; wat er aan muren om haar stond, is weggebroken; het is naar gewijzigde behoefte telkens met gewijzigde omgeving opgebouwd, en de tegenwoordige muur beslist alzoo voor den muur die in Jezus' dagen Jeruzalem omgaf, niets. Wel weet men, dat na Herodes' grootschen aanbouw, de bevolking toenam en dat vergrooting van de stad plaats' greep, maar die aanbouw had destijds aan de heel andere zijde van Bethesda plaats; ten noorden en niet ten zuidwesten. Op zich-zelf belet dus niets aan te nemen, dat het terrein waar nu de Grafkerk ligt, destijds geen stedelijk territoir was, en dat de muur aan dezen kant achter het terrein waar de Grafkerk staat, inboog. Tot op zekere hoogte zou alleen het blootleggen van de fundeering dier verschillende muren dit pleit kunnen uitwijzen; maar het nu bestaande stadsdeel afbreken, kan men natuurlijk niet, en steeds zal men op buiten de stad opgegraven fundamenten moeten afgaan, om daarnaar de richting der oude muren vast te stellen. Voor-zooveel nu bij de opgravingen, noodig voor den bouw van het kolossale Russische etablissement, aan het licht kwam, schijnt een toenmalige ligging van den muur meer binnenwaarts, eer alles voor zich, dan tegen zich te hebben. Te zeggen, dat de Romeinen bij voorkeur hun executiën op een van alle zijden toegankelijk terrein deden plaats hebben, om er meer publiek heen te lokken, en dat dit, ook al lag de toenmalige muur meer binnenwaarts, zóó dicht voor den muur toch niet denkbaar ware, is zonder topografische kennis van het terrein dat destijds vlak buiten den muur lag, niet uit te maken. Stellig was de toevloeiïng van het publiek te drukker te verwachten, hoe dichter de plaats der executie bij de stad lag. Het was in elk geval een woest terrein, waarin rotsgraven waren uitgehouwen, en dat, als uit dien hoofde onrein, zich juist deswege voor een plaats van executie aanbeval. Toch leidt deze overweging nog tot geen ander resultaat, dan dat de kruisiging zeer wel kan hebben plaats gegrepen op het terrein waar nu de Grafkerk staat; doch het positief bewijs geeft alleen de traditie. Deze nu kan zich natuurlijk niet beroepen op uittreksels uit een niet bestaand kadaster, noch op door getuigen bezworen getuigschrift, maar wel wordt ze sterk gesteund door de dubbele overweging, dat de eerste Christenen, naar oosterschen aard, zeer intens zich aan de plaats waar het kruis had gestaan en het Graf der Verrijzenis lag, moeten gehecht hebben, en dat het aantal Christenen in Jeruzalem den eersten tijd zeer aanzienlijk was. Zoo goed wisten dan ook de Romeinen, bij hun weer-opbouwing van het door Titus verwoeste

Jeruzalem, waar Golgotha gelegen had, dat ze, den Christus ten spot, een Venustempel op de heilige plek plaatsten, natuurlijk met het practische doel, om daardoor de bedevaart naar deze heilige plaats af te snijden. Juist dit echter moet lange jaren voor de Christenen, die vrij in Jeruzalem konden binnenkomen, de herinnering aan de plek waar Golgotha lag, bewaard hebben; en daar nu, onder alle vervolgingen door, de belijders van den Christus in Palestina nooit ontbroken hebben, en ieder die in Palestina woonde, op zijn tijd Jeruzalem bezocht, kan ik mij geen

BETHLEHEM.

traditie denken, die meer en vaster grond onder de voeten heeft, dan de traditie die zich aan deze, boven alle heilige plaatsen hechtte en zich van eeuw tot eeuw heeft voortgeplant. Dat later vermeld wordt, hoe Constantijn, op aansporing van Helena, een opzettelijk onderzoek naar deze plaatsen liet instellen, en ze „*tegen alle verwachting*" gevonden werden, bewijst alleen, dat men bij de nasporing er aan twijfelde, of de schrikkelijke verwoesting die over Jeruzalem was gegaan, niet de herkenbare, stipte *aanwijzing* van graf en

executieplaats ondoenlijk had gemaakt; niet, dat niet tal van pelgrims de plaats wisten aan te wijzen, waar ze moesten gelegen hebben. Gordon's vondst van een heel andere plaats, die er zich uitstekend toe geleend zou hebben, bewijst hiertegenover niets. Denkt men zich de Grafkerk weg, en vooraan naar de stad gekeerd de hoogte, die de traditie voor Golgotha aangeeft, en daarachter, iets dieper gelegen, den hof waar het graf was, dan is er niets dat met eenig gegeven in het Evangelisch verhaal in strijd is. En zoo ben ik overtuigd dat er niets is, dat, in afwachting van wat er later aan het licht mocht komen, onder de voorstellingen der traditie vaster staat, dan dat hier metterdaad de Christus geleden heeft en stierf, en dat hij hier den derden morgen opstond uit den dood. Staande aan deze heilige plaatsen, ben ik in niets geschokt en heb ik geloofd en aangebeden.

Daalt men nu de trap, die naar den top van Golgotha voerde, weer af, dan vindt men recht voor zich uit, midden in een machtig en hoog gewelfd halfrond, vrij naar alle kanten, een prachtige rotonde, steunende op achttien wonderschoone zuilen, en in deze rotonde is het Heilige Graf; het geheel overdekt met een koepel die 20 Meter in middellijn heeft. Van binnen is deze rotonde in twee deelen gesplitst. Eerst komt men in de *Kapel der Engelen*, die 3 bij 3.40 M. groot is, en dan daalt men iets benedenwaarts, en komt door een zeer nauwe opening in de Grafspelonk, die slechts een ruimte heeft van 2 bij 1.80 M. Meer dan drie personen kunnen er niet staan, en rechts ziet men dan voor zich een breede marmeren plaat liggen, die de eigenlijke grafgrot overdekt, terwijl een ooggetuige, die tijdens de laatste verbouwing de grot zelve zag, verklaart er nog een windsel in te hebben gevonden, dat, zoo als hij 't er uit nam, bij de eerste aanraking met licht en lucht, als stof uiteenviel, en slechts enkele gouden draden, die er doorheen liepen, in zijn hand liet. Het eigenlijke graf is slechts 1.90 M. lang en 0.90 M. hoog. De steen voor het graf moet natuurlijk bij den ingang uit de Engelen-kapel naar de grafspelonk zijn gezet, en juist door de engte van dien ingang laat zich èn de afsluiting èn de verzegeling van het graf door een in dien ingang ingeschoven steen, uitnemend denken. Er branden in deze grafspelonk bij dag en bij nacht over het Graf drie-en-veertig lampen, dertien van de Griekschen, dertien van de Latijnen, dertien van de Armeniers en vier van de Copten. De rotonde zelf is geheel in het bezit van de Griekschen, maar de andere kerken hebben er toch hun lampen branden. Alleen onze Protestantsche kerken spreken er niet mee. Het is bij deze rotonde, dat de Griekschen tevens met Pascha hun lichtfeest vieren. Heel het kerkgebouw is dan stampvol, en ieder heeft zeker aantal lange kaarsen in de handen, wachtend totdat de Patriarch met zijn brandende kaars uit de rotonde komt, aan wiens licht dan ieder zijn kaars

ontsteekt, zoodat opeens heel het reusachtig gebouw van vlammen wemelt. Een symbolische handeling, die, helaas, bij het wild-ecstatisch karakter van den Oosterling, tot tooneelen van veel woestheid aanleiding geeft, waarbij het der politie soms zwaar valt ongelukken te voorkomen. De machtige Grieksche Kathedraal, die vlak tegenover het halfrond ligt, waarin de grafrotonde schittert, verrukt door haar pracht en grootsche afmetingen, maar boezemde mij, evenmin als de talrijke nissen, alle met altaren, in het halfrond van het koor, of de eindelooze kapellen, die van alle zijden aan de hoofdkerk zijn aangebouwd, bijzondere belangstelling in. Ik laat den vromen zin, die zich in dit Labyrinth van nissen en kapellen uitsprak, in zijn waarde; maar op het heilig terrein waar Golgotha en het Graf der Verrijzenis liggen, liet al het overige mij onverschillig. Zelfs de wondere scheur in de uitstekende spits van Golgotha kon mij slechts even boeien. Het is een scheur in den steen, vlak naast de plek waar het kruis van Christus heeft gestaan, en die men zegt dat veroorzaakt is door de aardbeving, die, toen de duisternis inging, den bodem schudden deed. De scheur moet by nauwkeurig onderzoek blijken van dien aard te zijn, dat de beide kanten volkomen op elkaar passen, maar in haar afbrokkeling zoo wonderbaar zijn gecompliceerd, dat elk vermoeden van instrumenteele splijting is uitgesloten. Men verhaalt, dat een Engelsch natuurkundige, die volop Deïst was en spottend deze heilige plaats naderde, door een opzettelijk en omstandig onderzoek van deze scheur tot den Man van smarte bekeerd is. Zelfs beweerde deze natuurkundige, dat de aardbeving die deze scheur brak, geen gewone aardbeving kan geweest zijn. Vele splijtingen door aardbeving veroorzaakt, had hij bestudeerd, maar wat hij hier vond, had hij nergens dusver ontdekt. De scheur volgde niet de aderen van den rotssteen, maar was er op onbegrijpelijke wijze doorheen gebroken, op een wijze die noch menschenhand noch een gewone aardbeving kon veroorzaakt hebben. En de Deïst eindigde met God te danken, dat Hij hem bij die scheur gebracht en hierdoor tot het geloof in Christus geleid had. Nu acht ik zulk een getuigenis niet gering; maar voor wie niet als Deïst, maar als aanbidder van zijn Heiland deze boven alles heilige plaats nadert, is en blijft toch de levende herinnering aan den Heiland zelf het hoogst. En bij die eenige plek waar het kruis heeft gestaan, én bij dat graf waaruit de Christus verrees, verheft de geloofsherinnering u boven den gewonen kring, waarin uw geest leeft. Het is hier de Goddelijke ontferming, de Goddelijke mogendheid, de Goddelijke glorie, die van allen kant op u aandringt en uw ziel vermeestert. Die offerande van het Lam Gods voor de zonde der wereld, in tegenstelling met de griezelige en giftige boosheid van een vervalschte vroomheid; die laster der priesters en die joelende menigte, en daartegenin die bede van Jezus -. »Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat ze doen«. De zoen van het recht Gods,

die hier volbracht werd, en daartegenover dat Romeinsche recht, het hoogste recht toen op aarde, dat dezen eenig Rechtvaardige ter dood wijdde. Die openbaring van de diepste, innigste, alles doordringende Ontferming Gods, om een wereld te redden die Hij liefhad, en daartegenover uit heel die wereld één Maria en één Johannes die door hun staren op het kruis, Jezus in zijn sterven met hun liefde steunden. Zoo op Golgotha, en nu daarbeneden, bij de spelonk, die ge daar voor u ziet, dat machteloos toemuren, om 't graf te sluiten; dat keizerlijk zegel op die afsluiting; die wacht van Rome's keizer voor de poorte, om wel wezenlijk toe te zien dat deze gerechtelijk gedoode Jood, dood ook in de herinnering zal blijven, — en daartegenover die Engel, die nederdaalt, al die macht doorbreekt, en Jezus als Overwinnaar uitkomend. Hij die dood geweest was, en zie Hij leeft, om met den glans van zijn glorie de wereld te vervullen. En achter dat alles, in het diep verborgene van het onzienlijke, de geestenwereld; de demonen die eerst jubelden, en nu sidderen; de engelen, die eerst sidderden en nu jubelen. O, wie hier, in een ongeschokt geloof dat alles verlucht, mag staan, hij voelt dat hier de plek is waar het pleit tusschen zijn God en den Verleider beslecht is. Hier zijn de verzenen vermorzeld van den Heilige, maar hier is ook de kop der boosheid stukgetreden. Hier heeft de Liefde, hier het Heilige, hier heeft wat Godes was verwonnen. Hier is de plek in de bedding van het geestelijk leven waar de stroom zijn keer heeft genomen. Neen, het aspunt in 's werelds historie moge voor een wijle althans in Rome zijn geweest, — hier waar het Kruis stond, en de Christus den dood in de intensiteit van het eeuwige leven verslond, heeft meer dan 's werelds historie, heeft het kosmisch leven van hemel en aarde zich gewenteld om zijn as.

De strijd op Golgotha en bij dit graf volstreden, was principieel drie jaren vroeger voldongen, niet te Jeruzalem, *maar bij den Jordaan*. Toen, na de verzoeking, week satan van Jezus voor een tijd, en Jezus sprak, toen hij door de Kedron naar Gethsémané uitging, tot zijn jongeren: »Nu komt de Overste dezer wereld, maar hij heeft niets aan mij.« Niet te ver van Jericho moet ge u die verzoeking denken, maar zijwaarts van de kronkelende bedding van de rivier, die hoog van den Hermon afvloeit, om straks in de Doode Zee zich uit te storten, en die heel het Heilige land bijna loodrecht in tweeën snijdt. De loop van den Jordaan heeft iets eigens. Van het meer Gennesareth tot aan de Doode Zee zijn slechts 100 kilometer, en de bedding van den Jordaan tusschen die beide eindpunten is drie maal zoo lang, en dat niet door breed omzwenkende bochten;

de lijn loopt bijna recht benedenwaarts, maar is als een slang schier eindeloos gekronkeld. En nog opmerkelijker is zijn daling. Iets boven Caesarea Philippi begint de Jordaan zijn loop meer dan 500 M. boven de Middellandsche Zee, en als zijn wateren den bodem van de Doode Zee hebben bereikt, liggen ze bijna 800 M. beneden dit spiegelvlak; een inzinking in de aardkorst zoo diep, als ge nergens op aarde terugvindt. Door die sterke helling gaat de stroom in den Jordaan snel, is een veer voor overgang slechts op enkele punten mogelijk, en is het verkeer van kant naar kant niet druk. Die Jordaan is al leven; de visch krioelt er in; maar in de Doode Zee zijn de wateren zoo dicht met mineraalstof bezwangerd, dat al de visch, die afkomt, er in sterft.

Vooral bij Jericho, waar de bergweg van Jeruzalem naar den Jordaan uitkomt, is de breede oever zoo in elk opzicht gedenkwaardig. Het oude Jericho werd door Herodes weer opgebouwd, maar er staat geen steen meer van op den anderen. Wat nu Jericho heet is een aanbouw van enkele kerken en kloosters uit veel lateren tijd; de vlakte, die zich tusschen den bergrug en den oever uitbreidt, is een uur gaans breed en strekt zich over die breedte tot aan de Doode Zee uit. Ginds liggen èn Nebo èn Pisga en roepen u Mozes en het optrekkend heir van Israël voor den geest. Straks Elia, den heros onder de Profeten. Na hem Johannes den Dooper, met daarginds aan de Doode Zee de kerker in het fort Machaera, waar hij in diepe, donkere verlatenheid door beulshanden vermoord werd. En dan die Doode Zee zelf, die in het ontzettende oordeel Gods over allen zinlijken gruwel Sodom en Gomorrah verzwolg. Er is bijna geen plek in Palestina, waar de meest aangrijpende herinneringen zich derwijs opeenhoopen. Geen wonder dan ook, dat van oudsher de pelgrims vooral naar deze plek aan den oever van den Jordaan heentogen. Nu nog komen ze met Drie-Koningen en met Paaschfeest vooral uit Rusland hier met geheele scharen opzetten, en de doop in den Jordaan geldt nog voor heilig privilegie. Toch blijft de Verzoeking hier het geestelijk hoogtepunt. Uit Nazareth was Jezus hierheen gegaan, om eer hij zijn prediking begon, zich door Johannes te laten doopen en den strijd met de demonische wereld aan te binden. Het was zoo zinrijk, dit eerst dragen van de zonde der wereld, toen hij, de Heilige, in het bad der reiniging afdaalde en uit die wateren opklom, en daarna dat plechtige der wijding in die stem uit den Hooge: »Deze is mijn Zoon, mijn Geliefde, in Wien Ik mijn welbehagen heb«. Dat hoorde de wereld niet, maar 't werd gehoord in de wereld der demonen. Telkens bekennen de demonen het straks als ze uitgeworpen worden: „Ik ken U, gij Zone Gods, wie Gij zijt, en weet dat Ge komt om ons te verderven". Vandaar na die wijding bij den Doop, terstond, zonder uitstel, de bange Verzoeking. Men stelt zich dit voor alsof Jezus uittoog naar de zandwoestijn, die achter Moab aan de

overzijde ligt; maar 't was heel anders. Als ge bij Jericho aan den oever van den Jordaan staat, ziet ge vlak voor u aan de *overzijde* opgaande een rotsmuur, zich eindeloos naar rechts en naar links uitstrekkend; maar aan deze zijde der rivier gaat, vooral naar het noorden, een bleekgrauwe wildernis van angstig woeste rotspartijen omhoog, en het is die rotswoestijn waarin en Johannes zich ophield en waarin Jezus de Verzoeking doorstond. Hij was er met de dieren des velds, en nog hoort ge, als ge op uw legerstede te Jericho neerligt, het gehuil der schakals en hyena's. Veertig dagen en veertig nachten heeft de Heiland daar rondgedoold, vastend tot hem eindelijk hongerde. Op zichzelf geen raadsel. Een vasten van veertig dagen is ook onder ons gezien. Maar dit vasten was een terugdringen van het lichamelijk leven, om het geestelijk leven in al zijn kracht te doen opkomen. En toen heeft Jezus met het geestelijk oog den Demon der demonen gezien. Velen verstaan dit niet. Zij kennen deze aarde en op die aarde menschen, en dan misschien hoog daarboven een God. Maar niets daartusschen. Geen rijke wereld van geesten, en in die wereld geen schifting tusschen het heilige en onheilige, en in die eindelooze heirscharen geen orde, geen leiding, geen hoofd. Hoe arm! Wat doodsch heelal! Niets dan een dampkring, en daarboven eindelooze rust, en daarin vaste en wentelende bollen, maar geen geest, geen geestenwereld; geen heirschare die 't al vervult. De Schrift leert het anders. Ze spreekt ons van den Demon der demonen; van den duivel. Van den duivel, die aan de gewone menschen, omdat ze hem willig ten instrument zijn, niets van zich merken laat, maar die door de machtige geesten, die hem aandorsten, steeds klaarder is ontwaard en gespeurd. Toch door geen onzer zoo klaar als door den Christus. Niet alsof satan daarom lichamelijk verscheen; maar visionair dringt in oogenblikken van de hoogste worsteling wat van het geestenheir is al dichter en klaarder op, tot het zielsoog het ontdekt. Wat de demonen gevoelden toen Jezus ze uitwierp, voelde satan nog veel sterker: die Jezus was de Zone Gods en kwam om hem te verderven. En toen ving het hoogste geestelijk duel aan. Het ging om de kroon; om de heerschappij; om het rijk van het Licht; tot satan bespeurde dat hij op Jezus niets vermocht. En toen „week hij van Jezus voor een tijd", principieel toen reeds overwonnen, om straks op Golgotha en aan het geopend Graf den doodelijken stoot te ontvangen. Golgotha en de Jordaan, het zijn twee bedrijven in de ééne Goddelijke tragedie.

Aan de overzijde van den Jordaan, in het land van Moab, ben ik niet geweest. De Doode Zee en de overige plaatsen bij Jericho voeren hier de rijkste sprake der historie en onuitwischbaar is de indruk, dien wie hier staan, het sombere tafereel in zich opnemen en de heilige traditie indenken mocht, van deze plek met zich neemt. Nog eens zag ik op naar die angstige bergwildernis daar

omhoog en sloeg toen den weg weer in naar Jeruzalem. Het ligt hier alles zoo dicht bijeen. Palestina is zoo klein. Van de Middellandsche Zee naar Jeruzalem 65 kilometer, zoover als Den Haag van Amsterdam, en van den Jordaan naar Jeruzalem slechts 27 kilometer, nagenoeg zoover als van Den Haag naar Rotterdam. Ook op den weg naar Jeruzalem wijst men u op allerlei plaatsen, waaraan de traditie een feit uit de historie verbond, maar dit boeide mij niet. Meer leefde het voor mij op hoe David, vluchtende voor Absalom, dezen weg was langs getogen, en ook hoe Rabsaké en Sanherib en straks Nebucadnezar met hun machtige legers dienzelfden heirweg gevolgd zijn, om Jeruzalem te verderven. Toch was er één plek die mij ophield: Bethanië, nu nog een klein, onaanzienlijk dorp, waar u de grafgrot wordt aangewezen, waaruit Jezus Lazarus te voorschijn riep. Niet een spelonk boven den grond, gelijk de graveerkunst het ons voorstelt, niet het lijk overeind staande in een uitgehouwen nis, maar een grot, waarin ge met treden afdaalt, om dan in de gewelfde ruimte beneden zijwaarts liggende graven in den wand te vinden. Daargelaten nu of wat men u aanwijst het eigenlijke graf van Lazarus is geweest, ontvangt ge zoo toch een veel juister voorstelling en begrijpt ge, hoe het opklimmen en uitkomen uit zulk een graf nog veel dieper indruk moet hebben gemaakt. Vooral het „Lazarus *kom uit!*" komt eerst zóó tot zijn recht. Ook heel dat stille gezin van Maria en Martha leeft hier voor u op, en langs denzelfden weg dien ik ging, was toen Jezus naar Bethanië gekomen, om ook hier zijn strijd tegen den dood aan te binden en juist daardoor het Sanhedrin tot actie te doen overgaan. Die opwekking van Lazarus deed zoo geweldigen roep van Jezus door heel Jeruzalem uitklinken. Zoo kon het Sanhedrin hem niet laten geworden. Dit was zes dagen voor het Paaschfeest, en nog eer dit hooge feest aanbrak had het Sanhedrin zijn heilloos voornemen reeds ten uitvoer gelegd. Lazarus had Jezus opgewekt, maar hij zou sterven. Toch was die terugkeer in het leven van Lazarus nog de eindtriomf over den Dood niet. Lazarus is weer gestorven. Het was bij hem niets dan een tijdelijke hereeniging van de ziel met het lichaam. Principieel overwonnen is de Dood eerst in Christus' verrijzenis. Hij kon niet nogmaals sterven. Alleen in een opvaren ten hemel kon zijn tweede leven op aarde zijn voleinding vinden, en daarom, na den Jordaan als uitgangspunt, is op den Olijfberg het eindpunt van de geestelijke worsteling, die Jezus voldong. En zoo ging ik van Bethanië langzaam dalend het eind weegs langs, waar eens de palmtakken voor Jezus waren gestrooid en het „Hosannah de Zone Davids" hem was toegezongen, tot ik aan den voet van den Olijfberg kwam, en nu ging het Gethsémané weer voorbij, langzaam dien ,,berg der bergen" op, gelijk de Arabieren hem noemen, het pad eerst om- en omgaand, en dan steil omhoog.

De Olijfberg is van Jeruzalem gezien niet hoog. Jeruzalem ligt, in zijn hoogste noorderpunt, 790 M. boven den zeespiegel; de tempelheuvel heeft 744 M. en de Olijfberg 818 M. Het scheelt dus slechts 28 of met den tempelheuvel 74 M.; maar wijl zijn glooiing uit het dal Josaphat opklimt, lijkt 't het dubbele. Van den top van den Olijfberg heeft men op Jeruzalem verreweg het schoonste uitzicht. Hij ligt vlak tegenover den Harara-esch-Scherif, d.i. tegenover Moria, kerkelijk meest, zij 't ten onrechte, Sion genoemd, het hooge vlak, waarop de tempel stond en nu de Omar-moskee zich verheft. Die tempelheuvel is, als heel de stad, omgord met een zwaren muur, die acht manslengten hoog is, en in dien muur ziet ge vlak voor u de Gouden Poort, en rechtsaf de Stephanuspoort, waar Stephanus door den woesten hoop doorheen werd geduwd en gestuwd, om hem op 't veld voor die poort te steenigen. Voor den naam van Christus de eerste bloedgetuige. Iets hooger op tegen de helling ziet ge Gethsémané liggen, en nog iets hooger wijst men u de plaats, waar 't roerend woord zou zijn gesproken: „Jeruzalem, Jeruzalem, gij die de profeten doodt en steenigt, hoe menigmaal heb ik uwe kinderen willen bij een vergaderen, gelijkerwijs een hen hare kiekens bijeenvergadert onder hare vleugelen, maar gij hebt niet gewild. Zie uw huis worde u woest gelaten". Deze traditie is vermoedelijk juist, Jezus verkeerde hier veel, en van niet één plaats kon Jezus zóó sterk onder den indruk komen van het heerlijk schoon der eeuwige stad, wetende en profeteerende dat al dit schoon welhaast in vlammen zou opgaan. De Olijfberg heeft in zijn top niet één maar vier spitsen, en is om die spitsen heen als bezaaid met kapellen en kloosters. Van allen kant wilde men op den berg van de Hemelvaart zijn heiligdom hebben, en dat niet alleen de Christenen in hun kerkelijke roeping, maar, wat bij den eersten aanblik verrast, ook de Mohammedanen. Zelfs zijn zij het, die de spitse, waarop de traditie acht, dat de eigenlijke Hemelvaart plaats greep, met een hun toekomend heiligdom hebben ommuurd. Constantijn had ook hier, gelijk schier overal op de heilige plaatsen, een basiliek opgetrokken, maar de Mohammedanen braken die af, en nu staat er hun eigen rotonde, met in het midden de Kapel van de Hemelvaart, een achthoek van bijna 7 M. in middellijn. Tegen den muur aan hebben de Armeniërs, Syriërs, Kopten en Grieken wel elk een bidcel met altaar, doch daar mag alleen met vergunning van de Mohammedanen, en slechts op zeer enkele dagen, dienst worden gedaan. In de Mohammedaansche kapel wijst men u zelfs een indruksel aan, dat Jezus voet hier bij het opvaren zou hebben achtergelaten. Kortom, 't is er alles op ingericht om uw geestelijk genot te bederven, uw aandacht af te leiden, en een eenigszins

levendige voorstelling van het geheel eenige feit, dat hier plaats greep, te bederven. Toch is dit van de Mohammedanen geen onheilig opzet. Ze hechten metterdaad veel aan deze plek, wat wel 't sterkst daaruit blijkt, dat zich vlak erbij zelfs een Tekkieh van Derwischen bevindt. Ook hieruit ziet men weer, hoe verkeerdelijk velen het ordewezen onder de Muslim uit den Arischen geest verklaren, gelijk o.a. Carra de Vaux deed in zijn: *Le Mohamétisme, le génie Sémitique et le génie Aryen dans l'Islam* (Paris 1898). Beide, het ascetisch en het ecstatisch element, behooren welterdege tot het Semitisme zelf, en uit de Arische ader is er alleen het Pantheïstische bijmengsel bijgekomen, dat zoo dikwijls het Sufisme dezer orde ontsiert. De Hemelvaart is zoo persoonlijk en concreet mogelijk, en gaat vlak tegen het Pantheïstische gedachtenweefsel in; en toch bouwden de Derwischen hier hun klooster. De overige kerken, kapellen en kloosters, die hier rondom gebouwd zijn, bezocht ik niet. Er is niets bijzonders te zien, en al die sight-seeing trekt maar de aandacht van de hoofdzaak af, het opvaren van den verrezen Heiland op den top van dezen berg. Veeleer dacht ik mij zelfs, zoover het ging, de kapel op de hooge spits weg, om mij het toevend oogenblik voor te stellen, toen de Christus met zijn jongeren voor het laatst samen was, straks hen verliet, opeens verdween in de lichtwolk en zijn jongeren door een verschijning van Engelen liet troosten over de zoo harde, voor hen zoo heel hun bestaan omkeerende scheiding. Natuurlijk is ook de Hemelvaart uitdenksel der phantasie voor wie zich niet anders kan voorstellen, of het lichaam van Jezus, met zijn vol gewicht, zou vanhier zijn opgeheven, en heel de ruimte tot aan, tot boven de verst afgelegen starren zijn doorgegaan, om eerst zoo den Troon der Majesteit te bereiken. Maar wie is er, die doordenkt, en zoo grove voorstelling nog koesteren zou? Reeds de apostel betuigde: Er zijn aardsche en er zijn hemelsche lichamen, en de overgang uit de eene in de andere lichaamsgestalte is, in stee van ondenkbaar, veeleer natuurlijk. Niet het lichaam domineert, van hooger standpunt bezien, den geest, maar de geest het lichaam. De Schrift leert ons, dat in het rijk der heerlijkheid ook het lichaam der gezaligden niet anders dan het vernieuwde aardsche lichaam zal zijn, en waarom zou die verandering in het lichaam aan Jezus niet toen reeds begonnen zijn ? De dusgenaamde Phasenlehre, ook door den grooten chemicus, mijn vroeggestorven vriend Bakhuis Roozeboom zoo rijk toegelicht, kan dezen overgang van staat in staat zijdelings voor ons verduidelijken. Een dolfijn van den Indischen Archipel zou, kon hij denken, zich het water niet anders dan als vocht kunnen voorstellen. Een verstijving van het water tot ijs, en veel meer nog een ontbinding van het water in stoom of damp, zou buiten zijn gedachtenkring liggen. Van ouds wees men op de rups, de pop en de straks opvliegende kapel. Maar welk beeld men hier ook ter vergelijking aandrage, het feit der innerlijke omzetting van de

qualiteit van het lichaam door den geest, is een Christelijke traditie, die, zoo ergens, dan met name bij Jezus haar toepassing vindt. En wat de onzienlijke wereld betreft, waartoe Jezus inging, wie heeft het recht die te bepalen en te meten naar ons begrip van afstanden, en te zeggen, dat ze boven of beneden deze zienlijke wereld moet liggen ? Eerst wie er zelf toe zal ingaan, zal zien en weten hoe ze gelegen is. Ze kan ons wel zeer nabij zijn, al ligt ze voor ons besef noodwendig door de hemelen van ons gescheiden. De lichtwolk die bij Thabor verscheen, en die hier aan het oog der jongeren hun Heiland onttrok, was niet een wolk uit den dampkring, maar een zichtbaar worden van een glans uit de ongeziene wereld. In dien lichtgloed ging Jezus in, in dien lichtglans is hij op den weg naar Damascus en op Patmos voor het geestelijk oog waarneembaar geworden. En al wat uit het begrip van gewicht of afstand hiertegen wordt aangevoerd, laat wie aan den overgang van het lichaam van staat in staat, en in de onzienlijke wereld aan geheel andere verhoudingen dan op deze aarde bestaan, gelooft, onaandoenlijk en koud. Hier op den berg was het voor Jezus het einde van de zending die in Bethlehem begonnen was, en veelmeer nog het begin van dat „uitermate zeer verhoogd worden", gelijk de Apostel het uitdrukt, dat eens daarmee zal eindigen, dat ,,in zijn Naam zich alle knie zal buigen en dat alle tong hem belijden zal als Christus den Heere, tot heerlijkheid Gods des Vaders". (Phil. II : 10, 11).

Een teruggaan van den Olijfberg naar Bethlehem was daarom nog geen verstoring in de lijn mijner gedachte. Liefst was ik van Bethlehem uitgegaan, en over Nazareth, den Jordaan, Gethsemané, Golgotha en de Grafkerk, met den Olijfberg geëindigd; maar het naderend Kerstfeest schreef omgekeerde orde voor. Een Kerstfeest in Bethlehem meê te vieren, was te verleidelijk. Wat mij bij dit gaan naar Bethlehem trof was de bereidwilligheid van den Gouverneur-generaal te Jeruzalem, Rechid Bey, om mij dit bezoek te vergemakkelijken. Zelfs gaf hij mij zijn neef, A. Samy Moestapha Bey als geleider meê, en, eershalve door dragonders geëscorteerd, werd ik aan mijn logement door deze afgehaald, en in gestrekten draf naar Bethlehem gereden. Evenals de hemelvaart van den Olijfberg toch is ook de geboorte van Jezus te Bethlehem een door de Mohammedanen hooggehouden traditie, en zoo lag er voor dezen Mohammedaanschen machthebber niets vreemds noch abnormaals in, een belijder van den Christus naar het Kerstfeest te Bethlehem te vergezellen. Er was dan ook niets, noch in zijn gesprekken noch in zijn gedraging, dat stoornis aan

mijn gespannen verwachting gaf, en voor zooveel noodig wist zijn hooge welwillendheid, aan alle Turksche hoogwaardigheidsbekleeders eigen, alle hindernis te voorkomen. Bethlehem ligt op den weg van Jeruzalem naar Hebron, het oude Kirjath Arba. Ook naar Hebron trok mijn hart, want de Muslim beweren, dat daar onder de Moskee, de Haram genaamd, de aloude grafspelonk van Machpela is, en dat in de benedenkamers van deze spelonk nu nog de graven van Abraham, Isaac en Jacob, en van Sara, Rebekka en Lea aanwezig zijn. Manning en Green geven in hun *The Lands of the Scripture* zelfs een teekening van de dispositie dezer graven, met dat van Jozef in den hoek er bij, gelijk Dean Stanley die dispositie opgaf. Maar ik wist vooruit, dat er geen denken voor mij aan was, in de grafkelders te worden toegelaten. Liefst laat men er u zelfs niet in de Moskee toe; doch al is u dit door hooge aanbeveling vergund, lager dan de vijfde trede op de trap die naar beneden gaat, laat men u niet komen. De rit er heen zou alzoo doelloos zijn geweest. Al wat ik er nog had kunnen vinden, was de eik van Mamre, waaronder men zegt dat Abraham zijn tent opsloeg; een zeldzame boom, die beneden aan zijn stam een omtrek van tien meters heeft. Maar daarvoor alleen kon de verre tocht niet ondernomen. Christenen zijn er zoo goed als niet, en de 1500 Joden, die er zich onder de 20.000 inwoners vestigden, hebben er alleen dit bijzondere, dat ze evenals hun geloofsgenooten te Jeruzalem aan den klaagmuur, zoo hier in de nabijheid van Abrahams grafspelonk, hun smeeking om herstel van Israëls glorie opzenden; eindeloos herhalend : ,,Heb erbarmen over Sion !" waarop de overigen invallen: .,Vergader Uw kudde weer te Jeruzalem". Dan weer de voorzanger: ,,Haast u, haast u, o Verlosser van Sion", met den tegenzang der anderen: ,,En spreek naar het hart van Jeruzalem!" Ook nog: „Laat weer vrede en welvaart over Sion komen", met het antwoord: „En laat het rijske uit Isaï’s stam weer uitbotten!" Zang en tegenzang gedurig afgewisseld met de roerende klacht: ,,We zijn zoo verlaten hier neergezeten, en we schreien". Zoo ruischt de toon van het klaaglied te Jeruzalem, en zoo in hoofdzaak ook hier. Voor men, uit Jeruzalem komend, toe is aan het punt waar de wegen naar Hebron en Bethlehem scheiden, komt men het graf van Rachel voorbij, dat door Joden, Christenen en Mohammedanen schier zonder onderscheid in hooge eere wordt gehouden. Iets zijwaarts af ligt op hetzelfde punt het dorp Beit Djala, vrij groot, want 't telt bij de 5000 inwoners, en deze allen zijn van Christelijke belijdenis, waaronder een 160 Protestanten. Bij het graf van Rachel is men reeds tot op éen kilometer afstands van Bethlehem genaderd, en zoo is dit schoon gelegen stedeke na een rit van een goed uur van Jeruzalem uit bereikt. Jammer slechts, dat zelfs zoo dicht bij Jeruzalem de omgeving niet te veilig is. De streek van de Doode Zee tot Hebron is schier uitsluitend door Bedoeinen bevolkt, en dezen hielden soms zoo hardhandig in

den omtrek huis, dat de regeering verplicht is geweest, over heel den weg van Jeruzalem tot Bethlehem politie-wachthuizen te plaatsen. In zoover was het escorte, dat voor ons uitreed, dan ook niet louter weelde.

Van verre gezien maakt Bethlehem een schilderachtigen indruk. Het ligt iets hooger dan de weg, op 777 meter, en dus bijna even hoog als Jeruzalem, waarmee het ook in dit opzicht overeenkomt, dat het in hoofdzaak op en om twee heuvelen gebouwd is. In nog strenger zin dan Nazareth is Bethlehem een geheel Christelijke stad. Op een bevolking van ongeveer 10.000 zielen huizen er hoogstens 200 à 300 Mohammedanen, en Joden mogen er ganschelijk niet komen. De Latijnschen zijn er het sterkst vertegenwoordigd met een 5000, de Griekschen met een 4000 belijders, en dan wonen er nog een 250 Armenische Christenen, een kleine 200 Protestanten en voorts nog enkele Copten. Van regeeringswege schijnt men dit reserveeren van enkele locale streken voor de Christenen te bevorderen, om twist tusschen dezen en de Muslim te voorkomen. Althans wat Bethlehem betreft, heeft Ibrahim Pacha in 1834 de oude Muzelmansche wijk kortweg laten opruimen, en de Gemeenteraad, die er geheel in handen van Christenen is, belet hun thans zich er opnieuw te nestelen. De Christelijke bevolking, die er nu woont, is in type echt Arabisch. Ze spreken dan ook niet anders; zien er kloek en flink opgeschoten uit, kleeden zich niet zonder smaak; en laten naar ouden Bedoeinen-aard zich de kaas niet van het brood eten. Ze zijn vindingrijk en arbeidzaam van zin en hebben zich een geheele nijverheid geschapen in „souvenirs van Bethlehem" en ook van het Heilige Land, met filialen tot in Parijs en Amerika. Vooral hun bewerking van de paarlemoer-schelp trekt de aandacht. Ze laten daartoe zeer groote schelpen, soms van een halven meter in omtrek, uit de Roode Zee komen, en beelden daarop door wezenlijk kunstige insnijding de heilige tafereelen zóó af, dat ze, tegen het licht gehouden, een boeiend esthetisch effect maken. Bethlehem is in de lengte uitgebouwd, een kwartier gaans van den el-Baten-heuvel tot aan de Kerk der Geboorte. Die Kerk is hier natuurlijk hoofdzaak, en zonder ons op te houden, reden we door naar het Serai-plein, waar bij gelegenheid van het Kerstfeest de groote optocht zou plaats hebben. Niet, dat Bethlehem niet ook de herinneringen aan Boaz en Naomi, en veel meer nog aan Isaï en David, bij u doet opkomen; maar toch kan het niet anders of vooral op 't Kerstfeest verdringt de heugenis aan de Kribbe elke andere gedenkwaardigheid geheel. Op het Serai-plein stond het Gemeentehuis, daar reden we aan, en werden er door wat wij den Burgemeester zouden noemen, op de innemendste en meest gulle wijze ontvangen. Zelfs bood hij ons een keurig collation aan, kreeg ik gelegenheid de beste paarlemoer-exemplaren te bewonderen, en was mijn begeleider Sami-Bey zelfs zoo vriendelijk mij een dier

schelpen te vereeren.

Toch had ik het volle genot van Bethlehem op een Kerstfeest eerst, toen ik, na het collation, op het balkon trad en het geheele Serai-plein in feestdos voor mij zag. Verbeeld u een vierhoekig plein, een dertig meter breed en een vier honderd meter lang, en dit plein regelmatig omzoomd met tamelijk hooge, alle wit gepleisterde huizen. Nu hadden alle deze huizen een geheel plat dak, schilderachtig met de scheidingsmuren op ongelijke hoogte uitkomend, en op de lange reeks van die daken stond nu heel de bevolking van Bethlehem dicht saamgepakt, in keurige, sterk in kleuren uitkomende kleeding, wuivend en jubelend en zingend, de komst van den stoet af te wachten. Het was natuurlijk, naar onze tijdrekening, het Kerstfeest der Latijnschen; dat der Griekschen volgt veertien dagen later; maar de inwoners van Bethlehem vieren tweemaal Kerstfeest elk jaar, en ook nu, op het feest der Latijnschen, jubelden veel Griekschen hartelijk meê. Aan beide zijden van het plein stond een Turksche troepenmacht *en haie* opgesteld, doch alleen eershalve en volstrekt niet om de orde te bewaren, want gedrang was er geen oogenblik. Het volk stond op de daken, niet op straat. Zoo wachtten we een oogenblik, en toen verscheen de Patriarch met zijn gevolg, begeleid door den Franschen consul, en hem kwam van de andere zijde uit de Kerk geheel de stoet van priesters en koorknapen tegemoet, zoodat zonder veel verwijl de optocht zich vormen kon en de gang naar de Katharinakerk begon. Door de vriendelijke bemoeiing van mijn begeleider kon ik mij daarachter voegen en vond het majestueuse kerkgebouw reeds geheel bezet, en schier alle zitplaatsen door vrouwen ingenomen, die met haar witte huiven en frissche, ernstige gelaatstrekken rijk leven aan de kerk bijzetten. Het Te Deum, dat ik bijwoonde, was indrukwekkend, en toen ging het benedenwaarts naar de heilige plaatsen, die zich als een crypt onder den bodem van het heiligdom uitstrekken, of liever nog, een kronkelend geheel van grotten vormen, waarin alle plekken van heilige herinnering vereenigd zijn. Men wete namelijk, dat het in het Oosten lang niet ongewoon is, dat de Chân, wat men in onze Evangeliën door ,,herberg" vertaald heeft, haar stalgelegenheid niet op den beganen bodem, maar, lager gelegen, in een nabijgelegen grot of spelonk heeft. Een plaatsje als Bethlehem, „klein om te wezen onder de duizenden van Juda", had natuurlijk van oudsher maar éen Chân, en is zulk een Chân eenmaal aanwezig, dan blijft ze eeuwen door op dezelfde plek. Juist daarom heeft men vrij groote zekerheid, dat metterdaad de spelonk waarin ge afdaalt, eens staldienst deed bij de Chân of herberg, waar Jozef en Maria hun intrek namen. Daar zij nu de Chân zelve geheel bezet vonden, was het natuurlijk dat ze hun toevlucht namen tot die stal-spelonk. Dus wel in een stal, doch in een stal die in

niets aan een paarden- of runderstal van onze herbergen deed denken; maar veeleer een spelonk met allerlei gangen en holen, zoodat het licht was een afgelegen hoek te vinden, waarin niemand Maria, toen ze het heilig Kindeke ter wereld bracht, bespieden kon. De grothoek, waar de Kribbe stond, is dan ook een andere dan waar de geboorte plaatsgreep. Eerst nadat het Kindeke geboren was, is het door Jozef uit Maria's schuilhoek, of ook door haar zelve, naar den tegenover gelegen hoek, waar de kribbe stond, overgedragen. Het kost u eenigen tijd, eer ge in dit labyrinth van gangen en holen u thuis voelt; maar dan kunt ge u de toedracht der zaak ook uitnemend wel voorstellen. In hoeverre nu de traditie er in geslaagd is, de onderscheiden deelen van het gebeurde aan de juiste lokaliteiten van de spelonk te verbinden, zij in het midden gelaten; voor het geloofsoog komt het hier op de gelegenheid van het geheel aan; en de rondgang stelt u uitnemend in staat, u met geheiligde verbeelding terug te verplaatsen in den wonderen nacht, door Vondel zoo terecht „Schooner dan de dagen" genoemd, toen naar het opschrift op de vloer: *Hic de Virgine Maria Jesus Christus natus es"* d.w.z., toen hier uit de maagd Maria Jezus Christus geboren is. Dat alle Kerken uit het Oosten en uit het Westen er van oudsher alles voor over hadden, om hier op deze plek lof, dankzegging en aanbidding Gode op te dragen, sprak vanzelf. Natuurlijk waren de Griekschen, als erfgenamen van de Byzantijnsche Christenheid, het eerst ter plaatse; doch ook de Armeniërs wisten er zich van oudsher te vestigen, en door de Kruistochten kwamen de Latijnschen er bij. Wel poogden de Griekschen de Latijnschen weer terug te dringen, maar Napoleon III heeft hier de Roomsch-Katholieken in hun oude rechten hersteld. Vlak op elkaar gedrongen staan hier dus drie kerken en drie kloosters bijeen boven de heilige spelonk; een wrong gebouwen, die met zijn blinde buitenmuren eer den indruk van een fort dan van een heiligdom maakt; maar van binnen is toch alles behoorlijk afgedeeld, al behielden ook hier de Oostersche Kerken het leeuwenaandeel.

Een woord dient hier gezegd over de in alle deelen der wereld uitgedragen klacht, dat de Christenen juist op de heilige plaatsen zoo ergerlijk tegen elkander optreden, en dat het de Turken zijn, die met hun gewapende macht onder de Christenen orde moeten houden. En dan begin ik met te verklaren, dat ik bij mijn bezoek aan de heilige plaatsen, zoomin hier als te Jeruzalem in de Grafkerk, van deze verbittering of wanorde iets hoegenaamd bespeurd heb; dat veeleer alles stipt ordelijk toeging, en dat de booze geruchten meer steunen op voorvallen uit het verleden. Toch erken ik, dat er ergerlijke tooneelen zijn voorgevallen, en dat deze ook voor mij een ergernis zijn. Maar ligt hierin nu enkel iets onheiligs ? De Islâm heeft zich van Palestina meester gemaakt op een oogenblik, dat de

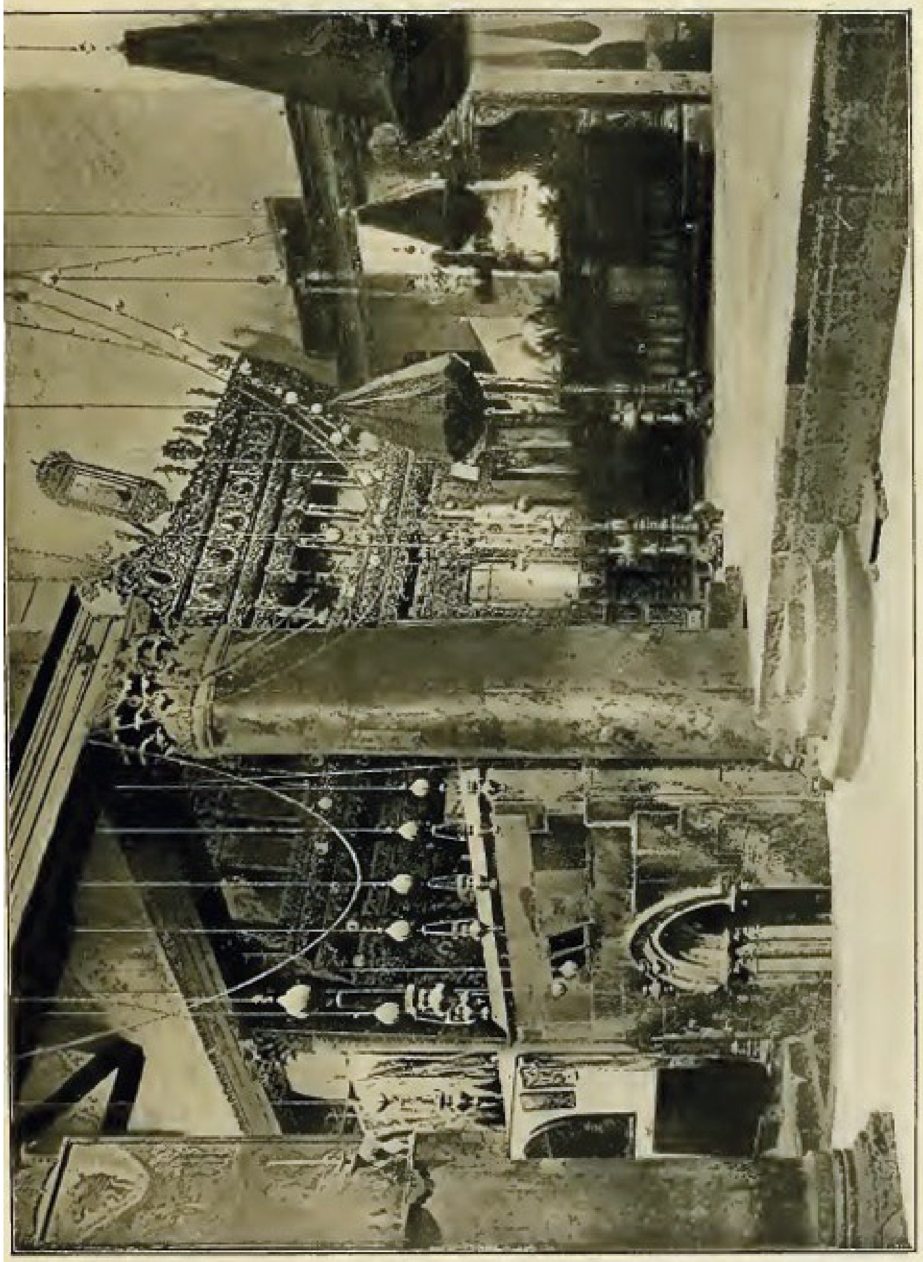
Christelijke Kerken in het Oosten haar uiteenloopende zienswijzen nog niet in harmonische eenheid hadden opgelost. Haar natuurlijke ontwikkeling is toen door den inval van de Arabieren afgebroken, en de rechtsbedeeling die hierdoor aan het woord kwam, miste de veerkracht om bij de verdere afwikkeling der geschillen een ordelijken gang van zaken te verzekeren. Dat de Turken hier politiedienst moeten doen is waar; maar zij zijn de gouvernementeele macht en moeten dus wel optreden; en de misstand waarin ze moeten ingrijpen, was gevolg van de Mohammedaansche invasie en van het gebrekkige Turksche recht. Ook in Amerika, in Engeland, in Frankrijk, en zelfs in ons land, moest soortgelijk politiegezag door de Overheid worden uitgeoefend, zoo dikwijls bij splitsing in een bestaande Gemeente, beide groepen op hetzelfde kerkgebouw aanspraak maakten. Herinner u maar het reusachtig proces in Schotland, nog onlangs gevoerd, toen een deel der United Presbyterian en der Free church zich op confessioneele gronden niet kon vereenigen met de plannen tot samensmelting, die werden doorgezet. Nu zijn wij koele Westerlingen, maar de Oosterling is zooveel meer heetgebakend. Tot op de mailbooten toch zag ik keer op keer, hoe de Oosterlingen, bij het kleinst geschil over een plekje op dek, waarop zij wilden slapen, tegen elkander opvlogen met bijna uitpuilende oogen en met schuim op de lippen. En hoe hadt ge dan gewild, dat deze oostersche Christenen, zoo dikwijls het ging om wat hun het heiligst was, elkaar kalm en bedaard te woord zouden hebben gestaan. Ook wie in het Oosten Christen werd, legt daarom zijn oosterschen aard niet af. En wie nu te Jeruzalem en te Bethlehem die kleine groepjes van Armeniërs en Kopten ziet, die in een afgelegen hoek zich in het bezit van een nietig altaartje wisten te handhaven, en daar, soms van ieder vergeten, hun lofzangen aanheffen, die voelt hoe ook in deze mannen werkt wat Ezra in zijn gebed Gode opdroeg: „Gij hebt ons een nagel gegeven aan deze heilige plaats". Wel verre dus van deze groepjes deswege te veroordeelen, vroeg ik mij af, of er geen schuld ligt in de lauwheid der Protestantsche Kerken, die nog nimmer een hand uitstaken, om op deze plaatsen van hoogheilige herinnering althans een voetbreed grond te verwerven, waarop ook onze lofzang en aanbidding zich met die der overige kerken paren kon. Het is zoo, de Anglicanen hebben te Jeruzalem hun Christus-kerk, de Duitschers in de wijk Muristan, op het oude erf der Johannieterorde, hun door den Keizer op 31 Oct. 1898 ingewijde Verlosserskerk, en er is zelfs een Protestantsch Episcopaat gesticht; maar dit alles geeft op verre na niet de geheel bijzondere bekoring die uitgaat van een plek op aarde, waaraan hoogheilige herinneringen verbonden zijn. Zelfs al had men maar beslag kunnen leggen op de grot bezuiden Bethlehem, waar de herders het *gloria in excelsis* uit den zang der Engelen beluisterd hebben, 't zou althans *iets* zijn; maar we hebben niets. En

nu weet ik wel dat men niet aan hout of steen moet hechten maar men kan zijn spiritualisme ook te ver drijven. In de Openbaring komt het toch óók juist op de aanraking van het Onzienlijke aan het zienlijke aan, op hetgeen Johannes noemt; „Wat onze handen getast hebben". En daarom, ik verontschuldig niet wat vergrijp tegen de liefde was; maar toch wil het mij voorkomen, dat wij in ons westersch spiritualisme allerminst recht hebben de oostersche Christenen zonder beding te veroordeelen, omdat hun ijver te onbezonnen was. Vergeet ook niet, dat steeds politieke invloeden in deze twistvragen de hoofdrol speelden, en dat veel, dat ergerde, hier op hooger last is geschied. Bij de Kopten en Armeniërs was dit niet het geval, en hen vooral, in hun hoekje weggekropen, had ik lief, om de onverzettelijkbeid waarmee ze aan hun heilige herinneringen vasthielden. Van hen zijn dan ook geen booze stukken uitgegaan. En vraagt men, of dan toch hier vooral het: „Zie, hoe lief ze elkander hebben", niet zijn rijke openbaring moest vinden, dan betreur ik dieper dan ergens elders, hier op de heilige plaatsen der Christenen verdeeldheid. Maar hoe zou wat sneeuwwit in zijn heiligheid op aarde nederdaalde, niet besmeurd zijn met de onreinheid van het menschelijk hart? Bovendien, de hoofdschuld ligt hier bij de inbeelding eener valsche philosophie, en bij de aanmatiging van de Staatsmacht. Van de onzienlijke wereld weten we niets, en weet ook de philosophie de a in het alpbabeth niet. Alleen de Openbaring geeft hier licht in de duisternis. Doch dit neemt niet weg, dat de philosoof zich steeds inbeeldde, den sluier die voor de onzienlijke wereld hangt, zelf te kunnen wegschuiven ; en van de 2e eeuw af, en zoo ook nu weer, heeft die buiten haar rechten gaande philosophie zich op het Christendom geworpen, om het haar eigen ingebeelde vondsten op te dringen en zoo de Openbaring te ontwrichten. Zoo was het toen, en zoo is het nu. En het tweede element van bederf bracht de Staatsmacht sinds Constantijn. De Kerk van Christus is krachtens haar karakter internationaal, maar de Staatsmacht stak haar met dwang in het nationale keurslijf. Ook de Hervorming, vooral in Luthersche landen, had hiertegen geen verweer. Niet het minst hierdoor is der Christenen eenheid teloor gegaan. En nu klinkt het wel hoogwijs en teeder, over het bezinksel van die gedeeldheid, die ge in het Oosten terugvindt, het banvonnis te slaan, maar ook hier stuit ge op de logica der historie. Het sterkst bewijs voor ons gemis aan recht tot het slaan van dit banvonnis is wel, dat die 't vellen òf meest geheel onverschillig aan het heilige van ons Christenen voorbijgaan òf in hun eigen land geen hand uitsteken om daar die heerschende verdeeldheid te bezweren. Ook te Bethlehem moet ge geloofskracht bezitten om door al dat overladen vertoon heen te zien, en door die storende straalbreking heen te gluren naar het hemelsch schoone, dat hier eens in zijn heiligen eenvoud geschitterd heeft. Ge moet dat heilig Kindeke zoeken, tot uw zielsoog het ontdekt. Ge moet

Maria, de gezegende onder de vrouwen, in uw gewijde verbeelding dat heilig Kindeke daar in die kribbe, daar in die spelonk, zien nedervlijen. Ue moet de Engelen aan de verbaasde herders hooren toeroepen, dat heden de Verwachting van Israël geboren is. Ge moet die Engelenkoren het „Vrede op aarde en in de menschen een welbehagen" in hemelschen zang hooren uitgalmen. En dan die herders en straks de Wijzen uit het Oosten bij de kribbe zien toetreden, om de eerste hulde der aanbidding aan dien Jezus, voor wien ook gij de knie buigt, toe te brengen. Bethlehem is zoo geheel anders dan de Jordaan en Kapernaüm, dan Gethsemané en Golgotha. Bij Bethlehem is het al Goddelijke poëzie. Onze poëzie is fictie, het in zang uitbeelden van een hoogere werkelijkheid, dan de matte werkelijkheid die ons drukt. Maar Goddelijke poëzie is *schepping*, het inscheppen in de realiteit van een hoogere realiteit dan deze wereld ons bieden kan. En zoo was het wonder van Bethlehem, de Vleeschwording van het Eenwige Woord, onder uitstraling van meer dan aardsche glansen.

Onder die indrukken naar Jeruzalem teruggekeerd, besteedde ik den korten tijd die mij nog restte, om, afgezien van de heilige plaatsen, de stad zelve in oogenschouw te nemen. Die stad zelve valt u, evenals elke oostersche stad, tegen. Pleinen of parken kent een oostersche stad meest niet. Het is er alles dicht op en in elkander gebouwd, hoogstens met een enkele breede straat overlangs en overdwars door de stad, en voorts sloppen en stegen. Doodsch zijn de huizen en de gebouwen in hun aanzien. Van buiten aan den straatkant meest blinde muren met een poort, zelden met eenig venster. De daken zijn plat, de huizen klein en niet hoog, en eerst als ge de voorpoort door zijt, betreedt ge den hof, waar de kamers op uitkomen, met een trap van buiten die naar het platte dak leidt. Ook de drukte van onze winkels met hun uitstallingen ziet ge er bijna niet. Al het winkelbedrijf is samengetrokken in den bazaar. Zoo nu is ook Jeruzalem. Een lange straat van de Jaffa-poort naar de Stephanuspoort, en dan nog een tweede straat, die deze eerste doorkruist. Ook de monumentale gebouwen kunnen, doordat ze in het huizen-labyrinth zijn ingebouwd, en niet op pleinen staan, niet uitkomen. Alleen buiten de poort verrijzen thans modern-Europeesche huizen, vooral in het nieuwe Jodenkwartier; maar hier is het oostersche type dan ook geheel teloorgegaan. De bevolking van de stad bestaat voor twee-derden uit Joden; deels inheemsche Joden, maar voor het meerendeel Joden uit alle landen van Europa en Azië hier aangekomen, "'t zij om er zaken te doen, 't zij om er te sterven. Ze leven op zichzelf en in eigen kring, niet alleen met tal van

Synagogen, maar ook met eigen hospitalen en weeshuizen, en vooral met goede scholen, waaronder in het Instituut Bezaleël zelfs een Kunstnijverheidschool van den eersten rang, waar tapijtweverij en zooveel meer beoefend wordt. Toch treedt in Jeruzalem veel meer de Christelijke, dan de Joodsche actie op den voorgrond, en de Joden voegen zich hierin. Ze zijn meest vriendelijk bij ontmoeting, en ook zij trekken van de Christelijke actie hun profijt. Vooral het Europeesch element onder hen bevordert de goede verstandhouding met de Christenen. De Turksche regeering draagt steeds zorg, tot Gouverneur-generaal van Jeruzalem, waaronder ook Jaffa hoort, een bezonnen ambtenaar van Europeesche ontwikkeling te benoemen; en meer dan voor Damascus, of eenige stad van Syrië, doet ze wat doenlijk is om het stadsleven van Jeruzalem op hooger peil te brengen. Het diplomatieke corps der consulaten oefent te Jeruzalem grooten invloed, en daarom moet er te Jeruzalem een man aan het hoofd staan, die de teere puntjes weet te ontzien. Ook Nederland bezit thans in Jeruzalem een uiterst kundig man als consul, tijdens mijn bezoek aan Jeruzalem nog slechts gérant van het consulaat. Dr. J. Benzinger, die niets onbeproefd liet om door bijzondere voorkomendheid mijn bezoek aan Jeruzalem aangenaam en gemaklijk te maken, en die er meer dan één ander toe in staat was, want Dr. Benzinger is expert in de topographie en historie van Palestina; gelijk vooral bleek uit den prachtigen reisgids van Baedeker, die in zijn jongere gestalte

DE KERK VAN DE GEBOORTE VAN DEN CHRISTUS TE BETHLEHEM.

door hem bewerkt is. Of het goed is, dat we in Jeruzalem slechts een vice-consul hebben, die onder het consulaat-generaal van Beyreuth staat, durf ik betwijfelen. Andere regeeringen denken er anders, en naar mij voorkomt, beter over. Voorshands echter, dit moet ik toegeven, zijn de locale Nederlandsche belangen er nog van zeer ondergeschikten aard. Missionair zijn we er niet vertegenwoordigd, onze handel op Jaffa en Jeruzalem staat op zéro, en de meeste bemoeienis van het consulaat komt neer op hulpe aan de Nederlanders te

verleenen, die het Heilige land voor enkele weken bezoeken. Alleen ontmoette ik er Mej. Knuttel, met wie ik in Damascus kennismaakte, die een Arabisch verlaten meisje als kind heeft aangenomen, en daar ze uitnemend Arabisch spreekt, stil en eenzaam onder de Arabische bevolking werkt. Van de machtig ontwikkelde Christelijke actie, die van andere kerken en landen te Jeruzalem uitging, waag ik geen overzicht te geven. Ze is daarvoor te uitgebreid. Kerk is er naast kerk, kapel naast kapel verrezen. Griekschen, Roomsch-Katholieken en Protestanten wedijveren er met elkander in de oprichting van hospitalen, weeshuizen en scholen ; ook de kloosters der verschillende orden zijn er zonder getal. Alleen zij opgemerkt, dat men, behalve voor de blijvende bevolking van Jeruzalem, ook steeds meer zorg draagt voor de ontvangst van de pelgrims, door de oprichting van hospitiën, en hieronder staat het dusgenaamde *Russische etablissement* vooraan. Het is een dorp op zichzelf, met muren omgeven, aangelegd door het Russische Palestina-genootschap, dat door tusschenkomst van de Russische regeering dit geheele terrein in eigendom verkreeg. In het midden een prachtige Cathedraal, verder een groot consulaat, een rijke woning voor den Archimandriet, en dan kolossale hospitiën, niet alleen voor de armere pelgrims, maar ook voor gegoede bedevaartgangers, die voor schier geen geld hier uitmuntende woonkamers en degelijk pension vinden. Zulk een reuzenbouw was noodig, omdat vooral de Russische pelgrims telken jare bij duizenden naar Palestina trekken, onder begunstiging van een afzonderlijken maildienst, die op goede booten tusschen Odessa en Jaffa vaste communicatie geeft. En zoo verliet ik dan Jeruzalem, niet zonder mijn warmen dank aan den Gouverneur en aan Dr. Benzinger te hebben uitgedrukt voor de zoo vaardig mij verleende assistentie, en ging op Jaffa terug, om mij vandaar naar Egypte in te schepen.

Stormweer op zee had de aankomst van de Khediviale boot, waarmee ik op Port-Saïd zou gaan, vertraagd. Dit noopte mij een dag langer mij in Jaffa op te houden; een oponthoud, dat mij nogmaals veraangenaamd werd door de niet genoeg te waardeeren vriendelijkheid, waarmee mij ook nu onze consul aldaar, de heer Portalis, en evenzoo de heer Richard Maisonneuve ontving. Op zichzelf hindert 't wel, dat men in onze consulaten hier nooit een landgenoot vindt, en zoozeer zelfs is ons Vaderland vergeten, dat in de *Vader-ons*-Kapel op den Olijfberg, waar het *Onze Vader* op marmeren platen in alle gebruikte talen staat uitgebeiteld, nogwel het Vlaamsch gelezen wordt, doch niet ons Nederlandsch; maar te meer deed het goed èn te Jeruzalem door den Duitscher, èn te Jaffa door den Franschman, die onzerzijds met consulaire waardigheid bekleed zijn, zoo wezenlijk hartelijk te worden ontvangen. Eindelijk, toen de boot op de reede kwam, voeren we met een stoombarkas door de rotsklippen heen; en daar ook

Sami-Bey uit Jeruzalem was overgekomen om mij uitgeleide te doen, nam ik afscheid van de heeren in uitgebreiden en alleszins gezelligen kring. Van mijn gids had ik reeds te Jeruzalem moeten scheiden, zeldzaam over dien eerlijken, trouwen, kundigen Maroniet voldaan.

Toen werd het anker gelicht, en welhaast gleden we op de golven den kustweg langs, die over Gaza naar Egypte voert; dien alouden heirweg waar ook het Kindeke van Bethlehem door Maria langs is gedragen, toen zij vluchtte voor het geweld van Herodes, den tyran. Ook in Egypte zou ik een wondere grootheid vinden, maar een grootheid van den mensch, van een geweldenaar als Raämses. Daar in dit Palestina, dat ik verliet, waren het de *groote werken Gods* geweest, die mij in klimmende verrukking brachten. Onuitsprekelijk had ik in het Heilige land genoten. De indaling van de Goddelijke realiteit in het tastbare van deze wereld had ik er gevoeld, zooals men het op verren afstand in eigen land niet gevoelen kan. Alles geestelijk; de Vader der geesten die toenadert tot den geest van zijn menschelijke creatuur; maar dan dit menschelijk creatuur ook genomen zooals 't reëel is, met het onmisbaar somatische van zijn aardsche existentie, met een plek die het drukt met zijn voet, met een natuur die het tot omgeving dient, met een lucht die 't inademt, met een eigen zonnegloed die 't beschijnt.

Ja, hier is meer dan de toenadering, hier is de *aanraking* van het Goddelijke en het menschelijke voldongen. Een vroom Rabbijn heeft het Heilige land bij een menschenoog vergeleken. Wat om dat oog lag, de wereld; het wit van dat oog Palestina; en de appel van dat oog Sion, waarin God zelf zijn beeld afspiegelde. Dat zinbeeldige van Sion, het is in Christus werkelijkheid geworden. „Wie mij ziet, heeft den Vader gezien." Dat is in Palestina geschied, en dát blijft Palestina's glorie.

En nu straks zoo heel anders in Egypte.

Maar daarover, zoo 't mij vergund wordt, in het tweede deel van dit werk. Het eerste deel van mijn langen tocht was met Palestina voleind.

INHOUDSOPGAVE VAN HET EERSTE DEEL.

VOL HARDT
EN WAECKT

ELIAS P. VAN BOMMEL — AMSTERDAM